

**Les relacions entre els Poders públics i les
Entitats religioses en matèria educativa.
La qüestió de l'ensenyament de la religió**

Tesi doctoral

Jaume Codina i Esmet

Vic, 2015

Programa de Doctorat

Educació inclusiva i atenció socioeducativa al llarg del cicle vital

Tesi doctoral

Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. La qüestió de l'ensenyament de la religió

Doctorand

Jaume Codina i Esmet

Director

Dr. Antoni Tort i Bardolet

Institució

Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes de la Universitat de Vic -
Universitat Central de Catalunya

Agraïments

A la meva esposa Glòria, amb qui juntament, un mes d'octubre, vam començar la vida en comú i els estudis de doctorat.

Als meus fills Jaume i Glòria, que han nascut en mig d'aquest treball.

Al Dr. Antoni Tort, per la seva predisposició, orientació i complicitat en aquest camí.

A tot l'alumnat i professorat amb els que he compartit la tasca educativa, especialment als dos instituts de Cubelles.

A tots els professors i les professores amb qui he compartit el meu procés d'aprenentatge, i especialment al Dr. Pere Pujolàs, que ens va deixar sobtadament en el moment de tancament de la present tesi.

A la Delegació d'Ensenyament del Bisbat de Sant Feliu de Llobregat, que en el seu dia em va donar la proposta per a l'ensenyament de la religió, i que m'ha possibilitat espais de trobada amb molts companys i companyes docents.

A totes les persones amb les que he compartit el servei públic, especialment a la Direcció General de Pesca i Afers Marítims, on vaig trobar companys i companyes que em van animar molt en aquest procés investigador.

I finalment, a la meva família d'origen, que em va saber educar en la llibertat i el respecte.

Resum

Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. La qüestió de l'ensenyament de la religió

Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa presenten dos elements controvertits dins del nostre sistema educatiu. D'una banda, la titularitat dels centres docents. De l'altra, la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

La tesi es centra en aquesta segona qüestió. Des d'aquest àmbit, s'estudia: el marc constitucional de les relacions entre Poders públics i Entitats religioses en matèria educativa, el seu desenvolupament històric, el moment present i les perspectives de futur.

L'anàlisi es realitza des de quatre vessants: la política, a partir dels debats parlamentaris; la social, mitjançant la premsa; l'acadèmica, des de les publicacions especialitzades; i la curricular, des de diferents documents, procurant ésser el màxim extensa possible.

Les conclusions intenten buscar, des de la centralitat de l'alumnat i des de la importància del fenomen religiós en la seva formació i per a la comprensió del món, un plantejament que pugui obtenir un ampli consens social i faciliti la convivència a nivell comunitari.

Paraules clau: educació, laïcitat i religió.

Abstract

The relationships between public authorities and religious organizations in education. The teaching of religion

The relationships between public authorities and religious entities in education present two controversial elements in our educational system: the ownership of schools and the role of religious education within the educational system.

The thesis focuses on the second question. From this area, we study: the constitutional framework of relations between Public authorities and religious organizations in education, its historical development, the have and future prospects.

The analysis is done from four perspectives: politics, from the parliamentary debates; the society through the media; the academic, from specialized publications; and curriculum from different documents, trying to be the most extensive possible.

The conclusions are trying to find, from the centrality of the students and the importance of the religious phenomenon in their training and understanding of the world, an approach that can get a broad social agreement and facilitate coexistence at Community level.

Keywords: education, secularism and religion.

ÍNDIX

Capítol 1. Presentació de la recerca	19
1.1.- Plantejament general	23
1.1.1.- Pregunta de tesi	28
1.1.2.- Anàlisi del tractament de la qüestió en altres tesis doctorals	30
1.1.3.- L'oportunitat de l'estudi	31
1.2.- Línies de recerca i objectius específics	32
1.3.- Metodologia	33
1.3.1.- Justificació de la metodologia de la investigació	33
1.3.2.- Els objectius metodològics i la presentació gràfica de la recerca	34
1.4.- Context de la tesi	38
1.5.- Recerca realitzada	46
1.5.1.- La construcció del marc teòric	46
A) Fonts bibliogràfiques	46
B) Fonts legislatives i jurisprudencials	47
C) Fonts documentals	48
D) Altres fonts	49
1.5.2.- El desenvolupament del treball de camp	50
A) Vessant política	58
B) Vessant social	60
C) Vessant acadèmica	67
D) Vessant curricular	71
Capítol 2. Aspectes a tenir presents en les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses	75
2.1.- L'àmbit de la transcendència i el fenomen religiós	79
2.1.1.- El fenomen religiós	80
2.1.2.- El caràcter marcadament social del fenomen religiós	82
2.2.- Marc de referència històric	84
2.2.1.- Les arrels cristianes de Catalunya	84

2.2.2.- La presència històrica d'altres religions	92
2.2.3.- La presència històrica d'idees laiques en la societat catalana	95
2.3.- Situació actual de la societat catalana davant l'àmbit de la transcendència i el fenomen religiós	106
2.3.1.- Moment actual de l'Església catòlica a Catalunya	107
2.3.2.- La societat catalana com una societat secularitzada i plural	111
2.3.3.- La representació social de la pluralitat religiosa	116
2.3.4.- La utilitat social de l'ensenyament escolar de la religió	124

Capítol 3. El marc de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses **129**

3.1.- El marc d'aquestes relacions	133
3.2.- La llibertat de consciència	133
3.2.1.- Elements definidors i naturalesa	134
3.2.2.- La seva ubicació en l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol	135
3.3.- La llibertat religiosa	138
3.3.1.- Naturalesa i contingut	139
3.3.2.- Manifestació pública de la llibertat religiosa	141
3.3.3.- La llibertat religiosa en la Constitució espanyola de 1978	143
3.3.4.- La llibertat religiosa en la Constitució europea	148
3.3.5.- La llibertat religiosa en els tractats internacionals	150
3.4.- Aconfessionalitat i laïcitat enfront a laïcisme	152
3.4.1.- Laïcisme i laïcitat. Delimitació terminològica	152
3.4.2.- La laïcitat. Delimitació conceptual	155
3.4.3.- La laïcitat i la llibertat religiosa. La Constitució espanyola de 1978	157

Capítol 4. Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. La configuració del model vigent **163**

4.1.- Les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica: referència històrica	167
--	-----

4.2.- Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses: referència comparada	170
4.3.- L'actual marc de referència	174
4.4.- Els drets educatius en la Constitució espanyola de 1978	179
4.4.1.- Marc per a situar l'estudi del dret a l'educació en la Constitució espanyola de 1978	179
4.4.2.- El dret a l'educació	181
4.4.3.- La llibertat d'ensenyament	183
4.4.4.- La llibertat de càtedra	185
4.4.5.- El dret a la lliure creació de centres docents	185
4.4.6.- El dret dels pares i mares i dels alumnes a elegir el tipus d'educació	186
4.4.7.- Les garanties d'aquests drets	187
4.4.8.- Els drets educatius en els Estatuts d'Autonomia de Catalunya	189
4.5.- Els drets educatius en la Constitució europea	192
4.6.- Els drets educatius en els tractats internacionals	192
4.7.- Els drets educatius en els documents vaticans	194

Capítol 5. Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. Aspectes Educatius **197**

5.1.- Els matisos educatius de la laïcitat	201
5.2.- La concepció del sistema educatiu com un servei públic	201
5.3.- La configuració històrica del sistema educatiu de l'Estat espanyol	203
5.3.1.- De la Constitució de Cadis a la Segona República	204
5.3.2.- La Segona República	211
5.3.3.- La dictadura franquista	216
5.4.- El sistema educatiu després de la Constitució de 1978	221
5.4.1.- Aspectes relatius al dret a l'educació	222
5.4.2.- Aspectes relatius al sistema educatiu	224
5.4.3.- El Pacte Nacional per l'Educació i la Llei d'Educació de Catalunya	227

5.4.4.- Aspectes relatius a la doble xarxa de centres docents i al sistema de concerts	229
5.5.- Aspectes conflictius entorn de la laïcitat en l'àmbit educatiu	233
5.5.1.- L'elecció de centre	233
5.5.2.- La possible elecció d'un sistema educatiu alternatiu	235
5.5.3.- L'objecció de consciència per a cursar determinades matèries i assignatures	237
5.5.4.- L'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius	244
5.5.5.- L'ús de determinades vestidures, tant per part de l'alumnat, com per part del personal docent	250
5.5.6.- L'assistència religiosa en els centres docents	254
5.5.7.- La realització d'actes de caire ideològic-religiós en els centres docents	256
5.5.8.- La relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de religió	257
5.6.- La ubicació de l'ensenyament de la religió dins el nostre sistema educatiu	272
5.6.1.- Referència històrica	273
5.6.2.- Referència comparada	277
A) Itàlia	278
B) Portugal	278
C) França	280
D) Alemanya	283
E) Irlanda del Nord	285
F) Països europeus amb religió oficial estatal	288
G) Canadà	292
5.6.3.- El nostre sistema educatiu	299
A) Llei General d'Educació de 1970	304
B) La LOGSE	309
C) La LOCE	313
D) La LOE	315
E) La Llei d'Educació de Catalunya	319
F) La LOMCE	323

5.6.4.- L'ensenyament de la religió a la Universitat	325
Capítol 6. L'evolució de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. El debat social, el debat polític i el debat acadèmic	331
6.1.- El debat polític	335
6.1.1.- El debat constitucional	335
6.1.2.- El debat legislatiu	349
A) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979	349
B) La Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars	349
C) La Llei orgànica de reforma universitària	355
D) La LODE	355
E) La LOGSE	359
F) Les Lleis de 1992 sobre els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses	364
G) La Llei orgànica de participació, avaluació i govern dels centres docents	365
H) La LOCE	366
I) La LOE	371
J) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006	378
K) La Llei d'Educació de Catalunya	383
L) La LOMCE	385
6.1.3.- El debat parlamentari	391
A) El personal docent de l'assignatura o matèria de la religió	392
B) La denúncia dels Tractats entre l'Estat espanyol i la Santa Seu	393
C) La presència de la simbologia religiosa a les aules	393
6.1.4.- Conclusions	394
6.2.- El debat social	397
6.2.1.- Els fets concrets	398
A) La Constitució espanyola de 1978	398
B) Els Acords entre la Santa Seu i l'Estat espanyol de 1979	399
C) La Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars	399

D) La LODE	400
E) La LOGSE	401
F) Les Lleis de 1992 sobre els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses	403
G) La LOCE	404
H) El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum	406
I) La LOE	406
J) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006	409
K) Els anuncis de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat Religiosa	409
L) La LOMCE	410
6.2.2.- Les temàtiques reiterades	414
A) El tractament de la religió catòlica	414
B) El tractament de les diferents religions	415
C) El tractament de qüestions relatives a l'àmbit de la transcendència	416
D) El plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió	416
E) Les qüestions relatives als docents de la religió catòlica	417
F) L'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania	417
G) Informacions relatives a altres països	418
6.2.3.- Les cartes dels lectors i de les lectores	418
6.2.4.- Conclusions	419
6.3.- El debat acadèmic	420
6.3.1.- <i>Revista de Educació</i>	420
A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu	421
B) Números monogràfics	428
C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi	432
D) Conclusions	433
6.3.2.- <i>Perspectiva Escolar</i>	433
A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu	434
B) Números monogràfics	438

C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi	444
D) Conclusions	445
6.3.3.- <i>Cuadernos de Pedagogía</i>	445
A) Enfocament històric	446
B) Enfocament de la realitat present i concreta del sistema educatiu	451
C) Referències a sistemes educatius d'altres països	526
D) Monogràfics o dossiers que no tracten la qüestió del present estudi	530
E) Experiències i pràctiques educatives	532
F) Conclusions	534
6.3.4.- Conclusions de la vessant acadèmica	534

Capítol 7. L'evolució de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. El debat curricular **537**

7.1.- Discussions entorn del currículum. El doble debat	541
7.2.- Discussions entorn del currículum. L'ensenyament escolar de la religió	542
7.2.1.- Fonaments per a un ensenyament escolar de la religió	543
7.2.2.- Investigacions entorn de l'ensenyament escolar de la religió	545
7.2.3.- Possibilitats d'un ensenyament escolar de la religió	550
7.2.4.- L'ensenyament escolar de la religió des de la perspectiva de les Entitats religioses	552
A) Bahai	554
B) Brahma kumaris	554
C) Budisme	555
D) Religió catòlica	556
E) Hare Krisma	557
F) Religió evangèlica	557
G) Islam	558
H) Església de Jesucrist dels Sants dels Últims dies (mormons)	558

I) Religió jueva	559
7.2.5.- L'ensenyament escolar confessional de la religió	560
A) Religió catòlica	560
B) Religió evangèlica	572
C) Religió jueva	575
D) Islam	576
E) Religió adventista	579
F) Religió mormona	580
7.2.6.- L'ensenyament escolar aconfessional de la religió. Propostes	582
A) L'experiència de les Escoles Pies i les Escoles Vedrunes a Catalunya	585
B) La declaració <i>Cultura religiosa per als ciutadans del demà</i> de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós	588
C) La proposta de la Direcció General d'Afers Religiosos	591
D) La línia del Consell d'Europa	592
E) La proposta dels sindicats de docents de religió catòlica	595
7.2.7.- L'ensenyament escolar aconfessional de la religió.	
Ordenacions curriculars	596
A) La Resolució de 16 d'agost de 1995: Societat, cultura i religió	598
B) La LOCE i l'Àrea de societat, cultura i religió	599
C) La LOE i la matèria optativa d'Història i cultura de les Religions	604
7.2.8.- El tractament de la diversitat religiosa als llibres de text	607
7.2.9.- El no ensenyament escolar de la religió	609
7.3.- Discussions entorn del currículum. L'educació per la ciutadania	611
7.4.- Conclusions de la vessant curricular	618
Conclusions	621
Bibliografia	649
Relació de gràfiques i taules	673

Annexos

- Annex 1. El tractament de la qüestió plantejada en altres investigacions
- Annex 2. Recull normatiu i de jurisprudència
- Annex 3. Butlletins oficials i diaris de sessions de les Corts Generals
- Annex 4. Butlletins oficials i diaris de sessions del Parlament de Catalunya
- Annex 5. Informacions publicades en el diari *La Vanguardia*
- Annex 6. Informacions publicades en el diari *El Periódico*
- Annex 7. Estudi de les informacions publicades en ambdós diaris
- Annex 8. Relació d'articles i de notícies de *Revista de Educación*
- Annex 9. Relació d'articles i de notícies de *Perspectiva Escolar*
- Annex 10. Relació d'articles i de notícies de *Cuadernos de Pedagogía*
- Annex 11. Documents per a un debat curricular

CAPÍTOL 1. PRESENTACIÓ DE LA RECERCA

Aquest primer capítol introductori es divideix en cinc apartats. L'apartat primer parteix de la premissa del consens com a plantejament general del present estudi. Sols des de la màxima concurrència de voluntats, es pot arribar a solucions perdurables que tinguin presents tots els interessos legítims que estan en joc. Seguidament, es formulen la pregunta o preguntes de la tesi. Després, es realitza una anàlisi del tractament de la qüestió en altres tesis doctorals. L'apartat es conclou amb la justificació de l'oportunitat de l'estudi.

L'apartat segon recull les línies de recerca i els objectius específics, que troben el seu fonament principal en la dignitat de la persona humana, en el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat i en la possibilitat d'una convivència democràtica plena.

L'apartat tercer ens mostra la metodologia, la presentació gràfica i l'estructura de la tesi. La recerca s'ubica dins del paradigma qualitatiu o interpretatiu, tenint present com a base el pensament personalista. El marc teòric de la tesi es troba definit en els capítols 2 a 5, on es planteja l'entrellat de relacions possibles entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, i com aquestes afecten a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu. El marc pràctic comprèn els capítols 6 i 7, on s'analitzen, d'una banda, els debats polític, social i acadèmic, i de l'altra, el debat curricular.

L'apartat quart exposa el context històric i social des del que es planteja la tesi. Observant el segle passat, podem veure com les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa i la concreta ubicació de la religió dins del sistema educatiu, han experimentat models totalment contraposats, des del laïcisme de la Segona República fins a la religió oficial estatal del règim franquista.

Finalment, en l'apartat cinquè s'explica la recerca realitzada.

1.1.- Plantejament general

Des d'una perspectiva de convivència en una societat democràtica, sembla molt clar la necessitat d'un consens social i polític per tal de configurar, desenvolupar i modificar, quan sigui necessari, el sistema educatiu. En aquest sentit, s'ha de tenir present com el consens esdevé el punt de partida d'una societat cohesionada (Peces-Barba, 2006).

Díaz-Salazar (2007: 157 i 158), en referència a la situació històrica contemporània de l'Estat espanyol, indica com aquesta pot ser contemplada des de la perspectiva de tensió entre la uniformitat i el pluralisme a tots els nivells, tant territorials, com lingüístics, religiosos, ideològics o morals. En aquest marc, en els moments de major tensió i conflicte, s'ha arribat a formar dos blocs socioculturals enfrontats entre si amb diferents graus de violència. D'aquesta manera, es pot concloure com la nostra societat «té un immens dèficit històric de diàleg entre les seves pluralitats i un immens superàvit d'intolerància».

En aquest context, la transició democràtica, tot i les seves insuficiències, va tenir una gran virtut, la de dissenyar un marc polític, jurídic i social de convivència. El gran repte de la nostra societat és possibilitar-lo en el desenvolupament del nostre esdevenir diari.

En la matèria objecte del nostre estudi, la realitat social i política actual, tant a Catalunya com a l'Estat espanyol, és la d'una continua desentesa.

Aquesta manca de consens en l'àmbit educatiu respon a una bipolarització històrica a nivell europeu de la ideologia socialista amb les ideologia cristiana. En aquest sentit Obiols ¹ (2001b: 33) indica com «tradicionalment l'Església s'ha oposat a la ideologia socialista i comunista perquè era atea», no obstant, continua indicant, «no tindria inconvenient en apropar-s'hi si aquesta amenaça desaparegués». En aquesta mateix línia Mounier (2002: 277) apuntava com l'any 1936, un cartell del «sense Déu» que formava part en l'antiga URSS de tots els museus antireligiosos representava «al Sant Pare de Roma amb un fusell a l'ombro rematat amb una creu, enfront d'una caixa forta que manava sang». Els comunistes occidentals en aquest cartell substituïen al Sant Pare per un sacerdot.

---

¹ Obiols cita a Von Mises (1932): *Socialismo*.

Bono (2001: 40), per la seva banda, comenta com les motivacions religioses han estat, tradicionalment, considerades per l'esquerra política com «sospitoses i de dretes i en qualsevol cas poc científiques». Possiblement, aquest perjudici tingui el seu fonament en el fet que la jerarquia eclesiàstica s'ha relacionat amb el poder, especialment amb l'autoritari d'una manera «perillosament familiar», referint-se al cas espanyol durant el règim franquista.

De manera paral·lela, López-Camps (2001: 221) matisa com mai han estat bones les relacions entre el socialisme i el cristianisme. «L'Església va declarar la guerra al socialisme des del primer moment i aquest va respondre amb una contundent crítica a la religió».

Mounier (2002: 297 i 298), en aquest sentit, l'any 1936 davant una Europa dividida entre els pols del comunisme i del feixisme manifestava el doble no dels cristians davant d'aquestes dues opcions, i alertava del perill de com als catòlics francesos no els desagradaven les idees feixistes. Seguidament, recordant al Sant Pare Pius XI², expressava com «el major escàndol de l'Església del segle XIX ha estat el d'haver perdut la classe obrera» i, seguint al Sant Pare, es preguntava si els cristians estaven disposats a fer cessar aquest escàndol.

Jáuregui (2001) assenyala tres circumstàncies que ens indiquen com la ideologia d'esquerres i la ideologia cristiana no es troben tan deslligades com històricament ho han estat, o des d'una perspectiva abstracta es podria pensar. Aquestes circumstàncies són les següents³:

a) En les eleccions generals de març de 1996, dels i de les votants del Partit Socialista Obrer Espanyol (en endavant PSOE), un 31 % es declarava catòlic practicant, un 51 % creient no practicant i la suma de no creients, indiferents, agnòstics i ateus arribava al 17 %.

b) Més de la meitat de les persones militants del PSOE es consideren religioses.

c) En un sondeig als votants socialistes sobre el grau d'identificació de 0 a 10 amb un conjunt de personatges històrics entre els que destaquen Jesucrist, Marx, Lenin, Pablo Iglesias i Manuel Azaña, la mitjana d'identificació

---

² Mounier cita al Sant Pare Pius XI.

³ Dades recollides per l'Institut Opina per al 34è Congrés del PSOE l'any 1997.

amb Jesucrist es situa en el punt 7 de l'escala, amb Pablo Iglesias en el 6 i amb Marx en el 5.

Diferents iniciatives, indicadores d'una necessitat d'apropament i consens, mitjançant el diàleg s'han produït a partir de la dècada dels anys noranta del segle passat. García de Andoin i Jáuregui (2001) ens n'indiquen tres:

a) Seminari "Cristianisme i Socialisme, un diàleg a reprendre", organitzat per la Fundació Rafel Campalans, a l'octubre de 1993.

b) Les jornades "Cristianos en el Socialismo Vasco", organitzades pel Partit Socialista d'Euskadi, a l'octubre de 1994.

c) Les jornades "Religión y Sociedad", organitzades per la Dirección General de Asuntos Religiosos, del Ministerio de Justicia, a l'abril de 2005.

Una mostra de com aquest consens és possible el trobem, referint-nos a la realitat política i social catalana, en una Declaració de l'Executiva del Partit dels Socialistes de Catalunya de l'any 1986⁴, que davant del document dels Bisbes de Catalunya, *Arrels cristianes de Catalunya*⁵, elaborat en el si de la Conferència Episcopal Tarraconense, assenyala com algunes de les manifestacions d'aquest document permeten parlar des del socialisme de punts de coincidència i de valors de cooperació.

La necessitat d'aquest apropament o consens també s'observa en un context polític i social de plena crisi de l'Estat del benestar i en un ambient de relativa indiferència a les polítiques i iniciatives de solidaritat. Davant d'aquest panorama tant des de postures cristianes, com des de postures d'esquerra, es podria definir «un nou paradigma global i de progrés», a partir del qual cercar una nova vertebració de la societat (López-Camps, 2001: 225).

Centrant-nos en l'àmbit educatiu, el consens, que va guiar el procés de transició i va possibilitar la Constitució espanyola de 1978, estableix la plena igualtat de la llibertat ideològica -que també comprèn la no creença- i la de cultes:

---

⁴ Partit dels Socialistes de Catalunya (2001) «Los socialistas catalanes ante el documento episcopal 'Raíces cristianas de Cataluña'». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 173-182.

⁵ Els Bisbes de Catalunya (1985) *Arrels cristianes de Catalunya*. Disponible a: http://www.flama.info/modules/images/files/arrels_cristianes_de_catalunya [Accés: 11.06.2009].

Article 16 de la Constitució espanyola de 1978:

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.
2. Ningú podrà ser obligat a declarar sobre la seva ideologia, religió o creences.
3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran presents les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les demés confessions.

Les particularitats del nostre sistema educatiu es troben, com expressa Gómez Llorente (2001b: 375 a 377), en la recollida per part del text constitucional de «dues precisions que no figurarien en un text constitucional laic». Són les dues següents:

a) L'article 16.3 indica com els Poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació entre l'Església catòlica i les demés Confessions.

b) L'article 27.3 garanteix, per part dels Poders públics, als pares i mares el dret que els assisteix per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

D'acord amb aquest marc, la voluntat de consens implicaria la disposició a la transigència recíproca i no la imposició d'unes fórmules als contrincants segons la correlació dels grups parlamentaris dominants en cada moment. Així com en el desenvolupament, previst en el text constitucional, d'algunes matèries s'ha mantingut la voluntat originària de cercar l'acord mitjançant la transició, que comporta diàleg, intercanvi d'alternatives i la trobada de solucions intermèdies; «en matèria educativa no s'han produït altres pactes entre les forces polítiques que els precisos per a obtenir les majories parlamentàries per aprovar les disposicions corresponents». Els diferents governs que s'han succeït, tant a nivell estatal com autonòmic, han procedit de la mateixa manera.

Paral·lelament, el mateix panorama es repeteix fora de l'àmbit parlamentari, on els col·lectius implicats en l'àmbit educatiu gasten energies en la polèmica, la confrontació, en la pressió als partits polítics que consideren afins o en acudir a la via contenciosa dels tribunals de justícia.

El resultat, trenta-cinc anys després de la promulgació del text constitucional de 1978, és que no s'ha trobat la fórmula consensual que desenvolupi l'article 27.3 del mateix, la qual cosa resulta anòmala. Aquesta

circumstància comporta necessàriament, tant la pèrdua d'eficàcia i confiança del sistema educatiu, com un mal ús dels recursos.

En aquest sentit, resulta evident com el canvi de majories parlamentàries ens pot portar a un continu procés de reforma i de confusió. Els dos temes on més difícil sembla aquest consens o compromís són en la doble titularitat pública i privada dels centres docents i en l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu. La solució a aquesta dificultat d'enteniment s'hauria de centrar en el major benefici per a l'alumnat.

El debat educatiu s'hauria d'orientar cap aquest punt, tenint molt present com en una societat democràtica és necessari un gran esforç per integrar totes les tendències socials en la configuració del sistema educatiu. No obstant, el recent passat de la Guerra civil i la dictadura franquista pesen molt en aquest debat i l'acaben desvirtuant.

El desenvolupament de l'esperit constituent suposa recuperar la voluntat consensual. El model d'escola proposat per la Constitució de 1978 no és el d'una escola laica, d'exclusió de la religió confessional de l'àmbit escolar. És més bé, l'afirmació del model oposat, de la presència de l'ensenyament religiós confessional, això sí amb un absolut i rigorós respecte, tant als docents que la imparteixen, com a l'alumnat que la rep. La lleialtat a l'esperit constitucional podria comportar com a mínim els següents aspectes:

a) Distingir entre l'ensenyament confessional de la religió i l'ensenyament del fet religiós.

b) El reconeixement en els centres públics d'un espai per a l'ensenyament confessional de la religió, i per tant que aquest ensenyament es realitzi en condicions acadèmiques i d'estatus docent que la facin efectiva.

c) El respecte en tots els centres de la llibertat de consciència. Circumstància que comporta que no es pugui imposar cap ensenyament confessional de la religió, ni de manera directa, ni de manera encoberta, no desitjat per les famílies.

1.1.1.- Pregunta de tesi

Aquesta tesi es pregunta sobre la qüestió de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. En relació al nostre context històric, polític, social i cultural, té una llarga tradició parlar del binomi Estat i Església. No obstant, tant en relació a l'articulació del poder estatal en diferents instàncies territorials amb plena autonomia, com en relació a la pluralitat religiosa de la nostra societat, podria resultar més encertat parlar de relacions entre Poders públics i Entitats religioses en matèria educativa.

En aquest sentit, s'ha d'apuntar com la terminologia utilitzada en les normes jurídiques de l'Estat espanyol no és unívoca. De vegades s'utilitza el terme "Entitats religioses" i de vegades "Confessions religioses"⁶. Aquí s'ha utilitzat el terme "Entitats religioses" d'acord amb el criteri de la Llei orgànica de llibertat religiosa i la pròpia denominació del Registre d'Entitats religioses⁷.

Sigui quina sigui la terminologia utilitzada, la realitat és la mateixa. Es tracta d'estudiar l'evolució històrica d'aquestes relacions educatives en un període cronològic molt concret, des de l'adveniment del vigent sistema democràtic, amb l'elaboració de la Constitució espanyola de 1978, fins a l'actualitat. La pregunta concreta seria, doncs, la següent: com es configuren i com són les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa?

Els elements presents en el marc de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, principalment es refereixen a dues qüestions. D'una banda, el tema de la titularitat dels centres docents. De l'altra, el tema del currículum. Ambdós aspectes incideixen directament, tant en el dret a l'educació, com en la llibertat d'ensenyament.

La present tesi es centra en el tema del currículum, en la ubicació de l'ensenyament de la religió dins dels nostre sistema educatiu, i en els possibles continguts i configuracions d'aquesta presència. Les qüestions derivades de la pregunta de tesi s'han de concretar amb aquesta clau.

---

⁶ Les disposicions addicionals segona i tercera de la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació utilitzen el terme «confessions religioses».

⁷ El Registre Públic del Ministeri de Justícia es troba regulat a l'article 5 de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa (BOE núm. 177, de 24 de juliol de 1980, p. 16804-16805). Aquest registre s'ha creat mitjançant el Reial Decret 142/1981, de 9 de gener, sobre organització i funcionament del Registre d'entitats religioses (BOE núm. 27, de 31 de gener de 1981, p. 2247-2248).

En el marc d'aquesta pregunta, per tal de donar-li resposta d'una manera adequada i satisfactòria, s'han de tenir presents, almenys els quatre aspectes següents en els que es desglossa aquesta pregunta de tesi:

- a) Com s'ha articulat el marc constitucional de les relacions entre Poders públics i Entitats religioses en matèria educativa?
- b) Com s'han desenvolupat fins al moment actual?
- c) Quin és l'actual panorama?
- d) Quines perspectives de futur s'apunten?

Com es pot observar, aquests quatre aspectes de la pregunta de la tesi constitueixen una successió cronològica de l'objecte d'aquest estudi. Aquest es centra en el període de temps ubicat des de la transició a la democràcia fins a l'actualitat. Aquesta transició es pot considerar que s'inicia a mitjans de l'any 1976 amb l'aprovació de la Llei 21/76, de 14 de juny, sobre el dret d'associació política i culminarà amb la celebració de les primeres eleccions generals del nostre vigent sistema democràtic, el dia 15 de juny de 1977 i la posterior promulgació de la Constitució, aprovada en referèndum el dia 6 de desembre de 1978. Els altres períodes temporals interessants per al present estudi seran els corresponents a les lleis configurades del nostre sistema educatiu:

- a) Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars.
- b) Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, regula el dret a l'educació (en endavant, LODE).
- c) Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (en endavant, LOGSE).
- d) Llei orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels entres docents.
- e) Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (en endavant, LOCE).

La realitat present del nostre sistema educatiu i les perspectives de futur, en el moment del plantejament de la present recerca, les trobem a partir de la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació (en endavant, LOE), i de la Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya. L'aprovació i l'entrada en vigor de la Llei orgànica 8/2013, de 9 desembre, per a la millora de la qualitat educativa (en endavant, LOMCE) coincideix amb la fase de redacció final.

L'entorn geogràfic de l'estudi el situem en la realitat de la nostra societat catalana, ubicada dins l'Estat espanyol, circumstància que determina el context que s'analitza. Tant en relació al marc jurídic on es desenvolupen les relacions entre Poders públics i Entitats religioses, com al marc jurídic que configura el nostre sistema educatiu. No obstant, les particularitats de la societat catalana es notaran en la perspectiva i els accents d'aquesta recerca.

Amb aquest estudi històric, es pretén identificar els elements que es troben presents en el marc de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa i analitzar els motius que porten a aquesta manca de consens social i polític general. També, es pretén analitzar les possibilitats reals de consens que es podrien produir entorn d'aquests elements.

1.1.2.- Anàlisi del tractament de la qüestió en altres tesis doctorals

Amb caràcter previ a la investigació, i per a definir-la, esdevé necessari analitzar el tractament, en altres tesis doctorals, de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. Les tesis doctorals que tracten aquesta qüestió corresponen a diferents àmbits del coneixement: el jurídic, el pedagògic i el teològic. Es poden destacar les següents:

a) Ajunwa, I. (1986) *El derecho de los padres a educar a sus hijos según el magisterio de la Iglesia y los documentos internacionales*. Pamplona, Facultad de Derecho Canónico de la Universidad de Navarra.

b) Asensio, M.A. (1998) *Proceso secularizador de la enseñanza en España*. Málaga, Facultad de Derecho de la Universidad de Málaga.

c) Bernaola, J. (1986) *La enseñanza religiosa escolar en España. Desarrollo normativo del acuerdo docente*. Pamplona, Facultad de Derecho Canónico de la Universidad de Navarra.

d) Fernández Almenara, M.G. (2003) *La enseñanza religiosa escolar: competencia formativa del profesorado*. Granada, Facultad de Ciencias de la Educación de la Universidad de Granada.

e) Herrán Martínez, F.J. (1990) *Legitimación de la enseñanza religiosa escolar*. Pamplona, Facultad de Teología de la Universidad de Navarra.

f) Pérez Boullosa, A. (1991) *La libertad de enseñanza en la España actual*. València, Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació de la Universitat de València.

g) Ribes, A.I. (1997) *La enseñanza de la religión católica en España: antecedentes históricos y régimen en actual ejecución del acuerdo sobre enseñanza y asuntos culturales de 3 de enero de 1979*. València, Facultat de Dret de la Universitat de València.

h) Sandoval, G. (1995) *La enseñanza de la religión en los sistemas educativos español y mexicano*. Madrid, Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid.

i) Satorras, R.M. (1986) *La libertad de enseñanza en la constitución española y en la doctrina católica*. Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona.

j) Tolosana, C (2003) *El debat de l'escola pública a l'Espanya de la transició. La laïcitat*. Barcelona, Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.

Un resum del contingut de totes elles es pot consultar en l'annex 1. La que realitza uns plantejaments més similars al del present estudi, en quan analitza directament les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, des de la perspectiva de la Història de l'educació, és la de la Dra. Tolosana.

1.1.3.- L'oportunitat de l'estudi

L'oportunitat d'aquest estudi és, al meu parer, justificada. La manca de consens en aquest tema és tan gran i evident, com la necessitat que aquest consens es produeixi. La situació actual comporta que el canvi de signe polític al govern impliqui un canvi en la configuració del sistema educatiu, que es plasma a nivell legal sempre que les majories parlamentàries ho possibiliten.

Aquesta situació no permet l'estabilitat i la confiança que tot sistema educatiu requereix per a ser realment útil per als seus beneficiaris, que som tots. El futur de la societat passa pel sistema educatiu. Una societat democràtica, forta i cohesionada requereix com a mínim un sistema educatiu amb les mateixes característiques.

1.2.- Línies de recerca i objectius específics

D'acord amb el context temporal i físic on s'ubica aquesta tesi i la pregunta a la que es vol donar resposta, les línies de recerca i els objectius específics són els següents:

a) Analitzar en quin sentit el fenomen religiós i la transcendència són una dimensió important, tant en el desenvolupament de la pròpia personalitat, com en la convivència en societat de moltes persones.

b) Analitzar, d'acord amb aquestes consideracions, en el nostre actual context social i polític, el sistema de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, amb especial incidència en l'àmbit educatiu.

c) Analitzar la manera com s'articulen, dins el sistema educatiu, la llibertat religiosa i el dret a l'educació. Tenint present que estem davant dues realitats directament connectades amb la dignitat de la persona humana.

d) Analitzar la importància d'una educació religiosa com a eina o instrument que ens pot permetre una integració social més plena, en el sentit de la millor comprensió de la realitat de pluralitat cultural i pluralitat religiosa que estem vivint, tant a nivell de la nostra societat catalana amb un important percentatge de població immigrant de tradicions culturals molt diverses, com a nivell mundial, en un món on les relacions entre persones de diferents parts del planeta cada vegada són més freqüents i tenen més conseqüències per a la nostra vida quotidiana.

Aquestes línies i aquests objectius trobem el seu fonament en el següents arguments:

a) La dignitat de la persona humana, el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat i la possibilitat d'una convivència democràtica plena com a objectius irrenunciables de tot veritable sistema democràtic, però també de tot sistema educatiu que pretengui ser democràtic.

b) El dret a l'educació com a peça clau del nostre desenvolupament personal i de la convivència en democràcia. Aquesta doble consideració comporta que la configuració del sistema educatiu hagi de donar resposta a totes les nostres inquietuds personals.

c) La funció dels Poders públics de tenir presents en totes les seves polítiques i actuacions els interessos i les aspiracions legítimes de tots els membres de la comunitat a la que representen i serveixen.

1.3.- Metodologia

Aquesta recerca s'ubica en el paradigma qualitatiu o interpretatiu. Es busca realitzar l'estudi dels fenòmens i els processos que incideixen en les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. Es pretén desenvolupar aquest plantejament dins d'una anàlisi del contingut, tant del marc constitucional, com de les disposicions ordenadores del sistema educatiu.

També, es pretén realitzar una anàlisi del contingut del debat polític, social i acadèmic que ha estat present, tant en l'elaboració de l'actual marc constitucional, com en l'elaboració de les principals lleis que han desenvolupat el dret a l'educació i han configurat el nostre model de sistema educatiu. Paral·lelament, es vol recollir el debat curricular sobre la configuració de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

La finalitat d'aquesta recerca és la comprensió i la ubicació de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa.

1.3.1.- Justificació de la metodologia de la investigació

La metodologia investigadora esdevé molt clara en el moment teòric del seu plantejament. Una vegada s'ha iniciat el recorregut investigador de la recollida i posterior anàlisi de les dades, les fronteres entre els diferents paradigmes esdevenen més difuminades. El disseny de la metodologia de la present recerca respon als paràmetres de la investigació qualitativa. Aquesta «és una activitat sistemàtica orientada a la comprensió en profunditat de fenòmens educatius i socials, a la transformació de pràctiques i escenaris socials i educatius, a la presa de decisions i també cap al descobriment i desenvolupament d'un cos organitzat de coneixements» (Sandín, 2003: 123).

Dins d'aquest paradigma interpretatiu, la recerca realitzada es fonamenta en l'anàlisi del contingut de les relacions entre els Poders públics i

les Entitats religioses en matèria educativa, tenint present el disseny i el desplegament del marc establert en la Constitució espanyola de 1978. Concretament es pretén analitzar, d'una manera principal, el debat polític, social, acadèmic i curricular que es va produir, tant en el procés d'elaboració i redacció del text vigent constitucional, com en el seu desplegament posterior en matèria educativa. La finalitat és la ubicació del moment actual i identificar els elements necessaris que possibilitin un consens social en aquesta matèria.

Evidentment, aquest procés d'anàlisi per a ser considerat científic ha de ser total i complet (Ruiz Olabuénaga i Ispizua, 1989). En aquest sentit, serà necessari també analitzar -encara que sigui d'una manera més breu amb la finalitat d'una correcta ubicació de tots els elements necessaris per a l'anàlisi proposada- el marc més ampli de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses. I dins l'àmbit educatiu -en la mateixa línia-, tant una perspectiva de l'anàlisi comparada, com una referència a les relacions històriques entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica en matèria educativa.

La ubicació de la present recerca dins del paradigma qualitatiu o interpretatiu, on real i objectivament s'emmarca, no elimina la manera de ser personal del seu autor. En aquest sentit, em considero, pel meu tarannà, identificat dins el pensament personalista, que he conegut mitjançant l'obra de Mounier. Les teories i les concepcions personalistes engloben a totes aquelles corrents de pensament que donen prioritat al desenvolupament de la persona enfront de les dimensions socials i del col·lectiu.

1.3.2.- Els objectius metodològics i la presentació gràfica de la recerca

Aquest estudi s'ubica en el marc d'una concepció democràtica de la nostra societat, dins el respecte necessari i imprescindible a la dignitat humana. El dret a l'educació i la llibertat religiosa, reconegudes en la Constitució espanyola de 1978, exigeixen un marc de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses on han d'estar molt presents els interessos legítims, les aspiracions i els sentiments dels membres d'una comunitat.

La presentació gràfica d'aquesta recerca parteix d'aquesta dignitat humana i pretén articular dues esferes que tenen una dimensió personal i social a la vegada, com són la llibertat religiosa i el dret a l'educació. En aquest

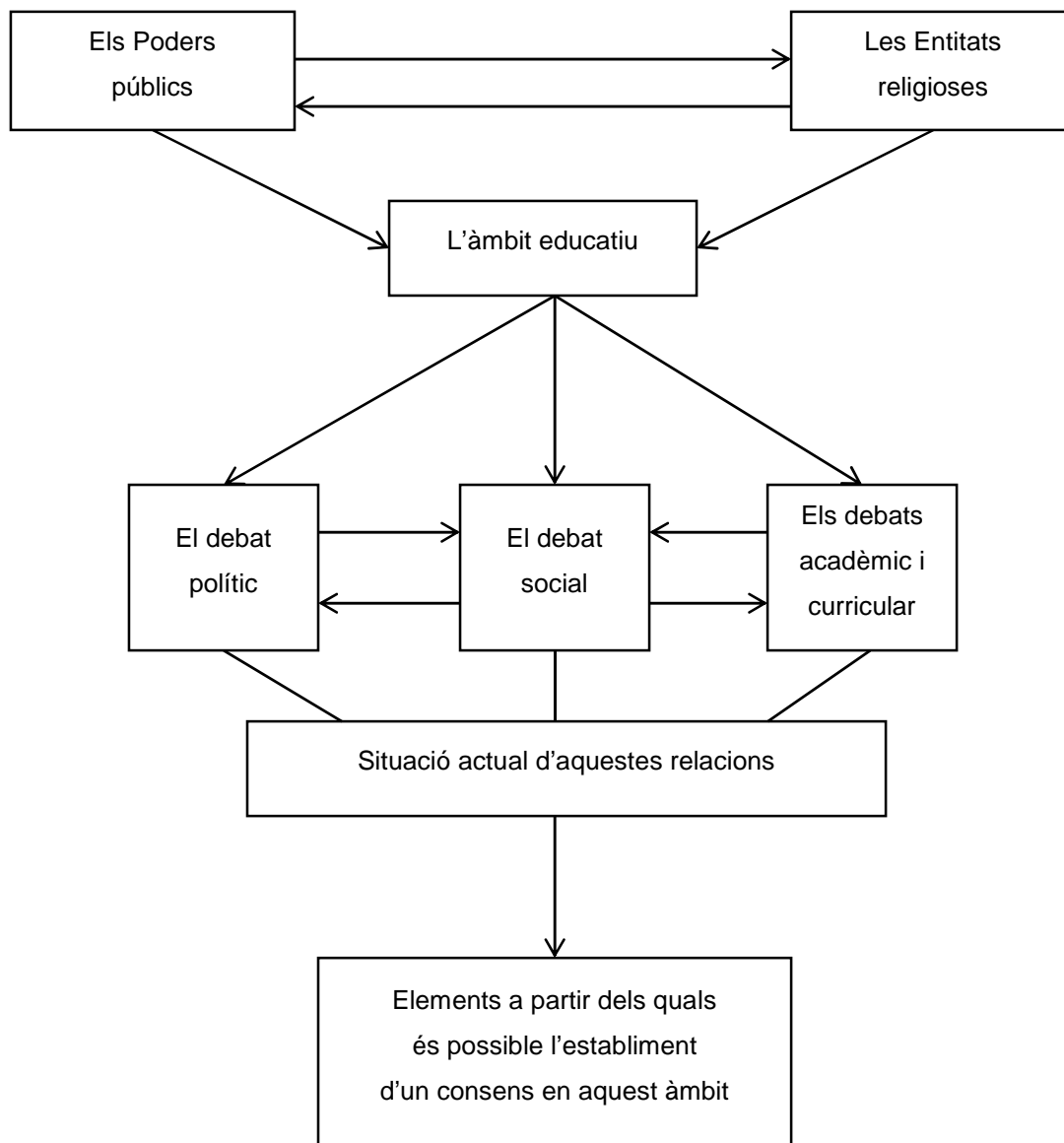
sentit, es pretén analitzar les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa.

En l'àmbit concret d'aquesta recerca, el treball realitzat, des d'una perspectiva de l'anàlisi qualitatiu del contingut, comporta les següents fases o estadis: a) la fixació del contingut; b) l'adopció de l'estratègia bàsica d'investigació; c) la construcció de les dades; d) la construcció del codi; i e) l'anàlisi de les dades obtingudes (Ruiz Olabuénaga i Ispizua, 1989).

En el present treball, una vegada identificat el contingut de l'anàlisi en qüestió, s'assumeix, com a estratègia bàsica per a realitzar la investigació, l'adopció d'una perspectiva, que vol ser a la vegada, analítica i crítica, en el sentit d'aprofundiment i reflexió en relació al contingut establert. La perspectiva analítica respon a l'anàlisi d'un contingut manifestat i expressiu. La perspectiva crítica respon a l'anàlisi d'un contingut manifest i instrumental.

L'anàlisi en qüestió, com ja s'ha apuntat, es pretén centrar, tant en la normativa, com en el debat polític, social, acadèmic i curricular que configuren l'actual moment de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. En els capítols 2 a 5 d'aquesta tesi, es determinen els indicadors, des dels quals es realitza aquesta anàlisi de la realitat i des dels que es procedeix, mitjançant la seva aplicació a l'objecte de l'anàlisi, a l'obtenció de les dades que ens han de permetre formular les conclusions sobre l'estudi plantejat.

D'acord amb aquestes consideracions, es concep la següent presentació gràfica de la tesi que es proposa:

Gràfica 1. Presentació gràfica de la recerca

Aquesta presentació gràfica la desenvoluparé en les següents unitats d'estudi, que són els eixos estructuradors i les altres parts d'aquesta tesi:

<i>Unitat</i>	<i>Capítols tesi</i>	<i>Continguts de la investigació</i>	<i>Procés metodològic</i>
M A R C T E Ò R I C	1	Capítols 2 i 3	Marc de referència de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses.
	2	Capítols 4 i 5	Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa
M A R C	3	Capítols 6 i 7	L'evolució de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa.
P R À C T I C	4	Conclusions	Identificació de possibles elements per a un consens.

Taula 1. Unitats de recerca

Els quatre aspectes en els que es desglossa la pregunta de recerca apuntats en l'apartat 1.1.1 queden articulats en la tesi de la següent manera:

<i>Pregunta tesi</i>	<i>Capítols tesi</i>
- Com s'ha articulats el marc constitucional de les relacions entre Poders públics i Entitats religioses en matèria educativa? - Com s'han desenvolupat fins al moment actual?	Capítols 2 a 7
- Quin és l'actual panorama? - Quines perspectives de futur s'apunten?	Conclusions

Taula 2. Desglossament de la pregunta de tesi en els capítols de la mateixa

1.4.- Context de la tesi

La naturalesa relacional de les persones comporta la vida en societat. En el nostre context cultural i històric, l'organització de la vida en societat s'articula a través d'estats democràtics que representen -o haurien de representar- a totes les persones que viuen en el seu territori, garantint-los una esfera de drets i llibertats on poder desenvolupar-se individualment -àmbit interior de l'ésser humà- i socialment -àmbit relacional-. Aquesta garantia d'una esfera de drets i llibertats respon, d'una banda, a la dignitat de la persona humana i, de l'altra, als interessos i a les aspiracions -dins el respecte a aquesta dignitat humana- dels membres d'una organització social concreta.

Dins d'aquesta esfera de drets i llibertats de les persones, hi podem trobar els quatre aspectes següents:

a) Un àmbit relacionat amb la transcendència. Les persones ens preguntem, entre d'altres interrogants en relació a aquest àmbit de la transcendència, pels nostres orígens, per la nostra situació en el món o per la possibilitat d'un més enllà. Les respostes a aquests interrogants són molts diverses com diverses som les persones. Es podria afirmar que aquestes respostes cauen dins els àmbits de la llibertat de consciència i de la llibertat religiosa.

b) De manera paral·lela, la religió es troba intrínsecament arrelada a la vida de moltes persones, fins al punt de determinar-ne la seva alimentació, la seva manera de vestir, la pròpia imatge, la seva cosmovisió, la manera de viure tradicions i festivitats, la sexualitat o l'ètica.

c) En l'àmbit relacional i de vida social, les religions esdevenen un factor d'integració de les entitats col·lectives, convertint-se en un element molt potent per la creació de comunitats.

d) En l'educació emocional, els sentiments col·lectius són molt importants. La dimensió religiosa participa, de manera considerable, en l'àmbit de l'experiència col·lectiva.

En les nostres societats occidentals, seguint a Introvigne (2000: 1 a 7) es pot parlar «d'un retorn del fenomen religiós», així si en la dècada dels setanta i vuitanta del segle passat, el tema dominant era el de la crisi de la religió; trenta anys després, aquest marc ha canviat. En aquest sentit, apunta

com «molts textos importants es refereixen tant al retorn del fenomen religiós com al final de la secularització».

En relació a aquest retorn del fenomen religiós, en els països occidentals des de finals de la dècada dels vuitanta del segle passat fins a l'actualitat, el número de cristians practicants ha experimentat un lleu creixement quantitatiu. Juntament amb aquesta situació de recuperació de les grans religions, es pot parlar d'una aflorament o invasió de les sectes. Així als Estats Units d'Amèrica es poden comptar uns 1.500 moviments religiosos de certa consistència, i a Itàlia es té constància de més de 500.

Per tant, seguint amb aquestes consideracions, la «nova religió» més estesa especialment en el món occidental seria la de persones compromeses en «creure sense pertànyer». Així, a Itàlia, els catòlics practicants són aproximadament un terç de la població. Els adeptes a minories religioses, històriques o d'origen recent no superen el 2 %. Els ateus, agnòstics declarats o els qui es neguen a contestar les enquestes dels sociòlegs en aquests punts són menys del 10 %. Queda, doncs, una població constituïda per més de la meitat dels italians que declaren «creure» en quelcom superior o transcendent, però al mateix temps, de fet, no «pertanyen» a una comunitat religiosa en tota l'extensió del seu terme. Naturalment aquesta «nova religió» no és homogènia i va des dels que creuen en un poder superior que no saben identificar, passant pels creients a la seva manera, fins als cristians i catòlics, també, a la seva manera.

Aquesta imatge de la societat italiana no s'allunya molt del nostre context social. En aquest sentit, l'estudi *Catalunya a l'horitzó del 2010*⁸, elaborat l'any 1993, aporta aquestes dades referents a la religió: hi confien molt un 20 %, força un 21 %, poc un 28 % i gens un 30 %. En relació a qüestions més específiques, es concreta que creuen en Déu un 73 % i en el més enllà un 35 %. Comparant aquestes dades amb les de la resta de l'Estat espanyol un altre estudi *Religión y sociedad en la España de los 90*⁹, elaborat l'any 1992, indica que Catalunya és el territori de l'Estat espanyol amb els índexs de religiositat més baixos i també és la que té l'índex més baix d'aportacions a l'Església catòlica en la declaració de la renda.

---

⁸ Estudi elaborat per l'Institut Català d'Estudis Mediterranis. Citat per Bada (2005: 267).

⁹ Estudi elaborat per la Fundación Santa María. Citat per Bada (2005: 267).

Dades més recents de l'any 2009, corresponents a *l'Enquesta europea de valors*, apunten un evident augment de la secularització a Catalunya. En el moment present el 52,3 % de la població catalana pertany a una religió; quan aquesta xifra l'any 2000 era el 74%. Fa una dècada el 71 % de la població es considerava catòlica; en el moment present aquesta xifra ha descendit fins al 48,1 % (Mellén, 2011).

No obstant, en el nostre país, la religió catòlica ha estat la religió majoritària i, oficialment, l'única durant molts anys. Dins el nostre passat més recent, el Concordat entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 27 d'agost de 1953 estableix, en el seu article I, la religió catòlica com a única de la nació espanyola.

Aquesta circumstància té un pes molt important en el marc de les relacions que la Constitució espanyola de 1978 estableix entre els Poders públics i les Entitats religioses. L'article 16 del text constitucional, d'una banda, garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte i, de l'altra estableix que cap confessió tindrà caràcter estatal. No obstant aquesta circumstància, també s'estableix el mandat als Poders públics de tenir presents les creences religioses de la societat espanyola i mantenir les consegüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les demés Confessions.

En l'àmbit educatiu, aquesta llibertat religiosa s'articula en els punts 3 i 6 de l'article 27 del text constitucional que recullen, d'una banda, el dret que assisteix a pares i mares per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions, i de l'altra, la llibertat de creació de centres docents per part les persones físiques i jurídiques -també les Entitats religioses-, evidentment amb respecte als principis constitucionals.

Dins les tensions de la nostra recent història, el marc establert per la Constitució espanyola de 1978 és molt diferent al que estableixia la Constitució de 1931, on en el seu article 3 expressava que l'Estat espanyol no tenia religió oficial. A més, en el seu article 26, es determinava la separació absoluta entre l'Església i l'Estat, es dissolia a la Companyia de Jesús i es restringeixen les activitats de les demés ordres religioses en virtut d'una llei especial posterior que, entre d'altres aspectes, els havia de prohibir exercir la indústria, el comerç

i l'educació. També, en el seu article 27, es garantia la llibertat de consciència i la possibilitat de totes les confessions d'exercir els seus cultes privadament.

El marc establert per la Constitució espanyola de 1978 és la d'un Estat aconfessional o laic -en el sentit de laïcitat-, que no és partidari o seguidor de cap confessió religiosa, però que respecta les conviccions religioses dels seus ciutadans i ciutadanes. D'aquesta manera es separa, tant del model laïcista -en el sentit de laïcisme- de la Constitució de 1931, que pretenia una societat sense una presència pública del fenomen religiós, com del model de religió única que va perdurar durant el règim franquista.

Aquests canvis tan forts en la concepció i tractament del fenomen religiós i la seva realitat han provocat, i continuen provocant, tensions en el debat polític, social i jurídic. Aquestes tensions es manifesten de manera molt clara i evident en el camp de l'ensenyament. Ja van estar presents en l'elaboració del text constitucional i han estat presents en el debat de totes les lleis educatives. Fins i tot, en l'elaboració l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, la qüestió de l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu va ser l'últim punt en el que es van posar d'acord les quatre forces polítiques que li van donar el seu suport en el Parlament de Catalunya, establint la seva redacció definitiva el dia abans de la votació final en el Ple del Parlament, el dia 29 de setembre de 2005.

Centrant-nos en l'àmbit educatiu, una mostra de la vivesa del debat, a nivell social, el trobem en el terreny de les conviccions i les creences, tant en l'ensenyament de les matèries, com en l'elecció de centre. En relació al primer punt, la següent anècdota pot ser il·lustrativa. Una mare li va explicar al seu fill de quatre anys que el seu avi -de qui el nen n'estava molt- al morir-se se'n va anar al cel. Passats els anys, quan el nen cursava el cinquè curs d'Educació primària, un dia va arribar enfurismat a casa dient-li a la seva mare que l'havia enganyat, ja que la mestra els hi havia explicat el cicle de la vida i la mort, dient-los-hi que els éssers vius quan es moren es descomponen i tornen a la natura. El nen li preguntava a la seva mare qui l'havia enganyat, ella o la mestra. La mare li va respondre que cap de les dues, que tant la seva mestra, com ella es creien el que li explicaven; i que en certes qüestions, com en el cas de la mort, cada persona té la seva creença. En la següent entrevista, la mare li va explicar el que havia passat a la mestra, que va estar molt d'acord amb la

reflexió que la mare havia fet amb el seu fill. És una realitat que en la descoberta personal i de l'entorn natural i social dels infants, les creences familiars hi tenen un pes important. Des del sistema educatiu s'ha d'estar, d'una banda, atent a aquestes creences, i de l'altra, s'ha de reflectir com en una societat hi vivim persones amb diferents creences.

En relació al segon punt anteriorment apuntat, una qüestió que cada primavera està present en el debat social és el de les preinscripcions escolars. Moltes mares i pares prefereixen que el seus fills i filles vagin a una escola concertada d'ideari catòlic per qüestions de prestigi i perquè no tenen tant alumnat d'origen immigrant. En moltes ciutats, tot i els esforços de l'Administració educativa en la gestió de l'accés als centres educatius, algunes escoles tenen mala reputació perquè es creu que acullen molt alumnat nouvingut, i això dificulta l'aprenentatge i influeix en les relacions socials de l'alumnat autòcton.

En aquest mateix sentit, és una realitat social el fet que moltes tradicions familiars donen un major prestigi a l'escola privada (Torres Santomé, 2001), circumstància que està molt relacionada amb la prestació d'un conjunt de serveis complementaris que, al comportar una contrapartida econòmica per part de les famílies, acaben trencant amb les possibilitats d'igualtat d'accés, aconseguint d'aquesta manera una exclusió de l'alumnat amb pocs recursos econòmics. Aquest tema de les preinscripcions escolars ens planteja una qüestió molt més de fons vinculada amb l'ideari del centre. El nostre ordenament jurídic possibilita l'existència, tant de centres d'ideari confessional, com de centres amb un ideari laïcista, dins d'un sistema educatiu, que com el model d'organització estatal ha de ser aconfessional o laic.

Centrant-nos en l'àmbit social, s'observa com l'economia, la política i la memòria històrica, es troben molt presents en les relacions entre els Poders públics i l'Església catòlica. En relació a l'aspecte econòmic, indicar com durant el mes de novembre de l'any 2005, en plena discussió pel finançament estatal de l'Església catòlica, l'economista José Barea¹⁰ va xifrar en 31.189 milions d'euros el cost de les tasques d'assistència, beneficència i educació que l'Església catòlica, amb les seves institucions i centres, estalvia a l'Estat. En dies posteriors, l'arquebisbe de Saragossa, Manuel Ureña, augmentava

---

¹⁰ En un article publicat en el diari *La Razón*, en data 16 de novembre de 2005.

aquesta xifra a 36.060 milions d'euros, sense comptar amb el manteniment del patrimoni artístic. Encara que totes les xifres admeten discussions per la manera en que són calculades, aquest debat -amb el rerefons del model de finançament- va estar molt present en els mitjans de comunicació social. I, fins i tot, es va arribar a concretar el cost d'estalvi en matèria educativa¹¹, basant-se en uns càlculs d'Álvaro Marchesi que xifrava el cost mitjà per alumne en 2.989 euros al curs, el Bisbat de Màlaga assegurava que l'alumnat escolaritzat en centres educatius dependents de l'Església catòlica suposava una despesa anual de 2.962 milions d'euros, dels quals sols 1.783 milions d'euros els aporta l'Estat, corresponent els altres 1.179 a l'Església.

En relació a l'aspecte polític, el Sant Pare Benet XVI, en la seva visita apostòlica a Santiago de Compostel·la i Barcelona, els dies 6 i 7 de novembre de 2010, en una conversa informal amb els periodistes, a l'avió que el transportava des d'Itàlia, va dir que «la societat espanyola ha desenvolupat una laïcitat, un anticlericalisme, un secularisme fort, agressiu, semblant al dels anys trenta del segle passat». En aquest sentit, va parlar de la necessitat d'un diàleg entre laïcitat i fe. La transcendència de les declaracions van comportar que el dia 7 de novembre de 2010, el portaveu del Vaticà, Federico Lombardi, assegurés que el Sant Pare va parlar de «laïcisme agressiu» sense pretensions crítiques. Segons Lombardi, els comentaris del Sant Pare no van tenir un matís crític, sinó positiu, encarant el present i el futur, subratllant que, en la relació entre fe i laïcisme «avui es busca la trobada i no l'enfrontament». Segons la Santa Seu, doncs, el que el Sant Pare va dir a la cabina de l'avió «no era un estudi històric fet amb mètode científic». En aquest sentit, el portaveu vaticà va recordar que «no ha de sorprendre a ningú una referència a les tensions que hi van haver als anys trenta del segle passat, circumstància coneguda per tots»¹².

El tractament de la memòria històrica, també, encén passions molt contraposades que trobem el seu ressò en els mitjans de comunicació. La beatificació del 522 màrtirs, assassinats durant la Guerra civil per la seva fe religiosa, a Tarragona el dia 13 d'octubre de 2013 va coincidir amb l'anunci per part del PSOE de denunciar els Acords internacionals entre l'Estat espanyol i la

---

¹¹ Informació extreta de la pàgina web del Bisbat de Màlaga. Les xifres corresponen al mes de novembre de 2005. Disponible a: <http://www.diocesismalaga.es> [Accés: 04.09.2007].

¹² Declaracions recollides per la majoria dels mitjans de comunicació generalistes durant l'esmentada visita.

Santa Seu de 1979¹³. Aquest anunci es va concretar en la Ponència *Guanyar-se el futur*¹⁴, aprovada en la Conferència política del PSOE del mes de novembre de 2013 i es va explicitar, de manera expressa, a principis del mes de desembre de 2013¹⁵.

L'actualitat del debat del tema plantejat en aquesta tesi és evident i, de vegades, la seva presència en els mitjans de comunicació esdevé repetitiva i, fins i tot, cansada. La manca de consens entre les forces polítiques -tant catalanes, com espanyoles- és molt clara en el tema de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. En aquesta línia, Roca Cobo (2008: 42) indica com, en l'Estat espanyol, «l'educació s'ha utilitzat com un instrument de lluita», circumstància que no beneficia a ningú.

En el moment del tancament de la present tesi, aquest aspecte d'utilització de l'educació com a instrument de lluita es pot observar, almenys en les dues realitats següents:

a) L'enrenou generat per l'ordenació del currículum de l'assignatura de religió catòlica en el desplegament de la LOMCE el mes de febrer de 2015¹⁶. Aquest enrenou contrasta amb el fet que l'ordenació del currículum de la religió islàmica, uns mesos abans, passés totalment desapercibuda¹⁷. Antoni Puigverd reflexiona sobre aquesta qüestió en un article publicat en el diari *La Vanguardia*, el dia 9 de març de 2015¹⁸.

b) En el Parlament de Catalunya, el 18 de març de 2015, el Grup parlamentari d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Unida i Alternativa, ha presentat una Proposició de Llei de modificació de la Llei 12/2009, d'educació (número d'expedient 202-00089/10). El document presentat conté, entre d'altres aspectes, els següents afegits a l'article 52.2, com objectius del currículum: pretendre a l'alumnat una obertura al món sense dogmes a l'aula i

---

¹³ Informacions recollides per la majoria dels mitjans de comunicació generalistes els dies 13 i 14 d'octubre de 2013.

¹⁴ Document disponible a <http://www.psoe.es> [Accés: 30.11.2013].

¹⁵ Informacions recollides per la majoria dels mitjans de comunicació generalistes els dies 2 i 3 de desembre de 2013.

¹⁶ Resolució d'11 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de l'Educació Primària i de l'Educació Secundària Obligatòria. BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15739-15761.

Resolució de 13 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de Batxillerat. BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15762-15767.

¹⁷ Resolució de 26 de novembre de 2014, de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'àrea de l'Ensenyament de la Religió Islàmica de l'Educació primària. BOE núm. 299, d'11 de desembre de 2014, p. 101207-101233. Correcció d'errades BOE núm. 306, de 19 de desembre de 2014, p. 103154.

¹⁸ *La Vanguardia*, dilluns 9 de març de 2015, "Darwin i el parenostre". Secció Opinió, pàgina 22. Article d'opinió d'Antoni Puigverd.

aconseguir que aquest assoleixi un coneixement de la realitat natural i social fonamentada en la ciència i la raó.

El debat educatiu de la qüestió plantejada en aquesta tesi ha girat entorn de dos eixos, que ja s'han convertit en tradicionals en tota reforma educativa: la titularitat dels centres docents i l'ensenyament escolar de la religió. Des de l'any 2006, amb l'aprovació de la LOE, el tema de l'assignatura o matèria d'educació per la ciutadania ha irromput amb força en aquest debat. Finalment, en la tardor de 2013, s'ha posat sobre la taula un altre aspecte, pot ser més primari, de la qüestió que ens ocupa, el de l'analfabetisme religiós. La seva aparició formal en el debat públic s'ha produït arran del primer document que el Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa va presentar al Govern de la Generalitat de Catalunya en data 16 d'octubre de 2013¹⁹.

En relació a aquest analfabetisme, pot resultar il·lustratiu el comentari d'un company d'institut en relació a l'assignatura de literatura universal del batxillerat. Aquest company, que es declara ateu, encara que per edat i tradició familiar, disposa d'una sòlida formació religiosa, descriu la incoherència d'haver d'explicar a l'alumnat de l'assignatura continguts de la Bíblia -que ja haurien d'estar assolits en l'etapa de l'ensenyament obligatori- per a poder entendre moltes de les obres clàssiques de la literatura universal.

La convicció de que l'educació cada vegada és més necessària per a la vida i al llarg de tota la vida, que no s'acaba en les aules sinó que va més enllà (Marchesi, 2005), i el fet que tothom disposi d'una certa experiència com alumne (Torres Santomé, 2001), comporten que el debat social sobre l'educació sigui intens. Quan a aquestes dues circumstàncies hi afegim l'interès dels partits polítics, aquesta intensitat, evidentment, augmenta.

El fet que per primera vegada en la nostra història, una generació hagi pogut completar l'ensenyament obligatori, i el post-obligatori fins a la Universitat, en democràcia ens ha de fer pensar sobre les tensions existents entorn del sistema educatiu. Una societat democràtica requereix d'un sistema educatiu democràtic on s'hi pugui veure reflectida tota la realitat social.

---

¹⁹ Document disponible a: <http://www20.gencat.cat/docs/governacio/Butlletins/afersreligiosos/006/Documents/docCADR1.pdf> [Accés: 21.12.2013].

1.5.- Recerca realitzada

En la investigació qualitativa, independentment de la complexitat del tema, resulta difícil establir un disseny previ concret en el moment del plantejament de la recerca, perquè de ben segur aquest anirà variant a mesura que anem entrant i aprofundint en la realització de la mateixa. El disseny acaba esdevenint emergent; evoluciona i canvia al llarg de l'estudi (Cardona, 2002).

1.5.1.- La construcció del marc teòric

La construcció del marc teòric de la present tesi s'ha realitzat al llarg de tres cursos, des del curs 2007/2008 fins al curs 2009/2010. La presència d'elements de diferents disciplines en la mateixa exigeix una conjunt de recursos adequats per definir el punt de partida, des del qual es desenvolupa el treball de camp de la investigació.

Les eines, estratègies i tècniques de recollida d'informació utilitzades en aquesta recerca es poden estructurar en els següents quatre blocs: a) fonts bibliogràfiques; b) fonts legislatives i jurisprudencials; c) fonts documentals (com informes oficials, memòries, diaris oficials i diaris generals) i d) altres fonts (com l'assistència a jornades, simposis, congressos, cursos i seminaris).

A) Fonts bibliogràfiques

La bibliografia consultada és variada, d'acord amb la configuració multidisciplinària de la tesi. Els camps de la pedagogia -des d'on es realitza la present recerca-, el dret, la sociologia, la teologia i les ciències religioses s'entrecreuen en el present treball.

La bibliografia i la webgrafia utilitzades pretenen donar cobertura a les següents qüestions que es van succeint al llarg de la tesi:

a) La determinació de la metodologia adequada, d'acord amb el plantejament de la tesi.

b) La delimitació del context històric, polític, social i educatiu des del que es realitza la recerca.

c) L'aproximació a l'àmbit de la transcendència i del fenomen religiós.

d) La presència de les diferents tradicions religioses en la nostra societat, tant des de la perspectiva històrica del segle passat, com des de l'actualitat.

e) L'àmbit de la llibertat de consciència i de la llibertat religiosa.

f) La delimitació conceptual dels models de relació entre els Poders públics i les Entitats religioses.

g) Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, tant la configuració del model vigent en el nostre país, com la perspectiva històrica i la perspectiva comparada.

h) L'anàlisi de la presència de l'ensenyament de la religió en els drets educatius i en el sistema educatiu, tant des de la perspectiva del model vigent i les seves possibilitats, com des de la perspectiva històrica i des de la perspectiva comparada.

i) La identificació dels matisos educatius de laïcitat dins del nostre sistema educatiu.

j) Les propostes de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

k) La compatibilitat, dins del nostre sistema educatiu, d'un ensenyament per a la ciutadania o per a la democràcia, amb un ensenyament de la religió.

B) Fonts legislatives i jurisprudencials

En el present treball, s'han analitzat un conjunt de tractats internacionals, disposicions normatives -incloent els projectes de les mateixes-, i jurisprudència per tal de situar el marc del mateix. Tots aquests documents, en major o menor mesura, fan referència a qüestions educatives relacionades amb la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

Els criteris utilitzats per agrupar els documents es basen en la divisió entre normativa i jurisprudència. Aquests dos conjunts de documents s'han distribuït per la seva procedència i en el cas de les disposicions normatives de Catalunya i de l'Estat espanyol per la seva data, utilitzant com a criteri cronològic l'aprovació de la Llei general d'educació de 1970, anterior a l'adveniment de la democràcia, però vigent al llarg de molts anys de la mateixa.

L'inventari de tot aquest conjunt format per 187 documents, que es detallen en l'annex 2 de la tesi és el següent:

<i>Tipus documents</i>	<i>Quantitat</i>
Recull històric de normativa de Catalunya	4
Recull de normativa de Catalunya	13
Recull històric de normativa de l'Estat espanyol	36
Recull de normativa de l'Estat espanyol a partir de 1970	74
Recull de normativa d'altres Comunitats autònoms	4
Recull de normativa d'àmbit de la Unió europea	4
Recull de normativa d'altres països	9
Recull de tractats internacionals	6
Recull de jurisprudència del Tribunal Constitucional	18
Recull de jurisprudència del Tribunals de l'Estat espanyol	14
Recull de jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans	4
Recull de jurisprudència d'altres països	1
Total documents analitzats	187

Taula 3. Detall fonts legislatives i jurisprudencials

Finalment, indicar com en relació a les normes d'altres països o d'altres territoris de l'Estat espanyol, únicament s'han comptabilitzat les normes que han estat analitzades directament. D'aquesta manera, al realitzar la relació no s'han tingut en compte normes citades en sentències o disposicions normatives recollides en monografies relatives a altres sistemes educatius.

C) Fonts documentals

L'anàlisi de les vessants política, social, acadèmica i curricular del debat educatiu sobre les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa s'ha realitzat a partir d'un conjunt de documents amplis i diversos. La concreció i selecció dels mateixos es descriu en el següent apartat relatiu al desenvolupament del treball de camp.

En aquest apartat, s'indica, únicament, els tipus de fonts utilitzats en cada una de les vessants del debat:

a) La vessant política del debat es realitza a partir dels butlletins oficials i dels diaris de sessions de les Corts Generals i del Parlament de Catalunya.

b) La vessant social del debat parteix de les notícies i les informacions recollides en la premsa escrita.

c) La vessant acadèmica del debat es fonamenta en algunes publicacions especialitzades de l'àmbit pedagògic.

d) La vessant curricular del debat es basa en documents molts diversos, que van des de les normatives concretes de desenvolupament curricular de l'ensenyament escolar de la religió i les seves alternatives, fins a documents o posicionaments de les Entitats religioses o de diversos col·lectius, passant per investigacions o estudis científics o propostes i experiències concretes.

D) Altres fonts

En el procés d'elaboració d'aquesta tesi, s'inclou la participació en els següents congressos i jornades:

a) *I Congreso Internacional hispano portugués de libertad religiosa*, celebrat a la Facultad de Derecho de la Universidad de León, els dies 22 i 23 d'octubre de 2009. En aquest congrés vaig presentar i defensar la comunicació: «La libertad religiosa y el derecho a la educación. El sistema educativo del estado español²⁰».

b) *I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades*, realitzat a la Facultad de Ciencias de la Educación de la Universidad de Córdoba, els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009. En aquest congrés vaig enviar la comunicació: «La enseñanza de la religión en el sistema educativo del estado español».

c) *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, organitzat per l'Asociación para el Diálogo Interreligioso de la Comunidad de Madrid (ADIM), celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

d) *XIII Congreso Latinoamericano sobre Religión y Etnicidad. Dialogo, ruptura y mediación en contextos religiosos*, celebrat a la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Granada, entre els dies 13 i 16 de juliol de 2010. En el simposi *Las relaciones Iglesia-Estado en el mundo contemporáneo*, vaig enviar la ponència: «La ubicación de la enseñanza de la religión en el sistema educativo del estado español».

e) *Seminario Internacional Migraciones y Diversidad religiosa*, organitzat per la Fundación Manuel Giménez Abad, pel Centro de Ciencias Humanas y Sociales del CSIC, amb la col·laboració de les Cortes de Aragón, el Ministeri de Política Territorial i la Fundación Canadá- Asociación española de estudios canadienses, realitzat a Saragossa -al Palau de l'Aljaferia, seu del Parlament aragonès- els dies 28 i 29 d'octubre de 2010.

f) *VII Congreso internacional sobre Educación, cultura y desarrollo*, organitzat pel Grupo Eumednet de Investigación de la Universidad de Málaga, realitzat de manera virtual entre els dies 4 i 23 de febrer de 2011. En aquest congrés, vaig presentar i defensar la comunicació: «La enseñanza de la religión en el sistema educativo del estado español. Dificultades para un consenso en las políticas educativas».

---

²⁰ Disponible a: <http://www3.unileon.es/dp/ade/codinaesmet> [Accés: 11.06.2009].

g) *IX Congreso de la Sociedad Española de Ciencias de las Religiones. Religiones en sociedades complejas: encuentros y desencuentros*, celebrat a la Facultad de Filología de la Universidad Complutense de Madrid, els dies 13, 14 i 15 d'octubre de 2011. En aquest Congrés, vaig presentar i defensar la comunicació: «La presencia de la pluralidad religiosa en nuestro sistema educativo. Un desencuentro complejo».

h) *VIII Simposi Llengua, Educació i Immigració. Diversitat religiosa, educació integral i cultura democràtica*, organitzat per l'Institut de Ciències de l'Educació Josep Pallach de la Universitat de Girona, realitzat al Centre Cultural la Mercè de Girona els dies 22 i 23 de novembre de 2012. En aquest congrés, vaig presentar i defensar la comunicació: «La diversitat religiosa i l'ensenyament de la religió. Dimensiones paralelas o espacios comunes».

i) *VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario. La enseñanza de la religión en la escuela pública*, celebrat al Rectorat de la Universidad de Alcalá de Henares els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2013. En aquest simposi, vaig presentar la comunicació: «El profesorado de religión en Catalunya. El problema del ámbito territorial de la propuesta».

La reproducció literal d'aquestes fonts en la tesi es produeix a efectes expositius i clarificadors. La citació literal pot reproduir apartats concrets d'una disposició normativa, paràgrafs d'un article o cites d'un llibre. L'ús d'aquest recurs, als efectes indicats i de manera discontinua, comporta la decisió de realitzar aquestes citacions sempre en llengua catalana. Aquest ús de la llengua es realitza per donar una major coherència, facilitat i harmonia a la lectura.

1.5.2.- El desenvolupament del treball de camp

El treball de camp s'ha realitzat, principalment, al llarg de tres cursos, des del curs 2010/2011, fins al curs 2012/2013. En aquest període de temps es produeix l'anunci, ja materialitzat, de la reforma de la Llei Orgànica d'Educció (LOE). El debat originat per la Llei Orgànica de Millora de la Qualitat Educativa (LOMCE) també s'ha tingut present en l'elaboració d'aquesta tesi. Aquesta circumstància ha comportat que s'hagi continuat en el treball de camp durant el curs 2013/2014 i fins a desembre de 2014.

El treball de camp es troba recollit en els capítols 6 i 7 de la tesi. En el capítol 6 d'aquesta tesi, es realitza una triple anàlisi, des de les vessants política, social i acadèmica del debat educatiu, en relació a moments importants en la configuració del nostre sistema educatiu. Paral·lelament, en el capítol 7, es recull l'anàlisi de la vessant curricular del debat. L'etapa analitzada comprèn

des dels Pactes de la Moncloa i l'elaboració de la Constitució espanyola de 1978 fins al moment present.

Aquestes anàlisis es realitzen de la següent manera:

a) La vessant política, mitjançant la documentació recollida, en els diaris oficials dels òrgans legislatius, sobre els debats parlamentaris.

b) La vessant social, mitjançant el reflex del debat en la premsa.

c) La vessant acadèmica, des dels articles de les publicacions especialitzades.

d) La vessant curricular, a partir de diferents documents, intentant ésser la més extensa possible.

En concret, es presta atenció als períodes temporals en els que es van produir els fets que seguidament es detallen, que són els indicadors, entorn dels quals es realitzen les anàlisis. La vessant política comprèn els debats de l'elaboració del text constitucional, dels Estatuts d'Autonomia i de les lleis educatives. La vessant social es centra en la premsa que recull aquests fets. La vessant acadèmica i la vessant curricular engloben tot el període comprès entre 1977 i 2014, ja que les propostes, idees i reflexions no sempre són estrictament paral·leles amb la cronologia dels fets, encara que aquests sempre siguin referents de les mateixes.

Els indicadors de l'anàlisi en la seva vessant política es concreten en la Constitució espanyola de 1978, els dos Estatuts d'Autonomia de Catalunya, les lleis que han regulat el dret a l'educació i el sistema educatiu, així com la Llei orgànica 11/83, de 25 d'agost, de reforma universitària, ja que aquesta llei va suposar la no contemplació de la religió en els estudis universitaris, trencant la situació heretada del règim anterior. Aquests indicadors són els següents:

	<i>Indicador</i>
1	Constitució espanyola de 1978.
2	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.
3	Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars.
4	Llei orgànica 11/83, de 25 d'agost, de reforma universitària.
5	Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, que regula el dret a l'educació.
6	Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE).
7	Lleis 24, 25 i 26/92, de 10 de novembre per les quals s'aproven Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses.
8	Llei orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels centres docents.
9	Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE).
10	Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació (LOE).
11	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006.
12	Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya.
13	Llei orgànica 8/2013, de 9 desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE).

Taula 4. Indicadors vessant política del debat educatiu. Descripció

En els indicadors de l'anàlisi, en la seva vessant social, a part d'aquests textos legals, es tenen presents, també, els següents esdeveniments o moments cronològics, on s'hi poden trobar aspectes relatius al present estudi:

a) Els Pactes de la Moncloa van ser els acords signats en data 25 d'octubre de 1977 entre el Govern constituent d'Espanya i els principals partits polítics amb representació parlamentària al Congrés, amb el suport de les associacions empresarials i el sindicat Comissions Obreres (excepte alguns punts), amb l'objectiu de procurar l'estabilització del procés de transició al sistema democràtic, així com adoptar una política econòmica que contingüés la forta inflació que arribava al 47 %.

b) La possibilitat de l'ensenyament de la religió adventista del setè dia dins del sistema educatiu de l'Estat espanyol, mitjançant l'Ordre d'1 de juliol de 1983 per la que s'incorpora als nivells d'EGB i Preescolar els programes de l'ensenyament de la religió adventista²¹.

c) La possibilitat de l'ensenyament de la religió mormona dins del sistema educatiu de l'Estat espanyol, mitjançant l'Ordre de 19 de juny de 1984 per la que s'incorporen als plans d'estudi de batxillerat i formació professional els ensenyaments de formació religiosa de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies i s'aproven els qüestionaris i les orientacions pedagògiques²².

²¹ BOE núm. 163, de 9 de juliol de 1983, p. 19297.

²² BOE núm. 161, de 6 de juliol de 1984, p. 19849-19850.

d) La «Declaració conjunta en favor de l'Educació²³», signada en data 17 de setembre de 1997, a iniciativa de la Fundación Encuentro, per entitats i associacions molt diverses²⁴, que expressen una actitud conjunta en defensa del sistema educatiu, reivindicant a les Administracions educatives competents una resposta a les seves peticions. En el rerefons del document s'hi manifesta la necessitat d'un acord parlamentari «que asseguri un finançament suficient per a la implantació de la reforma educativa»²⁵.

e) «Manifest de Jabalquinto²⁶», en relació a l'anunci del que seria la futura LOCE, reclamant un debat previ abans de tramitar una reforma legal. Aquest document de 16 de desembre de 2001, recull les reflexions dels participants²⁷ en un fòrum de debat, organitzat per la Universidad Internacional de Andalucía en la seva seu Antonio Machado de Baeza, adjunta al Palau de Jabalquinto, durant els dies 13, 14 i 15 de desembre de 2001.

f) «Una educació de qualitat per a tots i entre tots²⁸». Document base presentat pel Ministeri d'Educació i Ciència, el mes de setembre de 2004, per a la reforma de la Llei orgànica de qualitat de l'educació.

g) El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum, en una sessió de data 16 de febrer de 2005.

h) El Pacte Nacional per l'Educació²⁹, signat el 20 de març de 2006 al Palau de la Generalitat. El seu text definitiu es va concretar després d'un llarg procés i un intens debat entre l'Administració catalana, les patronats de les escoles concertades i altres agents socials, i que solament va comptar amb l'oposició directa del sindicat Unió dels Treballadors d'Ensenyament de Catalunya (USTEC). Els documents inclouen les aportacions de cinc grups de

---

²³ Disponible a: http://www.culturainatura.org/decl_con.htm [Accés: 09.09.2009].

²⁴ Aquesta declaració la van signar les següents entitats i associacions: Confederación Española de Asociaciones de Padres y Madres de Alumnos (CEAPA); Confederación Católica Nacional de Padres de Familia y Padres de Alumnos (CONCAPA); Federación Española de Religiosos de Enseñanza (FERE); Comisiones Obreras (CC.OO); Asociación Nacional de Profesionales de la Enseñanza (ANPE); Federación de Trabajadores de Enseñanza - Unión General de Trabajadores (FETE-UGT); Confederación de Centros de Educación y Gestión (EG); Secretariat de l'Escola Cristiana de Catalunya (SECC); Associació Professional Serveis Educatius de Catalunya; Confederació Cristiana d'Associacions de Pares d'Alumnes de Catalunya; Associació de Professors de les Escoles Cristianes de Catalunya. Central Sindical Independiente y de Funcionarios (CSI-CSIF); Federación de Sindicatos Independientes de Enseñanza (FSIE); Confederación de Movimientos de Renovación Pedagógica (MPR); Unión Sindical Obrera (USO) y Confederación Autónoma Nacional de Asociaciones de Estudiantes (CANAE).

²⁵ Punt 0.3 del document.

²⁶ Text disponible a: <http://www.stecyl.es/lce/Jabalquinto.pdf> [Accés: 09.09.2009].

²⁷ Amparo Tomé, Ángel I. Pérez Gómez, Antonio Guzmán, Eduardo García, Emilio Iguaz, Encarnación Soto, Félix Angulo Rasco, Francisca Mingués Lado, Francisco García, Francisco Santos, Jaume Martínez Bonafé, Jesús Palacios, Joaquín Ramos, José Gimeno Sacristán, José Manuel López Alcaraz, José Ojeda Díaz, Juan Bautista Martínez Rodríguez, Jurjo Torres Santomé, Manolo Alcalá, Manolo Zafra, Mariano Fernández Enguita, Marina Fuentes Guerra, Marina Subirats, Miguel Ángel Santos Guerra, Nieves Blanco, Rafael Porlán Ariza i Ramón Porras.

²⁸ Disponible a: <http://debateeducativo.mec.es/> [Accés: 09.09.2009].

²⁹ Disponible a: <http://www20.gencat.cat/portal/site/Educacio> [Accés: 09.09.2009].

treball diferents en relació a aquests cinc temes: el professorat; l'autonomia dels centres; la igualtat d'oportunitats i la llibertat d'ensenyament en el marc del servei públic educatiu; la família i l'educació; i la coresponsabilitat dels Ajuntaments amb l'educació.

i) Anunci de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa. Aquest anunci, per part del Ministeri de Justícia de l'últim Govern de Rodríguez Zapatero, ha comportat un intens debat social durant els mesos d'estiu de 2009 i de 2010.

j) L'anunci del Ministre d'Educació José I. Wert de canviar el nom -i per tant els continguts- de la jove assignatura d'educació per la ciutadania. Aquesta anunci es va produir en la compareixença del Ministre en el Congrés dels Diputats en data 31 de gener de 2012³⁰.

k) L'anunci per part del Govern de la Generalitat de Catalunya de prorrogar un any més la contractació de docents de religió catòlica sense la titulació requerida, en data 5 de febrer de 2012³¹.

Els indicadors de la vessant social són els següents:

	<i>Indicador</i>	<i>Moments cronològics</i>
1	Pactes Moncloa	25.10.1977.
2	Constitució espanyola de 1978.	<ul style="list-style-type: none"> - 05.01.1978: Publicació en el Butlletí oficial de les Corts del projecte de Constitució i s'obre un termini per presentar esmenes. - 09.02.1978: La Ponència comença l'estudi de les esmenes. - 07.03.1978: PSOE abandona la ponència constitucional. - 10.04.1978: Tots els membres de la ponència signen el projecte de Constitució. - Del 05.10.1978 al 10.06.1978: sessions Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques del Congrés dels Diputats. - 01.07.1978: Publicació al Butlletí oficial del Congrés dels Diputats del dictamen de la Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques. -07.07.1978: El Ple del Congrés aprova la menció expressa de l'Església catòlica en l'article 16 del text constitucional. -24.07.1978: Publicació al Butlletí oficial del Congrés dels Diputats del text aprovat pel Congrés. - 07.08.1978: Es trenca el consens en el Senat per les discrepàncies entre PSOE i UCD per l'ensenyament - Del 18.08.1978 al 14.09.1978: sessions Comissió en el Senat - 06.10.1978: Es publica el dictamen de la Comissió en el Senat. - 28.10.1978: Es publica el dictamen de la Comissió mixta Congrés-Senat. Les seves sessions van tenir caràcter secret. - 31.10.1978: Votació del text constitucional en ambdues càmeres. - 28.11.1978: L'arquebisbe de Toledo i cardenal primat d'Espanya, Mns. González Martín fa pública una carta pastoral en la que es jutja molt negativament el projecte de Constitució, pendent de ser ratificat en referèndum. Vuit bisbes més s'uneixen a les crítiques.

³⁰ Disponible a: <http://www.educacion.gob.es/horizontales/prensa/discursos/2012/01/20120131-comparecencia-edu-dep-congreso.html> [Accés: 07.02.2013].

³¹ Disponible a: <http://premsa.gencat.cat/pres> [Accés: 06.02.2012].

	<i>Indicador</i>	<i>Moments cronològics</i>
3	Acord entre la Santa Seu i l'Estat espanyol sobre ensenyament i afers culturals de 1979.	Des de la data del referèndum constitucional (06.12.1978) fins als dies posteriors a la ratificació (03.01.1979)
4	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.	<ul style="list-style-type: none"> - 29.12.1978: Aprovació del projecte per l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya. - 13.08.1979: Dictamen conjunt de la Comissió constitucional del Congrés i de l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya. - 25.10.1979: Referèndum. - 22.12.1979: publicació BOE. - 31.12.1979: publicació DOGC.
5	Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars.	<ul style="list-style-type: none"> - 14.04.1978: Projecte de llei aprovat pel Consell de Ministres. - 22.05.1979: El Congrés sortit de les recents eleccions reinicia els treballs parlamentaris. - 14.12.1979: Informe ponència Congrés. - 05, 06, 12, 14, 19 i 21.02.1980: Dictamen Comissió d'Educació del Congrés. - 04, 05, 11 i 13.03.1980: Aprovació pel Ple del Congrés dels Diputats. - 14.05.1980: Informe ponència Senat. - 27.05 i 03 i 04.06.1980: Aprovació pel Ple del Senat. - 27.06.1980: Publicació BOE.
6	Llei orgànica 11/83, de 25 d'agost, de reforma universitària.	<ul style="list-style-type: none"> - 25.05.1983: Projecte de llei aprovat pel Consell de Ministres. - 21.06.1983: Debat totalitat Congrés dels Diputats. - 30.06.83: Informe ponència. - 05, 06 i 07.07.1983: Dictamen comissió. - 13 i 14.07.1983: Aprovació pel Ple del Congrés. - 02.08.1983: Aprovació pel Ple del Senat. - 01.09.1983: Publicació BOE.
7	Ordre d'1 de juliol de 1983 sobre l'ensenyament de la religió adventista.	<ul style="list-style-type: none"> - 01.07.1983: Data disposició. - 09.07.1983: Publicació BOE.
8	Ordre de 19 de juny de 1984 sobre els ensenyaments de formació religiosa de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (mormons).	<ul style="list-style-type: none"> - 19.06.1984: Data disposició. - 06.07.1984: Publicació BOE.
9	Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, que regula el dret a l'educació (LODE).	<ul style="list-style-type: none"> - 06.08.1983: Projecte de llei aprovat pel Consell de Ministres. - 11.10.1983: Debat esmenes a la totalitat. - 29.11.1983: Informe ponència. - 01, 02, 05, 06, 07 i 09.12.1983: Dictamen comissió. - 13, 14, 15, 16, 19 i 20.12.1983: Aprovació Ple Congrés dels Diputats. - 16.02.1984: Informe ponència Senat. - 22 i 23.02.1984: Dictamen comissió. - Del 02 al 10.03.1984: aprovació pel Senat. - 15.03.1984: Segona aprovació del text pel Congrés dels Diputats. - 27.06.1985: Sentència del Tribunal Constitucional 77/1985, de 27 de juny, recurs previ d'inconstitucionalitat . - 04.07.1985: publicació BOE.

	<i>Indicador</i>	<i>Moments cronològics</i>
10	Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE).	<ul style="list-style-type: none"> - 30.03.1990: Projecte de llei aprovat pel Consell de Ministres. - 31.05.1990: Debat esmenes a la totalitat. - 06.06.1990: Informe ponència. - Del 11 al 15.06.1990: Dictamen comissió. - 28.06.1990: Aprovació pel Ple de Congrés dels Diputats. - 19.08.1990: Dictamen comissió. - 06.09.1990: Aprovació pel Ple del Senat. - 13.09.1990. Segona aprovació pel Congrés dels Diputats. - 04.10.1990 : Publicació en el BOE.
11	Lleis 24, 25 i 26/92, de 10 de novembre per les quals s'aproven Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses ³² .	<ul style="list-style-type: none"> - 05.06.1992: Projectes de llei aprovats pel Consell de Ministres. - 23.06.1992: Acord Mesa Congrés dels Diputats per tramitació procediment d'urgència. - 17.09.1992: Aprovació pel Ple de Congrés dels Diputats. - 14.10.1992: Aprovació pel Ple del Senat. - 12.11.1992: Publicació BOE.
12	Llei orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels entres docents.	<ul style="list-style-type: none"> - 17.03.1995: Projecte de llei aprovat pel Consell de Ministres. - 27.04.1995: Debat esmenes a la totalitat. - 20.06.1995: Informe ponència. - 22, 27 i 30.06.1995: Dictamen comissió. - 14.09.1995: Aprovació pel Ple de Congrés dels Diputats. - 16.10.1995: Dictamen comissió. - 18.10.1995: Aprovació pel Ple del Senat. - 08.11.1995. Segona aprovació pel Congrés dels Diputats. - 21.11.1995: Publicació en el BOE.
13	«Declaració conjunta en favor de l'Educació».	Data de signatura del document: 17.09.1997 i dies posteriors.
14	«Manifest de Jabalquinto».	Data de la presentació del document: 16.12.2001.
15	Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE).	<ul style="list-style-type: none"> - 26.07.2002: Aprovació del text pel Consell de Ministres. - Del 29 al 31.07.2002: Debat esmenes a la totalitat. - Del 12 al 17.10.2002: Informe ponència. - Del 17 al 25.10.2002: Dictamen comissió. - Del 25 al 31.10.2002: Aprovació pel Ple del Congrés dels Diputats. - 19.12.2002: Aprovació pel Ple del Senat. - 24.12.2002: Publicació en el BOE.
16	«Una educació de qualitat per a tots i entre tots».	Data de la presentació del document: setembre de 2004.
17	El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum.	Sessió plenària de 16.02.2005.

³² Aquestes lleis contempnen també aspectes educatius. Són les tres següents:

- Llei 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38209-38211.
- Llei 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38211-38214.
- Llei 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38214-38217.

	<i>Indicador</i>	<i>Moments cronològics</i>
18	Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació (LOE).	<ul style="list-style-type: none"> - 22.07.2005: Aprovació del text pel Consell de Ministres. - Del 26.10 al 03.11.2005: Debat esmenes a la totalitat. - Del 09 al 14.11.2005: Informe ponència. - Del 14 al 28.11.2005: Dictamen comissió. - Del 28.11 al 15.12.2005: Aprovació pel Ple de Congrés dels Diputats. - Del 22.03 al 06.04.2006: Aprovació pel Ple del Senat. - 04.05.2006 : Publicació en el BOE.
19	El Pacte Nacional per l'Educació.	Signat en data 20.03.2006.
20	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006.	<ul style="list-style-type: none"> - 30.09.2005: El Ple del Parlament de Catalunya adopta una proposta de reforma de l'Estatut. - 30.03.2006: Aprovació pel Ple del Congrés dels Diputats. - 10.05.2006: Aprovació pel Ple del Senat. - 18.06.2006: Referèndum. - 20.07.2006: Publicació DOGC i BOE.
21	Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya.	<ul style="list-style-type: none"> - 02.09.2008: Admissió a tràmit de la iniciativa per la Mesa del Parlament. - 12.11.2008: Debat a la totalitat. - 06.05.2009: Informe ponència. - 12.05.2009: Informe comissió. - 01.07.2009: Aprovació Ple. - 16.07.2009: Publicació DOGC.
22	Anunci de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa.	Estiu de 2009.
		Estiu de 2010.
23	Anunci del canvi de nom de l'assignatura d'educació per la ciutadania.	Compareixença del Ministre en el Congrés dels Diputats en data 31.01.2012.
24	Pròrroga de la Generalitat en la contractació de docents de religió catòlica sense la titulació requerida.	Notícia facilitada pel Govern de la Generalitat en data 05.02.2012.
25	Llei orgànica 8/2013, de 9 desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE).	<ul style="list-style-type: none"> - 21.09.2012: Primer esborrany de l'avantprojecte. - 03.12.2012: Segon esborrany de l'avantprojecte. - 18.04.2013: Dictamen del Consell d'Estat. - 17.05.2013: Aprovació del projecte pel Consell de Ministres. - 16.07.2013: Inici del debat parlamentari en el Congrés dels Diputats. - 10.10.2013: Aprovació en el Congrés dels Diputats. - 21.11.2013: Aprovació en el Senat. - 28.11.2013: Segona aprovació en el Congrés dels Diputats. - 10.12.2013: Publicació BOE.

Taula 5. Indicadors vessant social del debat educatiu. Descripció

L'estudi sobre l'elaboració del text constitucional es centra en la redacció de l'actual article 27, que recull els drets educatius, des d'on es realitza aquesta triple anàlisi des de les vessants política, social i acadèmica del debat educatiu. L'anàlisi d'altres qüestions del text constitucional a efectes de configurar el marc teòric de la recerca, com són la llibertat religiosa i altres drets

i llibertats relacionades amb els drets educatius, es realitzen en els capítols de la tesi que específicament les tracten. Concretament, en els capítols 3 i 4.

Es presta una especial atenció a l'elaboració del text constitucional, per la voluntat de consens que va acompanyar tot el procés, i la possibilitat de trencament del mateix per la regulació de les qüestions educatives.

La vessant política del debat es realitza des dels butlletins oficials i els diaris de sessions de les Corts Generals i del Parlament de Catalunya.

La vessant social del debat es realitza, principalment, en relació als dos diaris de més difusió a Catalunya, tenint en compte el període de publicació de cada un. En concret s'analitzen: *La Vanguardia* i *El Periódico*.

La vessant acadèmica del debat es realitza, principalment, en relació a les següents publicacions, totes elles anteriors a 1977: *Revista de Educació, Perspectiva Escolar* i *Cuadernos de Pedagogía*.

La vessant curricular del debat cerca la identificació de les diferents postures entorn de l'ensenyament de la religió i de l'educació per la ciutadania. Els mètode utilitzat es, principalment, l'anàlisi de documents. Els documents analitzats comprenen els currículums utilitzats per a l'ensenyament de l'assignatura o àrea de religió. També es presta una especial atenció a l'ensenyament de l'educació per la ciutadania, ja que el seu debat afecta, tant a aspectes vinculats a la llibertat de consciència, com a l'ideari dels centres docents; arribant-se a barrejar diferents aspectes del debat relatius a la ubicació, en el sistema educatiu, d'ambdues assignatures o àrees.

Seguidament, es concreta el treball realitzat en relació a les quatre vessants des de les que s'aborda la present investigació: política, social, acadèmica i curricular.

A) Vessant política

La vessant política del debat es realitza, d'una banda, en relació a les quinze normes jurídiques, que s'han descrit en aquest mateix apartat, i de l'altra, en relació a qüestions que es susciten en seu parlamentària, fora dels debats legislatius, que tenen interès per al tema del present estudi, com són els aspectes relatius al personal docent de l'assignatura o matèria de la religió, la

denúncia dels Tractats entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, i la presència de la simbologia religiosa en els centres docents.

La informació recollida es sistematitza en tres apartats: a) el debat constitucional; b) el debat legislatiu -que comprèn catorze lleis- i c) el debat estrictament parlamentari, que es refereix a les tres qüestions indicades en el paràgraf anterior.

El debat legislatiu contempla: a) els dos Estatuts d'Autonomia de Catalunya; b) les tres lleis que regulen Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses; c) les set lleis referents al dret a l'educació i l'estructura del sistema educatiu; d) la Llei d'Educació de Catalunya i e) La Llei orgànica de reforma universitària de 1983.

La documentació analitzada es troba en els butlletins oficials i en els diaris de sessions dels òrgans parlamentaris. Els butlletins oficials recullen l'evolució del text legislatiu, des de la fase de proposta o projecte de llei fins al text definitiu, passant pels informes de la ponència, de la comissió, així com les esmenes presentades. Els diaris de sessions són una transcripció dels debats parlamentaris.

Les Corts Generals disposen d'un butlletí oficial (BOCG) i de diaris de sessions per a cada una de les dues cambres, Congrés dels Diputats i Senat³³. El Parlament de Catalunya disposa, també, d'un butlletí oficial (BOPC) i de diferents diaris de sessions per al ple (DSPCP) i les comissions (DSPCC)³⁴.

Els annexos 3 i 4 recullen, respectivament, la descripció dels butlletins oficials i diaris de sessions de les Corts Generals i dels butlletins oficials i diaris de sessions del Parlament de Catalunya, utilitzats en l'anàlisi de la vessant política del debat. La següent taula detalla el nombre de documents consultats:

---

³³ Disponibles a: <http://www.congreso.es> i <http://www.senado.es>. Accés, de manera principal, durant els estius de 2013 i 2014.

³⁴ Disponibles a: <http://www.parlament.cat>. Accés, de manera principal, durant l'estiu de 2013.

Tipus de debat	Indicador	Documents consultats
Debat constitucional	Constitució espanyola de 1978.	15
Debat Legislatiu	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.	9
	Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars.	19
	Llei orgànica 11/83, de 25 d'agost, de reforma universitària.	25
	Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, que regula el dret a l'educació.	39
	Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE).	29
	Lleis 24, 25 i 26/92, de 10 de novembre per les quals s'aproven Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses.	24
	Llei orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels centres docents.	30
	Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE).	36
	Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació (LOE).	38
	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006.	30
	Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya.	22
	Llei orgànica 8/2013, de 9 desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE).	24
Debat parlamentari	Qüestions relatives al personal docent de l'assignatura o matèria de la religió.	114
	Qüestions relatives a la denúncia dels Tractats entre l'Estat espanyol i la Santa Seu.	31
	Qüestions relatives a la presència de la simbologia religiosa als centres docents.	3
Total documents consultats (butlletins oficials i diaris de sessions)		488

Taula 6. Vessant política del debat educatiu. Butlletins oficials i diaris de sessions consultats

B) Vessant social

L'anàlisi de la vessant social es planteja des d'una perspectiva formal, sense cap pretensió d'entrar en el fons, a diferència de les altres anàlisis que componen la present tesi. Amb aquesta anàlisi es pretén deixar constància de l'interès social que suscita la qüestió plantejada.

L'anàlisi és, doncs, limitada. Parteix dels indicadors apuntats i es concreta en els dos diaris generalistes catalans de major difusió, segons dades de l'Oficina de Justificació de la Difusió³⁵. Aquests dos diaris són: *La Vanguardia* i *El Periódico*. D'ambdós diaris, també, s'ha valorat el fet de tenir edicions bilingües i una fàcil consulta de l'hemeroteca mitjançant internet en suport pdf.

³⁵ *El Periódico*, en el període comprès entre juliol de 2011 i juny de 2012, ha realitzat un promig de tirada de 142.474 exemplars i un promig de distribució de 110.200 exemplars. *La Vanguardia*, en el mateix període, ha realitzat un promig de tirada de 215.686 exemplars i un promig de distribució de 181.900 exemplars. Dades disponibles a: <http://www.ojd.es> [Accés: 03.12.2012].

El diari *La Vanguardia* va treure el primer exemplar a Barcelona l'1 de febrer de 1881. El diari va ser fundat pels germans Carlos i Bartolomé Godó amb el propòsit inicial de donar suport al partit liberal de Sagasta. Més endavant, però, esdevingué un diari independent i la seva influència va començar a créixer. Se'l considera un diari amb «posició independent, sempre respectuosa amb el poder constituït»³⁶. En aquest moment, el president-editor és Javier de Godó, comte de Godó, i el director és Màrius Carol.

El diari *El Periódico* té una trajectòria paral·lela a l'actual etapa democràtica. El primer número va sortir a Barcelona el 26 d'octubre de 1978. Va ser fundat per Antonio Asensio Pizarro. Des dels seus inicis, tingué «l'encert de trobar una fórmula popular de grans titulars compensats amb una informació contrastada i uns articles breus signats per periodistes i polítics ben coneguts pel públic»³⁷. En cinc anys, aconseguí el segon lloc per difusió entre els diaris editats a Catalunya, i des del 1995 ha anat alternant la primera posició amb *La Vanguardia*. En el moment present, el president-editor és Antonio Asensio Mosbah i el director és Enric Hernández.

L'anàlisi de la vessant social ha partit del fet noticable del tema plantejat. La presència de les qüestions educatives a la premsa és constant. La seva lectura pot realitzar-se d'acord amb les següents premisses (Tort, 1995):

a) L'educació i l'escola són qüestions, com a qualsevol altra realitat social, seguides per part dels mitjans de comunicació.

b) L'educació és una part important de l'estructura social donat que és una activitat comuna a totes les persones i, per tant, és una activitat humana que afecta a la col·lectivitat en el seu conjunt.

c) Les institucions educatives amb les funcions socials que porten a terme, són susceptibles de ser analitzades segons l'actualitat del moment i segons les perspectives temporals que es vulguin plantejar.

d) Les implicacions polítiques, econòmiques, socials i culturals d'un sistema educatiu comporten que els temes educatius apareguin d'una manera o altra en els continguts periodístics.

---

³⁶ Segons expressió de l'entrada LA VANGUARDIA de la Gran Enciclopèdia Catalana. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat> [Accés: 03.12.2012].

³⁷ Segons expressió de l'entrada EL PERIÓDICO de la Gran Enciclopèdia Catalana. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat> [Accés: 03.12.2012].

e) L'educació no té un espai constant i definit en el conjunt de seccions de la premsa diària. Les característiques de regularitat, de quotidianitat i de permanència de l'activitat escolar no acostumen a proporcionar un interès periodístic. Contràriament, el treball periodístic té molt en compte els successos que alteren la normalitat quotidiana.

f) Els temes relatius a les qüestions educatives acostumen a tenir cabuda dins les pàgines de societat. No obstant, poden aparèixer en qualsevol secció. De vegades, troben encaix en les pàgines de dedicades a la política nacional i l'opinió. També poden estar presents en les seccions dedicades a la política internacional, la cultura o les entrevistes. I, fins i tot, poden il·lustrar la secció d'humor.

g) Generalment, les informacions periodístiques estan mediatitzades pels condicionants i interessos polítics que envolten la pràctica periodística. Un diari és un òrgan de pressió, però també un òrgan sotmès a pressions. Les qüestions educatives no escapen a aquest fet i, moltes vegades, prenen una major dimensió aquelles aspectes més polítics o més noticiables.

Centrant-nos en el detall de l'anàlisi realitzada, indicar que aquest ha comprès 500 informacions publicades en el diari *La Vanguardia* -disponibles en l'annex 5- i 234 publicades en el diari *El Periódico* -disponibles en l'annex 6-. En algunes ocasions, una mateixa edició té registrades dues o tres informacions, ja que més d'una secció del diari ha recollit de manera extensa qüestions relacionades amb el tema del present estudi.

El període de temps analitzat -mitjançant els indicadors anteriorment apuntats- comprèn des dels Pactes de la Moncloa de 1977 fins a l'aprovació de la LOMCE i el seu desenvolupament -mes de desembre de 2014-, en el cas de *La Vanguardia*, i des del dia de la seva sortida -26 d'octubre de 1978- fins, també, a l'aprovació i desenvolupament de la LOMCE, en el cas d'*El Periódico*.

La diferència quantitativa en el nombre d'informacions analitzades es deu principalment a les dues circumstàncies següents:

a) La major facilitat i agilitat en l'accés a consultes en el cas de *La Vanguardia*. La consulta de les hemeroteques d'ambdós diaris, com ja s'ha indicat, s'ha realitzat a través de les seves pàgines webs³⁸. L'hemeroteca de *La*

---

³⁸ Les edicions d'ambdós diaris es troben, respectivament, disponibles a: <http://www.lavanguardia.com> i <http://www.elperiodico.com>. Accés, de manera principal, durant l'estiu de 2012.

Vanguardia permet un accés il·limitat i gratuït a tots els seus números, transcorregut un mes des de la data de la seva edició. També, permet una consulta simple o combinada per paraules clau amb la possibilitat de seleccionar un període cronològic determinat. Amb aquesta consulta, directament es pot accedir a les pàgines concretes del diari. L'hemeroteca d'*El Periódico*, per la seva banda, ofereix una possibilitat de consulta més restringida i limitada. En el moment de realitzar-se la recerca, es podien consultar, fàcilment, les edicions complertes per la seva data, amb un límit màxim de deu consultes diàries i no sempre en condicions de gratuïtat.

b) *La Vanguardia* disposa d'una secció específica de religió. Aquesta circumstància comporta comptar amb articles específics informatius de l'ensenyament escolar de la religió i amb articles d'opinió d'alguns bisbes sobre qüestions relacionades amb la religió dins l'àmbit educatiu.

La recerca documental s'ha realitzat de les dues maneres següents:

a) A partir dels indicadors apuntats.

b) Mitjançant la consulta per paraules claus des de l'hemeroteca de *La Vanguardia*. Aquesta consulta ha permès detectar informacions en dates diferents als períodes consultats. Els resultats obtinguts s'han contrastat amb les edicions d'*El Periódico* de dates similars.

El resultat de la recerca, d'acord amb els indicadors de referència, ha detectat les següents presències i absències de les informacions relacionades amb les qüestions relatives a l'ensenyament escolar de la religió:

	<i>Indicador</i>	<i>La Vanguardia</i>	<i>El Periódico</i>
1	Pactes de la Moncloa de 1977.	No	-
2	Constitució espanyola de 1978.	Sí	Sí
3	Acord entre la Santa Seu i l'Estat espanyol sobre ensenyament i afers culturals, ratificat el 3 de gener de 1979.	Sí	Sí
4	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.	No	No
5	Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars.	Sí	Sí
6	Llei orgànica 11/83, de 25 d'agost, de reforma universitària.	No	No
7	Ordre d'1 de juliol de 1983 sobre l'ensenyament de la religió adventista.	No	No
8	Ordre de 19 de juny de 1984 sobre els ensenyaments de formació religiosa de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (mormons).	No	No
9	Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, que regula el dret a l'educació (LODE).	Sí	Sí
10	Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE).	Sí	Sí

	<i>Indicador</i>	<i>La Vanguardia</i>	<i>El Periódico</i>	
11	Lleis 24, 25 i 26/92, de 10 de novembre per les quals s'aproven Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses.	Sí	Sí	
12	Llei orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels entres docents.	No	No	
13	«Declaració conjunta en favor de l'Educació», de 17 de setembre de 1997.	No	No	
14	«Manifest de Jabalquinto», de 16 de desembre de 2001.	No	No	
15	Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE).	Sí	Sí	
16	«Una educació de qualitat per a tots i entre tots», de setembre de 2004	No	No	
17	El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum.	Sí	Sí	
18	Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació (LOE).	Sí	Sí	
19	El Pacte Nacional per l'Educació, de 20 de març de 2006.	No	No	
20	L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006.	No	Sí	
21	Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya.	No	No	
22	Anunci de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa.	Estiu 2009.	Sí	No
		Estiu 2010.	No	No
23	Anunci canvi de nom de l'assignatura d'educació per la ciutadania (gener de 2012).	No	No	
24	Pròrroga de la Generalitat en la contractació de docents de religió catòlica sense la titulació requerida (febrer de 2012).	Sí	No	
25	Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE).	Sí	Sí	

Taula 7. Indicadors vessant social del debat educatiu. Resultats de la recerca

Com es pot observar, la rellevància informativa d'alguns fets no ha posat l'accent en la qüestió de l'ensenyament escolar de la religió. D'aquest quadre, se'n poden destacar les següents absències:

a) Els Pactes de la Moncloa, on les qüestions educatives tenen cabuda en el document econòmic, no en el polític.

b) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979, que en els aspectes relatius als drets i les llibertats es remet a la Constitució espanyola.

c) L'ensenyament escolar de les religions adventista i mormona.

d) Les diferents lleis que pel seu contingut, no han tractat l'ensenyament escolar de la religió, com la Llei orgànica de reforma universitària, la Llei orgànica de participació, avaluació i govern dels centres docents i la Llei d'Educació de Catalunya.

e) Els diferents documents, que tant de les instàncies públiques, com des dels àmbits acadèmics o socials, han plantejat qüestions relatives al món educatiu.

D'acord amb les presències apuntades en la taula -resultat de la cerca documental dels indicadors de la vessant social- i amb els temes que han anat sorgint en la recerca -resultat de la cerca per paraules clau-, l'anàlisi de la vessant social es realitza, en un sol apartat, de manera conjunta per ambdós diaris i s'estructura, en primer lloc, al voltant dels següents punts relacionats amb els indicadors cronològics apuntats:

- a) La Constitució espanyola de 1978.
- b) Els Acords entre la Santa Seu i l'Estat espanyol de 1979.
- c) La Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars.
- d) La LODE.
- e) La LOGSE.
- f) Les Lleis de 1992 sobre els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses.
- g) La LOCE
- h) El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum.
- i) La LOE.
- j) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006.
- k) Els anuncis de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa.
- l) La LOMCE.

També, s'estructura al voltant de les següents temàtiques que es van repetint en les informacions de la premsa:

- a) El tractament de la religió catòlica.
- b) El tractament de les diferents religions.
- c) El tractament de qüestions relatives a l'àmbit de la transcendència.
- d) El plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió.
- e) Les qüestions relatives als docents de la religió catòlica.
- f) L'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania.
- g) Informacions relatives a altres països.

L'anàlisi conclou amb un apartat dedicat a les cartes del lector i una altre a les conclusions. Encara que les cartes dels lectors no s'hagin

comptabilitzat en els annexos, ni se n'hagi realitzat un estudi exhaustiu, es pretén deixar constància de la continuada presència d'aquestes com una mostra més de l'interès social del tema que ens ocupa.

El detall sistemàtic de les informacions d'ambdós diaris, d'acord amb els indicadors utilitzats en la present recerca, es troba en l'annex 7.

Les informacions recollides d'ambdós diaris comprenen el tractament dels indicadors apuntats i els articles més rellevants, d'acord amb les cerques per paraules, dels diferents temes que es plategen en relació a l'ensenyament escolar de la religió. La cerca per paraules s'ha realitzat prenent com a paràmetres cronològics els de la tesi.

Les informacions consultades a través de les hemeroteques virtuals figuren detallades, en els corresponents annexos, en castellà perquè les edicions que es poden consultar mitjançant aquestes hemeroteques són en castellà. Les informacions consultades en suport paper, corresponents a la tardor de 2012 i als anys 2013 i 2014, consten relacionades en els corresponents annexos en català, ja que en suport paper s'ha consultat les edicions en català d'ambdós diaris.

Les informacions relacionades corresponen a les diferents seccions dels diaris. Són més abundants les procedents de seccions relacionades amb els temes de societat -"Societat" i "Tendències" en els cas de *La Vanguardia* i "Coses de la vida", que inclou la secció de societat, en el cas d'*El Periódico*-. En els annexos, es comptabilitzen 276 informacions procedents d'aquestes seccions en els cas de *La Vanguardia* i 127 en el cas d'*El Periódico*. En relació a *La Vanguardia*, també s'ha de destacar les procedents de la secció específica de religió. En l'annex, es comptabilitzen 64 informacions d'aquesta secció.

Les seccions d'opinió també acostumen a tractar aquests temes. En el cas de *La Vanguardia* es comptabilitzen 44 articles i en el cas d'*El Periódico*, 33. Juntament amb les seccions d'opinió, es troben els comentaris editorials. Se'n comptabilitzen 8 en *La Vanguardia* i 12 en *El Periódico*.

Finalment indicar, que l'ensenyament escolar de la religió molts cops ha estat tema de portada. La sortida a la portada no sempre ha estat de manera principal, ni sempre ha estat amb entitat pròpia; de vegades, ha anat associada a altres aspectes educatius. En els annexos es comptabilitzen 14 portades de *La Vanguardia* i 32 portades d'*El Periódico*. A més, *El Periódico* té una secció

que es diu “tema del dia” en les pàgines posteriors a la portada. En aquesta secció, l’ensenyament escolar de la religió es pot comptabilitzar 31 vegades. Aquesta presència acostuma estar associada a qüestions generals del sistema educatiu, on l’ensenyament de la religió ocupa un espai propi.

La classificació de les informacions d’ambdós diaris es pot sintetitzar en la següent taula:

<i>Tipus d’informació</i>	<i>La Vanguardia</i>	<i>El Periódico</i>
Portada	14	32
Tema del dia	Secció inexistent	31
Secció Opinió	44	33
Comentari Editorial	8	12
Secció Societat	276	127
Secció Religió	64	Secció inexistent

Taula 8. Vessant social del debat educatiu. Tipus d’informacions

C) Vessant acadèmica

L’anàlisi de les revistes proposades abraça el període de temps transcorregut des dels Pactes de la Moncloa -1977- i el posterior adveniment de la democràcia -any 1978- fins a l’aprovació de la LOMCE -any 2013- i el seu posterior desenvolupament -any 2014-.

La selecció de les tres revistes es, com tot, discutible. El que s’ha pretès és buscar publicacions que cobreixen el període cronològic que es vol analitzar. En aquest sentit, com ja s’ha indicat, s’han escollit les tres publicacions següents: a) *Revista de Educación*, b) *Perspectiva Escolar*, i c) *Cuadernos de Pedagogía*.

D’aquestes publicacions s’ha valorat, en el cas de *Revista de Educación*, el fet de ser un portaveu privilegiat del Ministeri. I en els cas de les altres dues publicacions, la seva vinculació amb els Moviments de renovació pedagògica i l’arrelament de les seves redaccions a Catalunya.

En les tres revistes seleccionades es presta atenció als articles i estudis que es centren en qüestions relatives a la ubicació de l’ensenyament de la religió dins dels sistema educatiu, així com aspectes relacionats amb aquesta ubicació.

Una temàtica molt relacionada amb la religió, i més en concret amb el pluralisme religiós, és la interculturalitat. En aquesta anàlisi sols s’ha fet

referència a aquests articles quan contempnen, de manera expressa i directa, la relació entre la interculturalitat i el pluralisme religiós.

L'anàlisi de les publicacions s'ha efectuat de dues maneres. D'una banda, presencialment a la Biblioteca del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona. I de l'altra banda, virtualment, per als darrers números de la *Revista de Educación* i de *Cuadernos de Pedagogía*.

L'anàlisi s'ha realitzat per ordre cronològic, revisant tots els números del període indicat i elaborant un inventari dels articles i de les notícies. Els annexos 8 a 10 recullen aquest inventari per a cada una de les tres publicacions. Posteriorment, aquest material s'ha agrupat, per a cada publicació, sota els tres apartats següents:

a) Enfocament de la realitat del sistema educatiu. En aquest apartat es mostra un recull cronològic de notícies i articles relacionats amb el tema del present estudi.

b) Números monogràfics. Sota aquesta rúbrica s'analitzen, amb més detall i de manera conjunta, els números monogràfics, temes del mes o conjunts d'articles d'interès per al present estudi.

c) Números monogràfics que no tracten l'objecte del present estudi. Aquest recull relaciona els monogràfics on, per la seva temàtica, hi podrien tenir cabuda qüestions relatives amb l'objecte del present estudi, però que, per raons molt diverses, no ha estat així. Al respecte, indicar que el no tractament d'aquestes qüestions és, acadèmicament, ben legítim; i no es pretén desmerèixer l'anàlisi o l'estudi realitzat en la publicació corresponent. Contràriament, es vol posar de manifest la no consideració, en aquell supòsit concret, del tema objecte del present estudi com a interessant, important, conflictiu o complex.

Per al cas de *Cuadernos de Pedagogía*, aquest esquema s'ha completat, pel volum del material trobat, incloent divisions tant per criteris històrics i de referència internacional, com pel contingut dels articles i de les notícies. També s'ha inclòs un apartat relatiu a les experiències educatives.

Finalment, s'han elaborat unes conclusions per a cada publicació. En concret, el resultat d'aquesta anàlisi comporta la relació -inventari- del següent nombre d'articles i notícies, resultant al final comptabilitzats 327 documents:

<i>Publicació</i>	<i>Articles</i>	<i>Notícies</i>	<i>Total</i>
<i>Revista de Educación</i>	37	2	39
<i>Perspectiva Escolar</i>	32	5	37
<i>Cuadernos de Pedagogía</i>	171	80	251
Total	240	87	327

Taula 9. Vessant acadèmica del debat educatiu. Número d'articles i notícies consultades

Els epígrafs de l'apartat 6.3, on es mostren els resultats de l'anàlisi d'aquesta vessant acadèmica del debat, són els següents:

<i>Revista de Educación</i>	<i>Perspectiva Escolar</i>	<i>Cuadernos de Pedagogía</i>	
A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu	A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu	A) Enfocament històric	
		B) Enfocament de la realitat present i concreta del sistema educatiu	B2) Articles d'opinió B3) Seccions de notícies i d'actualitat
		C) Referències a sistemes educatius d'altres països	
B) Números monogràfics	B) Números monogràfics	B1) Números monogràfics o temes del mes	
C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi	C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi	D) Monogràfics o dossiers que no tracten la qüestió del present estudi	
		E) Experiències i pràctiques educatives	
D) Conclusions	D) Conclusions	F) Conclusions	

Taula 10. Vessant acadèmica del debat educatiu. Sistematització dels resultats de l'anàlisi

C1) Revista de Educación

Aquesta revista és una publicació del Ministeri d'Educació, que per tant es situa en una posició de privilegi, per plasmar les línies de treball, les inquietuds i les reflexions de les autoritats educatives.

El seu primer número és de març-abril de 1952. En els seus orígens la revista era bimensual, encara que en el període analitzat, la seva publicació és quadrimestral. Des de l'any 2014, la periodicitat esdevé trimestral. L'anàlisi comprèn des del número 248-249, de gener-abril de 1977, fins al número 366, d'octubre-desembre de 2014. Els tres números de l'any 1977 i 1978 tenen una doble numeració, recordant el caràcter bimensual dels seus orígens. L'any 1983 es va publicar un sol número. Els anys 1987, 1988, 1989 i 1992, i del 2000 al 2013 s'ha publicat, també, un número extraordinari.

En l'encapçalament del seu primer número s'assenyala l'amplitud de l'abast de la publicació, indicant que aquesta «es proposa abraçar el cúmul de

problemes que planteja l'Educació espanyola, tant en l'aspecte organitzatiu i administratiu, com en l'aspecte didàctic».

C2) *Perspectiva Escolar*

Aquesta revista és una publicació de l'Associació Rosa Sensat. El seu primer número és de desembre de 1974. En el període analitzat, la revista gaudeix d'una publicació mensual, durant els mesos del curs escolar. L'anàlisi comprèn des del número 11, de gener de 1977, fins al número 378, de novembre de 2014. L'any 1977 la revista va disposar de 9 números; no es va publicar els mesos de juliol a setembre. A partir de 1978, la revista ja disposa de 10 números. Únicament no es publica durant els mesos de juliol i agost. Els anys 2012, 2013 i 2014, la seva publicació és bimensual.

En el seu número inicial -número 0, corresponent al mes de desembre de 1974-, s'indica en l'editorial que l'encapçala el tarannà de la publicació, molt vinculat a l'àmbit de la renovació pedagògica:

«Rosa Sensat» presenta el número inicial de difusió d'aquesta revista, amb la qual pretén ajudar i deixar constància d'una perspectiva del món escolar. Una perspectiva ben concreta, la d'un grup que fa deu anys que treballa en el camp de la formació del mestre, però que versa sobre un món ben ample, el món de l'escola.

«Perspectiva Escolar» vol reprendre la dedicació a un camp que el periodisme català especialitzat va treballar dignament el primer terç d'aquest segle (...).

«Perspectiva Escolar» surt en aquest darrer terç de segle; li pertoca no solament «guanyar el temps perdut», sinó encarar-se amb una problemàtica molt més complexa, i vol fer-ho amb tot el rigor professional possible, tot i comptant amb els mitjans limitats propis d'un institució privada que té l'ambició de servei públic.

Amb aquesta ambició, «Perspectiva Escolar» abordarà trimestralment un tema monogràfic (...).

C3) *Cuadernos de Pedagogía*

Aquesta publicació va néixer l'any 1975 amb una voluntat plural, democràtica i participativa, expressada de la següent manera, en l'inici del seu primer número, de gener de 1975:

CUADERNOS DE PEDAGOGÍA es dirigeix, sobretot, a fer públiques les ambicions de renovació escolar i, per tant, social; a donar a conèixer les reflexions i inquietuds de tots

els professionals de l'ensenyament, a reunir aquest dispers pensar individual, o de nuclis més o menys amplis, per a què es retrobin en un espai nou i es transformin en un quefer col·lectiu.

CUADERNOS DE PEDAGOGÍA no parteix de definicions excloents ni té dependència alguna. La seva qualitat i orientació futures dependran, en gran mesura, de l'interès i de la col·laboració que aconsegueixi desvetllar entre els seus lectors amb un ampli objectiu: la reflexió, l'intercanvi, la polèmica, la crítica i les alternatives per a la construcció d'un ensenyament popular i científic, per a una defensa intel·lectual i material del professional de la mateixa.

(...)

CUADERNOS DE PEDAGOGÍA tractarà temes d'actualitat en l'ensenyament, oferirà entrevistes, reportatges i investigacions sobre l'educació d'avui i d'aquí, descripció de mètodes, mitjans i tècniques d'ensenyament en els diversos nivells escolars, experiències i debats sobre didàctiques, tant d'EGB com de Batxillerat, etc.

(...)

La seva publicació és mensual, agrupant els mesos de juliol i agost en un sol número, en els primers anys aquesta agrupació es realitzava amb una doble numeració. L'anàlisi comprèn des del número 25, de gener de 1977, fins al número 451, de desembre de 2014.

D) Vessant curricular

El debat curricular comporta l'anàlisi de documentació molt diversa i de molt diferent procedència i validesa. Aquesta comprèn des d'estudis i posicionaments, fins a ordenacions curriculars, sentències o normatives en vigor.

L'anàlisi d'aquests documents s'ha completat, d'una banda, amb una bibliografia necessària per entendre'ls millor, i de l'altra, amb l'assistència a jornades i congressos, que es troben detallades en l'epígraf 1.5.1.D).

L'inventari total és de 43 documents. Aquests documents es relacionen en l'annex 11. El seu detall és el següent:

<i>Tipus document</i>	<i>Núm.</i>	<i>Observacions</i>
Investigacions relatives l'ensenyament escolar de la religió .	1	Projecte Redco.
Posicionament de les Entitats Religioses.	9	VII Encuentro de Religiones (ADIM).
Documents Església Catòlica en relació a l'ensenyament escolar de la religió.	1	Les <i>Orientacions pastorals</i> de la Conferència Episcopal Espanyola.
Normativa desenvolupament curricular d'un ensenyament escolar confessional de la religió.	7	Les ordres vigents, al moment de l'anàlisi, per a la religió catòlica i la resta d'ordres que afecten a les altres religions que tenen (religions evangèlica, jueva i islàmica) o han tingut (religions adventista i mormona) accés al sistema educatiu.
Possibilitat d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat.	4	- Experiència Escoles Pies i Escoles Vedrunes de Catalunya. - Declaració <i>Cultura religiosa per als ciutadans del demà</i> de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós. - Proposta de la Direcció General d'Afers Religiosos. - Línia del Consell d'Europa. Recomanació 1720 (2005) del Consell d'Europa sobre educació i religió.
Normativa desenvolupament curricular d'un ensenyament escolar aconfessional de la religió (configurat com a matèria o assignatura optativa).	10	- En desplegament de la LOGSE: 2 disposicions. - En desplegament de la LOCE: 6 disposicions. - En desplegament de la LOE: 2 disposicions.
Estudis sobre llibres de text.	2	- Sobre llibres de religió. - Sobre llibres d'educació per la ciutadania.
Jurisprudència que estableix la compatibilitat de l'ensenyament escolar de la religió i de l'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania.	2	- Tribunal Europeu de Drets Humans. - Tribunal Suprem.
Documents en favor d'un no ensenyament escolar de la religió.	2	- Lliga per la laïcitat. - Plataforma en favor d'una societat laica.
Documents de la Conferència Episcopal Espanyola en contra de l'assignatura d'educació per la ciutadania.	4	
Documents dels representants laborals dels docents de religió catòlica.	1	
Total	43	

Taula 11. Vessant curricular del debat educatiu. Tipologia de documents

Amb aquests documents, es pretén oferir una mostra suficientment ampla dels diferents posicionaments que s'originen entorn de les diverses possibilitats d'un ensenyament escolar de la religió, incloent-hi la negació de tal possibilitat.

La selecció dels mateixos ha obeït a criteris de representació i d'oportunitat. S'ha intentat recollir documents que mostrin postures diferents entorn del tema del present estudi i s'ha aprofitat la participació en jornades i

congressos, tant per recollir l'opinió de les diferents Entitats religioses i dels diferents col·lectius socials, com per copsar els estudis realitzats.

En relació al posicionament de les Entitats religioses, s'ha de tenir molt present la desigualtat d'oportunitats, tant per motius de representació, com per motius històrics. Així, mentre l'Església Catòlica disposa d'unes *Orientacions pastorals* per a l'ensenyament de la religió; altres Entitats religioses, fins al curs 2009/2010, no han disposat de llibre de text per al seu alumnat, tal com s'apunta en l'apartat 7.2.8.

El mateix es pot dir del desplegament normatiu per establir el currículum de les assignatures o matèries. Per la religió catòlica, sols s'ha analitzat la normativa vigent, perquè és la única que s'ha anat adaptant a cada canvi legislatiu i, a més, des de l'adveniment de la democràcia, ha tingut un desplegament molt extens.

Per la seva rellevància, i per la importància que va adquirint en un context social de creixent pluralisme religiós, s'ha prestat una especial atenció a les propostes d'un ensenyament aconfessional de la religió, i a la regulació normativa del mateix en el desplegament de la LOGSE, la LOCE i la LOE.

Finalment, s'ha tingut present una part del debat curricular de l'ensenyament de l'educació per la ciutadania, ja que els atacs contra aquest ensenyament s'han realitzat des de la defensa de l'ensenyament de la religió. La jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i del Tribunal Suprem estableixen la compatibilitat de l'ensenyament escolar de la religió amb l'ensenyament de l'educació per la ciutadania.

CAPÍTOL 2. ASPECTES A TENIR PRESENTS EN LES RELACIONS ENTRE ELS PODERS PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES

Els capítols 2 a 5 d'aquesta tesi constitueixen el marc teòric de la mateixa. El present capítol es divideix en tres apartats. En el primer apartat s'analitzen l'àmbit de la transcendència i les respostes humanes a les preguntes per la nostra presència en el món, l'origen de la vida i la possibilitat d'un més enllà. La religió esdevé una resposta a aquestes preguntes, essent un fenomen marcadament social.

El segon apartat ens situa en el marc històric de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, dins la nostra societat. En concret, es presta una especial atenció als tres àmbits següents: les arrels cristianes de Catalunya, la presència històrica d'altres Entitats religioses i la presència històrica d'idees laiques, en les diferents realitats que poden presentar les mateixes. L'etimologia dels conceptes laïcitat i laïcisme s'aborda en el capítol següent.

Finalment, el tercer apartat pretén dibuixar la situació actual de la nostra societat davant l'àmbit de la transcendència i del fenomen religiós, a partir dels diferents estudis i de les dades estadístiques, així com des de les perspectives que les mateixes apunten.

2.1.- L'àmbit de la transcendia i el fenomen religiós

La immanència i la transcendència es troben units pel sagrat, que forma part de la immanència però ens remet a la transcendència. El fenomen religiós es concreta en la manifestació d'aquesta realitat.

Les preguntes per un més enllà, per la nostra situació en el món o per l'origen de la vida són qüestions que tots els éssers humans solem plantejar-nos i a les que donem resposta de diferent manera. Quan mirem en el nostre interior o pretenem abordar un tema mitjançant el qual es vulgui estudiar amb profunditat qüestions sobre la persona i la seva manera de viure, ens sentim fàcilment superats per la impossibilitat d'abastar totes les dimensions que es plantegen.

Evidentment, parlar de la transcendència no significa solament parlar de religió; però l'expressió religiosa ha estat, i continua essent, una manera visible de fer referència a l'experiència del transcendent. Tant la sociologia, com la filosofia i la teologia es pregunten, de diferents maneres i des de diferents perspectives, pel sentit del transcendent (Cobo, J. i Alt., 1991).

Des de la perspectiva sociològica, resulta interessant, a efectes del present estudi, veure la funció social de la religió per intentar donar resposta a les preguntes més internes dels éssers humans. En aquesta empresa, Luhmann (2007) apunta el canvi de paper de la religió en la societat moderna, conseqüència dels mateixos canvis estructurals que s'han produït en la societat. La religió s'ha retirat, en el nostre context occidental, de molts àmbits en els que en altres èpoques històriques havia desenvolupat un paper fonamental: com en el camp de dret, on era la garantia última de legitimitat i validesa de les normes; o en el camp de la política, on era el fonament de l'autoritat; o en el camp de la ciència i del saber, d'on es partia de Déu per obtenir l'explicació de tots els fenòmens.

No obstant, la religió continua donant un sentit a la vida i continua sent una opció de vida per a moltes persones. I, també, continua estant present com a possible resposta a interrogants vitals davant les limitacions i la duració determinada de la vida humana.

Des de la perspectiva filosòfica, les raons de la fe no es deixen, ni explicitar en l'interior d'un sistema, ni articular-se sobre la base de la idea d'una

realitat com a naturalesa. En les qüestions de la transcendència, la racionalitat no ens serveix per comprendre el sentit com a origen, sinó com allò que és generat per una instància anterior. Evidentment, això no comporta que haguem de prescindir de la raó, sinó la necessitat d'establir ponts entre la fe i la raó.

En aquest sentit, Artigas (1994) justifica aquesta necessitat en la intel·ligibilitat de la natura. La maduresa assolida per les diferents ciències, en l'actualitat, ens proporciona una cosmovisió que facilita en gran mesura la superació de vells equívocs que es basaven en una comprensió insuficient de la ciència, dels seus supòsits i dels seus descobriments; i ens proposa un marc més adequat per comprendre, tant la dignitat de la persona humana, com la natura i tota la creació, d'una manera congruent amb una fe religiosa.

Des de la perspectiva teològica, es pot apuntar com tot discurs teològic implica tres passos: a) l'impacte de la revelació de Déu; b) l'opció lliure del seguiment; i c) la reflexió lògica sobre aquesta vivència (Cobo, J. i Alt., 1991). L'obertura de la persona a la seva dimensió transcendent la converteix en agraïda, despresa i atenta a tothom i a tot. La persona és agraïda perquè experimenta la possibilitat de viure oberta a la realitat i d'enriquir-se d'ella. La persona és despresa perquè entra en un feix de relacions on el que es rep, es dóna, amb la mateixa emoció amb la que s'ha rebut. Les persones i les coses entren en contacte amb cada un de nosaltres, però no per quedar bloquejades, sinó per a ser llançades de nou a més relacions i a més vida. L'obertura a tothom i a tot es manifesta en la interiorització i en l'aprofundiment davant de Déu i de la vida.

En aquesta cerca de la transcendència, Rovira Belloso (2003) afirma que en la revelació apareixen sempre dos pols. D'una banda, el Déu transcendent, a qui les persones no podem veure directament amb els nostres ulls; d'altra banda, l'ésser humà desitjós de veure a Déu.

2.1.1.- El fenomen religiós

Centrant-nos en el concepte de religió i adoptant una perspectiva molt ampla, Windengren (1976: 1-16) defineix la religió com «una proposta de marcat caràcter social, adoptada pels individus o grups enfront dels poders que es creu que exerceixen el control últim sobre el destí humà». Concretant més

en el seu significat, Duch (2001) intenta classificar les diferents definicions de la religió en funció de l'etimologia llatina del *religare* (estructura) del *relegere* (història) i del *reelegere* (confessió).

En relació a l'estructura (*religare*) del fenomen religiós, hem de tenir present com en tota persona hi ha una predisposició de resposta que la manté oberta i la relliga amb l'alteritat de Déu i dels altres. Aquesta realitat és una manifestació de l'esquema antropològic de pregunta i resposta, que dóna raó de la presència de l'ésser humà en el món com algú que pot ser interpel·lat i que pot interpel·lar.

En l'anàlisi de la història (*relegere*) del fenomen religiós, s'observa com les persones tenim històries molt diferents. Ens trobem ubicades en relacions d'espai i temps molt específiques i diverses, des de les que ens preguntem i responem. D'aquesta manera, es pot concloure com és una evidència que l'obertura i el relligament mantenen llur vigència en la realitat concreta dels individus mitjançant formes que sovint són incompatibles amb les que tenen vigència en uns altres indrets.

Finalment, l'observació del fenomen religiós des de la confessió (*reelegere*) ens posa de relleu com en la història religiosa de la humanitat, molt sovint, les religions s'han limitat a configurar unes formes concretes d'administració del poder i de manteniment de l'ordre públic per mitjà d'una lectura normativa dels textos sagrats.

Després d'aquesta anàlisi etimològica del terme religió, es pot fàcilment deduir que per la seva complexitat aquest fenomen té una multitud de definicions. Lambert (1991) realitza un estudi agrupant-les en tres grans categories. Aquestes serien: a) les substantives, b) les funcionals i c) les existencials. Encara que aquesta última categoria es pot considerar un apartat dins de les funcionals.

Mentre les definicions substantives es pregunten pel concepte de religió; les funcionals busquen la seva finalitat. Les existencials, per la seva banda, voldrien donar resposta a la finalitat de l'existència humana. Dins les definicions substantives, trobem la de Weber, basada en el carisma; i dins les definicions funcionals, s'ubiquen la de Durkheim, fonamentada en l'aspecte sagrat, i la d'Otto, formulada des del misteri. En l'intent de comprensió del fenomen religiós, el principal problema de les definicions substantives és que sols

contemplen la realitat europea; mentre que el de les definicions funcionals és que eviten pronunciar-se sobre l'objecte concret de la religió.

Una definició molt complerta de l'objecte de la religió és la que realitza Wach -inspirant-se en Otto-, l'any 1944, on especifica que el fenomen religiós té els següents quatre components: a) una dimensió teòrica (creences, mites i doctrines); b) una dimensió pràctica (ritus i prescripcions ètiques); c) una dimensió social (líders, esglésies, funcionaris...) i d) una dimensió espiritual (emocions i visions).

Com a conclusió de tot aquest estudi, el seu autor ens indica que les definicions amb més entitat són les de Geertz en el camp de la cultura i de Berger en el camp de la sociologia.

Des del camp de la cultura, Geertz (1990: 89) defineix la religió com «un sistema simbòlic que constitueix el fons de tota cultura», entenent que ens permet formar «un subsistema de valors que actua per establir vigorosos, penetrants i duradors estats anímics i motivadors en les persones, formulant conceptes d'un ordre general d'existència, revestint aquestes concepcions amb una aurèola d'afectivitat tal que els estats anímics i motivadors semblin d'un realisme únic».

Per la seva banda, des del camp de la sociologia Berger (1981: 46 a 50) la defineix com «l'univers més ampli i la última font de legitimació» en el sentit de ser «una empresa humana per la que s'estableix un cosmos sagrat» i de «l'audaç intent de concebre l'univers enter com quelcom humanament significatiu».

Aquesta complexitat del concepte religió també es trasllada en el camp de coneixement. Així davant d'un coneixement objectiu o subjectiu de la religió, Corzo (2012) ens parla d'un coneixement autoimplicatiu, com un coneixement emocional que comporta l'autoqüestionar-se.

2.1.2.- El caràcter marcadament social del fenomen religiós

El fenomen religiós es manifesta de dues maneres. D'una banda, des d'una dimensió col·lectiva i cultural, donant lloc a les tradicions religioses. D'una altra, des d'una dimensió subjectiva i individual, donant lloc a les experiències religioses.

El fenomen religiós englobaria, així, tres conceptes diferents, com són: la religió, la religiositat -entesa com les pràctiques religioses- i l'espiritualitat -entesa com experiència més personal-.

En aquesta línia, Zubiri (2003) ens indica com la relació de l'ésser humà amb la transcendència té tres dimensions, la individual, la social i la històrica. Els éssers humans tenim, doncs, una experiència social de Déu. Aquesta experiència es dona, fins i tot, en societats que no tenen Déu o que no volen tenir-lo, perquè aquest no voler o aquest no tenir constitueixen una forma precisa d'experiència de Déu.

Durkheim (2003: 92 i 93), insistint en l'element col·lectiu d'aquest caràcter social, defineix la religió com el «sistema solidari de creences i pràctiques relatives a les coses sagrades que uneixen a una mateixa comunitat moral anomenada Església i a tots els que s'adhereixen a ella». Weber (1999: 4), per la seva banda, en aquesta mateixa línia, indica com «el condicionament religiós de l'estil de vida és un dels factors que determina els aspectes de l'ètica d'una societat».

D'acord amb aquest caràcter marcadament social, es pot afirmar que la vida religiosa té per substrat un grup definit, del qual en configura i fonamenta el seu estil de vida. D'aquesta manera, fins i tot els anomenats cultes privats, com el culte domèstic o el culte corporatiu, compleixen aquesta condició, doncs sempre són celebrats per una col·lectivitat, ja sigui la família, ja sigui la corporació. L'experiència social de Déu, precisament perquè és social, és multiforme i diversa, com són diverses les maneres de viure l'experiència de la transcendència des de la pròpia llibertat (Zubiri, 2003).

Aquesta dimensió social del fenomen religiós és la que Durkheim (2003) utilitza per a diferenciar la religió de la màgia. En aquest sentit, indicar que és ben cert que les creences màgiques poden gaudir d'una certa generalitat, i amb freqüència estan difoses entre amplis sectors d'un concret grup social. No obstant, la seva finalitat no és la de vincular entre si a les persones que s'uneixen a ella, agrupant-les en un mateix grup, vivint un mateix estil de vida. No podem parlar de cap manera d'una església màgica. Entre el mag i les persones que el consulten i entre aquestes mateixes, no hi trobem unes relacions duradores que les constitueixen en membres d'un mateix cos moral,

comparable als dels fidels en un mateix Déu, que siguin practicants d'un mateix culte.

D'aquesta manera, encara que el nostre context social sigui marcadament individualista o, com ja s'ha indicat en l'apartat 1.4, una manera de viure la dimensió transcendent sigui la de crear-nos una vivència religiosa a la nostra mida; és evident que sense la dimensió social del fenomen religiós, sense la seva presència en la vida pública, les religions perdrien una característica essencial de la seva definició, que les concebria de manera totalment diferent al que han estat històricament les religions i al que són en el nostre moment present.

2.2.- Marc de referència històric

El marc de referència històric ens possibilita una millor comprensió del moment present. En aquest apartat ens referirem, d'una banda, a la presència de les diferents Entitats religioses a Catalunya, prestant una especial atenció per motius, tant històrics, com socials, a les arrels cristianes de la societat catalana. D'altra banda, ens referirem a la presència històrica d'idees laiques en el nostre context social.

2.2.1.- Les arrels cristianes de Catalunya³⁹

La presència d'arrels cristianes a Catalunya són evidents i indiscutibles. En aquest sentit, el primer testimoni històric -escrit i arqueològic- que presenta una clara evidència de la implantació del cristianisme a Catalunya són les actes del martiri del bisbe de Tarragona, Fructuós, i del seus diaques, Auguri i Eulogi, que foren cremats a l'amfiteatre d'aquella ciutat el 21 de gener de l'any 259 (Els Bisbes de Catalunya, 1985).

En un moment singular en el que la fundació del país i l'establiment de l'Església es realitzen de forma paral·lela i conjunta, molts dels personatges que han encapçalat la construcció de la realitat nacional catalana també han estat personalitats de l'Església catalana. La figura de l'Abat Oliba, bisbe de

---

³⁹ En la redacció d'aquest apartat he seguit principalment a: Bada, J. (2005): *Història del cristianisme a Catalunya*. Lleida i Vic: Pagès i Eumo.

Vic, abat de Ripoll i de Cuixà i fundador de Montserrat, encarna l'esperit de tota una època. Mentre la societat catalana comença a estructurar-se, rep dels monestirs i de les catedrals l'esperit cristià que es manifesta en institucions tan noves i decisives com la de "la pau i la treva". El primer escrit en llengua catalana són les *Homilies d'Organyà*⁴⁰.

Masnou (1986: 78) ens indica com el començament de la figura de la Catalunya autèntica i definitiva es produeix amb la reconquesta. «L'Església era en aquells temps la mestressa de la cultura. En aquest context, el tríptic que va aixecar amunt Catalunya i li va donar figura pròpia -cultura, inspiració cristiana i treball- és un fet històric que no sembla que es pugui negar».

Centrant-nos en l'edat contemporània, indicar com la dècada dels anys trenta del segle XIX va ser una etapa dura pel catolicisme a la península ibèrica. La dècada dels quaranta va suposar una certa represa, que es va enfortir amb el Concordat de 1851, que al convertir l'Estat en el finançador de l'activitat de l'Església, ni que fos com a devolució dels béns amortitzats, obria el camí a una reestructuració de l'esquema diocesà i de l'esquema parroquial.

Els fets i les idees acumulades durant el segle XIX comporta que el període que van des de la Restauració (1874) fins a la proclamació de la Segona República (1931) sigui més incisiu en el canvi de mentalitats i comportaments, tant privats com col·lectius, de la societat catalana. L'Església catalana rebia, d'una banda, la influència de Roma, que amb Lleó XIII, intentava acomodar la doctrina política catòlica a les noves realitats socials; però també, d'altra banda, estava vinculada a l'Església espanyola, implicada amb els sectors més conservadors de la societat.

Tampoc s'ha d'oblidar, el teló de fons de la qüestió dinàstica amb el pretendent carlista derrotat, però atent a la possibilitat de governar. El resultat era que la l'Església tenia moltes dificultats per orientar-se en la nova societat industrial, científica, liberal i laica del moment. Dins d'aquest nou context, Bardulet (2002: 55) apunta com l'actitud de l'Església és la d'estar «a la defensiva» ja que «quan encara no ha pogut encaixar la contestació sorgida de la Revolució francesa, s'ha vist sorpresa per la Revolució industrial, amb la consegüent misèria i explotació del proletariat».

---

⁴⁰ El seu text és considerat el document més antic escrit en català. Certes particularitats del seu llenguatge fan pensar als experts que aquest manuscrit és del temps del rei Pere I el Catòlic (1196-1213). Actualment es troba dipositat a la Biblioteca de Catalunya.

Precisament per la novetat d'aquest context, alguns bisbes catalans començaren a preocupar-se per la qüestió social. L'any 1875 es crea a Barcelona l'Institut Català d'Artesans i Obrers. Amb anterioritat l'any 1864, els jesuïtes havien començat, a Manresa, la seva campanya per la fundació de Cercles Catòlics d'Obrers, que tindrien una bona difusió per tot l'Estat espanyol. Quatre eren les finalitats d'aquests moviments: religioses, educatives, gremials i recreatives. No obstant, el cristianisme social a Catalunya, com a altres llocs, patia la manca de definició sobre les prioritats que havien de tenir aquests moviments. En aquest sentit, feia por donar suport a una opció de classe, sobretot quan a Catalunya tenien molta força les tendències anarquistes, més enllà, fins i tot, que les socialistes.

També en aquest context social i cultural, trobem la Renaixença a Catalunya. Dins d'aquest moviment es situa Jacint Verdaguer que amb *Canigó* plasma l'epopeia catalana, sense oblidar d'oferir a la pietat popular himnes i càntics -per exemple el "Virolai"- que expressen en bell català els sentiments religiosos de la comunitat cristiana. Els mitjans de comunicació, també, recullen aquests sentiments. Entre ells, es poden destacar les següents publicacions: *Lo Missatger del Cor de Jesús* (Barcelona, 1866) i *La Veu del Montserrat* (Vic, 1878). Altres esdeveniments com la coronació canònica de la Mare de Déu de Montserrat (1881) i la restauració de Ripoll (1885-1893), vinculada al record de Guifré el Pelós i al naixement de la Catalunya comtal, van permetre organitzar grans manifestacions identitàries que mostraven una societat catalana catòlica.

En el context polític, sovint, les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església eren positives. El Concordat de l'any 1851⁴¹ establí l'obligatorietat de l'ensenyament religiós. Un cop obert aquest procés, es van obrir moltes escoles religioses. I aquesta va ser una tendència que sols es va trencar durant el Bienni progressista (1854-1856), el Sexenni revolucionari (1868-1874) i la Segona República (1931-1936) (Aisa, 2008).

La manca d'atenció per a l'escola pública va crear condicions molt favorables per a la difusió de l'ensenyament privat, especialment el religiós. Les poques exigències de qualitat, el deficient control públic i la manca

---

⁴¹ Concordat entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 16 de març de 1851. L'article 1 estableix la religió catòlica com a únic culte de la nació espanyola. L'article 2 disposa, en conseqüència, que la instrucció en universitats, col·legis, seminaris i escoles públiques o privades es farà d'acord amb la doctrina de la religió catòlica. Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 240-241.

d'alfabetització, afavorien el creixement de centres privats. L'oferta escolar de les congregacions religioses es va dirigir d'una manera especialitzada als distints sectors socials. Així, juntament als centres dedicats a la burgesia, n'existien d'altres dedicats a la classe menestral i obrera, amb preus més econòmics o, fins i tot, gratuïts. Aquesta presència d'escoles religioses va ser molt important a Catalunya, existint a la Barcelona de principis del segle XX, trenta-set centres masculins i cent vint-i-nou de femenins, superant en proporció a qualsevol altra de les ciutats importants de l'estat espanyol (González-Agàpito i Alt., 2002).

Fora de l'àmbit escolar i paral·lelament a les propostes renovadores en el mateix, durant el segle XX sorgiran propostes per a la formació de la infantesa i de la joventut en el temps de lleure. També, l'Església va incidir en aquest camp. Així a Catalunya, en un territori dividit en vuit bisbats, sorgiran propostes de formació del jovent des de diferents sectors, tant de la feligresia, com de la clerecia. Aquestes diferents propostes tindran diferent esperit i orientació, però coincidiran en la voluntat d'incidir en la formació religiosa d'infants o joves. En aquesta línia, es poden destacar els pomells de joventut i els casals d'estiu.

Els pomells de joventut són obra de Folch i Torres, el qual l'any 1920, des de la revista *En Patufet*, convida a tots els nois i noies de Catalunya a crear pomells de joventut entorn de dos eixos: d'una banda, l'amor a Déu i a la Pàtria, procurant millorar-los en relació al perfeccionament propi; de l'altra, la seva difusió per fer augmentar el nombre de catalans i catalanes conscients dels seus deures envers Déu i la Pàtria. En sectors eclesiàstics, es valora positivament aquesta obra, molt d'acord amb el pensament del bisbe de Vic Torras i Bages, promotor d'una catolicisme catalanista i tradicional.

Els casals d'estiu van ser creats al Bisbat de Girona, l'any 1917, pel seminarista Jaume Moret, amb la finalitat de fer bé als infants durant els mesos d'estiu i, també, amb la voluntat de formar persones útils, tant per a l'Església, com per a la Pàtria.

No obstant aquest bon panorama, en el marc de les relacions entre Estat i Església, hi pesava molt el fet diferencial català. Així, els esdeveniments polítics que s'inicien amb la dictadura de Primo de Rivera, després del cop d'estat de 13 de setembre de 1923, en la línia de defensar la unitat d'Espanya i

contra el catalanisme, van comportar que el nou govern estatal demanés la intervenció de Roma contra el clergat català, acusat de no promoure la política espanyolista, i la remoció del cardenal-arquebisbe de Tarragona, Vidal i Barraquer, acusat de ser el promotor d'aquest comportament. Bona part de l'episcopat de Catalunya va estar en aquesta línia com ho demostra l'acord sobre la predicció en català (gener de 1928) que va desfermar la ira del govern estatal. La situació es va reconduir amb el viatge de Vidal i Barraquer a Roma (1929) i la caiguda de la dictadura (gener de 1930).

L'Església catalana que arriba a la Segona República comptava amb 5.060 capellans i 2.224 religiosos per atendre un conjunt de 3.317.049 habitants de Catalunya. Els seminaristes eren en aquell moment 1.911 i en la dècada anterior la mitjana anual d'ordenacions presbiterals havia estat de 78. Segons les estadístiques, l'any 1931 corresponien 655 habitants per capellà, encara que la distribució era desigual, concentrant-se molts en les capitals episcopals encara que fossin petites.

En aquell moment, l'Església catalana tenia un conjunt important de publicacions, un total de quinze revistes, que abraçaven, tant el camp del pensament i de les ciències, com el camp de la pastoral. Des de l'any 1929, comptava amb el diari *El Matí*. Darrera d'aquestes revistes, hi havia un conjunt de moviments que les feien possible i que assenyalaven el dinamisme de l'Església catòlica catalana. No obstant, cal tenir present un informe enviat a Roma l'any 1931⁴² en el qual es deia que «l'oficialitat del catolicisme durant la monarquia ha impedit veure l'autèntica realitat: Espanya no és realment el país catòlic que sembla», i també es recordaven unes paraules del Cardenal Vives i Tutó, l'any 1906: «a Espanya la religió mor a poc a poc sota l'ombra de la protecció de l'Estat».

Després de la proclamació de la República i de la convocatòria de les eleccions a Corts constituents, que tingueren lloc el 28 de juny de 1931, es succeïren incendis d'esglésies a Madrid, València, Alacant, Múrcia, Sevilla, Màlaga i Cadis, sense que se'n cremés cap a Catalunya, gràcies a les mesures preventives ordenades pel President Macià l'11 de maig de 1931. El 14 de maig d'aquell any, l'arquebisbe Vidal i Barraquer va publicar una exhortació pastoral

---

⁴² Informe enviat a Roma el mes d'octubre de l'any 1931, elaborat pels mossens Carreras i Vilaplana per encàrrec de l'arquebisbe Vidal i Barraquer. Citat per Bada (2005: 214).

assumida pels bisbes catalans, en la qual després de la protesta pels incendis, demanava la reforma social i cridava a treballar conjuntament per establir la pau, la justícia i l'ordre social, considerats el fonament de la civilització cristiana.

El 14 de juliol de 1931 començava, a les Corts, el debat del projecte constituent republicà. L'arquebisbe Vidal i Barraquer -donada la delicada situació del primat de Toledo, cardenal Segura, enfrontat obertament amb el règim republicà- va assumir la iniciativa i juntament amb el president provisional, Alcalá Zamora, que havia dit que la República havia de ser «una república amb bisbes», va presentar unes propostes bàsiques que consistien principalment en: a) el reconeixement de la personalitat jurídica de l'Església Catòlica per conveni recíproc amb l'Estat; b) el respecte a les congregacions religioses i als seus béns; c) la llibertat d'ensenyament; i d) el manteniment, d'alguna manera, del pressupost del culte i del clergat.

El repte era difícil. El plantejament del Ministre de Justícia, Fernando de los Ríos, en l'inici del debat del que seria l'article 26 del text constitucional, ja advertia d'aquesta situació. En aquest sentit, García de Andoin (2006) assenyala com l'aprovació d'aquest article va suposar un abans i un després en l'esdevenir de la República; citant a Marcel·lí Domingo, indica com «aquell dia va marcar una divisió i va traçar camins que convergien i divergien». La qüestió religiosa va aconseguir «unir als antirepublicans i separar als republicans».

La Constitució de 1931, entre d'altres aspectes, establí, com es detalla en el capítol quart de la tesi, que: l'Estat espanyol no tenia religió oficial; garantia la llibertat de culte, però les manifestacions públiques quedaven subjectes a l'aprovació de les autoritats; i prohibia a les ordres religioses l'exercici de les activitats d'indústria, comerç i ensenyament.

Proclamada la Constitució, l'episcopat espanyol, en data 20 de desembre de 1931, va publicar una pastoral col·lectiva en la que lamentava que l'Església catòlica fos considerada per sota d'una societat de dret comú i recollia un conjunt de greuges contra les mesures laïcitzants que s'anaven aplicant.

Davant d'aquest panorama, l'Església catalana va intentar activar un pla pastoral que donés resposta a la nova situació. Junt a decisions d'ordre econòmic, s'adoptaren mesures per a garantir la formació religiosa dels fidels i

mantenir unit al clergat. En resposta a la prohibició de l'ensenyament a les ordres religioses, es va decidir la creació d'escoles parroquials i la fundació de mútues d'ensenyament que donessin cobertura legal a les antigues escoles religioses. El catolicisme català ha estat diferent al catolicisme espanyol en l'acceptació de la legalitat republicana (Carrera, 2008).

La Guerra civil (1936-1939) va suposar un doble càstig per l'Església catalana. Masnou (1986: 87), en aquest context, apunta com és curiós que, «els catòlics catalans van rebre com a catòlics en el temps de la República»; i com, també, «els catalanistes catòlics van rebre en temps de les dictadures de Primo de Rivera i Franco».

L'Església catalana, d'una banda, va quedar terriblement mutilada per la persecució. Les xifres són prou significatives: el 30,4 % dels clergues catalans -aproximadament 1.500 persones- foren assassinats i cal afegir-hi 896 religiosos i religioses. Les diòcesis més castigades van ser Lleida i Tortosa amb més d'un 60 %. Algunes comunitats religioses van ser literalment massacrades. Pel que fa al nombre d'esglésies afectades per la persecució, foren prop de 200 les totalment destruïdes i gairebé totes les altres -fins i tot ermites- van ser saquejades i destruïdes parcialment. També el laïcat catòlic va ser perseguit i es van produir molts assassinats.

D'altra banda, va ser mal vista pels vencedors a causa de la catalanitat i la independència. En aquest sentit, la Carta col·lectiva dels bisbes espanyols d'1 de juliol de 1937 que legitimava la guerra com a únic remei enfront de la imminent revolució marxista, no va ser signada per l'arquebisbe de Tarragona Vidal i Barraquer; ni tampoc pels de Barcelona i Lleida que ja havien estat assassinats. El règim franquista va permetre el retorn dels bisbes catalans exiliats, excepte el de Tarragona. Aquesta seu va estar vacant fins la mort de Vidal i Barraquer l'any 1944.

Les cartes pastorals dels bisbes catalans i els llibres publicats per alguns preveres i laics, just després de la Guerra civil, es limiten als tòpics del marxisme, la maçoneria, el judaisme, el liberalisme i la impietat per explicar els fets succeïts. Només el bisbe Comelles de Solsona, i el seu successor Enrique i Tarancón, van intentar fer una revisió social i eclesial de la situació prèvia a la guerra per trobar explicacions, tant a la guerra, com a la persecució religiosa. Això explica que s'establís una pastoral de continuïtat, com si res no hagués

passat, també d'acord amb el nou règim franquista que va suprimir tota la legalitat republicana com si mai hagués existit.

En aquest nou context polític, el règim franquista volia el suport de la Santa Seu, que es va materialitzar en el Concordat de 27 d'octubre de 1953 que convertia a l'Església catòlica en l'Església de l'Estat i li atorgava un conjunt de drets i prerrogatives per desenvolupar lliurement la seva acció. Les relacions entre la jerarquia eclesiàstica i les autoritats estatals era molt bona, amb la incorporació de membres de l'Opus Dei al govern l'any 1957.

Davant aquest panorama, a Catalunya, l'església de base començava a donar aixopluc a moviments més o menys clandestins. Per sota de l'oficialitat, començaven a bellugar-se grups de capellans influïts pel catolicisme francès vinculats a la figura dels capellans obrers i a la nova reflexió teològica que comportava. Entre aquests moviments, des de la vessant de l'educació del lleure, trobem com en els Bisbats de Barcelona, Vic i Girona, entre els anys 1957 i 1959, es creen les Delegacions diocesanes d'escoltisme com a obra diocesana per posar-la sota la protecció concordatària per evitar, tal com fos possible, els enfrontaments amb els moviments del règim. Aquest escoltisme catòlic no naixerà només per iniciativa del clergat secular, sinó també de diferents congregacions i ordes religiosos (Marqués, 2008).

El Concili Vaticà II (1962-1965), que va comptar amb la presència activa dels bisbes catalans, va provocar un entusiasme en la comunitat catòlica catalana. Es van publicar varis llibre i els texts del Concili. El magisteri papal que va acompanyar la reflexió conciliar també va ser engrescador. No obstant, en els prolegòmens del Concili i durant la seva celebració, la situació de l'Església espanyola s'havia deteriorat en molts aspectes que forçosament es relacionaven. S'anaven dibuixant dues realitats eclesials. D'una banda, la que acceptava clarament el Concili, n'intentava l'aplicació a la vida eclesial en tots els camps i s'arreglerava de manera oberta en l'opció pels pobres. De l'altra, la que creia que el Concili s'havia passat de ratlla i que calia continuar mantenint l'estil que fins aleshores havia imperat, que incloïa la vinculació de l'Església al govern franquista.

Finalment indicar que, amb el Concili Vaticà II, l'Església inicia una transició. En el cas de l'Estat espanyol aquesta transició és doble: l'eclesiàstica i la política, després de la mort de Franco. En aquest nou context, l'Església

catòlica -tant la catalana com l'espanyola- hi entra en una situació de crisi, especialment per les dificultats durant els darrers anys del franquisme per aplicar, amb continuïtat, la línia conciliar.

En el camp educatiu, l'Església catòlica va trobar un lloc privilegiat, sobre tot a partir de l'aprovació de la Llei de 17 de juliol de 1945, sobre educació primària⁴³. Amb aquesta llei, la pugna entre l'Església i la Falange pel control de l'ensenyament s'inclina cap a la primera. En el preàmbul de la citada llei, s'establia que l'escola ha de ser catòlica i essencialment espanyola.

2.2.2.- La presència històrica d'altres religions⁴⁴

El nostre passat més recent pot convidar a pensar-nos que en la nostra història contemporània, únicament, s'ha conegut la presència de la religió catòlica. Aquesta, encara que ha estat i continua essent la majoritària, ha conviscut amb altres presències religioses. En aquest sentit, és molt recorreguda la imatge medieval de la península ibèrica amb una plena convivència de les comunitats cristiana, jueva i musulmana.

La pluralitat d'una societat és connatural a la diversitat humana. No obstant, aquesta pluralitat pot veure's difuminada des de l'organització política estatal. La nostra història contemporània està plena de situacions com aquesta. Aquesta circumstància ha comportat que, durant molts anys, la única religió oficial hagi estat la catòlica. Paral·lelament a aquesta oficialitat, s'observa la presència, sempre minoritària, de la religió jueva i de la religió protestant durant els segles XIX i XX.

En relació al judaisme, a diferència del que succeeix amb tantes altres tradicions religioses, que tot just ara comencen a formar part de la realitat catalana, aquesta es pot afirmar que hi és des de sempre, contribuint notablement a forjar la identitat de la nostra terra. No obstant, l'expulsió definitiva de l'any 1492 va obrir un parèntesi que ha durat fins al segle XX. Ens queden els vestigis d'antics calls en moltes poblacions catalanes, així com

---

⁴³ BOE núm. 199, de 18 de juliol de 1945. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1945, marginal 979, p. 1148-1170.

⁴⁴ En la redacció d'aquest apartat he seguit principalment a: Estruch, J. i Alt. (2005) *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Barcelona, Editorial Mediterrània.

cognoms catalans d'origen inequívocament jueu, però no va quedar cap grup residual, com sí va succeir amb els «xuetes» a les Illes Balears.

Fins l'any 1918, no torna a haver-hi una presència pública dels jueus a Catalunya. La Comunitat Israelita de Barcelona va ser fundada l'any 1918. Els seus estatuts van ser aprovats pel Govern civil l'any 1922. Els jueus residents a Catalunya eren un miler; en el decurs d'aquella dècada la xifra es doblà. L'any 1926 es fundà una associació formada únicament per sefardites, en un intent de construir una segona comunitat que no va prosperar. L'any 1933 el president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià, va concedir una autorització formal per a constituir una sinagoga que, de fet, ja existia.

S'estima, que poc abans d'esclatar la Guerra civil, vivien a Barcelona al voltant d'uns 3.000 jueus. Els anys de la República van ser per a ells un període de plena llibertat. Però un cop esclatada la guerra, després de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, un grup de falangistes va saquejar la seu de l'entitat, tancant la sinagoga. Aquesta circumstància va comportar que molts jueus emigressin. Fins l'any 1949, coincidint amb les gestions del govern espanyol per trencar el seu aïllament internacional conseqüència de la situació posterior a la Segona guerra mundial, no es permet la reobertura de la sinagoga.

Durant la dècada dels anys setanta del segle XX, va augmentar considerablement la població jueva de Catalunya, degut a una onada migratòria considerable -unes 3.000 persones- provenint dels països de l'Amèrica del Sud, degut a les situacions polítiques i econòmiques d'aquells països. Aquesta circumstància ha comportat la creació d'una segona comunitat jueva a Catalunya, la Comunitat Jueva Atid -que en hebreu significa futur- de Catalunya.

En termes generals, es pot afirmar que les persones jueves residents a Catalunya sempre han estat persones amb una posició econòmica prou estable i un nivell cultural prou elevat per a què no s'hagi pogut parlar mai de problemes d'integració. Alhora, la seva presència pública sempre s'ha realitzat amb una gran discreció.

Aquesta discreció també s'ha notat en l'àmbit educatiu. L'any 1924 es va crear la primera escola jueva -l'Escola sefardita-. Amb la implantació del règim franquista, l'escola va haver de tancar, i durant els anys cinquanta del

segle XX, la Comunitat Israelita de Barcelona va signar un conveni amb diverses escoles estrangeres (Liceu francès, Escola italiana, Escola americana i Escola suïssa) gràcies al qual durant les hores de religió catòlica, s'impartien classes de religió jueva i d'hebreu per a l'alumnat jueu.

L'any 1968, amb el nou marc que s'establia amb la Llei que regula l'exercici del dret civil a la llibertat en matèria religiosa de 1967⁴⁵, es va reobrir l'escola, que encara funciona en l'actualitat amb un gran prestigi per la seva immersió lingüística que ha acabat atraient a alumant no jueu. Actualment, imparteix les etapes d'educació infantil i d'educació primària. En acabar l'educació primària, la majoria de l'alumnat continua els seus estudis en el Liceu francès, mentre que en els locals de l'Escola sefardita s'ofereix classes d'hebreu i cultura jueva en horaris extraescolars.

Canviant de tema, una altra presència religiosa important en la nostra història contemporània és la de les Esglésies protestants. El protestantisme és present a Catalunya des de la segona meitat del segle XIX. Els protestants solen indicar com a data mítica de la seva introducció a Catalunya l'any 1832, quan a Londres es va publicar una edició catalana del Nou Testament. Però les primeres comunitats no comencen a aparèixer fins l'any 1868, amb el destronament d'Isabel II.

Aquestes comunitats s'estableixen a Barcelona i estan formades, tant per persones autòctones, converses del catolicisme, com per missioners arribats de diferents països europeus. Aquests grups de persones són els que, al darrer terç del segle XIX, van posar els fonaments de la presència de les primeres Esglésies protestants a Catalunya. Després d'uns anys de desenvolupament i tranquil·litat, la Guerra civil i el posterior règim franquista van comportar la clausura de totes les Esglésies Protestants i la persecució dels seus líders.

A partir de 1945, es produeix una progressiva represa d'activitats tolerades en un àmbit de privacitat. Aquesta represa es va consolidar l'any 1953, amb l'obertura del règim franquista cap als Estats Units d'Amèrica, que va comportar, encara que fos de manera informal, una certa tolerància

---

⁴⁵ Llei 44/1967, de 28 de juny, que regula l'exercici del dret civil a la llibertat en matèria religiosa. BOE núm. 156, d'1 de juliol de 1967, p. 9191-9194.

religiosa. La represa d'activitats va ser real i va possibilitar l'aparició de nous grups i noves organitzacions protestants.

Durant els darrers anys del franquisme, en el nou marc establert per la Llei de llibertat religiosa de 1967, i sobretot amb la transició, el panorama es transforma notablement. D'una banda, tots els grups existents es mantenen i la majoria creixen; de l'altra, es formen nous grups, majoritàriament pentecostals, establint-se noves Esglésies, amb l'arribada de missioners procedents, tant de països del nord d'Europa, com dels Estats Units d'Amèrica.

En el moment present, moltes d'aquestes noves Esglésies, situades en els barris perifèrics dels grans nuclis urbans, desenvolupen activitats assistencials, i esdevenen així lloc d'acollida, tant dels sectors més marginats de la població, com dels contingents d'immigrants recents. I així, mentre algunes Esglésies del nostre protestantisme històric pateixen les conseqüències del procés de secularització del conjunt de la societat catalana, d'altres reben una important transformació amb la incorporació de col·lectius d'immigrants.

Aquesta evolució del protestantisme a Catalunya comporta una realitat molt dispersa i difícil d'avaluar de manera quantitativa. Es pot afirmar que actualment hi ha uns 400 llocs de culte i unes 30.000 persones de religions protestants, encara que, depenent de l'amplitud del criteri de pertinença que s'utilitzi, es podria arribar a duplicar aquesta xifra.

2.2.3.- La presència històrica d'idees laiques en la societat catalana

La presència històrica d'idees laiques en la societat catalana es manifesta de manera molt clara en l'àmbit pedagògic. En el context de finals del segle XIX i principis del segle XX, moltes de les propostes de caire pedagògic renovador que es produïren entorn de la burgesia progressista es trobaven fortament influenciades per l'ideari de la Institución Libre de Enseñanza. Aquesta influència va coincidir, des de principi del segle XX, amb les aportacions de l'ampli moviment de l'Escola Nova (González-Agàpito i Alt., 2002).

En aquest context, a Catalunya, entre 1880 i principis del segle XX, es van crear més de 100 escoles laiques. Aquestes escoles van oferir a la societat

catalana un camí diferent al de l'educació tradicional. Per primera vegada, els infants es lliuraven de l'educació catòlica i aprenien a llegir i escriure sense necessitat d'aprendre el catecisme (Aisa, 2008).

Giner de los Ríos (1935: 75 a 78) sintetitzava de manera magistral la concepció d'un sistema educatiu laic:

Precisament, s'hi ha una educació religiosa que s'ha de donar a l'escola és la de la tolerància positiva, no escèptica i indiferent, de la simpatia cap a tots els cultes i creences (...).

Sobre aquesta base fonamental, unitària i comú, la més ferma per a tota l'edificació subsegüent, sobre aquest respecte i aquesta simpatia, vindrà després a la seva hora, per als fidels de cada confessió, l'ensenyament i la pràctica del seu culte, confiades a la direcció de la família i del sacerdot i consagrades en la llar i en el temple, on podran caber ja diferències que a l'escola són prematures (...).

No tan sols s'ha d'excloure l'ensenyament confessional o dogmàtic de les escoles de l'Estat, sinó també de les privades (...).

L'escola privada o pública ha de ser, no ja un camp neutre, sinó mestra universal de pau, de mutu respecte, més encara d'amor i de despertar en qualsevol lloc aquest esperit humà des dels alhors de la vida.

Aquesta concepció del sistema educatiu va xocar frontalment amb el context social de la seva època. Possiblement, la contestació més magistral de la mateixa la trobem en l'obra del bisbe de Vic Torras i Bages (1986: 618 a 659). L'obra *El hombre mutilado por la escuela neutra* de l'any 1910, recollia la posició de l'Església catòlica enfront de l'escola neutra i laica, anticipant en el seu títol, de manera molt clara, el seu contingut:

L'ensenyament, sobre tot l'elemental, inclou, és en si mateix, una educació, és a dir, un sistema de formació humana. Voler que sigui una funció exclusivament cívica, un ram administratiu, és un retrocés cec en la marxa progressiva de la humanitat (...).

L'espectacle actual que ens presenta la França és el corroborant més eficaç del que estem escrivint, i els seus portaveus del laïcisme han parlat molt clar, dient que el lliure pensament era l'oposició al dogma cristià, a les nostres sagrades revelacions, i que el laïcisme significava anticatolicisme, i que els mestres, els agents de l'Estat faltaven a la fidelitat que a aquest deuen si ensenyaven altres doctrines diferents que les que l'estat professa, si s'apartaven del signe laic, llei de vida, segons ells, de les noves generacions.

El signe laic és purament negatiu (...).

I als homes negatius, no sols els falta suficiència per arribar a la vida eterna, sinó que són incapaçs per a la vida social en aquest món transitori (...).

El laïcisme és nou en la societat humana, i com és *contranaturam* (...).

Podem dir que l'Escola neutra és la mutilació de l'home; perquè si realment és neutra, si prescindeix de la consciència, amputa de l'home la seva part més noble i essencial, disminueix de consegüent, el ser humà (...).

L'escola per naturalesa és edificativa, i a Espanya, si no fos cristiana, seria destructiva (...).

La neutralitat és una condició negativa, significa el res (...).

L'Escola neutra és insostenible perquè no respecta la integritat humana.

Els idearis de laïcisme escolar no van ser ben vistos des de la perspectiva tradicional catòlica. Com es pot observar, les paraules del bisbe Torras i Bages contra l'Escola neutra eren molt dures i totalment excloents. En elles, també s'hi manifestava la situació del cas francès. Precisament, Giner de los Ríos (1935: 78 i 79) advertia de la necessitat de no confondre ensenyament laic i anticlericalisme:

S'ha de censurar la manera com en certs pobles, senyaladament a Bèlgica i França, han plantejat la qüestió molts dels defensors de la neutralitat confessional de l'Escola (...). Així és com l'ensenyament laic ha vingut a ser, en moltes ocasions, bandera agressiva d'un partit molt respectable sens dubte, però que enlloc de servir a la llibertat, a la tolerància, a la pau de les consciències i de les societats, serveix en aquests casos per a tot el contrari.

En el terreny de la pràctica, una clara influència del pensament de la Institución Libre de Enseñanza, el trobem en el pressupost de l'Ajuntament de Barcelona l'any 1908, on el consistori, amb majoria absoluta de republicans, va decidir la creació de quatre grups escolars municipals regits pels criteris de les més avançades institucions pedagògiques. Aquesta proposta va provocar tensions entre els sectors conservadors i catòlics per dos punts concrets de les bases que havien de regir les noves escoles. Aquests punts eren la coeducació i la llibertat religiosa. En relació a aquesta última, la base 50 indicava que «l'ensenyament serà neutre en matèria religiosa, sense afirmacions, ni negacions ofensives per als sentiments dels creients. Una tarda a la setmana es dedicarà exclusivament a ensenyar la religió catòlica als nens que voluntàriament assisteixin a classe aquella tarda» (González-Agàpito i Alt., 2002: 20 i 21).

La contestació d'aquesta proposta per part dels sectors d'Església, també, va ser molt contundent. El bisbe de Barcelona, el Cardenal Casañas (1908: 6) negava el títol de «veritables representants» del municipi als regidors que havien adoptat aquesta resolució. En la mateixa línia, el 29 de novembre

de 1909, tots els Bisbes d'Espanya signaven una exposició conjunta contra les escoles laiques i demanaven que no es consentís que es tornessin a obrir les escoles tancades després d'aquells fets revolucionaris. En aquest context, les manifestacions contra les escoles laiques, impulsades per les organitzacions catòliques, es reproduïen per tot arreu.

Centrant-nos en el moviment laic escolar, i seguint amb el testimoni a les terres catalanes de la Institución Libre de Enseñanza, ens trobem a Lleida, l'any 1906, amb Frederic Godàs que funda el Liceu Escolar. També en l'àmbit universitari, el pensament de Giner de los Ríos va cristal·litzar en l'Extensió universitària obrera duta a terme per l'Associació Escolar Republicana, fundada el 1908 per estudiants de la Universitat de Barcelona, entre els que destaquen Francesc Layret, Lluís Companys, Humbert Torres o Alfred Perenya (Aisa, 2008).

Paral·lelament, ens trobem amb el moviment de l'Escola Nova, molt lligat al noucentisme, que, dins el context de la societat catalana de l'època, apareixia com un ampli moviment -entre d'altres vessants- polític, social, artístic i pedagògic, amb un objectiu de reconstrucció nacional. L'educació, en la seva més ampla accepció, era concebuda com l'eina imprescindible per a portar a terme una profunda transformació social.

Des dels partits polítics d'esquerra -anarquistes i socialistes- també es manifestava un interès evident per la cultura i la pedagogia. Des d'ambdós camps, es pretenia preparar a la població per contestar l'ordre establert i construir una nova societat. Ferrer i Guàrdia va ser una de les figures cabdals d'aquest pensament racionalista, tant per les seves idees com pel model d'escola que proposava, convençut que l'educació científica i racional era un bon camí per arribar a aconseguir la república social que desitja. En aquesta línia crea l'Escola Moderna i el Butlletí de l'Escola Moderna, que esdevé un eficaç instrument per a la difusió del seu pensament. La ràpida difusió d'aquest model d'escola demostra l'acceptació que tingueren les seves idees al llarg de tot l'Estat espanyol. No obstant, les pressions polítiques no van facilitar la seva consolidació (González-Agàpito i Alt., 2002).

Ferrer i Guàrdia, exiliat a França per motius polítics l'any 1886, va tornar a Catalunya l'any 1901 per fundar l'Escola Moderna, institució que l'any 1905 ja comptava amb 47 sucursals (Monés i Alt., 1972). Aquesta escola pretenia

l'educació integral de l'infant. Es basava en un ensenyament racionalista i científic. De la seva acció, destacaven la igualtat social i la coeducació. Proclamava la llibertat i la independència davant tota autoritat estatal o religiosa. En definitiva, pretenia ser una escola popular del poble.

L'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia és un bon exemple, pot ser el més important d'escola racionalista a Catalunya, però n'hi ha d'altres, com el model sindical que segueix les pautes dels teòrics del sindicalisme revolucionari francès -l'Escola Natura del Clot n'és un exemple-, o com el model ateneístic racionalista -un exemple n'és el projecte d'Escola *Elisée Reclus* dels germans Carrasquer a Barcelona- (González-Agàpito i Alt., 2002).

Un altre corrent polític que va influir d'una manera creixent en el pensament educatiu d'aquesta època va ser el socialista, que durant els primers anys del segle XX va presentar una nova sensibilitat educativa basada en el laïcisme i el socialisme. No obstant, malgrat la incidència creixent que el moviment socialista va anar consolidant a altres indrets de l'Estat espanyol, en el cas de Catalunya, fins abans de 1920, la seva presència era molt minsa. En aquest sentit, es pot considerar que fins a l'adveniment de la Segona República, no comença a tenir presència el socialisme a Catalunya, degut, en bona part, a la incomprensió de la realitat plurinacional de l'Estat espanyol per part del Partit Socialista Obrer Espanyol.

Una altra vessant de la presència d'idees laiques en la societat catalana la trobem vinculada a la maçoneria (Aisa, 2008: 27 a 30). Aquesta i els lliurepensadors van ser els grans factòtums i filantrops de les escoles laiques, ja que s'oposaven al clericalisme de la societat i a la imposició obligatòria de la doctrina catòlica. El 1885 es va crear a Barcelona el Círculo la Luz Unión Barcelonesa de Librepensadores. Aquest és va distingir per realitzar accions laiques, com per exemple, obrir un llibre de registres de naixements on els socis inscrivien els seus fills en una cerimònia que substituïa el ritual catòlic i «els padrins i padrines» es comprometien a vetllar per «l'educació lliurepensadora dels filòsofs: oberta, tolerant i democràtica».

En aquest context, a finals del segle XIX, la lògia Emancipación de Barcelona va ser la promotora de la creació de la Societat d'Escoles Cosmopolites d'Ensenyança Popular de Catalunya i una de les organitzadores del Congrés d'Amics de l'Ensenyança Laica. A Lleida, l'any 1891, la lògia

Antonio Pío va crear l'Escola Lliure i Laica de Lleida. A les comarques gironines, a Llagostera, l'any 1887, es va constituir l'Escola Laica Miguel de Cervantes sostinguda per la lògia Luz de la Selva.

Fora de l'àmbit escolar, relacionades amb el component educatiu del temps lliure, es troben, entre d'altres moviments, les colònies escolars i l'escoltisme. Les colònies escolars, nascudes a finals del segle XIX, agafen empenta a partir de 1906, quan l'Ajuntament de Barcelona comença a organitzar diferents tandes per a nens i nenes «amb la finalitat de contrarestar la penosa situació sanitària i escolar en que molts d'aquests infants es troben». Paulatinament, es van estenent per altres poblacions de Catalunya, presentant modalitats molt variades, des de les d'estiu, fins a les permanents, on els infants hi passaven llargues temporades per recuperar-se d'afeccions greus que patien (González-Agàpito i Alt., 2002: 312 a 328).

L'escoltisme és un moviment creat l'any 1907 pel militar anglès Baden-Powell, que a Catalunya tindrà diferents noms i orientacions. Aquest moviment va ser concebut com complementari de la família i de l'escola, i no tenia cap pretensió directa de modificar l'ensenyament escolar. L'escoltisme es dirigia, en principi, fonamentalment a nois d'entre dotze i catorze o quinze anys. Ràpidament, però, l'èxit dels escoltes va obligar a obrir el ventall d'edats i va sorgir ben aviat la demanda per expandir l'escoltisme a les noies (Tort, 2008).

La tardor de 1912 es van crear els dos primers grups a Barcelona per a nois, els Jovestels i els Exploradores. El grup dels Jovestels era de signe catalanista, federalista i democràtic; el guia el periodista i polític català Ignasi Riera. El grup dels Exploradores era espanyolista, centralista i militarista; sota la guia del capità de cavalleria Pere Rosselló. Per la seva banda, la branca femenina de l'escoltisme va néixer l'any 1913 però no es va consolidar fins a l'època republicana. L'èxit d'aquest moviment va comportar que l'any 1934, el president Companys poses aquestes institucions sota el patrocini de la Generalitat per tal de «salvaguardar l'obra intensament catalanitzadora i educadora de les nostres joventuts». La guerra civil i la dictadura franquista van alterar aquest panorama. L'escoltisme es reprendrà en el marc d'un règim nacional-catòlic. En aquest nou marc, «l'escoltisme confessional jugarà amb avantatge sobre l'escoltisme laic, a pesar de les dificultats que tindran totes dues institucions per fer les seves activitats» (Marqués, 2008: LVIII-LXII).

L'adveniment de la Segona República va reforçar la idea d'una escola laica, que pretenia a més ser unificada i activa, assumint el repte de construir una escola primària obligatòria i gratuïta, i el de compensar la històrica deficiència del sistema escolar públic. «L'ideari educatiu de la Segona República s'entronca d'aquesta manera amb l'ideari educatiu de la Institución Libre de Enseñanza i dels programes del socialisme espanyol» (González-Agàpito i Alt., 2002: 443).

La Constitució espanyola de 1931 contempla el disseny del sistema educatiu d'una manera completa en els seus articles 48 a 56, on s'establia, entre d'altres aspectes, que l'ensenyament seria laic -prohibint-se l'activitat docent a les ordres religioses-, basat en el treball com a eix de la seva activitat metodològica i inspirada en les idees de solidaritat humana. En aquesta línia, es reconeixia, no obstant, a les Esglésies -en el sentit de Confessions religioses- el dret d'ensenyar les seves respectives doctrines en els seus establiments, sotmesos a la inspecció de l'Estat.

La política pedagògica de la Generalitat de Catalunya enllaça amb molts dels plantejaments de la Segona República espanyola i «n'és un dels més brillants exponents, ja que l'educació és vista com un dels fonaments de la igualtat de les persones i el dret a la cultura és un dret primordial de la ciutadania» (González-Agàpito i Alt., 2002: 447 i 448). Aquest plantejament va ser possible per la ideologia d'Esquerra Republicana de Catalunya -el partit que governà la Generalitat de Catalunya durant el període republicà-. Esquerra Republicana de Catalunya va fer de l'educació un dels pilars de la seva política social. D'acord amb la tradició republicana, la igualtat de tota la ciutadania només seria possible si l'educació i l'accés a la cultura eren considerats drets fonamentals.

El Govern de la Generalitat republicana va mantenir respecte al laïcisme escolar, la posició tradicional del liberalisme, entroncat amb els posicionaments de la Institución Libre de Enseñanza, fonamentats en la secularització de l'Estat i de la vida política, i amb l'escola laica com a institució puntual creadora i servidora d'aquesta concepció. Aquesta decidida aplicació va comportar la reacció de l'Església i d'altres forces polítiques, com Unió Democràtica de Catalunya i la Lliga Regionalista Catalana.

En aquest sentit, indicar com «per la gran majoria del professorat que secundava la renovació pedagògica impulsada per la Generalitat de Catalunya, el laïcisme escolar era una condició necessària per a construir una escola, en la que partint del respecte a totes les creences i opinions, estiguessin presents, l'amor, la germanor, la tolerància i la cohesió social». No obstant, aquesta neutralitat laica fou molt difícil de mantenir dins el clima social d'anticlericalisme i de lluita religiosa que es va anar estenent durant el període de la Segona República (González-Agàpito i Alt., 2002: 458 i 459).

Els projectes de l'escola laica republicana única i per a tothom van rebre també la seva contestació per part dels anarquistes, que la concebien com un òrgan més de l'estat burgès, que caldria substituir per alternatives sorgides del si de la mateixa classe obrera. En aquest sentit, durant els anys 1932 i 1933 es van crear petites escoles en entitats i ateneus vinculats a la ideologia anarquista, les quals van tenir moltes dificultats en subsistir per la manca de recursos. Alguns d'aquests ateneus van ser clausurats per la Generalitat de Catalunya l'any 1933.

Els projectes de la Generalitat republicana sí que van trobar suport dins el moviment socialista. El suport de la Unió Socialista de Catalunya a la política educativa de la Generalitat de Catalunya es fonamentava en el seu afavoriment per a les classes populars. La Unió Socialista de Catalunya va comptar amb personalitats destacades en el món educatiu com Joaquim Xirau -director del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, que va col·laborar en la política educativa de la Generalitat- i Rafael Campalans -director de l'Escola del Treball-.

Tots aquests projectes educatius, com la resta de la vida social d'aquells anys, van quedar truncats per l'esclat de la Guerra civil espanyola el 18 de juliol de 1936. Molero (1991: 89) apunta com «sorprèn comprovar, en el terreny dels fets, la importància concedida a l'educació durant la Guerra civil. Ambdues parts pretenen traslladar al sistema d'ensenyament els seus valors i objectius. La República desborda per l'esquerra els plantejaments educatius de 1931 i s'esforçà per implantar unes reformes que fins aquell moment s'havien quedat en la discussió parlamentària».

A Catalunya, l'armament del sindicat anarquista Central Nacional de Treballadors va ser decisiu per controlar la rebel·lió militar. Es produí una

cruenta repressió vers totes aquelles persones que fossin sospitoses de col·laborar o simpatitzar amb ella, i també de manera especial contra l'Església. L'ofec de la insurrecció militar va provocar un ampli moviment revolucionari liderat pel sindicat anarquista i amb el suport del Partit Obrer d'Unificació Marxista, amb la voluntat de construir un nou ordre social. D'acord amb el caire pedagògic de l'anarquisme català, des del primer moment va sorgir en el seu si «la voluntat d'aixecar un nou sistema educatiu que fonamentés la nova societat que s'estava construint» (González-Agàpito i Alt., 2002: 474 i 475).

En aquest context, dins l'àmbit de la Generalitat de Catalunya, un decret de 27 de juliol de 1936 establí el Comitè de l'Escola Nova Unificada, fixant la seva finalitat i designant-ne els components⁴⁶. Es pretenia organitzar tot el sistema educatiu, amb un nou règim docent d'escola unificada que substituís l'escola de tendència confessional.

L'acabament de la guerra va suposar l'èxode de més de 300.000 republicans que van iniciar el seu recorregut, primer en els camps de concentració de refugiats i més endavant fixant la seva residència en diversos països europeus o llatinoamericans. L'exili, la presó i la depuració van ser els mecanismes repressius resultants de la instauració del nou règim. En el sector educatiu, molts docents van ser apartats, temporal o definitivament, dels seus llocs de treball o van tenir que obrir-se camí a l'estranger per a l'exercici de la docència. «La cultura pedagògica republicana que va assolir fites molt elevades va quedar trencada després de la guerra; fins al renaixement pedagògic dels anys seixanta no s'ha recuperat aquesta rica tradició» (Monés, 1990: 64 a 68).

Mata (2001: 43) apunta com el context de la dictadura va comportar que els mestres renovadors, que van continuar o ingressar en l'escola pública, fessin la seva feina a les aules, «entre la por i la manca d'il·l·lusió i sempre aïllats». Una certa continuïtat amb el període anterior de renovació pedagògica es va donar dins l'escola municipal de Barcelona, amb exemples com els de Pere Vergés a l'antiga Escola del Mar o Dolors Canals a l'Escola Montessori. En aquesta mateixa línia, des de l'Ajuntament de Barcelona, són destacables les emissions escolars radiofòniques d'Artur Martorell, que abonaven una tendència de fer una escola activa, integral i relacionada amb el medi. També

---

⁴⁶ Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya de 29 de juliol de 1936, núm. 211, p. 786.

des de la Diputació de Barcelona, van continuar amb més o menys dignitat les Escoles superiors del carrer Urgell.

Des d'una vessant més discreta, es pot ressaltar el treball sempre aïllat de mestres en alguns barris de Barcelona i d'altres municipis de Catalunya i, particularment, d'una part de l'escola unitària local de les comarques lleidatanes i gironines, on mestres joves que coneixien les experiències de renovació d'abans de la guerra, van crear algunes escoles privades, que, dins el context de l'època, passaven desapercebudes.

No obstant, tornar a parlar públicament de la presència pública d'idees laiques, dins la societat catalana, no es pot fer fins al final del franquisme. Durant el context de la dictadura i com a reacció a la mateixa, van aparèixer a Catalunya, durant les dècades dels cinquanta i seixanta del segle passat, unes poques escoles privades, les quals pretenien recuperar la qualitat pedagògica de l'escola pública d'abans de la guerra. Aquestes escoles -entre les quals es podem citar "Talitha", "Costa i Llobera", "Thau", "Elaia", "Ton i Guida", "Betània", "Laietana", "Patmos", "Sant Gregori", "Santa Anna", "L'Espiga" o "Andersen"- es van constituir en general per la iniciativa d'un grup de docents que d'infants van conèixer l'escola dels anys trenta, i es mantenien amb la col·laboració dels pares i mares de l'alumnat (Mata, 1985; Solà i Montserrat, 2003 i Varela Serra, 2008).

En aquesta línia, Masjoan (2005: 17) ens indica com «el final del franquisme es va caracteritzar per la presa de posició de molts agents socials davant el futur democràtic que es podria obrir i per tant les declaracions ideològiques van ser un fet corrent». La laïcitat va estar molt present en les declaracions de les Escoles d'Estiu de Rosa Sensat dels anys 1975 i 1976 -X i XI Escoles d'Estiu-. El tema general d'aquestes dues Escoles d'Estiu es va dedicar a cercar una alternativa al sistema educatiu vigent en aquell moment, considerat antiquat. En aquestes declaracions, i en l'aspiració d'un pròxim futur marc democràtic, es va dissenyar una política d'escola des del naixement fins als divuit anys, adequada a la gran diversitat social, amb docents ben formats i en bones condicions de treball. Es pretenia «un sistema educatiu accessible, proper, gratuït, obert a infants de tota procedència social, integrador dels infants deficients i marginats, que promoció i estigui al servei de la societat, i respectuós, per tant, de la seva pluralitat» (Mata, 1985: 13).

Dins d'aquesta corrent de renovació pedagògica de finals de la dictadura, també s'hi va plantejar el tema del tractament de la religió. Els valors religiosos van ser un dels elements impulsors dels inicis de la renovació i, durant els primers anys, estaven plenament integrats en les dimensions bàsiques d'aquell col·lectiu. La formació rebuda i la participació en moviments eclesiàstics de bona part de les famílies i dels docents expliquen les raons d'aquesta circumstància. També des d'una perspectiva pedagògica d'esquerra, Pallach, en la seva concepció d'una escola per a tothom, parlava d'una «escola laica però respectuosa de les creences religioses» (Sans i Pairutó, 1998: 429).

En aquest context, seguint a Darder (2001: 100 a 103), es pot afirmar com hi havia un component de renovació religiosa, que apuntava a retrobar els valors cristians més genuïns i profunds i que impulsava la renovació de la pedagogia de la fe a través de l'activitat catequètica. La vida de l'escola, doncs, assumia i reflectia aquesta actitud «de manera que els valors religiosos no eren una cosa afegida, sinó part integrant de l'acció educativa quotidiana». No obstant, «simultàniament, el desig d'evitar la imposició, de desvetllar la llibertat de l'alumne i d'avançar en la significació veritable del fet religiós, motivava una revisió continuada de la situació i dels actes religiosos col·lectius». En aquest sentit, es va produir una reflexió profunda en tres àmbits. Les postures diferents van acabar comportant fractures significatives dins dels col·lectius. Els tres àmbits de reflexió van ser els següents:

a) La reflexió sobre la importància de la religió i en qui havia de recaure la responsabilitat de la formació religiosa va portar a establir una distinció entre l'educació de la fe i el fet religiós.

b) En aquesta mateixa línia, si es volia una escola per a tothom, amb voluntat d'escola pública, s'havia de garantir un ensenyament que formés a l'individu per a la vida social, amb posicions diverses davant el fet religiós i amb opcions de fe també diverses.

c) En relació a la consideració sociopolítica de la religió, les declaracions de les Escoles d'Estiu de Rosa Sensat dels anys 1975 i 1976 van concloure, en referència a la pluralitat ideològica que, els mestres i les mestres, posarien en contacte els infants amb les diferents opcions, sense amagar les pròpies i rebutjant l'adoctrinament, per tal de ser l'escola pública i única, sense constituir un instrument de control ideològic i social.

Un exemple d'aquesta realitat la troben en l'ideari de l'Escola Ton i Guida, obra de la pedagoga Maria Antònia Canals, persona d'un sentit cristià i compromesa amb els barris marginals de Barcelona. Aquesta escola, fundada l'any 1962, es definia com a «escola confessional cristiana, entenent que això vol dir està fonamentada en uns valors cristians». No obstant aquesta definició, aquest model d'escola s'allunyava de la manera d'entendre l'escola cristiana des de la postguerra, amb la corresponent imposició ideològica. De manera contrària, els principis inspiradors de l'Escola Ton i Guida es centraven en l'obertura de l'infant a valors transcendents, amb respecte a l'opció religiosa dels pares i les mares (Solà i Montserrat, 2003: 34).

En la mateixa línia, ens trobem amb l'Escola "Talitha" -que en arameu vol dir noia-, fundada per Maria Tresa Codina l'any 1956. En el tríptic que es va confeccionar per a donar a conèixer l'escola, s'utilitzaven els conceptes de pedagogia activa i d'educació integral, amb la voluntat de plasmar, en aquell context, una «ideologia contestatària o alternativa» posant de relleu «els aspectes que en l'educació general del moment quedaven més foscos o tèrbols». En aquest sentit, és destacable «la importància que donàvem a la formació de la personalitat com a dona, al cristianisme conscient, i a la perspectiva d'un lloc actiu en la societat» (Codina Mir, 2007: 39 i 40).

2.3.- Situació actual davant l'àmbit de la transcendència i el fenomen religiós

En el camp de la sociologia de la religió, s'ha conceptualitzat des de la dècada dels seixanta del segle passat el paradigma de la secularització, que comporta una privatització de la religió i la conseqüent desaparició de la religió de l'esfera pública. No obstant, des de les dècades dels setanta i vuitanta, aquest paradigma es troba qüestionat, tant per l'aparició de nous moviments religiosos, com per la irrupció de la religió en l'àmbit de la política internacional.

El mateix Berger ens parla de la secularització com una etapa transitòria a Europa (Esteban Sánchez, 2007). En aquest sentit, es pot afirmar que la religió es troba en «l'esfera pública indiferenciada de la societat civil per prendre part en el procés en curs del debat, la legitimació discursiva i el nou

traçat de fronteres», desenvolupant un paper en la crítica normativa i social similar a la d'altres moviments o corrents de pensament (Casanova, 2000: 97).

La llibertat religiosa es pot concebre com l'estat natural d'una societat. Una religió oficial, i per tant gairebé única i exclusiva, amb el pas del temps, pot convertir-se amb una religió gandula, circumstància que explicaria la seva poca pràctica entre els seus fidels. La indiferència social davant la pràctica religiosa -per diferents motius- no pot confondre's amb la seva desaparició.

El context de la nostra societat és plural, com no pot ser d'una altra manera en el si d'una societat democràtica. Precisament, l'adveniment de la democràcia va canviar radicalment el marc del tractament del fenomen religiós en la nostra societat i les relacions entre l'Estat i l'Església catòlica, la única oficial durant la dictadura franquista a l'Estat espanyol. L'àmbit de la transcendència és més intern de cada persona, encara que evidentment també es troba influenciat, d'una manera o altra, pel context social.

Seguidament, s'analitza el moment actual de l'Església catòlica a Catalunya, la definició de la societat catalana com una societat secularitzada i plural, la representació social de la pluralitat religiosa i la utilitat social de l'ensenyament escolar de la religió.

2.3.1.- Moment actual de l'Església catòlica a Catalunya

En el nostre moment actual, d'un Estat social i democràtic de dret (article 1.1 de la Constitució espanyola de 1978), Camprodon (1983: 180) ens parla de la necessitat de distingir entre la institució Església -societat organitzada- i els cristians -membres de l'Església i al mateix temps membres de la societat civil-. D'acord amb aquest plantejament, el paper de l'Església és el d'evangelitzar -presentar a la humanitat el pla de Déu per a la seva salvació-. I el paper dels cristians, formats en aquest esperit evangelitzador, és el d'exercir la seva condició de ciutadania d'una manera lliure i responsable, amb el ben entès que «la concepció cristiana de la vida personal i de la convivència cívica no determina una forma d'actuar políticament, ja que una mateixa fe cristiana pot conduir a compromisos diferents».

En aquest nou context històric, polític i social, la consciència d'una Església catalana es pot veure en l'actualitat en els dos fets següents: el

document dels bisbes catalans *Arrels cristianes de Catalunya* (1985), que és una llarga reflexió sobre la incidència de l'acció de l'Església en la societat catalana, i sobretot el Concili Provincial Tarraconense, celebrat l'any 1995. També es poden esmentar el Primer Congrés d'Història de l'Església a Catalunya i les Jornades Església i País que es celebraren a Solsona l'any 1993 (Bada, 2005).

Dins d'aquesta reflexió sobre la presència de la incidència de l'acció de l'Església en la societat catalana, i en relació al moment present, Els Bisbes de Catalunya (1985: 6 a 8) indicaven, fa ja un quart de segle, una realitat que encara es pot considerar vigent avui: a) «el naixement, la història i la cultura de Catalunya són intensament amarats de cristianisme»; b) en aquesta línia, s'assenyala l'ampla capacitat de convocatòria de la religió catòlica dins d'amplis sectors de la nostra societat catalana; c) paral·lelament, es reconeix l'actual pluralitat religiosa de la societat catalana, juntament amb opcions d'indiferència en relació al fenomen religiós, d'agnosticisme i d'ateisme; i d) finalment, es defineix la situació actual de la cultura catalana amb un ritme de secularització més accelerat que el dels altres territoris de l'Estat espanyol.

Arran de la publicació del document *Arrels cristianes de Catalunya* (1985), l'any 1986 el Partit dels Socialistes de Catalunya (2001: 173) va publicar una declaració de la seva executiva on assenyalava que era un bon moment per a una anàlisi «serena, objectiva i crítica» de la presència de l'Església a Catalunya. En aquesta declaració, també es manifestava com alguns dels punts continguts en el document dels bisbes catalans permetien parlar, des del socialisme, de punts de coincidència i de valors de cooperació. En concret, es parlava de la construcció d'una societat justa i de ciutadans i ciutadanes lliures a partir dels següents cinc àmbits de preocupació comuna: a) la construcció d'una Catalunya per a tothom, que gaudeixi de la seva plena identitat, des d'una concepció integradora del catalanisme; b) la lluita contra els processos de marginació i disgregació social; c) la tasca de conscienciar la nostra societat sobre diverses problemàtiques, d) la cerca d'una major qualitat de vida que afavoreixin noves iniciatives d'humanització; i e) la vertebració d'una convivència social fonamentada en la tolerància i el respecte a la pluralitat d'idees, d'opinions i de pràctiques, amb el reconeixement del dret a la diferència i en permanent diàleg i interpel·lació.

El Concili Provincial Tarraconense va ser una iniciativa de l'arquebisbe de Tarragona Torrella, un cop descartada l'altra possibilitat que era una assemblea d'esglésies de Catalunya, que en no trobar-se en la tradició eclesial i no estar prevista en el dret canònic no podia ser normativa. La convocatòria va ser anunciada en una nombrosa reunió de preveres catalans a Poblet el 4 de maig de 1992. La diòcesi de Barcelona que s'havia convertit en arquebisbat, va haver de demanar permís a Roma per poder-s'hi sumar. Els objectius que s'assenyalaven eren els següents: a) renovar i mobilitzar totes les energies i tota la capacitat d'acció de les diòcesis catalanes, sota el guiatge de l'evangeli; b) aconseguir que tots els cristians i cristianes, tant personalment, com comunitàriament, s'animessin a seguir més Jesús i es comprometessin a construir l'Església i a ser testimonis compromesos al servei del poble de Catalunya; c) fer arribar la bona nova fidelment i de manera entenedora als homes i dones del nostre temps; i d) potenciar la coordinació de l'activitat pastoral de les diòcesis catalanes i la comunicació de tots els seus membres.

D'aquesta manera començà una etapa de reflexió diocesana oberta a tots els membres de l'Església de les quals sortí un document final amb 170 resolucions que van ser enviades al Vaticà, com és preceptiu segons el dret canònic, i que tardaren molt en rebre el reconeixement cosa que creà un fort malestar, que ha continuat amb el tema de la regió eclesiàstica, succedani de la conferència episcopal que només es contempla a nivell d'estats i que més de vint anys després encara no s'ha concedit.

En relació a la possibilitat d'una Conferència Episcopal Catalana, Deig (1985: 111) afirmava que aquesta «és possible segons la llei canònica i és convenient pel nostre fet diferencial, pel fet de ser una nació». En aquest sentit, s'ha d'indicar com el dret canònic només preveu conferències episcopals a nivell estatal; contemplant, no obstant, la figura de la regió eclesiàstica com a agrupació de províncies amb la finalitat de fomentar la col·laboració i l'acció pastoral comuna. La regió eclesiàstica només té les facultats que li confereixi la Santa Seu amb el vistiplau de la pròpia conferència episcopal. En aquest sentit, el Concili provincial va demanar que es sancionés definitivament l'organització interdiocesana que des de feia anys anaven configurant els bisbes de Catalunya i que és coneguda amb el nom de Conferència Episcopal Tarraconense.

Carrera (2008) apunta, com dins la tradició del catolicisme català, el Concili Vaticà II va crear una gran expectativa i un cert aire de retorn a la «veritable tradició del país». En aquest context, indica «va entusiasmar, però justament per això també va crear frustracions, (...) El cert és que hi havia expectatives massa engrescades. Mirant ara amb serenitat el concili, veiem com tampoc no hi havia raó per a tantes expectatives». Bardulet (2002: 95 i 96), en la mateixa línia, assenyala un cert paral·lelisme entre la manca d'encaix de Catalunya dins el «trencaclosques europeu» i la manca d'ajust per al funcionament de l'Església catòlica a Catalunya.

Dins d'aquest context, el moment present actual, és qualificat pel mateix Bada (2005: 267 a 273) com «d'hivern de l'Església catalana», amb una manca de sintonia entre aquesta i el Vaticà, manifestada de manera molt especial en les tres següents qüestions: 1) el pas de les 111 parròquies aragoneses del Bisbat de Lleida al Bisbat de Barbastro-Montsó (1993) amb el litigi sobre la titularitat de les obres d'art; 2) la manca de resposta a la petició de creació de la regió eclesiàstica (1998), petició fruit del Concili Provincial Tarraconense; i 3) la divisió de la diòcesi de Barcelona en tres -Sant Feliu, Terrassa i Barcelona- (2004) com a solució a la successió de l'arquebisbe de Barcelona Carles.

En aquest nou context polític, social i cultural, Rigol (2006: 187 i 188) es pregunta pel paper de l'Església, situant-lo en el camp de la «prepolítica», que es defineix com «aquella zona d'influència on persones i col·lectivitats configuren i modelen les actituds que hauran de condicionar el seu propi obrar». L'Església «no es confon de cap manera amb la comunitat política ni es vincula a cap sistema polític, és alhora signe i protecció de la transcendència de la persona humana» (*Gaudium et Spes*, 76).

En el marc de l'elaboració del vigent Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, Els Bisbes de Catalunya (2005), un cop produïda l'aprovació final del text pel Parlament de Catalunya, entre altres aspectes, «lamenten» els quatre següents: a) que s'hagi aprovat l'article 21 -relatiu a l'ensenyament- que no reconeix el dret a la llibertat d'ensenyament -qualificat com a propi de tota societat democràtica i pluralista-, així com el dret dels pares i de les mares a escollir l'escola que desitgen per als seus fills i filles; b) l'esmentat article configura els centres escolars d'iniciativa social concertats com un servei social, és a dir, com una concessió administrativa i no com un dret dels pares i

de les mares i de la iniciativa social; c) també es configura l'escola pública com a laica, en detriment del dret constitucional que tenen els pares i les mares que les seves filles i fills rebin la formació religiosa i moral segons les seves conviccions religioses; i d) el contingut dels articles 40 i 20, que pot portar a la pràctica de l'avortament i de l'eutanàsia, respectivament.

2.3.2.- La societat catalana com una societat secularitzada i plural

D'acord amb la nostra present realitat, Estruch (1996) indica que esdevé habitual referir-se a la societat catalana d'aquest canvi de mil·lenni, qualificant-la de secular i plural. De fet, es pot considerar que la modernització, a Catalunya, ha suposat un doble procés de secularització i pluralitat. Per entendre millor la realitat catalana, s'han d'utilitzar els dos conceptes amb rigor, tenint present tres qüestions: a) ambdós termes són polisèmics, b) en l'àmbit de la sociologia, les teories sobre ambdós conceptes s'han elaborat des d'uns contextos culturals diferent al nostre (majoritàriament en el context nord-americà); i c) subjacents a l'ús d'ambdues nocions hi ha algunes ambigüitats més que notables.

Quan s'afirma que Catalunya és una societat secular ens estem referint a tres realitats diferents: a) una societat secular és aquella en la qual la religió deixa de jugar un paper clau en l'articulació de les seves creences; b) creixent autonomia de la societat civil respecte a la institució religiosa; i c) concepció d'un món dessacralitzat o desencantat (en la terminologia de Weber), és a dir, sense creences religioses.

Entrant en el matís de cada un d'aquests aspectes, s'observa com encara que es consideri que la religió deixa de jugar un paper clau en l'articulació de les creences socials en el nostre context particular, aquesta situació -que es pot considerar típica de Catalunya i Europa- és excepcional; la realitat mundial és una altra. En la formulació d'aquestes afirmacions, també s'ha de tenir present com les enquestes sociològiques dedueixen, de vegades d'una manera massa frívola, de l'abandó d'unes pràctiques religioses concretes -com anar a missa els diumenges- i de molts símbols de religiositat, que la gent és menys religiosa que abans. Finalment, per entendre millor la repercussió de la modernització en la religiositat, es pot contrastar com la majoria de persones

que, en el moment present, es consideren catòliques no estarien disposades a retornar a les condicions del catolicisme de fa mig segle.

La creixent autonomia de la societat civil respecte a la institució religiosa, en el cas de societats -com la catalana i l'espanyola- on el catolicisme ha estat la religió oficial, ha comportat que la religió, en certa forma, es privatitzi, en el sentit d'esdevenir un afer de la consciència de cada persona, és a dir una qüestió de preferències personals i per tant matèria opinable. Aquesta situació no impedeix que hi hagi una presència de persones cristianes en la vida pública, ni que l'Església pugui tenir, a través dels seus diversos moviments organitzats, una incidència notable en els diferents àmbits de la vida social. El que ha canviat és el paper de monopoli que pot tenir una confessió religiosa, quan és l'oficial d'un Estat, per definir les creences legítimes de la població i exercir una espècie de tutela de la cultura d'aquesta societat.

La caracterització d'una societat secular com una societat mancada de creences, comporta el perill de cometre un doble error històric i conceptual alhora. En aquest sentit, és sorprenent com la majoria de persones que avui no es consideren cristianes acceptin, d'una manera poc crítica i simplista, la declaració de no creients. Des d'una perspectiva conceptual i lògica es pot afirmar com en una societat secular es donen una multiplicitat de formes legítimes de creença. D'aquesta manera, tan creients són els qui creuen en la ciència, com els qui creuen en la llibertat, en la justícia o en la democràcia, o com els qui creuen en les doctrines de la fe cristiana. La nostra societat catalana seria una societat més politeïsta que monoteïsta; una societat idolatra, si es vol utilitzar un llenguatge més propi del món religiós cristià. En aquesta línia, González Faus i Alt. (2004) parlen d'algunes falses idolatries de les societats occidentals com són les següents: a) el consum; b) la tècnica i la ciència; c) la força i la cultura de la violència; d) les identitats col·lectives (el caràcter absolut d'allò que ens fa ser); i e) l'imperi (representat per les grans multinacionals i pels Estats Units d'Amèrica).

Com a notes característiques d'aquest procés social de secularització, d'acord amb l'experiència de processos similars viscuts al llarg del segle XX en països europeus de forta tradició religiosa, González-Anleo (2006) indica les dues següents: a) l'Església catòlica segueix influent en l'ordre simbòlic i ètic; i b) disposa d'una presència indiscutible en l'àmbit institucional.

Aquest procés de secularització s'ha desenvolupat d'una manera molt ràpida, en el cas de les societats catalana i espanyola, en un període d'uns vint-i-cinc anys. En aquest sentit, es pot observar com l'obertura a la modernitat, retardada de manera artificial i després accelerada, ha comportat l'aflorament de moltes tensions en conflicte. El que a la resta d'Europa ha durat un segle, en el cas de l'Estat espanyol, vint-i-cinc anys -una generació-. Aquesta circumstància explica, de manera molt evident, la forta caiguda en la dècada dels vuitanta del segle passat, tant de la pràctica, com de les vocacions religioses.

Pérez-Agote (2007) afirma que en el cas de l'Estat espanyol es pot parlar de tres onades de secularització diferenciades. La primera comprendria des del segle XIX fins a la Guerra civil. La segona des de la dècada dels seixanta fins a la dècada dels noranta del segle passat, què és quan s'inicia la tercera onada en la que ara estaríem. Els límits temporals no són massa clars i les onades segona i tercera s'acaben ajuntant. No obstant, la pèrdua de la consciència religiosa es produeix de manera molt diferenciada.

Durant el segle XIX i la primera part del segle XX, s'observen importants tendències de secularització, representades per diferents corrents polítiques i intel·lectuals. Mentre la llibertat de pensament creix entorn de determinades elits urbanes, la industrialització comporta el desenvolupament de les idees socialistes, comunistes i anarquistes entre les classes treballadores de la ciutat i, fins i tot, del camp. Aquesta secularització certa de les societats catalana i espanyola, de la que no es disposa de dades estadístiques fidedignes, segueix el model típic dels països europeus de tradició catòlica, on a falta d'una secularització interna a la pròpia religió, la secularització es porta contra la religió i contra l'Església, que s'aferra a perpetuar el seu monopoli sobre la veritat. Aquest fenomen es coneix amb el nom d'anticlericalisme. Aquesta onada va ser trencada per la dictadura franquista i la posterior repressió.

La segona onada de secularització és més generalitzada i s'inicia amb l'etapa anomenada del desenvolupament econòmic de l'Estat espanyol -en castellà la etapa del *desarrollo económico*- i del consum de masses. Aquesta segona onada de secularització es caracteritza perquè no comporta tant una actitud contrària i bel·ligerant davant la religió i l'Església catòlica, sinó una actitud més passiva i diferenciada respecte d'elles. D'aquesta manera es

produeix una separació no conflictiva de les directrius de la jerarquia catòlica i un abandonament progressiu de la pràctica religiosa, sense abandonar del tot la creença amb Déu, però amb una despreocupació progressiva, tant per l'ortodòxia, com pel magisteri eclesiàstic, en la majoria de les esferes de la vida.

La tercera onada de secularització respon a un canvi generacional. Aquesta nova onada és caracteritzada per una situació de desconeixement de la religió i l'Església catòlica i, també, del pluralisme religiós. Generalment, es tracta de contextos familiars on la pràctica religiosa no s'ha viscut, i per tant es tracta d'una població que viu la religió i l'Església o les Esglésies -com a institucions- com a quelcom estrany i al·lè a si mateixa.

En el moment present i en relació a Catalunya, l'afirmació de que ens trobem davant d'una «societat fortament secularitzada», es pot realitzar en base a l'anàlisi de les dades sobre la pertinença a una religió, la participació en les celebracions religioses o la creença en Déu (Mellén, 2011: 298).

Dins d'aquest procés de secularització, tal com ja s'ha apuntat en l'apartat 1.4, una característica també comuna a tots els països europeus ha estat la «des-estructuració» i la «des-institucionalització» de la religió. En aquest sentit, en el cas català -a l'igual que en l'espanyol i en l'italià- prolifera un nou tipus de catòlic que respon al perfil de creient sense pertànyer. Moltes persones, que es consideren a si mateixes com a catòliques i creients, es consideren molt lliures, tant davant les pràctiques religioses tradicionals de tipus rituals, com davant el magisteri de l'autoritat religiosa en tot allò que consideren el seu reducte íntim i inviolable, les opcions vitals en general. En aquesta línia, Castiñeira, Elzo i Saez (2011: 322), en relació a la religió, dibuixen la societat catalana, a l'*Enquesta europea de valors*, com una societat amb una «secularització creixent» i amb una «nova religiositat desinstitucionalitzada».

D'acord amb Estruch (1996), quan la societat catalana es caracteritza de plural, es vol manifestar com en ella hi coexisteixen sistemes de legitimació diversos, que s'articulen d'acord a un mínim consens fonamental entorn d'un nucli de valors objectius, que constitueixen evidències col·lectives i que a nivell jurídic es troben recollides en les normes fonamentals, que en el nostre cas serien la Constitució i l'Estatut d'Autonomia.

Hem de tenir present com la majoria de les teories sociològiques sobre el pluralisme són d'origen nord-americà. Allí el pluralisme -i especialment el religiós- es manifesta al voltant de la coexistència de diferents tradicions amb una mateixa legitimitat social. Aquesta pluralitat de sistemes de legitimació comporta una situació de competència recíproca, que ens porta al camp de les preferències personals i que, fins i tot, ha donat lloc a estudis en termes de model de mercat.

La realitat catalana és molt diferent a aquesta situació nord-americana. Per raons històriques, en el moment actual, aquest pluralisme es tradueix en la possibilitat de dir "sí" o "no" a l'antic monopoli religiós del catolicisme. No obstant, un recent estudi sobre la presència de les minories religioses a Catalunya (Estruch i Alt, 2005: 423 a 433) posa de relleu «el creixement de la diversitat religiosa a Catalunya». En aquest sentit, el nombre de tradicions religioses ha augmentat en els darrers anys, i en conseqüència, totes les religions minoritàries han creat nous llocs de culte.

Aquest és un procés paradoxal, si es té en compte que es produeix just quan la societat catalana està en un procés de secularització i s'està emancipant de les antigues tradicions religioses que impregnaven tots els àmbits de la vida. Així, mentre que per una banda hi ha una revisió de les creences heretades, per l'altra emergeix una societat religiosament plural, en la que hi ha una efervescència de moviments religiosos.

Relacionant aquesta situació amb el procés migratori, s'apunta com en relació a algunes Entitats religioses, la comunitat religiosa esdevé el punt de referència per a l'immigrant, acomplint més funcions que l'estrictament espiritual. En molts casos, compleixen també funcions d'àmbit social, cultural, laboral, lúdic o emocional, entre d'altres. La immigració no sols ha comportat l'aparició de noves Entitats religioses que agrupen estrangers, sinó també el creixement de centres preexistents on conflueixen autòctons i immigrants. En aquest sentit, López-Camps (2008: 10) assenyala com «la recent immigració ha canviat el mapa religiós de Catalunya i ha tornat a situar el fet religiós a l'agenda política».

2.3.3.- La representació social de la pluralitat religiosa

En el moment actual, la presència de les tradicions religioses a Catalunya varia segons les comarques, des de les tretze del Barcelonès, fins a una a les comarques del Priorat, l'Alta Ribagorça i el Pallars Sobirà. Segons dades de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya ⁴⁷, el mapa comarcal de diversitat religiosa a Catalunya es configuraria de la següent manera:

<i>Tradicions religioses</i>	<i>Comarques</i>
1	Alta Ribagorça, Priorat i Pallars Sobirà.
2	Alt Urgell, Terra Alta i Vall d'Aran.
3	Conca de Barberà i Solsonès.
4	Baix Penedès; Berguedà; Cerdanya; La Noguera, Les Garrigues; Pallars Jussà, Pla de l'Estany, Pla d'Urgell, Ribera d'Ebre, Ripollès i Urgell.
5	Alt Camp; Alt Empordà; Bages; Baix Ebre; Baix Empordà; Baix Llobregat; Garraf i Segarra.
6	Alt Penedès, Anoia, Garrotxa, La Selva; Montsià i Osona.
8	Maresme.
9	Baix Camp; Segrià; Tarragonès; Vallès Occidental i Vallès Oriental.
10	Gironès.
13	Barcelonès.

Taula 12. La diversitat religiosa a Catalunya. Distribució comarcal. Font: Generalitat de Catalunya. Direcció General d'Afers Religiosos. Dades de 31 de gener de 2007.

Com a complement d'aquestes dades indicar que el nombre de centres de culte és molt diferent segons l'Entitat religiosa. Així, segons dades de la Direcció General d'Afers Religiosos, també a 31 de gener de 2007, el nombre de llocs de culte de l'Església catòlica (entre esglésies, oratoris i parròquies) ascendeix a 2.534. La presència de la resta de confessions és molt diversa. Seguidament trobem a les Esglésies evangèliques amb 453 llocs de culte, amb una certa implantació per gran part del territori de Catalunya. El mateix es pot dir de les comunitats islàmiques amb 169 llocs de culte i dels testimonis de Jehovà amb 147. En el següent tram, però en un nivell de presència molt inferior, trobem 42 llocs de culte budista i 30 hindús. Finalment, sorprèn, recordant el nostre passat històric, en últim lloc la presència jueva amb sols 4 llocs de culte al Barcelonès.

Aquestes dades han estat actualitzades, per la Direcció General d'Afers Religiosos, en data 8 d'abril de 2015⁴⁸, referint-se al mes de desembre de

⁴⁷ Disponible a: <http://www.gencat.cat/presdiencia/dgar> [Accés: 24.03.2008].

⁴⁸ Disponible a: <http://www.gencat.cat/presdiencia/dgar> [Accés: 18.04.2015].

2014. La situació descrita set anys després és molt semblant, observant-se en els últims dos anys un cert augment dels llocs de culte de les Esglésies evangèliques, que arriben als 725, i de les comunitats islàmiques, que són 256.

L'actualització d'aquestes dades ha anat acompanyada del *Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat*⁴⁹, elaborat a partir d'enquestes realitzades els mesos de novembre i desembre de 2014. En ell, s'apunta com la majoria de la població de Catalunya coneix l'existència de la religió catòlica (97,7%), la islàmica (77,6%) i la budista (50%). Les altres tradicions religioses no resulten suficientment identificades per la meitat de la gent que viu a Catalunya.

El nivell de coneixement de les diferents tradicions religioses amb implantació a Catalunya és molt baix. La religió catòlica és la única que supera l'aprobat. La nota mitjana del coneixement de les altres tradicions religioses no supera el 3,5 en cap cas.

En relació als percentatges que ens mostren el grau de religiositat de població i la pluralitat religiosa de la mateixa, les dades més recents que he trobat, a part d'aquestes de desembre de 2014, han estat dels anys 2010, 2009, 2005 i 2002. Les dades dels anys 2010 i 2005 corresponen a uns estudis de la Fundación Santa María referents a la situació de la joventut. Aquestes dades es refereixen a la totalitat de l'Estat espanyol, sense entrar a fons en el detall d'un desglossament territorial de les mateixes. Les dades de l'any 2009 són exclusivament de Catalunya, i provenen de *l'Enquesta europea de valors* i de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Les dades de l'any 2002 corresponen al Centro de Investigaciones Sociológicas. Aquestes dades, també, es refereixen a la totalitat de l'Estat espanyol, sense entrar, tampoc, en el detall d'un desglossament territorial de les mateixes.

El *Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat* indica que el 55,1% de les persones que viuen a Catalunya afirmen tenir creences religioses. El percentatge de persones sense creences religioses es situa en el 44,7%. El nivell de creença augmenta en funció de l'edat i de l'origen geogràfic de cada persona. Les persones nascudes fora de Catalunya o fora de

---

⁴⁹ La referència bibliogràfica d'aquest estudi és la següent: Institut Opinòmetre (2014): "Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat". Disponible a: <http://www.gencat.cat/presidencia/dgar> [Accés: 18.04.2015].

l'Estat espanyol es declaren creients en un percentatge més elevat que les nascudes a Catalunya.

El 52,4% de la població catalana es defineix com a catòlica; el 15% es defineix com a seguidora d'una altra religió; el 18,2% com a atea; i el 12% com a agnòstica. La pràctica religiosa entre les persones creients arriba gairebé a la meitat, concretament al 48,8%. Les persones que es consideren creients, però que no són practicants, es situen en el 49,5%.

Els estudis de la Fundació Santa María⁵⁰, dibuixen quatre grans grups dins el mapa religiós de l'Estat espanyol. Aquests quatre grans grups variant, possiblement, el percentatge també els trobaríem en la societat catalana. Les dades de l'any 2005 són les següents (González-Anleo, 2006 i Valls, 2011):

a) Una gran massa de catòlics no practicants -una mica més de la meitat de la població-, excepte en els ritus dels sacraments del baptisme, primera comunió, confirmació i matrimoni, que viuen la religió d'una manera festiva i popular, i poc compromesa amb el dinamisme i el magisteri de l'Església catòlica.

b) Un grup de catòlics practicants -entre el 10 i el 15 % de la població-, compromesos e integrats, bé en una parròquia, o bé en un moviment religiós, tant tradicional, com de nova creació.

c) Un grup creixent no religiós -entre el 25 i el 30 % de la població- entre els que s'hi inclourien, tant els indiferents en matèria religiosa, com els agnòstics i els ateus; com també certs sectors amb postures anticlericals.

d) Finalment, una minoria religiosa no catòlica formada, en bona part, per persones de religió islàmica i per persones de religió cristiana evangèlica, sobre tot d'ètnia gitana o procedents de la immigració de països llatinoamericans.

Centrant-nos en la població juvenil (de 15 a 24 anys), en relació a l'autodefinició religiosa, ambdós estudis ens mostren les següents dades percentuals, que ens permeten veure com la religió catòlica, tot i ser la majoritària, va perdent pes en la representativitat social:

---

⁵⁰ Estudis de la Fundació Santa María relatiu a l'estat de la joventut espanyola dels anys 2005 i 2010. En l'estudi de 2005, en relació a l'autodefinició religiosa, s'hi conté un petit marc de referència de les dades estadístiques de la població en general, per després comparar-les amb les de la població juvenil.

<i>Autodefinició religiosa (%)</i>	1975	1984	1994	1999	2005	2010
Molt bon catòlic	2	3	2	2	2	2,3
Catòlic practicant	17	16	16	10	8	7,9
Catòlic no molt practicant	26	26	27	22	39	13,6
Catòlic no practicant	23	29	32	32	No es pregunta	29,7
Indiferent	21	19	11	15	18	16
Agnòstic			4	6	7	9
Ateu	8	6	7	11	21	17
Altra religió	2	1	1	2	2	2

Taula 13. Autodefinició religiosa de la població juvenil. Font: Fundació Santa Maria. Estudis: *Jóvenes españoles 2005* (capítol IV, taula 2) i *Jóvenes españoles 2010* (capítol IV, taula 2).

La distribució territorial d'aquestes dades ens mostra com la situació és molt diferent. Així, la joventut catòlica representa el 60 % de la joventut andalusa i el 32 % de la catalana. Les dades de l'any 2005 són les següents:

<i>Autodefinició religiosa (%)</i>	<i>Molt bon catòlic</i>	<i>Catòlic practicant</i>	<i>Catòlic no molt practicant</i>	<i>Indiferent</i>	<i>Agnòstic</i>	<i>Ateu</i>	<i>Altra religió</i>	<i>No contesta</i>
Andalusia	2	10	48	16	5	15	2	2
Castella i Lleó	4	9	40	18	4	19	4	1
Catalunya	-	3	29	26	9	26	2	5
Galícia	-	8	40	14	10	20	1	7
Madrid	2	9	35	19	9	20	2	4
Euskadi	2	6	24	29	6	28	1	3
C. Valenciana	-	8	42	19	5	24	2	-

Taula 14. Autodefinició religiosa de la població juvenil. Distribució territorial. Font: Fundació Santa Maria. Estudi: *Jóvenes españoles 2005* (capítol III, taula 7).

Les dades de l'estudi de l'any 2010 continuen mostrant-nos, com per a la població juvenil, la religió segueix ocupant un dels últims llocs. Sols el 22 % la considera molt o bastant important. En relació al pes de la tradició familiar en la transmissió de les creences, el 44 % de la joventut indica que pensa igual que les famílies, mentre que el 50 % pensa de manera diferent.

En relació a la religió catòlica, sols el 53 % de la població juvenil creu en Déu. No obstant, de la resta de preceptes relacionats amb la religió catòlica, no passa del 30 %, en el millor dels casos, el nombre de persones que els observen.

L'Església catòlica continua sent una institució poc valorada. Segueix ocupant l'últim lloc, encara que millora respecte a les dades de l'estudi de 2005. Sols un 3 % de la població juvenil considera que en l'Església catòlica es diuen coses importants en relació a idees i interpretacions del món.

La identificació de la població juvenil amb l'Església ens mostra una població catòlica a la seva manera, utilitzant l'expressió d'Introvigne (2000) ja comentada. El 20 % de la joventut indica que està d'acord amb les directrius de

la jerarquia catòlica; i gairebé el 32 % afirma ser membre de l'Església i pensa seguir-ho sent. No obstant, el 53 % pensa que es pot ser membre de l'Església catòlica sense seguir totes les seves directrius. El mateix percentatge, també, està d'acord en que es pot creure en Déu sense ser membre de l'Església.

Complementant aquesta identificació, amb les opinions sobre l'Església catòlica, resulta remarcable observar com sols el 40 % de la joventut pensa que les seves normes ens ajuden a viure més moralment. D'altra banda, un 75 % considera que la seva postura és antiquada en relació a la vida sexual de les persones. El 63 % considera, també, que l'Església es posa massa en l'àmbit personal de la gent. I el 58 %, que dificulta el gaudir de la vida.

Centrant-nos en els dades de l'*Enquesta europea de valors* de l'any 2009, es pot observar, també, un evident avanç de la secularització i una disminució de la pertinença religiosa; amb el que la religió va perdent importància a nivell social. Així, mentre l'any 2000, el 74 % de la població catalana afirmava pertànyer a una religió; l'any 2009 aquest percentatge ha baixat al 52,3 %. En el mateix període, la pertinença a la religió catòlica ha descendit des del 71 % al 48,1 %. La creença amb Déu també ha experimentat aquesta disminució. L'any 1990 afirmaven creure en Déu, el 73 % de la població. Aquest percentatge va augmentar l'any 2000 situant-se en el 78 %, i ha davallat, espectacularment, l'any 2009 situant-se al voltant del 54,2 % de la població.

Aquesta disminució de la pertinença religiosa i de la creença en Deu també es veuen reflectides en l'anàlisi de l'autodefinició religiosa i en el de la tipologia social segons religiositat. Ambdues anàlisis es mostren en les següents gràfiques⁵¹:

<i>Autodefinició (consideració pròpia) (%)</i>	1990	2000	2009
Religiosa	55	43	42
No religiosa	36	46	39,8
Atea convençuda	6	7	16,1

Taula 15. Autodefinició religiosa de la població de Catalunya. Font: Mellén (2011).

<i>Tipologia segons religiositat (%)</i>	2000	2009
Catòlica practicant	44	37,8
Catòlica cultural	30	12,6
Indiferent	18	27,3
Atea convençuda	6	14,5

Taula 16. Tipologia segons la religiositat de la població de Catalunya. Font: Mellén (2011).

⁵¹ Encara que el percentatge de persones atees convençudes no coincideix en ambdues taules, sí que les dades es troben en la mateixa línia.

Comparant les dades d'aquests estudis de la Fundació Santa Maria i de l'*Enquesta europea de valors*, amb les de l'estudi del Centro de Investigaciones Sociológicas de l'any 2002⁵², es reafirma la constatació de la poca importància de la religió per a la població de l'Estat espanyol. Amb un índex d'importància del 5,34 (entre 1 i 10), la religió importa menys que la salut, la família, els amics, el treball i el benestar econòmic. Sols la política gaudeix de menor prestigi. La menor importància de la religió és més freqüent en la població masculina que en la femenina i entre els joves que entre els adults. I la confiança que inspira l'Església i les organitzacions religioses (molta el 9 % i bastant el 31 % de la població) és superior a la que inspiren el Parlament estatal (molta el 4 % i bastant el 30 %) o el sistema judicial (molta el 3% i bastant el 28 %); no obstant, en grau de confiança, les organitzacions no governamentals (molta el 10 % i bastant el 52 %) superen a l'Església i a les Entitats religioses.

Quan es tracta de prendre decisions en assumptes de molta importància, les creences religioses importen: molt al 6 % de la població; bastant al 27 %; poc al 29 %; res al 36 %; i no contesten el 2 %. No obstant aquest opinió, en relació a les conviccions, el 80 % de la població es declara catòlica, l'1 % creients d'altres religions, el 12 % no creients i el 7 % no contesta. Finalment, en relació a la influència de la religió en la societat: el 8 % considera que en té molta; el 35 % bastant; el 47 % poca; el 6 % cap; i el 4 % no contesta.

Aquesta poca importància de la religió, també, es manifesta en la forma de contreure matrimoni. Segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya⁵³,

---

⁵² Estudi elaborat pel Centro de Investigaciones Sociológicas, publicat en la revista *Datos de opinión*, en el número 29 corresponen als mesos de maig i agost de 2002. És l'estudi estadístic específic més recent que he trobat en matèria de religió i societat. Es recullen dades de gener de 2002 referides a la totalitat de l'Estat espanyol, sense un desglossament territorial de les mateixes.

La fitxa tècnica d'aquest estudi és la següent:

- Número d'estudi: 2443.

- Nom de l'estudi: Actituds i creences religioses.

- Dimensió de la mostra: 2487 qüestionaris.

- Àmbit: nacional (Espanya)

- Univers: població espanyola, d'ambdós sexes, major d'edat.

La referència bibliogràfica d'aquest estudi és la següent: Centro de Investigaciones Sociológicas (2002): "Religión y sociedad". Dins *Datos de opinión*. Número 29, Disponible a: http://www.cis.es/openems/-Archivos/Boletines/29/BDO_29_index.html [Accés: 26.06.2009].

Dades d'aquest estudi, també, es troben en altres publicacions del Centro de Investigaciones Sociológicas:

- *Opiniones y Actitudes CIS 46*.

- *Monografías CIS 202*.

- *Opiniones y Actitudes CIS 47*.

- *Opiniones y Actitudes CIS 49*.

- *Monografías CIS 256*.

⁵³ Dades disponibles a: <http://www.idescat.cat> [Accés: 15.10.2010].

la forma civil ha estat la més utilitzada durant l'any 2009. Aquell any es van celebrar 27.504 matrimonis a Catalunya, xifra que representa una disminució del 9,5% respecte al 2008. Els matrimonis civils es consoliden com a forma majoritària de celebració (73,9%). Dins del conjunt de matrimonis de diferent sexe, els matrimonis catòlics segueixen perdent pes relatiu. Així l'any 2008 representaven el 29,9% i l'any 2009 van ser el 25,4%. Aquesta tendència s'ha mantingut en els anys posteriors.

Continuant des de la perspectiva sociològica, Comas (2005) i Pérez-Agote (2007) realitzen una anàlisi retrospectiva, indicant que les primeres dades de caràcter sociològic referents a la religiositat de la societat espanyola corresponen a la dècada dels seixanta del segle passat. L'antic Instituto de Opinión Pública, antecedent de l'actual Centro de Investigaciones Sociológicas, va publicar en abril de 1965 una enquesta sobre la religiositat de la societat espanyola⁵⁴, en la qual es declaraven molt religioses el 26 % de les persones entrevistades, mitjanament religioses el 72 % i res religioses el 2 %. No obstant, s'ha de tenir molt present el context de l'època per sospitar sobre l'extensió del qualificatiu mitjanament religiosa, que podria comprendre situacions de molt poca o gairebé gens religiositat. A part, evidentment, es produïa una confusió entre religiositat i catolicisme.

Des de la dècada dels seixanta del segle passat fins al moment actual, les dades estadístiques recollides en relació a la religiositat de la societat espanyola són moltes, encara que després això no s'hagi traduït en estudis sobre la seva significació. En aquesta línia, ha resultat sorprenent com el Centro de Investigaciones Sociológicas, des de l'any 2003, ha deixat de considerar la ubicació religiosa com una variable qualificadora. No obstant un altre element a tenir molt present per a avaluar la religiositat de la població espanyola, en el cas de la religió catòlica, és el de l'opció d'assignació de la corresponent aportació de l'impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF) a l'Església catòlica.

D'acord amb aquesta anàlisi retrospectiva, l'autodefinició religiosa (%) quedaria dibuixada d'aquesta manera:

---

⁵⁴ Aquesta enquesta figura amb el número E-1006 a les bases de dades del Centro de Investigaciones Sociológicas.

<i>Any</i>	<i>Catòlics practicants</i>	<i>Catòlics no practicants</i>	<i>Altres religions</i>	<i>Agnòstics, indiferents, ateus i no creients</i>	<i>No sap o no contesta</i>
1974	79,1	14,9	-	5,2	-
1980	54,1	34,4	0,8	8,5	2,2
1985	47,1	41,2	0,8	9,7	1,2
1990	40,9	47,3	0,9	9,8	1,1
1995	32,4	48,8	1,4	16,0	1,4
2000	32,0	51,0	1,9	13,2	1,9
2005	23,9	54,2	1,7	17,4	3,2

Taula 17. Evolució de l'autodefinició religiosa de la població espanyola. Font: Pérez-Agote (2007, taula 2).

Comas (2005: 108 i 109), en relació a les dades de l'estudi del Centro de Investigaciones Sociológicas de l'any 2002, apunta com a visió general, dins de l'ampli procés de secularització sofert per la societat espanyola des de l'adveniment de la democràcia, «la intensa recessió viscuda pel catolicisme que ha perdut la meitat dels seus efectius». No obstant, aquesta pèrdua d'efectius no s'ha traduït en un creixement equivalent d'aquells que es defineixen des de posicions de laïcisme o de practicants d'altres religions. En aquest sentit, és una dada certa que aquests col·lectius s'han duplicat en un quart de segle, però encara no han arribat al 20 % de la població. En aquest context, el nucli més estable segueix sent el de la cultura catòlica, encapçalada per les persones catòliques no practicants que, en principi, semblen allunyades de les opcions morals i pràctiques que segueix l'Església catòlica com a institució.

Tornant amb les reflexions d'Estruch (1996), observant la societat catalana, es pot concloure com el nou context de pluralisme ha suposat un increment molt notable del fenomen de la indiferència religiosa. Aquesta indiferència, en relació a les generacions més joves, manifesta una tendència molt clara cap a l'analfabetisme religiós, cap a un nivell inexistent de cultura religiosa. El més sorprenent és que paradoxalment la combinació d'aquests dos factors -ignorància des de la perspectiva dels coneixements i indiferència des de la perspectiva de les conviccions- comporta, de vegades, actituds d'hostilitat i bel·ligerància contra tot allò que fa referència a la religió i, més específicament en el nostre cas, al catolicisme.

La mateixa conclusió d'una possible situació futura d'analfabetisme religiós és apuntada per Pérez-Agote (2007: 77 i 78) com una conseqüència de la tercera onada de secularització, que «pot tenir efectes culturals profunds en les representacions col·lectives dels espanyols, en la cultura». La segona

onada de secularització va suposar el pas d'una societat de religió catòlica, controlada per la pròpia Església catòlica, a una societat de cultura catòlica, però ja no controlada per l'Església. La segona onada de secularització implica, doncs, una «descatolització». La tercera va molt més enllà i ens porta cap a una «exculturació», procés per la qual la cultura va perdent les seves arrels catòliques.

2.3.4.- La utilitat social de l'ensenyament escolar de la religió

En relació al possible analfabetisme religiós, advertit de manera expressa pel Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa, el mes d'octubre de 2013, com ja s'ha apuntat en l'apartat 1.4, ens podem plantejar la utilitat de l'ensenyament de la religió dins els sistema educatiu.

El *Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat* posa de relleu com el 61,1% de la població catalana considera que és molt o bastant important que la ciutadania disposem d'uns coneixements mínims sobre les tradicions religioses per poder entendre algunes expressions culturals o artístiques o determinades situacions polítiques.

Continuant amb les dades de l'estudi del Centro de Investigaciones Sociológicas de l'any 2002, el 22 % de la població considera que la religió hauria de ser obligatòria; el 17 % que s'hauria d'ensenyar història de les religions; el 48 % que s'hauria de donar la possibilitat d'escollir a l'alumnat entre cursar-la o no; el 9 % nega la presència de la religió a l'escola; i el 4 % no contesta.

En base a aquestes mateixes dades, Pérez-Agote i Santiago (2005) posen de relleu com, per al 57 % de la població, la religió és important per l'educació dels seus fills i filles, essent l'únic àmbit en que la valoració d'aquesta importància és majoritària a nivell social, com es pot observar en la següent taula sobre dades comparatives:

<i>Algunes dades comparatives</i>	%
Catòlic	80
Molt o bastant religiós	43
Creu o més bé creu en Déu	73
Compliment amb la missa dominical	26
Està d'acord amb que les creences religioses són cada vegada més necessàries	37
Li influeixen les creences religioses en les decisions importants	33
Està d'acord amb que les creences religioses influeixen en el vot	19
Està d'acord amb que l'autoritat religiosa influeixi en el vot	13
Està d'acord amb que la religió és important per a l'educació dels seus fills i filles	57
Està d'acord amb que l'ensenyament de la religió ha de ser obligatòria	22
Està d'acord amb que el treball és una obligació religiosa	22

Taula 18. La percepció social de la religió. Dades comparatives. Font: Pérez-Agote i Santiago (2005, taula 9.1).

Les dades dels estudis de la Fundación Santa María ens manifesten un descens lleuger en l'assistència a la classe de religió. L'any 2010 ha descendit en gairebé 4 punts percentuals el nombre de joves que assisteixen a la classe de religió. No obstant aquest descens, ha augmentat el percentatge d'alumnat que considera que l'assistència a aquestes classes l'hi ha servit de molt; encara que és excessivament elevat el percentatge d'alumnat que considera que les classes de religió no l'hi ha servit de res. En la següent taula es comparen les dades dels anys 2005 i 2010:

<i>Classe de religió (%)</i>	2005	2010
No han assistit	10	13,7
M'ha servit de molt	9	11,2
M'ha servit de quelcom	27	22,3
No m'ha servit de res	49	48,1

Taula 19. Utilitat de la classe de religió per a l'alumnat. Font: Fundación Santa María. Estudi: *Jóvenes españoles 2010* (capítol III, taula 63).

El *Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat* recull un apartat dedicat a l'educació religiosa. Les seves aportacions són les següents:

a) El 60,9% de les persones enquestades, que són pares o mares, declaren que estan educant, o que van educar els seus fills i filles, d'acord amb els preceptes d'una confessió.

b) El 48,1% de les persones enquestades diuen que si ara tinguessin fills o filles els educarien seguint els preceptes d'una confessió.

c) El 43,8% de les persones enquestades es pronuncien a favor de l'ensenyament de la religió des del punt de vista confessional a l'escola.

d) El percentatge d'acceptació de l'ensenyament escolar de la religió augmenta considerablement, concretament fins al 71,1%, quan es pregunta per

una nova assignatura de caire aconfessional que permeti, per a tot l'alumnat, una formació sobre les principals religions del món.

La presència de l'alumnat a la classe de religió va deixar de figurar en les estadístiques del Ministeri d'Educació en el curs 2005/2006. I ha reaparegut en les estadístiques del curs 2010/2011, elaborades després del corresponent canvi de govern. Durant els governs del President Rodríguez Zapatero, aquestes dades no s'han publicat. Les últimes dades del Ministeri, relatives a l'alumnat que opta per l'ensenyament de la religió, disponibles al tancament de la present tesi, són les del curs 2011/2012. La Conferència Episcopal Espanyola sí que anualment publica les seves dades estadístiques⁵⁵.

La validesa d'aquestes no és oficial, ni representa la totalitat dels centres. Mostra les dades de les que disposa la Conferència Episcopal Espanyola, facilitades per la majoria de les diòcesis, d'acord amb la informació rebuda de les administracions educatives. Segons la nota de la Conferència Episcopal Espanyola de data 6 de març de 2014, les dades del curs 2013/2014 corresponen a 61 diòcesis, representant el 88,40 % del territori de l'Estat espanyol.

Aquestes estadístiques distingeixen entre els centres educatius públics, els centres d'iniciativa social de titularitat civil i els de titularitat canònica. Es contemplen els ensenyaments d'educació infantil, educació primària, educació secundària obligatòria i batxillerat.

Les dades mostren com el nombre d'alumnat, que opta per l'ensenyament escolar de la religió catòlica, ha anat decreixent lleugerament cada any en els centres públics i d'iniciativa social, en canvi en els centres de titularitat canònica continua apropant-se al 100 %. Aquest descens d'alumnat s'observa en la següent taula. En termes generals, per a tots els centres i etapes, en un període de 15 anys s'han perdut 9 punts percentuals:

---

⁵⁵ Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/enseñanza/estadisticas>, on hi figuren les estadístiques des del curs 1996/1997 fins al moment present [Accés: 15.06.2014].

<i>Curs</i>	<i>% Total</i>	<i>% Centres públics</i>	<i>% Centres privats civils</i>	<i>% Centres canònics</i>
1996/1997	80,44	75,04	85,58	99,37
2001/2002	76,10	69,21	77,51	99,10
2005/2006	77,40	70,10	78,20	99,00
2007/2008	75,70	68,50	75,80	98,30
2009/2010	72,10	64,10	71,00	99,50
2010/2011	71,00	62,70	69,60	99,20
2011/2012	70,20	61,50	69,60	97,20
2013/2014	65,00	56,50	69,80	97,70

Taula 20. Percentatge alumnat de religió. Dades de la Conferència Episcopal Espanyola

En relació als cursos 2007/2008 i posteriors, s'observa un descens d'alumnat, sobre tot en les etapes d'ensenyament secundari. La Conferència Episcopal Espanyola la justifica, no per la possible manca d'interès dels nois i noies per l'ensenyament religiós, sinó per la pèrdua del caràcter fonamental de l'assignatura, que no és valorada com la resta de matèries; i perquè, a més, en molts casos, les alternatives a aquest ensenyament no tenen cap objectiu de referència acadèmica.

Les dades del Ministeri d'Educació⁵⁶ per als cursos 2010/2011 i 2011/2012 assenyalen la mateixa tendència. La no correspondència de les dades del Ministeri amb les de la Conferència Episcopal obeeixen, entre d'altres possibles factors: a la contemplació o no de totalitat del territori; i a la inclusió o no de l'etapa d'educació infantil. Aquesta etapa no figura en les dades del Ministeri. Les següents taules recullen els percentatges de l'Estat espanyol i el detall de Catalunya:

<i>Curs 2010/2011</i>	<i>Educació primària</i>		<i>Educació secundària obligatòria</i>		<i>Batxillerat</i>	
	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>
Religió catòlica	72,62	41,3	53,21	33,1	38,17	20,5
Religió evangèlica	0,31	0,2	0,09	0,1	0,02	0,1
Religió islàmica	0,42		0,04		0,01	
Religió jueva	0,01		0,01		0	
Història i cultura de les religions	No es cursa		2,11	No es cursa		
No cursa religió	26,64	58,5	44,54	66,8	61,80	79,4

Taula 21. Percentatge alumnat de religió. Curs 2010/2011. Dades del Ministeri d'Educació

⁵⁶ Disponibles a: <http://www.mecd.gob.es> [Accés: 01.07.2014].

<i>Curs 2011/2012</i>	<i>Educació primària</i>		<i>Educació secundària obligatòria</i>		<i>Batxillerat</i>	
	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Total</i>	<i>Catalunya</i>
Religió catòlica	71,19	39,8	52,28	33	33,42	18
Religió evangèlica	0,34	0,1	0,07	0,1	0,01	0
Religió islàmica	0,40		0,03		0,01	
Religió jueva	0,01		0,01		0	
Història i cultura de les religions	No es cursa		2,12	No es cursa		
No cursa religió	28,05	60,1	45,47	66,9	66,56	82

Taula 22. Percentatge alumnat de religió. Curs 2011/2012. Dades del Ministeri d'Educació

La constatació d'una situació d'analfabetisme religions entre la població més jove i el grau de no aprofitament de les classes de religió per part d'un gran nombre d'alumnat que hi assisteix, comporta el plantejar-se que el disseny actual de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu no sigui el més adequat.

CAPÍTOL 3. EL MARC DE LES RELACIONS ENTRE ELS PODERS PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES

Aquest capítol es divideix en quatre apartats i ens situa en l'àmbit dels drets i llibertats de les persones, i en el de la seva garantia i possibilitat de gaudiment. En concret, els apartats segon i tercer aborden el tractament jurídic de la llibertat de consciència i de la llibertat religiosa.

La llibertat de consciència es troba íntimament lligada a la dignitat de la persona humana i és la base de la llibertat religiosa. Aquesta última, d'una banda, s'orienta al lliure desenvolupament de la personalitat i de l'autonomia moral. I de l'altra, s'erigeix en un pressupòsit objectiu d'una organització social i política que garanteixi la seva neutralitat ideològica i religiosa.

La presència religiosa en l'espai públic és evident i, de fet, la visualització d'un pluralisme religiós -incloent opcions d'agnosticisme i d'ateisme- és un bon indicador de la maduresa democràtica d'una societat.

L'apartat quart es centra en el marc de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, distingint l'aconfessionalitat i la laïcitat enfront del laïcisme. En aquest sentit, es realitza una delimitació terminològica i conceptual, atenent a l'evolució històrica i als diversos significats.

Posteriorment, d'acord amb la Constitució espanyola de 1978, s'analitza la jurisprudència del Tribunal Constitucional sobre el contingut dels termes aconfessionalitat i laïcitat que defineixen el nostre model d'organització social i política.

3.1.- El marc d'aquestes relacions

La consciència esdevé fonamental per al desenvolupament de la nostra dignitat humana, tant en la determinació de la nostra manera de ser, com en la concreció de les nostres opcions de vida. Aquest plantejament és vàlid, tant per la persona que pertany a una determinada religió, com per la persona que no pertany a cap religió; o, fins i tot, per a la que nega la seva existència, o no creu en la seva possibilitat. La llibertat de consciència és, en definitiva, la que ens possibilita viure i sentir, i per tant posicionar-nos i actuar.

El vincle entre la llibertat de consciència i la llibertat religiosa queda molt clarament reflectit per Locke (1999: 71) a l'afirmar que:

Cap persona es troba lligada per naturalesa a cap Església, ni unit a cap secta, sinó que cada un s'uneix voluntàriament a la societat en la que creu que ha trobat la professió i el culte que és veritablement acceptable a Déu. L'esperança de la salvació va ser la causa del seu ingrés en dita Església, i constitueix igualment la sola raó de la seva permanència en ella. Si amb posterioritat al seu ingrés descobreix alguna causa errònia en la doctrina o incongruent en el culte, haurà de tenir sempre la mateixa llibertat de sortir-se d'ella, com va ser lliure per entrar-hi.

3.2.- La llibertat de consciència

La llibertat de consciència es concep com el fonament d'un model social laic. D'aquesta manera, la llibertat de consciència individual és la base de la llibertat religiosa (Tolosana, 2006). Cada persona experimenta i viu les seves creences i, en consciència, decideix sobre elles.

La llibertat de consciència es troba molt vinculada amb l'ètica cívica. Cortina (2001: 347) ens indica com aquesta ètica és «relativament recent». Neix en els segles XVI i XVII a partir d'una experiència molt positiva, que consisteix en la possibilitat de convivència entre persones que professin diferents concepcions religioses, atees o agnòstiques, sempre amb la voluntat de compartir uns valors i unes normes mínimes.

Les guerres de religió han estat molt cruels a Europa i han demostrat el caràcter nefast de la intransigència de les persones que són incapaces d'admetre a les altres persones que pensin de manera diferent a elles. Les raons últimes d'aquests enfrontaments no van ser sempre religiosos, sinó que

en la major part dels casos van ser raons polítiques, econòmiques o provocades per la psicologia de personatges poderosos. Però aquests diferents factors es van servir de les cosmovisions religioses per a condemnar espiritual i físicament als adversaris, amb la pretensió d'impedir a tota costa el pluralisme. Precisament, l'experiència del pluralisme neix amb la d'una incipient ètica cívica.

3.2.1.- Elements definidors i naturalesa

«La llibertat de consciència és el nucli essencial en el que coincideixen tots els filòsofs de la laïcitat» (Cifuentes, 2005c: 257 a 264). La seva naturalesa es troba íntimament lligada a la mateixa dignitat de la persona humana. Com a elements definidors trobem la tolerància i el respecte a la ideologia i les creences de les diferents persones, sempre dins d'un marc no exclouent que possibiliti la plena convivència en societat.

La importància de la llibertat de consciència va ser destacada ja en el segle XVII per Locke (1999). La tolerància i el respecte a les diferents creences religioses estan molt presents en un moment històric en el que Europa es trobava immersa dins unes llargues guerres a causa de la confusió i barreja entre el poder polític i la religió. En aquest context, aquest autor ens apunta les següents pautes per a possibilitar una convivència entre persones de diferents creences sobre la base de la tolerància. Aquestes pautes encara defineixen en l'actualitat un marc teòric on puguem desenvolupar la nostra llibertat de consciència i la nostra llibertat religiosa. Són les següents:

a) Cap Església es troba obligada pel deure de tolerància a guardar en el seu interior a una persona que després d'haver estat amonestada, continua de manera obstinada transgredint les seves normes establertes.

b) Cap persona té dret a perjudicar a una altra per raó de professar una determinada religió o culte.

c) Les dues pautes anteriors de tolerància entre les persones privades són també aplicables a les Esglésies que es troben entre si en la mateixa relació que les persones privades.

Posteriorment a Locke, en el segle XVIII, Voltaire (2004: 91 a 93), també, s'endinsa en la conceptualització de llibertat de consciència fonamentada en la

tolerància. El motiu de les seves reflexions van ser uns fets que van passar a Toulouse l'any 1761 i que van impressionar a tota França. La mort, possiblement per suïcidi, de Marc Antoni Calas, fill catòlic del comerciant protestant Joan Calas, va ser convertida en poc temps pel clamor popular en un acusació de parricidi i amb un judici del tot irregular que va acabar amb l'execució del pare. Davant dels fanatismes, la racionalitat i la llibertat, tan pròpies del pensament il·lustrat, esdevenen el fonament de la tolerància.

Seguint amb l'argumentació històrica de la llibertat de consciència, també en el segle XVIII, Kant (2003b: 97 i 98) situa com a fonament de la vida humana a la llibertat, tant en el camp de la moral, com en el de la religió.

Amb la idea de llibertat, es troba inseparablement unida el concepte d'autonomia, i amb aquest el principi universal de la moralitat que serveix de fonament a la idea de totes les accions dels sers racionals, de la mateixa manera que la llei natural serveix de fonament a tots els fenòmens.

3.2.2.- La seva ubicació en l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol

La configuració del dret subjectiu a la llibertat de consciència, dins de l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol, es troba condicionat, tant pel l'esdevenir històric del propi dret, com pels pactes internacionals realitzats entre l'Estat espanyol i l'Església Catòlica (Pardo, 2004).

En una primera lectura de l'article 16 de la Constitució espanyola de 1978 s'observa com la llibertat de consciència no apareix recollida de manera expressa. En aquest sentit, la Constitució de 1978 s'aparta de la tendència dels ordenaments jurídics del nostre entorn cultural que, d'acord amb l'establert en l'article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 de l'ONU⁵⁷, recullen conjuntament i de manera genèrica el dret a la llibertat de pensament, consciència i religió.

En aquesta línia, es pot defensar la inclusió del dret a la llibertat de consciència en el text constitucional de 1978 com a mínim a l'empara dels

---

⁵⁷ Article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 de l'ONU:

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, i la llibertat, individualment o col·lectivament, en públic o en privat, de manifestar la seva religió o creença per mitjà de l'ensenyament, la pràctica, el culte i l'observança.

articles 16 i 10.2 del text constitucional⁵⁸. Encara que l'article 16.1 de la Constitució espanyola de 1978 sols parla de «llibertat ideològica, religiosa i de culte», no resultaria del tot lògic plantejar, en relació a la llibertat de consciència, una suposada llacuna constitucional, ja que la plasmació habitual d'aquest conjunt de llibertats en els textos internacionals de drets humans -com s'acaba d'indicar- fa referència a «la llibertat de pensament, consciència i religió» en el sentit expressat en la Declaració Universal de drets Humans de 1948 de l'ONU. D'acord amb aquest enunciat, la llibertat de consciència s'ubicaria en la Constitució espanyola de 1978, al menys, per la via de l'article 10.2 que dóna entrada dins el text constitucional al contingut de la Declaració Universal de drets Humans de 1948. També es podria considerar ubicada en el terme «creences» recollit en l'article 16.2 del text constitucional, en el sentit d'integrar dins d'aquest terme el contingut de la llibertat de consciència.

El Tribunal Constitucional, en la STC 15/1982⁵⁹, indica que la llibertat de consciència comporta no solament el dret a formar lliurement la pròpia consciència, sinó a obrar de manera conforme als imperatius de la mateixa. Llamazares (2010: 197) defensa la seva inclusió directa en l'enunciat de l'article 16.1 del text constitucional, al considerar que aquest article garanteix la llibertat de consciència individual i de les comunitats. Molts drets i llibertats del text constitucional tenen la seva base i fonament en aquest article. Com a exemple, es poden citar la llibertat d'expressió (llibertat de manifestar la interioritat), el dret de reunió i el dret d'associació. En aquest sentit, s'ha de tenir present com, històricament, la llibertat religiosa ha estat «la punta de llança» de la llibertat ideològica.

Aquesta interpretació es fonamenta en la STC 19/1985⁶⁰, on se'ns indica que «el dret fonamental recollit en l'article 16 de la Constitució espanyola

---

⁵⁸ Article 16 de la Constitució espanyola de 1978:

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.
2. Ningú podrà ser obligat a declarar sobre la seva ideologia, religió o creences.
3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran presents les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les demés confessions.

Article 10.2 de la Constitució espanyola de 1978:

Les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i als tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya.

⁵⁹ Sentència del Tribunal Constitucional (en endavant STC) 15/1982, de 23 d'abril, relativa a l'objecció de consciència al servei militar per motius personals i ètics. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁶⁰ Sentència del Tribunal Constitucional 19/1985, de 13 de febrer, relativa a l'acomiadament d'una treballadora batejada per l'Església Adventista del Setè Dia, que predica una inactivitat laboral des de la posta de sol del divendres a la del dissabte. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

comprèn, juntament a les modalitats de la llibertat de consciència i pensament, íntimes i també exterioritzades, una llibertat d'acció». En el mateix sentit, la STC 53/1985⁶¹, apunta com «l'objecció de consciència forma part del contingut del dret fonamental a la llibertat ideològica i religiosa de l'article 16.1 de la Constitució».

El conjunt format per les llibertats de pensament, consciència i religió mostra la conquesta històrica sintetitzada en la neutralitat ideològica com a fonament de l'Estat Modern. Aquesta fita admet ésser contemplada des de dos punts de vista. Des de l'òptica estatal, es troba el procés de secularització del món teològic i polític medieval i la consegüent neutralització ideològica de la comunitat política. Des de l'òptica de la progressiva consolidació de la identitat d'aquestes llibertats, s'observa la transformació que va suposar el pas de la garantia de la llibertat religiosa en un Estat de tendència cristiana a la protecció d'una llibertat de consciència, essencialment neutra i no religiosa.

Ambdós punts de vista són complementaris, ja que sense la neutralitat ideològica de l'Estat Modern no és possible que la població d'una societat tingui garantida les llibertats de pensament, de consciència i de religió; i a la inversa, aquestes llibertats són el fonament últim que assegurin la neutralitat ideològica de l'Estat. Aquesta neutralitat ideològica com a principi de configuració de l'Estat comporta la manca de competència, per part dels Poders públics, per a preveure o imposar una determinada concepció, ideologia o pensament sobre la persona, la seva ubicació en el món i el seu projecte de vida.

La triple dimensió humana formada per les llibertats de pensament, consciència i religió es correspon amb els àmbits de la interioritat, de l'expressió i de l'acció. L'àmbit de la interioritat es concreta en la formació d'una pròpia opinió o reflexió. L'àmbit de l'expressió en la comunicació lliure dels nostres pensaments, creences o conviccions. L'àmbit de l'acció empara, entre d'altres manifestacions, la llibertat de culte com una ampla cobertura de l'àmbit religiós.

---

⁶¹ Sentència del Tribunal Constitucional 53/1985, d'11 d'abril, relativa a la constitucionalitat de la llei de l'avortament. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

3.3.- La llibertat religiosa

Un bon indicador de la maduresa democràtica d'una societat és el seu grau d'assumpció del pluralisme religiós. Els Poders públics articulen la pluralitat i la diversitat religiosa a través d'instruments polítics i jurídics. Tots aquests mitjans s'han enquadrat tradicionalment, en el nostre context polític i social, dins de les relacions entre l'Estat i l'Església catòlica. L'evolució de la nostra societat, primer durant el període de la transició política, i després amb el notable increment de la diversitat religiosa, ha modificat notablement la naturalesa d'aquestes relacions perquè s'han transformat, tant els elements del binomi, com molts dels elements del context on es produeixen aquestes relacions (López-Camps, 2008).

La llibertat religiosa i la manera en que es conceben les relacions entre l'Estat i l'Església ha esdevingut sempre un motiu de tensió en la història del constitucionalisme espanyol. En aquest sentit, Martínez-Torrón (2006: XIII a XVI) indica com «la religió és molt més factor de conflicte que contribució positiva a la formació i consistència d'una societat civil en la que la ciutadania percebi la llibertat com inseparable de la solidaritat». El conflicte social i polític que durant molts anys va originar les relacions entre l'Estat i l'Església catòlica ha esdevingut, en el cas de l'Estat espanyol, un clar obstacle històric, precisament, per a una adequada evolució social i política. En el debat del text constitucional vigent en la Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques del Congrés dels Diputats⁶², trobem dos testimonis que, des de pols polítics oposats, remarquen la importància del moment.

D'una banda, Manuel Fraga Iribarne -d'Aliança Popular i ponent del text constitucional- a l'inici del debat indica⁶³:

L'article que estem debatent constitueix, sense cap mena de dubte (...) un dels més importants de la Constitució, i, per aquest motiu, un dels que més importants seria que passés amb claredat, sense ambigüitats, i, a ser possible, amb el màxim consens.

---

⁶² La Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques del Congrés dels Diputats va debatre les esmenes al projecte de text constitucional en les seves sessions del 5 de maig al 20 de juny de 1978, corresponen al dia 18 de maig el debat de l'article 15 del projecte (actual article 16 del text constitucional). El contingut d'aquests debats -i de la resta de debats parlamentaris- es troba a: Cortes Generales (1980) *Constitución española. Trabajos parlamentarios* (Volums 1 a 4). Madrid, Servicio de Estudios y Publicaciones de las Cortes Generales. Els debats parlamentaris de l'article 15 del projecte es troben recollits en el Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, núm. 69, de 18 de maig, p. 2467-2488, que es troben reproduïts en les p.1009-1030 del recull elaborat per les Corts Generals.

⁶³ Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, núm. 69, de 18 de maig, p. 2470.

De l'altra, Jordi Solé Tura -del Partit Comunista d'Espanya i també ponent del text constitucional- que després de les votacions dels tres punts de l'article expressa⁶⁴:

El nostre grup considera que l'article que acabem d'aprovar en la seva totalitat constitueix un enorme progrés ja que constitucionalitza la llibertat religiosa i de cultes, la llibertat ideològica, tant en el pla personal com en el col·lectiu (...), en definitiva permet abordar amb serenitat la superació de la vella i nociva contraposició entre clericalisme i anticlericalisme (...) Pensem que el vot que acabem de fer és un vot, no sé si convenen aquí els grans qualificatius, però em sembla que és un vot històric, i si ara som conseqüents amb el que acabem d'aprovar, el nostre país s'haurà estalviat un dels seus grans traumes històrics, i haurem conduït degudament la solució d'un dels problemes decisius per a què la democràcia en aquest país funcioni.

3.3.1.- Naturalesa i contingut

El fonament de la llibertat religiosa, a l'igual que la llibertat de consciència, es troba lligada a la dignitat de la persona humana. En un ordenament jurídic on es respecti aquesta llibertat i la lliure consciència de cada persona, també s'hi trobarà garantida la llibertat religiosa.

Molina (1980), d'una manera molt gràfica, distingeix la llibertat religiosa d'altres tres conceptes relacionats amb ella com són la llibertat de consciència, la llibertat de cultes i la tolerància religiosa.

La llibertat de consciència, com ja s'ha indicat en l'apartat 3.2, es concep com l'autonomia de la persona enfront a les demés en el referent a les seves conviccions i creences.

La llibertat de cultes és la facultat que tenim les persones de practicar, pública o privadament, sols o associats, un determinat culte religiós. Aquesta llibertat comporta el reconeixement, per part de l'ordenament jurídic de les diferents creences dels membres d'una societat.

La tolerància i el respecte als demés i a les seves opinions són uns mínims indispensables per la convivència en democràcia. No obstant, per a què una llibertat quedi totalment garantida no n'hi ha prou amb tolerar-la; des de l'ordenament jurídic, s'ha de donar necessàriament cobertura a la possibilitat de desenvolupar tot el seu contingut.

---

⁶⁴ Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, núm. 69, de 18 de maig, p. 2486.

Després d'establir aquestes delimitacions conceptuals de la llibertat religiosa, en relació a d'altres conceptes relacionats de contingut entrellaçat o fronterer, aquesta es pot definir des d'una doble perspectiva. Des de la perspectiva de la persona, com la facultat que posseeixen els individus o grups humans per a viure, pública i privadament, sols o associats, d'acord o en desacord, amb les exigències d'una determinada religió. Des de la perspectiva dels Poders públics, com la immunitat de coacció de tot individu enfront a qualsevol potestat humana per a practicar o no una determinada religió, privada o públicament, sols o associats amb altres, dins dels límits deguts.

La jurisprudència del Tribunal Constitucional recull aquesta doble perspectiva en la STC 177/1996⁶⁵, on s'estableix la doble dimensió subjectiva, tant interna, com externa, de la llibertat religiosa. D'una banda, «garanteix l'existència d'un claustre íntim de creences i, per tant, un espai d'autodeterminació intel·lectual davant el fenomen religiós, vinculat a la pròpia personalitat i dignitat individual». I de l'altra, «faculta a la ciutadania per actuar d'acord amb les seves pròpies conviccions i mantenir-les enfront de tercers (...) sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei».

La llibertat religiosa, com la resta de drets fonamentals reconeguts per la Constitució espanyola de 1978, disposa d'un doble caràcter, d'acord amb l'article 10.1⁶⁶ del mateix text constitucional. D'una banda, s'orienta al lliure desenvolupament de la personalitat i de l'autonomia moral. I, de l'altra, s'erigeix en un pressupòsit objectiu de la mateixa existència d'un model d'Estat que garanteixi la neutralitat ideològica i religiosa (López Castillo, 2002 i Porras, 2006).

La formulació històrica de la llibertat religiosa, com un dels drets més característics i primaris de la persona, es deu a la seva moderna reconstrucció, essencialment il·lustrada, individualista i secularitzada, en contraposició a les teories dualistes sobre l'origen del poder elaborades des del pensament cristià

---

⁶⁵ STC 177/1996, d'11 de novembre de 1996, relativa a l'objecció de consciència per a no participar en un parada militar en honor a la Verge dels Desemparats, fonament jurídic (en endavant FJ) núm. 9. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁶⁶ Article 10.1 de la Constitució espanyola de 1978: La dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, el respecte a la llei i als drets dels demés són el fonament de l'ordre polític i de la pau social.

de l'Alta Edat Mitjana. Aquesta formulació es va materialitzar, després de les Guerres de religió, durant els segles XVII i XVIII, aprofitant el desig de pau.

Així, des d'un estadi inicial de tolerància, es va donar pas, a un altre de reconeixement formal de la llibertat religiosa, com un dret humà de caràcter fonamental, en un marc de separació i independència recíproca entre l'Estat i les diferents Esglésies. El texts constitucionals dels Estats del nostre entorn cultural i les diferents declaracions i tractats internacionals, encapçalats per la Declaració Universal de Drets Humans de 1948, representen la culminació d'aquest procés històric.

Entesa d'aquesta manera, la llibertat religiosa pressuposa la llibertat de consciència i la llibertat de cultes i va molt més enllà de la tolerància religiosa. El ple desenvolupament de la llibertat religiosa comporta un aspecte de dret positiu vinculat a la possibilitat de viure d'acord amb les pròpies creences, i un aspecte de dret negatiu que prohibeix als Poders públics l'impediment de la professió d'unes creences, sempre que siguin respectuoses amb el propi marc d'una societat democràtica.

Paral·lelament, aquest desenvolupament de la llibertat religiosa requereix que tota persona tingui garantits aquests quatre aspectes:

- a) El dret a elegir una determinada religió.
- b) El dret a canviar de religió o de conviccions.
- c) El dret a manifestar les seves conviccions religioses i morals.
- d) El dret a organitzar la pròpia vida d'acord amb aquestes conviccions.

3.3.2.- Manifestació pública de la llibertat religiosa

La llibertat religiosa, com tota llibertat, gaudeix necessàriament d'una presència pública. Martínez Sistach (2008b: 5 a 9) indica com «l'Estat no pot ignorar que el fet religiós existeix en la societat». Així, tant la fe, com la no creença són objecte d'una opció que la ciutadania ha de realitzar en la societat, especialment en una societat culturalment pluralista amb el fet religiós.

El principi de mútua independència i autonomia entre les Entitats religioses i els Poders públics no significa reduir la religió a l'esfera purament individual i privada. Contràriament, per a possibilitar l'exercici de la llibertat religiosa, els Poders públics han de promoure un clima social serè i una

legislació adequada que permetin a cada persona i a cada religió viure lliurement la seva fe, expressar-la en els àmbits de la vida pública i disposar dels mitjans i espais suficients per a poder aportar la convivència social de les dimensions espirituals, morals i cíviques.

La manifestació pública de la llibertat religiosa, davant la realitat d'una societat pluralista, comporta la ubicació social de les persones creients i de les Entitats religioses sense que això comporti, ni la pèrdua de la pròpia identitat, ni pretensions d'hegemonia. En aquest sentit, l'àmbit religiós va més enllà dels actes típics de predicació i de culte, ja que repercuteix i s'expressa per la seva pròpia naturalesa en la vivència moral i humana, que es fa efectiva en els camps de l'educació, el servei social, la vida, el matrimoni, la família i la cultura.

Aquesta manifestació de la llibertat religiosa pressuposa una acceptació de la seva significació pública. Es pot observar, doncs, com «la irrupció pública del fenomen religiós contribueix a esvair l'estereotip de la laïcitat de la societat. Un Estat pot definir-se com aconfessional o laic, però la societat no és laica. En la societat coexisteixen múltiples religions. Difícilment existeix una societat sense rastre d'alguna religió» (López-Camps, 2008: 50). Aquesta manifestació pública de la llibertat religiosa es pot sintetitzar en els cinc elements següents:

a) La religió és font de capital social. El capital social està format pel conjunt de relacions que estableixen els membres d'una comunitat i la seva capacitat de fomentar els vincles socials, la participació i l'associacionisme. La religió, en determinades ocasions, contribueix a vertebrar la societat.

b) La presència territorial de les comunitats religioses, que comporta la possibilitat de prestar serveis i la seva, consegüent, presència social. Les comunitats religioses tenen bàsicament una realitat territorial en la qual desenvolupen la seva activitat. Les comunitats més consolidades acostumen a disposar de llocs de culte integrats dins la xarxa urbana i qualificats com a equipaments.

c) La presència en l'espai social. Les comunitats religioses són també àmbits on, a partir de les relacions personals, es fomenten xarxes socials obertes. Els llocs de culte són espais on els membres de la comunitat, a més de celebrar la seva fe, estableixen i consoliden vincles socials.

d) La participació en la governabilitat. Les comunitats religioses poden participar en la governabilitat de la societat des de diversos nivells de

responsabilitat. En pocs casos, tenen la capacitat d'incidir directament en el desenvolupament de la política global. No obstant, en els àmbits del govern municipal, les comunitats religioses, com a grup d'interès particular, poden participar activament en molts dels diferents nivells de governabilitat d'un territori.

e) La seva presència en l'espai públic. Una de les característiques de la Societat del Coneixement és la progressiva debilitat de l'espai públic i la pèrdua d'interès de la ciutadania per la cosa pública. La crisi dels serveis de benestar i la desafecció política afecten el sentit de l'espai públic. En aquest context, les comunitats religioses es perceben com a institucions que, conjuntament amb altres, poden contribuir a regenerar el sentit de l'espai públic.

3.3.3.- La llibertat religiosa en la Constitució espanyola de 1978

La regulació jurídica de la llibertat religiosa és molt recent a l'Estat espanyol, doncs la influència social i política de l'Església catòlica al llarg dels segles, unida a poca presència d'altres religions des de que van ser expulsats jueus i musulmans, s'ha traduït, en la nostra història contemporània en règims estatals de confessionalitat catòlica i d'intolerància o de tolerància restringida respecte a altres cultes. I quan la llibertat religiosa va aparèixer en els textos constitucionals es va deure a raons polítiques, ja sigui per a suprimir obstacles que pugessin molestar als grups no catòlics d'estrangers assentats al nostre país -cas de la Constitució de 1876-, o ja sigui per desarticlar l'Església catòlica i les seves institucions de l'Estat espanyol -cas de la Constitució de 1931- (López Alarcón, 2000).

La Constitució espanyola de 1978 ha canviat els paràmetres amb els quals l'Estat s'havia relacionat amb el fenomen religiós. Amb la Constitució de 1978, l'Estat espanyol deixa de ser un Estat confessional catòlic i esdevé un Estat sense cap significació confessional (López-Camps, 2008).

La llibertat religiosa es troba proclamada en l'article 16 de la Constitució espanyola de 1978, juntament amb la llibertat ideològica i de culte, sense que hi hagi una referència expressa a la llibertat de consciència, encara que aquesta s'ha d'entendre implícita en el mateix article, com ja s'ha indicat en l'apartat 3.2.2. L'article 16 s'estructura en tres punts. En el punt primer, es

garanteixen, tant de forma individual, com col·lectiva, les llibertats ideològica, religiosa i de culte. En el punt segon, s'identifiquen ideologia, religió i creences. I en el punt tercer, aquestes creences es qualifiquen de religioses.

Article 16 Constitució espanyola de 1978

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.
2. Ningú podrà ser obligat a declarar sobre la seva ideologia, religió o creences.
3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran presents les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les demés confessions.

La Constitució espanyola consagra, en relació a la llibertat religiosa, tres grans principis en el seu article 16. Aquests són els següents:

- a) Llibertat religiosa i igualtat jurídica en l'exercici d'aquesta.
- b) Separació entre Estat i Confessions religioses.
- c) Cooperació entre Estat i Confessions religioses.

En el debat constituent, es va posar de manifest la necessitat d'un consens en relació a aquest article, com ja s'ha apuntat en l'encapçalament d'aquest apartat. Aquest, no va ser possible. El consens es va aconseguir en la redacció dels dos primers apartats, però no així en el tercer. Així en la votació de la Comissió d'Asser Constitucionals i Llibertats públiques del Congrés dels Diputats, els punts 1 i 2 de l'aleshores article 15 del projecte -actual article 16- es van adoptar per unanimitat, mentre que el punt 3 es va adoptar per vint-i-tres vots a favor i tretze en contra⁶⁷. Van votar a favor de la redacció d'aquest punt 3, la Unió de Centre Democràtic (UCD), el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i Aliança Popular (AP). En contra, van votar el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i Socialistes de Catalunya. No obstant, s'ha d'indicar com el grup socialista no s'oposava a la cooperació de l'Estat amb les Confessions religioses, sinó solament a la menció expressa de l'Església catòlica, per considerar-la un privilegi i una discriminació.

---

⁶⁷ Diario de sesiones del Congreso de los Diputados, núm. 69, de 18 de maig, p. 2485.

El text de l'article 15 del projecte constitucional era substancialment igual a l'actual article 16. Formalment la llibertat ideològica es formulava després de la religiosa i de cultes. El redactat del text era el següent:

Article 15 del projecte constitucional:

1. Es garanteix la llibertat religiosa i de cultes dels individus i de les comunitats, així com la de professar qualsevol creença o ideologia, amb la única limitació, en les seves manifestacions externes, de l'ordre públic protegit per les lleis.
2. Ningú podrà ser obligat a declarar sobre la seva religió, creences o ideologies.
3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran presents les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les demés confessions.

En aquest sentit, el diputat del PSOE Enrique Barón va qualificar aquesta norma com «un retard molt important que introdueix una constitucionalitat solapada», criticant la menció a l'Església catòlica. En el mateix sentit, es van manifestar els diputats socialistes Gregorio Peces-Barba i Eduardo Martín Toval.

Una postura crítica més forta a aquest principi de cooperació estatal, la va realitzar el diputat del grup mixt Heribert Barrera, que va proposar suprimir la frase final que establia que «els poders públics mantindran relacions de cooperació», ja que li semblava excessiu «imposar a l'Estat semblant precepte molt difícil de complir».

Deixant de banda el debat constituent, i centrant-nos en l'ordenament jurídic de l'estat espanyol, trobem que la llibertat religiosa es pot entendre com el principi primari o suprem de l'actuació de l'Estat en matèria religiosa (Beneyto, 1996 i Porras, 2006). La llibertat religiosa implica que l'Estat reconegui i garanteixi jurídicament una plena immunitat de coacció en matèria religiosa a favor de la ciutadania i les Entitats religioses i enfront als demés i al propi Estat. D'aquesta manera, l'Estat es prohibeix a si mateix coaccionar, però també substituir als ciutadans en la seva recerca i compromís amb el transcendent.

El reconeixement normatiu de la llibertat religiosa origina, en primer lloc, el desplegament d'un conjunt de drets individuals derivats que com a expressions característiques d'aquella s'integraran dins el seu contingut essencial. Aquest conjunt de drets individuals es troben recollits en l'article 2.1 de la Llei orgànica de llibertat religiosa⁶⁸.

Article 2.1 de la Llei orgànica de llibertat religiosa.

La llibertat religiosa i de culte, garantida per la Constitució espanyola, compren, amb la consegüent immunitat de coacció, el dret de tota persona a:

- a) Professar les creences religioses que lliurement esculli o no professar-ne cap; canviar de confessió o abandonar la que tenia; manifestar lliurement les seves pròpies creences religioses o l'absència de les mateixes, o abstenir-se de declarar sobre elles.
- b) Practicar els actes de culte i rebre assistència religiosa de la seva pròpia confessió; commemorar les seves pròpies festivitats; celebrar els seus ritus matrimonials; rebre sepultura digna, sense discriminacions per motius religiosos, i no ser obligat a practicar actes de culte o rebre assistència religiosa contrària a les seves conviccions personals.

---

⁶⁸ Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa. BOE núm. 177, de 24 de juliol de 1980, p. 16804-16805.

c) Rebre i impartir ensenyament i informació religiosa de tota índole, ja sigui oralment, per escrit o per qualsevol altre procediment; elegir, per a si mateix, i per als menors no emancipats i incapacitats, sota la seva dependència, dins i fora de l'àmbit escolar, l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

d) Reunir-se o manifestar-se públicament amb finalitats religioses i associar-se per a desenvolupar comunitàriament les seves activitats religioses de conformitat amb l'ordenament jurídic general i l'establert en la present Llei orgànica.

Com es pot observar, el contingut del dret a la llibertat religiosa és molt ampli, abastant gairebé tots els aspectes de la vida d'una persona. Aquest conjunt de continguts, tan ampli, comporta una activitat de prestació activa per part dels Poders públics, amb la finalitat d'establir un marc jurídic, on sigui possible desenvolupar tots els continguts d'aquest dret. Aquest marc el trobem recollit en els articles 2.3 i 7 de la Llei orgànica de llibertat religiosa.

Article 2.3 de la Llei orgànica de llibertat religiosa.

Per a l'aplicació real i efectiva d'aquests drets, els poders públics adoptaran les mesures necessàries per a facilitar l'assistència religiosa en els establiments públics militars, hospitalaris, d'assistència, penitenciaris i altres sota la seva dependència, així com la formació religiosa en els centres docents públics.

Article 7 de la Llei orgànica de llibertat religiosa.

1. L'Estat, tenint en compte les creences religioses existents en la societat espanyola establirà, en el seu cas, Acords o Convenis de cooperació amb les Esglésies, Confessions i Comunitats religioses inscrites en el Registre que pel seu àmbit i número de creients hagin agafat notori arrelament a Espanya. En tot cas, aquests Acords s'aprovaran per Llei de les Corts Generals.

2. En els Acords o Convenis, i respectant sempre el principi d'igualtat, es podrà estendre a aquestes Esglésies, Confessions i Comunitats els beneficis fiscals previstos en l'ordenament jurídic general per les Entitats sense finalitat de lucre i les demés de caràcter benèfic.

Els Poders públics, tot i la seva neutralitat ideològica, assumeixen un paper important en la configuració d'un marc on es pugui desenvolupar els continguts del dret a la llibertat religiosa. L'art 7.1 de Llei orgànica de llibertat religiosa reproduïx el mandat de l'article 16.3 del text constitucional i els articles 2.3 i 7.2 de la mateixa concreten àmbits i formes on realitzar aquesta cooperació entre els Poders públics i les Entitats religioses.

L'article 7.1 de Llei orgànica de llibertat religiosa presenta una disfunció en l'exercici de la mateixa en la utilització del criteri del notori arrelament -criteri

sociològic que deixa un ample marge de discrecionalitat- per tal d'establir mecanismes de cooperació entre els Poders públics i les Entitats religioses.

La implicació dels Poders públics en l'àmbit de la llibertat religiosa pot suscitar una controvèrsia sobre la naturalesa d'aquest dret, com dret de llibertat o com a dret de prestació (Martínez de Pisón, 2002). La utilització d'instruments de cooperació comporta el perill d'una impossibilitat de gaudiment dels mateixos drets i llibertats per part del conjunt de la ciutadania. L'Estat espanyol, en el moment actual, disposa d'un marc de cooperació institucionalitzat amb quatre Entitats religioses, de manera unilateral amb cada una d'elles, tal com s'analitza en l'apartat 4.3.

La STC 46/2001⁶⁹ ens indica com «l'article 16.3 de la Constitució espanyola, després de formular una declaració de neutralitat (...) considera el component religiós perceptible en la societat espanyola i ordena als Poders públics mantenir les consegüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les demés Confessions». Aquesta redacció literal de l'article 16.3 situa en una posició de privilegi a l'Església catòlica en relació a les altres Entitats religioses; i aquesta circumstància ha generat un important debat polític i social entorn de qüestions relatives a la igualtat religiosa.

En el context d'aquest debat, Ollero (2005: 26) manifesta el caràcter «sorprenent» del mateix, si tenim present l'equiparació entre llibertat ideològica i llibertat religiosa que es produeix en l'article 16.1 del text constitucional. En aquest sentit, afirma com ningú qüestiona que el suport amb fons públics als partits polítics -i fins i tot a les fundacions culturals a ells vinculats- sigui desigual, en la mesura que la seva quantia es correspongui amb els suports electorals percebuts per la ciutadania. En la mateixa línia, conclou com l'al·lusió directa del text constitucional a l'Església catòlica, per raons històriques i socials, no hauria de ser tan qüestionada en un marc jurídic de llibertat religiosa.

Aquesta situació de privilegi de l'Església catòlica no ha de comportar cap discriminació en l'exercici dels drets i llibertats per part de la ciutadania. Martínez-Torrón (2010) apunta com el desigual tracte de l'Església catòlica ha afavorit a la resta d'Entitats religioses en una espècie de *bis* atractiva.

---

⁶⁹ STC 46/2001, de 15 de febrer, sobre l'Església de la Unificació (o secta Moon), FJ núm. 4. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

L'assistència religiosa, en tots els seus àmbits i manifestacions (educatives, assistencials, socials...), no es pot atendre de la mateixa manera per a grans col·lectius que per a petites minories. En relació a aquestes últimes, s'ha de tenir present, com el nombre de persones afectades o la seva dispersió geogràfica, poden dificultar l'organització d'aquesta assistència religiosa.

Finalment indicar, que la llibertat religiosa, com tot dret i llibertat, planteja límits en el seu exercici. La legislació i normativa espanyoles protegeixen àmpliament la llibertat religiosa, tant en la seva manifestació individual, com en la col·lectiva (López-Camps, 2001). L'únic límit, que la jurisprudència del Tribunal constitucional reconeix, en l'àmbit de l'exercici de la llibertat religiosa, és l'ordre públic, i precisament d'una manera excepcional (Ollero, 2005). D'aquesta manera en la STC 46/2001⁷⁰, aquest caràcter excepcional de l'ordre públic com a únic límit de l'exercici de la llibertat religiosa «es tradueix com la impossibilitat de ser aplicat pels Poders públics com una clàusula oberta que pugui servir d'acomodament a meres sospites sobre possibles comportaments de futur i les seves hipotètiques conseqüències».

Dins l'àmbit de les limitacions a l'exercici de la llibertat religiosa, Del Pozo (2004) apunta el cas de les sectes que comporten una restricció progressiva de la llibertat personal. En aquests supòsits, sembla evident que no ens trobem davant d'un exercici de la llibertat religiosa, sinó davant una coacció de la llibertat personal.

3.3.4.- La llibertat religiosa en la Constitució europea

Martínez-Torrón (2006: IX i X), realitzant un paral·lelisme entre l'elaboració de la Constitució espanyola de 1978 i la Constitució europea de 2004⁷¹, indica com en aquesta última «la qüestió religiosa va ser també una de les grans protagonistes dels intensos debats, sobretot en la necessitat del reconeixement explícit de la importància, tant històrica, com present, del factor religió en la construcció del model europeu de societat democràtica».

---

⁷⁰ STC 46/2001, de 15 de febrer, sobre l'Església de la Unificació (o secta Moon), FJ número 11. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁷¹ Signada a Roma el 29 d'octubre del 2004 pels Caps d'Estat i de Govern dels països membres. Disponible a: <http://www.constitucioneuropea.org> [Accés: 18.12.2009].

La Constitució europea regula de forma conjunta les llibertats de pensament, de consciència i religió.

Article II - 70

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. Aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de conviccions, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions individual o col·lectivament, en públic o en privat, a través del culte, l'ensenyament, les pràctiques i l'observança dels ritus.
2. Es reconeix el dret a l'objecció de consciència d'acord amb les lleis nacionals que regulin el seu exercici.

Per la seva banda, també es regula l'estatut de les Esglésies juntament amb les altres organitzacions no confessionals.

Article I - 52

1. La Unió respectarà i no perjudicarà l'estatut reconegut en els Estats membres, en virtut del Dret intern, a les Esglésies i a les associacions o comunitats religioses.
2. La Unió respectarà, així mateix l'estatut reconegut, en virtut del Dret intern, a les organitzacions filosòfiques i no confessionals.
3. Reconeixent la seva identitat i la seva aportació específica, La Unió mantindrà un diàleg obert, transparent i regular amb dites esglésies i organitzacions.

En l'elaboració de la vigent Constitució europea, una de les grans discussions que es van produir entorn dels problemes jurídics i polítics de la mateixa, tenen el seu origen en les demandes del Sant Pare Joan Pau II per a què el text constitucional fes referència a les «arrels cristianes d'Europa» (Fumagalli, 2006: 69). En aquest sentit, Navarro-Valls (2004: 408 i 409) indica com «en molts textos constitucionals de països de la Unió Europea es recullen aquestes arrels cristianes d'Europa». Així, deixant de banda el model francès que es defineix com a clarament laic en el preàmbul de la seva constitució, ens trobem com en Alemanya i Polònia, en els preàmbuls de les seves constitucions, es recullen referències a Déu. En el cas d'Irlanda, en el seu ordenament jurídic, especialment es qualifica a la Santíssima Trinitat com a «origen de tota autoritat». A més, altres països -com Dinamarca, Grècia, Malta o Regne Unit-, alhora que garanteixen la llibertat religiosa, preveuen una confessionalitat oficial de l'Estat. S'observa, doncs, com les referències a Déu i a la cristiandat es troben presents en les tradicions constitucionals d'un conjunt de països de la Unió Europea que sumen més de la meitat de la seva població.

El Sant Pare Joan Pau II, en un discurs al cos diplomàtic de l'any 2003, expressava molt clarament les demandes de la Santa Seu en relació a

l'elaboració de la Constitució europea. Aquestes es concreten en les tres següents: a) la referència, en el preàmbul de la Constitució, a les arrels cristianes d'Europa; b) el reconeixement oficial de l'estatus de les confessions; i c) el diàleg estructurat entre l'Església i els responsables polítics. Aquestes aspiracions i reivindicacions també són compartides per les altres Esglésies cristianes d'Europa i pels òrgans que els representen (Fumagalli, 2006).

D'aquests tres demandes, la segona i tercera, es poden considerar ateses d'acord amb el redactat constitucional. En canvi, la referència a les arrels cristianes d'Europa, finalment, no ha format part del preàmbul del text constitucional que parla de «l'herència cultural, religiosa i humanista d'Europa». Aquest fet va provocar diverses crítiques de diverses autoritats polítiques. Possiblement la més significativa va ser la de l'aleshores president de la Comissió Europea, Romano Prodi, qui el 14 de juny de 2003 afirmava que la falta de referència al cristianisme «era negar 1.500 anys de civilització»⁷².

3.3.5.- La llibertat religiosa en els tractats internacionals

L'article 10.2 de la Constitució espanyola de 1978 configura un criteri interpretatiu important per a l'aplicació dels drets i llibertats del propi text constitucional. Aquest article estableix que: «les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal dels Drets Humans i els tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya».

El conjunt format per les llibertats de pensament, consciència i religió es recull de manera conjunta en els tractats internacionals, com ja s'ha indicat en l'apartat 3.2. La Declaració Universal de Drets Humans de 1948, de l'ONU⁷³, estableix:

Article 18.

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, així com la llibertat de manifestar la seva religió o la seva creença, individual i col·lectivament, tant en públic com en privat, per a l'ensenyament, la pràctica, el culte i la seva observació.

---

⁷² Declaracions recollides en la premsa general del dia següent.

⁷³ Disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 54-59.

El Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966⁷⁴, també en el seu article 18, recull de forma conjunta les llibertats de pensament, consciència i religió. En ell, es regula amb més detall aspectes referits a l'exercici de la llibertat religiosa, així com el dret dels pares i les mares a que les seves filles i fills rebin una educació religiosa i moral d'acord amb llurs conviccions.

Article 18.

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seva elecció, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves creences, individual o col·lectivament, tant en públic com en privat, mitjançant el culte, la celebració dels ritus, les pràctiques i l'ensenyament.
2. Ningú serà objecte de mesures coercitives que puguin menyscar la seva llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seva elecció.
3. La llibertat de manifestar la pròpia religió o les pròpies creences estarà subjecta únicament a les limitacions prescrites per la llei que siguin necessàries per a protegir la seguretat, l'ordre, la salut o la moral públiques, o els drets i les llibertats fonamentals dels altres.
4. Els Estats Parts en el Present Pacte es comprometen a respectar la llibertat dels pares i, en el seu cas, dels tutors legals, per a garantir que els fills rebin l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

En la mateixa línia, es troba, també, en l'àmbit de l'ONU, la Convenció sobre els Drets dels Infants⁷⁵, que estableix:

Article 14

1. Els Estats Parts respectaran el dret de l'infant a la llibertat de pensament, de consciència i de religió.
2. Els Estats Parts respectaran els drets i deures dels pares i, en el seu cas, dels representants legals, de guiar l'infant en l'exercici dels seus drets de manera conforme a l'evolució de les seves facultats.
3. La llibertat de professar la pròpia religió o les pròpies creences estarà subjecta únicament a les limitacions prescrites per la llei que siguin necessàries per a protegir la seguretat, l'ordre, la moral o la salut públiques o els drets i llibertats fonamentals dels demés.

L'ensenyament de la tolerància i de la pluralitat religiosa -com a manifestació de la llibertat religiosa- es troben apuntats en la Recomanació

---

⁷⁴ Disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 60-77.

⁷⁵ Adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la seva resolució 44/25, de 20 de novembre de 1989 i que va entrar en vigor el 2 de setembre de 1990. Disponible a: http://www.unhchr.ch/spanish/html/menu3/b/k2crc_sp.htm [Accés: 18.12.2009].

1720 (2005) del Consell d'Europa⁷⁶ sobre educació i religió, on s'afirma que «la religió de cada persona, incloent l'opció de no tenir-ne cap, és un assumpte estrictament personal. No obstant, això no és incoherent amb l'opinió que un bon coneixement de les religions i el sentit resultant de la tolerància és essencial per a l'exercici d'una ciutadania democràtica». En aquest mateix sentit s'especifica que «el Consell d'Europa assigna un paper clau a l'educació en la construcció d'una societat democràtica, però l'estudi de les religions en les escoles encara no ha rebut una especial atenció».

3.4.- Aconfessionalitat i laïcitat enfront a laïcisme

Les relacions de l'Església catòlica en el món modern, en el nostre context europeu, a partir de la Revolució francesa, han estat marcades per «un bloqueig polític i doctrinal» que l'opinió pública assimila a una oposició entre les forces de progrés -representada per la Revolució francesa- i la reacció a aquestes -representada per l'Església- (Guix, 1999: 21).

3.4.1.- Laïcisme i laïcitat. Delimitació terminològica

Díaz-Salazar (2007) indica com en els últims anys s'ha introduït en el debat cultural, polític i religiós de l'Estat espanyol els termes laïcisme i laïcitat amb una gran confusió terminològica.

L'arrel grega del terme laïcisme ens remet a poble o popular. No obstant, en els seus orígens ideològics és determinant la distinció, dins el cristianisme, entre preveres -sacerdots- i laics -poble fidel-, adquirint, d'aquesta manera, una connotació històrica d'emancipació del poder sacerdotal. Així concebut, el laïcisme té un caire clarament occidental i es remunta a les tensions medievals entre Papat i Imperi, i entre bisbes i governants de les ciutats.

Es sol afirmar que el laïcisme prové de la Il·lustració. No obstant, Gómez Llorente (2005b: 41 i 42) concreta com les seves arrels arriben fins al «capvespre de la filosofia escolàstica». Tot el Renaixement significa el desvetllament de l'autonomia de l'individu incompatible amb la submissió a

---

⁷⁶ Adoptada per l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa el 4 d'octubre de 2005. Disponible a: <http://www.coe.int/T/ES> [Accés: 18.12.2009].

l'autoritat espiritual i temporal del Papat. En aquest context, Maquiavel representa la secularització de la política. I Da Vinci i Galileu, més enllà dels seus respectius descobriments, aporten una nova forma de mirar el món, que conduirà cap a una altra forma d'estar en el món.

Díaz-Salazar (2007: 16 i 17), dins el context europeu occidental, defineix els termes laïcisme i laïcitat de la següent manera:

a) «El laïcisme es pot concebre com un moviment ideològic, social i polític que té com a finalitat la instauració de la laïcitat, mitjançant una relació de causa i efecte, d'un mitjà per aconseguir una finalitat -la societat laica-». El contingut central del laïcisme són la llibertat i sobirania individual, concebudes com a llibertat de consciència i autonomia moral.

b) «La laïcitat és l'autonomia de l'Estat en els camps de la política, la consciència moral, l'educació i la vida espiritual». Aquesta autonomia té un fonament ètic, que s'estableix enfront al domini d'aquestes esferes per les ideologies religioses, atees o agnòstiques, que refusen el pluralisme moral, ideològic, religiós i polític. En aquesta línia, en sentit estricte, no es pot parlar d'una ètica laica, sinó de més d'una. Com tampoc es pot parlar d'una moral religiosa, sinó de tantes com religions hi ha (Gómez Llorente, 2005b).

D'acord amb aquestes definicions, Díaz-Salazar (2007) ens parla de diferents tipus de laïcismes, ja que l'objectiu de la laïcitat està associada a opcions polítiques, econòmiques i religioses plurals. Centrant-nos en l'àmbit religiós es pot parlar de quatre tipus de laïcismes: el religiós, l'antireligiós, el neutre i l'obert a la religió. Aquesta classificació obeeix a l'ordre cronològic de la seva aparició, encara que els quatre coexisteixen en el moment present.

El laïcisme religiós, històricament, ha estat el primer en sorgir. El missatge de Jesús de Nazaret i la seva concepció de la humanitat treuen legitimitat, tant a la concepció teocràtica de l'Estat, com a qualsevol fonamentalisme religiós o al nacionalisme basat en la religió. El laïcisme religiós, en el moment actual, es distingeix per una defensa de la dimensió pública de la religió i la convicció de que aquesta, en moltes ocasions, contribueix positivament al desenvolupament de la societat, la moral i la política.

El laïcisme anticlerical o antireligiós promou l'exclusió de la dimensió religiosa de la vida pública. Aquest laïcisme és profundament antireligiós, ja

que arriba a considerar la religió com una malaltia que s'hauria d'eradicar. En aquest context, els processos de secularització i indiferència religiosa són considerats avenços positius per la societat. Es defensa un model d'Estat que exclogui a la religió i a les Esglésies de la vida pública, reduint-les a l'àmbit privat.

El tercer model de laïcisme és el de la neutralitat davant del fenomen religiós. Es fonamenta en que el laïcisme es pot desenvolupar davant les diferents filosofies i cultures, tant atees i agnòstiques, com religioses; essent a la vegada compatible amb totes elles.

Finalment, el quart model de laïcisme és un laïcisme inclusiu o d'inclusió de la religió emancipadora i il·lustrada en el seu projecte. Parteix de la premissa de considerar que, ni tot laïcisme és necessàriament antireligiós, ni el cristianisme és necessàriament burgés i reaccionari. En aquest sentit, García Santemas (2001: 401) planteja «la possibilitat de convergència entre les forces polítiques d'esquerra i els moviments cristians emancipadors per tal d'afrontar els principals desafiaments del segle XXI».

Aquest model de laïcisme intenta aplicar a la relació entre laïcisme i religió el concepte de tolerància positiva, concebuda per Giner de los Ríos (1935: 76) com «l'educació religiosa que s'ha de donar a l'escola», com ja s'ha indicat en l'apartat 2.2.3. En la mateixa línia, Gómez Llorente (2005a: 64 a 66) indica com «el laïcisme inclusiu és més integrador i enriquidor»; i com, «fugint de les restriccions i les inhibicions, fomenta l'exteriorització del pluralisme real d'una societat, permetent conviure d'aquesta manera a persones diferents sense tenir-se d'amagar que ho són». Aquest model defensa un laïcisme inclusiu de la religió i de l'acció pública de les organitzacions religioses, sempre que aquestes acceptin les regles laiques de la societat i de l'organització estatal.

Díaz-Salazar (2007) ens indica com gran part dels laïcistes europeus i espanyols es situen dins del laïcisme inclusiu i defensen l'obertura de la cultura laica a la religió. No obstant, ens adverteix com hi ha un sector important del laïcisme, tant europeu, com espanyol, que refusa aquesta línia.

D'acord amb aquests plantejaments, la majoria dels laïcistes europeus prefereixen usar el terme laïcitat enlloc del terme laïcisme, doncs tradueix millor els conceptes d'autonomia i relació entre les esferes política, moral i religiosa.

A més, amb el terme laïcitat és vol, també, transmetre la superació del contingut antireligiós i anticlerical del laïcisme històric en alguns països -com és el cas de l'Estat espanyol- i, d'aquesta manera, impedir l'expansió d'un imaginari col·lectiu popular que segueix associant el terme laïcisme amb l'oposició a la religió i a les Esglésies. Aquesta és la postura que es seguirà en el present estudi.

3.4.2.- La laïcitat. Delimitació conceptual

La laïcitat es pot concebre com una qüestió impossible de separar del conjunt dels aspectes, que conflueixen en el complex constitucional, que regula el tractament que els Poders públics atorguen a la qüestió religiosa. El sistema constitucional és complex i compacte, i està format per diversos elements connectats i ordenats entre si. La laïcitat es situa dins d'aquest conjunt, «entre la recepció constitucional dels drets fonamentals i la regla de cooperació amb les confessions» (Suárez Pertierra, 2006: 11 a 14).

La laïcitat pot entendre's des de dues perspectives. Des d'una, com una manera d'articular les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses. Des de l'altra, com un dinamisme d'un procés històric.

En la manera de concebre les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, la laïcitat es situa com un punt mig entre la confessionalitat -que atribueix una religió determinada a l'organització estatal- i el laïcisme -que projecta una actitud hostil sobre les qüestions religioses-. En aquest sentit, la laïcitat podria identificar-se amb una neutralitat. Aquesta neutralitat implica que l'organització estatal no consideri rellevants les idees religioses, tant per a ordenar el seu funcionament, com per aconseguir les seves finalitats. El lloc de les creences i les conviccions no és l'esfera pública; els Poders públics treballen en el terreny del correcte, en el de la promoció de la llibertat i la igualtat, mitjançant la justícia. El lloc de les creences i les conviccions seria l'àmbit privat, la vida en societat.

La laïcitat, al temps que informa tota l'actuació dels Poders públics, per als que és norma obligada, garanteix l'eficàcia vinculant de la tolerància horitzontal que ens obliga a totes les ciutadanes i ciutadans a respectar-nos mútuament i a respectar la llibertat de consciència (de convicció o de creença)

de cada qual. El respecte del pluralisme religiós, ideològic, ètic o cultural que és la base i la possibilitat d'un sistema democràtic (Llamazares, 2005).

En aquest sentit, la laïcitat no pot comportar que la dimensió moral i religiosa de les persones sigui un obstacle per a l'execució d'uns projectes en el marc d'una societat democràtica. De manera contrària, la configuració de la llibertat religiosa com a dret fonamental implica la seva promoció i respecte, que es tradueix, entre d'altres aspectes, en la necessitat de l'estudi i del coneixement actualitzat de l'exercici de les creences dels membres d'una societat, en el moment de proposar i realitzar canvis normatius (Pardo, 2008).

La laïcitat, com a dinamisme històric, comporta la culminació d'un procés de reafirmació de l'autonomia del poder polític i es pot concebre com un procés emancipador. Des de la Il·lustració, l'Estat sent la necessitat d'independitzar-se de l'àmbit religiós. En les monarquies absolutes, regia el principi *cuius regio, eius religio*, que comportava la identificació de la religió del monarca amb la religió del regne. En aquest sentit, Castillo (2005: 19) apunta com «les grans religions s'organitzen en cultures i models de societat que ja no existeixen». Aquesta circumstància permetria explicar «la inadaptació de les religions a la cultura actual». Per aquest motiu, des de les Entitats religioses s'adverteix la necessitat -dins d'aquest procés de separació del poder estatal- d'una progressiva substitució de les formes elementals i coercitives d'identitat i pertinença religiosa per formes més complexes i autònomes de religiositat i espiritualitat.

Des d'aquestes dues perspectives, ens podem apropar a un concepte de laïcitat, que d'acord amb Suárez Pertierra (2006) la podem entendre a partir de les tres premisses següents:

a) La laïcitat es fonamenta en la llibertat i en la igualtat, de les quals n'acaba sent la seva condició. La laïcitat es concep com una exigència del pluralisme, i esdevé el marc per la realització dels drets fonamentals.

b) La laïcitat és, a la vegada, una guia o programa d'actuació dels Poders públics i una limitació al caràcter d'aquesta actuació.

c) La laïcitat comprèn dos elements fonamentals. D'una banda, la separació o l'instrument per a garantir la neutralitat dels Poders públics. D'una altra, la neutralitat com a element funcional i criteri dels Poders públics per a garantir la llibertat de consciència.

D'acord amb la delimitació terminològica realitzada en l'apartat anterior, la diferència entre laïcitat i laïcisme es fonamenta en que la primera exclou sempre tot tipus d'hostilitat cap a les creences religioses; en canvi, la segona fomenta aquesta hostilitat.

Aquest diferent plantejament es pot veure de manera molt clara en les diferents accepcions del terme laïcisme, que d'acord amb Llamazares (2005) poden sintetitzar-se en les tres següents:

a) El laïcisme significa el procés històric que apunta cap a la laïcitat com a objectiu d'emancipació secularitzadora del poder polític i, segurament per aquest motiu, en algunes ocasions s'utilitza com a equivalent del terme laïcitat.

b) El laïcisme, també, es refereix al moviment anticlerical que es genera com a contra reacció a l'actitud conservadora de l'Església catòlica que va condemnar, tant la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà en el marc de la Revolució francesa, com la llibertat de consciència o la separació entre l'Església i l'Estat. Es tractaria d'un laïcisme de segona generació, que es mostra hostil amb les creences religioses i que veu en elles i en l'Església un enemic clar de les idees de llibertat i democràcia. Es diferencia, en aquest aspecte, del laïcisme de primera generació, que pretenia aconseguir simplement l'emancipació del poder polític amb respecte a les instàncies religioses.

c) Finalment, el laïcisme es pot identificar amb la doctrina filosòfica que amb determinats fonaments (racionalisme o materialisme) considera a les creences religioses com a cadenes o obstacles de la consciència i, en conseqüència, en aquest aspecte, fonamenta la seva actitud hostil cap a elles, formulant com a programa l'alliberament de les consciències d'aquestes creences com a via per a aconseguir l'autèntica llibertat de la persona.

3.4.3.- La laïcitat i la llibertat religiosa. La Constitució espanyola de 1978

La Constitució espanyola de 1978 no utilitza el terme laïcitat, ni tampoc es troba en el constitucionalisme històric, on mai ha existit la separació entre l'Estat i l'Església, exceptuant la Constitució de 1931 de la Segona República, com es detalla en l'apartat 4.1.

La vigent Constitució de 1978 afronta els problemes latents des de l'inici de la història del constitucionalisme espanyol, un d'ells és el de les relacions entre l'Església i l'Estat. D'aquesta manera l'actual article 16, a l'igual que la resta del text constitucional, però d'una manera especial per la temàtica que regula, és fruit del consens de totes les forces polítiques. En aquest sentit, Tusell indica (1996: 422):

Aquest precepte va ser fruit del consens de molt variades forces polítiques que, incloses les d'inspiració marxista, havien defensat unànimement en els seus programes electorals la supressió de la confessionalitat de l'Estat. Els redactors van pretendre fonamentar la llibertat religiosa en la mateixa concepció del pluralisme democràtic, en aquesta tasca van comptar amb el valuós suport de l'Església institucional, que en tot moment va veure amb bons ulls la declaració de no confessionalitat; encara que sense renunciar al reconeixement exprés del seu paper prioritari en las concepcions religioses dels espanyols.

Seglers (2005), centrant-se en la significació d'aquest article 16, dins del marc constitucional, estableix que són cinc els elements que el configuren:

a) La garantia de la llibertat religiosa o de culte. El seu fonament radica en la manera de concebre la democràcia, basada en un pluralisme ideològic on hi caben opinions i creences, no sols diferents, sinó també contradictòries.

b) L'aconfessionalitat o laïcitat de l'Estat. El nou marc jurídic configurat trenca amb la confessionalitat històrica, tan característica de la tradició jurídica espanyola.

c) El mandat als Poders públics de tenir en compte un tipus de creences, les religioses. Aquesta circumstància comporta la necessitat d'una definició en negatiu del fenomen religiós.

d) El manteniment de les relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les demés Confessions.

e) La descentralització de les relacions cooperatives, corresponent a tots els Poders públics dins la lògica d'un Estat compost o autonòmic. Les Administracions territorials poden cooperar dins les seves competències administratives i polítiques.

La laïcitat o aconfessionalitat de l'Estat espanyol es troba implícita en l'article 16.3 de la Constitució espanyola, on es manifesta que «cap confessió tindrà caràcter estatal», circumstància que suposa la proclamació, en sentit negatiu d'aquesta laïcitat. Aquesta expressió còpia una expressió pròpia del

constitucionalisme alemany segons la qual «no existeix una Església de l'Estat». Possiblement hagués estat més clara una expressió del tipus «l'Estat espanyol no té religió oficial», que es va utilitzar en el debat constituent, però el seu record a l'article 3 de la Constitució espanyola de 1931, que establia que «l'Estat espanyol no té religió oficial» va fer decaure aquesta redacció (Porras, 2006: 112 i 113).

En relació a aquest mateix article 16.3, s'ha volgut justificar una pluriconfessionalitat estatal, quan en realitat el que reflecteix, segons es recull en les SSTC 46/2001, 128/2001 i 154/2002⁷⁷ és una actitud positiva per part de l'Estat, una voluntat de reconeixement de les confessions existents, sense que aquesta circumstància pugui suposar identificar-se amb cap d'elles, en garantia de l'exercici, no sols individual, sinó també col·lectiu, de la llibertat religiosa.

Com es pot observar, el text constitucional de 1978 no es refereix directament a la laïcitat d'una manera formal i expressa. Ha estat la jurisprudència del Tribunal Constitucional la que, després d'uns primers dubtes inicials, «ha utilitat i construït de manera contundent el concepte constitucional de laïcitat» (Suárez Pertierra, 2006: 18).

En els primers pronunciaments entorn d'aquesta qüestió, molt propers al moment de l'elaboració del text constitucional, doncs són de 1981, sols s'utilitzen els termes aconfessionalitat o no confessionalitat. Aquestes termes són els utilitzats en una sentència de 1981 relativa a l'eficàcia civil de les sentències i resolucions de tribunals eclesiàstics⁷⁸. En aquesta sentència es recull de manera molt clara l'obligada neutralitat de les institucions públiques davant del fenomen religiós.

Amb posterioritat, la jurisprudència del Tribunal Constitucional, també, ha fixat la distinció de plànols entre l'Estat i el fenomen religiós. Així en una sentència de l'any 1982 relativa al Cos Eclesiàstic Militar⁷⁹ s'estableix, d'una banda, que el component religiós no pot intervenir com a mesura de la correcció del comportament dels Poders públics; i, de l'altra, que tant l'activitat

---

⁷⁷ STC 46/2001, de 15 de febrer, sobre l'Església de la Unificació (o secta Moon), FJ número 4; STC 128/2001, de 4 de juny, relativa a qüestions de seguretat social en una relació contractual amb la Unió d'Esglésies Cristianes Adventistes del Setè Dia d'Espanya, FJ número 3; i STC 154/2002, de 18 de juliol, relativa a una condemna penal d'un pare i una mare que es van negar a realitzar una transfusió de sang al seu fill menor d'edat, FJ número 7. Disponibles a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁷⁸ STC 1/1981, de 26 de gener, relativa a la custòdia dels fills en una sentència de nul·litat canònica pronunciada pel Tribunal de la Rota, FJ números 1 i 6. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁷⁹ STC 24/1982, de 13 de maig, relativa a l'assistència religiosa als membres de l'exèrcit, FJ número 1. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

religiosa, com la funció pública tenen cada una d'elles el seu propi àmbit d'actuació, de manera que l'Estat «es prohibeix a si mateix qualsevol concurrència juntament amb la ciutadania, en qualitat de subjectes d'actes o actituds de signe religiós».

En aquesta mateixa línia, una sentència de l'any 1993⁸⁰, relativa a la llei d'arrendaments urbans, aprofundeix en la idea de trencament d'una hipotètica equiparació entre l'Estat i les Confessions religioses a l'establir-se que «les Confessions religioses en cap cas podran transcendir els fins que li són propis, ni ésser equiparades a l'Estat ocupant igual posició jurídica».

El concepte de neutralitat es va perfilar en una sentència de l'any 1996 relativa a la vulneració de la llibertat religiosa en un acte castrense⁸¹. En aquesta sentència s'especifica que la llibertat religiosa té dues vessants, una interna i l'altra externa. La interna, que rep la denominació de «claustr íntim de creences», garanteix un «espai de determinació intel·lectual davant del fenomen religiós, vinculat a la pròpia personalitat i dignitat individual». L'externa faculta a les ciutadanes i ciutadans per actuar d'acord amb les seves pròpies conviccions i mantenir-les davant de tercers. Aquest criteri s'ha de combinar amb l'obligada neutralitat dels Poders públics -que s'identifica amb el mandat del primer incís de l'article 16.3 de la Constitució espanyola-.

D'acord amb aquest plantejament, per a desenvolupar la nostra llibertat religiosa, comptem, d'una banda, amb la immunitat de coacció respecte de l'Estat; i de l'altra, amb la possibilitat de gaudir d'aquesta llibertat en un camp de pacífica convivència entre les diferents conviccions religioses existents en una societat pacífica i democràtica.

El terme laïcitat apareix per primera vegada en la jurisprudència del Tribunal Constitucional en una sentència de 1985 que es referia al conflicte de la naturalesa no religiosa de la institució del descans setmanal⁸². No obstant, la seva irrupció de manera expressa es produirà a partir de l'any 2001⁸³, on la jurisprudència constitucional presenta ja d'una manera més rigorosa el sentit

---

⁸⁰ STC 340/1993, de 16 de novembre, relativa a una relació arrendatària amb l'Arquebisbat de Toledo, FJ número 4. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁸¹ STC 177/1996, d'11 de novembre, relativa a l'objecció de consciència per a no participar en un parada militar en honor a la Verge dels Desemparats, FJ número 9. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁸² STC 19/1985, de 13 de febrer, relativa a l'acomiadament d'una treballadora batejada per l'Església Adventista del Setè Dia, que predica una inactivitat laboral des de la posta de sol del divendres a la del dissabte, FJ número 3. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

⁸³ STC 46/2001, d'11 de febrer, relativa a la inscripció en el Registre d'Entitats Religioses de "l'Església Unificació", FJ número 4. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

d'aquest principi, introduint la idea d'aconfessionalitat o laïcitat positiva que «prohibeix qualsevol tipus de confusió entre els fins religiosos i els estatals».

D'acord amb aquesta línia argumentada, es pot considerar definit el concepte de laïcitat en base als següents pressupòsits:

a) Separació entre l'Estat i el fenomen religiós. Aquesta separació es tradueix, d'una banda, en la garantia d'una mútua independència entre l'Estat i les Entitats religioses; i, de l'altra, en la no consideració d'aquestes com a Entitats públiques.

b) Neutralitat de l'Estat enfront del fenomen religiós. Aquesta neutralitat té com a conseqüència més important la imparcialitat dels Poders públics en relació a les conviccions dels ciutadans, entenent que aquestes conviccions poden ser religioses o no. Aquesta imparcialitat és, a la seva vegada, una exigència del pluralisme ideològic.

c) Laïcitat positiva. Aquesta adjectivació que acredita el sentit evolutiu de la laïcitat té un doble objectiu. D'una banda, allunyar el perill d'un laïcisme militant per part de l'Estat; i, de l'altra, permetre la incorporació de la idea de cooperació al concepte de laïcitat. Aquest nou enfocament apunta expressament a la conveniència de que els Poders públics disposin el necessari per a garantir el marc d'exercici dels drets fonamentals en les millors condicions possibles. Aquesta circumstància es tradueix en la introducció, en el concepte de laïcitat, d'una manera expressa de la doctrina sobre l'essència de la llibertat i la igualtat proclamada en l'article 9,2 de la Constitució espanyola de 1978, que comporta, per als Poders públics, la promoció de les condicions socials per a l'exercici de la igualtat dels drets i la remoció dels obstacles que s'oposen al seu desenvolupament en plenitud.

Precisament, aquest concepte de laïcitat positiva va recobrar vigència davant la visita del Sant Pare Benet XVI a França, el mes de setembre de 2008, on el President de la República francesa, Nicolàs Sarkozy, parlava de la laïcitat positiva, com de «la via de sortida dels enfrontaments entre laïcistes i clericals que van amargar la convivència en el si de la societat francesa»⁸⁴. En relació a aquestes declaracions, Martínez Sistach (2008a) recorda com el Sant Pare va qualificar en el discurs davant del president francès, com una «bella expressió» el terme laïcitat positiva, que cada vegada esdevé més necessària,

---

⁸⁴ Declaracions recollides a tota la premsa general del dia 13 de setembre de 2008.

en un moment històric en el que les cultures s'entrecreuen, de manera constant, entre elles.

El Sant Pare Benet XVI (2006), en relació a aquesta laïcitat positiva, afirma que «els creients tenen el deure de contribuir a elaborar un concepte de laïcitat que, per una part, reconegui a Déu i la seva llei moral, i a Crist i a la seva Església, el lloc que els correspon en la vida humana, individual i social i que, per altra banda, afirmi i respecti la legítima autonomia de les realitats terrenals». Aquestes paraules del Sant Pare s'entronquen dins de la línia del Concili Vaticà II. Concretament la Constitució *Gaudium et spes*, en el seu número 36 consagra la «justa autonomia de les realitats temporals».

En aquesta mateixa línia, també, podem citar el document *Arrels Cristianes de Catalunya* de 1985, on s'indica que «L'Església, d'acord amb els principis expressament proclamats pel Vaticà II, de llibertat religiosa, de sana laïcitat, i d'autonomia de les realitats temporals, respecta la pluralitat d'opcions i no demana, per a si mateixa, com ha estat repetit abastament en els últims anys, res més que llibertat per a l'acompliment de la seva missió evangelitzadora. Tampoc no demana del poder civil privilegis ni pretén la utilització de cap poder polític o la seva subordinació». En aquest mateix sentit, aquest document recull paraules del bisbe de Vic, Torras i Bages, que a principis del segle passat ja recordava com «L'Evangeli no conté una forma concreta i, no obstant, pot donar forma a totes les situacions concretes socials, polítiques i econòmiques dels éssers humans» (Els Bisbes de Catalunya: 1985, 8).

**CAPÍTOL 4. LES RELACIONS ENTRE ELS PODERS
PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES EN MATÈRIA
EDUCATIVA. LA CONFIGURACIÓ DEL MODEL VIGENT**

Aquest capítol de la tesi, dins de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, es centra en la configuració del model vigent. El capítol següent recull els aspectes educatius. A efectes expositius, aquest capítol es divideix en set apartats.

En l'apartat primer, es realitza una perspectiva històrica des del segle XIX fins a l'actualitat, prestant atenció a tots els textos constitucionals i als principals projectes que no es van arribar a materialitzar, així com als Concordats entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1851 i 1953.

En l'apartat segon, es realitza una perspectiva comparada. A efectes d'estudi, es distingeix entre Estats confessionals i Estats laics, relacionant els països europeus que s'emmarquen en cada model, així com els seus corresponents matisos. Després, s'analitzen els models francès, italià, portuguès i alemany.

En l'apartat tercer, es concreta l'actual marc de referència presidit per la Constitució espanyola i desenvolupat per la Llei orgànica de llibertat religiosa. Seguidament, s'analitzen els Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 3 de gener de 1979. Posteriorment, es realitza un paral·lelisme entre aquests Acords i els tres Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i, respectivament, la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i la Comissió Islàmica d'Espanya. Aquests tres Acords es troben materialitzats en tres lleis orgàniques de 1992.

En l'apartat quart, s'analitzen els drets educatius, les seves garanties, i els aspectes relacionats amb ells, tant en la Constitució espanyola de 1978, com en els Estatuts d'Autonomia de Catalunya de 1979 i 2006.

Finalment, en els apartats cinquè, sisè i setè, s'analitza el tractament dels drets educatius en la Constitució europea, en els principals tractats internacionals i en els documents vaticans.

4.1.- Les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica: referència històrica

López Alarcón (2005: 303) ens indica com el factor religió «ha vingut afectant històricament amb profunditat la configuració social i política de la nació espanyola».

Les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica, en la història del constitucionalisme del primer, han presentat un balanç força positiu per la segona, posat de manifest en els anteriors concordats de 1851 i 1953, salvant, com seguidament s'exposa, quatre períodes molt concrets: a) el Bienni progressista (1854-1856); b) el Sexenni revolucionari (1868-1874); c) la Segona República (1931-1936); i d) la Guerra civil (1936-1939).

Ambdós concordats es van adoptar en el marc de dos moments cronològics importants en la història contemporània de l'Estat espanyol. El Concordat de 1851 suposa el reconeixement, per part de la Santa Seu, de Isabel II com a reina d'Espanya, en el context de les guerres carlines. El Concordat de 1953, per la seva banda, s'emmarca dins la finalització de la situació d'aïllament internacional de l'Estat espanyol, després de la Segona Guerra Mundial, que queda palesa amb la signatura d'aquest Concordat i amb l'ingrés d'Espanya a l'ONU.

El Concordat entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 16 de març de 1851⁸⁵ establia, en el seu article 1, «la religió catòlica com a únic culte de la nació espanyola». En la mateixa línia, en el seu article 2, contemplava que «la instrucció en universitats, col·legis, seminaris i escoles públiques o privades es farà d'acord amb la doctrina de la religió catòlica».

El Concordat de 1953⁸⁶ proclamava, en el seu article I la religió catòlica com a «única de la nació espanyola». I en el seu article XXVII, s'establia l'ensenyament de la religió catòlica com a «matèria ordinària i obligatòria en tots els centres docents, siguin estatals o no i de qualsevol ordre i grau». No obstant, es permetia una excepció per als fills i filles de persones no catòliques.

---

⁸⁵ Text disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 240-241.

⁸⁶ BOE núm. 292, de 19 d'octubre de 1953. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1953, marginal 1371, p. 1101-1106. Correcció d'errors a BOE núm. 341, de 7 de desembre. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1953, marginal 1617, p. 1368-1369.

La Història del constitucionalisme de l'Estat espanyol es troba molt en la línia d'aquests concordats. Solé Tura i Aja (1990: 8) emmarquen la història constitucional d'Espanya no com una successió circular de períodes, sinó com «la successió dels intents dels sectors progressius per reformar el sistema institucional de l'oligarquia», intents que si bé van obtenir èxits parcials importants, van ser incapaçs de desplaçar definitivament a l'oligarquia i de forjar un sistema estatal de signe liberal-democràtic.

Sols en el període de la Segona República, es va trencar aquesta rigidesa. A partir de 1931, el sistema polític espanyol, va experimentar una ràpida i profunda renovació democràtica. En aquest sentit, es pot constatar com van funcionar les llibertats i com es van establir les bases d'un sistema de partits. Es va iniciar una descentralització, es van reformar els aparells de l'Estat més anquilosats -com l'exèrcit-, es va intentar una nova organització de les relacions entre l'Estat i l'Església catòlica i es van iniciar importants reformes estructurals per tal de trencar amb el poder de l'oligarquia -com la reforma agrària-. La llàstima va ser que aquest conjunt de reformes no es va poder establir. La reacció de les classes dominants i els sentiments contradictoris que van arrelar en el si de la societat van precipitar al país a la inestabilitat primer i a la Guerra civil després.

Seguidament, s'analitzen les relacions històriques entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica, d'acord amb el contingut dels textos constitucionals⁸⁷:

a) La Constitució política de la Monarquia espanyola de 1812 -coneguda amb el nom de «*la Pepa*» o «Constitució de Cadis»- establí, en el seu article 12, que «es protegeix a la religió catòlica, que és la única de la nació i es prohibeix l'exercici de qualsevol altra».

b) L'Estatut reial de 1834 no recollia cap referència a les relacions entre l'Estat i l'Església.

c) La Constitució de la Monarquia espanyola de 1837, que «consolida definitivament el règim constitucional de l'Estat espanyol» (Solé Tura i Aja, 1990: 32), establí, en el seu article 11, que «la Nació s'obliga a mantenir el

---

⁸⁷ L'anàlisi dels diferents textos constitucionals de la història del constitucionalisme espanyol s'ha realitzat mitjançant el recull legislatiu elaborat per Vicén, C. (2004) *Historia del constitucionalismo español (1808-1978)*. Madrid, Editorial Dilex. En aquesta obra es recullen íntegrament tots els textos constitucionals vigents des de la Carta Atorgada de 1808 fins a l'actual Constitució de 1978, passant per les lleis fonamentals del règim franquista. També es recullen els principals projectes de constitucions no arribats a aprovar.

culte i els ministres de la Religió Catòlica que professen els espanyols». De manera implícita, es reconeixia, doncs, una certa permissibilitat religiosa.

d) La Constitució de la Monarquia espanyola de 1845 afirmava de manera explícita, en el seu article 11, el caràcter oficial en l'Estat espanyol de la religió catòlica. L'Estat s'obligava a mantenir el culte i al clergat.

e) La Constitució de la Monarquia espanyola de 1869, que «pot considerar-se la primera Constitució democràtica de la nostra història, precedent en vàries dècades a conquestes semblants a les d'altres països europeus» (Solé Tura i Aja, 1990: 57), reconeixia, en el seu article 21, la llibertat de culte, «sense més limitacions que les regles universals de la moral i el dret». A més, l'Estat assumia l'obligació de mantenir el culte i els ministres de la religió catòlica.

f) El projecte de Constitució Federal de 1873 establia: la llibertat de cultes (article 34), la separació entre l'Església i l'Estat (article 35) i la prohibició a qualsevol poder de subvencionar, d'una manera directa o indirecta, qualsevol culte (article 36).

g) La Constitució de la Monarquia espanyola de 1876 va suposar un clar retrocés en relació a la Constitució de 1869. L'estructura de la declaració de drets era molt semblant a la de la Constitució de 1869, però molts d'ells apareixien retallats. A més, la remissió posterior a la legislació que els desenvolupa va comportar una rebaixa de nivell considerable, al ser les lleis en moltes ocasions restrictives. Solé Tura i Aja (1990) apunten, com a característiques del governs d'aquests període, el caciquisme i l'oligarquia. En referència a les relacions entre l'Estat i l'Església, l'article 11 establia que «la religió catòlica, apostòlica i romana, és la de l'Estat. La Nació s'obliga a mantenir el culte i els seus ministres. Ningú serà molestet en territori espanyol per les seves opinions religioses, ni per l'exercici del seu respectiu culte, excepte el respecte degut a la moral cristiana. No es permetran, no obstant, altres cerimònies ni manifestacions públiques que les de la religió de l'Estat».

h) La Constitució de la República espanyola de 1931, en referència a les relacions entre l'Estat i l'Església, establia, en el seu article 3, que «l'Estat espanyol no té religió oficial». A més, ja dins del Títol III (relatiu als drets i llibertats), s'establia la separació absoluta entre l'Estat i l'Església, i es dissolia, sense anomenar-la, a la Companyia de Jesús i es restringien les activitats de

les demás ordres religioses en virtut d'una llei especial posterior que, entre d'altres aspectes, els havia de prohibir exercir la indústria, el comerç i l'educació (article 26). D'altra banda, es garantia la llibertat de consciència i la possibilitat de totes les confessions d'exercir els seus cultes privadament; les manifestacions públiques requerien autorització de l'autoritat (article 27).

i) Després de la Guerra civil, va seguir la dictadura del General Franco (1939 a 1975). I encara que els termes «constitució» i «dictadura» són contradictoris, això no obstant, el règim anterior va buscar una fonamentació constitucional de l'estructura de l'ordenament estatal amb les que es van anomenar Lleis fonamentals. Aquestes lleis eren set⁸⁸, i tot i que tractaven de matèries considerades constitucionals, per la naturalesa del règim del que emanaven no es poden considerar una Constitució. No hem d'oblidar però, que van ser el marc legal de l'Estat espanyol durant 40 anys. El Fur dels espanyols de 1945 establí, en el seu article 6, que «la professió i la pràctica de la Religió Catòlica, que és la de l'Estat, gaudirà, de la protecció oficial. L'Estat assumirà la protecció de la llibertat religiosa, que serà garantida per una eficaç tutela jurídica que, a la vegada, salvaguardi la moral i l'ordre públic».

Com es pot observar, l'herència rebuda pel constituent de 1978, és la d'una tradició de país confessional amb curts períodes històrics de forts trencaments, l'últim dels quals va ser traumàtic. La incidència d'aquesta herència en la redacció de l'actual text constitucional s'ha comentat en l'anàlisi dels debats constituents de l'article relatiu a la llibertat religiosa -en l'apartat 3.3.- on es pot observar com «el principi de llibertat religiosa ha estat la pedra angular del nou edifici sobre el que s'ha pretès solucionar definitivament la qüestió religiosa» (López Alarcón, 2005: 306).

4.2.- Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses: referència comparada

L'anàlisi de les relacions entre els Estats i les Entitats religioses en els ordenaments jurídics dels Estats europeus occidentals dona resultats molt diversos. Corral (1999: 13) afirma que «cada país té un sistema propi».

---

⁸⁸ Eren les set lleis següents: 1) Fur del Treball (1938); 2) Llei constitutiva de Corts (1942); 3) Fur dels espanyols (1945); 4) Llei del Referèndum (1945); 5) Llei de Successió (1947); 6) Llei dels principis del Movimiento Nacional (1958) i 7) Llei Orgànica de l'Estat (1967).

Díaz Salazar (2007: 35) ens apunta com la religiositat en els països europeus té «semblances i diferències», on «la pluralitat de cultures religioses i nivells de secularització es corresponen amb la diversitat de laïcismes». Existeixen formes molt plurals d'organitzar la relació entre els Poders públics i les Entitats religioses i la interacció entre política, cultura, moral i religió. Aquestes formes plurals es poden agrupar, a efectes d'estudi, en dos grans blocs, el dels Estats confessionals i els dels Estats laics.

En el bloc dels Estats confessionals, ens trobem: a) Anglaterra amb la confessió anglicana; b) els països escandinaus amb la confessió luterana, destacant pel manteniment de la puritat de la confessionalitat estatal, Noruega i Suècia, enfront de Dinamarca, Islàndia i Finlàndia; c) Grècia observa la confessió greco-ortodoxa; o d) Liechtenstein, Mònaco i Andorra amb la conservació de la confessionalitat catòlica.

En el bloc dels Estats laics, amb diferents matisos, ens hi trobem dos tipus de països: a) països amb una tradició laica més consolidada com Àustria, Alemanya, Suïssa, França, Holanda, Bèlgica o Luxemburg; i b) països que, més recentment, han optat per la separació entre els Estats i les Entitats religioses, com Irlanda, Malta, Itàlia, Portugal i Espanya. Dins d'aquest darrer bloc, s'observa com, en molts països, una real separació de l'àmbit polític i l'àmbit religiós, no és incompatible amb el reconeixement del rol de les religions en l'espai públic.

El panorama internacional actual, ens mostra com, amb independència del caràcter confessional o no de l'Estat, els concordats representen la manera de relacionar-se entre l'Església catòlica i els diferents Estats. En termes generals, es pot afirmar que aquests regulen tres tipus de matèries en les relacions entre els Estats i l'Església catòlica, sense perjudici del contingut concret de cada concordat. Aquestes matèries es poden observar des de la perspectiva estatal, des de la perspectiva de l'Església catòlica o des d'ambdues perspectives (Corral, 1999):

- a) Des de la perspectiva estatal:
- Garantia de la missió espiritual de l'Església catòlica, tant en la seva llibertat, com en la formació del seu clergat.
  - Reconeixement de la universalitat i de la personalitat internacional de l'Església catòlica.

b) Des de la perspectiva de l'Església catòlica:

- Una certa participació de l'Estat en l'estructura administrativa de l'Església, com podria ser la proposta per al nomenament de bisbes o la nacionalitat del clergat.
- Un cert condicionament de l'estructura organitzativa territorial de l'Església, en el sentit de fer-la coincidir amb la organització administrativa estatal.
- La possibilitat de l'exclusió de l'activitat política per part del clergat.

c) Des d'ambdues perspectives:

- El reconeixement estatal del matrimoni canònic.
- El tractament del patrimoni de l'Església i una possible dotació a aquesta a càrrec del pressupostos estatals.
- En l'àmbit educatiu, tant el dret d'obrir centres escolars, com la possibilitat de l'ensenyament de la religió en tots els centres escolars, amb independència de la seva titularitat.

Seguidament, es realitza una anàlisi dels textos constitucionals dels països del nostre entorn. Concretament, d'una banda, França que representa l'emblema del model laic. I de l'altra, Itàlia, Portugal i Alemanya que tenen moltes similituds amb el cas de l'Estat espanyol. López Alarcón (2003: 209) ens apunta com Itàlia i Portugal, «disposen d'un sistema idèntic al de l'Estat espanyol», configurat per la Constitució, els Acords internacionals i la llei de llibertat religiosa. Alemanya, per la seva banda, en un model paregut, prescindeix de la llei de llibertat religiosa. El resultat de l'anàlisi és el següent:

a) França és el model del laïcisme per excel·lència. L'article 1 de la Constitució de 1958⁸⁹ estableix que «França és una República indivisible, laica, democràtica i social». Díaz Salazar (2007) destaca les característiques següents del laïcisme francès: la separació total entre l'Estat i l'Església; la privatització de la religió; l'escola pública laica amb exclusió de l'ensenyament de la religió; la moral laica com a fonament del vincle social; i la definició constitucional de la República com a laica.

Històricament, aquesta configuració jurídica i política va comportar l'existència de «dues Franceses», la laica i la catòlica, ja que la protestant va apostar per laïcisme. Poc a poc, l'Església catòlica va acceptar el laïcisme com

---

⁸⁹ Disponible a: <http://www.senat.fr/lnq/es/constitution.html> [Accés: 16.10.2009].

a marc d'actuació i els diputats catòlics van votar la constitució posterior a la Segona guerra mundial, en la que es defineix França com a República laica.

No obstant aquesta definició, França no es pot considerar un Estat purament laic. En aquest sentit, s'ha d'indicar com en les regions d'Alsace i Moselle encara es troba vigent el Concordat de 1801, i en els tres departaments d'aquestes dues regions (Bas-Rhin, Aut-Rhin i Moselle), el President de la República Francesa intervé en el nomenament dels bisbes.

En la mateixa línia, la població francesa contribueix al finançament de l'Església catòlica. De manera indirecta, mitjançant deduccions fiscals. I, de manera directa, mitjançant el finançament del culte i dels sacerdots, en els tres departaments on s'aplica el concordat.

b) Itàlia, en la seva Constitució de 1947⁹⁰, estableix la llibertat religiosa, donant un tractament específic, per circumstàncies històriques i realitats evidents, a la religió catòlica. En el seu article 7, s'estableix que «l'Estat i l'Església catòlica són, cada un en la seva pròpia esfera, independents i sobiranes. Les seves relacions es regulen pels Tractats de Letran (...)»⁹¹. En el seu article 8, s'estableix que «totes les confessions religioses seran igualment lliures davant la llei. Les confessions religioses diferents de la catòlica tindran dret a organitzar-se segons els seus propis estatuts en la mesura en que no s'oposin a l'ordenament jurídic italià».

Com es pot observar, l'Estat italià, a l'igual que l'Estat espanyol, tot i establir la llibertat religiosa i la igualtat jurídica entre totes les Entitats religioses, reconeixen expressament, en els seus textos constitucionals, la seva tradició històrica catòlica.

c) La Constitució portuguesa de 1976⁹² recull, expressament i de manera conjunta, la llibertat de consciència, religió i culte en el seu article 41. En el mateix article s'estableix que «les esglésies i les seves comunitats religioses estaran separades de l'Estat i seran lliures en la seva organització i en l'exercici de les seves funcions i del culte». L'actual marc de les relacions entre l'Estat portuguès i les Entitats religioses es troba recollit en la Llei de llibertat religiosa

---

⁹⁰ Disponible a: http://www.der.uva.es/constitucional/verdugo/constitucion_italiana_1947.htm [Accés: 16.10.2009].

⁹¹ Els Pactes de Letran de 1929 entre el Sant Pare Pius XI i l'Estat italià inclouen un concordat i un tractat internacional que defineix la Ciutat del Vaticà com a estat independent. L'any 1984 els Acords de Villa Madama entre el Sant Pare Joan Pau II i l'Estat italià van revisar el concordat, deixant intacte el tractat internacional.

⁹² Disponible a: http://www.der.uva.es/constitucional/verdugo/constitucion_portuguesa_1976.htm [Accés: 16.10.2009].

de 2001, que no esdevé aplicable a l'Església Catòlica, la qual disposa d'un Concordat de l'any 2004, essent ambdós marcs molt similars⁹³.

d) La Constitució alemanya, la Llei Fonamental de Bonn de 1949⁹⁴, estableix en el seu article 4 que «seran inviolables la llibertat de creences i la llibertat de professió religiosa e ideològica», garantint-se «el lliure exercici del culte».

4.3.- L'actual marc de referència

El model de relacions entre l'Estat espanyol i les Entitats religioses es troba presidit per la Constitució espanyola i desenvolupat per la Llei orgànica de llibertat religiosa de 1980⁹⁵.

Aquest conjunt integrat per la Constitució espanyola i la Llei orgànica de llibertat religiosa estableix tres nivells de protecció estatal (González Rivas, 2004). Aquests són els següents:

a) El nivell més alt és l'atorgat a l'Església catòlica -única mencionada expressament al text constitucional- i a les Entitats que signin els acords de cooperació amb l'Estat⁹⁶ previstos en el mateix text constitucional.

b) Un segon nivell de protecció estatal el tenen les Entitats religioses inscrites en el corresponent registre públic del Ministeri de Justícia, d'acord amb el criteri del notori arrelament⁹⁷.

c) Per últim, es reconeix i tutela pels Poders públics, la llibertat religiosa dels individus i comunitats que existeixen sense estar inscrites en el registre del Ministeri de Justícia.

---

⁹³ Aspectes apuntats pels Drs. Da Costa Gomes i Pulido Adragão, en el *I Congreso Internacional hispano portugués de libertad religiosa*, celebrat a Lleó, els dies 22 i 23 d'octubre de 2009.

⁹⁴ Disponible a: http://www.der.uva.es/constitucional/verdugo/constitucion_alemana_1949.htm [Accés: 16.10.2009].

⁹⁵ Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa. BOE núm. 177, de 24 de juliol de 1980, p. 16804-16805. Veure apartat 3.3.3.

⁹⁶ Els Acords amb tres confessions religioses han donat lloc a les següents lleis:

- Llei de 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38209-38211.

- Llei de 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38211-38214.

- Llei de 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. BOE núm. 272 de 12 de novembre de 1992, p. 38214 a 38217.

⁹⁷ El Registre Públic del Ministeri de Justícia es troba regulat a l'article 5 de la Llei orgànica de llibertat religiosa. Aquest registre s'ha creat mitjançant el Reial Decret 142/1981, de 9 de gener, sobre organització i funcionament del Registre d'Entitats religioses. BOE núm. 27, de 31 de gener de 1981, p. 2247-2248.

La inscripció de les Entitats religioses en l'esmentat registre es realitza d'acord amb el criteri del notori arrelament establert en l'article 7.1 de la Llei orgànica de llibertat religiosa. Veure apartat 3.3.3.

El nivell més alt de protecció atorgat comporta que el marc de referència de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses s'ubiqui en un tríptic presidit per la Constitució espanyola, del qual se'n desprèn una llei general i un acord internacional o una llei específica, en funció de l'Entitat religiosa de la qual es tracti.

Suárez Pertierra⁹⁸ qualifica aquest marc constitucional, de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, de complex. El constituent de 1978 no tenia cap model en el que reflectir-se, ni a nivell històric, ni a nivell de dret comparat. Davant la manca d'aquest model, els constituents van construir un model propi, que es podria qualificar de «filigrana o enginyeria jurídica», on l'adjectiu -el consens- es va convertir en substantiu.

Dins d'aquest marc, el desembre de 1978 es plantejaven moltes opcions per al posterior desenvolupament legislatiu de la Constitució espanyola, però el camí no estava del tot obert, ja que existia un «peu forçat», com eren els Acords amb la Santa Seu de 3 de gener de 1979, «acords formalment constitucionals, però materialment pre-constitucionals», ja que la seva preparació és paral·lela al procés d'elaboració del text constitucional.

La Constitució espanyola de 1978 no imposa, ni obliga, a realitzar pactes com a forma de cooperació. El seu desenvolupament legislatiu concreta aquest sistema de pactes. La Llei orgànica de llibertat religiosa del mes juliol de 1980 és el primer desenvolupament orgànic constitucional, un any i mig després de la seva aprovació. Aquesta llei, a la pràctica, suposa un desenvolupament parcial de l'article 16 del text constitucional, on es concreta la cooperació en el pacte.

Dins el marc establert per la Constitució espanyola de 1978, les relacions entre l'Estat espanyol i la Santa Seu es troben configurades per un acord bàsic i quatre acords específics. L'acord bàsic és de data 28 de juliol de 1976⁹⁹ i els quatre acords específics són de 3 de gener de 1979¹⁰⁰. Els acords

---

⁹⁸ En el *I Congreso Internacional hispano portugués de libertad religiosa*, celebrat a Lleó, els dies 22 i 23 d'octubre de 2009.

⁹⁹ Instrument de ratificació d'Espanya a l'Acord entre la Santa Seu i l'Estat espanyol, signat a la Ciutat del Vaticà el 28 de juliol de 1976. BOE núm. 230, de 24 de setembre de 1976, p. 18664-18665. Correcció d'errors al BOE núm. 259, de 28 d'octubre de 1976, p. 21179.

¹⁰⁰ Els quatre acords específics, són els següents:

- Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre afers jurídics, signat a la Ciutat del Vaticà el 3 de gener de 1979. BOE núm. 300, de 15 de desembre de 1979, p. 28781-28782.
- Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre afers econòmics, signat a la Ciutat del Vaticà el 3 de gener de 1979. BOE núm. 300, de 15 de desembre de 1979, p. 28782-28783.

específics s'emmarquen dins d'una nova època de concordats, que s'inicia després de les dues guerres mundials, amb l'impuls del Concili Vaticà II (Corral, 1999).

Aquests cinc acords van pretendre aconseguir un doble objectiu. D'una banda polític, d'una regulació nova a la llum del Concili Vaticà II i de la Constitució espanyola de 1978. De l'altre jurídic, regulant novament totes les matèries ja regulades pel Concordat de 1953, substituint-lo d'aquesta manera.

En relació a l'àmbit educatiu, l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals de 3 de febrer de 1979 estableix, en el seu preàmbul, que «l'Estat espanyol reconeix el dret fonamental a l'educació religiosa i ha subscrit pactes internacionals que garanteixen l'exercici d'aquest dret», i que «L'Església haurà de coordinar la seva missió educativa amb els principis de llibertat civil en matèria religiosa i amb els drets de les famílies i de tot l'alumnat i professorat, evitant qualsevol discriminació o situació privilegiada».

Per la matèria objecte del present estudi, són destacables els articles I a VI, IX i el protocol final del mencionat Acord, on es pot observar un ampli marc que possibilita l'ensenyament de la religió catòlica en els diferents nivells del nostre sistema educatiu, des de l'educació infantil fins al batxillerat. La seva redacció és la següent:

Article I

A la llum del principi de llibertat religiosa, l'acció educativa respectarà el dret fonamental dels pares sobre l'educació moral i religiosa dels seus fills en l'àmbit escolar.

En tot cas, l'educació que s'imparteixi en els centres docents públics serà respectuosa amb els valors de l'ètica cristiana.

Article II

Els plans educatius en els nivells d'educació preescolar, d'educació general bàsica (EGB) i de batxillerat unificat polivalent (BUP) i graus de formació professional corresponents als alumnes de les mateixes edats inclouran l'ensenyament de la religió catòlica en tots els centres d'educació, en condicions equiparables a les demés disciplines fonamentals.

-
- Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals, signat a la Ciutat del Vaticà el 3 de gener de 1979. BOE núm. 300, de 15 de desembre de 1979, p. 28784-28785.
  - Instrument de ratificació de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre l'assistència religiosa a les forces armades i al servei militar de clergues i religiosos, signat a la Ciutat del Vaticà el 3 de gener de 1979. BOE núm. 300, de 15 de desembre de 1979, p. 28785-28787.

Per respecte a la llibertat de consciència, dit ensenyament no tindrà caràcter obligatori per als alumnes. Es garanteix, no obstant el dret a rebre'l.

Les autoritats acadèmiques adoptaran les mesures oportunes per a què el fet de rebre o no rebre l'ensenyament religiós no suposi discriminació alguna en l'activitat escolar.

En els nivells d'ensenyament mencionats, les autoritats acadèmiques corresponents permetran que la jerarquia eclesiàstica estableixi, en les condicions concretes que amb ella es convingui, altres activitats complementàries de formació i assistència religiosa.

Article III

En els nivells educatius als que es refereix l'article anterior, l'ensenyament religiós serà impartit per les persones que, per a cada any escolar, siguin designades per l'Autoritat acadèmica entre aquelles que l'ordinari diocesà proposi per a exercir aquest ensenyament. Amb antelació suficient, l'ordinari diocesà comunicarà els noms dels professors i persones que siguin considerades competents per a dit ensenyament.

En els centres públics d'educació preescolar, d'EGB i de formació professional de primer grau, la designació, en la forma abans assenyalada, recaurà amb preferència en els professors d'EGB que així ho sol·liciten.

Ningú serà obligat a impartir ensenyament religiós.

Els professors de religió formaran part a tots els efectes, del claustre de professors dels respectius centres.

Article IV

L'ensenyament de la doctrina catòlica i de la seva pedagogia en les escoles universitàries de formació del professorat, en condicions equiparables a les demés disciplines fonamentals, tindrà caràcter voluntari per a l'alumnat.

Article V

L'Estat garantirà que l'Església Catòlica pugui organitzar cursos voluntaris d'ensenyament i altres activitats religioses en els centres universitaris públics, utilitzant els locals i mitjans dels mateixos. La jerarquia eclesiàstica es posarà d'acord amb les autoritats dels centres per a l'adequat exercici d'aquestes activitats en tots els seus aspectes.

Article VI

A la jerarquia eclesiàstica correspon assenyalar els continguts de l'ensenyament i de la formació religiosa catòlica, així com proposar els llibres de text i material didàctic relatiu a dit ensenyament i formació.

La jerarquia eclesiàstica i els òrgans de l'Estat, en l'àmbit de les seves respectives competències, vetllaran per a què aquest ensenyament i formació siguin impartides adequadament, quedant sotmès el professorat de religió al règim general disciplinari dels centres.

Article IX

Els centres docents de nivell no universitari, qualsevol que sigui el seu grau i especialitat, establerts o que s'estableixin per l'Església, s'acomodaran a la legislació

que es promulgui amb caràcter general, en quan a la manera d'exercir les seves activitats.

Protocol Final

El convingut en el present acord, en lo que respecta a les denominacions de centres, nivells educatius, professorat i alumnes, mitjans didàctics, etc., subsistirà com a vàlid per a les realitats educatives equivalents que poguessin originar-se de reformes o canvis de nomenclatura o del sistema escolar oficial.

(...)

En relació a la resta d'Entitats religioses, que tenen signats acords de cooperació amb l'Estat espanyol recollits en un text legal -cas de la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, de la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i de la Comissió Islàmica d'Espanya-, la situació, a la pràctica, és molt similar a la de l'Església catòlica, encara que el marc formal que li possibilita aquesta situació sigui molt diferent. En aquests casos no és un acord internacional, sinó una llei de l'Estat espanyol, la que possibilita aquest marc. En aquest sentit, les tres lleis¹⁰¹ que regulen aquests acords tenen un article 10 molt similar, on s'estableixen, els següents aspectes:

- a) El dret a rebre l'ensenyament religiós de l'Entitat religiosa corresponent.
- b) La designació del professorat per part de la pròpia Entitat religiosa.
- c) La conformitat de l'Entitat religiosa en la determinació dels continguts de l'ensenyament.
- d) La possibilitat d'organitzar cursos en els centres universitaris públics.
- e) La possibilitat d'establir i dirigir centres docents.

En el moment present, quatre Entitats religioses més gaudeixen del criteri de notori arrelament. Aquestes són: l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (mormons) -des de 2003-; els testimonis de Jehovà i els budistes -des de 2007-; i els cristians ortodoxes -des de 2010-. La manca d'un Acord de cooperació amb l'Estat espanyol impossibilita el seu accés al sistema educatiu.

---

¹⁰¹ Són les tres lleis següents:

- Llei 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38209-38211.

- Llei 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38211-38214.

- Llei 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38214-38217.

4.4.- Els drets educatius en la Constitució espanyola de 1978

La Constitució espanyola de 1978 és fruit del consens de les forces polítiques representants de la realitat social del moment en que va ser adoptada. Això és una constant indiscutible per a tots els estudiosos del tema, sigui des de la vessant que sigui, i es veu al llarg de tot el seu articulat. I es manifesta, als nostres efectes, d'una manera molt concreta en l'article 27, que és el relatiu al dret a l'educació i a la llibertat d'ensenyament.

Vicén (2004) apunta que aquesta Constitució ha afrontat tres problemàtiques històriques latents des dels inicis de la història constitucional espanyola. Aquestes són: a) el paper de la monarquia en la vida política, b) les relacions entre l'Estat i l'Església i c) les relacions entre l'Estat -el conjunt d'Espanya- i les Comunitats autònomes.

És evident que la busca d'equilibris en aquests tres punts ha motivat unes situacions de llums, ombres i fluctuacions. En el dret a l'educació i en la llibertat d'ensenyament s'hi manifesten clarament els dos últims problemes apuntats en el paràgraf anterior.

Per tal d'analitzar el dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament en la Constitució espanyola, primer, ens situem dins del text constitucional. Després, s'entra a analitzar l'article 27, que desenvolupa d'una manera principal els aspectes educatius. Aquesta anàlisi es centra en els temes relatius a la pregunta d'aquesta tesi, deixant de banda altres qüestions, com és el cas de l'autonomia universitària. Paral·lelament, s'analitzen altres preceptes constitucionals vinculats als drets educatius, com la llibertat de càtedra. I, finalment, els Estatuts d'Autonomia de Catalunya de 1979 i el vigent de 2006.

4.4.1.- Marc per a situar l'estudi del dret a l'educació en la Constitució espanyola de 1978

La regulació dels drets i llibertats, en la Constitució espanyola de 1978, és molt llarga en la seva extensió, però també ho és en el seu contingut. El dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament, recollits en l'article 27, constitueixen el

redactat més ampli de tots els articles referents als drets i llibertats ¹⁰²; circumstància que dóna idea de la complexitat del tema.

Fernández-Miranda i Sánchez Navarro (1996) parlen d'una triple fonamentació constitucional d'aquests drets educatius:

a) En primer lloc, com a preceptes essencials, es troben l'article 27 -que és l'article específicament dedicat a aquests drets- i l'article 20,1,c) que, com a especificació del dret a la llibertat d'expressió, recull la llibertat de càtedra.

b) En segon lloc, es poden considerar un conjunt de preceptes que, encara que no regulen d'una manera directa els drets educatius, sí que afecten a la intensitat del seu exercici. És el cas, entre d'altres preceptes, de les llibertats de consciència i religiosa, recollides en l'article 16 i de la llibertat d'elecció de professió i ofici, recollida en l'article 35.

c) Finalment la llibertat, com a valor fundant de l'ordenament jurídic (articles 1,1 i 10,1), és concebuda en el text constitucional com una capacitat d'acció i de desenvolupament de la personalitat.

Satrústegui (1991: 299) apunta com l'extensió i la naturalesa de les facultats dels Poders Públics sobre l'educació, els drets de la ciutadania en relació a la mateixa, i les prerrogatives de l'Església catòlica en aquesta matèria, són unes qüestions que, des dels inicis del constitucionalisme, han provocat «un debat apassionat», tant a Espanya, com a les principals nacions d'Europa Occidental.

Segons Canosa (2003), en relació a l'article 27, durant el debat constituent s'enfrontaren clarament dues posicions, una es podria qualificar de «liberal» i l'altra «d'esquerres». El fruit va ser «un article complert i en cert sentit ambivalent»; és un dels articles més llargs de tot el text constitucional. Aquest article reflecteix el laboriós consens constitucional en matèria educativa. D'una banda, es recull un dret de llibertat, com és la llibertat d'ensenyament; per l'altra, es recull la seva vessant de prestació o servei, en el dret a l'educació.

---

¹⁰²Constitució espanyola de 1978. Títol I: dels drets i deures fonamentals (articles 10 a 55).

Capítol primer: dels espanyols i estrangers (articles 11 a 13).

Capítol segon: drets i llibertats (articles 14 a 38).

- Secció 1ª: dels drets fonamentals i de les llibertats públiques (articles 15 a 29).

- Secció 2ª: dels drets i deures dels ciutadans (articles 30 a 38).

Capítol tercer: dels principis rectoris de la política social i econòmica (articles 39 a 52).

Capítol quart: de les garanties de les llibertats i drets fonamentals (articles 53 i 54).

Capítol cinquè: de la suspensió dels drets i les llibertats (article 55).

El fet de ser molt ampla l'habilitació al legislador, per a desenvolupar els preceptes de l'article 27, ha originat que el debat constituent s'ha traslladat a les Corts Generals en diverses ocasions. Cada llei relacionada amb l'educació -i ja van unes quantes, amb el consegüent desgast per tal de configurar un sistema educatiu-, a més d'intensos debats, ha acabat impugnada davant el Tribunal Constitucional, el qual a través de les diferents sentències ha anat fixant els límits de la discrecionalitat del legislador.

El contingut de l'article 27 de la Constitució espanyola és el següent:

Article 27.

1. Tots tenen el dret a l'educació. Es reconeix la llibertat d'ensenyament.
2. L'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i a les llibertats fonamentals.
3. Els poders públics garanteixen el dret que assisteix als pares per a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.
4. L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.
5. Els poders públics garanteixen el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb la participació efectiva de tots els sectors afectats i la creació de centres docents.
6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat de creació de centres docents, dins del respecte als principis constitucionals.
7. Els professors, els pares i, en el seu cas, els alumnes intervindran en el control i gestió de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics, en els termes que la llei estableixi.
8. Els poders públics inspeccionaran i homologaran el sistema educatiu per a garantir el compliment de les lleis.
9. Els poders públics ajudaran als centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.
10. Es reconeix l'autonomia de les Universitats, en els termes que la llei estableixi.

4.4.2.- El dret a l'educació

El dret a l'educació, proclamat a l'article 27 de la Constitució espanyola, pot ser entès com un concepte genèric que, denota conjuntament, tots els drets i llibertats reconeguts en aquest precepte. No obstant aquesta accepció, hem de tenir present que, en sentit estricte, el dret de tots a l'educació és un dret de

prestació específic, és a dir un títol subjectiu per a reclamar a l'Estat un servei. Així s'ha reconegut, expressament, pel Tribunal Constitucional, en la STC 86/1985¹⁰³.

La determinació del subjecte del dret a l'educació s'ha realitzat d'una manera molt comprensiva. A l'indicar que «tots tenen el dret a l'educació» (article 27,1) ens estem referint, tant als nacionals, com als estrangers. La Constitució de 1978 es diferencia de la de 1931, que sols reconeixia aquest dret als espanyols (article 48 de la Constitució de 1931). La titularitat d'aquest dret en relació als estrangers pot restringir-se, segons s'especifica en l'article 13,1 de la Constitució espanyola de 1978, «en els termes que estableixin els tractats i la llei». La Convenció relativa a la lluita contra les discriminacions en l'esfera de l'ensenyament de 1960¹⁰⁴, en el seu article 3, compromet als Estats a «concedir als súbdits estrangers residents al seu territori, l'accés a l'ensenyament en les mateixes condicions que els propis nacionals».

L'objecte d'aquest dret de prestació no és l'accés a qualsevol tipus d'ensenyament, sinó específicament als ensenyaments regulats, és a dir, a aquells a què es refereix «la programació general» realitzada pels Poders públics (article 27,5) i que s'integra en el sistema educatiu inspeccionat i homologat per ells (article 27,8). L'accés als ensenyaments bàsics és, a més d'un dret, una obligació constitucional (article 27,4). Objecte del dret a l'educació és, també, la gratuïtat de l'ensenyament bàsic.

Dins del contingut del dret a l'educació, hi trobem, tant aspectes de dret de prestació, com de dret de llibertat. El contingut del dret a l'educació com a dret de llibertat està molt vinculat al lliure desenvolupament de la persona humana, tant a nivell individual de realització personal, com a nivell personal de vida en comunitat de manera democràtica. L'educació esdevé un instrument decisiu en la formació de la personalitat. En el text constitucional no sols es proclama una educació en llibertat, sinó també una educació per a la llibertat (article 27,2).

---

¹⁰³ STC 86/1985 de 10 de juliol, relativa a un recurs d'emparament contra una STS de data 24 de gener de 1985 en la que s'anul·laven diferents preceptes d'una Ordre ministerial de data 16 de maig de 1984 sobre subvencions a centres docents privats. Suplement al BOE núm. 194, de 14 d'agost de 1985, p. 2-16. Disponible a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

¹⁰⁴ La Convenció relativa a la lluita contra les discriminacions en l'esfera de l'ensenyament és va aprovar el 14 de desembre de 1960, per la Conferència General de la Organització de Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura. Disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 344-350.

L'efectivitat del dret a l'educació com a dret de prestació, en el text constitucional, es troba garantit, tant per l'obligació dels Poders públics de crear centres docents, específicament, destinats a garantir el dret a l'educació (article 27,5); com pel sistema d'ajudes públiques als centres docents (art 27,9). Fernández-Miranda i Sánchez Navarro (1996) sintetitzen aquest contingut en els següents aspectes: a) el dret d'accedir als ensenyaments del sistema educatiu de l'Estat; b) el dret a la qualitat de l'ensenyament; c) el dret de l'alumnat a una avaluació objectiva i a la permanència en el centre i d) el dret a una educació bàsica gratuïta.

La Constitució no conté una concepció neutral de l'educació, sinó que proclama com a objecte de l'educació el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals (article 27,2). Els fins constitucionals de l'acció educativa, la qualitat de l'ensenyament i els drets de l'alumnat garanteixen el desenvolupament del dret a l'educació.

4.4.3.- La llibertat d'ensenyament

La llibertat d'ensenyament, reconeguda en l'article 27,1 de la Constitució de 1978, és una expressió que no té cap precedent en la història constitucional d'Espanya, perquè les anteriors Constitucions sols es referien a aspectes d'aquesta llibertat, com la llibertat de fundació d'establiments d'educació -les de 1869 i 1876- o a la llibertat de càtedra -la de 1931-.

Fernández-Miranda i Sánchez Navarro (1996: 183) apunten que el contingut jurídic de la llibertat d'ensenyament «és veritablement conflictiu i sobre ell s'articulen les discrepàncies entorn del model educatiu de l'Estat espanyol». De fet, en el debat constituent, els partits polítics d'esquerra van voler ometre'l, en defensa d'un model d'escola pública laica. El seu reconeixement final en el text constitucional no ha aclarit els dubtes. Els conflictes interpretatius han continuat existint, tant en el debat parlamentari de totes les lleis educatives, com en les negociacions per tal de redactar els decrets de desenvolupament; i tot això s'ha vist reflectit, tant en els recursos d'inconstitucionalitat en relació a les normes de rang legal, com en els recursos contenciosos-administratius en relació a les normes de rang reglamentari. Per

al Tribunal Constitucional¹⁰⁵ «al reconèixer-se la llibertat d'ensenyament, la Constitució està afirmant que el dret de tots a l'educació ha de realitzar-se dins d'un sistema educatiu plural, regit per la llibertat (...). Es tracta, doncs, d'una norma organitzava que serveix de cobertura a varies llibertats concretes, d'un principi que constitueix la projecció en matèria educativa de dos dels valors superiors del nostre ordenament jurídic: la llibertat i el pluralisme».

Aquesta polèmica -encara plenament present- enfronta bàsicament dos concepcions sobre l'educació no sols diferents, sinó en molts casos radicalment oposades. Per a De Esteban i González-Trevijano (1993: 218), «les forces polítiques conservadores consideren la llibertat d'ensenyament com l'eix del sistema educatiu en el que es destaca la llibertat de creació de centres docents privats. A més s'atribueix un tractament preferent a la llibertat dels pares d'escollir el centre docent que estimin més convenient per a la formació dels seus fills; exigint de l'Estat tant el finançament dels centres públics com dels centres privats i subordinant la llibertat de càtedra a l'ideari del centre docent respectiu». En un sentit totalment contrari, «les forces polítiques d'esquerra potencien l'escola estatal única i consideren l'educació com un servei públic; defensen un model d'ensenyament laic i, en el seu cas, les escoles privades per qui vulgui pagar-les».

En tot cas, en la interpretació de la llibertat d'ensenyament, el Tribunal Constitucional¹⁰⁶ ha indicat que, aquesta ha d'entendre's «com una projecció de la llibertat ideològica i religiosa i del dret a expressar i difondre lliurement els pensaments, idees o opinions que també garanteixen i protegeixen altres preceptes constitucionals, especialment els articles 16,1 -llibertat ideològica, religiosa i de culte- i l'article 20,1,a) -llibertat d'expressió-». L'ensenyament consisteix, doncs, en la transmissió d'un determinat cos de coneixements i valors. Del principi de la llibertat d'ensenyament deriva també el dret dels pares i les mares a elegir la formació religiosa i moral que desitgin per als seus fills i

---

¹⁰⁵ STC 5/1981, de 13 de febrer, relativa al recurs d'inconstitucionalitat promogut contra la Llei orgànica 5/1980, de 19 de juny, per la que es regula l'Estatut de centres escolars, FJ número 9. Suplement al BOE núm. 47, de 24 de febrer de 1981, p. 16-36. Disponible a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis>. [Accés: 11.06.2009].

¹⁰⁶ El Tribunal Constitucional s'ha pronunciat sobre la llibertat d'ensenyament en la STC 5/1981, de 13 de febrer, relativa al recurs d'inconstitucionalitat promogut contra la Llei orgànica 5/1980, de 19 de juny, per la que es regula l'Estatut de centres escolars, FJ número 9. Suplement al BOE núm. 47, de 24 de febrer de 1981, p. 16-36. i en la STC 77/1985, de 27 de juny, relativa al recurs previ d'inconstitucionalitat contra el projecte de llei orgànica reguladora del dret a l'educació, FJ número 7. Suplement al BOE núm. 170, de 17 de juliol de 1985, p. 21-41). Disponibles a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

filles (article 27,3 de la Constitució). La llibertat d'ensenyament va estrictament lligada a la llibertat de càtedra, a la creació de centres docents i als drets educatius de les famílies (Satrústegui, 1991).

4.4.4.- La llibertat de càtedra

La llibertat de càtedra, tot i ser una llibertat de l'àmbit educatiu, no es troba regulada en l'article 27 -dedicat als drets educatius- sinó en l'article 20,1,c) de la Constitució espanyola, en el marc de la llibertat d'expressió¹⁰⁷.

Per al Tribunal Constitucional¹⁰⁸, la llibertat de càtedra «té un contingut negatiu uniforme en quan habilita al docent per a resistir qualsevol mandat de donar a l'ensenyament una orientació ideològica determinada (...). La llibertat de càtedra és, en aquest sentit, noció incompatible amb l'existència d'una ciència o doctrina oficials».

La llibertat de càtedra té el seu origen històric en l'àmbit universitari, com a dret de defensa dels professors enfront de les intromissions del govern en l'autonomia docent. La Constitució de 1931 la contemplava per a tots els docents -mestres, professors i catedràtics- de l'ensenyament públic. La Constitució de 1978 l'estén a tot el conjunt del sistema educatiu. Segons el Tribunal Constitucional, també, s'aplica als centres privats, amb el seu corresponent ideari. No obstant, el contingut i els límits de la llibertat de càtedra varia segons la naturalesa del lloc docent; el seu grau màxim correspondria als docents dels nivells superiors.

4.4.5.- El dret a la lliure creació de centres docents

La llibertat de creació de centres docents és reconeguda en l'article 27,6 de la Constitució espanyola, seguint la tradició de les Constitucions de 1869 i

---

¹⁰⁷ Article 20.1 Constitució espanyola de 1978.

Es reconeixen i protegeixen els drets:

a) A expressar i difondre lliurement els pensaments, idees i opinions mitjançant la paraula, l'escrit o qualsevol altre mitjà de reproducció.

b) A la producció i creació literària, artística, científica i tècnica.

c) A la llibertat de càtedra.

d) A comunicar i rebre lliurement informació veraç per qualsevol mitjà de difusió. La llei regularà el dret a la clàusula de consciència i al secret professional en l'exercici d'aquestes llibertats.

¹⁰⁸STC 5/1981, de 13 de febrer, relativa al recurs d'inconstitucionalitat promogut contra la Llei orgànica 5/1980, de 19 de juny, per la que es regula l'Estatut de centres escolars, FJ número 8. Suplement al BOE núm. 47, de 24 de febrer de 1981, p. 16-36. Disponible a <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

1876, i en coherència amb la realitat de l'oferta educativa privada. El contingut de la llibertat de creació de centres docents, també, inclou la de dirigir-los. Això no obstant, en els centres privats sostinguts amb fons públics, el poder de direcció de la titularitat està limitat en virtut de l'article 27.7 de la Constitució de 1978, que reconeix al professorat, les famílies i, en el seu cas, a l'alumnat el dret a intervenir en el control i la gestió dels centres en els termes que la llei estableixi.

La creació dels centres docents privats comporta la qüestió del seu finançament. En rigor, el problema del finançament públic dels centres privats és el problema de l'efectivitat del dret a la llibertat d'ensenyament i, concretament, del dret a l'elecció d'un tipus d'educació, en una doble dimensió. D'una banda, possibilitar les ofertes educatives que la societat demana; i de l'altra, possibilitar l'accés a aquesta oferta mitjançant la superació dels obstacles econòmics. El fonament d'aquest finançament el trobem en els articles 27,9, 27,4 i 9,2 del text constitucional¹⁰⁹ (Fernández-Miranda i Sánchez Navarro, 1996).

No obstant aquest finançament no és ni il·limitat, ni injustificat. En aquest sentit, Satrustegui (1991: 317) apunta que la llibertat de creació de centres docents «no comporta un dret constitucional a la subvenció». El Tribunal Constitucional deixa molt clar¹¹⁰ que en el desenvolupament de l'article 27,9 de la Constitució espanyola, el legislador pot condicionar aquests tipus d'ajudes -són instrument per a la prestació d'un servei públic- i establir prioritats dins de les disponibilitats pressupostàries.

4.4.6.- El dret dels pares i mares i dels alumnes a elegir el tipus d'educació

Els drets educatius dels pares i de les mares poden considerar-se que són dos, un de genèric i un d'específic. El genèric consisteix en escollir el tipus

---

¹⁰⁹Constitució espanyola de 1978.

Article 27.9: Els poders públics ajudaran als centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.

Article 27.4: L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.

Article 9.2: Correspon als poders públics promoure les condicions per a què la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en que s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que impedeixin o dificulten la seva plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social.

¹¹⁰ STC 77/1985, de 27 de juny, relativa al recurs previ d'inconstitucionalitat contra el projecte de llei orgànica reguladora del dret a l'educació, FJ número 28. Suplement al BOE núm. 170, de 17 de juliol de 1985, p. 21-41. Disponible a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

d'educació que volen per als seus fills i filles. L'específic seria escollir la formació religiosa i moral, també, per als seus fills i filles, que estigui d'acord amb les seves conviccions. Aquests drets pertanyen a les mares i als pares o a les tutores i tutors, en relació a la minoria d'edat dels infants i dels joves, en les etapes de l'educació infantil, l'educació primària i l'educació secundària.

El dret a escollir el tipus d'educació es concreta en la possibilitat d'escollir centres diferents als creats pels Poders públics. Aquí ens trobem davant d'un dret de llibertat que no comporta, directament, cap pretensió de prestació econòmica per part dels Poders públics (Satrústegui, 1991). També, pressuposa la possibilitat de poder optar per un centre públic amb una necessària vocació de neutralitat.

El dret a escollir la formació religiosa i moral es pot entendre, d'una banda, com una projecció de la llibertat de consciència que es concreta en una llibertat d'autonomia enfront de l'Estat, el contingut de la qual és el respecte de l'activitat individual; i, de l'altra, com un dret de prestació davant de l'Estat que queda obligat a organitzar i finançar els ensenyaments religiosos i morals que responen a les diverses conviccions de les famílies (Fernández-Miranda i Sánchez Navarro, 1996).

4.4.7.- Les garanties d'aquests drets

Finalment, ens referirem a les garanties constitucionals per a l'efectivitat del conjunt de preceptes recollits en l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978. Aquest article està ubicat dins el nucli de més protecció dels drets i llibertats reconeguts en el text constitucional. Segons l'article 53.2 de la Constitució espanyola de 1978, l'article 14, la Secció 1ª del Capítol segon del Títol I (articles 15 a 29) i l'objecció de consciència de l'article 30 gaudeixen d'aquesta especial protecció.

La seva efectivitat es pot demanar, tant davant dels tribunals de la jurisdicció ordinària, com en recurs d'emparament davant del Tribunal Constitucional (article 161,1,b de la Constitució de 1978). L'emparament davant dels jutjats i tribunals ordinaris s'instrumenta a través d'un procediment especial, preferent i sumari (article 53,2 de la Constitució de 1978). El mateix

Tribunal Constitucional ha establert la via de la jurisdicció ordinària com a prèvia al recurs d'emparament davant seu¹¹¹.

A més, com tots els drets i llibertats del Títol I vinculen a tots els Poders públics i sols per llei, que en tot cas haurà de respectar el seu contingut essencial, podrà regular-se l'exercici d'aquests drets i llibertats. Aquestes lleis seran susceptibles de control per part del Tribunal Constitucional (articles 53,1 i 161,1,a de la Constitució espanyola de 1978).

El Tribunal Constitucional també ha perfilat aquest concepte de «contingut essencial»¹¹². Per tal d'identificar aquest contingut essencial es poden seguir-se dos camins. El primer és acudir a la naturalesa jurídica o la manera de concebre i configurar aquest dret. El segon camí seria identificar el que s'ha anomenat «interès jurídic protegit» per aquests drets. Aquests dos camins no han de considerar-se alternatius o antitètics, sinó tot el contrari, han de considerar-se complementaris.

En relació a la interpretació del Tribunal Constitucional, en el cas concret de l'article 27 de la Constitució espanyola, Álvarez Conde (1999: 449) es mostra molt crític. Aquesta crítica continua vigent en el moment present. En aquest sentit, apunta:

Han existit dues interpretacions diferents del significat del dret a l'educació constitucionalitzat en l'article 27. Això no obstant, aquestes dues interpretacions no poden deduir-se de la doctrina del nostre Tribunal Constitucional. En línies generals podria afirmar-se que mentre en la primera sentència, la de 13 de febrer de 1981¹¹³, el Tribunal efectua una determinada interpretació amb l'oposició d'un important sector del mateix, del dret a l'educació; en la de 27 de juny de 1985¹¹⁴ es tracta d'acomodar la regulació de LODE a aquesta primitiva interpretació majoritària, que ara no és contestada en el si del propi Tribunal. És a dir, l'activitat del nostre Tribunal pot merèixer dues consideracions: a) d'una banda, sembla que es tracta d'evitar no sempre amb criteris jurídics el ressorgiment d'aquesta espècie de 'guerra escolar' que s'estava desenvolupant sobre el significat del dret a l'educació (...) i b) d'altra, sembla que el

---

¹¹¹ STC 284/2000, de 27 de novembre, relativa a la tutela judicial efectiva. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

¹¹² STC 11/1981, de 8 d'abril, relativa al dret de vaga. Suplement al BOE núm. 99, de 25 d'abril de 1981. Disponible a: http://www.boe.es/g/es/iberlex/bases_datos_tc/doc i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

¹¹³ STC 5/1981, de 13 de febrer, relativa al recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei orgànica 5/1980, de 19 de juny, que regula l'Estatut de centres escolars. Suplement al BOE núm. 47, de 24 de febrer de 1981, p. 16-36. Disponible a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

¹¹⁴ STC 77/1985, de 27 de juny, relativa al recurs previ d'inconstitucionalitat contra el projecte de Llei orgànica reguladora del dret a l'educació. Suplement al BOE núm. 170, de 17 de juliol de 1985, p. 21-41. Disponible a: <http://www.congreso.es/constitucion/indice/sinopsis> i <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

nostre Tribunal mostri importants fissures en els temes claus que han estat sotmesos a la seva consideració, on la utilització dels criteris polítics enfront dels jurídics ha estat una constant, sense que per altra banda, i això és el realment preocupant, dita línia d'argumentació hagi seguit un tracte continu.

4.4.8.- Els drets educatius en els Estatuts d'Autonomia de Catalunya

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya, aprovat mitjançant la Llei orgànica 4/1979, de 18 de desembre¹¹⁵, establia en el seu article 8,1 que «els ciutadans de Catalunya són titulars dels drets i deures fonamentals establerts en la Constitució».

L'article 15 de l'anterior text estatutari atribuïa a la Generalitat la competència plena en la regulació i l'administració de l'ensenyament en tota la seva extensió, nivells i graus, modalitats i especialitats, en l'àmbit de les seves competències, sense perjudici del previst en l'article 27 de la Constitució i en les lleis orgàniques que el desenvolupin, i en l'article 149,1,30 del text constitucional -relatiu a l'obtenció, expedició i homologació dels títols acadèmics i professionals-, així com l'alta inspecció necessària per al seu compliment i garantia.

La disposició transitòria setena de l'Estatut de 1979 ja preveia les transferències necessàries en matèria d'ensenyament per a traspasar a la competència de la Generalitat els serveis i centres de l'Estat a Catalunya, d'acord amb els calendaris i programes que definís la comissió mixta composta pels governs estatal i autonòmic.

A l'empara d'aquest Estatut de 1979, no s'ha promulgat cap llei catalana d'educació, que possibilités la configuració d'un sistema educatiu propi. En aquest sentit, tots els decrets del Govern de la Generalitat que han regulat l'ordenació del sistema educatiu ho han fet a l'empara de lleis estatals.

El plantejament en el vigent Estatut de 2006¹¹⁶ de la qüestió educativa es realitza de manera diferent a la de l'Estatut d'Autonomia de 1979 al recollir de manera expressa un article referit al dret a l'educació -dins un títol que comprèn els drets, deures i principis rectors-, enlloc de la remissió genèrica als

---

¹¹⁵ Versió oficial en català al DOGC núm. 38, de 31 de desembre de 1979. Versió oficial en castellà al BOE núm. 306, de 22 de desembre de 1979.

¹¹⁶ Llei Orgànica 6/2006, de 19 de juliol. Versió oficial en català al DOGC núm. 4680, de 20 de juliol de 2006. Versió oficial en castellà al BOE núm. 172, de, també, 20 de juliol de 2006.

drets i deures fonamentals establerts en la Constitució espanyola, que es preveia en l'article 8,1 de l'Estatut d'Autonomia de 1979-. L'article 21 de l'Estatut de 2006 recull les mateixes qüestions que l'article 27 de la Constitució espanyola, ja que no pot existir contradicció entre ambdues normes.

Seguidament, s'analitza el tractament dels aspectes educatius en l'Estatut d'Autonomia de 2006:

a) Dins el Títol I -Drets i deures i principis rectors-, Capítol I -Drets i deures de l'àmbit civil i social-:

Article 21: Drets i deures en l'àmbit de l'educació

1. Totes les persones tenen dret a una educació de qualitat i a accedir a la mateixa en condicions d'igualtat. La Generalitat ha d'establir un model educatiu d'interès públic que garanteixi aquests drets.
2. Les mares i els pares tenen garantit, d'acord amb els principis establerts en l'article 37,4, el dret que els assisteix per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions en les escoles de titularitat pública, en les que l'ensenyament és laic.
3. Els centres docents privats poden ser sostinguts amb fons públics d'acord amb el que es determini en les lleis, per a garantir els drets d'accés en condicions d'igualtat i a la qualitat de l'ensenyament.
4. L'ensenyament és gratuït en totes les etapes obligatòries i en els demés nivells que s'estableixi per la llei.
5. Totes les persones tenen dret a la formació professional i a la formació permanent, en els termes establerts per les lleis.
6. Totes les persones tenen dret a disposar, en els termes i condicions que estableixin les lleis, d'ajudes públiques per a satisfer els requeriments educatius i per a accedir en igualtat de condicions als nivells educatius superiors, en funció dels seus recursos econòmics, aptituds i preferències.
7. Les persones amb necessitats educatives especials tenen dret a rebre el suport necessari que els permeti accedir al sistema educatiu, d'acord amb l'establert per les lleis.
8. Els membres de la comunitat educativa tenen dret a participar en els afers escolars i universitaris en els termes establerts per les lleis.

b) Dins el Títol I -Drets i deures i principis rectors-, Capítol V -Principis rectors-:

Article 44. Educació, investigació i cultura.

1. Els poders públics han de garantir la qualitat de l'ensenyament i han d'impulsar una formació humana, científica i tècnica de l'alumnat fonamentada en els valors

socials d'igualtat, solidaritat, llibertat, pluralisme, responsabilitat cívica i els altres que fonamenten la convivència democràtica.

2. Els poders públics han de promoure el coneixement suficient d'una tercera llengua al finalitzar l'ensenyament obligatori.
3. (...)
4. (...)
5. (...)

c) Dins el Títol IV -De les competències-, Capítol II -Les matèries de les competències-:

Article 131. Educació.

1. Correspon a la Generalitat en matèria d'ensenyament no universitari, la competència exclusiva sobre els ensenyaments que no condueixin a l'obtenció del títol o certificació acadèmica o professional amb validesa en tot l'Estat i sobre els centres docents en que s'imparteixen aquests ensenyaments.
2. Correspon a la Generalitat, en matèria d'ensenyament no universitari, en relació als ensenyaments obligatoris i no obligatoris que condueixen a l'obtenció d'un títol acadèmic o professional amb validesa en tot l'Estat i als ensenyaments d'educació infantil, la competència exclusiva que inclou: (...).
3. En el no regulat en l'apartat anterior i en relació amb els ensenyaments que en ell es contemplan correspon a la Generalitat, respectant els aspectes essencials del dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament en matèria d'ensenyament no universitari i d'acord amb l'establert en l'article 149,1,30 de la Constitució, la competència compartida que inclou en tot cas: (...).
4. Correspon a la Generalitat, en matèria d'ensenyament no universitari, la competència executiva sobre l'expedició i homologació dels títols acadèmics i professionals estatals.

El tractament dels drets educatius i de les competències educatives en l'Estatut d'Autonomia de 2006 és molt extens. El marge d'actuació que es desprèn del mateix és molt ampli. Això no obstant, les competències no són tan plenes com és pretén en el redactat de l'article 131.

La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, en l'Estatut d'Autonomia, va estar envoltada de molta polèmica, com ja s'ha anticipat en l'apartat 1.4. En el seu complex procés d'elaboració, la qüestió de l'ensenyament de la religió va ser l'últim punt en el que es van posar d'acord les quatre forces polítiques, que li van donar el seu suport en el Parlament de Catalunya. La seva redacció definitiva es va establir, el dia abans de la votació final, en el Ple del Parlament, el 29 de setembre de 2005.

Fruit de l'ample marge d'actuació que permet aquest Estatut, és l'aprovació de la Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'educació de Catalunya¹¹⁷.

4.5.- Els drets educatius en la Constitució europea

En la Constitució europea¹¹⁸, el dret a l'educació es contempla en l'article II-74. En ell s'estableix el dret de tota persona a l'educació i a la formació professional i permanent; indicant com això comporta la gratuïtat de l'ensenyament obligatori. També es preveu la llibertat de creació de centres docents i el dret de les mares i els pares a garantir l'educació dels seus fills i filles conforme a les seves conviccions religioses, filosòfiques i pedagògiques.

4.6.- Els drets educatius en els tractats internacionals

En relació al tractament dels drets educatius en els tractats internacionals -i el mateix es pot afirmar en relació a la Constitució europea-, Canosa (2003) ens apunta com l'article 27 de la Constitució espanyola «és molt més generós i brinda una protecció major» que la recollida en els tractats internacionals subscrits per l'Estat espanyol i com, per aquesta circumstància, «la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans no afecta, sinó en molts pocs aspectes, a l'enteniment dels drets educatius reconeguts pel nostre text constitucional». Això no obstant, és important conèixer el marc d'aquests tractats en relació, tant a possibles reformes constitucionals, com als continguts mínims que, internacionalment, es garanteix a nivell educatiu.

La Declaració Universal dels Drets Humans¹¹⁹ de l'ONU de 1948 s'inicia amb la proclamació de que «tots els pobles i nacions han d'esforçar-se, a fi que tant els individus com les institucions (...) promoguin, mitjançant l'ensenyament i l'educació, el respecte a aquests drets i llibertats (...)».

En l'article 26,1 s'estableix que tota persona té dret a l'educació. Es distingeix entre: a) instrucció elemental que serà gratuïta i obligatòria; b)

---

¹¹⁷ Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació de Catalunya. DOGC núm. 5422, de 16 de juliol de 2009, p. 56589-56682.

¹¹⁸ Signada a Roma el 29 d'octubre del 2004 pels Caps d'Estat i de Govern dels països membres. Disponible a: <http://www.constitucioneuropea.org> [Accés: 11.06.2009].

¹¹⁹ Text disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 54-59.

instrucció tècnica i professional que haurà de ser generalitzada; i c) l'accés als estudis superiors, que serà igual per a tots en funció dels respectius mèrits.

Els fins de l'educació es defineixen en l'article 26,2 com els fins de la democràcia i la pau a l'establir-se que l'educació: a) tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana i l'enfortiment del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals; b) afavorirà la comprensió, la tolerància i l'amistat entre totes les nacions i tots els grups ètnics o religiosos; i c) promourà el desenvolupament de les activitats de l'ONU pel manteniment de la pau. Finalment, en l'article 26,3 s'atribueix als pares i a les mares el dret a escollir el tipus d'educació que vulguin donar als seus fills i filles.

En la mateixa línia, també en el marc de l'ONU, el Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966¹²⁰ estableix, en el seu article 13, un redactat molt ampli on es recullen diferents aspectes relatius al dret a l'educació. L'educació, a la que tota persona hi té dret, s'ha d'orientar, d'una banda, cap al desenvolupament de la personalitat humana i de la seva dignitat i, de l'altra, cap a l'enfortiment del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals. L'educació ens ha de permetre a tots participar en una societat lliure. Es contempla el dret de les mares i els pares d'escollir escola i de que les seves filles i fills rebin l'educació religiosa o moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. També es preveu la llibertat de creació de centres docents.

El Pacte Internacional des Drets Civils i Polítics de 1966¹²¹ preveu una connexió, com ja s'ha anticipat en l'apartat 3.3.5, entre el dret a l'educació, d'una banda, i les llibertats de pensament, consciència i religió (article 18) i les llibertats d'opinió i expressió (article 19), de l'altra. Els fins de l'educació estan, directament, relacionats amb el desenvolupament, tant a nivell individual com a nivell social, de la persona. En aquest sentit, els Estats es comprometen a respectar la llibertat de les mares i els pares per a què els seus fills i filles rebin l'educació religiosa o moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions (article 18). També s'estableix el respecte a les minories ètniques,

---

¹²⁰Text disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 82-91.

¹²¹Text disponible a: García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid, Ediciones de la Torre, p. 60-77.

religioses i lingüístiques (article 27). Aquest respecte es manifesta necessàriament en la configuració d'un sistema o model educatiu.

El dret que assisteix a les famílies per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral, d'acord amb les seves conviccions, es troba amplament recollit, tant en la Constitució espanyola i l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, com en la Constitució europea i en els Tractats Internacionals.

4.7.- Els drets educatius en els documents vaticans

Els documents vaticans, també, estableixen aquesta connexió entre les famílies i l'educació moral i religiosa de les seves filles i fills, en relació a la religió i moral catòliques. Aquest tema ha estat present, de manera constant en la literatura eclesiàstica.

Els documents del Concili Vaticà II recorden el dret a la llibertat religiosa i al pluralisme en les societats modernes, i tenen present l'educació religiosa cristiana, dels infants i joves, a l'escola, diferenciada, tant de la formació catequètica, com de l'assistència religiosa en els centres educatius.

La declaració conciliar *Dignitatis humane* (DH), de 7 de desembre de 1965, sobre la llibertat religiosa¹²², recull el dret de les famílies a «determinar la forma d'educació religiosa que s'ha de donar als seus fills, segons les seves pròpies conviccions religioses» (DH, 5).

La declaració conciliar *Gravissimum educationis* (GE), de 28 d'octubre de 1965, sobre l'educació cristiana¹²³, estableix que «la veritable educació es proposa la formació de la persona humana en ordre a la seva finalitat última» i «que els infants i els adolescents tenen dret a que se'ls estimuli a apreciar amb recta consciència els valors morals i a acceptar-los amb adhesió personal i també a que se'ls estimuli a conèixer i a estimar més a Déu» (GE, 1).

En aquesta declaració conciliar, es configura a la família com el primer agent educatiu (GE). Seguidament, s'estableix que l'Església disposa de diferents mitjans per a l'educació religiosa i moral dels infants i joves (GE, 4). Les escoles -el sistema educatiu- es defineixen com el mitjà més important per a l'educació (GE, 5). L'Església «aplaudeix cordialment a les autoritats i

¹²² Disponible a: http://www.vatican.va/.../vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_sp.html [Accés: 22.11.2013].

¹²³ Disponible a: http://www.vatican.va/.../vat-ii_decl_19651028_gravissimum-educationis_sp.html [Accés: 22.11.2013].

societats civils que, tenint present el pluralisme de la societat moderna i afavorint la deguda llibertat religiosa, ajudin a les famílies per a què pugin donar als seus fills en totes les escoles una educació conforme als principis morals i religiosos de les famílies» (GE, 7).

**CAPÍTOL 5. LES RELACIONS ENTRE ELS PODERS
PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES EN MATÈRIA
EDUCATIVA. ASPECTES EDUCATIUS**

Aquest capítol de la tesi és molt extens. Es divideix en sis apartats. En el primer apartat, s'enumeren els matisos educatius de la laïcitat. En els apartats segon a quart, s'analitza l'articulació d'aquests aspectes dins del nostre sistema educatiu. En el segon, es realitza aquesta anàlisi des de la perspectiva de la concepció del sistema educatiu com a servei públic. En el tercer, des de la perspectiva històrica. I en el quart, des de la perspectiva present de configuració i ordenació del sistema educatiu.

Des d'aquesta perspectiva, i a la llum de la Constitució espanyola de 1878 i de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, s'entra en l'anàlisi dels aspectes relatius al dret a l'educació, dels aspectes relatius al sistema educatiu, del Pacte Nacional per l'Educació i de la Llei d'Educació de Catalunya, així com dels aspectes relatius a la doble xarxa de centres docents i al sistema de concerts.

Els apartats cinquè i sisè plantegen nou aspectes conflictius entorn de la laïcitat en l'àmbit educatiu. En l'apartat cinquè s'analitzen els vuit aspectes següents: a) l'elecció de centre; b) l'elecció d'un sistema educatiu alternatiu; c) l'objecció de consciència per a cursar determinades matèries i assignatures; d) l'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius; e) l'ús de determinades vestidures, tant per part de l'alumnat com per part del personal docent; f) l'assistència religiosa en els centres docents; g) la realització d'actes de caire ideològic-religiós en els centres docents, i h) la relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de religió.

La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu s'analitza en l'apartat sisè, realitzant-se una anàlisi històrica i una anàlisi comparada. Finalment, es detalla la presència de l'ensenyament de la religió a la Universitat.

L'anàlisi comparada es realitza en relació als següents països: a) Itàlia, b) Portugal; c) França; d) Alemanya; e) Irlanda del Nord; f) Països europeus amb religió oficial estatal (Suècia, Dinamarca, Finlàndia i Gran Bretanya); i g) Canadà (distingint entre Ontàrio i Quebec).

5.1.- Els matisos educatius de la laïcitat

La laïcitat com a manera d'organització d'una societat es trasllada, també, a l'àmbit educatiu, amb independència de la titularitat en la gestió dels centres docents. L'anàlisi d'aquests matisos educatius de la laïcitat, dins l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol, es pot articular entorn dels quatre aspectes següents: a) el dret a l'educació; b) la llibertat d'ensenyament; c) la llibertat de creació de centres docents; i d) els drets educatius de pares i mares.

L'estudi de l'articulació d'aquests quatre aspectes dins el sistema educatiu de l'Estat espanyol es realitza en els tres apartats següents. Els problemes que plantegen es veuran en els apartats 5 i 6 d'aquesta part de la tesi.

5.2.- La concepció del sistema educatiu com un servei públic

La preocupació educativa per part dels Poders públics es troba molt lligada a la funció de l'escola com a reproductora del model de convivència social. De Guzmán (1986) ens parla de quatre models teòrics, que permeten multitud de combinacions, alhora de configurar el sistema educatiu d'un país en relació a l'educació primària. Aquests models, que es poden extrapolar a tot el sistema educatiu, són els següents:

a) Ensenyament estatal, monopolista i centralista d'escola única al servei d'uns ideals que poden ser democràtics, patriòtics o religiosos.

b) Ensenyament nacionalista, estatal, monopolista i centralista d'escola única, però al servei exclusiu d'ideals totalitaris de tipus socialista, comunista o feixista.

c) Llibertat d'ensenyament, encara que subjecta a algunes directrius per part de l'Estat, amb tipologia variada de centres escolars segons els grups socials o religiosos que les sostenen.

d) Ensenyament com a servei públic, amb una administració independent de tota ideologia política o confessió religiosa i tenint una finalitat cultural o professional.

L'anàlisi de l'evolució històrica del sistema educatiu ens mostra, com la Il·lustració i el liberalisme del segle XIX ja expressaven la seva confiança en

l'educació com a portadora de llibertat i com a garantia de la democràcia. El naixement dels sistemes educatius nacionals a l'Europa Occidental va lligada a «la supervivència no sols com a sistema democràtic, sinó també en molts casos com a nació» (Fernández Soria, 1999: 53).

El liberalisme, que des de finals del segle XVIII i durant el primer quart del segle XX va concebre la funció de l'Estat com un «Estat policia» que es limités a aplicar la llei i mantenir l'ordre, es va veure superat per molts conflictes socials fruit del mal funcionament del sistema de mercat com a mecanisme per a distribuir la riquesa d'una societat. Aquests conflictes socials van comportar la intervenció estatal portant a l'escena política qüestions que afectaven a l'ordre social. Es configuren els drets socials i les prestacions públiques com a instruments per a aconseguir unes societats millors on sigui possible establir un marc d'igualtat d'oportunitats per a tothom. En aquest sentit, la idea de l'Estat social es caracteritza per ser una «complexa realitat (...) amb objectius de redistribució i igualació» (Álvarez Conde, 1999: 109). La qualificació de social a la noció d'Estat democràtic de dret comporta la garantia per part dels Poders públics de l'efectivitat en el gaudiment d'uns drets i llibertats.

En l'esfera de drets i llibertats de les persones, es pot distingir un procés gradual i progressiu de reconeixement dels drets per l'Estat modern, que finalment ha donat lloc a l'Estat social i democràtic de dret. Aquest procés s'inicia amb els drets de llibertat i autonomia -els més propis de la burgesia liberal-, continua amb els drets de participació i culmina amb els drets econòmics i socials -entre els que es troba el dret a l'educació-.

La preocupació dels Poders públics pel sistema educatiu, dins l'estructura de l'Estat espanyol, respon a la seva concepció com un Estat social i democràtic de dret -article 1,1 de la Constitució espanyola de 1978- i a la consolidació del model de l'Estat del benestar.

Els Poders públics, amb el control i la garantia del sistema educatiu, asseguren, d'una banda, el dret individual de totes les persones a l'educació i, de l'altra, la continuïtat de les societats democràtiques. Es pretén promoure la cohesió social i les condicions que facilitin la innovació i la renovació de la societat en tots els àmbits. Un sistema educatiu democràtic vol assegurar la seva continuïtat mitjançant la formació de persones lliures. Històricament, ha estat una constant la restricció de l'accés a l'educació, com a instrument de

control de la societat i perpetuació en el poder, per part de les classes dominants.

La doble consideració de la persona, com a subjecte del dret a l'educació i com a destinatari i beneficiari del sistema educatiu, comporta que les competències dels Poders públics en matèria educativa no pretenguin pertorbar l'àmbit de l'educació que pertany a les famílies -que no deixen de ser les bases de la societat, sobre les que descansen els Poders públics-; sinó, tot el contrari, el seu objectiu és garantir aquest àmbit, que es troba reconegut, com ja s'ha indicat en el capítol anterior, tant en tractats internacionals, com en la Constitució espanyola.

La finalitat de l'educació no és condicionar la persona «al conformisme d'un mitjà social o d'una doctrina d'estat» (Mounier, 2002: 437) sinó despertar éssers capaços de viure i comprometre's com a persones. La dignitat personal és la base de la convivència en societats democràtiques. Educació i democràcia van juntes i ambdues afecten a les famílies i a la continuïtat del mateix Estat.

5.3.- La configuració històrica del sistema educatiu de l'Estat espanyol

La configuració històrica del sistema educatiu de l'Estat espanyol ha sofert diferents vicissituds d'acord amb la pròpia trajectòria històrica. La confiança en l'educació com a base i garantia del sistema democràtic, present ja en la Constitució de Cadis de 1812 de curta i discontinua vigència¹²⁴, va trigar temps a tornar-se a manifestar d'una manera clara en la legislació educativa de l'Estat espanyol. Manifestacions tan clares no les tornarem a trobar fins a la Primera i a la Segona República. La seva consolidació, anticipada ja en la Llei General d'Educació de 1970, no s'ha aconseguit plenament fins al restabliment de la democràcia amb la Constitució de 1978.

Seguidament, s'analitzaran els principals moments històrics de la configuració del sistema educatiu de l'Estat espanyol¹²⁵, parant una especial

---

¹²⁴ La Constitució espanyola de 1812, també coneguda amb el nom de "*la Pepa*" o "Constitució de Cadis", per la data de la seva promulgació i pel lloc on es va elaborar, va estar en vigor molt poc temps i, a més d'una manera discontinua, en tres fases diferents: a) des de la seva promulgació en 1812 fins a la seva derogació per Ferran VII en 1814; b) durant el trienni liberal (1820-1823) i c) durant un curt període entre 1836 i 1837, en la Regència de la Reina Maria Cristina, després del motí de La Granja.

¹²⁵ Un estudi detallat de tota la legislació educativa d'aquest període, el vaig realitzar en el treball de recerca del present programa de doctorat, amb el títol *El dret a l'educació i la igualtat d'oportunitats. Perspectiva històrica*. Treball de

atenció en la dualitat de centres públics i privats dins del sistema educatiu. A aquests efectes, es divideix aquest període cronològic en quatre parts: a) la primera que va des de la Constitució de Cadis a la Segona República; b) la segona es refereix a la Segona República; c) la tercera a la Dictadura franquista; i d) la quarta a l'actual etapa democràtica.

En aquest apartat ens referirem a les tres primers parts¹²⁶, deixant l'actual etapa democràtica per a l'apartat següent.

5.3.1.- De la Constitució de Cadis a la Segona República

La Constitució espanyola de 1812 presenta una certa paradoxa. En relació a l'esfera de drets i llibertats, la seva configuració és limitada. L'article 4 estableix que «la Nació espanyola està obligada a conservar i protegir per lleis sàvies i justes la llibertat civil, la propietat i els demés drets legítims de tots els individus que la componen» i l'article 13 recull com a un dels objectius del govern la felicitat de la nació. No hi ha cap títol, ni capítol dedicat als drets i llibertats. No obstant això, dins del Títol V (Dels tribunals i de l'administració de justícia en matèria civil i criminal) es recullen la prohibició del turment (article 303) i la inviolabilitat del domicili (article 306), entre d'altres. En quan al dret de sufragi, les eleccions dels diputats de les Corts es realitzava per un sistema indirecte, mitjançant juntes electorals de parròquies, partits i províncies (article 34).

En aquesta parquedat de regulació de drets i llibertats, sorprèn un Títol dedicat exclusivament a l'educació (Títol IX: De la instrucció pública, que en un capítol únic recull els articles 366 a 371). A més, en l'article 131, on s'estableixen les facultats de les Corts, s'inclou en la seva disposició número vint-i-dues, l'establiment del «pla general d'ensenyament públic de tota la Monarquia». Hem de tenir present, que una regulació constitucional tan detallada del dret a l'educació no la tornem a trobar fins a la Constitució de 1931. Tot i la seva curta vigència i la seva aplicabilitat limitada, es fa palesa la

---

recerca defensat a la Facultat d'Educació de la Universitat de Vic, el 16 de juny de 2006. Disponible a: <http://hdl.handle.net/2072/3730> [Accés: 11.10.2013].

¹²⁶ Com ja s'ha indicat en l'apartat 4.1, l'anàlisi dels diferents textos de la història del constitucionalisme espanyol s'ha realitzat mitjançant el recull legislatiu elaborat per Vicén, C. (2004) *Historia del constitucionalismo español (1808-1978)*. Madrid, Editorial Dilex.

importància de l'educació per tal de regenerar democràticament la vida d'unes societats.

Entrant en l'anàlisi d'aquest text constitucional, trobem com l'article 366 estableix que en tots els pobles s'establirà «una escola de primeres lletres» on s'ensenyarà «als nens a llegir, escriure i a comptar, i el catecisme de la religió catòlica, que comprendrà també una breu exposició de les obligacions civils».

L'article 367 estableix que «així mateix, s'arreglarà i crearà el número competent d'universitats i altres establiments d'instrucció, que es jutgin convenients per a l'ensenyament de totes les ciències, literatura i belles arts». L'article 368, per la seva banda, estableix que «el pla general d'ensenyament serà uniforme» per a tot el territori.

A més, l'article 368 continua afegint que «s'haurà d'explicar la Constitució política de la Monarquia en totes les universitats i establiments literaris, on s'ensenyin les ciències eclesiàstiques i polítiques».

En relació a l'articulació del sistema d'ensenyament, l'article 369 estableix la creació d'una «Direcció general d'estudis», formada per persones de «coneguda instrucció» que realitzaran la funció d'inspecció, d'acord amb l'autoritat del Govern. L'article 370 complementa l'establert en l'article 131, a l'atribuir a les Corts els «plans i estatuts especials» per tal de regular la instrucció pública. Amb aquests plans es pretenia un objectiu molt ampli, tal com s'establí en l'article 25 d'aquest text constitucional, a partir de l'any 1830 haurien de saber llegir i escriure tots els que entressin en l'exercici dels drets del ciutadà. Es deixaven divuit anys per a transformar una societat a partir de l'educació.

L'article 371 tanca aquest capítol referint-se a la llibertat d'expressió i opinió -lligades això sí al seu posterior desenvolupament legislatiu-, tan necessàries per tal de permetre una educació democràtica: «tots els espanyols tenen la llibertat d'escriure, imprimir i publicar les seves idees polítiques sense necessitat de llicència, revisió o aprovació alguna anterior a la publicació, sota les restriccions i responsabilitats que estableixen les lleis».

Com apunta Puelles (1985: 13 i 14):

Quan les Corts de Cadis van aprovar el Títol IX de la Constitució, dedicat a la instrucció pública, els diputats estaven reconeixent de fet el seu deute amb els homes de la Il·lustració (...), la fe en l'educació bàsica comú a tots els homes, la conveniència de la

gratuïtat total de la instrucció pública, són idees que homes com Jovellanos, Cabarrús o Campomanes havien difós amb extraordinària tenacitat per tot el territori nacional. Això no obstant, els liberals espanyols no es van limitar a administrar intel·ligentment el ric llegat de la Il·lustració. (...) Per als liberals gaditans l'educació apareix no sols com un factor de progrés, sinó també com un element bàsic del nou règim polític que neix.

Les Corts de Cadis van plantejar, doncs, un nou règim polític i una nova societat. En aquest sentit, l'educació per a formar aquesta nova societat esdevenia una funció molt important. Una democràcia estable sols és possible amb una població educada per a la llibertat, amb una població instruïda i coneixedora dels seus drets i dels seus deures, per tal de fer possible la convivència.

Una regulació tan ben detallada dels aspectes educatius no es troba present, ni en la Constitució de 1869, ni en el projecte de Constitució Federal de 1873. En ambdós textos, la matèria educativa es centrava en la llibertat d'ensenyament, sense contenir una referència expressa al dret a l'educació. L'article 24 de la Constitució de 1869 i l'article 26 del projecte constitucional de 1873, tenien un mateix redactat, on es reconeix «el dret de tot espanyol a fundar i mantenir establiments d'instrucció o educació sense prèvia llicència, excepte la inspecció de l'autoritat competent per raons d'higiene i moralitat».

Fruit de l'establert per la Constitució de 1812, són l'Informe Quintana (1813)¹²⁷, El Projecte de Decret per a la millora general de l'ensenyament públic de 7 de març de 1814¹²⁸ i el Reglament General d'Instrucció Pública, aprovat per Decret de les Corts de 29 de juny de 1821¹²⁹. Aquest decret és el primer assaig de l'ordenació d'un sistema educatiu liberal a Espanya i testimoni legal de l'ideari pedagògic del constitucionalisme de les Corts de Cadis.

Als inicis del segle XIX, Europa presenta dues realitats escolars molt diferenciades. D'una banda, els països nòrdics amb una tradició escolar ben arrelada durant el segle XVIII i que comencen el segle XIX amb uns bons

---

¹²⁷ Informe de la Junta creada per la regència per a proposar els mitjans per a procedir a arreglar els diversos rams d'Instrucció Pública, conegut amb el nom d'Informe Quintana, signat a Cadis, el 9 de setembre de 1813 per Gonzales de Navas, Vargas y Ponce, Tapia, Clemencín, Gil de la Quadra i Quintana. Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 a) *Historia de la educación en España. Volumen I: del Despotismo Ilustrado a las Cortes de Cádiz*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 377-418.

¹²⁸ Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 377-396.

¹²⁹ Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 49-67.

índexs d'alfabetització. D'altra banda, la realitat de l'Europa mediterrània i dels països ortodoxes de l'est, que comencen el segle XIX amb unes «xarxes escolars molt fluïxes i uns alts índexs d'analfabetisme». (Navarro, 1998: 13).

En aquesta situació, l'Església protestant hi va tenir un paper fonamental a l'optar per una religió de llibre basada en la lectura personal i familiar de la Bíblia i dels escrits del líders de la reforma, sempre en la seva llengua pròpia (Navarro, 1998 i Viñao, 1990).

La realitat de l'Estat espanyol del segle XIX dibuixa un panorama educatiu molt decebedor, on les condicions de vida de la població eren molt minses. Rueda (2004) apunta com a l'any 1860, el percentatge d'analfabets de la població espanyola arribava al 80,03 %, augmentant en el cas de la població femenina al 90,05 % i situant-se en el 68,91 % en el cas de la població masculina. La realitat del sistema educatiu era, doncs, molt precària.

El Reglament General d'Instrucció Pública, aprovat per Decret de les Corts de 29 de juny de 1821, va ser la primera ordenació educativa amb vigència fruit de la Constitució de 1812. L'època del trienni liberal -on cronològicament s'emmarca aquesta disposició- és una època de configuració legal del sistema d'educació pública que van dissenyar els diputats de les Corts de Cadis.

Aquest reglament segueix la «ruta marcada per l'Informe Quintana de 1813 i pel projecte de 1814, permetent l'existència d'un ensenyament públic i un altre de privat, disposant l'estructura del sistema educatiu en tres graus (...), afirmant en fi el principi de llibertat d'ensenyament» (Puelles, 1985: 17). La vigència del Reglament General d'Instrucció Pública de 1821 va ser curta.

Una altra fita important en la configuració del sistema educatiu de l'Estat espanyol és la Llei Moyano. Aquesta llei és coneguda pel nom del ministre -Claudio Moyano- que va aconseguir l'aprovació parlamentària de la reforma educativa. La Llei de bases de 17 de juliol de 1857¹³⁰ va permetre, al Govern, l'articulació de la Llei d'Instrucció Pública de 9 de setembre de 1857¹³¹ -Llei Moyano-.

---

¹³⁰ Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 242-244.

¹³¹ Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 245-300.

En aquell context, existien dues raons fonamentals per aconseguir l'aprovació de les Corts: a) la necessitat d'una llei general que establís el sistema educatiu construït al llarg de gairebé cinquanta anys i b) l'existència d'un consens ampli sobre les institucions educatives que les diferents normes havien anat implantant.

La Llei Moyano, d'aquesta manera, més que innovar, consagrava un sistema educatiu els fonaments del qual els trobem en la normativa anterior sobre la matèria. En aquest sentit, Puellas (2004: 24) apunta com «el liberalisme moderat va ser el que va acabar triomfant»; al ser el que va governar pràcticament fins a 1868, va ser el que va anar configurant el model d'Estat i el que «va acabar articulant un sistema educatiu estatal enfront del sistema educatiu nacional somniat pels liberals de Cadis». El liberalisme moderat va acabar consagrando, en l'àmbit polític, el sufragi restringit i la sobirania compartida entre el Rei i les Corts i, en l'àmbit educatiu, l'abandonament de la igualtat i la gratuïtat.

En relació a l'ensenyament de la religió i a la posició de l'Església Catòlica, de l'articulat de la Llei d'Instrucció Pública, se'n poden destacar els següents punts:

Article 87.

La Doctrina cristiana s'estudiarà pel Catecisme que senyali el Prelat de la diòcesis.

Article 92

Les obres que tractin de Religió i moral no podran assenyalar-se de text sense prèvia declaració de l'Autoritat eclesiàstica de que res contenen contra la puritat de la Doctrina ortodoxa.

Article 93

Dels llibres que el Govern es proposés senyalar per a exercicis de lectura en la primera ensenyança, se'n donarà coneixement a l'Autoritat eclesiàstica amb l'anticipació convenient.

Article 153

Podrà el Govern concedir autorització per obrir Escoles i Col·legis de primer i segon ensenyament, als instituts religiosos d'ambdós sexes legalment establerts a Espanya, l'objectiu dels quals sigui l'ensenyament públic, dispensant als seus caps i professors de la titulació i fiança que exigeix l'article 150.

L'etapa del Marqués de Orovio, al front del Ministeri de Foment, a partir de 1866, es va caracteritzar per una forta restricció de la llibertat d'ensenyament. En aquest sentit, la Llei d'Instrucció Primària de 2 de juny de

1868¹³², amb una vigència molt curta, suposa la «màxima intervenció de les autoritats eclesiàstiques en la instrucció primària» (Puelles, 1985: 43).

En relació a l'organització de la instrucció pública, el magisteri en els pobles inferiors a 500 habitants s'encomana al clergue o eclesiàstic del poble (article 1). L'educació dels nens i nenes continua essent diferent (article 14). La instrucció primària es desenvolupa des dels sis als deu anys, i on no hi hagi escola de pàrvuls des dels cinc (article 16). L'ensenyament no és gratuït, sols estaran exempts de remuneració els nens pobres (article 47).

Es preveuen unes amples facultats d'inspecció per al clergue o regent de la parròquia que «podrà assistir a l'escola quan li sembli, examinar als nens i nenes i donar-los-hi lliçons de catecisme» (article 17). En quan a les facultats d'inspecció, l'article 78 distingeix entre la inspecció religiosa que exerciran clergues i prelats diocesans, i la que realitzarà el Govern mitjançant el cos d'inspectors generals. Cada cinc anys, publicarà el Govern la llista de llibres que es poden utilitzar, tant en les escoles públiques, com en les privades (article 24). Els llibres de lectura per a nens i nenes es sotmetran a censura especial pels eclesiàstics que formin part de la Junta Superior d'Instrucció Pública (article 29). Per a l'exercici del magisteri, es requerirà el títol d'aptitud necessària, bona conducta moral i religiosa, ser major de vint-i-dos anys i no haver estat mai condemnat ni processat (article 31).

La revolució de 1868 va acabar amb aquest bienni tan restrictiu en matèria educativa. Per als revolucionaris de setembre de 1868, la legislació del Marqués de Orovio era un «atemptat contra l'essència de la llibertat d'ensenyament, que per als progressistes era la llibertat d'expressió o de pensament» (Puelles, 1985: 45).

El decret de 14 d'octubre de 1868 pel que se deroga la Llei d'Instrucció primària de 2 de juny del mateix any¹³³ s'estructura en una exposició de motius i en quinze punts. En ells s'estableix:

- a) Es restableix provisionalment la legislació anterior (punt segon).
- b) L'ensenyament és lliure (punt tercer).

---

¹³² Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 301-319.

¹³³ Disponible a: Ministerio de Educación y Ciencia (1985 b): *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 320-352.

c) Els mestres utilitzaran els mètodes que creguin millors per a l'exercici de la seva professió (punt quart).

d) S'acaben amb els privilegis de les societats religioses en matèria d'ensenyament (punt cinquè).

e) Es sostindran amb fons públics les escoles que es considerin necessàries per a generalitzar la instrucció primària (punt sisè).

Els esdeveniments posteriors d'aquest període van comportat poques novetats relacionades amb el sistema educatiu. Cap normativa important va poder recollir el marc establert en la Constitució de 1869; la continua inestabilitat política i el fracàs de la primera experiència republicana en són les causes principals.

En l'etapa de la Restauració, destaca un canvi important en el camp educatiu, dins de l'organització de l'aparell administratiu de l'Estat. L'any 1900 es va crear el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes ¹³⁴. És competència d'aquest nou Ministeri, l'ensenyament públic i privat en totes les seves classes i graus, així com el foment de les ciències i les lletres, belles arts, arxius, biblioteques i museus (article 2 del Reial Decret de 18 d'abril de 1900). L'existència d'un ministeri propi relatiu a les qüestions educatives és indicatiu de la conscienciació de la importància de l'educació en la formació de les persones i en el progrés de la societat. No obstant aquest canvi organitzatiu, en aquesta època sols es van establir plans d'estudi sobre la segona ensenyança.

La Restauració, sorgida de les distorsions del sexenni democràtic, no va ser el marc adequat per l'expressió d'un ideari autènticament liberal, almenys en el que és referent al sistema d'ensenyament públic estatal. En aquest context, Ruíz Rodrigo (2004) apunta com l'abandonament de l'educació dels infants era molt evident tot i ser considerada obligatòria la primera ensenyança. Així en 1914 sols una tercera part dels infants espanyols assistien, encara que irregularment a les escoles i col·legis; per tant dues terceres parts d'infants ni s'instruïen ni s'educaven. En la mateixa línia, Navarro (1998: 107) indica com

A mitjans de segle, per molts nens el problema escolar consistia en que no tenien escola; suposant que la tinguessin i que els seus pares els enviessin a ella amb regularitat, i suposant que anessin a classe durant el període obligatori, això significaria

---

¹³⁴ Reial Decret de 18 d'abril de 1900 sobre la supressió del Ministeri de Foment i la creació en el seu lloc del d'Instrucció Pública i Belles Arts i del d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques. Gaceta de Madrid, núm. 109, de 19 d'abril de 1900.

que durant quatre cursos (dels 6 als 9 anys complerts) han acudit a escola en un edifici possiblement ruïnós, amb un mestre possiblement sense títol.

Davant d'aquesta realitat, paral·lelament sorgiran un conjunt de corrents de diferent signe, però encaminades a un objectiu comú: convertir l'educació en un instrument eficaç en la formació de l'individu i de la societat. Entre aquests, destaca la Institución Libre de Enseñanza.

5.3.2.- La Segona República

La Constitució de la Segona República espanyola de 1931 recull l'àmbit de drets i llibertats en el Títol III -drets i deures dels espanyols- amb unes garanties molt similars a les del text constitucional actualment vigent. El pas de la mera declaració a l'efectivitat del catàleg de drets i llibertats del text constitucional de 1931 s'obté mitjançant la concreció del bé jurídic protegit en cada dret i l'establiment d'un sistema de recursos jurídics, que culmina amb el d'emparament davant del Tribunal de Garanties Constitucionals (articles 121 a 124 de la Constitució de 1931).

Els aspectes educatius es regulen d'una manera molt ampla. L'article 43 estableix que els pares estan obligats a alimentar, assistir, educar i instruir als seus fills; i que l'Estat vetllarà pel compliment d'aquests deures, executant-los d'una manera subsidiària. L'article 48 atribueix el servei de cultura -on s'inclou el sistema educatiu- a l'Estat, que el prestarà mitjançant institucions educatives ubicades en el sistema d'escola unificada.

El disseny del sistema educatiu d'una manera complerta es contempla en el mateix article 48 i en els articles 49 i 50 que estableixen, entre d'altres, els següents aspectes:

- a) L'educació primària serà gratuïta i obligatòria.
- b) Els mestres, professors i catedràtics de l'ensenyament oficial són funcionaris públics.
- c) La llibertat de càtedra queda reconeguda i garantida, en l'àmbit públic.
- d) Es preveu un sistema d'ajudes econòmiques per a l'accés de tots els espanyols a tots els graus d'ensenyament.

e) L'ensenyament serà laic, basat en el treball com a eix de la seva activitat metodològica i inspirada en les idees de solidaritat humana. Es prohibeix l'activitat docent a les ordres religioses.

f) Es reconeix, no obstant, a les Esglésies -en el sentit de Confessions religioses- el dret d'ensenyar les seves respectives doctrines en els seus establiments, sotmeses a la inspecció de l'Estat.

g) L'expedició de títols acadèmics i professionals correspondrà exclusivament a l'Estat, que establirà les proves i requisits necessaris per a obtenir-los.

h) Una llei d'instrucció pública determinarà l'edat escolar per a cada grau, la duració dels períodes d'escolaritat, el contingut dels plans pedagògics i les condicions en que es podrà autoritzar l'ensenyament en establiments privats -evidentment laics-.

i) La suprema inspecció en matèria educativa correspon a l'Estat.

Com podem observar, una regulació constitucional assimilable a aquesta sols la trobem, en la història del constitucionalisme de l'Estat espanyol, amb unes dimensions més curtes i en un context molt diferent, a la Constitució de 1812. Les circumstàncies socials i polítiques del moment van deixar molt poc marge de maniobra pel desplegament del sistema educatiu previst en el text constitucional.

La República havia fet néixer, en les masses populars, esperances de millora social qualitativa. Des dels primers dies, els partits obrers reflectien la tensió entre els objectius últims llargament reprimits i les possibilitats concretes d'actuació immediata. Des d'un punt de vista ètic, ambdues posicions implicaven avantatges i inconvenients. Des d'un punt de vista polític, la debilitació de la República era l'enfortiment de les classes dominants sota el règim monàrquic. Totes aquestes tensions van culminar en la Guerra civil i amb la posterior instauració del règim franquista.

Centrant-nos en l'àmbit de Catalunya, s'observà la voluntat d'establir un sistema educatiu propi en l'Estatut d'Autonomia de l'època republicana. Es pot considerar, que durant l'època de la Segona República, Catalunya va disposar de dos Estatuts¹³⁵. L'un sense vigència o amb vigència discutible per ser

---

¹³⁵ Texts disponibles a: Massó, C. i Gay de Montellà, R. (1933) *L'Estatut de Catalunya. Text oficial comentat amb referències legals i notes de la discussió parlamentària*. Barcelona, Llibreria Bosch.

anterior a la Constitució de 1931 i l'altre -el vigent durant aquell període- redactat d'acord amb la Constitució de 1931¹³⁶.

La importància del sistema educatiu es manifesta en l'article 13 de l'Estatut de Núria de 1931, on s'establia com a competència exclusiva de la Generalitat, l'ensenyament en tots els seus graus i ordres, així com els serveis d'instrucció pública, belles arts, museus i arxius, biblioteques i conservació de monuments. Tan sols es reconeixia la competència del Govern de l'Estat per a la concessió de títols professionals que haguessin de tenir validesa en tot el territori de la República. En aquest camp, els programes i ensenyaments escolars elaborats per la Generalitat haurien de satisfer els mínims assenyalats per la legislació general de l'Estat.

No obstant, s'ha de tenir present com l'Estatut de Núria, per als parlamentaris de l'Estat espanyol, sols va ser un avantprojecte d'Estatut. El seu debat parlamentari, a Madrid, no s'inicia fins a principis de maig de 1932. El text presentat (l'Estatut de Núria) va sofrir importants retallades en varis aspectes: a) es suprimeixen totes les referències al federalisme; b) es suprimeix la oficialitat única del català, establint-se la cooficialitat amb la llengua castellana; c) s'adeqüen les competències de la Generalitat al text de la Constitució republicana -retallades importants en temes de legislació social-; d) s'estableix la possibilitat de intervenció de l'Estat a Catalunya per pròpia iniciativa i no a petició de la Generalitat i e) la degradació de la Generalitat a una posició secundària en el camp de l'ensenyament.

En relació a l'ensenyament, l'article 7 de l'Estatut de 1932 estableix que la Generalitat pot crear i sostenir -no ordenar i regular com recollia, encara que fos d'una manera implícita, l'article 13 de l'Estatut de Núria- els centres d'ensenyament, en tots els graus i ordres que cregui oportuns, amb els

---

¹³⁶ A Madrid, el 14 d'abril de 1931, es proclamava la República espanyola, a Barcelona el mateix dia, Francesc Macià proclamava la República catalana. De seguida, s'iniciaren negociacions que tres dies després van culminar, fent-se Francesc Macià enre de la seva proposta i com a contrapartida dos decrets del Govern provisional de la República, de dates 21 i 28 d'abril, restauraven la Generalitat i la dotaven d'una estructura provisional a l'espera d'un Estatut que l'estructurés de manera definitiva.

El 10 de juny es va nomenar la comissió encarregada de redactar l'Estatut, que es va reunir immediatament a Núria -d'allí el nom d'Estatut de Núria-. El text resultant fou aprovat en un temps record per gairebé la unanimitat dels ajuntaments catalans i el dia 2 d'agost de 1931 fou sotmès a referèndum i aprovat pel 99 % dels votants. Segons Arbós (2003), amb una participació del 75 %, els vots favorables arriben al 99 %. Com les dones encara no tenien dret al vot -perquè encara no s'havia aprovat la constitució republicana-, es van organitzar recollides de signatures i n'obtingueren més de 235.000; xifra important tenint en compte que en el referèndum vam votar al voltant de 598.000 homes.

L'11 d'agost de 1931 l'Estatut era declarat expressió oficial de la voluntat de Catalunya per un decret de la Generalitat. Constava d'un preàmbul i de 52 articles. En el preàmbul es manifestava la voluntat del poble català de que es portessin a terme profundes transformacions en tres àmbits concrets: l'escola, l'exèrcit i la defensa.

recursos de la seva pròpia hisenda, respectant l'obligatorietat constitucional de l'estudi i l'ús de la llengua castellana.

Observem com les importants reformes en els camps de l'escola, l'exèrcit i la defensa, apuntades en el preàmbul de l'Estatut de Núria, queden fora del marc del definitiu Estatut d'Autonomia, que va ser aprovat per les Corts de l'Estat espanyol el 9 de setembre de 1932, més d'un any després del referèndum del poble català.

El marc constitucional establert en la Constitució de 1931 va tenir dificultats en la seva aplicació pràctica. Els canvis de govern van ser constants. Es pot parlar de tres grans períodes, el primer i el tercer amb un govern d'esquerres i el del mig amb un govern de dretes. Els canvis de govern van ser conseqüència de les eleccions generals de novembre de 1933 i de febrer de 1936.

En l'àmbit de les reformes educatives, el primer bienni és el més creador; es pot considerar que és quan es produeixen les més importants resolucions educatives del règim. El segon bienni té un caràcter revisor, de liquidació o aturada de l'obra iniciada. Finalment el tercer període, d'una manera més testimonial, vol tornar als objectius de 1931 (Molero, 1991).

Tots aquests canvis van afectar a l'acció de govern. Capitán (1994) apunta com entre 1931 i 1936 van passar pel capdavant del Ministeri d'Instrucció Pública dotze ministres -alguns en dos i tres gabinets-, el que pot explicar la sensació de canvi, provisionalitat i improvisació que va comportar que algunes decisions fossin acollides de manera escèptica per la societat espanyola, encara que poguessin ser beneficioses per l'educació en general.

A efectes de realitzar un anàlisi rigorós de l'activitat legislativa i administrativa d'aquest període, hem de tenir molt presents les conseqüències immediates de l'aprovació de la Constitució el 9 de desembre de 1931. L'article 26, com ja s'ha indicat, suposava la dissolució de la Companyia de Jesús i que les demás ordres religioses quedessin sotmeses a una llei especial votada per les mateixes Corts Constituents, que per mandat constitucional hauria de prohibir-los-hi l'exercici de la indústria, del comerç i de l'ensenyament.

Aquesta llei va ser la Llei de 2 de juny de 1933, relativa a les Confessions i Congregacions religioses¹³⁷. En la seva disposició transitòria lletra b), s'estableix que «l'exercici de l'ensenyança per les ordres o congregacions religioses cessarà el 31 d'octubre pròxim per a tota classe d'ensenyaments, excepte el primari, que acabarà el 31 de desembre immediat. El Govern adoptarà les mesures necessàries per la substitució d'un i altre tipus d'ensenyament en els terminis indicats».

La política educativa va estar, doncs, molt marcada per les disposicions constitucionals. Els temes educatius recollits en els articles 48 a 50 de la Constitució comportaven el «sistema de l'escola unificada» i que la primera ensenyança fos «gratuïta i obligatòria». L'escola unificada implicava una articulació global del sistema educatiu, des de les llars d'infants fins a la universitat; establint-se un sistema gradual de promoció de l'alumne en base a la seva intel·ligència i no per la seva pertinença a una classe social determinada. Altres de les seves característiques definitòries eren la neutralitat confessional e ideològica, la coeducació, la gratuïtat i la obligatorietat al llarg de tot el procés educatiu. En una altra accepció, l'escola unificada podia comportar «el monopoli estatal o almenys una estratificació forta del sistema, la reducció de la llibertat privada per a ensenyar i el control ideològic i polític del sistema docent» (Molero, 1991: 35).

Com a conclusió de tota la normativa i projectes d'aquest període, destaca la importància que es dona a l'educació per a la possibilitat d'una convivència en democràcia. Es pretenia acabar amb l'analfabetisme i la ignorància; la persona esdevé, amb molta força, el centre del sistema educatiu. Amb aquesta finalitat, des de la primera normativa que s'elabora, també es veu una preocupació per a la formació del professorat que ha de dotar de coherència a aquest sistema educatiu i per la creació d'infraestructures que possibilitin el desenvolupament complet d'aquest sistema.

En un període ple de tantes tensions i trencaments, i que va a acabar amb un trencament total, resulta difícil parlar de fites o avanços, ja que aquests no es van poder consolidar. En aquest sentit, les millores i canvis dins del sistema educatiu, encaminades a un major grau d'escolarització i a una difusió de la cultura per a tota la societat, van quedar enfosquides per la prohibició

---

¹³⁷ Gaceta de Madrid núm. 154, de 3 de juny de 1933, p. 1651-1653.

-establerta en el text constitucional-, a les ordres religioses, de dedicar-se a l'ensenyament i els sentiments contraposats que al respecte van desenvolupar-se en el si de la societat espanyola.

5.3.3.- La dictadura franquista

Amb l'acabament de la Guerra civil, s'obre un llarg període en la història d'Espanya on la forma de govern va ser la dictadura. Des de 1939, fins a la seva mort, el 20 de novembre de 1975, el General Franco va ocupar el poder.

Els termes «constitució» i «dictadura», com ja s'ha indicat en l'apartat 4.1, són contradictoris. Això no obstant, el règim anterior va buscar una fonamentació constitucional de l'estructura de l'ordenament estatal amb les que es van anomenar lleis fonamentals.

Dins d'aquestes lleis fonamentals, es poden trobar referències a aspectes educatius en l'article 5 del Fur dels espanyols -dret a l'educació i a la instrucció- i en el principi IX de la Llei dels principis del Movimiento Nacional, on s'estableix que: «tots els espanyols tenen dret a una educació general i professional, que mai podrà deixar-se de rebre per falta de mitjans materials».

L'examen dels quaranta anys de la política educativa del franquisme mostra l'existència de «brusques oscil·lacions» conseqüència dels canvis polítics de l'orientació del règim. En aquest llarg període de temps, podem distingir tres etapes amb característiques ben diferenciades: orientació totalitària (1939-1945); nacionalcatolicisme (1945-1959); i dictadura tecnocràtica (1959-1975) (Puelles, 2002b: 329 i 330).

De l'anàlisi de la normativa educativa d'aquest període, se'n desprèn la importància de l'educació com a factor de desenvolupament d'una societat. En aquest context, la formació de la persona no té tant sentit en si mateixa, sinó com a possibilitat de supervivència en un model de convivència determinada.

Evidentment, en el marc d'una dictadura resulta molt difícil parlar dels drets de les persones. No obstant això, la necessitat de desenvolupament d'aquests drets acaba manifestant-se, d'una manera o d'una altra. El final de la dictadura franquista és l'acumulació d'un conjunt de circumstàncies, on també hi té un paper fonamental la voluntat de la població espanyola de viure en democràcia. Les paradoxes de la història i la voluntat de perpetuació en el

poder ens porten, en la recta final de la dictadura, una Llei general d'educació repleta de valors democràtics i plenament compatible amb l'actual Constitució.

La rebel·lió militar contra la Segona República va comportar el triomf de valors totalment contraris i això es va notar en el camp de l'ensenyament. Puelles (2002b: 334) apunta com «la depuració ideològica realitzada en aquests anys no té comparació amb cap altra de la nostra història». Aquesta depuració es va aplicar a tots els estaments educatius des de l'ensenyament primari a l'universitari, afectant també als estudiants de magisteri.

Amb la voluntat de configurar un model d'Estat, els estatuts de la Falange Española Tradicionalista i de les Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista¹³⁸ les proclamaven guardianes permanents dels «valors eterns de la pàtria» (article 1) i preveïen l'existència d'un servei d'educació nacional i d'una organització juvenil, a part d'una secció femenina (article 23). La pretesa reforma de tot el sistema educatiu va començar pel batxillerat, entès com l'educació de les classes dominants. La Llei de 20 de setembre de 1938, de reforma de la segona ensenyança¹³⁹, en el preàmbul, especifica que «la formació clàssica i humanística ha de ser acompanyada per un contingut eminentment catòlic i patriòtic». Seguidament s'afirma com «el Catolicisme és la medul·la de la Història d'Espanya».

Aquesta Llei de 1938 s'estructura en un article preliminar i en un conjunt de bases. L'article preliminar estableix els principis que la informen. El primer dels quals fa referència a «la utilització de la tècnica docent formativa de la personalitat sobre un ferm fonament religiós, patriòtic i humanístic».

En la base IV, es disposava que els ensenyaments de batxillerat estarien constituïts per set disciplines de caràcter fonamental. La primera d'aquestes que es cita és la de Religió i Filosofia. En relació a l'ensenyament de la religió es concreta que consisteix en «l'estudi cíclic dels principis fonamentals de la Religió catòlica; les primeres nocions del Catecisme en record de les adquirides a l'Ensenyança primària; Moral; Evangelis; Litúrgia; Història de l'Església i Apologètica».

---

¹³⁸ Aquests estatuts es van aprovar per Decret de 4 d'agost de 1937 (BOE núm. 291, de 7 d'agost de 1937. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1937, marginal 811, p. 555-559) i es van modificar un cop acabada la guerra i es van refondre en un nou text aprovat per Decret de 31 de juliol de 1939 (BOE núm. 216, de 4 d'agost de 1939. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1939, marginal 944, p. 564-569).

¹³⁹ BOE de 23 de setembre de 1938. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1938, marginal 1044, p. 804-811.

Les bases I i XV de la citada llei contemplaven la possibilitat de cursar el batxillerat en establiments públics o privats. La base VII establí la igualtat de tots els alumnes a l'exigir un examen d'estat, que garantia el nivell suficient i la igualtat d'accés per a tots a la universitat. Aquesta igualació beneficiava als col·legis privats, la majoria dels quals estaven en mans d'ordres religioses, amb unes matrícules sols assequibles per a les classes mitjana i superior, amb el que «la igualació no era tal» (Puelles, 2002b: 336).

Una altra norma important d'aquesta primera etapa d'anàlisi històric de la dictadura és la Llei de 29 de juliol de 1943, sobre ordenació de la Universitat espanyola¹⁴⁰. En el seu article 32 s'estableixen les funcions de la Direcció de Formació Religiosa Universitària:

La Direcció de Formació Religiosa Universitària és l'òrgan al que se li encomana, en execució de les normes establertes de mutu acord per l'Església i el Ministeri d'Educació Nacional:

- a) La direcció dels cursos de cultura superior religiosa, que seran obligatoris i les proves dels quals s'hauran de superar favorablement.
- b) L'assessoria religiosa del Sindicat Espanyol Universitari.
- c) La direcció de totes les pràctiques religioses qualsevol que sigui l'òrgan universitari en que es verifiquin.
- d) La superior direcció i organització dels temples i de les institucions religioses o piadoses establertes amb caràcter universitari.

L'etapa del nacionalcatolicisme (1945-1959) s'emmarca dins la reacció interior per acabar amb els símbols feixistes del règim, en consonància amb el nou context europeu després de la Segona Guerra Mundial. En aquest context, s'aprova la Llei de 17 de juliol de 1945, sobre educació primària¹⁴¹. Amb aquesta llei, la pugna entre l'Església i la Falange pel control de l'ensenyament s'inclina cap a la primera.

En el preàmbul d'aquesta llei, s'estableix que l'escola ha de ser catòlica i essencialment espanyola. En la llei, s'observa el paper predominant de l'Església i el paper subsidiari de l'Estat en matèria educativa. Es reconeix a l'Església el dret a la creació d'escoles primàries i escoles de magisteri, amb la facultat d'expedir títols; també se li reconeix la tasca de vigilància i inspecció en tots els centres d'ensenyament -tant públics com privats-, en relació a la fe i a

---

¹⁴⁰ BOE núm. 212, de 31 de juliol de 1943, p. 7406-7431.

¹⁴¹ BOE núm. 199, de 18 de juliol de 1945. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1945, marginal 979, p. 1148-1170.

les costums (article 3). A l'Estat li correspon la superior inspecció i promoure i protegir l'ensenyament (article 4), creant les escoles que fossin necessàries (article 17). Puelles (2002b: 338) indica que «donades les circumstàncies polítiques i econòmiques de l'època, el principi de subsidiarietat comportava deixar l'educació en mans de l'Església». Encara que l'article 2 atribuïa a les famílies, el dret «primordial i no alienable» d'educar als seus fills i filles i, consegüentment, d'elegir les persones i centres on realitzar tal funció, la realitat del sistema educatiu era una altra.

Les característiques de l'educació primària (articles 5 a 11) es sintetitzen en la formació religiosa, la formació de l'esperit nacional, la llengua nacional, l'educació social, l'educació intel·lectual, l'educació física i l'educació professional. En aquesta llei, es relacionen «els drets del nen». Entre ells, es troba el dret a l'educació espiritual, moral, social i física i el dret a una cultura mínima i, en el cas «d'idoneïtat intel·lectual», l'emparament eficaç per als estudis superiors (article 54). Els i les mestres són els cooperadors principals en l'educació de la infància; obren per delegació de les famílies i per la missió que la societat els confia, garantida per l'Estat i amb harmonia amb «els drets de l'Església» (article 56).

La regulació dels diferents modalitats de la segona ensenyança va continuar també en aquesta etapa. Així la llei de 16 de juliol de 1949, estableix les bases d'implantació i regulació de l'ensenyança mitjana i professional¹⁴². En la mateixa línia, la llei de 26 de febrer de 1953, sobre l'ordenació de l'ensenyança mitjana¹⁴³ recull, tal com s'indica en el seu preàmbul, l'experiència dels catorze anys acadèmics de la llei de 20 de setembre de 1938, de reforma de la segona ensenyança. L'experiència acumulada permet el canvi de la normativa jurídica reguladora per tal de «garantir els drets de l'Estat, de l'Església i de la família en l'ensenyança mitjana».

Els principis fonamentals d'aquesta llei, es divideixen en principis jurídics i pedagògics. En l'article 1 s'estableix que l'Estat procurarà que aquesta ensenyança, al menys en el seu grau elemental, arribi a tots «els espanyols aptes». Es reconeixen els drets de l'Església (article 3) i s'estableix el principi

---

¹⁴² BOE núm. 198, de 17 de juliol de 1949. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1949. marginal 883, p. 997-1000.

¹⁴³ BOE núm. 58, de 27 de febrer de 1953. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1953, marginal 244, p. 210-220.

de subsidiarietat de l'Estat (article 7). Es contempla l'existència de centres de l'Estat -instituts nacionals d'ensenyament mitjà- i de centres no oficials -que es classificaran en centres de l'Església i centres privats- (capítol II). L'ensenyament mitjà ha de contemplar els valors espirituals, la formació moral o del caràcter, la formació intel·lectual i la fisicoesportiva (article 10) i s'aplicarà de manera separada en funció del sexe (article 15).

En aquesta etapa, com es pot observar, la posició de l'Església catòlica en el camp educatiu era molt forta, d'acord amb l'oficialitat de la religió de l'Estat i la situació de poder de la jerarquia eclesiàstica.

La última etapa del règim franquista, la coneguda com de la dictadura tecnocràtica (1959-1975), va estar marcada en els seus inicis per l'aplicació del *Primer plan de desarrollo*¹⁴⁴, on s'hi enquadra la Llei de 29 d'abril de 1964, on es declarava l'escolaritat obligatòria dels sis als catorze anys¹⁴⁵. En el preàmbul s'especifica que «una millor formació bàsica de tots els espanyols constitueix un supòsit indispensable per a la solució dels problemes econòmics i socials». També dins d'aquest pla, es va promoure una campanya d'alfabetització i es va projectar la construcció de quinze mil escoles.

La norma més important d'aquesta etapa és, sense cap mena de dubte, la Llei 14/1970, de 4 d'agost, general d'educació i de finançament de la reforma educativa¹⁴⁶. Aquesta llei es va configurar des del ministeri de Villar Palasí i representa, en el panorama de l'educació espanyola, «el projecte millor acabat de la reforma del sistema educatiu de l'Espanya contemporània» (Capitán, 1994: 790). Aquesta llei, ja a les acaballes de la dictadura, apostava per una democratització de l'ensenyament dins de tots els seus nivells. El posterior desenvolupament reglamentari de la llei, la manca d'un adequat finançament i la pròpia dinàmica de l'Administració educativa van dificultar la seva aplicació.

En el preàmbul d'aquesta llei, s'afirmaven com a objectius de la mateixa, entre d'altres, el fer partícip de l'educació a tota la població espanyola i oferir a tots la igualtat d'oportunitats educatives. Amb ella, es pretenia també millorar «el rendiment i la qualitat del sistema educatiu». En aquest sentit, es

---

¹⁴⁴ Aprovat per Llei de 28 de desembre de 1963. BOEs núms. 312 i 313, de 30 i de 31 de desembre de 1963.

¹⁴⁵ BOE núm. 107, de 4 de maig de 1964. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1964, marginal 990, p. 853.

¹⁴⁶ BOE núm. 187, de 6 d'agost de 1970. *Colección legislativa Aranzadi*. Pamplona, Editorial Aranzadi. Any 1970, marginal 1287, p. 1339-1363.

considerava fonamental la formació i el perfeccionament continuat del professorat, així com la dignificació social i econòmica de la professió docent.

S'establien com a finalitats de l'educació, en tots els seus nivells i modalitats, entre d'altres: la formació humana integral, el desenvolupament harmònic de la personalitat i la preparació per a l'exercici responsable de la llibertat (article 1).

L'educació general bàsica -dels sis als tretze anys- serà obligatòria i gratuïta per a tots els espanyols; i els que no vulguin seguir els seus estudis en els nivells educatius superiors, també, rebran obligatòria i gratuïtament una formació professional de primer grau. Paral·lelament, es recull el desig d'estendre la gratuïtat al batxillerat. Aquests mateixos drets s'estendran als estrangers residents. Per a fer possible l'exercici del dret a l'educació en els nivells posteriors a l'obligatori, es donarà plena efectivitat al principi d'igualtat d'oportunitats, en funció de la capacitat intel·lectual, l'aptitud i l'aprofitament personal (article 2). No es recull la separació dels alumnes per raó del sexe.

L'educació dels fills i filles es concep com un dret no alienable i un deure de les famílies. Per fer-lo efectiu es preveu la possibilitat de centres docents públics i privats (article 5). Es reconeixen i garanteixen els drets de l'Església catòlica d'acord amb el concordat amb la Santa Seu (article 6).

5.4.- El sistema educatiu després de la Constitució de 1978

Com s'ha pogut observar en l'apartat anterior, dues circumstàncies molt presents al llarg de la història del sistema educatiu de l'Estat espanyol, salvant períodes cronològics molt concrets, han estat, d'una banda, l'existència d'una doble xarxa pública i privada de centres educatius i, de l'altra, l'important paper de l'Església catòlica en el mateix sistema educatiu, ja sigui com a titular de centres docents, o ja sigui per la obligatorietat de la formació religiosa.

Aquest doble circumstància es troba molt present en l'actual debat educatiu. La normativa que regula els drets educatius establerts en l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978, configurant l'actual sistema educatiu, deixant de banda l'autonomia universitària, pot agrupar-se en dos grans blocs. Un primer bloc referent al dret a l'educació, i un segon bloc referent al propi sistema educatiu. D'acord amb aquest criteri, aquest apartat s'estructura en

quatre epígrafs, fent referència en el tercer al Pacte Nacional per l'Educació i la Llei d'Educació de Catalunya, i en l'últim a la doble xarxa de centres docents i al sistema de concerts.

5.4.1.- Aspectes relatius al dret a l'educació

La titularitat dels centres educatius, el seu ideari i la participació dels agents educatius (alumant, famílies, personal docent i no docent) i socials en el govern dels mateixos són aspectes del dret a l'educació que permeten dissenyar i concretar el propi sistema educatiu.

La primera normativa en matèria educativa posterior al text constitucional va estar centrada en l'organització i estructuració dels centres docents i en la participació de les famílies i de l'alumnat en la seva gestió. Dues lleis han regulat aquests aspectes: d'una banda, la Llei orgànica 5/80, de 19 de juny, de l'Estatut de centres escolars (LOECE)¹⁴⁷ i, d'altra, la Llei orgànica 8/85, de 3 de juliol, reguladora del dret a l'educació (LODE)¹⁴⁸. Ambdues contemplaven les mateixes qüestions des d'una perspectiva molt diferent. La primera es va dictar durant el govern de la Unió de Centre Democràtic (UCD) i la segona -que va derogar la primera- durant el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE).

La LOECE fixa la finalitat del dret a l'educació en els aspectes individual -desenvolupament de la pròpia personalitat- i col·lectiu -realització d'una activitat útil per a la societat- (article 3). En aquest marc, es permet a tota persona física o jurídica la creació de centres docents (article 7). Es garanteix la llibertat d'ensenyament, tot i que es condicionava al reglament de règim interior i a l'ideari del centre (article 15). També, es garanteix la intervenció en el control i la gestió dels centres sostinguts amb fons públics del professorat, de les famílies, del personal no docent i, en el seu cas, de l'alumnat (article 16).

La possibilitat d'escollir l'ensenyament de la religió es vincula a la llibertat d'escollir el tipus d'educació, i per tant, el centre educatiu, d'acord amb les conviccions religioses i morals. Aquesta possibilitat s'entronca amb la voluntat

---

¹⁴⁷ BOE núm.154, de 27 de juny de 1980, p. 14633-14636.

¹⁴⁸ BOE núm.159, de 4 de juliol de 1985, p. 21015-21022.

manifestada, principalment, pels grups parlamentaris de la dreta política en el debat constitucional, tal com s'exposa en l'apartat 6.1.1.

L'article 5 estableix que les famílies tenen el dret a escollir el tipus d'educació que desitgen per als seus fills i filles, i a què aquests rebin, dins del sistema educatiu, l'ensenyament conforme a les seves conviccions filosòfiques i religioses, per la qual cosa podran escollir el centre docent que millor s'acomodi a les seves conviccions. L'Estat, mitjançant la corresponent llei de finançament de l'ensenyament obligatori, garantirà la llibertat fonamental d'elecció de centre educatiu en els nivells d'ensenyament que s'estableixen com a obligatoris i, consegüentment, gratuïts.

La LODE, en el seu preàmbul, justifica la seva promulgació en «el desenvolupament parcial i poc fidel a l'esperit constitucional» realitzat per la LOECE, en els següents aspectes: a) atribucions dels titulars dels centres privats en detriment de la comunitat escolar; b) supeditació de la llibertat de càtedra a l'ideari del centre; i c) interpretació del dret de les famílies, professorat i alumnat a la intervenció en la gestió i control dels centres sostinguts amb fons públics.

La finalitat del dret a l'educació es fixa en els mateixos termes que en la LOECE (article 1). La llibertat d'ensenyament -de càtedra- es recull d'una manera molt ampla (article 3). En quan a la titularitat dels centres, es distingeix molt clarament tres tipus de centres: els públics, els privats i els concertats -privats sostinguts amb fons públics- (article 10). Els centres docents públics garantiran la neutralitat ideològica i el respecte a les opinions religioses i morals (article 18). Els titulars de centres privats tindran dret a establir el caràcter dels mateixos, d'acord amb els drets que es garanteixen a les famílies, professorat i alumnat (article 22). En els centres docents públics, com a òrgans de govern i participació, hi haurà un director, un secretari, un cap d'estudis, un consell escolar i un claustre de professors (article 36). Es preveu un règim de concerts per als centres privats sostinguts amb fons públics, que com a mínim disposaran d'un director, un consell escolar i un claustre de professors (articles 47 i 54).

La possibilitat d'escollir l'ensenyament escolar de la religió i la llibertat d'elecció de centre es garanteixen de manera separada en l'article 4:

Els pares o tutors, en els termes que les disposicions legals estableixin, tenen dret:

- a) A que els seus fills o pupils rebin una educació conforme amb les finalitats establertes en la Constitució i en la present Llei.
- b) A escollir centre docent diferent dels creats pels poders públics.
- c) A que els seus fills o pupils rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

L'article 20.2 complementa aquest article a l'establir que l'admissió de l'alumnat en els centres públics, quan no existeixin places suficients, es regirà per uns criteris prioritaris. Aquests són: rendes anuals de la unitat familiar, proximitat del domicili i existència de germans o germanes matriculats en el centre. Expressament, s'estableix que en cap cas hi haurà discriminació en l'admissió d'alumnes per raons ideològiques, religioses, morals, socials, de raça o naixement.

Posteriorment, la Llei Orgànica 9/95, de 20 de novembre, de participació, avaluació i govern dels centres docents¹⁴⁹ deroga el Títol III de la LODE i dóna una nova redacció a molts dels seus preceptes. Amb aquesta nova llei, es pretén una major implicació i participació de tota la comunitat educativa, tant en la organització i govern dels centres sostinguts amb fons públics, com en la definició del seu projecte educatiu (article 1). En concret, es preveu que la participació de la comunitat educativa en el govern dels centres es realitzi mitjançant el consell escolar; i els docents ho faran també mitjançant el claustre (article 2). L'elecció del director correspon al consell escolar del centre entre els professors prèviament habilitats per a desenvolupar aquesta funció (article 17). Es preveu l'autonomia dels centres docents per a definir el model de gestió organitzativa i pedagògica (article 5). Es preveuen plans d'avaluació periòdics en els centres docents sostinguts amb fons públics (article 29) i la publicitat per part dels Poders públics de les conclusions d'interès general de les avaluacions efectuades per l'Institut Nacional de Qualitat i Avaluació (article 28).

5.4.2.- Aspectes relatius al sistema educatiu

La manera de possibilitar i d'enfocar, en el seu cas, l'ensenyament del fet religiós en l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol ha estat un tema molt

---

¹⁴⁹ BOE núm. 278, de 21 de novembre de 1995, p.33651-33665.

present en totes les reformes educatives, tant en el debat polític i social, com en l'acadèmic i el curricular.

L'ordenació complerta del sistema educatiu -deixant de banda l'ordenació del sistema universitari-, des de l'adveniment de la democràcia s'ha realitzat ja quatre vegades. En l'etapa del govern del PSOE es va promulgar la Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE)¹⁵⁰ i en l'etapa del govern del Partit Popular (PP), es va promulgar la Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE)¹⁵¹. Posteriorment, amb la tornada al poder del PSOE, s'ha aprovat la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació (LOE)¹⁵². La nova etapa del govern del PP ha comportat una modificació formal de la LOE, mitjançant la Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE)¹⁵³. Aquesta modificació legislativa comporta un capgirament total de l'ordenació vigent; podent-se considerar, més que una modificació, una nova ordenació.

La LOGSE ha suposat l'allargament de l'escolarització obligatòria fins als setze anys. Aquesta ampliació es justifica, en el seu preàmbul, per l'extensió de l'educació a la totalitat de la població en el seu nivell bàsic, a les majors possibilitats d'accés en els demés trams d'aquella, unides al creixement de les exigències formatives de l'entorn social i productiu. En el mateix preàmbul, es continua recollint la doble finalitat de l'educació, en quan al desenvolupament de la persona i a la possibilitat de la vida en societat. La definició del dret a l'educació, com un dret social, justifica les accions positives necessàries dels Poders públics per tal de fer-lo efectiu.

La LOCE, per la seva banda, en la seva exposició de motius, justifica la seva promulgació, entre d'altres raons, en el fet que l'educació es trobi en el «centre dels desafiaments i de les oportunitats de les societats del segle XXI» i en la integració espanyola en el context europeu amb les consegüents necessitats d'obertura, homologació i flexibilitat dels sistema educatiu. Aquesta llei, segons la mateixa exposició de motius, s'orienta vers cinc eixos fonamentals: a) la convicció que els valors de l'esforç i de l'exigència personal constitueixen condicions bàsiques per a la millora de la qualitat del sistema

---

¹⁵⁰ BOE núm. 238, de 4 d'octubre de 1990, p. 28927-28942.

¹⁵¹ BOE núm. 307, de 24 de desembre de 2002, p. 45188-45220.

¹⁵² BOE núm. 106, de 4 de maig, p. 17158-17207.

¹⁵³ BOE núm. 295, de 10 de desembre de 2013, p. 97858-97921.

educatiu; b) l'orientació més oberta del sistema educatiu cap als resultats; c) el reforç significatiu d'un sistema de qualitat per a tots, des de l'educació infantil fins als nivells post-obligatoris; d) el professorat; i e) l'autonomia dels centres educatius i la responsabilitat d'aquests en l'obtenció de bons resultats.

El Reial Decret 827/2003, de 27 de juny -elaborat pel govern del PP-, pel qual s'estableix el calendari d'aplicació de la nova ordenació del sistema educatiu establerta per la LOCE¹⁵⁴, pretenia l'aplicació gradual d'aquesta en varis cursos acadèmics a partir del curs acadèmic 2004-2005. Però el canvi de govern, després de les eleccions generals de 14 de març de 2004, va comportar la seva modificació pel Reial Decret 1318/2004, de 28 de maig¹⁵⁵, que retarda l'aplicació dels aspectes de la LOCE previstos per al curs 2004-2005 fins al curs 2006-2007, amb la previsió, tal com així va succeir, de la seva derogació per una nova llei reguladora del sistema educatiu -la LOE-.

La LOE, en el seu preàmbul, després de fer un repàs ràpid i general sobre l'evolució legislativa del sistema educatiu de l'Estat espanyol, des de mitjans del segle XIX -amb la Llei Moyano- fins a l'actualitat, destaca que la qualitat i l'equitat són dos principis inseparables. La necessitat de millorar la qualitat del sistema educatiu no pot excloure a ningú. L'educació es continua vinculant, tant al benestar de l'individu, com al de la col·lectivitat o grup social.

En el preàmbul de la LOE, també, es recullen els tres següents principis: a) l'exigència de proporcionar una educació de qualitat a tots els ciutadans d'ambdós sexes en tots els nivells del sistema educatiu; b) tots els components de la comunitat educativa han de col·laborar per a aconseguir aquest objectiu tan ambiciós -és la idea de l'esforç compartit-; i c) el compromís amb els objectius educatius plantejats per la Unió Europea per als pròxims anys -millorar la qualitat, l'eficàcia i l'accés generalitzat als sistemes d'educació i formació-.

L'ensenyança bàsica, que és obligatòria i gratuïta, comprèn deu anys -dels sis als setze anys- (articles 3,3 i 4,1). Un dels principis del sistema educatiu és proporcionar l'educació permanent (article 5,2); totes les persones han de tenir la possibilitat de formar-se al llarg de tota la vida, dins i fora del sistema educatiu, amb la finalitat d'adquirir, actualitzar, completar i ampliar les

---

¹⁵⁴ BOE núm. 154, de 28 de juny de 2003, pàgines 25057 a 25060.

¹⁵⁵ BOE núm. 130, de 29 de maig de 2004, pàgines 19924 a 19925.

seves capacitats, coneixements, habilitats, aptituds i competències per al seu desenvolupament personal i professional (article 5,1).

Com a novetats importants, en relació al currículum, s'accentua la preocupació per l'educació per a la ciutadania, que es situa en un lloc molt destacat en el conjunt de les activitats educatives. S'introdueixen nous continguts referents a aquest tema, amb diferents denominacions en funció de les edats de l'alumnat.

La LOMCE concep la qualitat com la base que configura el sistema educatiu. En la seva exposició de motius, s'estableix que: «sols des de la qualitat es podrà fer efectiu el mandat de l'article 27.2 de la Constitució espanyola: "L'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals"». Seguidament, es justifica l'oportunitat de la reforma en «la necessitat de donar resposta a problemes concrets del nostre sistema educatiu que estan suposant un llast per a l'equitat social i la competitivitat del país». En aquesta línia, es fa referència als resultats objectius reflectits en les avaluacions periòdiques dels organismes europeus i internacionals.

Entre les innovacions curriculars més destacables, es poden assenyalar: a) la nova configuració de l'ensenyament de la llengua i la literatura que siguin cooficials en una Comunitat Autònoma -cas de la llengua i literatura catalanes-; b) la desaparició de l'obligatorietat, per a tot l'alumnat, de l'ensenyament de l'educació per la ciutadania; i c) la revalorització de l'ensenyament de la religió, que, a l'igual que les demés matèries, computarà en els expedients acadèmics per determinar la nota final del curs.

5.4.3.- El Pacte Nacional per l'Educació i la Llei d'Educació de Catalunya

El Pacte Nacional per a l'Educació¹⁵⁶ es va signar el 20 de març de 2006 al Palau de la Generalitat. El seu text definitiu es va concretar el 13 de març de 2006, després d'un llarg procés i un intens debat entre l'Administració catalana, les patronats de les escoles concertades i altres agents socials, i que solament

---

¹⁵⁶ Disponible a: <http://www20.gencat.cat/portal/site/Educacio> [Accés: 11.11.2009].

va comptar amb l'oposició directa de la Unió de Sindicats de Treballadors de l'Ensenyament de Catalunya (USTEC).

Els documents que es recullen en aquest text fan referència a les aportacions de cinc grups de treball diferents en relació a aquests cinc temes: a) el professorat; b) l'autonomia dels centres; c) la igualtat d'oportunitats i la llibertat d'ensenyament en el marc del servei públic educatiu; d) la família i l'educació; i e) la coresponsabilitat dels Ajuntaments amb l'educació.

El Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya va elaborar un avantprojecte de llei d'educació, d'acord amb les aportacions d'aquest Pacte Nacional per a l'Educació, fruit d'aquets treballs ha estat l'aprovació de la Llei 12/2009, de 10 de juliol d'Educació de Catalunya¹⁵⁷.

Aquesta estableix, en el seu article 2, els principis rectors del sistema educatiu de Catalunya, en el marc dels valors establerts per la Constitució i per l'Estatut, distingint entre principis generals (article 2.1), específics (article 2.2) i organitzatius (article 2.3).

En l'articulació d'aquets principis, es reproduïx el marc establert en l'article 21,2 de l'Estatut d'Autonomia, establint un sistema educatiu laic, que respecti el dret dels pares i mares per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions. En aquest context, és destacable el reconeixement de la llibertat de consciència dels i les alumnes (article 2.1.d. del text de la llei).

Del text de la llei, entre els principis organitzatius (article 2.1), per a l'objecte del present estudi, són destacables els punts d), p) i q), on, entre d'altres aspectes, es recull la llibertat de consciència dels alumnes:

Art 2.1

El sistema educatiu, en el marc dels valors definits per la Constitució i per l'Estatut, es regeix pels principis generals següents:

(...)

d) El respecte de la llibertat d'ensenyament, la llibertat de creació de centres, la llibertat d'elecció entre centres públics o centres altres que els creats pels poders públics, la llibertat de càtedra del professorat i la llibertat de consciència dels alumnes.

(...)

p) El respecte del dret de mares i pares perquè llurs fills rebin la formació religiosa i moral que vagi d'acord amb llurs conviccions.

---

¹⁵⁷ DOGC núm. 5422, de 16 de juliol de 2009, p.56589-56682.

q) L'exclusió de qualsevol mena de proselitisme o adoctrinament.

En relació als principis específics (article 2.2), és destacable la lletra a):

Art 2.2

El sistema educatiu es regeix pels principis específics següents:

a) La formació integral de les capacitats intel·lectuals, ètiques, físiques, emocionals i socials dels alumnes que els permeti el ple desenvolupament de la personalitat, amb un ensenyament de base científica, que ha d'ésser laic, d'acord amb l'Estatut, en els centres públics i en els centres privats en que ho determini llur caràcter propi.

(...)

Aquest caràcter laic dels centres educatius públics es detalla en l'article 93 de la Llei d'Educació de Catalunya, concretament en els seus punts 2 i 3:

Article 93. Caràcter i projecte educatiu dels centres públics.

1. (...)

2. L'escola pública catalana es defineix com a inclusiva, laica i respectuosa amb la pluralitat, trets definidors del seu caràcter propi.

3. Els centres públics es defineixen d'acord amb els principis de qualitat pedagògica, de direcció responsable, de dedicació i professionalitat docents, d'avaluació, de retiment de comptes, d'implicació de les famílies, de preservació de l'equitat, de cerca de l'excel·lència i de respecte a les idees i les creences dels alumnes i de llurs mares, pares o tutors.

4. (...)

Un altre aspecte important, vinculat amb les creences religioses, es troba recollit en l'article 47 de la Llei d'Educació de Catalunya, relatiu als criteris d'accés als centres educatius sostinguts amb fons públics -inclou els centres concertats-. En aquests centres, no es podrà produir cap discriminació en l'accés per raó de religió, trencant, d'aquesta manera, amb la possible idea d'una escola catòlica per als catòlics.

5.4.4.- Aspectes relatius a la doble xarxa de centres docents i al sistema de concerts

La configuració del sistema educatiu com a servei públic no exclou la gestió privada d'aquest servei mitjançant el mecanisme dels concerts. L'aspecte més important de la configuració del sistema educatiu com a servei públic no és la seva gestió, sinó la seva essència. Gómez Llorente (2001a) indica com a trets característics d'un sistema educatiu públic els aspectes: científic, laic, gratuït, democràtic i comprensiu.

D'aquests elements, els punts més conflictius, en relació als diferents sistemes de gestió, es plantegen en com es conceben els aspectes laic i comprensiu. Concretament, en com s'ensenya el fenomen religiós -la seva presència i la perspectiva des de que s'aborda-, i en com el sistema educatiu contribueix a superar les desigualtats socials i integra plenament a tots els alumnes amb independència de les seves dificultats concretes.

En el sistema educatiu de l'Estat espanyol, la dualitat tradicional entre centres públics i centres privats, s'ha transformat en un trio format pels centres públics, els centres privats concertats i els no concertats, d'acord amb la distinció, ja comentada, de l'article 10 de la LODE.

Davant d'aquest panorama, és important tenir present com els centres privats no concertats, tot i complir amb els requisits de l'ensenyament obligatori, no responen plenament a la idea de servei públic al no estar oberts a tota la població, degut a la circumstància que la matriculació en ells comporta satisfer fortes despeses econòmiques, possibilitat no accessible per a la major part de la població.

En quan al mapa educatiu de l'Estat espanyol, en termes generals, es pot afirmar que un terç dels alumnes estan escolaritzats en centres privats i els dos terços restants, en públics. Dins dels centres privats, dos terços són d'ideari religiós. La seva distribució a nivell territorial és molt diferent per motius històrics. Així per al curs 1999/2000, l'ensenyament privat representava el 52 % a Euskadi, el 42,1% a Catalunya, el 22,5 % a Andalusia i el 19,2 % a Extremadura (López Negro, 2003, i Viñao, 2004).

En el cas de Catalunya ¹⁵⁸, durant el curs 2004/2005 els centres d'ensenyament no universitari van ser un total de 3.964, dels quals 2.582 eren centres públics i 1.382 centres privats, d'aquests 850 estaven concertats i 532 no.

Els percentatges de distribució entre l'ensenyament públic i l'ensenyament privat, concertat o no, es van mantenint en els darrers anys¹⁵⁹. Així, tant per al curs 2002/2003, com per al curs 2007/2008, l'ensenyament públic ha representat el 67,4 % de total, produint-se un lleu descens el curs

---

¹⁵⁸ Segons les estadístiques del Ministerio de Educación y Ciencia i del Departament d'Ensenyament. Disponibles a: <http://www.mec.es/mecd/jsp/plantilla/estadisticas> i http://www20.gencat.cat/docs/Educacio/Home/Departament/Estadistiques/Estadistiques_anuals [Accés: 15.10.2010, 20.12.2011 i 26.06.14].

¹⁵⁹ Segons les estadístiques del Ministerio de Educación y Ciencia. Disponibles a: <http://www.mec.es/mecd/jsp/plantilla/estadisticas> [Accés: 15.10.2010, 20.12.2011 i 26.06.14].

2009/2010, al situar-se en el 63,9 %. Aquest percentatge es recupera, el curs 2011/2012, situant-se en el 67,9 %. Per la seva banda, l'ensenyament privat concertat ha sofert un lleu augment, passant de representar el 25,7 % el curs 2002/2003, al 26 % el curs 2007/2008. Finalment, l'ensenyament privat no concertat ha sofert un lleu retrocés, passant de representar el 6,9 % el curs 2002/2003, al 6,6 % el curs 2007/2008. Els percentatges de l'ensenyament privat -concertat i no- es mantenen per al curs 2011/2012 en, pràcticament, els mateixos nivells que el curs 2007/2008.

La gestió pública o privada -mitjançant els concerts- del servei públic a l'educació no pot convertir-se en un impediment o excusa per a la prestació, en condicions d'igualtat, per a tota la població d'aquest servei. En aquest sentit, la situació actual de la xarxa escolar no pot prescindir dels centres privats per tal de prestar un servei que arribi a tota la població. El veritable problema es troba en la gestió d'aquest servei.

Tant els centres privats, com els públics, han de respondre a uns mateixos criteris de gestió i de participació democràtica per part dels seus usuaris -alumnat, docents, demés personal, famílies i institucions municipals- i aquest és el problema real.

Marchesi (2005: 98) ens apunta, en relació a la titularitat dels centres, com l'objectiu principal «no hauria de ser la competència entre uns i altres centres, encara que en absència d'alumnat, i d'acord amb el règim dels concerts educatius, aquesta seria una situació difícil d'evitar». L'objectiu principal hauria de tendir a la recerca d'un millor ensenyament per part de cada centre. Per realitzar aquesta tasca, s'haurien d'establir unes condicions similars, tant en relació als recursos que rebin els centres, com a les característiques socioculturals del seu alumant.

En aquesta línia, la Llei d'Educació de Catalunya, estableix en el seu preàmbul com:

El sistema educatiu de Catalunya comprèn el servei públic educatiu, entès com a servei d'interès general d'acord amb l'Estatut, que ha de permetre que tots els centres sostinguts amb fons públics, que conformen centres públics i centres privats concertats, treballin junts amb uns objectius compartits des de la cooperació i la coresponsabilitat, tot respectant la naturalesa jurídica de les diverses institucions que el presten.

Aquesta llei regula el Servei d'Educació de Catalunya, el qual, reconeixent la realitat social del país, pot ser prestat per centres docents públics i privats, tal com s'estableix en els seus articles 44 i 45. Els centres privats quan ofereixen ensenyaments obligatoris i satisfan necessitats d'escolarització es poden vincular a la prestació del Servei d'Educació de Catalunya per mitjà del concert educatiu.

En la pràctica, s'observa com, generalment, darrera de la gestió de molts centres privats, hi ha una pretensió de major qualitat o excel·lència que trenca, una mica, amb la idea d'una educació de qualitat per a tothom. El tema de la lliure elecció de centre va molt lligat al prestigi, que a nivell social tenen uns centres determinats en relació a uns altres. En aquest sentit, poden donar-se situacions de marginació o devaluació de l'alumnat d'un centre, en relació amb l'alumnat d'un altre centre.

Tradicions familiars i històriques, ja comentades en altres apartats de la tesi -1.4. i 5.3.3-, han tendit a donar un major prestigi als centres privats. En l'actualitat, la generalització i la gratuïtat de l'accés al sistema educatiu han comportat una certa aproximació entre centres públics i privats, no exempta de tensions. L'aparició dels centres privats concertats, que han de complir les prescripcions marcades per l'Administració educativa, tendeix a aquesta aproximació.

La situació ideal consistiria en el reflex social d'una comunitat -barri, municipi o ciutat- dins els centres escolars d'aquella, d'aquesta manera la convivència aconseguida dins els centres escolars seria més extrapolable a la mateixa comunitat en si, circumstància que conduiria a la seva cohesió i creixement democràtic, a part de permetre, a nivell personal, unes possibilitats de desenvolupament més ple.

Un sistema educatiu entès com a servei públic ha de ser coherent per damunt de tot, ja que els ciutadans i ciutadanes accedim a ell de manera obligatòria, configurant, precisament, a partir d'ell moltes de les nostres opcions de vida. Sarramona (2005: 19), en aquesta línia, apunta el «caràcter peculiar» del sistema educatiu com a servei públic, peculiaritat que el fa incomparable amb qualsevol altre servei públic. I peculiaritat que s'ha de tenir molt present en la planificació i realització de la seva gestió.

5.5.- Aspectes conflictius entorn de la laïcitat en l'àmbit educatiu

Els aspectes en els que poden entrar en conflicte els drets educatius de les mares i els pares i la laïcitat de l'Estat es poden sintetitzar, almenys, en els vuit següents: a) l'elecció de centre; b) l'elecció d'un sistema educatiu alternatiu; c) l'objecció de consciència per a cursar determinades matèries o assignatures; d) l'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius; e) l'ús de determinades vestidures, tant per part de l'alumnat, com per part del professorat; f) l'ensenyament de la religió a l'escola; g) l'assistència religiosa en els centres docents; i h) la realització d'actes de caire ideològic-religiós en els centres docents.

Un altre aspecte, també, conflictiu ha estat la relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de la religió en els centres educatius de titularitat pública.

Seguidament, es comenten aquests aspectes. L'ensenyament de la religió a l'escola és objecte d'una atenció especial en l'apartat següent. Altres aspectes col·laterals -que no s'aborden en la present tesi-, vinculats amb l'àmbit educatiu, i relacionats amb la religió entesa com estil de vida, són els hàbits alimentaris i el calendari escolar, que es troba molt marcat pel calendari de la religió catòlica. Totes aquestes qüestions comporten, que la religió esdevingui un tema complex i, de vegades, incòmode en el món educatiu.

5.5.1.- L'elecció de centre

L'obligatorietat de l'accés a l'educació i el seu indubtable benefici per al propi desenvolupament personal comporten que l'elecció de centre esdevingui fonamental, en el sentit que les famílies puguin decidir el que considerin millor per als seus fills i filles.

Aquest dret d'elecció, com ja s'ha apuntat en l'apartat 4.4.6, es concep com una llibertat d'elecció; concretament, la possibilitat d'escollir centres diferents als creats pels Poders públics.

Aquesta llibertat d'elecció de centre comporta, en el moment present, una doble vessant. D'una banda, l'elecció d'un centre privat no concertat, l'ideari del qual s'ajusti als criteris dels familiars de l'alumne. Aquí el problema

que es planeja és econòmic, ja que el cost de l'escolarització, en el seu cas, anirà a càrrec de les famílies.

D'altra banda, es planteja la possibilitat d'elecció entre diferents centres sostinguts amb fons públics. En puritat, aquest dret no es deriva directament de l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978, el qual permet l'elecció d'un centre diferent als oferts pels Poders públics, creat a l'empara de la previsió constitucional de la llibertat de creació de centres docents (article 27.6 de la Constitució espanyola).

El problema es pot plantejar en la conjugació dels punts 1, 3, 4 i 5 de l'article 27 del text constitucional¹⁶⁰. L'obligatorietat i gratuïtat de l'ensenyament comporten el disseny d'una programació general de l'ensenyament -d'un sistema educatiu públic-. Aquest sistema educatiu públic ha de ser necessàriament neutral i reflex de la pluralitat d'un estat democràtic. El text constitucional també reconeix la llibertat d'ensenyament, per part dels docents, i el dret de les mares i els pares per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

En aquest sentit, certes famílies poden pretendre que els seus fills i filles vagin a un centre concertat d'una determinada ordre religiosa, d'acord amb les seves conviccions religioses, al·legant que s'identifiquen amb el seu ideari. És ben cert que darrera d'aquesta pretensió, s'hi poden amagar altres pretensions relacionades amb una suposada major qualitat de l'ensenyament o, fins i tot, de rebuig a l'alumnat immigrant d'un altra religió.

La Llei d'Educació de Catalunya és molt clara en l'establiment de l'accés al sistema educatiu, regulat en els articles 4, 46 i 47. Tothom té dret a accedir en condicions d'igualtat al sistema educatiu i a l'elecció de centre en el marc de l'oferta educativa. Per tal de possibilitar l'exercici d'aquets drets, l'Administració educativa, d'una banda, ha de garantir l'exercici efectiu del dret a l'educació mitjançant la programació general de l'ensenyament. I de l'altra, ha de regular

---

¹⁶⁰ Article 27 de la Constitució espanyola de 1978:

1. Tots tenen el dret a l'educació. Es reconeix la llibertat d'ensenyament.
  2. (...)
  3. Els poders públics garanteixen el dret que assisteix als pares per a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.
  4. L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.
  5. Els poders públics garanteixen el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb la participació efectiva de tots els sectors afectats i la creació de centres docents.
- (...)

un procediment únic d'accés als centres públics i als centres privats sostinguts amb fons públics (article 4).

En la regulació d'aquest procediment d'accés s'estableix que els criteris de prioritat no podran comportar cap discriminació, com ja s'ha indicat, entre d'altres, per motius de religió (article 47.7). Amb aquesta prohibició s'impossibilita, de manera molt clara, en el sistema educatiu públic, una escola religiosa oberta exclusivament a l'alumnat d'una determinada religió. Però també s'impossibilita que les famílies que vulguin que els seus fills o filles accedeixen a una escola concertada, l'ideari de la qual estigui d'acord amb les seves conviccions religioses, tinguin una prioritat d'accés en relació a famílies que no valorin o practiquin o s'identifiquin amb aquestes conviccions.

La igualtat d'oportunitats en l'accés al sistema educatiu comporta que les conviccions ideològiques, religioses o morals no puguin suposar cap preferència en l'elecció del centre. L'ensenyament escolar de la religió es troba garantit en tots els centres docents, d'acord amb l'establert en l'article 27.3 de la Constitució espanyola.

5.5.2.- L' elecció d'un sistema educatiu alternatiu

L'elecció, no ja de centre, dins d'un únic sistema educatiu, sinó d'un sistema educatiu alternatiu, planteja, d'entrada, una total desconfiança amb el sistema educatiu vigent. Porrás (2006) apunta la possibilitat, per part dels pares i les mares, d'escollir, per a les seves filles i fills, per motivacions fonamentades, tant en creences religioses, com en d'altres, un sistema educatiu alternatiu a l'existent. Aquesta possibilitat s'hauria d'emmarcar dins la legislació educativa vigent, tenint sempre present el caràcter democràtic i plural de la nostra societat.

Les diferents lleis educatives, des de l'aprovació de la Constitució de 1978, sempre han dissenyat un sistema educatiu obligatori. Dins d'aquest sistema educatiu obligatori, es contempla la creació de centres docents privats, els quals disposaran d'un ideari propi. En aquest sentit, en relació a la llibertat

de creació de centres docents (article 27.6 de la Constitució espanyola de 1978), la STC 5/1981¹⁶¹ estableix que:

És clar, per últim, que quan en l'exercici d'aquesta llibertat, es pretén la creació de centres docents que han d'impartir ensenyaments reglats, inserits per tant en el sistema educatiu. Els centres creats, a més d'orientar la seva activitat, com exigeix l'apartat 2 de l'article 27, cap al ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals, amb les precisions i matisos que d'alguns aspectes d'aquest enunciat realitza el Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals (article 13), s'han d'acomodar als requisits que l'Estat imposi per als centres de cada nivell.

La configuració d'un sistema educatiu alternatiu, com a hipòtesi, no troba sentit en el si d'un sistema educatiu democràtic, que per definició ha de representar la pluralitat de la societat a la que representa.

Una qüestió diferent a l'apuntada en l'encapçalament d'aquest apartat, però relacionada amb la mateixa, es troba en el desenvolupament de la llibertat d'ensenyament (article 27.1 de la Constitució espanyola). En concret, en la relació que s'estableix entre la llibertat de creació de centres docents (article 27.6) i la llibertat de càtedra (article 20.1.c). Continuant amb la STC 5/1981, trobem que:

L'ensenyament és una activitat encaminada de manera sistemàtica i amb un mínim de continuïtat a la transmissió d'un determinat cos de coneixement i valors. (...) La llibertat d'ensenyament, reconeguda en l'article 27.1 de la Constitució, implica, d'una banda, el dret a crear institucions educatives (article 27.6) i, de l'altra el dret dels qui porten personalment la funció d'ensenyar, a desenvolupar amb llibertat dins de les limitacions del lloc docent que ocupin (article 20.1.c).

Amb caràcter general, en relació al desenvolupament d'aquestes llibertats en el si d'un centre educatiu privat amb un ideari propi, Suárez Pertierra (1983) apunta els següents paràmetres:

a) El respecte a l'ideari no comporta en cap cas, per a qui s'integra en el centre docent -docents, alumnat, personal no docent i famílies- la identificació amb el caràcter propi de l'establiment. En aquest sentit, tota comprensió de l'ideari que tendís a posar barreres al canvi d'adscripció ideològica o religiosa o a l'abandonament de les idees i creences resultaria incompatible amb els preceptes constitucionals. D'acord amb aquest plantejament, les conductes

---

¹⁶¹ STC 5/1981, de 13 de febrer, relativa al recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei orgànica 5/1980, de 19 de juny, que regula l'Estatut de centres escolars (LOECE), FJ número 7. Disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 11.06.2009].

marginals dins el centre docent no s'han de tenir presents en tant no busquin el descrèdit, l'ofensa o la vexació de l'ideari educatiu.

b) La fixació d'un ideari no permet discriminar en la funció docent. En aquest sentit, no es pot considerar legítim la indagació de les conviccions del subjecte, doncs la simple pregunta es converteix en base de la discriminació. Ni tampoc és admissible limitar la llibertat d'expressió i de càtedra dels docents indicant els termes en que s'han de realitzar les explicacions.

c) El dret a la fixació de l'ideari pels titulars de l'establiment no pot comportar cap trava en la participació dels membres de la comunitat educativa en la gestió del centre, ja que el propi ideari podria anar variant, en la seva interpretació, fins i tot, en perjudici de les persones, que en funció del mateix, es van integrar en el centre docent.

5.5.3.- L'objecció de consciència per a cursar determinades matèries i assignatures

L'objecció de consciència a cursar determinades matèries o assignatures comporta, en certa manera, una negació del sistema educatiu vigent, en el qual es considera, per part de les famílies, que els Poders públics, en el disseny d'aquest sistema, els estan usurpant aspectes del seu àmbit.

En aquest sentit, Porras (2006) comenta un cas plantejat a Dinamarca l'any 1976, on certs grups religiosos minoritaris van exercir l'objecció de consciència en relació a cursar determinades matèries o assignatures obligatòries. Concretament es referien al supòsit de l'educació sexual en el context de les ciències naturals.

Un cas similar es va produir a Cantàbria, que va acabar amb una Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Cantàbria de data 23 de març de 1998¹⁶². El cas plantejat era el d'una alumna de 8 d'EGB -és a dir de 13 o 14 anys- que va deixar d'assistir a les classes de la matèria de ciències naturals perquè es va començar a impartir educació sexual. L'alumna va ser suspesa, circumstància que el seu pare i la seva mare van recórrer davant la Direcció Provincial de Educación y Cultura de Cantabria, que va ratificar dita qualificació i, després, davant del citat Tribunal Superior de Justícia. El citat Tribunal també

---

¹⁶² Disponible a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> [Accés: 15.10.2010].

va ratificar el suspens, al·legant que el dret a l'educació queda salvaguardat amb el dret a l'elecció de diferents tipus educatius mitjançant la garantia de la llibertat de creació de centres docents¹⁶³.

En aquest cas, Contreras Mazarío (2002: 168) critica que no s'entri en la qüestió de la potestat de les autoritats competents d'establir el projecte educatiu que considerin més convenient per a la formació integral de l'alumnat, amb la única limitació que «els coneixements i informacions que figurin en el projecte educatiu siguin difosos de manera exacta, objectiva, crítica i pluralista i que no constitueixin un intent d'adoctrinament tendent a difondre un comportament sexual determinat».

Recentment, en el context del sistema educatiu de l'Estat espanyol, aquesta circumstància de l'objecció s'està plantejant amb l'àrea i l'assignatura d'educació per a la ciutadania. En la LOE, com ja s'ha indicat, l'educació per a la ciutadania configura un lloc molt destacat en el conjunt del sistema educatiu. Es preveuen continguts amb diferents denominacions, en funció de les edats de l'alumnat; que s'imparteixen com a àrea en alguns cursos de primària i com a assignatura en els cursos de secundària i batxillerat.

L'enfrontament polític, en la tramitació parlamentària de la LOE, entre les dues principals forces parlamentàries de l'Estat espanyol en relació a aquest tema s'ha traduït en unes 50.000 objeccions a cursar-la, que han comportat unes 1.700 resolucions administratives amb signes diferents. Aquestes dades tenen un valor relatiu, ja que provenen de les entitats representatives dels objectors, però sí que tenen un caràcter indicatiu de la qüestió¹⁶⁴.

El primer Tribunal Superior de Justícia d'una Comunitat autònoma que es va pronunciar sobre aquest tema va ser el d'Andalusia, que va reconèixer l'objecció de consciència. El Tribunal Suprem, en tres sentències, ha negat aquesta objecció. No obstant, les entitats representatives dels objectors ja han indicat la seva voluntat d'acudir al Tribunal Constitucional mitjançant la interposició de recursos d'emparament. I si fes falta, han anunciat que es personarien davant el Tribunal Europeu de Drets Humans.

Amb aquestes intencions, era de preveure que els litigis s'allarguessin uns anys més. A més, amb posterioritat a aquestes tres sentències del Tribunal

---

¹⁶³ Considerant número 12 de la Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Cantàbria de data 23 de març de 1998.

¹⁶⁴ Informació disponible a: <http://www.objetamos.com> [Accés: 29.01.2009].

Suprem, el Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó ha reconegut de nou l'objecció de consciència davant l'assignatura o matèria d'educació per la ciutadania. No obstant, l'aprovació de la LOMCE, que contempla la supressió d'aquest ensenyament, ha relaxat aquest debat, que en el seu moment va ser molt intens, com seguidament es veurà.

Les entitats que representaven i promovien aquesta objecció de consciència s'agrupaven en l'Observatorio para la objeción de conciencia¹⁶⁵ que, en la seva pàgina web¹⁶⁶, es definia com «un fòrum de seguiment de la nova assignatura, del seu desenvolupament i el contingut», indicant seguidament com «alguns dels continguts previstos fins al moment pel Ministerio de Educación per a la nova assignatura generen profunda preocupació en els pares de família espanyols, ja que suposen una intromissió descarada en matèries que afecten a la consciència i moral dels infants», circumstància que comporta «el risc d'adoctrinament ideològic dels infants espanyols per part dels governants de cada moment».

En aquest sentit, aquest Observatorio animava a les famílies a adherir-se al mateix, i a exercir el dret d'objecció de consciència davant «d'aquells continguts de l'assignatura que atemptin contra el dret constitucional dels pares a educar els seus fills conforme a les seves conviccions morals i religioses». A més, oferia assessorament jurídic gratuït a les famílies que vulguin exercir aquest dret.

Com es pot observar, aquest complex panorama suposa una pertorbació dins del sistema educatiu de l'Estat espanyol, en el qual les posicions dels principals partits polítics hi troben un camp abonat per a la confrontació. Així dos dies després de la sentència del Tribunal Superior de Justícia d'Andalusia que reconeixia el dret a l'objecció de consciència davant l'àrea o assignatura d'Educació per la ciutadania -el dia 6 de març de 2008-, la Consejería de Educación del Gobierno de Madrid, per veu de la seva titular, anunciava que l'alumnat que objectés quedaria exempt de cursar l'assignatura el curs 2008/2009, quan s'incorporés als plans d'estudi de dita comunitat, i per tant tampoc seria examinat. En aquest sentit, en cada centre docent «rebría l'atenció educativa més adequada». Davant d'aquesta situació, el govern

---

¹⁶⁵ Moviment promogut pel Foro Español de la Familia, en el que col·laboren: Andoc, Centro Jurídico Tomás Moro, Hazte oír i Profesionales para la Ética.

¹⁶⁶ Pàgina web disponible a: <http://www.objetamos.com> [Accés: 04.09.2009].

autonòmic madrileny anunciava que reconeixeria el dret de les famílies que ho fessin a l'objecció de consciència i que esperava «un allau de sol·licituds»¹⁶⁷.

Centrant-nos en l'anàlisi de la jurisprudència que ha anat generant aquesta situació, trobem que el primer Tribunal Superior de Justícia que s'ha pronunciat sobre aquest cas, com ja s'ha indicat, ha estat el d'Andalusia, en una sentència de 4 de març de 2008, dictada per la Secció tercera de la Sala Contenciosa-administrativa¹⁶⁸. En ella, es resolva el recurs 787/2007 interposat contra una resolució de la Consejería de Educación de la Junta de Andalucía de 13 de novembre de 2007, en la qual no es reconeixia el dret a l'objecció de consciència per a l'assignatura Educació per a la Ciutadania i Drets Humans i per tant, es denegava també la pretensió d'una alternativa educativa. Aquesta sentència en el seu fonament de dret número 3 indica, que segons la jurisprudència, tant del Tribunal Constitucional i del Tribunal Suprem, com del Tribunal Europeu de Drets Humans, «existeix un dret a l'objecció de consciència per a la protecció dels drets indicats en els articles 16.1 i 27.3 de la Constitució espanyola¹⁶⁹». Al final del mateix fonament de dret, també s'indica com el Tribunal Europeu de Drets Humans en dues sentències de 29 de juny i 9 d'octubre de 2007 (demandes 1547/2002 i 1448/2004) «reconeix el dret dels pares a què es respecti en l'educació dels seus fills les seves conviccions religioses i filosòfiques, i el deure de l'Estat de respectar les conviccions tant religioses com filosòfiques dels pares en el conjunt del programa de l'ensenyament públic».

Aquesta sentència, en el seu fallo, anul·lava la resolució indicada de la Consejería de Educación de la Junta de Andalucía, i reconeixia el dret a l'objecció de consciència davant d'aquesta assignatura, indicant que el fill dels recurrents «no havia de cursar-la, quedant exempt de ser avaluat de la mateixa».

La primera vegada que el Tribunal Suprem s'ha pronunciat sobre aquesta matèria ha estat en data 11 de febrer de 2009, mitjançant tres

---

¹⁶⁷ Notícia publicada en el diari *El País*, en la seva edició digital, en data 7 de març de 2008. Disponible a: <http://www.elpais.es> [Accés: 04.09.2009].

¹⁶⁸ Disponible a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> [Accés: 04.09.2009].

¹⁶⁹ Article 16.1 Constitució espanyola de 1978.

Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.

Article 27.3 Constitució espanyola de 1978.

Els poders públics garanteixen el dret que assisteix als pares per a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

sentències dictades en recurs de cassació¹⁷⁰. Dues contra dues sentències del Tribunal Superior de Justícia d'Astúries¹⁷¹ que denegaven el dret a l'objecció de consciència per entendre «que la resolució recorreguda no vulnera cap dret fonamental». En ambdós casos es recorria una resolució de data 8 d'octubre de 2007, de la Consejería de Educación y Ciencia del Principado de Asturias, on es desestimava la declaració d'objecció de consciència a les assignatures: d'Educació per a la ciutadania i Drets Humans; Educació ètica i cívica; i Filosofia i ciutadania. L'altra sentència del Tribunal Suprem es refereix a la sentència del Tribunal Superior de Justícia d'Andalusia¹⁷², anteriorment comentada.

En els tres casos el Tribunal Suprem refusa la possibilitat d'objecció de consciència. El fallo de les STS 340/2009 i 342/2009 és desestimatori, amb el que es nega la possibilitat d'objecció de consciència. El fallo de la STS 341/2009 (cas de la sentència del Tribunal Superior de Justícia d'Andalusia) és estimatori, denegant la possibilitat d'objecció de consciència i declarant la validesa de la resolució de la Consejería de Educación de la Junta de Andalucía de 13 de novembre de 2007, en la qual no es reconeixia el dret a l'objecció de consciència per a l'assignatura «Educació per a la ciutadania i drets humans». No obstant aquest caràcter denegatori, les tres sentències aporten arguments per a seguir recurrent, en el seu cas, davant del Tribunal Constitucional i davant el Tribunal Europeu de Drets Humans, en la mesura en que disposen de vots particulars en contra.

Els fonaments jurídics de les tres sentències són molt similars. D'entre ells, se'n poden destacar els dos següents:

a) El caràcter europeu de l'àrea o assignatura¹⁷³ que justifica i recomana la seva inclusió en el sistema educatiu. La Recomanació (2002) 12 del Comitè de Ministres del Consell d'Europa apunta com la Unió Europea inclou, com objectiu dels sistemes educatius, promoure en la comunitat escolar l'aprenentatge dels valors democràtics i la participació en la ciutadania activa. S'indica, en la citada Recomanació, com «l'educació per la ciutadania

---

¹⁷⁰ Les tres sentències del Tribunal Suprem (STS) són les números 340/2009, 341/2009 i 342/2009, dictades en data 11 de febrer de 2009. Les tres sentències tenen una extensió d'entre quaranta-quatre i quaranta-vuit pàgines i disposen de vots particulars. Disponibles a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> [Accés: 01.03.2010].

¹⁷¹ STS 340/2009 i 342/2009.

¹⁷² STS 341/2009.

¹⁷³ Les tres sentències són diferents, no obstant per la identitat dels supòsits de fet, presenten uns fonaments jurídics pareguts. Aquest fonament jurídic és el número 5 en les tres sentències.

democràtica ha de ser un objectiu prioritari de la política de tots els nivells d'ensenyament». Aquesta Recomanació s'inspira en «la preocupació pels creixents nivells d'apatia cívica i política i la manca de confiança en les institucions democràtiques, i pels cada cop més abundants casos de corrupció, racisme, xenofòbia, nacionalisme agressiu, intolerància enfront de les minories, discriminació i exclusió social».

b) La necessitat de que l'àrea o assignatura d'Educació per a la ciutadania sigui ajustada a dret¹⁷⁴. En aquest sentit, s'indica com:

El fet que el deure jurídic de cursar-la sigui vàlid no autoritza a l'Administració -ni tampoc als centres docents, ni als professors concrets- a imposar o inculcar, encara que sigui de manera indirecta, punts de vista determinats sobre qüestions morals que en la societat espanyola són controvertides. Això és conseqüència del pluralisme, consagrat com a valor superior del nostre ordenament jurídic, i el deure de neutralitat ideològica de l'Estat, que prohibeix a aquest incorre en qualsevol forma de proselitisme.

Com es pot observar, el Tribunal Suprem, d'una banda justifica la necessitat de l'àrea o assignatura, els continguts de la qual inspiren, tant una societat democràtica, com un sistema educatiu democràtic. No obstant, de l'altra, davant la polèmica sorgida, adverteix als centres educatius i als docents en relació a quina ha de ser la seva postura davant la mateixa, posant, d'aquesta manera, sobre ells una certa vigilància per part de la societat i, principalment de les famílies.

En sentit molt similar, l'estiu de 2007, Julián Martín Martínez, aleshores president de l'Associació Nacional de Catedràtics d'Institut (ANCABA)¹⁷⁵, ja advertia, en relació a l'assignatura d'Educació per la ciutadania, com:

La majoria dels professors, amb certa experiència adquirida té les seves reticències, té prevenció (...). Té por, en definitiva, a posar-se a la boca del llop, a veure's posat en embolics, a tenir problemes amb els alumnes i els pares, amb l'orientador o amb la direcció del centre. Són temes molt proclius a la relliscada verbal o a la espontaneïtat mímica, a posar-se en situacions complexes sense voler-ho.

En data 23 de setembre de 2009, una sentència, dictada per la Secció tercera de la Sala Contenciosa-administrativa del Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó (número de sentència 1999/2009)¹⁷⁶, torna a encendre la polèmica al reconèixer el dret a l'objecció de consciència davant l'àrea o matèria d'educació per la ciutadania. En ella, es resolva el recurs 2546/2008

¹⁷⁴ Aquest fonament jurídic és el número 10 de la STS 341/2009 i el número 15 en les STS 340/2009 i 342/2009.

¹⁷⁵ Declaracions extretes de la pàgina web d'ANCABA. Disponibles a: <http://www.ancaba.net> [Accés: 28.05.2008].

¹⁷⁶ Sentència disponible a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> [Accés: 01.03.2010].

interposat contra una Ordre de 6 d'agost de 2008 de la Consejería de Educación de la Junta de Castilla y León, per la qual es denegava una sol·licitud d'objecció de consciència en relació a l'assignatura d'educació per a la ciutadania. En el fallo de la sentència es declara la nul·litat radical de l'ordre impugnada per vulneració dels articles 16 i 27.3 de la Constitució espanyola de 1978. Es reconeix, en aquest cas, el dret a l'objecció de consciència de «les assignatures conegudes comunament com educació per a la ciutadania, sense que aquesta dispensa pugi tenir conseqüència alguna en el moment de promocionar de curs i/o obtenir els títols acadèmics corresponents».

Aquesta Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó justifica de manera molt extensa, en el seu fonament jurídic número 2¹⁷⁷, la seva separació del criteri fixat pel Tribunal Suprem en les Sentències 340/2009, 341/2009 i 342/2009. Entre els fonaments jurídics argumentats per emparar l'objecció de consciència, destaquen els dos següents:

a) En relació al dret que assisteix a les famílies per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions (article 27.3 de la Constitució espanyola de 1978), s'accentua el caràcter «controvertit» de la qüestió plantejada en el recurs des de la particular perspectiva ideològica, religiosa i moral (fonament jurídic número 6).

b) En relació al disseny de l'assignatura, s'entén que aquest ha de ser neutre. En aquest sentit, es considera que en aquesta assignatura «s'està penetrant en l'àmbit intern de la persona, en l'esfera més privada de l'ésser humà, i precisament per implementar una activitat de desenvolupament intel·lectual i emocional en una o altra direcció, acció que no s'estima conforme a la llibertat individual i ideològica que garanteix la Constitució espanyola». De manera paral·lela, també s'argumenta com en les assignatures relatives a l'educació per la ciutadania s'hi trobem molts objectius i criteris indefinits. En la mateixa línia, s'indica com «no hi ha ni molt menys un 'generalitzat consens moral' en l'afirmació de que els drets humans són la referència universal per a la conducta humana. Poden ser-ho o no. La conducta humana pot venir referida per altres principis o valors. Sols és exigible el respecte als drets humans». A mode d'exemple, es parla del dret a la vida, indicant com no hi ha

---

¹⁷⁷ Argumentacions relatives a l'estructura del Poder Judicial i a criteris jurisprudencials. En el mateix fonament jurídic número 2, també és realitza un anàlisi de les sentències emeses en aquesta matèria per altres Tribunals Superiors de Justícia.

consens en relació a temes com la pena de mort, l'eutanàsia activa i passiva, la mort digna, l'avortament, la teràpia genètica o la clonació humana (fonament jurídic número 7).

L'objecció de consciència en si mateixa, a l'igual que l'elecció d'un sistema educatiu alternatiu, posa en qüestió el caràcter democràtic d'un sistema educatiu que representa a una societat democràtica.

Tot i els fonaments jurídics comentats, emparar una objecció de consciència, en un cas concret, comporta admetre que estem davant d'un acte o d'una disposició normativa que vulneren el caràcter democràtic del sistema educatiu. Per tant, no estariem davant d'una objecció de consciència, sinó davant d'una altra qüestió, com seria una possible nul·litat normativa.

L'objecció de consciència no pot utilitzar-se en un sistema educatiu democràtic. Els Poders públics dissenyen les disciplines que configuren les diferents etapes i cursos del sistema educatiu. Aquestes disposicions són impugnables com la resta de normes de l'ordenament jurídic. L'educació obligatòria no pot originar situacions d'objecció, ja que es fonamenta en la dignitat de la persona i en el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat.

5.5.4.- L'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius

L'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en l'escola suscita una rica problemàtica que, d'una manera o d'altra, afecta, tant als propis centres docents, com a l'alumnat i al professorat i als demés membres de la comunitat educativa.

Aquest ús anirà molt relacionat amb la tipologia del centre docent. Els centres docents privats actuaran d'acord amb el seu ideari que, com no pot ser d'altra manera en un Estat democràtic, com el seu nom indica, haurà de ser necessàriament democràtic. En aquest sentit, l'article 27.6 de la Constitució espanyola de 1978 concreta la manera d'exercir la llibertat d'ensenyament, a l'establir que el reconeixement a les persones físiques i jurídiques de la llibertat de crear centres docents, s'exercirà dins del respecte als principis constitucionals.

Centrant-nos en els centres públics, aquests hauran de desenvolupar les seves activitats amb subjecció exclusiva als principis constitucionals (article 18.1 LODE). Per la seva banda, en els centres privats concertats, l'exigència de la neutralitat ha de compatibilitzar-se amb l'existència d'un ideari propi (article 52.1 LODE). Finalment, en els centres privats no concertats és de preveure que els únics símbols religiosos i culturals permesos a nivell institucional siguin els corresponents al seu ideari, respectant sempre els drets i llibertats de tots els membres de la comunitat educativa (Porrás, 2006).

En el si dels centres educatius privats, concertats o no, en relació als drets dels diferents membres que integren la comunitat escolar, s'ha de precisar que, juntament al dret de la titularitat del centre d'adoptar un caràcter propi ideològicament caracteritzat per aquest -ideari educatiu-, queda garantit constitucionalment el dret de llibertat de consciència, tant a favor del l'alumnat, com del professorat i de la resta de la comunitat educativa (Contreras Mazarío, 2002).

En relació a l'alumnat, i en concret a la seva admissió, la Llei 12/2009, de 10 de juliol d'educació de Catalunya estableix de manera expressa, en el seu article 47.7, com ja s'ha indicat anteriorment, que els criteris de prioritat en l'accés als centres docents «mai no poden comportar discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió, llengua o qualsevol altra condició o circumstància personal de l'alumne o alumna o de la seva família». Per tant, un centre educatiu privat no pot vincular l'admissió del seu alumnat a la pràctica de la religió del seu ideari.

En relació al professorat, el Tribunal Constitucional s'ha pronunciat de manera expressa sobre aquestes qüestions en la STC 47/1985, de 19 d'abril¹⁷⁸, relativa a una docent que desenvolupava els seus serveis en un centre privat d'Educació general bàsica -Col·legi Lestonnac de Mollet del Vallès- i que va ser acomiadada per «la seva disconformitat amb les normes de la Direcció del centre, creant amb això friccions que deterioraren els criteris que presidien l'ensenyament en aquesta institució (...) i per desenvolupar la seva

---

¹⁷⁸ STC disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> i a http://www.der.uva.es/constitucional/verdugo/1985_47.html [Accés: 16.10.2009].

activitat professional en forma que no s'ajusta a l'ideari que regeix en nostre centre i que vetllant pel mateix tots hem de complir i fer complir»¹⁷⁹.

En aquest supòsit, el Tribunal Constitucional, va emparar a la docent al declarar l'acomiadament nul i amb una «nul·litat radical», reconeixent expressament el «dret de la demandant a la llibertat ideològica i a no ser objecte de discriminació per motius ideològics». La resolució d'aquesta sentència, es basa, entre d'altres, en els següents fonaments:

a) Per a què l'acomiadament per motius de caràcter ideològic fos lícit hauria de demostrar-se que hi hagués no sols disconformitat, sinó friccions en contra dels criteris del centre, consistents en actes contraris de la professora i en una activitat contrària (o al menys no ajustada) a l'ideari¹⁸⁰.

b) Per a ponderar quin i en quina mesura els drets fonamentals en conflicte han de ser restringits en benefici dels demés, i al mateix temps per facilitar qualsevol activitat probatòria, els fets, la realitat dels quals s'invoca per a justificar en aquest cas la licitud de l'acomiadament ideològic, hauran de ser clars i concrets i no haurien d'estar al·ludits en fórmules que per la seva generalitat dificulten, tant la seva prova, com la defensa davant la seva imputació¹⁸¹.

El Tribunal Constitucional s'ha pronunciat, de manera general, sobre l'ideari dels centres docents en la STC 5/81, en ocasió del recurs d'inconstitucionalitat presentat contra la Llei orgànica de l'Estatut de Centres Educatius (LOECE)¹⁸². En ella, el Tribunal va declarar constitucionals, entre d'altres, els articles 15 i 34.1 de la LOECE¹⁸³, relatius, respectivament, a la llibertat d'ensenyament del professorat i a l'ideari del centre, d'acord amb la següent argumentació: «és inqüestionable que en els centres docents privats on està establert, els professors estan obligats a respectar l'ideari educatiu propi del centre i, en conseqüència, la llibertat del professor no el faculta, per

---

¹⁷⁹ STC 47/1985, Antecedent primer.

¹⁸⁰ STC 47/1985, FJ número 3.

¹⁸¹ STC 47/1985, FJ número 4.

¹⁸² STC disponible a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 16.10.2009].

¹⁸³ Article 15 LOECE

Es professors, dins del respecte a la Constitució, a les lleis, al reglament de regim interior i, en el seu cas, a l'ideari educatiu propi del centre, tenen garantida la llibertat d'ensenyament. L'exercici de tal llibertat s'haurà d'orientar a promoure, dins del compliment de la seva específica funció docent, una formació integral dels alumnes, adequada a la seva edat, que contribueixi a educar la seva consciència moral i cívica, en forma respectuosa amb la llibertat i dignitat personals dels mateixos.

Article 34.1 LOECE

Es reconeix als titulars dels centres privats el dret a establir un ideari educatiu propi dins del respecte als principis i declaracions de la Constitució (...).

tant, a dirigir atacs oberts o solapats contra aquest ideari»¹⁸⁴. En la mateixa STC, es precisaven les limitacions de l'ideari dels centres docents privats: «el dret a establir un ideari educatiu no és il·limitat, ni ho consagra com a tal l'article 34.1 de la LOECE, sinó que pel contrari, aquest article situa els límits en el respecte dels principis i declaracions de la Constitució»¹⁸⁵.

La problemàtica principal en l'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius, a la pràctica, es planteja en relació als centres docents públics, l'actuació del quals s'identifica amb la pluralitat, que possibilita la convivència en les societats democràtiques.

La qüestió en si mateixa és complexa. A Catalunya, en molts centres docents públics, per Nadal, hi sol haver un pessebre. En aquest sentit, és ben cert que molts símbols religiosos, com moltes festivitats, es troben emmarcades en el nostre ambient social amb indiferència de la corresponent pràctica religiosa. En aquest context, durant el mes d'octubre de 2008, la premsa catalana es va fer ressò d'una proposta del Consell escolar de Catalunya que proposava canviar les denominacions dels parèntesis escolars festius de Nadal i Setmana Santa pel nom de vacances d'hivern i primavera¹⁸⁶.

La proposta, sorgida en el si de la Comissió de programació del Consell escolar de Catalunya, es plantejava com un primer pas per fer visible la voluntat de deslligar els períodes de descans de l'ensenyament del calendari religiós. En aquesta línia, s'argumentava que aquesta vinculació comporta, en ocasions, que el segon trimestre del curs sigui excessivament llarg, donada la mobilitat en el calendari de celebracions de la Setmana Santa, circumstància que afecta directament la fixació de la pausa escolar. Amb aquesta proposta el Consell escolar de Catalunya considerava que el nou calendari escolar respondria millor a la diversitat social de Catalunya i permetria una distribució més racional dels períodes lectius i de descans.

Davant d'aquesta proposta, el Departament d'Educació va explicar que, en el moment de confeccionar el calendari escolar, les prioritats a tenir en compte per part del Departament eren unes altres. L'aleshores, titular del

---

¹⁸⁴ STC 5/1981, FJ número 10.

¹⁸⁵ STC 5/1981, FJ número 8.

¹⁸⁶ Notícies recollides en les edicions digitals dels diaris *Avui* i *El Periódico*, entre el 24 i el 27 d'octubre de 2009. Disponibles a: <http://www.avui.com> i a: <http://www.elperiodico.com> [Accés: 30.10.2009].

Departament -Ernest Maragall- va afirmar que «el fet que la societat catalana sigui laica, no comporta que hagi de renegar de la seva tradició i història».

Aquesta idea de modificar el nom de les vacances de Nadal i Setmana Santa va estar mal rebuda en el si de l'Església catòlica. També, el Grup Parlamentari de Convergència i Unió va anunciar, el dia 23 d'octubre de 2009, la presentació d'una proposta de resolució al Parlament en la qual es reclamava que el calendari escolar mantingui les referències a les vacances de Nadal i de Setmana Santa, «tenint en compte que es tracta de festes religioses molt arrelades en la societat».

Dins l'Estat espanyol, el tema que planteja més polèmica és el de la presència de crucifixos en els centres docents públics, sobre tot quan la majoria de les famílies de l'alumnat desitgen aquesta presència. La premsa sol recollir notícies relacionades amb aquest tema. Així, en l'estiu de 2008, en l'àmbit del territori de Castella i Lleó¹⁸⁷, una sentència d'un Jutjat contenciós-administratiu de Valladolid obligava a la Consejería de Educación de la Junta de Castilla y León a pronunciar-se sobre si en els centres docents públics hi poden haver crucifixos. L'origen d'aquest litigi es trobava en la sol·licitud, que l'Asociación Cultural Escuela Laica havia realitzat, en aquest sentit, al Col·legi públic Macías Picavea de Valladolid. Davant el silenci del Consell escolar del centre i de la Dirección Provincial de Educación de Valladolid, s'havia interposat la demanda judicial.

L'estiu de 2009, aquesta qüestió va adquirir un altre cop actualitat, a partir d'unes declaracions de l'aleshores Ministre de Justícia, Francisco Caamaño¹⁸⁸, on manifestava la necessitat de retirar els símbols religiosos de les escoles públiques en el marc d'una «clara delimitació entre el fenomen religiós i la laïcitat de l'Estat». En aquest sentit, s'apuntava la conveniència de reformar la Llei orgànica de llibertat religiosa.

Aquestes declaracions van suscitar reaccions diverses, sobretot en relació a si l'expressió escoles públiques equival a sistema educatiu públic, on s'inclouen les escoles concertades. De entre elles, es poden destacar les dues següents:

---

¹⁸⁷ Notícia recollida en l'edició digital del diari *Público*, en data 28 de juliol de 2008. Disponible a <http://www.publico.es> [Accés: 30.07.2008].

¹⁸⁸ Notícia recollida en l'edició digital del diari *ABC*, en data 10 d'agost de 2009. Disponible a <http://www.abc.es> [Accés: 20.10.2009].

a) D'una banda, a Andalusia, on davant la possibilitat de que els centres educatius públics i concertats poguessin quedar buits de símbols religiosos, es van generar reaccions molt diverses, des de la incredibilitat de la mesura -cas del col·lectiu Andalucía Laica-, fins a les amenaces d'acudir als tribunals de justícia -opció de la CONCAPA (Confederación Católica de Federaciones de Asociaciones de Padres de Alumnos y Familias)-¹⁸⁹.

b) D'altra banda, a Navarra, on la Consejería de Educación de la Diputación Foral va anunciar la seva voluntat de deixar la decisió de la possible retirada dels símbols religiosos en mans de cada Consell escolar, si la reforma de la Llei orgànica de llibertat religiosa així ho permetés¹⁹⁰. Les reaccions a aquesta postura van ser contradictòries, tant per part dels col·lectius que demanen la supressió d'aquests símbols -cas d'Herrikoa (que és la federació majoritària a Navarra que agrupa associacions de mares i pares d'alumnes) o del Foro Gogoa (grup laic)-, com els que defensen el seu manteniment -cas de la FERE (Federació de Religiosos de l'Ensenyament, patronal majoritària dels centres concertats catòlics) o la CONCAPA-¹⁹¹.

En relació a aquest mateix tema de la presència de crucifixos a les aules dels centres docents, una Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, de data 3 de novembre de 2009, ha declarat que la seva presència esdevé «una violació del dret dels pares a educar als seus fills segons les seves conviccions» i de «la llibertat de religió dels alumnes». Aquesta sentència respon a un recurs presentat per una ciutadana italiana, que l'any 2002 havia demanat, a l'institut estatal italià en el que estudiaven els seus dos fills, que retiressin els crucifixos de les aules¹⁹².

En aquest cas, el Tribunal Europeu de Drets Humans ha considerat que la tradició italiana d'exposar un crucifix a les aules de les escoles públiques és una violació dels drets fonamentals. El Govern italià ha estat condemnat a pagar una indemnització de 5.000 € en concepte de danys morals. La reacció de totes les institucions italianes, dels principals partits polítics i de l'opinió

---

¹⁸⁹ Declaracions recollides en la revista *Ecclesia Digital*, en data 24 d'agost de 2009, i en l'edició digital del diari ABC, en data 10 d'agost de 2009. Disponibles a: <http://www.revistaecclesia.com> i a: <http://www.abc.es> [Accés: 20.10.2009].

¹⁹⁰ Notícia recollida en la revista *Ecclesia Digital*, en data 24 d'agost de 2009. Disponible a: <http://www.revistaecclesia.com> [Accés: 20.10.2009].

¹⁹¹ Declaracions recollides en la revista *Ecclesia Digital*, en data 24 d'agost de 2009. Disponibles a: <http://www.revistaecclesia.com> [Accés: 20.10.2009].

¹⁹² Sentència i informació disponibles a: <http://www.aranzadi.es> [Accés: 04.11.2009].

pública van ser contràries a la decisió del Tribunal Europeu. El Govern italià va anunciar que recorreria la sentència.

Canviant de tema, finalment, indicar, en relació a l'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural, les qüestions relatives a llibertat religiosa negativa de l'alumnat, que ha de permetre a aquests, quan les seves famílies així ho manifestin, l'estar aïllat dels actes de culte i dels símbols religiosos que no professin o fins i tot pugin refusar.

L'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural, en els centres educatius, s'hauria de realitzar d'acord amb l'autonomia d'aquests i la voluntat del respectiu consell escolar, respectant, sempre, la llibertat de consciència de tots els membres de la comunitat educativa corresponent.

5.5.5.- L'ús de determinades vestidures, tant per part de l'alumnat, com per part del personal docent

L'ús de determinades vestidures entronca directament amb la nostra manera de ser i amb la nostra llibertat personal. Qualsevol limitació en aquest sentit pot topiar directament amb dues qüestions. D'una banda, el dret fonamental a la llibertat religiosa (article 16 Constitució espanyola). De l'altra, el dret, també fonamental, a la pròpia imatge (article 18 Constitució espanyola).

D'acord amb aquest marc de referència, els membres de la comunitat educativa, troben emparament legal per exhibir o portar els signes o símbols de la seva elecció, d'acord amb l'opció, tant de fe, com d'identitat cultural, amb la que s'identifiquin.

El vel, i en concret el seu ús, és la peça de roba que ha originat més controvèrsia en el món educatiu. És ben cert que, en les nostres aules, s'observa una gran diversitat de maneres de vestir i pentinar-se, tant en noies, com en nois; però cap d'aquests estils planteja cap tipus de problema en el si de la comunitat educativa.

La jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans ha estat molt restrictiva en l'ús del vel, negant l'emparament del dret a portar el vel davant d'una prohibició dels Poders públics (González Rivas, 2004 i Llorent Bedmar i

Martínez García¹⁹³). Entre d'altres decisions del Tribunal Europeu de Drets Humans, es poden citar les següents:

a) Cas Valsanús contra Grècia. En una sentència de 6 de juliol de 1995, el Tribunal va estimar que una alumna no podia invocar les seves conviccions religioses per a negar-se a complir el reglament del col·legi.

b) Cas Dahlab contra Suïza. En l'auto d'admissió de 15 de febrer de 2001, relatiu a una professora d'un Cantó de Ginebra que havia estat objecte de sancions disciplinàries per negar-se a treure el vel, el Tribunal va refusar la demanda perquè la prohibició de portar vel en una activitat que afectava a l'ensenyament primari constituïa «una mesura necessària en una societat democràtica».

c) Cas Sahin contra Turquia. En 1998, una estudiant de medicina -Leyla Sahin- va ser expulsada de la Universitat d'Estambul per negar-se a treure's el vel -prohibit per la legislació turca, tant en la Universitat, com en l'àmbit de l'Administració-. Aquesta estudiant va emigrar a Àustria, on es va acabar llicenciant en medicina. Va denunciar a l'Estat turc davant el Tribunal Europeu de Drets Humans, al·legant que la prohibició del vel és contrària a la llibertat de pensament, consciència i religió. El Tribunal Europeu de Drets Humans va desestimar aquest recurs l'any 2005, considerant que la prohibició del vel era admissible, en quan «necessària per a protegir el sistema democràtic turc davant de moviments extremistes que pretenen imposar els seus símbols religiosos a la societat».

d) Casos Kervançi contra França i Dogru contra França. En el mes de desembre de 2008, el Tribunal Europeu de Drets Humans es va pronunciar sobre dos casos relacionats amb la prohibició del vel en les classes d'educació física. Ambdós casos són anteriors a la Llei francesa de 15 de març de 2004, que prohibeix portar, en el si de les institucions educatives, roba o distintius que manifesten una ostensible pertinença religiosa. En ambdós casos, les recurrents al·legaven la negació del seu dret a la pràctica religiosa i a l'educació, al ser expulsades dels respectius centres educatius. També, en ambdós casos, el Tribunal Europeu de Drets Humans va argumentar que l'ús del vel pot ser considerat com un acte motivat o inspirat per una religió o

---

¹⁹³ En el I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades, celebrat a Còrdova, els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009.

convicció religiosa, i que França pot prohibir, en un sistema educatiu laic, que un alumne manifesti la seva pertinença religiosa.

L'ús del vel, també, ha generat problemes en els centres educatius de Catalunya. Els mitjans de comunicació s'han fet ressò d'aquestes situacions. Així, en el mes d'octubre de 2007, el Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya va obligar a l'escola pública Annexa-Joan Puigbert, de Girona, a readmetre una nena de sis anys que, la setmana anterior a la seva expulsió, no havia anat a classe, després que el centre li hagués prohibit l'entrada pel fet de portar xador. El Departament va enviar una resolució al centre, que justificava la seva decisió emparant-se en el seu codi intern, obligant a readmetre la nena immediatament i argumentant que el xador no entorpeix la seva activitat acadèmica. El Departament d'Educació va qualificar aquest fet com a aïllat, dins del sistema educatiu de Catalunya¹⁹⁴.

En relació al cas concret de l'ús del vel en el si de les institucions educatives, el Parlament europeu ha votat en contra de la seva prohibició en data 16 de gener de 2008. Aquesta proposta de prohibició va ser inclosa, per la Comissió de llibertats civils del Parlament europeu, en un informe sobre l'estratègia europea per a protegir els drets dels infants. La proposta va ser, finalment, refusada en el Ple del Parlament europeu per 367 vots en contra, 200 a favor i 134 abstencions. La majoria de membres dels grups conservadors van votar a favor, mentre que els grups d'esquerres i liberals van votar en contra.

Llorent Bedmar (2009) apunta com des dels esquemes occidentals esdevé complicat tenir una adequada visió del món islàmic. L'ús del vel és una costum que existia en el Pròxim Orient, almenys des del segle XII a. C. Es troben referències del seu ús, en una llei assíria d'aquella època. En la Bíblia, també es detalla el seu ús. Així es cita en Gènesis 29, en el Càntic dels càntics 4.1, i en la Primera carta de Sant Pau als cristians de Corint (11.5, 11.6 i 11.3).

Els usos i significats del vel poden ser molt diferents. Encara que és cert, que l'ús del vel pugui ser considerat com una submissió de la dona al home; també ho és, que pot ser considerat com una submissió de la dona a Déu (Alà).

---

¹⁹⁴ Informació publicada a l'edició digital del diari El Punt, en data 2 d'octubre de 2007. Disponible a: <http://www.vilaweb.cat/www/elpunt/noticia> [Accés: 20.10.2009].

A més, no existeix un únic tipus de vel, sinó que n'hi ha varis -xador, hiyab, burka...-, que són molt diferents.

En relació als seus usos, es pot establir una triple distinció. Llorent Bedmar, en el *I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades*, va mostrar vàries imatges, emmarcades en uns contextos socio-culturals determinats, realment curioses, des d'un punt de vista occidental, de tots aquets usos:

- a) Vel imposat, ja sigui per motius religiosos, polítics o familiars.
- b) Vel tradicional. Es porta pel mimetisme i el referent social, més que per la pròpia imposició.
- c) Vel voluntari, per motivacions molt diverses, entre elles: polítiques, religioses, element embellidor (per ressaltar més unes parts dels cos que unes altres), element seductor, comoditat; ús social; refús al món occidental; o transgressió.

Un debat paral·lel, que s'escapa de l'àmbit del sistema educatiu, s'ha plantejant sobre l'ús del vel integral en els espais públics, amb una certa intensitat durant l'estiu de 2010¹⁹⁵.

La qüestió de la voluntat real, encara que de vegades les fronteres no són clares, és la determinant per saber si ens trobem davant d'una imposició o d'una lliure manifestació de la llibertat religiosa. Com a reflexió final, apuntar que el fet de negar una llibertat en virtut de la seva defensa, pot acabar esdevenint un absurd.

En la línia d'aquesta mateixa reflexió final, indicar com des de la institució del Defensor del Pueblo¹⁹⁶, s'afirma que els aspectes religiosos

---

¹⁹⁵ Durant el mesos de juny i juliol de 2010, els mitjans de comunicació s'han fet ressò d'aquest debat a partir d'un conjunt de fets. Entre ells, es poden destacar els següents:

- a) En data 23 de juny de 2010, el Senat va aprovar una moció en la que s'insta al Govern espanyol a prohibir l'ús del vel integral en els espais públics.
- b) El mateix dia, l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa va adoptar una resolució en la que s'oposava a la prohibició del vel integral islàmic.
- c) En data 1 de juliol de 2010, el Parlament de Catalunya va rebutjar una moció en la que s'instava al Govern espanyol a prohibir l'ús del vel integral en els espais públics.
- d) Alguns Ajuntaments de Catalunya han aprovat regular l'ús dels vels integrals en les instal·lacions municipals. És el cas, entre d'altres dels Ajuntaments de Barcelona, Tarragona, Lleida, El Vendrell, Manresa o L'Hospitalet de Llobregat. La primera localitat catalana on ha entrat en vigor una ordenança que prohibeix l'ús del vel integral -així com cascos o passamuntanyes- en els edificis públics per raons de seguretat ha estat la ciutat de Lleida, en data 9 de desembre de 2010. El Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, en una sentència de data 8 de juny de 2011, ha avalat aquesta normativa. El Tribunal Suprem, en una sentència de data 14 de febrer de 2013, anul·la pràcticament la totalitat d'aquesta normativa.
- e) Altres Ajuntaments de Catalunya han refusat realitzar aquesta regulació. És el cas, entre d'altres, dels Ajuntaments de Girona, Vic o Reus.
- f) França ha aprovat una Llei, en data 13 de juliol de 2010, mitjançant la qual es prohibeix el vel integral islàmic en tot els espais públics a partir de gener de 2011.

gairebé no plantegen cap queixa a aquesta institució en matèria educativa. Tampoc, s'han apreciat discriminacions, ni d'ofici, ni en informes realitzats sobre el sistema educatiu. En aquest sentit, la qüestió que es planteja és, que si la raó del perquè no hi hagin queixes, respon a que realment no hi ha cap problema, o si és que els problemes no es perceben.

Les maneres de vestir i l'ús de determinades peces de roba responen a diverses motivacions, que canvien amb el pas del temps. Qualsevol prohibició, que es pogués plantejar, hauria de tenir un emparament constitucional i una finalitat educativa, que sols pot ser la defensa de la dignitat personal i el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat.

5.5.6.- L'assistència religiosa en els centres docents

L'assistència religiosa en els centres docents no pot confondre's amb el dret, que assisteix als pares i mares, per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions (article 27.3 de la Constitució espanyola de 1978).

Contreras Mazarío (2002: 163) apunta com «un dels àmbits on la prestació de l'assistència religiosa presenta majors dificultats, no és altre que l'educatiu o el docent». La qüestió es planteja a partir de la interpretació de l'article 27.2 de la Constitució espanyola de 1978 que preveu que «l'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana». Des d'una part de la doctrina del dret públic, d'acord amb aquest principi, s'ha defensat, el dret dels subjectes titulars del dret a l'educació a rebre l'assistència religiosa de la pròpia confessió; així com l'obligació, per part dels Poders públics, d'establir les mesures necessàries per a la seva prestació en l'interior dels centres docents. Des d'un plantejament doctrinal diferent, es manifesta que l'assistència religiosa, en si mateixa, no pot considerar-se com un contingut essencial del ple desenvolupament de la personalitat humana. L'assistència religiosa s'inclouria dins el contingut essencial de la llibertat religiosa.

La regulació de l'assistència religiosa en els centres docents s'ha realitzat mitjançant l'Ordre de 4 d'agost de 1980, per la que es regula

---

¹⁹⁶ Reflexió realitzada per Bartolomé José Martínez García -Assessor responsable de l'Àrea d'immigració i afers exteriors del Defensor del Pueblo- en el *I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades*, celebrat a Còrdova, els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009.

l'assistència religiosa i els actes de culte en els centres escolars¹⁹⁷, que és la única normativa on es planteja específicament aquesta qüestió. La regulació, que s'estableix en la mateixa, respon molt al context de l'època en que es va elaborar. En ella, s'equiparen i es confonen, la formació i l'assistència religiosa. Tot i la seva vigència, en el moment actual, la seva aplicació en els centres docents de titularitat pública és escassa, per no dir nul·la. Els articles 1 a 3 d'aquesta ordre estableixen un marc determinat, i s'autoritza, en la seva disposició final, a les direccions generals competents en matèria d'educació i afers religiosos, per concretar la seva aplicació a la pràctica escolar. La redacció dels articles citats és la següent:

Article 1.

En tots els Centres escolars públics de Preescolar, EGB, Batxillerat i Formació Professional s'habilitaran locals idonis per al desenvolupament dins del Centre, d'activitats de formació i assistència religiosa dels alumnes que desitgin participar en elles, inclosa la celebració d'actes de culte.

Article 2.

Les autoritats acadèmiques competents acordaran amb la jerarquia de l'Església Catòlica o amb les autoritats de les Esglésies, Confessions o Comunitats religioses legalment inscrites, en el seu cas, les condicions concretes en que hagin de desenvolupar-se en aquests locals les activitats de formació i assistència religiosa complementàries de l'ensenyament de la Religió i la Moral.

Article 3.

Les capelles, oratoris i altres locals destinats permanentment al culte catòlic existents en els centres escolars públics continuaran dedicats tant a aquesta finalitat com a altres activitats de formació i assistència religiosa, competent a la corresponent jerarquia eclesiàstica el concernent al caràcter religiós de les referides capelles i locals, tot això sens perjudici de la seva possible utilització per a altres activitats escolars.

Disposició Final

Queden autoritzades les Direccions Generals d'Educació Bàsica i d'Ensenyaments Mitjans, en col·laboració amb la Direcció General d'Afers Religiosos, per l'aplicació de l'establert en la present ordre.

Amb aquesta finalitat, i en compliment de l'Acord entre l'Estat i la Santa Seu sobre Ensenyament i Afers culturals, els citats centres directius procediran de conformitat amb la Jerarquia Eclesiàstica amb el que a aquesta competeixi.

Aquesta regulació no resulta d'obligat compliment als centres docents privats (concertats o no), els quals actuaran d'acord amb el seu ideari, que ha

---

¹⁹⁷ BOE núm. 188, de 6 d'agost de 1980, p. 17704.

de ser respectuós amb l'ordenament jurídic. No obstant, no resultar d'obligat compliment, fora perfectament possible la seva aplicació.

La situació és diferent en els centres docents privats d'ideari religiós, en el si dels quals poden existir, i en la majoria d'ells existeix, un servei religiós d'acord amb les creences recollides en el seu l'ideari o en el seu projecte educatiu. Aquesta circumstància haurà de tenir la suficient publicitat per a què les famílies de l'alumnat la coneguin. I mai podrà comportar la obligatorietat de participació, per part de l'alumnat, ni de manera directa, ni de manera indirecta.

5.5.7.- La realització d'actes de caire ideològic-religiós en els centres docents

Una de les manifestacions directes de l'assistència religiosa és la realització d'actes o activitats de caire ideològic-religiós. Aquests, tant poden estar vinculats a altres activitats o actes propis del centre educatiu, com poden ser de caràcter aïllat o independent.

La possibilitat d'aquests actes, en els centres docents públics, trobaria cobertura en la citada Ordre de 4 d'agost de 1980, per la que es regula l'assistència religiosa i els actes de culte en els centres escolars. No obstant aquesta possibilitat, Contreras Mazarío (2002: 210) apunta com l'establiment d'aquests tipus de pràctiques, per part de les autoritats educatives, seria entesa, per la majoria de la població, «com un retorn al passat, que res té a veure amb la realitat social». Molt diferent, seria la iniciativa dels propis centres, d'acord amb la seva autonomia, de realitzar aquests actes o activitats. En aquests casos, la qüestió seria determinar fins a quin punt són compatibles amb la Constitució de 1978, i amb la necessària neutralitat dels centres docents públics.

L'ordenament jurídic de l'Estat espanyol no contempla aquesta possibilitat. La Llei orgànica de llibertat religiosa no ho planteja. Tot i aquest silenci, res impedeix que els docents, l'alumnat, les famílies o el personal no docent, puguin organitzar actes d'aquests tipus. En aquest sentit, es pot concloure que una negativa general, a priori, d'aquests tipus d'actes o activitats, no estaria fonamentada constitucionalment. Tot el contrari, els

Poders públics han de respectar la lliure participació dels membres de la comunitat educativa en aquets actes.

Les direccions dels centres educatius públics han de possibilitar, tant la manifestació de la llibertat religiosa de la comunitat escolar, com la garantia del principi de neutralitat. D'acord amb aquest plantejament, es podria refusar una activitat de caire ideològic-religiós dins de les aules i dins de l'horari escolar, en defensa de la neutralitat dels centres docents públics. No obstant, la situació seria molt diferent si es realitzés al marge de l'horari escolar.

En relació als centres docents privats, el plantejament de la qüestió és diferent. En ells, enlloc de la neutralitat, s'hi troba l'ideari, que pot tenir caires diversos.

En l'àmbit d'un centre docent privat d'ideari religiós, poden considerar-se com a part integrant del règim interior del centre, la realització d'actes o activitats de caire ideològic religiós, sense que puguin entendre's que ens trobem davant d'una violació, tant del principi de laïcitat de l'Estat, com de la llibertat de consciència dels membres de la comunitat educativa. No obstant, en tots els supòsits, i amb independència de que el centre docent privat sigui concertat o no, l'assistència dels membres de la comunitat educativa als actes i activitats de caire ideològic-religiós haurà de ser voluntària, sense que puguin derivar-se per aquests membres, ni perjudicis, ni beneficis de cap tipus. I molt menys, els més radicals, com serien l'expulsió de l'alumnat o l'acomiadament del personal del centre.

En l'àmbit d'un centre docent privat sense adscripció ideològica o amb una ideologia laica, la solució, a la qüestió plantejada en aquest apartat, hauria de ser molt similar a la dels centres docents públics, tenint present la voluntat de participació en els actes de caire ideològic-religiós i el respecte a la llibertat de consciència dels membres de la comunitat educativa.

5.5.8.- La relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de religió

En els centres docents de titularitat pública, la relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de la religió catòlica, amb les Administracions educatives, sempre ha estat problemàtica.

L'Acord entre la l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals de 3 de febrer de 1979 estableix en el seu article III, com ja s'ha indicat en l'apartat 4.3, que «l'ensenyament religiós serà impartit per les persones que, per a cada any escolar, siguin designades per l'Autoritat acadèmica entre aquelles que l'ordinari diocesà proposi per a exercir aquest ensenyament». La interpretació literal d'aquest article deixa en una situació de total temporalitat i precarietat al personal docent encarregat de l'ensenyament de la religió catòlica en els centres docents públics, els quals cada any han d'estar proposats pel bisbe corresponent, sense que s'especifiquin els motius -que en un Estat de dret sempre han de ser objectius- que poden donar lloc o no a l'esmentada proposta.

Aquesta peculiaritat de proposta anual, per part de l'autoritat eclesiàstica corresponent, no té paral·lelisme amb els acords establerts amb altres Entitats religioses per a l'ensenyament de les seves respectives religions. Les lleis que regulen aquets acords, com també ja s'ha apuntat en l'apartat 4.3, disposen, en un article 10.2 similar per les tres, que l'ensenyament correspondrà a professorat designat -en el sentit de proposat- per les corresponents Entitats religioses, sense fer referència a la temporalitat de la mateixa; amb el que es pot entendre que la proposta és indefinida.

La situació laboral del personal docent de religió catòlica, en l'ordenació de la funció pública posterior a la Constitució espanyola de 1978, va quedar enquadrada en la noció de «personal divers sense classificar» de la disposició addicional primera de la Llei 30/1984, de 2 d'agost, de mesures per a la reforma de la Funció Pública¹⁹⁸. En l'àmbit docent, en aquest col·lectiu, es trobaven el professorat d'educació física, el d'ensenyament de la llar, el d'educació cívica-social i política i el de formació religiosa (Sepúlveda, 2005).

El desenvolupament reglamentari de la llei de la funció pública, mitjançant el Reial Decret 1467/1988, de 2 de desembre¹⁹⁹, va incloure a tot a aquest professorat en la categoria de cossos de funcionaris a extingir,

---

¹⁹⁸ BOE núm. 185, de 3 d'agost de 1984, p. 22629-22650.

Disposició addicional primera punt segon de la Llei 30/1984:

El personal al servei de l'Administració de l'Estat que percebi el total de les seves retribucions amb càrrec als crèdits de personal divers sense classificar dels Pressupostos generals de l'Estat, haurà de ser classificat pel Govern mitjançant Reial Decret, determinant, en el seu cas, la seva integració, d'acord amb la naturalesa de les seves funcions i la titulació acadèmica exigida, en Cossos o Escales de funcionaris o plantilles de personal laboral.

¹⁹⁹ Reial Decret 1467/1988, de 2 de desembre, sobre classificació de personal vario que presta serveis en Centres públics docents no universitaris. BOE núm. 294, de 8 de desembre de 1988, p. 34683-34684.

exceptuant «el professorat de religió moral i catòlica, que continuarà regint-se per les normes establertes en virtut del vigent Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre Ensenyament i Afers Culturals» (article 1).

Aquesta mateixa línia d'excepcionalitat, en relació a la situació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de la religió catòlica, va ser l'adoptada per la Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE). A l'empara de la mateixa, es van establir els següents convenis col·lectius:

a) Ordre de 9 de setembre de 1993 que publica el Conveni sobre règim econòmic de les persones encarregades de l'ensenyament de la religió catòlica²⁰⁰.

b) Ordre de 9 d'abril de 1999 per la que es disposa la publicació del Conveni de 26 de febrer de 1999 sobre règim econòmic-laboral de les persones que, no pertanyen als cossos de funcionaris docents, estan encarregades de l'ensenyament de la religió catòlica en els Centres públics d'educació infantil, d'educació primària i d'educació secundària²⁰¹.

La potencial conflictivitat social derivada d'aquests convenis, que continuaven establint el caràcter precari i temporal de la relació laboral, ha donat lloc a una abundant jurisprudència de la Sala Social del Tribunal Suprem, així com a diferents iniciatives parlamentàries, i fins i tot una vaga de fam d'alguns docents encarregats de l'ensenyament de la religió catòlica.

La Sala del Social del Tribunal Suprem, en sentències de 19 de juny de 1996 i 30 d'abril de 1997 (en endavant STS)²⁰², estableix que la relació del professorat de religió reuneix els requisits de l'Estatut dels Treballadors i de la Llei de Procediment Laboral, en concret les notes de voluntarietat, alienitat, retribució i estar sotmesa a una organització de caràcter empresarial.

En concret, la STS de 19 de juny de 1996 -sentència dictada en cassació per unificació de doctrina com a conseqüència d'una demanda en matèria d'acomiadament improcedent d'una professora de Tenerife- estableix, en el seu fonament de dret n. 4, en relació al col·lectiu de docents de religió, que:

Igualment és aplicable la presumpció de caràcter laboral continguda en el seu article 8 -en referència a l'Estatut dels Treballadors-. Sent indiferent a aquests efectes que l'acte

²⁰⁰ BOE núm. 219, de 13 de setembre de 1993, p. 26902-26903.

²⁰¹ BOE núm. 94, de 20 d'abril de 1999, p. 14703-14704.

²⁰² Sentències disponibles a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> i a: <http://www.feper.es> [Accés: 18.07.2010].

jurídic originador de la prestació de serveis s'hagi materialitzat mitjançant un nomenament d'un òrgan administratiu titular del centre docent (...). Tampoc interfereixen la naturalesa de la relació jurídica que en l'estadi previ al nomenament del professor s'exigeixi una proposta del Bisbat.

El Tribunal Suprem consolida aquesta jurisprudència en altres STS posteriors, relatives també a l'acomiadament de docents de l'àrea o assignatura de religió, que reconeixen el caràcter laboral dels serveis prestats pels i les mestres i professors i professores de religió, on el veritable ocupador, en tots els casos, és l'Administració educativa -en els casos de les STS citades el Ministerio de Educación y Ciencia-. En aquesta línia, aquestes sentències, van fixant el criteri continuat de la relació laboral (Sepúlveda, 2005: 120):

La divisió de la docència en cursos escolars sols afecta a l'alumnat i a la relació acadèmica amb el centre, però mai al vincle laboral dels docents, que any darrera any tindran similars tasques que realitzar com a professors d'una o d'altra assignatura, materialitzant-se així, l'únic objectiu de l'empresa que es dedica a l'ensenyament.

La precarietat laboral d'aquest col·lectiu, també, ha estat objecte de diferents iniciatives parlamentàries. En destaquen, les següents:

a) En el Congrés dels Diputats, Proposició no de llei presentada pel Grup Parlamentari Mixt, relativa a acomiadaments de professors de religió de centres públiques i a la necessitat de modificar el Conveni de 26 de febrer de 1999 entre l'Estat espanyol i la Conferència Episcopal (número expedient 162/000370)²⁰³.

b) En el Congrés dels Diputats, Proposició no de llei presentada pel grup parlamentari d'Izquierda Unida sobre la negociació dels Acords jurídics entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica espanyola, així com l'Estat vaticà (número expedient 162/000412)²⁰⁴.

c) En el Senat, pregunta formulada pel senador del grup parlamentari de Convergència i Unió, Josep Varela i Serra, sobre l'impagament del primer trimestre de 1998/1999 als professors de religió i resposta del Ministeri competent dient que va transferir els fons a la Conferència Episcopal Espanyola (número expedient 684/027250)²⁰⁵.

---

²⁰³ Boletín Oficial del Congreso de los Diputados sèrie D, núm. 230, de 14 de setembre de 2001.

²⁰⁴ Boletín Oficial del Congreso de los Diputados sèrie D, núm. 295, de 28 de gener de 2002.

²⁰⁵ Boletín Oficial del Senado sèrie I, núm. 741, de 24 de setembre de 1999.

L'article 93 de la Llei 50/1998 de Mesures fiscals, administratives i socials²⁰⁶, mitjançant un modificació de la LOGSE, condemnava encara més a la precarietat al personal laboral docent de religió, a través d'un contracte de duració determinada, sense possibilitat alguna d'adquirir una certa estabilitat en la seva professió.

Arran d'aquesta modificació normativa, el curs escolar 1999/2000, la tensió entre els docents de religió, d'una banda, i la Jerarquia eclesiàstica i l'Administració educativa, d'una altra, va arribar a ser tant forta que va derivar en una vaga de fam, per part de tres professors de religió i un representant sindical entre les dies 2 i 29 de novembre de 1999.

El cansament en el col·lectiu era evident. A partir de 1998, grups de docents s'organitzen amb la voluntat de canviar la seva peculiar relació laboral. La vaga de fam va sorgir dels grups de les diòcesis de la Comunitat de Madrid. La Dirección General de Personal y Servicios del Ministerio de Educación y Ciencia, per al curs 1999/2000, va demanar als bisbats del territori del Ministeri, que presentessin el següent conjunt de documents del professorat proposat:

- a) Les dades personals i bancàries que havia de certificar el bisbe de la Diòcesi.
- b) El jurament de no estar treballant a l'Administració.
- c) El jurament de no tenir incompatibilitats o haver estat expulsat de l'Administració.
- d) La titulació acadèmica.
- e) La declaració eclesiàstica d'idoneïtat

El primer dels requisits va ser el detonant de la vaga. La certificació del bisbe comportava una continua dependència excessiva, que anava molt més enllà del compliment d'uns requisits objectius. Entre els objectius de la vaga de

---

²⁰⁶ Llei 50/1998, de 30 de desembre, de Mesures fiscals, administratives i socials. BOE núm. 313, de 31 de desembre de 1998, p. 44412-44495.

Article 93. Modificació de la Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu. S'afegeix un paràgraf a la disposició addicional segona de la Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu, amb el text següent:

Els professors no pertanyents als cossos de funcionaris docents que imparteixin ensenyaments de religió als centres públics en que es duen a terme els ensenyaments que regula aquesta Llei ho han de fer en règim de contractació laboral, de durada determinada i coincident amb el curs escolar, a temps complet o parcial. Aquests professors perceben les retribucions que corresponguin al respectiu nivell educatiu als professors interins, i han d'assolir l'equiparació retributiva en quatre exercicis pressupostaris a partir de 1999.

fam, del diari d'un dels vaguistes²⁰⁷, durant els dies de la vaga, en destaquen els següents:

a) La declaració de personal laboral indefinit i la paràlització dels diferents processos judicials oberts en aquest sentit.

b) Defensar la llibertat davant la por dels que abusen del seu poder (en relació a la proposta anual del bisbe diocesà) amenaçant a les famílies amb la pèrdua del seu lloc de treball.

c) Salvaguarda de la pròpia dignitat, tant del col·lectiu, com de l'assignatura.

d) Iniciar una lluita sindical en defensa de la normalització i significació d'aquest col·lectiu com a treballadors.

L'acabament de la vaga es va fer sense aconseguir els objectius previstos. Alguns docents ja havien signat els contractes de treball anuals amb la presentació dels cinc requisits anteriorment indicats; d'altres encara no. L'acord final entre el Ministeri i l'advocada dels vaguistes -segons el mencionat diari d'un dels vaguistes- va ser el de no obligar a signar el contracte als docents que encara no ho havien fet, en espera que el Tribunal Suprem unifiqués la doctrina en relació als diferents procediments judicials relatius a la relació laboral del professorat de religió.

Paral·lelament a la vaga de fam, en el Congrés dels Diputats, el Grup parlamentari de Convergència i Unió va presentar una iniciativa per modificar la Llei 50/1998 per solucionar la precarietat laboral del col·lectiu. No obstant, la mateixa es va retirar sense cap explicació. Posteriorment, l'últim dia de la vaga, el Grup parlamentari del Partit Nacionalista Basc va presentar una iniciativa, en el mateix sentit, al Senat. Tots els partits van votar a favor de la mateixa, excepte el Partit Popular que, al disposar en aquells moments de majoria absoluta en el Senat, va evitar la seva tramitació.

La situació de precarietat d'aquest col·lectiu docent s'ha mantingut fins a la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació (LOE), que en la seva disposició addicional tercera estableix que:

Els professors que, no pertanyent als cossos de funcionaris docents, imparteixin l'ensenyament de les religions en els centres públics ho faran en règim de contractació laboral, de conformitat amb l'Estatut dels Treballadors, amb les respectives

---

²⁰⁷ El diari del professor de religió de la Comunitat de Madrid, Antonio González Pérez, es troba disponible a: Sepúlveda, A. (2005) *Profesores de religión: aspectos históricos, jurídicos y laborales*. Barcelona, Atelier, p. 172-176.

Administracions competents (...) En tot cas, la proposta per a la docència correspondrà a les entitats religioses i es renovarà automàticament cada any. La determinació del contracte, a temps complert o a temps parcial segons el que requereixin les necessitats dels centres, correspondrà a les Administracions competents. La remoció, en el seu cas, s'ajustarà a dret.

La LOE, d'acord amb aquest redactat de la seva disposició addicional tercera, proporciona estabilitat al col·lectiu docent d'ensenyament de religió, dignificant el seu vincle laboral, establint el seu caràcter de personal laboral indefinit, i fent desaparèixer la proposta de renovació expressa anual per part de les Entitats religioses. La renovació d'aquesta proposta de docència passa a ser automàtica.

En desenvolupament d'aquesta disposició legal, el Reial Decret 696/2007, d'1 de juny, pel qual es regula la relació laboral dels professors de religió prevista en la disposició addicional tercera de la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació²⁰⁸ estableix, en el seu article 4, que la contractació del professorat de religió serà per temps indefinit.

D'aquesta manera, s'acaba amb la proposta anual que realitzaven els Bisbats davant les Autoritats educatives corresponents. Aquestes propostes havien donat lloc a situacions d'arbitrarietat davant la negativa d'alguns Bisbats a renovar-les per motius de conductes estrictament personals dels docents -principalment en casos de separació o divorci-. Aquestes situacions han generat la variada jurisprudència analitzada, en part, en aquest mateix apartat²⁰⁹.

D'acord amb el marc establert per aquest Reial Decret 696/2007, un cop realitzada la proposta per un Bisbat o representant d'una Entitat religiosa, aquesta s'entén renovada automàticament, possibilitant-se d'aquesta manera una relació laboral indefinida amb l'Administració educativa.

Aquest nou marc ha comportat, a la pràctica, una equiparació molt gran dels docents de religió amb la resta de docents del sistema educatiu públic. La relació laboral indefinida es vincula a una plaça concreta. Moltes Administracions educatives ja han convocat concursos de trasllats. A mode d'exemple, es poden citar els següents:

---

²⁰⁸ BOE núm. 138, de 9 de juny de 2007, p. 25268-25271.

²⁰⁹ Aquesta jurisprudència es troba disponible, entre d'altres llocs, a: <http://www.feper.org> i <http://www.amrc-cat.org> [Accés: 03.09.2012].

a) Castella i Lleó: Resolució d'1 de juliol de 2008, de la Direcció General de Recursos Humans de la Conselleria d'Educació, per la qual s'estableix el procediment per a la provisió de llocs del Professorat de Religió Catòlica en Centres Docents Públics no Universitaris dependents de la Conselleria d'Educació²¹⁰.

b) Comunitat valenciana: Resolució de 4 de maig de 2010, de la Direcció General de Personal, per la qual es convoca procediment de provisió de llocs per a professorat de Religió Catòlica que presta servicis als centres docents públics dependents de la Conselleria d'Educació²¹¹.

c) Astúries: Resolució d'1 de juny de 2010, de la Conselleria d'Administracions Públiques i Portaveu del Govern, per la qual es convoca procediment per a la cobertura de necessitats existents en els Centres Públics de la Comunitat Autònoma del Principat d'Astúries per als professors que imparteixen l'ensenyament de les religions contractades amb caràcter indefinit²¹².

La Generalitat de Catalunya, per la seva banda, no ha estat de les primeres en fer-ho, convocant-lo el mes de febrer de 2012, mitjançant la Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, per la qual es regula el procediment d'adjudicació de destinacions definitives i mobilitat per al professorat de religió en centres docents públics dependents del Departament d'Ensenyament amb efectes d'1 de setembre de 2012²¹³.

La plantilla de personal docent de Catalunya, en col·legis d'educació infantil i primària i en instituts d'educació secundària, per al curs 2012/2013²¹⁴, únicament estableix places docents de religió catòlica en la majoria de centres amb diferents dotacions i places docents de religió evangèlica en molt pocs centres d'educació infantil i primària²¹⁵. No consta cap plaça destinada a les religions jueva i islàmica. Aquesta situació es reproduïx el curs 2013/2014²¹⁶.

---

²¹⁰ Boletín Oficial de Castilla y León núm. 131, de 9 de juliol de 2008, p. 14130-14139.

²¹¹ Diari Oficial de la Comunitat valenciana núm. 6263, de 10 de maig de 2010, p. 18436-18533.

²¹² Boletín Oficial del Principado de Asturias núm. 128, de 4 de juny de 2010.

²¹³ DOGC núm. 6075, de 27 de febrer de 2012, p. 9286-9364. Correcció d'errada a la Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, per la qual es regula el procediment d'adjudicació de destinacions definitives i mobilitat per al professorat de religió en centres docents públics dependents del Departament d'Ensenyament amb efectes d'1 de setembre de 2012. DOGC núm. 6111, de 19 d'abril de 2012, p. 20350.

²¹⁴ Resolució ENS/2162/2012, de 8 d'octubre, per la qual s'aproven les plantilles de personal docent dels centres docents públics i dels serveis educatius dependents del Departament d'Ensenyament per al curs 2012-2013. DOGC núm. 6239, de 24 d'octubre de 2012, p. 50881-51549.

²¹⁵ En concret es troben dotacions de religió evangèlica en les següents 25 escoles d'educació infantil i primària: Barcelona. 08001650 Escola El Polvorí. Dotació de 0,04 docent.

Barcelona. 08002009 Escola Francesc Macià. Dotació de 0,28 docent.

La situació dels docents de religió a Catalunya ha estat, fins al curs 2012/2013, d'una gran deixadesa amb un gran nombre de docents sense la titulació requerida. Aquesta situació va comportar que la Generalitat de Catalunya, en data 5 de febrer de 2012, anunciés la pròrroga, un any més, de la contractació de docents de religió catòlica sense la titulació requerida, per tal de fer front a les necessitats d'una adequada oferta de l'ensenyament escolar de la religió catòlica dins del sistema educatiu²¹⁷.

La realitat, per al curs 2012/2013, ha estat la d'un concurs massa complex, regulat per dues resolucions complementàries fonamentades en premisses molt diferents. D'una banda, la Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, per la qual es regula el procediment d'adjudicació de destinacions definitives i mobilitat per al professorat de religió en centres docents públics dependents del Departament d'Ensenyament amb efectes d'1 de setembre de 2012. D'una altra, la Resolució ENS/1122/2012, de 5 de juny, per la qual es regula el procediment d'accés del professorat de religió a la destinació provisional en els centres docents públics dependents del Departament d'Ensenyament²¹⁸.

La Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, únicament contempla un procediment d'adjudicació de places definitives per al professorat de religió catòlica, ometent al de religió evangèlica, amb el que el seu títol ja és una mica

---

Barcelona. 08037802 Escola Les Corts. Dotació de 0,28 docent.
L'Hospitalet de Llobregat. 08019290 Escola Provençana. Dotació de 0,24 docent.
Sant Adrià de Besòs. 08025083 Escola Pompeu Fabra. Dotació de 0,6 docent.
Santa Coloma de Gramenet. 08027985 Escola Jaume Salvatella. Dotació de 0,04 docent.
Esplugues de Llobregat. 08017104 Escola Gras i Soler. Dotació de 0,08 docent.
Molins de Rei. 08034102 Escola Josep Maria Madorell. Dotació de 0,12 docent.
Molins de Rei. 08021363 Escola L'Alzina. Dotació de 0,16 docent.
Sant Boi de Llobregat. 08038259 Escola Antoni Tàpies. Dotació de 0,08 docent.
Sant Esteve Sesrovires. 08059810 Escola Vinya del Sastret. Dotació de 0,196 docent.
L'Ametlla del Vallès. 08000098 Escola Bertí. Dotació de 0,18 docent.
Canovelles. 08039677 Escola Congost. Dotació de 0,32 docent.
Granollers. 08035601 Escola Fàtima. Dotació de 0,26 docent.
Granollers. 08017918 Escola Granullarius. Dotació de 0,2 docent.
Granollers. 08041659 Escola Mestres Montaña. Dotació de 0,24 docent.
Granollers. 08017694 Escola Pereanton. Dotació de 0,12 docent.
Granollers. 08042287 Escola Salvador Espriu. Dotació de 0,16 docent.
Mollet del Vallès, 08021466 Escola Col·legis Nous. Dotació de 0,4 docent.
Sant Celoni. 08025770 Escola Josep Pallerola i Roca. Dotació de 0,24 docent.
Lleida. 25005673 Escola Joan Maragall. Dotació de 0,08 docent.
Lleida. 25005430 Escola Joan XXIII. Dotació de 0,08 docent.
Lleida. 25006409 Escola Joc de la Bola. Dotació de 0,08 docent.
Lleida. 25002091 Escola Magí Morera i Galícia. Dotació de 0,08 docent.
Lleida. 25009149 Escola Pinyana. Dotació de 0,08 docent.

²¹⁶Resolució ENS/2420/2013, d'11 de novembre, per la qual s'aproven les plantilles de personal docent dels centres educatius públics i dels serveis educatius dependents del Departament d'Ensenyament per al curs 2013-2014. DOGC núm. 6505, de 20 de novembre de 2013.

²¹⁷ Notícia facilitada pel Govern de la Generalitat en data 5 de febrer de 2012. Disponible a: <http://premsa.gencat.cat/pres> [Accés: 06.02.2012].

²¹⁸DOGC núm. 6148, de 13 de juny de 2012, p. 30847-30853.

enganyós. La participació en el concurs, sorprenentment, no es realitza per serveis territorials, sinó per bisbats (divisió territorial de l'Església catòlica), podent participar únicament en l'àmbit d'un bisbat; encara que la gestió del concurs es realitzi des dels serveis territorials del Departament, concretament des del de la primera sol·licitud de destinació (annex 2, punts 5 i 6).

El criteri de la participació per bisbats comporta l'absurd de poder participar a places de diferents serveis territorials de manera parcial. Així per exemple, l'àmbit del Bisbat de Sant Feliu de Llobregat afecta a l'àmbit de quatre serveis territorials del Departament d'Ensenyament (Barcelona Comarques, Baix Llobregat, Vallès Occidental i Catalunya Central) o l'àmbit dels Serveis Territorials de Lleida compren quatre bisbats (el de Lleida, de manera exclusiva; el de Solsona, compartit amb el Serveis Territorials de la Catalunya Central; el d'Urgell, compartit amb els Serveis Territorials de Girona; i el de Tarragona, compartit amb els Serveis Territorials de Tarragona).

La Resolució ENS/1122/2012, de 5 de juny, regula el procediment d'accés a la destinació provisional. En ella, es preveuen tres fases. La primera vindria a ser una repesca del procediment establert en la Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer. La segona engloba a totes les persones que disposin dels requisits acadèmics i de la proposta del bisbat corresponent. La tercera es refereix al professorat sense titulació, que es troba en situació d'acabar els corresponents estudis abans del 31 de desembre de 2013 (annex 1, punt 2.1.3).

A diferència de l'anterior resolució, la participació és per serveis territorials, enlloc de per bisbats (annex 1, punt 6.3). No obstant, el Departament, mitjançant els models de les sol·licituds, va minorar l'àmbit territorial de participació, establint que dins l'àmbit d'un servei territorial sols es podrà participar per un bisbat. Així per exemple dins els Serveis Territorials del Baix Llobregat, es podrà optar a tots els municipis de la comarca -que pertanyen al Bisbat de Sant Feliu de Llobregat- excepte Cornellà -que pertany a l'Arquebisbat de Barcelona- o a l'inrevés.

Aquesta situació de complexitat i, fins a cert punt, de deixadesa no sols és deguda a la manca d'interès de les Entitats religioses -principalment l'Església catòlica-, sinó també de l'Administració educativa, la qual sembla

actuar d'acord amb les propostes de les Entitats religioses, sense anar més enllà de les mateixes.

En aquest sentit, el Tribunal Constitucional ha realitzat un toc d'atenció en les seves dues últimes sentències relatives a l'acomiadament de docents de religió per qüestions relatives a la seva vida privada²¹⁹, sobre el paper de l'Administració educativa que és la qui contracta, i per tant qui ha de valorar la proposta que realitzen les Entitats religioses.

Aquestes dues sentències són:

a) Sentència del Tribunal Constitucional 38/2007, de 15 de febrer de 2007, en relació a la participació dels òrgans de l'Església catòlica en l'apreciació de la idoneïtat dels docents per impartir l'assignatura de religió catòlica.

b) Sentència del Tribunal Constitucional 51/2011, de 14 d'abril, relativa a l'acomiadament d'una docent de religió, per manca de renovació de la idoneïtat eclesiàstica per part de l'Església catòlica.

La Sentència 38/2007, en el seu FJ número 7, és molt taxativa en aquest sentit, refusant de manera «rotunda» la immunitat davant dels òrgans jurisdiccionals de les decisions de l'autoritat religiosa, referint-se a la declaració eclesiàstica d'idoneïtat:

Així, i sense pretensió de ser exhaustius, resulta clar que, en primer lloc, els òrgans judicials hauran de controlar si la decisió administrativa s'ha adoptat amb subjecció a les previsions legals a què s'acaba de fer referència, és a dir, pel essencial, si la designació s'ha realitzat entre les persones que el Diocesà ordinari ha proposat per exercir aquest ensenyament i, dins de les persones proposades, en condicions d'igualtat i amb respecte als principis de mèrit i capacitat. O, en sentit negatiu, i per ajustar-se més a les circumstàncies del cas analitzat en el procés a quo, hauran d'analitzar les raons de la falta de designació d'una determinada persona i, en concret, si aquesta respon al fet de no trobar la persona en qüestió inclosa en la relació de les propostes amb aquesta finalitat per l'autoritat eclesiàstica, o altres motius igualment controlables.

Més enllà d'aquest control de l'actuació de l'autoritat educativa, els òrgans judicials competents hauran d'analitzar també si la manca de proposta per part de l'Ordinari del lloc respon a criteris de caire religiós o moral determinants de la no idoneïtat de la persona en qüestió per impartir l'ensenyament religiós, criteris la definició dels quals correspon a les autoritats religioses en virtut del dret de llibertat religiosa i del principi

---

²¹⁹Sentències disponibles a: <http://www.tribunalconstitucional.es/jurisprudencia.htm> [Accés: 29.04.2010].

de neutralitat religiosa de l'Estat, o si, per contra, es basa en altres motius aliens al dret fonamental de llibertat religiosa i no emparats pel mateix. En fi, un cop garantida la motivació estrictament "religiosa" de la decisió, l'òrgan judicial ha de ponderar els eventuais drets fonamentals en conflicte a fi de determinar quina sigui la modulació que el dret de llibertat religiosa que s'exerceix a través de l'ensenyament de la religió en els centres escolars pugui ocasionar en els propis drets fonamentals dels treballadors en la seva relació de treball.

Aquesta mateixa sentència, en el seu FJ número 9, recorda el paper fonamental de l'Administració educativa en el procés de contractació del personal docent de religió en els centres públics. Les parts contractuals són el personal docent i l'Administració educativa, no l'Entitat religiosa. La sentència ho indica en els següents termes:

S'ha de tenir en compte, a més, que l'art. III de l'Acord de 1979 no atribueix a l'autoritat eclesiàstica la facultat de "designar" a les persones que hagin d'impartir l'ensenyament religiós, limitant-se a assenyalar que aquestes seran designades per l'autoritat acadèmica "entre aquelles que l'Ordinari diocesà proposi", el que permet que, concurrent el requisit de capacitat, a través de la prèvia declaració eclesiàstica d'idoneïtat, condueixi a la proposta de l'autoritat eclesiàstica, i continuï regint plenament en el procés de designació el dret dels ciutadans a la igualtat en l'accés a l'ocupació pública en base a criteris de mèrit i capacitat.

La Sentència del Tribunal Constitucional 51/2011 perfila, en la mateixa línia, quin és el marge de l'Església catòlica, d'acord amb el Codi de Dret canònic, a l'emetre la declaració eclesiàstica d'idoneïtat. El fonament de l'emissió d'aquesta deriva, necessàriament, del Codi de Dret Canònic, concretament dels canons 804 i 805²²⁰.

Ambdues sentències, en els seus antecedents, concretament en les al·legacions de l'Advocacia de l'Estat, justifiquen la inclusió d'aquesta declaració, en els Acords de 1979, en base al dret canònic, sense la qual no tindria sentit. El canó 804§2 enumera tres requisits: el destacar per la seva recta doctrina, el testimoni de vida cristiana i l'aptitud pedagògica. La sentència 51/2011 ho indica en els següents termes, en el seu FJ número 6:

---

²²⁰Canons 804 i 805 del Codi de Dret canònic de 1983:

804§ 1. Depèn de l'autoritat de l'Església l'ensenyament i educació religiosa catòlica que s'imparteix a qualsevol escola o es porta a terme en els diversos mitjans de comunicació social; correspon a la Conferència Episcopal donar normes generals sobre aquesta activitat, i competeix al Bisbe diocesà organitzar i exercir vigilància sobre la mateixa.

§ 2. Cuidi l'Ordinari del lloc que els professors que es destinen a l'ensenyament de la religió a les escoles, fins i tot en les no catòliques, destaquin per la seva recta doctrina, pel testimoni de la seva vida cristiana i per la seva aptitud pedagògica.

805 El ordinari del lloc, dins de la seva diòcesi, té el dret a nomenar o aprovar els professors de religió, com també de remoure o exigir que siguin remoguts quan així ho requereixi una raó de religió o moral.

Quant a la pretesa vulneració dels drets a no patir tracte discriminatori (art. 14 CE) i a la intimitat personal i familiar (art. 18.1 CE), que s'imputa tant a la Sentència de duplicació com a la d'instància, assenyala l'Advocat de l'Estat que, abans d'examinar aquesta queixa, convé precisar alguns aspectes sobre la normativa aplicable. Així, s'ha de tenir en compte que, per virtut de l'art. III de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 3 de gener de 1979, sobre ensenyament i assumptes culturals, ratificat per Instrument de 4 de desembre de 1979, i les seves disposicions de desenvolupament, l'Administració educativa espanyola només pot admetre com a professors de religió i moral catòlica als qui siguin proposats per l'ordinari diocesà per comptar amb una *missio canonica* plasmada en l'anomenada "declaració eclesiàstica d'idoneïtat", habilitació docent creada per la Conferència Episcopal Espanyola. Els ordinaris estan al seu torn vinculats pel que disposen els cànons 804 § 2 i 805 del Codi de Dret canònic, de manera que aquest poder de proposta reservat a l'autoritat eclesiàstica només s'explica com a vehicle per a l'aplicació dels esmentats cànons, fins al punt que l'art. III de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 3 gener 1979 no tindria sentit sense el seu rerefons canònic.

En efecte -continua l'advocat de l'Estat-, el cànon 805 del Codi de Dret canònic atribueix a l'Ordinari del lloc el dret de nomenar o aprovar als professors de religió i li imposa en termes absoluts el deure de remoure'ls o d'exigir la seva remoció "si ho requereix una raó de religió o costums". El cànon 804 § 2 precisa alguna cosa més sobre el què pot consistir aquesta "raó" per l'ordinari, quan l'exhorta a que procuri sol·lícitament que els professors "destaquin per la seva recta doctrina, testimoni de vida cristiana i aptitud pedagògica".

Aquests sentències ens adverteixen, doncs, del perill de caure les propostes de les Entitats religioses per a la docència de la religió en el camp de la lliure arbitrietat, refusada per l'ordenament jurídic en l'actuació de les Administracions públiques, que són en última instància les responsables de la contractació del personal docent de religió en els centres públics.

En aquest sentit, s'ha de tenir present com la Resolució ENS/1122/2012, de 5 de juny, d'acord amb la pròrroga anunciada pel Govern de la Generalitat en la contractació de docents sense la titulació requerida, contempla contractar docents de religió sense la corresponent titulació acadèmica requerida (annex 1, punt 2.1.3); però no contempla contractar docents amb la titulació acadèmica requerida, sense la declaració eclesiàstica d'idoneïtat o amb la titulació acadèmica requerida i la declaració eclesiàstica d'idoneïtat d'una altre bisbat.

L'Administració, en aquest cas, exceptua l'establert en l'article 13.1 de la Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'Educació, on s'estableix que «els mestres i els

professors de tots els centres han de tenir la titulació requerida», sense esgotar totes les possibilitats de contractar gent amb titulació, circumstància que considero del tot necessària per pretendre exceptuar una norma amb rang de llei. Aquesta exigència de titulació, també, es troba prevista en el Reial decret 696/2007, d'1 de juny, pel qual es regula la relació laboral dels professors de religió prevista a la disposició addicional tercera de la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació²²¹. En aquest sentit, és necessari apuntar com, ni la Llei d'Educació de Catalunya, ni el Reial decret 696/2007 preveuen cap excepció dels requisits de titulació.

En aquesta línia, la Resolució ENS/1122/2012 pot comportar, i de fet ha comportat, situacions discriminatòries i de vulneració de drets, més quan sembla que alguns Bisbats no van fer propostes noves a gent titulada -que tampoc és que fos un col·lectiu de moltes persones-, per tal de garantir que pogués continuar treballant la gent no titulada -un col·lectiu que l'Administració educativa ha xifrat en més de 200 docents²²²-, situació absurda que va contra l'esperit de la norma, ja que l'excepció de titulació, en determinades condicions, hauria d'anar lligada a la no existència de gent amb titulació.

Un vegada finalitzada la primera fase del procediment d'adjudicacions definitives a l'empara de la Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, es va produir una situació molt curiosa, en relació a l'ensenyament als centres d'educació secundària. A la majoria de Bisbats, quedaren vacants sense cobrir. Al Bisbat de Terrassa, concretament, en quedaren moltes. Contràriament, al Bisbat de Girona quedaren molts docents amb titulació sense plaça, degut principalment al fet que molts docents, amb titulació per a educació secundària, donen classes a educació infantil i primària²²³.

Davant la manca de noves propostes dels bisbats per la docència, el sindicat Associació de Mestres de Religió Catòlica (AMRC) va fer pública una carta oberta, el mes de juny de 2012, on es demanava al Secretariat

---

²²¹ Article 3.1 del Reial decret 696/2007, d'1 de juny:
Requisits exigibles.

Per impartir els ensenyaments de religió serà necessari reunir els mateixos requisits de titulació exigibles o equivalents, en el respectiu nivell educatiu, als funcionaris docents no universitaris segons s'enumeren a la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació, haver estat proposat per l'Autoritat de la Confessió religiosa per impartir aquests ensenyaments, i haver obtingut la declaració d'idoneïtat o certificació equivalent de la confessió religiosa objecte de la matèria educativa. Tot això amb caràcter previ a la seva contractació per l'Administració competent.

²²² Informació facilitada pel Govern de la Generalitat, en data 5 de febrer de 2012. Disponible a: <http://premsa.gencat.cat/pres> [Accés: 06.02.2012].

²²³ Totes les assignacions de les diferents fases d'adjudicacions definitives del concurs, així com les places que havien quedat vacants en cada fase, es van publicar a la pàgina web del Departament d'Ensenyament: <http://www.gencat.cat/edu> [Accés: 31.08.2012]. Aquesta informació ja no es troba disponible, pel transcurs del temps.

Interdiocesà per a l'Ensenyament de la Religió (SIERC) noves propostes²²⁴. El sindicat Junts, per la seva banda, en el seu butlletí del mes de desembre de 2012, animava als Bisbats a no formular noves propostes, amb la finalitat que seguissin treballant els docents sense titulació²²⁵.

El resultat dels actes d'adjudicació de destinacions provisionals per al curs 2012/2013 -a diferència de les convocatòries dels mateixos- no es van publicar a la pàgina web del Departament d'Ensenyament. El curs 2012/2013 va començar amb docents sense titulació contractats pel Departament d'Ensenyament, de manera provisional, fins a 21 de desembre de 2012, esperant noves propostes dels bisbats. Fins a 31 de desembre de 2013, com ja s'ha indicat, s'ha pogut impartir a Catalunya, de manera excepcional i amb determinades condicions, la docència de la religió sense la titulació requerida (Resolució ENS/1122/2012, annex 1, punt 2.1.3.b).

L'exempció de la titulació comporta la pèrdua de sentit de la declaració eclesiàstica d'idoneïtat, que acaba esdevenint inútil. Com ja s'ha indicat, el cànon 804§2 estableix, com un dels requisits per a obtenir l'habilitació eclesiàstica, l'aptitud pedagògica. I és evident, que sense la necessària titulació, una persona no pot tenir la suficient aptitud pedagògica, per molt bona voluntat que hi posi.

En el moment present, la proposta de l'ordinari diocesà comporta una limitació territorial, difícil de justificar (Codina Esmet, 2014). La superació, amb la LOE, de la limitació temporal de la indicada proposta, obre la possibilitat per a què la validesa territorial de la mateixa pugui estendre's, fàcilment, al menys, per tot el territori d'una Administració educativa; sense qüestionar, en cap moment, la competència de l'ordinari diocesà, reconeguda per l'Estat espanyol en els seus Acords internacionals amb la Santa Seu.

La LOE estableix, en la seva disposició addicional tercera, l'accés al destí, mitjançant els criteris d'igualtat, mèrit i capacitat. La proposta de l'ordinari diocesà habilita per a l'accés a la funció docent. Però una vegada obtinguda aquesta proposta, la mobilitat dins del cos docent hauria de realitzar-se en els paràmetres de l'Administració educativa, sense que l'habilitació de la proposta es convertís en un obstacle per a una efectiva mobilitat, funció per la qual no

---

²²⁴ Document disponible a: <http://www.amrc-cat.org> [Accés: 25.06.2012].

²²⁵ Document disponible a: <http://www.juntsdocentsreligio.cat> [Accés: 17.01.2013].

sembla concebuda. A més, aquest obstacle a la mobilitat pot xocar amb la llibertat de residència de l'article 19 de la Constitució espanyola i amb la lliure circulació de treballadors recollida en la normativa de la Unió europea.

El panorama aquí descrit no es resol en el concurs de destinacions per al curs 2014/2015, regulada per la Resolució ENS/2496/2013, de 25 de novembre, de convocatòria del procediment de mobilitat i adjudicació de destinacions definitives per al professorat de religió en centres educatius públics dependents del Departament d'Ensenyament²²⁶. La proposta de l'ordinari diocesà, únicament, no és necessària en el supòsit que es participi en l'àmbit del bisbat on hagi estat destinat el curs 2013/2014. No es contempla, el cas de docents que hagin treballat en l'àmbit de més d'un bisbat des de l'entrada en vigor de la LOE, i per tant, puguin tenir més d'una proposta sense que consti la seva revocació expressa.

L'Administració educativa és la responsable de que es cobreixin les destinacions per personal capacitat. Les delegacions diocesanes d'ensenyament han de contribuir, a que aquesta possibilitat sigui una realitat. L'ús inadequat de l'habilitació canònica pot perjudicar els drets d'alguns dels subjectes presents en les relacions educatives -tant professorat, com alumnat i famílies-, desvirtuant, d'aquesta manera, la seva funció i el sentit de la mateixa.

5.6.- La ubicació de l'ensenyament de la religió dins el nostre sistema educatiu

La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu és un tema molt complex i no pacífic. La complexitat del plantejament rau, entre d'altres aspectes, en la possible barreja, en certs casos, de qüestions culturals i d'identitat amb un àmbit d'experiència personal. El caràcter no pacífic deriva dels antagònics plantejaments ideològics, passats i presents, sobre aquesta qüestió.

El marc actual d'un Estat laic condiona aquesta ubicació. En el *VIII Simposi Llengua, Educació i Immigració. Diversitat religiosa, educació integral i*

---

²²⁶ DOGC núm. 6513, de 2 de desembre de 2013.

*cultura democràtica*²²⁷ es va defensar la necessària ubicació de l'ensenyament de la religió dins el nostre sistema educatiu. En aquest sentit, Trilla²²⁸ parla d'un «desitjable encaix» de la formació religiosa en l'educació laica.

En la mateixa línia, Díaz-Salazar ²²⁹ qualifica de greu error de plantejament, l'exclusió de l'ensenyament de la religió d'un sistema educatiu laic, argumentant la necessitat de conèixer el diàleg interreligiós per tal de combatre el creixent analfabetisme religiós.

L'ensenyament escolar de la religió es troba garantit en l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978. Per comprendre millor aquesta actual configuració, esdevé necessari realitzar unes anàlisis històrica i comparada de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

5.6.1.- Referència històrica²³⁰

Amb caràcter previ, recordar com la realitat històrica del sistema educatiu de l'Estat espanyol ha estat, fins a l'any 1970, molt deficitari, en el sentit de no arribar a la totalitat de la població. En aquest context, parlar de l'ensenyament de la religió, quan moltes vegades no hi havia pròpiament ni ensenyament, ens obliga a situar-nos en uns paràmetres molt diferents als actuals.

La Constitució espanyola de 1812 indicava, en el seu l'article 366, que en tots els pobles s'establirà «una escola de primeres lletres» on s'ensenyarà, entre d'altres aspectes «el catecisme de la religió catòlica».

La Constitució de la Segona República espanyola de 1931 en el disseny del sistema educatiu (articles 48 a 50) establí l'ensenyament laic, prohibint expressament l'activitat docent a les ordres religioses. Amb anterioritat a l'entrada en vigor d'aquest text constitucional, es va aprovar un Decret on es dispensava l'ensenyament de la religió en els centres docents²³¹. En concret, es disposava que:

---

²²⁷ Simposi organitzat per l'Institut de Ciències de l'Educació Josep Pallach de la Universitat de Girona, celebrat al Centre Cultural la Mercè de Girona els dies 22 i 23 de novembre de 2012.

²²⁸ Taula de debat sobre l'encaix de la formació religiosa en l'educació laica. En ella hi van intervenir Jaume Trilla i José Luis Corzo, amb la moderació de Xavier Besalú.

²²⁹ En la conferència inaugural del *VIII Simposi Llengua, Educació i Immigració. Diversitat religiosa, educació integral i cultura democràtica*.

²³⁰ L'apartat 5.3 tracta, amb més detall, aquestes qüestions, en relació a la configuració històrica del sistema educatiu de l'Estat espanyol.

²³¹ Gaceta de Madrid núm. 129, de 9 de juny de 1931, p. 619 i 620.

a) La instrucció religiosa no serà obligatòria en les escoles de primària, ni en cap dels demés centres dependents del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts (article 1).

b) L'alumnat, les famílies dels quals manifestin el desig de que rebin instrucció religiosa a les escoles de primària, ho seguiran fent com fins a la data del decret (article 2).

c) En els supòsits en que els mestres declarin el seu desig de no donar aquest ensenyament, se'l confiarà als sacerdots que, voluntària i gratuïtament, vulguin fer-ho, en hores fixades, d'acord amb els mestres (article 3).

La Constitució republicana i la normativa que la desenvolupava van perdre la seva vigència amb l'acabament de la Guerra civil. La Llei de 17 de juliol de 1945, sobre educació primària, establia, en el seu preàmbul, com l'escola havia de ser catòlica i essencialment espanyola. En aquest sentit, en l'articulat de la llei, entre les característiques de l'educació primària (articles 5 a 11) hi figura la formació religiosa.

La transformació de l'ensenyament de la religió, en les últimes dècades, és un fet que afecta, tant al contingut, com als mètodes (Artacho, 1989). El punt de partida del model d'ensenyament de la religió ve derivat del Concili de Trento (1545-1563), amb la metodologia de preguntes i respostes, que es troben en els clàssics catecismes. En aquest sentit són celebres les expressions «anar a doctrina» o «prendre la doctrina». Aquest sistema d'ensenyament va tenir el seu origen en l'esforç catequètic realitzat pel Concili de Trento. Amb ell, es pretenia un doble objectiu:

a) D'una banda, fer retenir a l'infant amb la major fidelitat possible les fórmules doctrinals de l'Església. Entre ells es poden citar tant els clàssics de Astete i Ripalda, com els posteriors *Catecismes nacionals* de primer, segon i tercer graus.

b) I de l'altra, actuar contra el lliure examen proclamat pels protestants.

El mètode de Trento va funcionar amb èxit fins que al segle XVIII. Amb la Il·lustració, van arrencar els moderns moviments pedagògics fonamentats en una diferent concepció de l'ésser humà. Davant d'aquesta nova situació, l'Església enlloc de revisar els seus pressupòsits pedagògics els va reafirmar encara més, mantenint d'aquesta manera, fins a la dècada dels setanta del

segle XX, un sistema d'ensenyament religiós fonamentat en les necessitats i els pressupòsits de molts segles enrere.

L'any 1967, la Comissió episcopal d'ensenyament de la Conferència Episcopal Espanyola publicarà el primer catecisme escolar. En aquest context, ja s'havia celebrat el Concili Vaticà II (1962-1965). Davant la nova concepció que s'obria en el si de l'Església, els Catecismes Escolars recullen les noves aportacions realitzades en relació al moviment catequètic. Les aportacions més significatives són les següents:

a) Adequació de l'ensenyament religiós a la nova ordenació escolar, substituint els anteriors catecismes unitaris per un de diferent per a cada curs, realitzant-se d'aquesta manera un gran esforç per integrar l'ensenyament religiós en el currículum escolar.

b) Adaptació dels missatge cristià a cada una de les edats de l'infant al llarg dels seu itinerari escolar.

c) El punt de partida dels nous catecismes era la pròpia experiència de l'infant.

d) Els continguts del missatge cristià no sols es presentaven en les formulacions de la doctrina de l'Església, com succeïa en els catecismes anteriors, sinó que també es presentaven en la forma com els expressa la Bíblia, la manera com es celebren en la litúrgia, i les manifestacions que tenen en la conducta moral.

e) S'incorporen els mètodes de la pedagogia activa, superant la simple memorització, i incorporant processos de cerca i vivència.

La Llei 44/1967, de 28 de juny, que regula l'exercici del dret civil a la llibertat en matèria religiosa ²³², havia establert canvis importants en l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió, preveient expressament la possibilitat del seu no ensenyament per a l'alumnat que no professava la religió catòlica. En el seu article 7, disposa:

U. L'Estat reconeix a la família el dret d'ordenar lliurement la seva vida religiosa sota la direcció dels seus pares, i aquests, la facultat de determinar, segons les seves pròpies conviccions, l'educació religiosa que s'ha de donar als seus fills.

Dos. Es reconeix així mateix el dret dels pares a escollir lliurement els centres d'ensenyament i els demés mitjans de formació per als seus fills.

---

²³² BOE núm. 156, d'1 de juliol de 1967, p. 9191-9194.

Tres. Els alumnes dels centres docents no estaran obligats a rebre ensenyaments d'una religió que no professin, hauran de sol·licitar-ho els pares o tutors si aquells no estiguessin emancipats legalment.

Quart. L'ensenyament en els centres de l'Estat s'ajustarà als principis del dogma i la moral de l'Església catòlica.

L'Ordre de 23 d'octubre de 1967 va desenvolupar les previsions de l'article 7.3 de la Llei 44/1967, de 28 de juny, sobre l'exercici del Dret civil de llibertat religiosa en els Centres d'ensenyament²³³. Del seu articulat, se'n poden destacar els següents aspectes:

Article 1.

En els Centres docents, qualsevol que sigui el seu grau o classe, dependents del Ministeri d'Educació i Ciència, l'alumnat que no professi la religió catòlica no estarà obligat a rebre els ensenyaments d'aquesta religió establerts en els plans o programes d'estudi ni a realitzar proves o exàmens dels mateixos.

Article 5

En els supòsits en que es realitzin qualificacions de conjunt d'exercicis, proves o exàmens s'obtindrà una qualificació aritmètica, no obstant la manca de puntuació de l'assignatura de religió no repercutirà en la qualificació total d'aquells alumnes que no l'hagin rebut.

La Llei general d'educació de 1970 reconeix i garanteix, en l'àmbit educatiu, els drets de l'Església catòlica d'acord amb el Concordat amb la Santa Seu (article 6). Aquesta Llei va suposar, com ja s'ha indicat anteriorment, un canvi decisiu en el sistema educatiu de l'Estat espanyol.

Aquest canvi, també, es va plasmar en l'ensenyament de la religió. Amb la nova ordenació del sistema educatiu²³⁴, les àrees educatives es dividien en àrees d'experiència i d'expressió. En aquest context, en relació a l'ensenyament de la religió, els continguts del missatge cristià s'inclouran en l'àrea d'experiència religiosa. D'aquesta manera s'entén que la persona es relaciona amb el món (àrea natural), amb els altres (àrea social) i amb Déu (àrea religiosa). Paral·lelament, es considera que aquesta relació de la persona amb Déu es realitza mitjançant la relació amb el món (àrea natural) i amb els altres (àrea social). En el mateix sentit, es considera el valor d'expressió de l'experiència de Déu mitjançant la Bíblia, la litúrgia, la moral i la doctrina.

---

²³³ BOE núm. 273, de 15 de novembre de 1967, p. 15791.

²³⁴ Una Ordre de 2 de desembre de 1970 aprova les orientacions pedagògiques per a l'educació general bàsica. BOE núm. 293, de 8 de desembre de 1970, p. 19966. En aquesta ordre s'indicava que durant el curs acadèmic 1970-1971, les activitats didàctiques, en tots els centres d'educació general bàsica, s'ajustarien a les orientacions pedagògiques per als plans i programes d'estudi elaborats per la Comissió constituïda amb tal finalitat en el Ministeri d'Educació i publicades pel mateix.

Finalment, es conclou com les àrees d'expressió són formes que la persona pot utilitzar en la seva relació amb Déu. En aquest sentit, es pretén integrar plenament l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu.

5.6.2.- Referència comparada

Díaz Salazar (2007: 36) ens apunta com una tendència, en el panorama de l'ensenyament de la religió en els sistemes educatius dels països europeus, és l'orientació cap a un «reforçament de la relació entre religió i educació» per a afavorir la tolerància i el diàleg entre cultures a partir d'un ensenyament de la religió basada en el diàleg interreligiós.

La realització d'una anàlisi comparativa esdevé molt útil per a identificar aspectes i elements que ens permeten reflexionar sobre la realitat del nostre sistema educatiu. En la realització d'aquesta anàlisi, i per a una correcta valoració de la mateixa, s'ha de tenir molt present la realitat històrica i social de cada país.

A Europa, l'ensenyament de la religió es troba arrelada tradicionalment a l'educació dels infants. Entre els 47 Estats membres del Consell d'Europa, 43 ofereixen l'assignatura de religió en les escoles públiques. Únicament Albània, França (amb les excepcions, ja comentades, de les regions d'Alsace i Moselle) i Macedònia constitueixen l'excepció d'aquesta regla. Per la seva banda, Eslovènia proposa un ensenyament no confessional de la religió en els últims anys de l'ensenyament públic; paral·lelament, ofereix un ensenyament extraescolar confessional de la religió. L'ensenyament de la religió figura, com a matèria obligatòria, en 25 dels 47 Estats membres del Consell d'Europa -inclosa Turquia-. El grau d'aquesta obligatorietat varia, possibilitant-se excepcions i matèries substitutòries (Cano, 2014).

Seguidament, s'analitza el tractament de l'ensenyament de la religió en els sistemes educatius d'Itàlia, Portugal, França, Alemanya, Irlanda del Nord, dels països europeus amb religió oficial estatal (Suècia, Dinamarca, Finlàndia i Gran Bretanya) i de Canadà.

A) Itàlia

La peculiaritat de l'Estat italià ve determinat per la ubicació dins la ciutat de Roma de l'Estat del Vaticà. Aquesta presència del Sant Pare dins la ciutat de Roma comporta que l'Església catòlica gaudeixi d'una gran influència en els esdeveniments socials i polítics de l'Estat italià.

En aquest context, els Acords entre la Santa Seu i l'Estat italià de 18 de febrer de 1984, de Villa Madama -que revisen els Pactes de Letran de 1929- estableixen en el seu article 9,2 que (Nieto, 2004: 230):

La República italiana, reconeixent el valor de la cultura religiosa i tenint present que els principis del catolicisme formen part del patrimoni històric del poble italià, seguirà garantint, en el marc de les finalitats de l'escola, l'ensenyament de la religió catòlica en les escoles públiques no universitàries de tot ordre i grau. Per respecte a la llibertat de consciència i a la responsabilitat educativa dels pares, es garanteix a cada un el dret a optar per rebre aquest ensenyament o no rebre'l. Exerciran aquest dret els estudiants o els pares en l'acte d'inscripció en el centre, a petició de l'autoritat escolar, sense que la seva opció pugui donar lloc a cap forma de discriminació.

Aquests acords venen a superar l'anterior model tradicional d'un ensenyament catequètic obligatori de la religió, del qual l'alumnat en podia demanar ser exceptuat. Aquest model havia començat a presentar fissures, sobretot a partir de la Constitució italiana de 1948. La pròpia Església catòlica l'havia considerat superat en els documents de la Conferència Episcopal Italiana *La renovació de la catequesi* (1970) i *L'ensenyament de la religió en l'escola secundària superior* (1971) (Camassa, 2014).

D'acord amb aquest plantejament, l'ensenyament de la religió, en el sistema educatiu italià, es configura com una oferta obligatòria pels centres docents i opcional per l'alumnat. L'opció permet escollir entre diferents Entitats religioses, encara que a la pràctica, les qüestions econòmiques i organitzatives dificulten aquesta possibilitat. El contingut de l'ensenyament i la idoneïtat dels docents comporten la conformitat de l'Entitat religiosa corresponent.

B) Portugal

Pulido Adragao (1995) estableix un cert paral·lelisme entre el passat recent dels Estats portuguès i espanyol. Ambdós disposen de constitucions

coetànies vigents. En ambdós, també durant el segle XX, l'Església catòlica ha disposat d'una posició de privilegi -a Portugal amb l'*Estado Novo*²³⁵ i a Espanya durant la Dictadura franquista-, que també s'ha traslladat al sistema educatiu. No obstant, la realitat del sistema educatiu portuguès és diferent a la del sistema educatiu de l'Estat espanyol. En el primer l'ensenyament privat es situa al voltant del 10%. En el segon, com ja s'ha indicat, al voltant d'un terç.

La llibertat religiosa a Portugal no s'ha regulat a nivell legal fins l'any 2001, amb la Llei 16/2001, de 26 de juny, de llibertat religiosa. Fins aquesta data, les Entitats religioses diferents a l'Església catòlica no gaudien d'un veritable estatus de Confessió o Entitat religiosa, sinó de l'estatus d'associacions a l'emparament del Codi Civil. En el marc d'aquesta llei, es crea la Comissió de Llibertat Religiosa, en la que hi tenen participació les Entitats religioses més assentades -declaració de *radicação*-.

El canvi originat per aquesta Llei dins l'ordenament jurídic de l'Estat portuguès ha comportat un nou Concordat entre aquest i la Santa Seu signat el 18 de maig de 2004, substituint a l'anterior Concordat de 1940. Amb aquesta doble normativa s'estableix una equiparació efectiva entre totes les Entitats religioses.

La fórmula utilitzada per la Llei 16/2001 atribueix un important nucli de drets a totes les Entitats religioses que han aconseguit la declaració de *radicação*. Per la simple declaració de *radicação*, i sense necessitat de cap acord de cooperació amb els Poders públics, les Entitats religioses radicades poden aconseguir, entre d'altres aspectes: a) importants beneficis fiscals; b) el reconeixement de la forma religiosa de contreure matrimoni; i c) l'accés del seu ensenyament en el sistema educatiu.

Aquesta declaració s'obté amb el compliment d'uns requisits objectius, com són la presència durant trenta anys al país o seixanta a l'estranger. Durant els anys de vigència d'aquesta llei, més de trenta Entitats religioses han obtingut aquesta declaració (Torres Gutiérrez, 2009). A l'Estat espanyol, amb tres dècades de vigència de Llei de llibertat religiosa, sols set Entitats religioses gaudeixen de l'estatus de notori arrelament, com ja s'ha indicat en l'apartat 4.3.

---

²³⁵ És el nom del règim polític establert a Portugal des de 1933, amb l'aprovació d'un text constitucional per referèndum, fins a 1974, on finalitza amb la Revolució dels Clavells. També, és conegut com a salazarisme.

En relació a l'ensenyament de la religió, dins el sistema educatiu, la jurisprudència del Tribunal Constitucional de Portugal -sobretot STC portuguès 174/1993, i per tant anterior a la publicació de la Llei 16/2001 de llibertat religiosa- ha conclòs que (Nieto, 2004: 228):

No es pot objectar cap manca de constitucionalitat a una norma que permeti l'ensenyament de la religió i moral catòliques com una assignatura curricular normal per personal docent degudament format, finançat i nomenat per l'Estat (a proposta de la Confessió religiosa), en els centres escolars, durant la jornada escolar i utilitzant materials docents i llibres de text preparats per la Confessió religiosa però adoptats per l'Estat.

D'acord amb aquest plantejament, Costa Gomes ²³⁶ indica com l'ensenyament de la religió en el sistema educatiu portuguès es configura com una oferta obligatòria pels centres docents i opcional per l'alumnat, sense cap alternativa curricular. L'opció permet escollir entre diferents Entitats religioses. Es concep com una formació personal i social.

La possibilitat d'un ensenyament confessional és molt ampla, ja que no és necessària la declaració de *radicação*. La Llei 16/2001 l'estableix de manera expressa per a les Entitats religioses amb aquesta declaració, en el seu article 24, per a l'ensenyament bàsic i secundari. No obstant, des de l'any 1998, es contempla l'ensenyament confessional sempre que ho demanin un mínim de 10 alumnes que no tenen perquè ser del mateix cicle (Torres Gutiérrez, 2009).

El Decret Llei 329/1998, de 2 de novembre, en el seu article 6, va reduir de 15 a 10 el nombre mínim d'alumnes necessaris per a impartir l'assignatura, permetent-se l'agrupació d'alumnes de classes diferents del mateix cicle i, si fos necessari, d'altres cicles. Al mateix temps, va desaparèixer la limitació expressa d'una diferència màxima de tres anys d'edat entre l'alumnat que assistís a una mateixa aula.

C) França²³⁷

França ha propiciat el reconeixent del laïcisme com a «principi i element crucial de la pau social i de la cohesió nacional», quan a mitjans del mes de

---

²³⁶ En el I Congreso Internacional hispano portugués de libertad religiosa, celebrat a Lleó, els dies 22 i 23 d'octubre de 2009.

²³⁷ Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Estivalèzes, M. (2008) *El hecho religioso y la enseñanza laica. La experiencia francesa*. Sevilla i Zamora, Comunicación Social.

desembre de 2003, el Cap de l'Estat francès va indicar, en el context d'un important debat nacional sobre l'escola pública que «el laïcisme no és negociable», assegurant que no es tractava de revisar el model laic, sinó de reafirmar un principi que qualifica com a «pedra angular de la República», (González Rivas, 2004: 21).

En el context d'aquest debat, es va crear la Comissió Stasi. Comissió d'experts creada pel President de la República francesa -Jaques Chirac-, per assessorar-lo en relació al tractament de la religió en el sistema educatiu. Aquesta comissió va emetre un informe al President de la República en data 11 de desembre de 2003, on s'indicaven, entre d'altres aspectes, els següents:

a) La laïcitat es sustenta en els valors de la llibertat de consciència, igualtat de drets de les diferents opcions espirituals i religioses i mentalitat del poder polític.

b) L'autonomia de la consciència es formula en l'article 10 de la Declaració de Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789²³⁸, a l'indicar que «ningú pot ser molestat per les seves opinions, ni tan sols religioses, sempre i quan la seva manifestació no alteri l'ordre públic establert per la llei».

c) El principi de laïcitat implica una doble exigència. D'una banda, la neutralitat de l'Estat. I de l'altra, la protecció de la llibertat de consciència.

A França, es pot considerar com el laïcisme, en el sistema educatiu, és «una realitat mal coneguda, que preserva a la seva vegada, la neutralitat, i també la llibertat religiosa» (Estivalèzes, 2008: 29).

En aquest sentit, des de l'any 1882, amb la Llei Ferry, el sistema educatiu francès estableix el respecte de la llibertat religiosa de l'alumnat. Posteriorment, l'any 1959, la Llei Debré, recorda com l'alumnat ha de rebre una educació d'acord amb les seves aptituds, amb un respecte equivalent per a totes les creences, i com l'Estat ha de garantir a tot l'alumnat la llibertat de cultes i d'instrucció religiosa. Més recentment, la Llei Jospin, de 1989, ubica l'alumnat en el centre del sistema educatiu, garantint la seva llibertat d'expressió i d'informació, amb la condició de no afectar les activitats educatives.

---

²³⁸ Disponible a http://www.der.uva.es/constitucional/verdugo/declaración_derechos_del_hombre_y_del_ciudadano [Accés: 26.06.2011].

En aquesta mateixa línia, una Llei de 15 de març de 2004 restringeix aquesta llibertat d'expressió prohibint portar roba o distintius que manifesten una ostensible pertinença religiosa. A l'empament d'aquesta llei, una circular de 18 de maig de 2004 indicava com els fets religiosos han de ser utilitzats de la millor manera possible en l'ensenyament, per a proporcionar a l'alumnat elements culturals indispensables per la comprensió del món contemporani. Amb posterioritat, com ja s'ha apuntat en l'apartat 5.5.5, l'Assemblea francesa va prohibir, mitjançant una llei de 2010, l'ús del vel integral islàmic en els espais públics.

Aquest context de llibertat religiosa es viu en uns centres escolars laïcitzats per la Llei Ferry de 1882, on s'establia que la instrucció religiosa no es podia impartir i qualsevol símbol religiós com crucifixos, imatges i estàtues havia de ser retirat. Aquest procés no va ser immediat, per evitar conflictes socials i va anar assentant-se en el si de la societat francesa.

La circumstància que els centres escolars siguin neutres no es contradiu amb la preocupació per a garantir la llibertat religiosa de l'alumnat. En aquest sentit, es preveu que tots els centres de secundària puguin estar dotats de capellanies, sempre i quan així ho acordi la direcció del centre, a petició de les famílies. En el moment actual a França, al voltant de 3.800 centres escolars disposen d'una capellania catòlica. Aquestes capellanies estan obertes a tot l'alumnat, sigui quina sigui la seva creença. Encara que totes les religions puguin demanar capellanies, la gran majoria són catòliques, amb poca presència de capellanies protestants o jueves, i pràcticament sense presència de les islàmiques. Les capellanies es conceben com un espai educatiu on es poden preparar els sagraments, i també són espais oberts al debat i al diàleg.

Finalment, recordar, com ja s'ha apuntat en l'apartat 4.2, que en les regions d'Alsace i Moselle, encara es troba vigent el Concordat de 1801, on es contempla l'ensenyament de la religió catòlica, constituint d'aquesta manera una excepció a l'escola laica dins el sistema educatiu de l'Estat francès.

D) Alemanya²³⁹

Les relacions entre l'Estat i les Entitats religioses es troben recollides, tant en la Constitució de Weimar de 1919, com en la vigent Constitució -La Llei Fonamental de Bonn de 1949-. En aquest marc, s'estableix la separació entre l'Estat i les Entitats religioses, i l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu. En el tractament d'aquests temes, s'observa «el consens dels tres grans partits (democristians, liberals i socialistes)» (Nieto, 2004: 222).

L'ensenyament públic alemany pretén cobrir tot el seu territori i totes les necessitats de la seva població. Aquesta circumstància, unida a la seva històricament contrastada qualitat, així com a la complexitat i diversitat de l'oferta educativa, comporta que l'ensenyament privat es situï al voltant del 2 %.

L'article 7 de la Llei Fonamental de Bonn estableix l'ensenyament escolar de la religió com a assignatura ordinària en les escoles públiques, que s'imparteix de conformitat amb els principis de les Entitats religioses, sense perjudici del dret de vigilància de l'Estat.

Aquest ensenyament és optatiu, corresponent als encarregats de l'educació de l'infant, el decidir si aquest participa o no en l'assignatura. De manera paral·lela, es garanteix que cap docent pugui ser obligat, en contra de la seva voluntat, a impartir l'ensenyament de la religió.

Aquest precepte de la Llei Fonamental de Bonn es troba desenvolupat en les Constitucions dels *Lands*, tant en els de l'antiga República Federal Alemanya, com en els provinents de l'antiga Alemanya de l'Est. En aquest sentit, els *Lands* disposen d'acords amb les diferents Entitats religioses.

La configuració de l'ensenyament de la religió com una assignatura determina que el seu prestador sigui l'Autoritat educativa i no les Entitats religioses. En aquest sentit, el Tribunal Administratiu Federal, en una sentència de 6 de juliol de 1973, va determinar, en relació a la previsió constitucional de la participació de les Entitats religioses en la configuració de l'assignatura de religió, que:

Al fixar el contingut s'ha de tenir present que no es tracta de portar l'Església a l'escola, que no es tracta de l'estudi acrític de determinats dogmes, sinó d'integrar l'estudi de la

---

²³⁹Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Zabalza, I. (2005) «El sistema educativo en Alemania con especial atención a la enseñanza de las religiones y sus alternativas». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors) *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 301-332.

religió dins de les finalitats del propi sistema educatiu i de la formació de l'alumne. Una posició diferent no justificaria les classes de religió, com a assignatura ordinària dins del pla d'estudis, el patró del qual no deixa de ser l'Estat.

L'article 7.3 de la Llei Fonamental de Bonn no resulta d'aplicació a aquells Estats que amb anterioritat a l'1 de gener de 1949 disposessin d'una normativa pròpia i diferent. Això succeeix en les *Lands* de Bremen, Berlin i Hamburg. I també, és doctrinalment discutible, el tractament que pugui tenir en els *Lands* provinents de l'antiga Alemanya de l'Est. L'ensenyament de la religió a les aules presenta diferents plantejaments, segons l'àmbit territorial:

a) A Bremen, en substitució de les classes de religió confessionals, s'imparteix un «ensenyament confessionalment no específic de història bíblica sobre les bases comunes del cristianisme» (article 32 de la Constitució de Bremen). Aquest plantejament va ser la solució als antagonismes entre luterans i calvinistes.

b) A Berlin, la responsabilitat de les classes de religió es deixa en mans de les Entitats religioses, limitant-se l'Autoritat educativa a cedir-li les aules i una franja de l'horari setmanal.

c) Hamburg, per la seva banda, planteja un ensenyament de la religió pluriconfessional amb la finalitat de trobar valors comuns entre totes les religions participants.

d) En relació als *Lands* provinents de l'antiga Alemanya de l'Est, Brandenburg, des d'un plantejament constitucionalment discutible, substitueix la classe de religió ordinària per una assignatura obligatòria que es denomina *Lebensgestaltung-Ethik-Religionskunde*, que es pot traduir com «formació vital i ètica i coneixement de la religió».

Dins d'aquest complex panorama, es pot concloure que l'ensenyament confessional de la religió es pot fer des de les vessants catòlica, evangèlica, ortodoxa, neoapostòlica i jueva. Com a alternativa, segons cada *Land*, es preveuen les assignatures de filosofia, ètica o valors i normes. També s'ofereixen hores d'estudi lliure.

Una consideració final, en relació a l'ensenyament de la religió islàmica, encara que es pot incloure en el marc establert en l'art 7.3 de la Llei Fonamental de Bonn, la realitat no és aquesta. Aquesta circumstància posa clarament de manifest, la manca d'integració de la població musulmana

immigrada, que es xifra al voltant de 3,4 milions de persones. Es considera que el nombre d'alemanys convertits a l'islam no arriba als 50.000. L'ensenyament confessional d'aquesta religió depèn de cada *Land*. La majoria preveuen, amb diferents matisos, una instrucció religiosa islàmica que s'imparteix en turc per docents turcs.

E) Irlanda del Nord²⁴⁰

La presència problemàtica i distorsionada del factor religió en el sistema educatiu és clarament visible a Irlanda del Nord. Degut a motius històrics de lluites polítiques i de pressions de les principals Entitats religioses -protestants i catòlics-, amb la finalitat d'influenciar en l'acció governamental, Irlanda del Nord disposa de tres models diferents de centres educatius, dos d'ells totalment oposats.

Tradicionalment, d'una banda, s'ubiquen els centres de titularitat estatal, on s'hi troben integrades les escoles de les Entitats o Confessions protestants. D'altra banda, els centres concertats, amb les escoles catòliques que reben finançament estatal.

Davant d'aquesta situació fragmentada del sistema educatiu, i per tal d'uniformar el model educatiu d'Irlanda del Nord amb el model britànic, l'Acta d'Educació de 1947 va establir que totes les escoles que rebessin finançament estatal havien d'incloure l'ensenyament de la religió. Aquest ensenyament es va concebre com a obligatori per als centres, però d'assistència voluntària per part de l'alumnat. En les escoles de titularitat estatal l'ensenyament de la religió havia de ser aconfessional. No obstant, per a les famílies que preferien un ensenyament confessional, es preveia la possibilitat, que fora del centre escolar, en el mateix horari que el dedicat a l'ensenyament aconfessional, és pogués realitzar un ensenyament confessional. Per la seva banda, en les escoles concertades, es contemplava que fos el seu òrgan de govern el que determinés els continguts de l'ensenyament de la religió, entenent que per regla general fos confessional, d'acord amb les finalitats establertes en el projecte educatiu del centre.

---

²⁴⁰ Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Celador, O. (2005) «Integración escolar y enseñanza de la religión en Irlanda del Norte». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors) *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 265-300.

Un tercer model de centres educatius són les escoles d'integració. Aquestes escoles es defineixen com aquelles en les que són escolaritzats en igual proporció numèrica alumnat catòlic i protestant amb la finalitat de promoure la tolerància i el respecte mutu. Aquesta modalitat escolar va sorgir amb un triple propòsit: a) respondre a una petició popular d'eradicar la segregació religiosa en el sistema educatiu; b) possibilitar que el sistema educatiu pugi esdevenir un revulsiu d'una societat fragmentada per motius religiosos, enlloc de ser un potenciador més d'aquesta fragmentació; i c) intentar solucionar una problemàtica molt acusada en la dècada dels setanta del segle passat, on en les escoles estatals el 95,6 % de l'alumnat era protestant, enfront d'un 0.9 % de catòlics.

Una de les senyals d'identitat d'aquets tipus d'escola consisteix en que cada una d'elles ha de decidir, mitjançant votació secreta de les famílies, el tipus de forma de govern que prefereix, depenent o independent de les Entitats religioses, escollint-se preferentment aquesta última, ja que la majoria de famílies eren mixtes (un membre protestant i l'altre catòlic).

L'ensenyament de la religió en aquestes escoles consta de tres blocs de participació lliure per a l'alumnat: a) el coneixement de la història de les tradicions religioses i filosòfiques més importants; b) l'estudi de la tradició cristiana des d'un punt de vista històric i aconfessional; i c) l'educació religiosa confessional voluntària, que podia incloure la preparació dels sagraments.

La realitat d'aquesta tercera modalitat escolar integradora ha estat molt excepcional per dos motius. D'una banda, per les reticències de les Entitats religioses a perdre les seves parcel·les de poder en el sistema educatiu. De l'altra, per l'absència de suficient suport institucional.

Davant d'aquest panorama educatiu, on continuava i es reproduïa la fragmentació social, el primer intent seriós de l'Estat britànic tendent a exercir un control real i efectiu sobre el sistema educatiu d'Irlanda del Nord es troba en la reforma iniciada l'any 1989, basada en els tres pilars següents: a) la subordinació del dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament al dret de les famílies a escollir l'educació que vulguin donar als seus fills i filles; b) la creació d'un marc organitzatiu encapçalat pel Departament d'Educació per Irlanda del Nord; i c) l'inici d'un procés que disminueixi el poder de les Entitats religioses

en l'àmbit educatiu, equiparant en aquest sentit les Confessions protestants amb l'Església catòlica.

Les conseqüències principals d'aquesta reforma han incidit en aquests tres aspectes: a) la uniformització del currículum escolar; b) la democratització dels òrgans de govern escolars; i c) l'ensenyament de la religió.

L'absència d'un currículum uniforme a Irlanda del Nord comportava, que fins a la dècada dels noranta del segle passat, l'alumnat -protestant- de les escoles de titularitat estatal dedicés una franja horària més ampla a les ciències i les matemàtiques, mentre que les escoles concertades -catòliques- dedicaven més temps a les humanitats, les arts i les llengües. Fins i tot, el foment de l'esport era diferent en ambdós tipus d'escoles, el futbol en les catòliques i el rugby en les protestants.

La democratització dels òrgans de govern de les escoles va comportar, a partir de 1993, que tant en les escoles concertades, com en les de titularitat estatal, les respectives Entitats religioses passessin a ocupar la meitat menys un dels llocs de dits òrgans, perdent d'aquesta manera la majoria absoluta en ells, corresponent els demés llocs a les autoritats educatives, a les famílies i al personal docent.

Amb la reforma iniciada l'any 1989, l'ensenyament de la religió es va convertir en una assignatura d'oferta obligatòria per a tots els centres que rebessin finançament estatal, amb independència de la seva titularitat, però de caràcter voluntari per a l'alumnat. En relació al caràcter ideològic de l'ensenyament, en les escoles de titularitat estatal, aquest ensenyament es va configurar com aconfessional cristià. La inclusió de l'ensenyament de la religió en el currículum nacional va comportar que per primera vegada els objectius, els continguts i les finalitats fossin fixats per una comissió on hi van participar les Entitats religioses interessades en el seu ensenyament.

Aquest nou currículum es va aprovar l'any 1991, podent ser complementat i adaptat en funció dels objectius i finalitats de cada escola. A partir de l'any 1992, el Departament d'Educació per Irlanda del Nord va indicar que en les escoles de titularitat estatal, l'ensenyament de la religió s'havia de completar amb l'estudi de les altres religions del món.

A més, de forma paral·lela a l'ensenyament de la religió, en totes les escoles que rebin finançament estatal, l'alumnat haurà de cursar dues

assignatures: «educació per a l'entesa mútua i herència cultural» i «aprenent a viure». Es tracta de dues assignatures, l'objectiu principal de les quals és utilitzar el sistema educatiu per millorar i pacificar les relacions entre la població de religió protestant i la de religió catòlica, pretenent canviar d'aquesta manera l'orientació tradicional de segregació del sistema educatiu d'Irlanda del Nord.

La realitat actual d'Irlanda del Nord és el d'una població molt dividida, on la pertinença religiosa esdevé un motiu de confrontació social, que és palpable dins del sistema educatiu. Com a exemple d'aquesta situació, es poden citar els incidents anuals que comporten la celebració, per part de les associacions vinculades a l'Ordre d'Orange, de les victòries del rei protestant sobre el rei catòlic.

F) Països europeus amb religió oficial estatal²⁴¹

En concret ens referim a Suècia, Dinamarca, Finlàndia i Gran Bretanya, exceptuant el cas específic d'Irlanda del Nord, que s'acaba de descriure. Aquest model estatal es caracteritza per una forta vinculació entre l'Estat i una Entitat religiosa concreta, a la que l'Estat la considera com a pròpia, donant-li una posició privilegiada en tots els àmbits.

En aquests països, l'ensenyament de la religió i l'educació en valors responen a unes arrels cristianes, d'acord amb la identitat històrica i teològica de les diferents tradicions confessionals europees. No obstant, és destacable, l'evolució del tractament de l'ensenyament de la religió i de l'educació en valors, d'acord amb els nous contextos socials d'aquests països i la globalització a nivell mundial. Amb la finalitat d'aconseguir una educació en valors democràtics, es pretén consolidar una educació en aquells valors religiosos i ideològics que puguin contribuir a un desenvolupament integral de la persona i a la satisfacció dels seus drets fonamentals. Seguidament, s'analitza l'ensenyament de la religió en cada un d'aquests països.

Suècia, en la seva Constitució, estableix com un dels objectius fonamentals dels Poders públics, l'assegurament del dret a l'educació (article 2), establint el caràcter obligatori i gratuït de la mateixa (article 21),

---

²⁴¹ Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Fernández-Coronado, A. (2005) «Derecho a la educación, educación en valores y enseñanza religiosa en los sistemas de iglesia de estado de la Unión Europea». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors) *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 233 a 264.

circumstància que comporta que la majoria de l'ensenyament sigui públic -el 97% de l'alumnat assisteix a centres públics-. Un dels objectius principals de l'ensenyament públic obligatori -que comprèn dels set als setze anys- és la transmissió de coneixements, normes i valors. En aquest sentit, Suècia ha apostat clarament per la integració educativa de les minories ètniques i culturals, emfatitzant la internacionalització de la societat sueca. En aquest context, l'article 2 del text constitucional estableix, com una obligació dels Poders públics, la promoció de les oportunitats per a què les minories ètniques, lingüístiques i religioses perseverin i desenvolupin la seva pròpia vida cultural i social.

Aquest marc jurídic determina que l'ensenyament de la religió tingui un caràcter obligatori, oferint una visió objectiva de les diverses religions del món. Es tracta de l'ensenyament d'una cultura religiosa en abstracte, no d'una educació confessional. De manera paral·lela, a partir de l'any 2000, el currículum educatiu posa una especial èmfasi en els qüestions referents als valors fonamentals cívics i socials. Per a l'ensenyament secundari -que no és obligatori i comprèn dels setze als dinou anys-, es segueix el mateix esquema.

En relació a la possibilitat d'una educació religiosa per part de les pròpies Entitats religioses, una llei de l'any 1999, preveu la possibilitat de finançament estatal adreçada, tant a la formació teològica, com a l'educació religiosa per part de les parròquies, sempre que aquestes activitats contribueixin al manteniment i enfortiment dels valors fonamentals de la societat sueca.

Dinamarca recull, en la seva Constitució, el dret de tots els infants en edat d'instrucció obligatòria a l'ensenyament gratuït en una escola pública primària. A l'igual que Suècia, l'ensenyament obligatori comprèn dels set als setze anys. En ell, hi figura l'assignatura «estudis cristians», amb un perfil actual sobre l'ensenyament de les religions -entre elles l'estatal- i altres filosofies de vida. Les famílies poden demanar l'exempció de l'ensenyament de la religió, i si el noi o noia té més de quinze anys, haurà de donar el seu consentiment. No existeix cap assignatura alternativa. En l'ensenyament secundari, que és voluntari, l'ensenyament de la religió és obligatori.

Aquesta assignatura es defineix com aconfessional. No obstant, a la pràctica, el programa oficial inclou l'estudi de la tradició cristiana luterana, tant

en el context històric, com en l'actual, d'on des de la Bíblia s'estudien els valors fonamentals de la cultura danesa. Els primers cursos es dediquen a l'ensenyament de la Bíblia i al coneixement de l'Església danesa. Més endavant, s'estudien altres religions i altres visions filosòfiques de la vida. Per finalitzar, l'últim curs, amb l'estudi de la moral individual i social, els moviments pacifistes i ecologistes i les noves formes de religiositat.

L'escola privada a Dinamarca representa el 12 % del total del sistema educatiu, amb una important tradició d'escoles privades, que van des de les petites escoles independents dels districtes rurals, passant per les escoles religioses catòliques o de l'Església danesa, fins a les escoles lliures progressistes i les escoles amb una determinada orientació pedagògica. També existeixen escoles sorgides del si de la població immigrant, com les escoles islàmiques. Aquests centres educatius reben finançament públic -al voltant d'un 80 %- sempre que compleixin les normes bàsiques dels sistema educatiu.

Finlàndia, en el seu text constitucional, estableix el dret de totes les persones a una educació bàsica gratuïta (article 16). L'educació obligatòria, a l'igual que en els casos de Suècia i Dinamarca, també comprèn dels set als setze anys. L'objectiu general de l'educació bàsica obligatòria és proporcionar, a l'alumnat, el desenvolupament cap a una societat humana i ètica, com a membres de la societat en condicions d'igualtat. En aquest sentit, es potencia la formació en un comportament moral i en les bones costums. L'ensenyament privat a Finlàndia és molt poc significatiu, tot i el seu reconeixement constitucional, ubicant-se al voltant de l'1% en l'ensenyament obligatori.

En els nivells de l'ensenyament obligatori bàsic i de l'ensenyament secundari, l'alumnat té dret a rebre ensenyament religiós d'acord amb la religió que professen, sempre que tres alumnes ho sol·licitin. En absència de sol·licituds, s'impartirà l'ensenyament religiós majoritari en l'aula. Aquesta circumstància comporta l'ensenyament de la religió de l'Església nacional -evangèlica luterana-. I, paral·lelament, la de l'Església ortodoxa russa, també majoritària, que s'equipara a l'Església nacional.

L'alumnat que no pertanyi a cap confessió religiosa cursarà ètica. L'ensenyament de la religió o de l'ètica, en el seu cas, d'acord amb l'objectiu anteriorment exposat de potenciar la formació en el comportament moral i en els bones costums, es correspon amb una ampla franja del currículum, de vuit

hores en els sis primers anys de l'ensenyament obligatori i de tres hores en els tres anys següents.

Gran Bretanya preveu un ensenyament obligatori dels cinc als setze anys. L'actual sistema educatiu es troba configurat per una llei de 1944, reformada l'any 1988 -l'*Education Act* de 1944 i l'*Education Reform Act* de 1988-. El desenvolupament espiritual i moral de l'alumnat constitueix un dels objectius primordials del sistema educatiu. La llei de 1944 estableix per a les escoles públiques, l'obligació de que tot l'alumnat pogués beneficiar-se d'una educació religiosa i assistida, cada dia lectiu, a un acte de culte col·lectiu.

La llei de 1988 confirma aquesta exigència, matisant que l'ensenyament religiós no pot ser distintiu d'una confessió en particular. Ha de ser aliena a qualsevol adoctrinament confessional, i l'acte religiós col·lectiu pot ser, total o parcialment, cristià en sentit ampli. El caràcter d'aquest acte vindrà determinat pel tarannà del centre educatiu. En l'escola pública i en la concertada sense ideari religiós, acostuma a tenir un caràcter de reflexió aconfessional, fonamentada generalment en la tradició cristiana, però assumible per les altres religions. En l'escola concertada d'ideari religiós, aquest acte té un perfil confessional. Tant aquest acte col·lectiu, com l'ensenyament de la religió són d'oferta obligatòria per als centres educatius i d'assistència voluntària per a l'alumnat.

Els continguts de l'ensenyament de la religió han evolucionat en la mateixa manera que la societat s'ha anat obrint a nous valors i ideologies. D'aquesta manera, l'ensenyament religiós que estableix la llei de 1944 amb un contingut ampli, susceptible de ser assumit per les religions establertes en l'illa de tradició essencialment cristiana, s'ha anat ampliant, amb la reforma de 1988, a les religions no cristianes i a les cosmovisions ideològiques, tenint present que l'ensenyament de la religió ha de ser informada pel pluralisme i la tolerància. Es tracta d'enfocar aquest ensenyament de manera que pugui ser comú a les diferents religions i ideologies.

El tractament de l'ensenyament de la religió varia en funció de la titularitat dels centres educatius. Els públics imparteixen un ensenyament de la religió com a fet cultural, realitzant un estudi objectiu de la història de les religions i ideologies tradicionals a Gran Bretanya, aliè a qualsevol tipus de proselitisme o adoctrinament, plenament respectuós amb la llibertat de

consciència i amb la única finalitat de contribuir a la formació integral de l'alumnat. En els centres concertats de titularitat religiosa, existeix, juntament a l'ensenyament de la religió com a fet cultural, un ensenyament confessional d'acord amb l'ideari del centre. Ambdues assignatures no són alternatives, sinó independents i voluntàries. Els centres privats no concertats, que escolaritzen al voltant del 8 % de l'alumnat, poden impartir un ensenyament religiós confessional, d'acord amb el seu ideari i com a conseqüència de la pròpia llibertat de consciència. No obstant, la legislació britànica encarrega a la inspecció de les autoritats educatives, la vetlla pel desenvolupament espiritual, social i cultural de l'alumnat.

G) Canadà

A Canadà, ens trobem amb dues realitats diferents en l'ensenyament del fet religiós. D'una banda, la província d'Ontàrio, on es pot observar l'intent d'evolució d'un ensenyament religiós -confessional catòlic o aconfessional, però d'arrel cristiana- cap a un sistema d'ensenyament d'una cultura religiosa. De l'altra la província del Quebec, on, des d'un ensenyament confessional, s'ha arribat a un sistema d'ensenyament de cultura religiosa. La diferència, com seguidament es veurà, es troba en la implicació del Govern provincial en un assumpte que és complex i no exempt de polèmica.

G1) Ontàrio²⁴²

El context del sistema educatiu de la província d'Ontàrio data del segle XIX i respon a un doble origen, podent-se parlar de dos sistemes educatius amb finançament públic. Existien les escoles públiques i les escoles separades.

Les escoles públiques estaven obertes a tothom en condicions d'igualtat. L'ensenyament moral en les mateixes es fonamentava en les creences més generalitzades -majoritàriament cristianes- sense adoptar un perspectiva confessional. D'aquestes escoles públiques, se n'encarregava, principalment, la majoria protestant i anglicana. El sistema d'escoles separades responia al

---

²⁴² Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Wideman, R. (2008) «L'educació religiosa a les escoles públiques de primària i secundària». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors): *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos, p. 49-60.

model d'escoles confessionals, amb la voluntat de transmetre un sistema particular de creences religioses. Aquestes escoles responien a la minoria catòlica de la província d'Ontàrio.

En l'actualitat, aquests dos sistemes educatius continuen existint en la majoria de zones de la província d'Ontàrio. El Govern d'Ontàrio s'ha negat a proporcionar finançament públic a les escoles d'altres confessions religioses argumentant que, en el moment de la Confederació del Canadà, l'any 1867, es va garantir constitucionalment l'existència d'escoles catòliques separades només per a aquest grup confessional.

Durant el segle XIX i la primera meitat del segle XX, l'educació religiosa, a les escoles públiques, es feia segons el criteri dels consells Escolars de cada localitat. L'any 1944, en resposta a la preocupació de l'opinió pública pel «relaxament moral», el Govern d'Ontàrio va convertir els exercicis religiosos i l'ensenyament religiós en un component obligatori del programa escolar. S'estipulava que cada dia hi hauria exercicis d'inici i de cloenda, que consisteixen a cantar l'himne nacional, resar el pàrenostre i escoltar una lectura bíblica. Es preveia que les famílies poguessin demanar pels seus fills i filles, la dispensa de participar en aquests exercicis. Així mateix, es destinaven dos períodes de mitja hora per a l'ensenyament religiós fonamentat en l'estudi de la Bíblia. Es preveia que els consells escolars municipals poguessin sol·licitar, al Govern d'Ontàrio, ser eximits d'impartir ensenyament religiós. El professorat i l'alumnat, també, podien demanar, a títol individual, que se'ls eximís de participar en les classes.

En els anys posteriors a 1944, van anar augmentant les objeccions a una instrucció religiosa percebuda com a «confessionalment tendenciosa». Com a conseqüència, es va produir una lenta davallada del nombre de consells escolars i d'escoles que impartien educació religiosa, fins i tot sense exempció oficial. Paral·lelament, a nivell social, es va manifestar una preocupació, pel fet que permetre l'exempció d'alumnes fos una manera adequada de tractar la diversitat religiosa.

En aquest context, l'Informe de la Comissió McKay de 1969, recomanava que les dues mitges hores setmanals d'ensenyament religiós fossin suprimides a favor d'un programa d'educació moral -formació del caràcter- que impregnés tot el pla d'estudis i una transmissió d'informació que

fomentés el respecte de totes les religions. En resposta a aquest informe, el Govern va instituir un curs optatiu de «religions del món», en un dels cursos de secundària, i va animar els consells escolars municipals a incorporar un programa d'educació moral a les escoles.

Durant les dècades dels setanta i vuitanta del segle passat, la política de multiculturalisme del Govern del Canadà va enfortir la presència cultural de molts grups ètnics en la societat d'Ontàrio, cada vegada més diversa. Molts consells escolars municipals van començar a insistir en una educació en els valors morals fonamentada en els valors comuns i en la reducció de l'èmfasi en l'educació religiosa com a tal. També, hi va haver iniciatives polítiques importants. Això no obstant, els requisits de 1944 referents als exercicis d'inici i cloenda i l'ensenyament religiós no van desaparèixer de les regulacions que regien l'educació a Ontàrio.

El 1982 es va aprovar la Carta de Drets i Llibertats del Canadà, la qual proporcionava una base constitucional a tot un ampli ventall de llibertats, entre d'altres la llibertat de consciència i de culte. L'aprovació de la Carta va iniciar un procés de modificació als tribunals de les lleis i regulacions vigents. Dues sentències del Tribunal d'Apel·lació d'Ontàrio van repercutir en la pràctica dels exercicis religiosos i l'ensenyament religiós a les escoles públiques.

La primera d'aquestes dues decisions de 1988 va suprimir la normativa que permetia que les escoles públiques iniciessin i acabessin el dia amb exercicis religiosos que donaven primacia a una confessió determinada. El Govern provincial va respondre revisant la normativa i determinant que els exercicis d'inici i de cloenda no havien de ser religiosos i que, llevat del cas d'*O Canada* -l'himne nacional-, el contingut seria optatiu per als consells escolars municipals. El contingut optatiu podria incloure una o més lectures i un temps de silenci.

La segona decisió judicial de 1990 va suprimir la normativa que regulava l'ensenyament religiós, perquè aquesta permetia que s'ensenyés una sola tradició religiosa com si fos l'únic mitjà d'assolir un pensament i un comportament morals. En la decisió de 1990, el Tribunal d'Apel·lació, també, va indicar que l'ensenyament de les religions, pensat per fomentar els valors morals, sense adoctrinar en una confessió religiosa determinada, no contravindria la Carta de Drets i Llibertats del Canadà. El Govern provincial va

respondre revisant la normativa i determinant que els consells escolars municipals impartissin l'ensenyament de les religions, respectant la disposició del Tribunal d'Apel·lació de 1990.

Amb les modificacions normatives realitzades, com a conseqüència d'aquestes dues sentències, pel Govern de la província d'Ontàrio, l'ensenyament de les religions no es convertia en assignatura del pla d'estudis d'Ontàrio, ni exigia que els consells escolars municipals i les escoles impartissin ensenyament de les religions. El Govern va traslladar als consells escolars municipals el tractament, de manera optativa, tant dels exercicis d'inici i cloenda, com de l'ensenyament de les religions.

La situació actual reflecteix com existeixen pocs consells escolars municipals que hagin optat per desenvolupar i impartir programes d'ensenyament de les religions en els cursos de primària. Els consells escolars que van decidir, en el seu moment, impartir la matèria optativa de «religions del món» en un curs de secundària, continuen fent-ho. Aquesta assignatura no es va veure afectada per la decisió judicial de 1990 perquè el Tribunal d'Apel·lació va estipular que respon a la definició del propi Tribunal pel que fa a constituir un ensenyament de les religions, que no adoctrina, ni dóna primacia a una confessió determinada.

En quan als exercicis d'inici i cloenda a les escoles públiques, no es disposen de dades oficials. En aquest sentit, tot apunta a que poques escoles incloguin lectures multiconfessionals.

Aquest abandonament de la política provincial en l'ensenyament de les religions en favor dels consells escolars municipals ha comportat l'augment de les escoles privades. El 1995, hi havia 560 escoles privades a la província d'Ontàrio. El 2001, aquest nombre havia crescut fins a 743, és a dir un 33 %. I aquesta tendència ha continuat. Moltes d'aquestes escoles són religioses.

Per la seva banda, l'educació religiosa a les escoles catòliques separades no es va veure afectada per les decisions judicials de 1988 i 1990, perquè són escoles confessionals protegides constitucionalment. El Govern d'Ontàrio no regula l'educació religiosa a les escoles catòliques separades, que és dirigida per organitzacions religioses i pedagògiques catòliques. Les escoles catòliques continuen donant primacia a una confessió específica i es dediquen al culte i les pràctiques que nodreixen la fe. A les escoles catòliques de

secundària, s'exigeix a l'alumnat que cursi religió cada curs. Curiosament, en un dels cursos, de manera obligatòria, s'estudia l'assignatura de «religions del món», que és optativa a les escoles públiques.

Aquest panorama ens mostra com la desentesa del Govern provincial en l'ensenyament de la religió, després de la decisió judicial de 1990, ha significat la pèrdua de la possibilitat d'impartir un ensenyament del fet religiós, des d'una perspectiva totalment aconfessional. Com seguidament, es detalla, el cas de Quebec és, totalment, antagònic.

G2) Quebec²⁴³

A la província de Quebec, des de 1867, la confessionalitat del sistema educatiu estava protegida per l'article 93 de l'Acta de l'Amèrica del Nord Britànica, que era el text constitucional. En aquest article es garantia, tant als protestants, com als catòlics, l'establiment i el finançament dels seus sistemes educatius respectius. Aquesta protecció constitucional era fruit d'un compromís que reconeixia la identitat lingüística i religiosa de la majoria francòfona catòlica del Quebec i la de la minoria anglòfona protestant instal·lada des de la conquesta anglesa, el 1763.

Al cap dels anys, aquesta confessionalitat escolar es va traduir, no sols, en l'oferta d'un ensenyament religiós confessional i de servei de capellania -servei de pastoral a les escoles-, sinó també, en la creació gradual d'un conjunt d'estructures amb una arrel confessional. Aquestes estructures van des de les escoles, passant per les comissions escolars -que són estructures administratives regionals-, els comitès catòlic i protestant, les direccions d'ensenyament religiós catòlic i protestant, fins a viceministres associats de fe catòlica i de fe protestant dins el Ministeri d'Educació.

El sistema educatiu era, doncs, fins fa relativament ben poc, totalment confessional. Aquest règim confessional, tot i que va ser discutit, des de la fi dels anys seixanta del segle passat, per diferents grups que reclamen la laïcització del sistema escolar, mai no va ser qüestionat pels Governos fins a l'any 1995. El seu manteniment es fonamentava en la confiança tranquil·la de

---

²⁴³ Aquest apartat s'ha redactat d'acord amb: Charron, J.M. (2008) «El procés de desconfeccionització de l'ensenyament». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors) *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos, p. 61-70.

la majoria cristiana, catòlica i protestant, que constituïa la població del Quebec, tenint present que, per als quebequesos francòfons, hi havia una qüestió d'identitat forta, vinculada a la confessionalitat.

Davant d'aquest panorama, el principal repte d'una reforma educativa no era tant l'ensenyament aconfessional de la religió, sinó precisament la desconfessionalització del sistema educatiu.

En aquesta línia de desconfessionalització, l'abril de 1995, el Govern del Quebec va convocar una assemblea consultiva sobre educació per tal de relançar el projecte educatiu, trenta anys després de la creació del Ministeri d'Educació. Quan es va publicar l'informe final d'aquestes reunions, la qüestió de la desconfessionalització del sistema escolar va aparèixer com un dels elements prioritaris. Sobre la base d'aquest informe, el Govern del Quebec va emprendre diferents actuacions que han conduït a la nova situació actual:

a) Creació de comissions escolars lingüístiques (francòfones i anglòfones) i substitució de les comissions escolars confessionals.

b) Petició de modificació de l'article 93 de la Constitució canadenca que garantia els privilegis escolars dels catòlics i dels protestants del Quebec.

c) Creació d'un grup de treball sobre el lloc de la religió a l'escola, el qual va elaborar un informe titulat *Laïcitat i religió. Noves perspectives per a l'escola quebequesa*, el mes de març de 1999.

El grup de treball sobre el lloc de la religió a l'escola es va reunir durant un any i mig i va redactar un extens informe en quatre volums que tracta els diferents aspectes de la qüestió, tant jurídics i sociològics, com pedagògics. Aquesta publicació va suscitar nombrosos debats i no va ser ben acollida per tothom, i especialment en els medis catòlics. La comissió parlamentària subsegüent a la publicació d'aquest informe va precedir el projecte de Llei 118 que iniciava el procés de desconfessionalització escolar. Aquesta comissió parlamentària va rebre 254 escrits i va escoltar 60 grups o persones sobre aquesta qüestió. Un rècord en la història del parlamentarisme quebequés.

La desconfessionalització del sistema educatiu es va assolir al mes de juny de 2000, quan després d'aquests treballs, el Govern del Quebec va aprovar el projecte de Llei 118 que tenia per objecte abolir la major part d'elements constitutius del règim confessional. El projecte mantenia, tanmateix, un règim d'opcions que permetien l'elecció, entre ensenyament moral o

ensenyament moral i religions catòlic o protestant, per a l'alumnat de primària i dels dos primers anys de secundària. A més, creava un programa d'ètica i cultura religiosa per a l'alumnat del quart any de secundària.

Una de les dificultats inherents al règim d'opcions era el seu caràcter exclusiu i discriminatori, perquè concedia un privilegi a uns grups particulars -catòlics i protestants- basat en les creences religioses. Aquest privilegi entrava en conflicte amb la Carta Canadenca de Drets i Llibertats de 1982, que reconeix la igualtat de tothom, sense distinció, entre altres coses, de les creences religioses.

Aquest règim d'opcions va ser substituït, el juny de 2005, per un programa comú i obligatori per a tot l'alumnat d'ètica i cultura religiosa. Aquest nou programa d'ètica i cultura religiosa, es fonamenta en les dues premisses següents:

a) L'educació per a la realitat religiosa no s'ha de plantejar només com una resposta a les necessitats d'una comunitat que té una fe particular, sinó més aviat com una resposta a les necessitats de formació de tot l'alumnat.

b) Transmetre una fe no és responsabilitat de l'escola pública, sinó de les comunitats de fe respectives.

Aquest nou programa d'ètica i cultura religiosa s'imparteix des del curs 2008/2009. En ell, el manteniment de l'ensenyament religions en l'escola pública es fonamenta en les següents consideracions:

a) Les religions, com a component major de les grans civilitzacions, han llegat a la humanitat un patrimoni espiritual i cultural imponent.

b) Evocar tot això ens ajuda a entendre que el fet religions no pot quedar confinat únicament en l'esfera privada o de la consciència personal.

El nou programa d'ètica i cultura religiosa persegueix dues finalitats específiques i complementàries: la formació de la persona i l'educació per a la ciutadania. En aquest sentit, s'indica en aquest programa que:

a) És important formar la persona per donar-li consistència interior, preparar-la per superar les etapes de la vida amb lucidesa, coratge i humor. Formar la persona per augmentar la seva llibertat.

b) La diversitat religiosa interpel·la la ciutadania en la mesura que la participació en la vida pública no es viu sense referències a universos de conviccions religioses o seculars.

Finalment, indicar com aquest programa d'ètica i cultura religiosa preveu tres tipus d'aprenentatges: el coneixement i el reconeixement de l'altre, el posicionament reflexiu en l'univers de les conviccions, i el sentit cívic en l'afirmació social de la identitat.

5.6.3.- El nostre sistema educatiu

En el moment present, ens trobem com en els centres educatius d'educació infantil, primària i secundària, es poden impartir de manera simultània quatre ensenyaments confessionals de la religió: catòlica, evangèlica, jueva i islàmica. La resta de tradicions religioses no tenen presència a les aules.

La situació és complexa, ja que a l'Estat espanyol, com ja s'ha indicat en l'apartat 4.3, gaudeixen del estatus de notori arrelament quatre Entitats religioses més: l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (mormons) -des de 2003-; els testimonis de Jehovà i els budistes -des de 2007-; i els cristians ortodoxes -des de 2010-. Aquest reconeixement, de moment, no s'ha materialitzat amb un Acord de cooperació amb l'Estat espanyol.

Actualment, l'ensenyament de la religió catòlica es troba garantit en l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978 i regulat en l'Acord entre la Santa Seu i l'Estat espanyol sobre ensenyament i afers culturals, ratificat el 3 de gener de 1979.

La Constitució espanyola de 1978 possibilita l'ensenyament escolar d'altres religions, a part del tradicional de la religió catòlica. Acords amb tres Entitats religioses, en termes similars als previstos per a la confessió catòlica, han donat lloc, com ja s'ha indicat, a les següents lleis:

a) Llei 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya.

b) Llei 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya.

c) Llei 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya.

L'ensenyament escolar de la religió és voluntari, per respecte a la llibertat de consciència, i és una decisió de les famílies o tutors i tutores de l'alumnat. Es contempla la possibilitat d'aquest ensenyament en tots els nivells d'educació infantil, primària i secundària. El seu ensenyament s'ha de realitzar en condicions similars a les demés disciplines fonamentals. El fet de rebre o no ensenyament religiós no pot suposar cap discriminació en l'activitat escolar.

En el marc de la Constitució espanyola de 1978, la Conferència Episcopal Espanyola va publicar un document decisiu en relació a la reorientació del que havia estat tradicionalment l'ensenyament de la religió, les *Orientacions pastorals sobre l'ensenyament religiós escolar* de 1979²⁴⁴.

Aquest document es va editar a Madrid, el dia 11 de juny de 1979, per la Comissió episcopal d'ensenyament, seguint el mandat de la Comissió permanent de la Conferència Episcopal Espanyola, adoptat en la seva reunió dels dies 17 i 18 de maig de 1978. En 1999, s'edita una nova edició, que manté íntegre el text de 1979²⁴⁵ i actualitza, a l'annex, els aspectes que han canviat amb la LOGSE.

Les principals aportacions d'aquest document són les següents:

a) El reconeixement del caràcter plural de la societat espanyola, com a punt de partida.

b) La concepció dels centres educatius com a llocs d'intercanvi cultural.

c) La formació religiosa es considera necessària per situar-se lúcidament davant la tradició cultural, inserir-se críticament en la societat i donar resposta al sentit últim de la vida amb totes les seves implicacions ètiques.

d) S'estableix una distinció entre ensenyament religiós escolar i catequesis. La primera correspon al sistema educatiu; la segona a la comunitat cristiana.

e) Dins el sistema educatiu, l'ensenyament religiós s'integra en la formació humana. En aquest sentit, es fa referència a la fe i la cultura com a dos interlocutors en constant diàleg, i a la síntesi entre fe i cultura en el procés educatiu escolar.

La realitat del sistema educatiu ens mostra, com el marc establert, per a l'ensenyament confessional de la religió, esdevé adequat per a la religió

---

²⁴⁴ Text disponible a: <http://www.religió.cat> [Accés: 06.10.10].

²⁴⁵ Comisión episcopal de enseñanza y catequesis (2000) *Orientaciones pastorales sobre la enseñanza religiosa escolar*. Madrid, EDICE - Conferencia Episcopal Española.

catòlica que, per motius d'història i tradició, pot atendre les demandes de l'alumnat que vol cursar-la. Les demés Entitats religioses tenen més dificultats, tant per la manca d'efectius humans preparats per donar satisfacció a les demanades de l'alumnat, com per l'adequació dels currículums.

En el *I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades*²⁴⁶, en el si de la taula rodona sobre l'educació religiosa i la interculturalitat²⁴⁷, es va posar de manifest, com en el conjunt de l'Estat espanyol, manquen uns 350 docents de religió islàmica. També es va indicar, com alguns docents de religió islàmica o religió evangèlica atenen, personalment, una vuitena de centres educatius, amb les conseqüents problemàtiques per realitzar la seva tasca docent de manera adequada. En la mateixa línia, es va indicar com per als jueus l'ensenyament escolar de la religió no és una qüestió prioritària, ja que per a ells la religió és un estil de vida; una persona no es fa jueva, sinó que neix jueva.

El detall de l'ordenació curricular de l'ensenyament de la religió ens mostra, com la religió catòlica és la única que disposa de currículums adequats als ensenyaments mínims de cada etapa educativa²⁴⁸, d'acord amb la LOE, amb excepció del batxillerat:

a) Currículum de l'ensenyament de la religió catòlica fixat en l'Ordre ECI/1957/2007, de 6 de juny, per la qual s'estableixen els currículums dels ensenyaments de religió catòlica corresponents a l'educació infantil, l'educació primària i l'educació secundària obligatòria²⁴⁹. En relació al batxillerat, es recull en l'Ordre de 5 d'octubre de 1993, per la que s'estableix el currículum de religió catòlica en el batxillerat²⁵⁰.

b) Currículum de l'ensenyament de la religió evangèlica establert en l'Ordre de 28 de juny de 1993, per la que es disposa la publicació dels

---

²⁴⁶ Celebrat a Còrdova, els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009.

²⁴⁷ La taula rodona sobre l'educació religiosa i la interculturalitat va ser coordinada per Vicente J Llorent García (Universidad de Córdoba) i hi intervingueren: Luís del Espino (professor de religió catòlica), Carlos Pérez Álvarez (professor de religió islàmica), Manuel R. Zelaya Turcios (professor de religió evangèlica), Jaime Casas (responsable d'activitats culturals de la Casa Sefarad) i Angeles García Cuevas (Asociación Proimigrantes de Córdoba).

²⁴⁸ Reial Decret 1630/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims del segon cicle d'Educació infantil. BOE núm. 4, de 4 de gener de 2007, p. 474-482.

Reial Decret 1513/2006, de 7 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims d'Educació primària. BOE núm. 293, de 8 de desembre de 2006, p. 43053-43102.

Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria. BOE núm. 5, de 5 de gener de 2007, p. 677-773.

Reial Decret 1467/2007, de 2 de novembre, pel que s'estableix l'estructura del batxillerat i se'n fixen els ensenyaments mínims. BOE núm. 266, de 6 de novembre de 2007, p. 45381-45477.

²⁴⁹ BOE núm. 158, de 3 de juliol de 2007, p. 28672-28685.

²⁵⁰ BOE núm. 245, de 13 d'octubre de 1993, p. 28912-28914.

currículums de l'ensenyament religiós evangèlic, corresponent a educació primària, educació secundària obligatòria i batxillerat²⁵¹.

c) Currículum de l'ensenyament de la religió jueva establert en l'Ordre de 9 d'abril de 1981 per la que s'incorpora als nivells d'educació preescolar i educació general bàsica el programa de l'ensenyament religiós jueu establert per la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya²⁵².

d) Currículum de l'ensenyament de la religió islàmica establert en l'Ordre d'11 de gener de 1996, per la que es disposa la publicació dels currículums de l'ensenyament de la religió islàmica corresponents a educació primària, educació secundària obligatòria i batxillerat²⁵³.

Aquesta circumstància de mancança de l'ordenació curricular adequada sembla canviar, al menys formalment, en el desenvolupament de la LOMCE. En el moment del tancament de la redacció d'aquesta tesi ja s'ha regulat l'ensenyament de la religió islàmica -a l'etapa d'educació primària-, l'ensenyament de la religió catòlica -a les etapes d'educació primària, d'educació secundària obligatòria i batxillerat- i l'ensenyament de la religió evangèlica -a les etapes d'educació infantil i d'educació primària-. Les següents referències normatives indiquen una regulació parcial de l'ensenyament de la religió, abans de l'aplicació de la reforma a totes les etapes educatives:

a) Resolució de 26 de novembre de 2014, de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'àrea de l'Ensenyament de la Religió Islàmica de l'Educació primària²⁵⁴.

b) Resolució d'11 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de l'Educació Primària i de l'Educació Secundària Obligatòria²⁵⁵.

c) Resolució de 13 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de Batxillerat²⁵⁶.

---

²⁵¹ BOE núm. 160, de 6 de juliol de 1993, p. 20374-20388.

²⁵² BOE núm. 95, de 21 d'abril de 1981, p. 8475.

²⁵³ BOE núm. 16, de 18 de gener de 1996, p. 1624-1636.

²⁵⁴ BOE núm. 299, d'11 de desembre de 2014, p. 101207-101233. Correcció d'errades BOE núm. 306, de 19 de desembre de 2014, p. 103154.

²⁵⁵ BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15739-15761.

²⁵⁶ BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15762-15767.

d) Resolució de 3 de juny de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Evangèlica de l'Educació Infantil²⁵⁷.

e) Resolució de 3 de juny de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Evangèlica de l'Educació Primària²⁵⁸.

Seguint amb l'ordenació curricular de l'ensenyament de la religió, dins l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol, amb anterioritat als Acords estatals de 1992 amb les Confessions evangèlica, jueva i islàmica, trobem la regulació dels currículums de la religió adventista i de la religió mormona (l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies). Aquesta regulació, sorprenentment, en el moment present, queda desvirtuada per la manca d'acord de cooperació entre l'Estat espanyol i l'Entitat religiosa; amb el que es pot afirmar, que aquests ensenyaments confessionals de la religió han estat expulsats, després de ser admesos, del sistema educatiu. L'ordenació curricular indicada es contempla en les següents disposicions normatives:

a) Ordre d'1 de juliol de 1983 per la que s'incorpora als nivells d'EGB i Preescolar els programes de l'ensenyament de la religió adventista²⁵⁹.

b) Ordre de 19 de juny de 1984 per la que s'incorporen als plans d'estudi de batxillerat i formació professional els ensenyaments de formació religiosa de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies i s'aproven els qüestionaris i les orientacions pedagògiques²⁶⁰.

c) Ordre de 22 de novembre de 1985 per la que s'incorpora al nivell d'Educació general bàsica el programa d'ensenyament religions de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies²⁶¹.

Seguidament, s'analitza el tractament de l'ensenyament de la religió en les lleis que han ordenat el sistema educatiu des de l'adveniment de la democràcia: a) la LOGSE de 1990; b) la LOCE de 2002; c) la LOE de 2006; d) la Llei d'Educació de Catalunya de 2009; i e) la LOMCE de 2013. Amb caràcter previ, s'analitza la mateixa qüestió en la Llei General d'Educació de 1970, vigent durant un llarg període de l'actual etapa democràtica.

---

²⁵⁷ BOE núm. 144, de 17 de juny de 2015, p. 50338-50341.

²⁵⁸ BOE núm. 144, de 17 de juny de 2015, p. 50342-50364.

²⁵⁹ BOE núm. 163, de 9 de juliol de 1983, p. 19297.

²⁶⁰ BOE núm. 161, de 6 de juliol de 1984, p. 19849-19850.

²⁶¹ BOE núm. 287, de 30 de novembre de 1985, p. 37977-37978.

A) Llei General d'Educació de 1970

En el desenvolupament de l'Acord entre la Santa Seu i l'Estat espanyol sobre ensenyament i afers culturals, ratificat el 3 de gener de 1979, i en el marc de la Llei General d'Educació de 1970, ens trobem les següents ordres ministerials:

a) Ordre de 28 de juliol de 1979, sobre Formació Religiosa en els Centres Docents d'Educació Preescolar i d'Educació General Bàsica²⁶².

b) Ordre de 28 de juliol de 1979, sobre Formació Religiosa en Batxillerat i Formació Professional²⁶³.

c) Ordre de 28 de desembre de 1979 sobre Formació Religiosa en Educació Preescolar, Educació General Bàsica, Batxillerat i Formació Professional en l'any acadèmic 1979-1980²⁶⁴.

d) Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en els centres docents de Educació Preescolar i Educació General Bàsica²⁶⁵.

e) Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral de diverses Esglésies, confessions o comunitats en Educació Preescolar i Educació General Bàsica²⁶⁶.

f) Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en el Batxillerat i la Formació Professional²⁶⁷.

g) Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral de diverses Esglésies, confessions o comunitats en Batxillerat i Formació Professional per al curs acadèmic 1980-81²⁶⁸.

h) Ordre de 4 d'agost de 1980, per la que es regula la assistència religiosa i els actes de culte en els centres escolars²⁶⁹.

i) Resolució de 22 de gener de 1981, de la Sots-secretaria del Ministeri d'Educació, per la que es disposa l'obligació de fer constar en les portades dels

²⁶² BOE núm. 184, de 2 d'agost de 1979, p. 18145-18146.

²⁶³ BOE núm. 184, de 2 d'agost de 1979, p. 18144-18145.

²⁶⁴ BOE núm. 3, de 3 de gener de 1980, p. 71.

²⁶⁵ BOE núm. 173, de 19 de juliol de 1980, p. 16457-16458.

²⁶⁶ BOE núm. 173, de 19 de juliol de 1980, p. 16458.

²⁶⁷ BOE núm. 173, de 19 de juliol de 1980, p. 16453-16455.

²⁶⁸ BOE núm. 173, de 19 de juliol de 1980, p. 16455-16456.

²⁶⁹ BOE núm. 188, de 6 d'agost de 1980, p. 17704. Aquesta norma s'ha analitzat en l'apartat 5.5.6.

llibres d'ensenyament de religió o moral, aquella a la que correspongui el llibre²⁷⁰.

j) Ordre de 9 d'abril de 1981 per la que s'incorporen al nivell d'Educació Preescolar i al cicle inicial de l'Educació General Bàsica els continguts de la Religió i Moral Catòliques establertes per la Jerarquia Eclesiàstica²⁷¹.

k) Ordre de 9 d'abril de 1981 per la que s'incorpora als nivells d'educació preescolar i educació general bàsica el programa de l'ensenyament religiós jueu establert per la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya²⁷².

l) Ordre de 17 de juny de 1981 per la que s'incorporen als Cicles Mitjà i Superior d'Educació General Bàsica els continguts dels programes de l'ensenyament de la Religió i Moral Catòlica establerts per la Jerarquia Eclesiàstica²⁷³.

m) Ordre de 6 de juliol de 1981 per la que s'estableixen nous continguts de Religió i Moral Catòliques en primer i segon curs de Batxillerat i en Formació Professional²⁷⁴.

n) Ordre de 17 de setembre de 1982 per la que s'incorporen al règim d'Educació Especial els continguts de l'ensenyament de la Religió i Moral Catòliques establertes per la Jerarquia Eclesiàstica²⁷⁵.

o) Ordre d'11 d'octubre de 1982, sobre professorat de Religió i Moral catòlica en els centres d'ensenyament mitjà²⁷⁶.

p) Ordre de 30 de gener de 1985 per la que s'estableixen nous continguts de Religió i Moral Catòliques en el tercer curs de Batxillerat²⁷⁷.

En el mateix marc, també ens trobem l'Ordre de la Generalitat de Catalunya de 25 d'agost de 1981 per la que s'incorporen al nivell de Parvulari i al Cicle inicial d'EGB els continguts de l'ensenyament de la Religió i Moral Catòliques establertes per la Jerarquia eclesiàstica²⁷⁸.

Seguidament, es realitza un comentari dels aspectes més destacats, d'algunes de les disposicions normatives, fins aquí citades.

---

²⁷⁰ BOE núm. 39, de 14 de febrer de 1981, p. 3439.

²⁷¹ BOE núm. 94, de 20 d'abril de 1981, p. 8362-8363.

²⁷² BOE núm. 95, de 21 d'abril de 1981, p. 8475. Disposició, encara vigent, que s'analitza en l'epígraf 7.2.5.C.

²⁷³ BOE núm. 166, de 13 de juliol de 1981, p. 15979-15980.

²⁷⁴ BOE núm. 166, de 13 de juliol de 1981, p. 15980-15982.

²⁷⁵ BOE núm. 229, de 24 de setembre de 1982, p. 26139-26141.

²⁷⁶ BOE núm. 248, de 16 d'octubre de 1982, p. 28538.

²⁷⁷ BOE núm. 42, de 18 de febrer de 1985, p. 4037.

²⁷⁸ DOGC núm. 156, de 4 de setembre de 1981.

L'Ordre de 28 de juliol de 1979, sobre Formació Religiosa en els Centres Docents d'Educació Preescolar i d'Educació General Bàsica estableix, entre d'altres aspectes, els següents que denoten un canvi d'ubicació i d'orientació:

a) L'ensenyament de la religió i moral catòliques s'impartirà en tots els centres d'ensenyament estatals i no estatals com a matèria ordinària dels plans d'estudi, en condicions equiparables a les demés disciplines fonamentals, en els nivells d'Educació preescolar i d'Educació general bàsica (article 1.1).

b) En tot cas, l'educació que s'imparteixi en els centres estatals serà respectuosa amb les conviccions religioses de l'alumnat. En conseqüència, tot el professorat està obligat en la seva tasca docent a respectar tals valors, així com la consciència dels alumnes i el dret d'aquests i les seves famílies a l'ensenyament de la religió segons les seves pròpies conviccions (article 1.2).

c) L'ensenyament de la religió i moral catòliques s'impartirà en condicions pedagògiques i materials iguals a les restants disciplines (article 1.4).

d) Les famílies podran fer constar la decisió de que els seus fills i filles assisteixin o no a l'ensenyament de la religió i moral catòliques.

e) La Jerarquia eclesiàstica podrà exercir la corresponent inspecció de les classes de religió i moral catòliques en aquells aspectes que es reconeixien com de competència de l'Església (article 5.1).

f) Els centres no estatals confessionalment catòlics s'acomodaran, en tot el que es refereix a l'ensenyament i a la formació religioses, a les directrius específiques que estableixi la Jerarquia eclesiàstica (article 6.1).

En la mateixa línia, l'Ordre de 28 de juliol de 1979, sobre Formació Religiosa en Batxillerat i Formació Professional estableix, entre d'altres aspectes, que:

a) L'ensenyament de la religió tindrà el caràcter de matèria comuna i serà impartida en cada un dels cursos de batxillerat i de formació professional de primer grau, així com en el curs d'ensenyaments complementaris d'accés del primer al segon grau, o en el curs primer de formació professional de segon grau pel règim d'ensenyaments especialitzats (article 2).

b) Aquesta formació religiosa presentarà dues modalitats (article 4):

- Ensenyament de religió i moral catòliques amb caràcter optatiu, que s'impartirà d'acord amb els continguts i orientacions vigents en aquell moment.

- Ensenyaments d'ètica i moral per a l'alumnat que no s'inscriu a la modalitat anterior.

c) El currículum dels ensenyaments d'ètica i moral es fonamentarà, sota el títol de «problemes morals de l'existència humana» en els següents cinc punts (annex de l'ordre):

- El valor moral de la persona i les seves possibles manipulacions.
- La vida humana com a valor moral fonamental.
- La sexualitat humana i la seva normativa.
- La convivència personal i les seves exigències ètiques.
- Qüestions relatives a la justícia.

Observem aquí, com ja s'estableixen els eixos d'un ensenyament que vol ser alternatiu a la religió catòlica. Aquesta tendència, d'acord amb el marc jurídic constitucional establert, es concreta en les quatre ordres de 16 de juliol de 1980.

L' Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en els centres docents de Educació Preescolar i Educació General Bàsica, preveu els següents aspectes sobre l'ensenyament de la religió:

a) L'ensenyament de la Religió i Moral catòliques s'impartirà en tots els centres docents, públics i privats, com a matèria ordinària en els plans d'estudi, en condicions equiparables a les demés disciplines fonamentals (article 1.1).

b) En qualsevol cas, l'educació que s'imparteixi en tots els centres docents serà respectuosa amb les conviccions religioses de l'alumnat (article 1.2).

c) L'avaluació de l'ensenyament de la Religió i Moral catòliques es realitzarà de forma similar a les restants matèries (article 1.6).

d) Les classes de Religió i Moral catòliques seran impartides principalment pels docents del centre que siguin considerats competents per a dits ensenyaments i estiguin disposats a assumir-los. En aquest sentit, s'especifica com «es jutja competents a aquells professors d'educació general bàsica o mestres d'ensenyament primari del centre que hagin cursat la matèria de religió en el seu pla d'estudis i que la jerarquia eclesiàstica consideri idonis» (article 3.1).

e) A l'inici del curs escolar, l'ordinari diocesà i el delegat provincial d'educació, o els representants d'ambdós procediran, respectivament, a la proposta i designació dels docents que han d'impartir l'ensenyament de la Religió i Moral catòliques en els centres públics (article 3.3).

f) Els docents que imparteixin l'ensenyament de la Religió i Moral catòliques formaran part, a tots els efectes, dels claustres docents (article 3.8).

L'Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral de diverses Esglésies, confessions o comunitats en Educació Preescolar i Educació General Bàsica s'estructura d'una manera molt paral·lela a l'Ordre que regula l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en la mateixes etapes educatives.

L'Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en el Batxillerat i la Formació Professional, per la seva banda, preveu els següents aspectes sobre l'ensenyament de la religió:

a) L'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques tindran el caràcter de matèria ordinària en condicions equiparables a les assignatures fonamentals (apartat primer).

b) L'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques seran impartides en condicions pedagògiques i materials iguals que els de les demés assignatures fonamentals (apartat tercer).

c) Els llibres de text i material didàctic s'ajustaran als continguts i orientacions en vigor i requeriran haver estat degudament autoritzats d'acord amb els normes de caràcter general que dicti el Ministeri d'Educació i el previ dictamen favorable de l'òrgan competent de la Conferència Episcopal Espanyola (apartat quart).

d) L'avaluació d'aquests ensenyaments es realitzarà de manera igual que les restants matèries (apartat cinquè).

e) L'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques tindrà caràcter optatiu. L'alumnat que no opti per la mateixa, s'inscriurà en els cursos d'ètica i moral que es descriuen en l'annex de l'ordre, sens perjudici del que es convingui amb altres Confessions religioses respecte a l'educació dels seus membres en l'àmbit escolar (apartat sisè).

També, l'Ordre de 16 de juliol de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral de diverses Esglésies, confessions o comunitats en Batxillerat i

Formació Professional per al curs acadèmic 1980-81 s'estructura d'una manera molt paral·lela a l'Ordre que regula l'ensenyament de la Religió i la Moral catòliques en les mateixes etapes educatives, encara que sense limitació temporal d'un curs. És sorprenent, com fins i tot, ambdues ordres regulen, de manera paral·lela i idèntica, en el seu respectius annexos, el currículum d'ètica i moral per a l'alumnat que no opti per a l'ensenyament d'una religió i moral confessional.

Aquestes quatre ordres de 16 de juliol realment podrien haver estat dues. El fet de que hagin estat quatre mostra, una vegada més, el tractament diferenciat de l'ensenyament confessional de la religió catòlica i de l'ensenyament confessional de les demés religions.

B) La LOGSE

La Llei orgànica 1/90, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE), en el seu preàmbul, expressa com:

(Aquesta llei) orienta el sistema educatiu al respecte de tots i cada un dels drets i llibertats establerts per la nostra Constitució i al ple desenvolupament de la personalitat de l'alumne, establint entre les seves disposicions que l'ensenyament de la religió es garantirà en el respecte als Acords subscrits entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, així com amb les altres confessions religioses.

En aquest sentit, la LOGSE, en la seva disposició addicional segona, indica que, dins el marc d'aquests acords subscrits i, en el seu cas, dins el marc d'altres que pugessin subscriure's, «s'inclourà la religió com a àrea o matèria en els nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria pels centres i de caràcter voluntari per als alumnes».

En desenvolupament d'aquesta disposició addicional segona de la LOGSE, s'elabora el Reial Decret 2438/1994, de 16 de desembre, pel que es regula l'ensenyament de la religió²⁷⁹. Del contingut d'aquest, destaquen els següents aspectes:

a) En relació a l'ensenyament de la religió catòlica -d'acord amb el marc establert en la disposició addicional segona de la LOGSE i en l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals-, aquest

---

²⁷⁹ BOE núm. 22, de 26 de gener de 1995, p. 2432-2434.

s'impartirà en els centres docents -públics i privats, concertats o no- del segon cicle d'Educació infantil, d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i de Batxillerat, en condicions equiparables a les demás disciplines fonamentals. Aquest ensenyament serà d'oferta obligatòria pels centres docents i de caràcter voluntari per a l'alumnat (article 1).

b) El mateix sistema és aplicable a l'ensenyament de les religions evangèlica, jueva i islàmica, en el marc establert en la LOGSE i en els Acords de Cooperació entre l'Estat espanyol i les tres Confessions religioses indicades (article 2). En el redactat d'aquesta norma, observem la separació de l'Església catòlica, d'una banda, i de les demás Entitats religioses, de l'altra, quan el règim aplicable és el mateix en tots els casos. Aquesta separació innecessària respon al pes del passat històric.

c) Per a l'alumnat que no hagi optat per seguir ensenyament religiós, els centres docents organitzaran activitats d'estudi alternatives, com a ensenyaments complementaris, en horari simultani als ensenyaments de religió. Aquestes activitats, proposades per les Administracions educatives tindran com a finalitat facilitar el coneixement i la apreciació de determinats aspectes de la vida social i cultural, en la seva dimensió històrica o actual, mitjançant l'anàlisi i comentari de diferents manifestacions literàries, plàstiques i musicals, i contribuiran, com tota activitat educativa, als objectius que per a cada etapa estan establerts en la LOGSE. Expressament s'especifica, que en cap cas, aquestes activitats tractaran sobre continguts inclosos en els ensenyaments mínims i en el currículum dels respectius nivells educatius.

També es determina, que durant dos cursos de l'Educació secundària obligatòria i un altre de Batxillerat, les activitats d'estudi alternatives, com a ensenyaments complementaris, versin sobre manifestacions escrites plàstiques i musicals de les diferents Entitats religioses que permetessin conèixer els fets, personatges i símbols més rellevants, així com la seva influència en les concepcions filosòfiques i en la cultura de els diferents èpoques (article 3.2 i 3). D'acord amb aquesta configuració, es preveu un ensenyament aconfessional de la religió, alternatiu al confessional, al menys durant tres cursos de l'educació secundària -en dos cursos d'Educació secundària obligatòria i en un de Batxillerat-.

d) El sistema d'avaluació previst no és similar per a totes les opcions. Per a l'ensenyament de la religió catòlica, en les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, es preveu que l'avaluació es realitzi de la mateixa manera que per a les demés àrees o matèries del currículum, fent-se constar en l'expedient acadèmic de l'alumne les qualificacions obtingudes (article 5.1). Per a l'ensenyament de les altres Entitats religioses, en les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, es determina que l'avaluació s'ajusti a l'establert en les normes que disposin la publicació dels currículums corresponents, fent-se constar, en tot cas, les qualificacions u observacions en l'expedient acadèmic de l'alumne (article 5.2). Per als ensenyaments alternatius a l'ensenyament religiós, es preveu que les activitats no siguin objecte d'avaluació, ni constin en els expedients acadèmics dels alumnes (article 3.4). Finalment, indicar que per a l'etapa del Batxillerat, amb la finalitat de garantir el principi d'igualtat i lliure concurrència de tot l'alumnat, les qualificacions que s'haguessin obtingut en l'avaluació de l'ensenyament de la religió, es preveu que no es computin a efectes d'accés a la Universitat i de convocatòries de beques i altres ajuts (article 5.3).

e) La determinació del currículum dels ensenyaments de la Religió catòlica i de les demés Entitats religioses que haguessin subscrit amb l'Estat espanyol els Acords a què es refereix la LOGSE, serà competència, respectivament, de la Jerarquia eclesiàstica i de les corresponents Autoritats religioses (article 4).

f) La docència de l'ensenyament de la Religió catòlica correspondrà a les persones designades per l'autoritat acadèmica, entre aquelles que l'ordinari diocesà proposi. En els centres públics d'Educació infantil i primària, aquesta designació recaurà amb preferència en els docents del cos de mestres, destinats en el centre, que així ho sol·licitin, amb el vistiplau de l'ordinari del lloc (article 6.1). La docència de l'ensenyament de les altres religions recaurà en les persones designades per les Comunitats i Esglésies corresponents, conforme a les lleis que aprovin els respectius Acords de cooperació. En els centres públics d'Educació infantil i primària, aquesta designació podrà recaure en docents del cos de mestres amb destinació al centre, que ho sol·licitin (article 6.2).

En el desenvolupament curricular de la LOGSE, d'acord amb l'establert als decrets que fixen els ensenyaments mínims i els currículums educatius de

cada etapa educativa²⁸⁰, trobem la fixació de l'ordenació curricular de l'ensenyament confessional de la religió catòlica, de la religió evangèlica i de la religió islàmica. Únicament la religió jueva va continuar amb una ordenació curricular anterior, encara vigent en el moment del tancament de la redacció d'aquesta tesi. Aquesta ordenació curricular és la següent:

a) Currículum de l'ensenyament de la religió catòlica fixat en les següents ordres ministerials:

- Ordre de 20 de febrer de 1992 per la que s'estableix el Currículum de l'Àrea de religió catòlica en l'Educació Primària²⁸¹.

- Ordre de 20 de febrer de 1992 per la que s'estableix el Currículum de l'Àrea de religió catòlica en l'Educació Secundària Obligatòria²⁸².

- Ordre de 5 d'octubre de 1993, per la que s'estableix el currículum de religió catòlica en el batxillerat²⁸³.

- Ordre de 3 de novembre de 1993 per la que s'estableix el currículum de l'àrea de religió catòlica en l'educació infantil i se li assigna un temps específic en la jornada escolar²⁸⁴.

b) Currículum de l'ensenyament de la religió evangèlica establert en l'Ordre de 28 de juny de 1993, per la que es disposa la publicació dels currículums de l'ensenyament religiós evangèlic, corresponent a educació primària, educació secundària obligatòria i batxillerat²⁸⁵.

d) Currículum de l'ensenyament de la religió islàmica establert en l'Ordre d'11 de gener de 1996, per la que es disposa la publicació dels currículums de

---

²⁸⁰ Reial Decret 1330/1991, de 6 de setembre, pel que es fixen els aspectes bàsics del Currículum en Educació Infantil. BOE núm. 215 de, de 7 de setembre de 1991, p. 29619-29622.

Reial Decret 1333/1991, de 6 de setembre, pel que s'estableix el currículum d'Educació Infantil. BOE núm. 216, de 9 de setembre de 1991, p. 29716-29726.

Reial Decret 1006/1991, de 14 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació Primària. BOE núm. 152, de 26 de juny de 1991, p. 21191-21193.

Reial Decret 1344/1991, de 6 de setembre, pel que s'estableix el currículum d'Educació Primària. BOE núm. 220, de 13 de setembre de 1991, p. 30266-30228.

Reial Decret 1007/1991, de 14 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació Secundària Obligatòria. BOE núm. 152, de 26 de juny de 1991, p. 21193-21195.

Reial Decret 1345/1991, de 6 de setembre, pel que s'estableix el currículum d'Educació Secundària Obligatòria. BOE núm. 220, de 13 de setembre de 1991, p. 30228-30231.

Reial Decret 1700/1991, de 29 de novembre, pel que s'estableix l'estructura del Batxillerat. BOE núm. 288, de 2 de desembre de 1991, p. 39061-39062.

Reial Decret 1178/1992, de 2 d'octubre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims del Batxillerat. BOE núm. 253, de 21 d'octubre de 1992, pàgines 35583-35585.

Reial Decret 1179/1992, de 2 d'octubre, pel que s'estableix el currículum del Batxillerat. BOE núm. 253, de 21 d'octubre de 1992, p. 35585-35588.

²⁸¹ BOE núm. 60, de 10 de març de 1992, p. 7952-7958.

²⁸² BOE núm. 60, de 10 de març de 1992, p. 7958-7963.

²⁸³ BOE núm. 245, de 13 d'octubre de 1993, p. 28912-28914.

²⁸⁴ BOE núm. 270, d'11 de novembre de 1993, p. 31687-31692.

²⁸⁵ BOE núm. 160, de 6 de juliol de 1993, p. 20374-20388.

l'ensenyament de la religió islàmica corresponents a educació primària, educació secundària obligatòria i batxillerat²⁸⁶.

En relació a aquesta normativa, indicar que continuen vigents en el moment del tancament de la present tesi, i sens perjudici de l'efectiva aplicació del desplegament curricular de la LOMCE en relació a l'ensenyament de la religió, l'ordenació curricular de la religió catòlica per al batxillerat i l'ordenació curricular establerta per a la religió evangèlica i per a la religió islàmica²⁸⁷.

Les matèries alternatives a l'ensenyament confessional de la religió -que són obligatòries per a l'alumnat que no opti per l'ensenyament confessional de la religió (article 3.4 del Reial Decret 2438/1994)- es troben regulades per l'Ordre de 3 d'agost de 1995 per la que es regulen les activitats d'estudi alternatives a l'ensenyament de la religió establertes pel Reial Decret 2438/1994, de 16 de desembre²⁸⁸.

En desenvolupament d'aquesta ordre, es dicten dues Resolucions de data 16 d'agost de 1995, de la Direcció General de Renovació Pedagògica. La primera desenvolupa el previst en l'Ordre de 3 d'agost de 1995 sobre activitats d'estudi alternatives als ensenyaments de religió en l'Educació primària, en el primer cicle d'Educació Secundària Obligatòria, i en el 2r curs de Batxillerat²⁸⁹. La segona Resolució desenvolupa el previst en l'Ordre de 3 d'agost de 1995 sobre activitats d'estudi alternatives als ensenyaments de religió, en el relatiu a les activitats de societat, cultura i religió, durant els cursos 3r i 4rt d'Educació Secundària Obligatòria i 1r de Batxillerat²⁹⁰. En ella, s'estableix un currículum aconfessional alternatiu per a l'alumnat d'aquests cursos que no opti per seguir l'ensenyament religions confessional²⁹¹.

C) La LOCE

La Llei orgànica 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE) va comportar una gran polèmica al pretendre la implantació com a obligatòria de l'àrea o assignatura de «societat, cultura i religió», des de

---

²⁸⁶ BOE núm. 16, de 18 de gener de 1996, p. 1624-1636.

²⁸⁷ Aquestes ordenacions curriculars vigents s'analitzen en l'epígraf 7.2.5.A), B) i D).

²⁸⁸ BOE núm. 209, d'1 de setembre de 1995, p. 26813-26814.

²⁸⁹ BOE núm. 213, de 6 de setembre de 1995, p. 27052-27057.

²⁹⁰ BOE núm. 213, de 6 de setembre de 1995, p. 27058.

²⁹¹ El contingut d'aquesta disposició s'analitza en l'epígraf 7.2.7.A).

l'educació primària i fins al batxillerat, amb dos itineraris alternatius -un de caràcter confessional i l'altre no- (articles 16, 23, 35 i disposició addicional segona). Els articles 16, 23 i 35 de la LOCE preveïen expressament, en la respectiva organització dels nivells d'Educació primària (article 16), d'Educació secundària obligatòria (article 23) i de Batxillerat (article 35) que es cursés, d'acord amb el que disposava la disposició addicional segona de la LOCE, l'àrea de societat, cultura i religió. El contingut d'aquesta disposició addicional segona era el següent:

Disposició addicional segona. De l'àrea o l'assignatura de societat, cultura i religió.

1. L'àrea o l'assignatura de societat, cultura i religió comprèn dues opcions de desenvolupament: una, de caràcter confessional, d'acord amb la confessió per la qual optin els pares o, si s'escau, els alumnes, entre aquelles respecte de l'ensenyament de les quals l'Estat tingui subscrits acords; una altra, de caràcter no confessional. Ambdues opcions són d'oferta obligatòria pels centres i els alumnes n'han de triar una.
2. L'ensenyament confessional de la religió s'ha d'ajustar al que estableix l'Acord sobre ensenyament i els afers culturals subscrit entre la Santa Seu i l'Estat espanyol i, si s'escau, al que disposen d'altres subscrits, o que es puguin subscriure, amb altres confessions religioses.
3. El Govern ha de fixar els ensenyaments comuns corresponents a l'opció no confessional. La determinació del currículum de l'opció confessional és competència de les corresponents autoritats religioses. Les decisions sobre utilització de llibres de text i materials didàctics i, si s'escau, la supervisió i l'aprovació d'aquests corresponen a les autoritats religioses respectives, de conformitat amb que estableixen els acords subscrits amb l'Estat espanyol.
4. Els professors que, tot i no pertànyer als cossos de funcionaris docents, imparteixin l'ensenyament confessional de religió als centres públics en els quals es desenvolupen els ensenyaments regulats en aquesta Llei, ho han de fer en règim de contractació laboral, de durada determinada i coincident amb el curs escolar, a temps complet o parcial. Aquests professors han de percebre les retribucions que correspongui al respectiu nivell educatiu als professors interins.

El programa de la mai impartida àrea o assignatura de societat, cultura i religió, es va concretar en les normes que desenvolupaven la LOCE²⁹²:

a) Annex I del Reial Decret 830/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns de l'Educació Primària²⁹³. Aquest

---

²⁹² El seu contingut s'analitza en l'epígraf 7.2.7.B).

²⁹³ BOE núm. 157, de 2 de juliol de 2003, p. 25443-25466.

programa es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 115/2004, de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum d'Educació Primària²⁹⁴.

b) Annex I del Reial Decret 831/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns de l'Educació Secundària Obligatòria²⁹⁵. Aquest programa, també, es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 116/2004, de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum d'Educació Secundària Obligatòria²⁹⁶.

c) Annex I del Reial Decret 832/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns del Batxillerat²⁹⁷. De la mateixa manera que en els supòsits anteriors, aquest programa, també, es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 117/2004, de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum del Batxillerat²⁹⁸.

d) Ordre del Ministeri d'Educació, Cultura i Esports ECD/3509/2003, de 15 de desembre per la que s'estableixen els currículums (opció confessional catòlica) corresponents a l'Educació primària, Educació secundària obligatòria i Batxillerat, i dels ensenyaments de Religió Catòlica a l'Educació Infantil²⁹⁹.

Aquesta ordenació no es va arribar a materialitzar degut al canvi de govern estatal, que va comportar una immediata moratòria en l'aplicació de la nova norma i un, posterior, canvi legal en la matèria, com ja s'ha apuntat en l'apartat 5.4.2. Aquest canvi legal es va produir amb l'aprovació de la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació (LOE).

D) La LOE

La LOE, en relació al tractament del fenomen religiós en els centres educatius, d'una banda, contempla l'ensenyament de la religió en la seva disposició addicional segona i, d'altra banda, regula, en la seva disposició addicional tercera, el marc del professorat de religió. Aquest és el redactat d'ambdues disposicions addicionals:

---

²⁹⁴ BOE núm. 33, de 7 de febrer de 2004, p. 5359-5391.

²⁹⁵ BOE núm. 158, de 3 de juliol de 2003, p.25683-25743.

²⁹⁶ BOE núm. 35, de 10 de febrer de 2004, p. 5712-5791.

²⁹⁷ BOE núm. 159, de 4 de juliol de 2003, p. 26039-26100.

²⁹⁸ BOE núm. 42, de 18 de febrer de 2004, p. 7575-7662.

²⁹⁹ BOE núm. 301, de 17 de desembre de 2003, p.44877-44888.

Disposició addicional segona. Ensenyament de la religió.

1. L'ensenyament de la religió catòlica s'ajustarà a l'establert en l'Acord sobre Ensenyament i Afers Culturals subscrit entre la Santa Seu i l'Estat espanyol. A tal fi, i de conformitat amb el que disposa dit acord, s'inclourà la religió catòlica com a àrea o matèria en els nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria per als centres i de caràcter voluntari per als alumnes.

2.- L'ensenyament d'altres religions s'ajustarà al disposat en els Acords de Cooperació celebrats per l'Estat espanyol amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, La Federació de Comunitats Israelites d'Espanya, la Comissió Islàmica d'Espanya i, en el seu cas, als que en el futur puguin subscriure's amb altres confessions religioses.

Disposició addicional tercera. Professorat de religió.

1.- Els professors que imparteixin l'ensenyament de les religions hauran de complir els requisits de titulació establerts pels diferents ensenyaments regulats en la present Llei, així com els establerts en els acords subscrits entre l'Estat espanyol i les diferents confessions religioses.

2.- Els professors que, no pertanyent als cossos de funcionaris docents, imparteixin l'ensenyament de les religions en els centres públics ho faran en règim de contractació laboral, de conformitat amb l'Estatut dels Treballadors, amb les respectives Administracions competents. La regulació del seu règim laboral es farà amb la participació dels representants del professorat. S'accedirà al destí mitjançant criteris objectius d'igualtat, mèrit i capacitat. Aquests professors percebran les retribucions que corresponguin al respectiu nivell educatiu als professors interins. En tot cas, la proposta per a la docència correspondrà a les entitats religioses i es renovarà automàticament cada any. La determinació del contracte, a temps complert o a temps parcial segons el que requereixin les necessitats dels centres, correspondrà a les Administracions competents. La remoció, en el seu cas, s'ajustarà a dret.

Com es pot observar, la LOE continua amb el marc establert per la LOGSE d'una oferta de l'ensenyament de la religió, obligatòria pels centres, i voluntària per a l'alumnat i les seves famílies, d'acord amb un itinerari diferent per a cada Entitat o Confessió religiosa que tingui acords amb l'Estat espanyol. En el redactat d'aquesta norma, es continua observant la separació de l'Església catòlica, d'una banda, i de les demés Entitats religioses, de l'altra, quan el règim aplicable és el mateix en tots els casos.

En relació a la docència de l'ensenyament religiós, indicar com la LOE, d'acord amb el redactat de la seva disposició addicional tercera, dóna un pas més endavant a favor de les persones que exerceixen aquesta docència,

dignificant el seu vincle laboral, establint el seu caràcter de personal laboral indefinit, com ja s'ha apuntat en l'apartat 5.5.8.

En el desenvolupament de la LOE, de conformitat amb l'establert en la seva disposició addicional segona, el tractament de l'ensenyament de la religió, es troba recollit en les següents normes:

a) Disposició addicional única del Reial Decret 1630/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims del segon cicle d'Educació infantil³⁰⁰.

b) Disposició addicional primera del Reial Decret 1513/2006, de 7 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims d'Educació primària³⁰¹.

c) Disposició addicional segona del Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria³⁰².

d) Disposició addicional tercera del Reial Decret 1467/2007, de 2 de novembre, pel que s'estableix l'estructura del batxillerat i se'n fixen els ensenyaments mínims³⁰³.

El règim previst en aquestes normes es caracteritza pels següents elements:

a) Les Administracions educatives han de garantir que, a l'inici del curs, l'alumnat major d'edat i els pares i mares o tutors i tutores de l'alumnat menor d'edat puguin manifestar la voluntat de rebre o no rebre ensenyaments de religió.

b) Els centres docents han de disposar les mesures organitzatives necessàries per proporcionar la deguda atenció educativa en cas que no s'hagi optat per cursar ensenyaments de religió, i han de garantir, en tot cas, que l'elecció d'una opció o de l'altra no suposi cap discriminació. Aquesta atenció, en cap cas, pot comportar l'aprenentatge de continguts curriculars associats al coneixement del fet religiós, ni a qualsevol matèria de l'etapa. Les mesures organitzatives que disposin els centres han de ser incloses en el seu projecte

---

³⁰⁰ BOE núm. 4, de 4 de gener de 2007, p. 474-482.

³⁰¹ BOE núm. 293, de 8 de desembre de 2006, p. 43053-43102.

³⁰² BOE núm. 5, de 5 de gener de 2007, p. 677-773.

³⁰³ BOE núm. 266, de 6 de novembre de 2007, p. 45381-45477.

educatiu per a què, tant les famílies, com l'alumnat, les coneguin amb anterioritat.

c) Els qui optin pels ensenyaments de religió poden triar entre els ensenyaments de religió catòlica, els d'altres Entitats o Confessions religioses amb les quals l'Estat hagi subscrit acords internacionals o de cooperació en matèria educativa, en els termes recollits en els mateixos acords.

d) L'avaluació de l'ensenyament de la religió catòlica s'ha de fer, en els mateixos termes i amb els mateixos efectes, que les altres matèries de l'etapa. L'avaluació de l'ensenyament de les diferents Entitats o Confessions religioses amb què l'Estat hagi subscrit acords de cooperació s'ha d'ajustar al que aquests estableixen.

e) La determinació del currículum de l'ensenyament de religió catòlica i de les diferents Entitats o Confessions religioses amb què l'Estat ha subscrit acords de cooperació en matèria educativa és competència, respectivament, de la jerarquia eclesiàstica i de les corresponents autoritats religioses.

f) Amb la finalitat de garantir el principi d'igualtat i la lliure concurrència entre tot l'alumnat, les qualificacions que s'hagin obtingut en l'avaluació dels ensenyaments de religió no es computen en les convocatòries en que hagin d'entrar en concurrència els expedients acadèmics, ni en l'obtenció de la nota mitjana als efectes d'admissió d'alumnes.

En l'etapa d'Educació secundària obligatòria, es preveu com a matèria optativa, per a tot l'alumnat, l'ensenyament d'història i cultura de les religions. La mateixa disposició addicional segona del Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria estableix:

a) L'avaluació de l'ensenyament d'història i cultura de les religions s'ha de fer en els mateixos termes i amb els mateixos efectes que les altres matèries de l'etapa.

b) La determinació del currículum d'història i cultura de les religions³⁰⁴ es regeix pel que disposa, per a la resta de les matèries de l'etapa, aquest Reial decret. Aquest currículum es recull en el seu Annex II. La seva concreció es

---

³⁰⁴ El seu contingut s'analitza en l'epígraf 7.2.7.C).

troba en l'Ordre ECI/2220/2007, de 12 de juliol, per la que s'estableix el currículum i es regula l'ordenació de l'Educació secundària obligatòria³⁰⁵

En el desenvolupament curricular de la LOE, d'acord amb l'establert als reials decrets que fixen els ensenyaments mínims, trobem la fixació de l'ordenació curricular de l'ensenyament confessional de la religió catòlica en l'Ordre ECI/1957/2007, de 6 de juny, per la qual s'estableixen els currículums dels ensenyaments de religió catòlica corresponents a l'educació infantil, l'educació primària i l'educació secundària obligatòria³⁰⁶.

El panorama de l'ensenyament de la religió, derivat de la LOE, en les etapes d'Educació infantil, d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i Batxillerat es caracteritza pels següents trets:

- a) Oferta obligatòria per part dels centres.
- b) Opció confessional voluntària per a l'alumnat.
- c) Aquesta opció confessional permet quatre itineraris: catòlic, evangèlic, jueu i islàmic.
- d) L'única opció confessional amb estructura organitzativa suficient per atendre a tot l'alumnat que vulgui cursar-la és la religió catòlica.
- e) En el moment present, existeixen quatre Entitats religioses amb la declaració de notori arrelament, que no disposen d'un ensenyament confessional de la religió: l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (mormons), els testimonis de Jehovà, els budistes i els cristians ortodoxes.
- f) Es permet un ensenyament aconfessional del fet religiós -història i cultura de les religions- optatiu en l'etapa d'Educació Secundària Obligatòria.
- g) L'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu és una qüestió molt polèmica, que origina un debat molt intens, com es veurà als apartats 6 i 7 d'aquesta tesi.

E) La Llei d'Educació de Catalunya

L'escola pública catalana es defineix com a «inclusiva, laica i respectuosa amb la pluralitat, trets definidors del seu caràcter propi» (article 93.2 de la Llei d'Educació de Catalunya). No obstant, aquest caràcter laic és

³⁰⁵ BOE núm. 174, de 21 de juliol de 2007, p. 31680-31828.

³⁰⁶ BOE núm. 158, de 3 de juliol de 2007, p. 28672-28685. El contingut d'aquesta disposició s'analitza en l'epígraf 7.2.5.A).

plenament compatible amb «el respecte del dret de mares i pares perquè llurs fills rebin la formació religiosa i moral que vagi d'acord amb llurs conviccions» (article 2.1.p).

El Decret 279/2006, de 4 de juliol, sobre drets i deures de l'alumnat i regulació de la convivència en els centres educatius no universitaris de Catalunya³⁰⁷ estableix en el seu article 8.1 que l'alumnat té dret a rebre una formació que li permeti aconseguir el desenvolupament integral de la seva personalitat, dintre dels principis ètics, morals i socials comunament acceptats en la nostra societat. En l'article 8.2, s'estableix que per tal de fer efectiu aquest dret, la formació de l'alumnat ha de comprendre, entre d'altres aspectes, la formació religiosa i moral d'acord amb les seves pròpies conviccions o, en el cas de l'alumnat menor d'edat, les dels seus pares, mares o persones en qui recau l'exercici de la tutela, dins el marc legalment establert (article 8.2.f). En aquest sentit, es recull com a dret de l'alumnat, el respecte de les seves conviccions religioses, morals i ideològiques, la llibertat de consciència i el respecte a la seva intimitat en relació amb les creences i les conviccions (article 10.1).

Com es pot observar, en l'articulat de la llei, les referències a l'ensenyament de la religió són molt minses. Els decrets que estableixen els currículums de les diferents etapes educatives³⁰⁸ -tots ells anteriors a la Llei d'Educació de Catalunya-, en relació a l'ensenyament de la religió, concreten alguns aspectes en les seves disposicions addicionals i es remeten a la LOE. Excepte el decret que regula el currículum del segon cicle d'educació infantil³⁰⁹, que no realitza cap referència concreta a l'ensenyament de la religió; circumstància que no impedeix, la possibilitat del seu ensenyament en els termes establerts per la Constitució espanyola (article 27.3), l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (article 21.2) i la normativa estatal (disposició addicional única Reial Decret 1630/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims del segon cicle d'Educació infantil).

---

³⁰⁷DOGC núm. 4670, de 6 de juliol de 2006, p. 30093-30099.

³⁰⁸Decret 142/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària. DOGC núm. 4915, de 29 de juny de 2007, p. 21822-21870. Disposició addicional primera.

Decret 143/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. DOGC núm. 4915, de 29 de juny de 2007, p. 21870-21946. Disposició addicional tercera.

Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments del batxillerat. DOGC núm. 5183, de 29 de juliol de 2008, p. 59042-59402. Disposició addicional quarta.

³⁰⁹ Decret 181/2008, de 9 de setembre, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments del segon cicle de l'educació infantil. DOGC núm. 5216, de 16 de setembre de 2008, p. 68256-68273.

El contingut de la disposició addicional quarta del Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments del Batxillerat, és el següent:

Disposició addicional quarta

1. Els ensenyaments de religió s'inclouran en el batxillerat d'acord amb el que estableix la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació.
2. El Departament d'Educació ha de garantir que els i les alumnes majors d'edat i els pares, mares o tutors legals de l'alumnat menor d'edat puguin manifestar la seva voluntat de rebre o no rebre ensenyaments de religió.
3. L'alumnat que opti per cursar religió té assignades dues hores setmanals en el seu horari lectiu en un dels cursos del batxillerat dintre de la franja horària d'optativitat.
4. La determinació del currículum de l'ensenyament de les diferents confessions religioses amb què l'Estat espanyol ha subscrit acords de cooperació en matèria educativa és competència de les autoritats religioses corresponents. Aquest currículum ha de respectar els principis, els valors, les llibertats, els drets i els deures constitucionals i estatutaris.
5. L'avaluació de l'ensenyament de religió es fa en els mateixos termes i amb els mateixos efectes que la de les altres matèries del batxillerat. A fi de garantir el principi d'igualtat i la lliure concurrència entre tot l'alumnat, la qualificació obtinguda en l'ensenyament de la religió no s'ha de tenir en compte per al càlcul de la qualificació mitjana de batxillerat a efectes d'accés a l'educació superior ni en les convocatòries per a l'obtenció de beques i ajuts a l'estudi en les quals entrin en concurrència els expedients acadèmics.

Les disposicions addicionals respectives dels Decrets d'ordenació dels ensenyaments de l'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria són molt similars a aquesta disposició addicional quarta del Decret d'ordenació dels ensenyaments del Batxillerat, amb excepció de la referència lògica a la majoria d'edat de l'alumnat i la referència a l'accés a l'educació superior. Encara que, el Decret d'ordenació dels ensenyaments d'Educació secundària obligatòria conté una referència similar, per a què les qualificacions obtingudes en aquests ensenyaments no siguin computables en les convocatòries en les que han d'entrar en concurrència els expedients acadèmics, amb la finalitat de garantir el principi d'igualtat i de lliure concurrència de tot l'alumnat.

La referència a l'optativitat (punt tercer de la disposició addicional quarta del Decret d'ordenació dels ensenyaments de batxillerat) es veu substituïda per un redactat similar, que esdevé el segon paràgraf del punt segon de la disposició addicional respectiva dels Decrets d'ordenació dels ensenyaments

de l'educació primària -disposició addicional primera- i d'educació secundària obligatòria -disposició addicional tercera-:

Els centres docents adoptaran les mesures organitzatives per tal que l'alumnat els pares o tutors del qual no hagi optat perquè cursi ensenyaments de religió, rebi la deguda atenció educativa, a fi que l'elecció d'una o altra opció no suposi cap de mena de discriminació. Aquesta atenció en cap cas comportarà l'aprenentatge de continguts curriculars associats al coneixement del fet religiós, ni a qualsevol àrea de l'etapa. Les mesures organitzatives que el centre adopti seran conegudes per pares i tutors legals i estaran incloses en el projecte educatiu del centre.

En el moment del tancament de la redacció d'aquesta tesi, en el complex desplegament de la LOMCE, el Govern de la Generalitat de Catalunya ha aprovat el Decret 119/2015, de 23 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària³¹⁰. Els coneixements d'aquesta etapa s'estructuren en sis àmbits, en els quals hi pot haver una o més àrees. Un dels àmbits és el d'educació en valors. Aquest àmbit disposa de dues àrees, la d'educació en valors socials i cívics i la de religió (art 7.1).

En relació a l'àrea de religió, s'especifica que la determinació del currículum serà competència de les autoritats religioses corresponents. Aquest currículum respectarà els principis, els valors, les llibertats, els drets i els deures constitucionals i estatutaris, i contribuirà al desenvolupament de les competències pròpies de l'àmbit de l'educació en valors (art 8).

En el plànol de les recomanacions als centres docents, es troben les del Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa (2013) sobre el tractament de la diversitat religiosa en les societats obertes. Aquestes recomanacions, que ressalten la importància del coneixement de les tradicions religioses per a la convivència democràtica i alerten de la necessitat de combatre l'analfabetisme simbòlic i religiós, són les sis següents:

6.1. Institucions educatives

Les institucions educatives són un lloc de trobada de col·lectius diferents i tenen un paper essencial en la construcció de la ciutadania del futur. Entenem que són un factor essencial en l'edificació d'una bona convivència entre les diverses tradicions espirituals i religioses. Per això, considerem que:

1. Les institucions educatives han d'informar exhaustivament dels nivells de comprensió de la diversitat religiosa existent.
2. Han de treballar activament per desfer prejudicis negatius i trencar tòpics.

---

³¹⁰ DOGC núm. 6900, de 26 de juny de 2015.

3. Han d'aprendre a viure en la diversitat reconeixent la igualtat de drets i en la cerca dels valors comuns en les tradicions religioses. També han de posar de manifest la seva contribució al desenvolupament de les societats democràtiques.
4. Han de combatre l'analfabetisme simbòlic i religions que incapacita per a la comprensió de les obres culturals.
5. Han de fomentar l'organització cooperativa i dialògica del centre per a la prevenció o resolució de conflictes de caire interreligió i intercultural.
6. Han de fomentar la diversitat en el cos d'educands de manera que s'habituin a conviure en la pluralitat.

F) La LOMCE

La LOMCE estableix una divisió entre assignatures troncales i específiques. La religió es configura com una assignatura específica, equiparant-se d'aquesta manera a la resta d'assignatures específiques i computant en l'expedient acadèmic de l'alumnat de manera similar a elles. Les assignatures d'educació per la ciutadania i els drets humans i d'educació ètico-cívica queden suprimides.

En les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, l'ensenyament de la religió i la franja d'educació en valors passen a ser optatives en una doble àrea d'optativitat. Una, exclusivament, entre elles dues. I una altra, amb altres matèries específiques. L'alumnat podrà cursar, ambdues matèries o una sola d'elles. En cas que n'esculli una de sola, podrà cursar altres matèries específiques, d'acord amb l'oferta educativa de cada centre.

La franja d'educació en valors rep el nom de «valors socials i cívics» per a l'etapa d'Educació primària, i de «valors ètics» per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria.

En l'etapa d'Educació primària, la resta de matèries específiques per a optar seran educació artística i segona llengua estrangera (modificació de l'article 18.3 de la LOE per l'article únic punt 9 de la LOMCE).

En l'etapa d'Educació secundària obligatòria, en els cursos primer a tercer, la resta de matèries específiques per a optar -entre un mínim d'una i un màxim de quatre- seran: a) cultura clàssica; b) educació plàstica, visual i audiovisual; c) iniciació a l'activitat emprenedora i empresarial; d) música; e)

segona llengua estrangera; i f) tecnologia (modificació de l'article 24.4 de la LOE per l'article únic punt 15 de la LOMCE).

En el quart curs de l'etapa, la resta de matèries específiques per a optar -entre un mínim d'una i un màxim de quatre- seran: a) arts escèniques i dansa; b) cultura científica; c) cultura clàssica; d) educació plàstica, visual i audiovisual; e) filosofia; f) música; g) segona llengua estrangera; h) tecnologies de la informació i la comunicació; i i) una altra matèria del bloc d'assignatures troncales no cursada per l'alumne o la alumna (modificació de l'article 25.6 de la LOE per l'article únic punt 16 de la LOMCE). El desenvolupament reglamentari de la LOMCE concretarà aquestes franges d'optativitat per a tota l'etapa d'Educació secundària obligatòria.

En els dos cursos de batxillerat, la religió també figura en el llistat de les matèries específiques, en funció de la regulació i de la programació de l'oferta educativa, que estableixi cada Administració educativa i que puguin oferir els centres (nous articles 34 bis i 34 ter de la LOE, d'acord amb l'article únic punts 25 i 26 de la LOMCE). La configuració concreta de la matèria, així com la possible obligatorietat de l'oferta de la mateixa per part de cada centre, es detallarà en el desenvolupament reglamentari.

La LOMCE no fa cap referència a l'ensenyament de la religió en l'etapa d'Educació infantil. El desenvolupament reglamentari de l'etapa concretarà aquests aspectes.

Finalment, indicar que la LOMCE modifica la disposició addicional segona de la LOE (article únic punt 91 de la LOMCE). La disposició addicional tercera de la LOE, relativa al professorat de religió, no registra cap modificació. La modificació de la disposició addicional segona consisteix en la inserció d'un tercer punt que tracta sobre aspectes relatius al currículum, l'avaluació, les competències i els llibres de text i el material didàctic. La seva redacció és la següent:

3. La determinació del currículum i dels estàndards d'aprenentatge avaluables que permetin la comprovació de l'aconseguit dels objectius i de l'adquisició de les competències corresponents a l'assignatura de Religió serà competència de les respectives autoritats religioses. Les decisions sobre utilització de llibres de text i materials didàctics i, en el seu cas, la supervisió i aprovació dels mateixos correspondrà a les autoritats religioses respectives, de conformitat amb l'establert en els Acords subscrits amb l'Estat espanyol.

5.6.4.- L'ensenyament de la religió a la Universitat

La presència universitària de la religió catòlica, durant la dictadura franquista, era similar a la de les demés etapes educatives. Com ja s'ha indicat en l'apartat 5.3.3, la Llei de 29 de juliol de 1943, sobre ordenació de la Universitat espanyola, en el seu article 32 preveia els cursos de cultura superior religiosa, que eren concebuts com a obligatoris i les proves dels quals s'havien de superar favorablement. També en aquesta etapa educativa, el professorat es trobava totalment controlat per la Jerarquia eclesiàstica.

En desenvolupament d'aquesta Llei universitària, es troba el Decret de 26 de gener de 1944 pel que s'estableix en les Universitats espanyoles l'ensenyament religiós³¹¹. Del seu articulat, en destaquen els següents punts:

Article primer.

S'estableix en les Universitats espanyoles l'ensenyament religiós en el grau superior que requereixen la capacitat i necessitats dels estudiants universitaris i conforme a la doctrina catòlica i les orientacions i disciplina de la Jerarquia eclesiàstica.

Article segon.

L'assistència als cursos en que aquest ensenyament es desenvoluparà serà obligatòria per a tots els alumnes universitaris (...).

Article tercer

L'ensenyament religiós es desenvoluparà durant els quatre primers cursos de cada Facultat. En el primer d'ells s'exposaran les matèries de Criteriologia religiosa i Eclesiologia; en el segon, les de dogma; en el tercer, les de Moral general i Dret públic eclesiàstic; i en el quart, les de Deontologies professionals i Temes selectes d'investigació teològica.

Article quart

Es donaran les lliçons durant una hora a la setmana en els mesos de curs corresponents al primer quadrimestre.

Article sisè

El reverendíssim Ordinari de la Diòcesis on radiqui la Universitat proposarà al Ministre d'Educació Nacional els candidats que siguin precisos.

Article setè

Per a cada Universitat serà nomenat pel Ministeri un Director de Formació religiosa, a proposta del respectiu Ordinari i previ informe del Rector. (...).

---

³¹¹ BOE núm. 39, de 8 de febrer de 1944, p. 1106-1107.

Article desè

Amb independència dels ensenyaments anteriors de caràcter permanent, podran organitzar-se pel Director de l'ensenyament religiós, d'acord amb el rector, cursos especials (...).

Aquest marc es va atenuar, a les acaballes de la dictadura, en el context de la Llei General d'Educació de 1970 i de Llei 44/1967, de 28 de juny, que regula l'exercici del dret civil a la llibertat en matèria religiosa, en el sentit de dispensar l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió per a l'alumnat que no professava la religió catòlica, a excepció de l'alumnat de magisteri, que l'havia de cursar igualment.

La concreció normativa d'aquesta nova realitat es troba en la Resolució d'11 de setembre de 1973 de la Direcció General d'Universitats i Investigació per la que es donen instruccions sobre l'ensenyament de la religió en els centres universitaris³¹². Del contingut de la mateixa, se'n poden destacar els següents aspectes:

Article primer

1. L'ensenyament de la religió formarà part de la docència de tots els centres universitaris, amb la programació que a l'efecte s'acordi amb la competent autoritat eclesiàstica. (...).
2. No obstant l'establert amb caràcter general per a aquest nivell educatiu, la formació religiosa figurarà en els Plans d'estudi de les Escoles Universitàries de Formació del Professorat d'Educació General Bàsica en el nucli dels ensenyaments comuns obligatoris, amb horaris equivalents als que s'estableixen per a altres matèries comunes obligatòries del curs respectiu, (...).

Article tercer

L'avaluació del rendiment de l'alumnat en l'ensenyament religiós es realitzarà de la mateixa forma i sota el règim establert per a la resta de les matèries del curs respectiu, tenint en consideració les exigències pròpies de l'educació religiosa.

Article cinquè

1. L'ensenyament religiós serà obligatòria per a tot l'alumnat, tant en Centres estatals com en els no Estatals.
2. No obstant l'establert en l'apartat anterior, i d'acord amb l'article 6.3 de la Llei General d'Educació, amb l'article 7.1 de la Llei 44/1967, de 28 de juny, que regula l'exercici del dret civil a la llibertat en matèria religiosa, i amb l'Ordre de 23 d'octubre de 1967, l'alumnat que no professi la religió catòlica no estarà obligat a rebre ensenyament religiós, ni a realitzar exercicis, proves o exàmens de la mateixa.

---

³¹² BOE núm. 220, de 13 de setembre de 1973, p. 17959.

3. D'acord amb els objectius de l'Educació General Bàsica, el seu caràcter global i la competència del seu professorat, conforme disposen els articles 1.1, 16 i 109.1 de la Llei General d'Educació, l'alumnat de les Escoles Universitàries de Formació del Professorat no podrà ser dispensat de l'ensenyament de la religió encara que tingui el propòsit de no assumir en el seu futur professional i amb caràcter especialitzat aquest ensenyament.
4. (...)

Article sisè

1. El nomenament del professorat especial d'ensenyament religiós en els Centres estatals es realitzarà pel Ministre d'Educació i Ciència a proposta del respectiu Ordinari diocesà (...).
2. El nomenament de professorat especial d'ensenyament religiós en els Centres no estatals es realitzarà pels Centres respectius. Per a obtenir nomenament hauran de posseir el certificat especial d'idoneïtat, expedit per l'Ordinari propi (...)
3. (...)

En el moment present, l'ensenyament i l'estudi de la religió en el sistema universitari de l'Estat espanyol es troba vinculat principalment a l'Església Catòlica. Aquesta situació contrasta amb Alemanya i alguns països nòrdics europeus, on les Facultats de Teologia i Ciències religioses són de l'Estat, amb una llarga tradició i prestigi. Díaz-Salazar³¹³ apunta com la religió es troba present en les millors universitats del món. Així en l'àmbit anglosaxó, el coneixement de les religions figura en el nom de programes de doctorats, màsters i postgraus, sobre política internacional i qüestions mundials.

Costa d'entendre, doncs, la «llarga absència» en la Universitat pública de l'ensenyament de les ciències religioses. Sense aquesta presència, l'ensenyament actual de la religió dins el sistema educatiu obligatori pot acabar responent a dues estranyes premisses. D'una banda, considerar l'ensenyament de la religió una «cosa infantil»; i de l'altra, considerar-la un ensenyament «privat, sense ni tan sols interès cultural» (Corzo, 2008: 106 i 107).

A l'Estat espanyol, existeixen deu Facultats de teologia, totes elles pertinents a l'Església catòlica; quatre d'elles estan integrades en Universitats i sis són autònomes (Corral, 1999).

Les quatre integrades en Universitats ho estan en les següents:

- a) Universidad Pontificia de Comillas.

---

³¹³ En la conferència inaugural del VIII Simposi Llengua, Educació i Immigració. *Diversitat religiosa, educació integral i cultura democràtica*, celebrat a Girona els dies 22 i 23 de novembre de 2012.

- b) Universidad Pontificia de Salamanca.
- c) Universidad de Deusto.
- d) Universidad de Navarra.

Les sis Facultats autònomes són les següents:

- a) Facultat de Teologia de Catalunya.
- b) Facultad de Teología de Granada.
- c) Facultad de Teología del Norte de España, amb seu a Burgos.
- d) Facultad de Teología del Norte de España, amb seu a Vitòria.
- e) Facultad de Teología San Dámaso, amb seu a Madrid.
- f) Facultad de Teología San Vicente Ferrer, amb seu a València.

Aquestes Facultats disposen de Centres teològics afiliats, d'Instituts Teològics i d'Instituts Superiors de Ciències Religioses. La Facultat de Teologia de Catalunya patrocina cinc Instituts superiors de Ciències Religioses, ubicats a Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona i Vic.

Algunes universitats públiques disposen d'instituts i de càtedres de ciències religioses que organitzen diferents activitats de docència i investigació, com és el cas de:

- a) Instituto de Ciencias de las Religiones de la Universidad Complutense de Madrid.
- b) Càtedra 3 religions de la Universitat de València.
- c) Cátedra de Teología y Ciencias de les Religiones Ignacio Ellacuría de la Universidad Carlos III.
- d) Cátedra de Teología de la Universidad de Granada.
- e) Aula Lutero de la Universidad de Las Palmas.
- f) Aula de Religión y Humanismo de la Universidad de Córdoba.

Altres universitats públiques preveuen, també, estudis específics en l'àmbit de les ciències religioses. En aquesta línia, d'acord amb l'oferta formativa es poden citar:

- a) La Universidad Complutense de Madrid organitza un màster universitari en "Ciències de les religions", amb una durada de 60 crèdits.
- b) La Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) organitza un curs de "Cultura, Civilització y Religió islàmiques", amb una durada de 50 crèdits. És una titulació pròpia d'expert professional.

c) La UNED organitza, també. un curs de “Drets humans i religions a Espanya”, amb una durada de 20 crèdits. És una titulació pròpia d'expert professional.

d) La Universidad Pablo Olavide de Sevilla i la Universidad Internacional de Andalucía organitzen conjuntament un màster universitari en “Religions i Societats” com a titulació oficial de postgrau, amb una durada de 60 crèdits.

e) La Universitat Pompeu Fabra i l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona -adscrit a la Facultat de Teologia de Catalunya- van oferir el curs 2009/2010 un postgrau de “Mística, Estètica i Simbologia”, amb una durada de 20 crèdits.

f) La Universitat Pompeu Fabra ofereix un postgrau en “Pensament i Religions d'Àsia”, amb una durada de 5 crèdits.

Els graus d'història, filosofia, sociologia i antropologia inclouen l'estudi de la religió, des de la perspectiva de la respectiva matèria. També, la majoria de facultats, on es realitzen estudis de grau de mestre, contempnen la possibilitat d'estudiar assignatures que permetin la docència de la religió catòlica.

Les Universitats privades vinculades a l'Església Catòlica, evidentment, contempnen la possibilitat de cursar matèries dins l'àmbit del coneixement de la religió. A Catalunya és el cas de la Universitat Ramon Llull i de la Universitat Internacional de Catalunya.

Observem, doncs, com dins el sistema universitari de l'Estat espanyol, la presència, amb entitat pròpia, de les tradicions religioses i d'una visió general del fenomen religiós és molt minsa, exceptuant l'estudi de la religió catòlica.

**CAPÍTOL 6. L'EVOLUCIÓ DE LES RELACIONS ENTRE
ELS PODERS PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES
EN MATÈRIA EDUCATIVA. EL DEBAT SOCIAL, EL
DEBAT POLÍTIC I EL DEBAT ACADÈMIC**

Els capítols 6 i 7 d'aquesta tesi constitueixen el marc pràctic de la mateixa. En aquest capítol, es realitza una triple anàlisi, des de les vessants política, social i acadèmica, en relació als moments més importants de la configuració del nostre sistema educatiu. L'etapa analitzada comprèn, des de l'adopció des dels Pactes de la Moncloa i l'elaboració de la Constitució espanyola de 1978, fins al moment present.

El primer apartat recull el debat polític, mitjançant la documentació dels treballs parlamentaris. L'anàlisi comprèn 488 documents, entre butlletins oficials i diaris de sessions de les cambres legislatives.

El segon apartat recull el debat social, mitjançant el seu reflex en la premsa. En concret en els diaris *La Vanguardia* i *El Periódico*. L'anàlisi detallada es realitza a partir de 500 informacions publicades en el diari *La Vanguardia* i 234 publicades en el diari *El Periódico*.

El tercer apartat recull el debat acadèmic, mitjançant els articles de tres publicacions especialitzades. L'anàlisi curricular es realitza en el capítol 7.

Centrant-nos en aquest tercer apartat, indicar com l'anàlisi de la vessant acadèmica del debat es realitza des de les tres següents publicacions: *Revista de Educación*, *Perspectiva Escolar* i *Cuadernos de Pedagogía*. Es traca de publicacions anteriors a 1977. La primera d'elles vinculada al Ministeri i les altres dues als Moviments de renovació pedagògica.

En aquest apartat, entre articles i notícies, s'han analitzat 327 documents, corresponent 39 a *Revista de Educación*, 37 a *Perspectiva Escolar* i 251 a *Cuadernos de Pedagogía*.

6.1.- El debat polític

Aquest debat ens mostra, tant el camí seguit en l'aprovació d'una norma, com el posicionament dels partits polítics davant el plantejament d'una qüestió concreta.

Aquesta anàlisi es realitza d'acord amb els paràmetres relacionats en l'epígraf 1.5.2.B). L'anàlisi realitzada es presenta en els quatre apartats següents: el debat constitucional, el debat legislatiu, el debat estrictament parlamentari i les conclusions.

El detall dels butlletins parlamentaris i dels diaris de sessions consultats, seguint l'estructura d'aquests apartats, es troba en els annexos 3 i 4.

6.1.1.- El debat constitucional

El debat constitucional, en aquest apartat, es centra en l'article 27, com ja s'ha anticipat en l'apartat 1.5.2 a l'explicar el desenvolupament del treball de camp realitzat.

L'article 27 del text constitucional de 1978 és el més extens dels que recullen els drets i les llibertats. Aquesta extensió reflecteix la complexitat del mateix i les dificultats per mantenir el consens constitucional.

Aquesta anàlisi comprèn un període cronològic de gairebé un any i mig. Des de l'1 d'agost de 1977, data de la sessió constitutiva de la Comissió constitucional, fins al 31 d'octubre de 1978, data que ambdues cambres legislatives aproven, per separat, el text constitucional.

En aquest llarg període de temps, la voluntat de consens expressada va estar a punt de trencar-se tres vegades. Les discrepàncies en qüestions educatives van estar molt presents en aquests moments:

a) El 6 de març de 1978 el representant del PSOE, Gregorio Peces-Barba, va abandonar temporalment la ponència constitucional per considerar que s'incomplien les condicions que mantenien el consens, després de la revisió, a proposta seva, dels treballs de l'article referent al dret a l'educació (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 338-339).

b) Entre el 24 i 29 de maig de 1978, els representants d'AP van abandonar la Comissió d'afers constitucionals i llibertats públiques del Congrés.

La qüestió que va provocar aquest abandonament va ser la reunió, en un conegut restaurant madrileny, entre representants de la UCD i del PSOE, la nit abans (22 de maig) del debat al Parlament, entre d'altres, d'un dels temes més discutits, el de l'educació i la posició que ocuparia l'Església en ella. En aquesta reunió es van arribar a acords en temes relacionats amb l'educació, el divorci, l'avortament, l'economia, el servei militar o l'objecció de consciència.

c) Finalment, el 7 d'agost de 1978 es va trencar, momentàniament, el consens constitucional en el Senat per les diferències entre la UCD i el PSOE per les qüestions relatives a la regulació de l'ensenyament. Concretament, per les esmenes presentades pels senadors de la UCD en relació a l'article que regula el dret a l'educació (Senado. Proyecto de Constitución. Enmiendas, p. 309-310).

La Comissió constitucional en la seva primera reunió va nomenar una ponència encarregada d'elaborar el text constitucional. Els diputats designats com a ponents van ser: José Pedro Pérez-Llorca, Miguel Herrero Rodríguez de Miñón, Gabriel Cisneros (UCD), Gregorio Peces-Barba (PSOE), Jordi Solé Tura (PCE), Manuel Fraga (AP) i Miquel Roca (Minoria Catalana).

La ponència constitucional va celebrar un total de 29 sessions en els mesos compresos entre agost i desembre de 1977. El caràcter reservat dels treballs de la ponència comporta que no existeixi una versió oficial publicada del contingut de les seves reunions. La *Revista de las Cortes Generales*, en el seu número 2, de 1984, va publicar les minuts i les actes de la ponència.

La primera redacció del dret a l'educació va ser tractada en la sessió del 8 de setembre de 1977. El text escollit per al treball va ser el del diputat Miquel Roca. Acabada la sessió, el contingut de l'aleshores article 31 és el següent (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 270):

Article 31.

1. Es reconeix el dret a l'educació.
2. Els Poders públics garanteixen, en condicions d'igualtat, l'accés de tots a l'ensenyament, mitjançant una programació general de l'educació i de les institucions docents de tots els nivells.
3. L'ensenyament bàsic serà obligatori i gratuït.
4. Es reconeix la llibertat de creació d'escoles, dins del respecte als principis constitucionals.
5. Els Poders públics inspeccionaran el sistema educatiu en el seu conjunt.

6. Els Poders públics homologaran i podran ajudar eficaçment a les escoles que reuneixin els requisits que la Llei estableixi.

Com es pot observar, l'ensenyament de la religió no figura en aquesta primera redacció. L'acta de la sessió mostra diferències en dos temes. El primer és el de l'autonomia universitària, que a criteri del PCE i de Minoria Catalana hauria de figurar al redactat de l'article. El segon és la interpretació del significat de la paraula "escoles" que apareix en els punts 4 i 6 de l'article. UCD i AP manifesten la seva reserva al respecte.

En la sessió del dia 6 de març de 1978, després de concloure l'estudi dels articles dedicats als tractats internacionals, a proposta del diputat Peces-Barba, es passa a revisar la redacció de l'article dedicat a l'educació. En aquells moments del treball de la ponència, aquest article és el 28. El seu estudi es realitza a partir d'un text en el que apareixen, de manera sinòptica, la redacció original del projecte, els acords parcials de la ponència i la de l'esmena presentada per la UCD. La redacció d'aquest article és la següent (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 338-339):

Article 28.

1. Tots tenen el dret i el deure a l'educació.
2. L'educació té per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals.
3. Els pares tenen dret a que els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.
(Sobre aquest apartat reserven les seves posicions els grups Socialista i Comunista).
4. La llei determinarà el nivell de l'educació obligatòria i gratuïta.
(El grup Socialista reserva el seu vot sobre aquest punt).
5. Els poders públics garanteixen el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb la participació efectiva de tots els sectors afectats, i la creació i programació de centres docents.
(Mantenen la redacció original en aquest punt els grups Socialista i Comunista).
6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat d'establir i dirigir centres docents dins del respecte als principis constitucionals.
(Mantenen la seva postura els grups Socialista i Comunista).
7. Els professors, els pares i, en el seu cas, els alumnes, intervindran en el control i la gestió de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics.
(Manté la seva esmena el grup de la UCD).
8. Els poders públics inspeccionaran i homologaran el sistema educatiu per a garantir el compliment de les lleis.

(Manté la seva esmena el grup de la UCD).

9. Els poders públics ajudaran als centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.

(Mantenen les seves esmenes els grups de la UCD i Comunista).

10. Es reconeix l'autonomia de les universitats en els termes que la llei estableixi.

Finalitzat l'estudi d'aquest article 28, el diputat Peces-Barba manifesta «que, al seu judici, s'ha trencat el consens originàriament assolit sobre aquest article i que, per tant, considera inútil la seva presència en la Ponència pel caràcter no constructiu del treball d'aquesta» (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 339).

La transcripció d'aquest article de l'avantprojecte constitucional s'assembla molt a la vigent redacció. Les notes sobre les reserves i esmenes dels grups parlamentaris mostren les dificultats per a mantenir el consens en aquests temes, com ja s'ha anticipat en l'apartat 4.4.

Els punts que plantegen discrepàncies són els punts que, contínuament, han estat presents en l'ampla legislació de desenvolupament d'aquest precepte constitucional. La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, la llibertat de creació de centres docents, el finançament amb fons públics dels centres privats, o la participació de la comunitat educativa en la gestió i control dels centres sostinguts amb fons públics són qüestions amplament debatudes i fàcilment alterades, d'acord amb les majories parlamentàries, en els desenvolupaments legislatius del text constitucional.

En la sessió del dia següent, 7 de març de 1978, la resta de ponents van comunicar l'abandonament de la ponència per part del diputat Peces-Barba. En l'acta de la reunió consta (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 340):

En la reunió d'ahir, 6 de març de 1978, de la Ponència Constitucional, el Diputat Gregorio Peces-Barba Martínez, del grup Parlamentari Socialista del Congrés, va anunciar la seva decisió de retirar-se de la mateixa i de no participar més en els seus treballs. La justificació d'aquesta decisió s'empara en el que es va qualificar pel senyor Peces-Barba com a greu ruptura del consens per part dels representants de la Unió de Centre Democràtic en el que concerneix a la redacció de l'article 28 de l'Avantprojecte, relatiu al dret a l'educació. Al respecte, la resta dels Ponents, per unanimitat, fan constar:

- 1r. Que en la sessió del dia d'ahir no corresponia examinar el referit article 28, sinó el Títol VIII «Dels Territoris Autònoms», al que es va oposar el senyor Peces-Barba, condicionant-ho a la prèvia reconsideració del mencionat article 28.

2n. Que les esmenes presentades havien estat examinades en la seva totalitat, excepte les relatives al Títol VIII, «Dels Territoris Autònoms».

3r. Que el reiteradament invocat article 28 havia estat estudiat a les sessions del Parador de Gredos, havent-se convingut que el mateix seria reconsiderat una vegada acabat l'estudi de totes les esmenes, no abans, ni en interrupció del ritme normal de treball.

4rt. Que en la sessió d'ahir, els representants de la Unió de Centre Democràtic van aportar uns documents de treball al Títol VIII, (...).

Les dificultats per assolir el consens en l'article relatiu al dret a l'educació van persistir fins al final. L'Esborrany del Projecte de Constitució recull un text articulat (*Revista de las Cortes Generales*, n. 2, p. 380-419). Alguns articles d'aquest text tenen anotacions sobre les esmenes incorporades, les reserves dels grups parlamentaris o altres observacions. Únicament, l'article 28, relatiu al dret a l'educació, presenta una redacció a tres columnes, amb el text del projecte, el text de la ponència i el text de la UCD (p. 387-388). Aquesta redacció és la següent:

<i>Text del projecte</i>	<i>Text de la ponència</i>	<i>Text de la UCD</i>
1. Tots tenen el dret a l'educació.	1. Tots tenen el dret i el deure a l'educació.	(1) 1. Tots els espanyols tenen dret a l'educació.
2. L'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals.	2. L'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals.	(2) 2. L'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat harmonitzant en ella el respecte a la llibertat i els drets individuals amb els principis democràtics de la convivència social.
3. Els poders públics garanteixen el dret que assisteix als pares per a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.	3. Els pares tenen dret a que els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.	(4) 3. La Constitució reconeix i els poders públics garanteixen el dret dels seus pares a elegir lliurement per als seus fills el tipus d'educació d'acord amb les seves pròpies creences i conviccions.

<i>Text del projecte</i>	<i>Text de la ponència</i>	<i>Text de la UCD</i>
4. L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.	4. L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.	(8) 4. La llei determinarà el nivell bàsic de l'educació obligatòria i gratuïta. L'Estat assegura el finançament de tots els alumnes en igualtat de condicions amb independència del centre on estiguin escolaritzats.
5. Els poders públics garanteixen el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb participació efectiva de tots els centres afectats i la creació de centres docents.	5. Els poders públics garanteixen el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb participació efectiva de tots els centres afectats i la creació de centres docents.	(3) 5. L'Estat fixarà les normes, programes i condicions bàsiques a que ha d'ajustar-se el sistema educatiu i vetllarà pel compliment de les lleis. Així mateix crearà i promourà la creació de centres docents.
6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat de creació de centres docents dins del respecte als principis constitucionals.	6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat d'establir i dirigir centres docents dins del respecte als principis constitucionals.	(5) 6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat d'establir i dirigir centres docents dins del respecte als principis constitucionals.
7. Els professors, els pares i, en el seu cas, els alumnes intervindran en el control i gestió de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics.	7. Els professors, els pares i, en el seu cas, els alumnes intervindran en el control i gestió de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics.	(6) 7. Les lleis regularan la participació dels pares, els professors i, en el seu cas, els alumnes en el control de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics.
8. Els poders públics inspeccionaran i homologaran el sistema educatiu per a garantir el compliment de les lleis.	8. Els poders públics inspeccionaran i homologaran el sistema educatiu per a garantir el compliment de les lleis.	(7) 8. L'Estat inspeccionarà el sistema educatiu per a garantir el compliment de les lleis i homologarà els centres docents.
9. Els poders públics ajudaran als centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.	9. Els poders públics ajudaran als centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.	(9) 9. Per a complir aquests fins l'Estat ajudarà eficaçment als centres docents que reuneixin els requisits que l'Estat estableixi.
10. La llei regularà l'autonomia de les universitats.	10. Es reconeix l'autonomia de les universitats en els termes que la llei estableixi.	(10) 10. La llei regularà l'autonomia de les universitats.

Taula 23. Constitució espanyola. Article relatiu al dret a l'educació. Ponència constitucional

Aquesta redacció ens mostra la diversitat de plantejaments sobre l'educació en el moment de l'elaboració del text constitucional. La seva comparació ens permet veure les possibilitats d'acord i els punts on es plantegen posicions enfrontades.

La ubicació de la religió dins del sistema educatiu es troba present en els tres textos. El dret de les famílies sobre l'educació religiosa i moral dels seus fills i filles no es discuteix. El text proposat per la UCD va més enllà i parla del dret de les famílies a elegir el tipus d'educació dels seus fills i filles d'acord amb les seves creences, i per tant, el dret d'elegir el tipus de centre educatiu d'acord amb aquestes creences.

El tema de fons on es planteja la discrepància, no és en la ubicació de la religió dins del sistema educatiu, sinó en el dret de les famílies de poder escollir el tipus de centre d'acord amb les seves creences i el finançament públic dels centres privats escollits per les famílies en l'exercici d'aquest dret.

El grau de participació de tota la comunitat educativa en el control i la gestió dels centres sostinguts amb fons públics aprofundeix en el desacord sobre el disseny del model de sistema educatiu.

El dia 5 de gener de 1978 es publica el text de l'avantprojecte de Constitució i els vots particulars formulats pels ponents (BOCG, n. 44, de 5 de gener de 1978). El text publicat és el de la primera columna (text del projecte) dels tres redactats de la Ponència constitucional (p. 674).

Únicament un vot particular, el de Minoria Catalana, planteja un redactat diferent per a l'article 28, relatiu al dret a l'educació (p. 709). En aquesta proposta de redacció, l'article disposa de vuit apartats. Entre ells, no hi figura cap reconeixement al dret de les famílies per a escollir, per als seus fills i filles, l'educació religiosa i moral d'acord amb les seves conviccions. Tampoc, s'especifica clarament la possibilitat de finançament dels centres privats amb fons públics. En aquest sentit, es parla de «la llibertat de creació d'escoles, dins del respecte als principis constitucionals» i de la possibilitat d'ajudar eficaçment a les escoles que reuneixin els requisits que la llei estableixi.

La redacció de l'article relatiu al dret a l'educació del vigent text constitucional (article 27) guarda una gran similitud amb el text de l'avantprojecte de Constitució (article 28). Els punts 1 a 9 són idèntics, amb dos afegits als punts 1 i 7, que varien substancialment el seu contingut i donen

resposta al problema de fons que es planteja -ja anticipat en l'apartat 4.4.3-, el de la llibertat d'ensenyament, que comporta la llibertat de creació de centres docents i el seu corresponent finançament amb fons públics.

El vigent text constitucional agermana, en el seu primer punt, el dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament. En ell, la participació de la comunitat educativa en el control i la gestió dels centres sostinguts amb fons públics queda determinat en els termes que la llei estableixi.

El mateix dia de la publicació del text de l'avantprojecte al BOCG, es va obrir el període per presentar esmenes. Aquestes van superar les 3.000 en 779 escrits, que es van publicar de manera separada. El text d'aquestes esmenes, com el de les esmenes del Senat es poden consultar a la pàgina web del Congrés dels Diputats³¹⁴.

L'Informe de la Ponència es va publicar en el BOCG n. 82, de 17 d'abril. La Comissió constitucional que havia passat a anomenar-se d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques va debatre l'informe durant vint-i-quatre sessions, celebrades entre els mesos de maig i juny. En l'Informe de la Ponència, sobre l'article 28, relatiu a l'educació, s'indica que (p. 1539):

L'article 28 ha quedat integrat en la secció primera del Capítol Primer amb el número 26. Aquest article s'aprova, per majoria dels Grups d'Unió de Centre Democràtic, Aliança Popular i Minoria Catalana que retira els seus vots particulars encara que mantingui les seves esmenes en lo procedent. El representant del Grup Socialista s'oposa a les modificacions introduïdes; i el representant del Grup Comunista manté els seus vots particulars i esmenes.

Les evidents discrepàncies sobre aquest article i la marxa general dels treballs de la Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques, on s'estaven establint dos blocs clarament diferenciats, va comportar un acord extraparlamentari que va possibilitar tirar endavant la redacció de l'article relatiu a l'educació, així com de molts altres articles i qüestions que afecten a les relacions entre l'Estat i l'Església catòlica.

El vespre del debat sobre el dret a l'educació, el dia 22 de maig de 1978, amb la finalitat de relançar el mecanisme del consens es va produir una doble reunió. D'una banda representants de la UCD amb els ponents del Grup Comunista i de Minoria Catalana. I de l'altra dels mateixos representants de la

---

³¹⁴ Disponibles a: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/elaboracion/index.htm> [Accés: 18.08.2013].

UCD amb representants del PSOE (*La Vanguardia*, dimecres 24 de maig de 1978, p. 3-4 - annexos 5 i 7).

El fruit d'aquest acord va ser l'aprovació per una ampla majoria de vint-i-set articles. Entre ells, el relatiu al dret a l'educació. La marginació del Grup parlamentari d'AP d'aquests pactes va comportar la seva retirada temporal de la Comissió, entre els dies 24 i 29 de maig de 1978.

En els treballs de la Comissió del dia 23 de maig de 1978, les intervencions relatives al dret a l'educació no són molt extenses (Diari de sessions del Congrés dels Diputats n. 72, de 23 de maig de 1978, p. 2594-2608). L'acord extraparlamentari de la nit anterior comporta que únicament intervinguessin els diputats Heribert Barrera (Minoria catalana), Oscar Alzaga (UCD), Federico Silva Muñoz (AP), Hipólito Gómez de las Rocas (Grup Mixt - Partit Aragonès Regionalista), Laureano López Rodó (AP) i Miquel Roca (Minoria catalana).

Centrant-nos en el tema de la ubicació de la religió dins del sistema educatiu, la intervenció del diputat d'AP, Federico Silva Muñoz, planteja la tradicional posició de l'Església catòlica en aquest tema, tant en els centres públics -regulant l'ensenyament de l'ètica com alternativa a la religió-, com en els privats -on les creences religioses, d'acord amb els seus estatuts, poden organitzar el funcionament del centre-. La intervenció concreta és la següent (p. 2599):

La formació religiosa, com part de l'educació integral, haurà de programar-se en totes les escoles estatals o no estatals on rebin educació alumnes creients, coordinant-la amb la resta de les matèries segons una planificació coherent. Els alumnes els pares dels quals manifestin que no desitgin formació religiosa per als seus fills rebran una formació ètica en els mateixes condicions que s'imparteix la religiosa.

(...)

Les escoles en les que els seus estatuts estableixin la formació religiosa com un dels objectius fonamentals estan facultades per a evitar, per procediments legals, que l'ensenyament de la resta de matèries s'imparteixi sens el degut respecte a les creences religioses dels alumnes.

Argumentacions semblants a aquestes es reproduïxen, de manera continuada, en tots els debats legislatius en matèria educativa.

En una línia similar, el també diputat d'AP, Laureano López Rodó, parla del «dret preferent» dels pares per a escollir, per als seus fills, la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions (p. 2606).

La intervenció del diputat del Grup Mixt, Hipólito Gómez de las Rocas, assenyala la insuficiència de l'article 26.3 (actual 27.3) per definir la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. Per tant, anticipa el perill dels continus canvis legislatius. El temps ha convertit aquesta crònica en l'anunci de la present realitat (p. 2603):

L'apartat 3 de l'article 26, tal com el veiem redactat, és, per tant, insuficient, i, per altra part, sembla ignorar l'obligació d'abordar els problemes que són típicament constitucionals, enlloc de remetre'ls -pràctica molt curiosa en aquests últims temps- a la llei ordinària, o simplement al futur. Això es diu traslladar problemes enlloc de resoldre'ls, i deixar-los a la sort de la política quotidiana, a la negociació, al pacte o a la conveniència del partit de torn; justament tot el contrari del que ha de fer una Constitució.

La votació final del text defensat per la ponència constitucional és acceptat de manera ampla (p. 2608):

El senyor PRESIDENT: Finalment, el text complert que va fer seva la Ponència, presentat per sis Grups Parlamentaris, excepció feta d'Aliança Popular es posa a votació.

Efectuada la votació, va quedar aprovat el text de l'article 26, per 33 vots a favor i 2 en contra, sense abstencions.

El Dictamen de la Comissió, les esmenes que es mantenen per la seva defensa davant del Ple i els vots particulars es van publicar en el BOCG n.121, d'1 de juliol de 1978. El text publicat de l'aleshores article 25 és idèntic a l'actual article 27 del vigent text constitucional.

El Ple del Congrés dels Diputats va debatre el Dictamen en dotze sessions, durant el mes de juliol. En els debats del Ple del Congrés es van mantenir els acords aconseguits en la Comissió. Els temes que van generar més debat són els quatre següents: la concepció de la monarquia, l'educació, el règim econòmic i social i l'estructura territorial de l'Estat.

L'aleshores article 25, relatiu al dret a l'educació, va ocupar els treballs parlamentaris de bona part de la sessió del dia 7 de juliol de 1978 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 106, de 7 de juliol de 1978, p. 4018-4055). En els debats es van reproduir els arguments ja exposats en els treballs de la Comissió. En primer lloc va defensar la seva esmena el diputat Hipólito

Gómez de las Rocas. Seguidament va defensar l'esmena del Grup d'Aliança Popular, el diputat Federico Silva Muñoz. Aquesta intervenció va originar un torn en contra del diputat Blas Camacho Zancada (UCD). Van intervenir, també, els diputats Heribert Barrera i Miguel Duran Pastor (UCD).

Les dues primeres intervencions del debat van posar molt èmfasi en la identificació entre l'ensenyament escolar de la religió i la llibertat d'ensenyament. En aquesta línia, el diputat Hipólito Gómez de las Rocas equipara la formació religiosa i la formació educativa, indicant que «el dret dels pares no es limita a una formació religiosa o moral per asèptica i inútilment que pretengui separar-se de l'educació i de l'ensenyament» (p. 4020). Per la seva banda, el diputat Federico Silva Muñoz assenyala que estan en discrepància amb l'apartat 3 de l'article 25 i mantenen la seva esmena «perquè redueix el camp de la llibertat d'elecció al religiós i al moral, quan en realitat és molt més ampli» (p. 4024).

Un cop finalitzades les intervencions, es demana el vot secret per a l'aleshores article 25, en un escrit signat per cinquanta-dos diputats. L'absència en aquell moment de tres d'ells a la cambra comporta que, d'acord amb el Reglament del Congrés, no es pugui procedir a la votació de manera secreta. Després del posicionament dels grups parlamentaris i de tornar a demanar als diputats presents si existeix suficient quòrum per demanar votació secreta, aquesta no esdevé possible.

Es procedeix a les votacions. En primer lloc es vota l'esmena del diputat Hipólito Gómez de las Rocas, seguidament la del Grup parlamentari d'Aliança Popular i després la del diputat Heribert Barrera. Les tres són refusades per ampla majoria. La primera obté dos-cents quaranta-sis vots en contra, vint a favor i nou abstencions. La segona és refusada per dos-cents cinquanta-dos vots en contra, setze a favor i set abstencions. I la tercera, també, és refusada per dos-cents seixanta-un vots en contra, sis a favor i nou abstencions.

En darrer lloc es procedeix a votar el text del Dictamen de la Comissió que és aprovat per dos-cents quaranta-vuit vots a favor, quinze en contra i vuit abstencions.

Després de les votacions, intervenen per explicar el seu vot els diputats Federico Silva Muñoz (AP), Luis Gómez Llorente (PSOE), Miquel Roca (Minoria catalana), Jordi Solé Tura (PCE) i Oscar Alzaga (UCD), així com la diputada

Marta Mata (PSC). La intervenció del diputat Federico Silva Muñoz dóna lloc a un torn d'al·lusions amb el diputat Blas Camacho Zancada.

La intervenció del diputat Luis Gómez Llorente assenyala l'adequació extraordinària de l'aleshores article 25.3, per separar la segregació dins del sistema educatiu per motius d'ideologia i creences religioses, que tan nefastes conseqüències ha comportat en la nostra història recent. El text de la intervenció és el següent (p. 4041-4042):

Em sembla l'article extraordinàriament adequat en el que es refereix a com ha tractat la qüestió religiosa en el problema de l'educació.

El punt tercer de l'article, al garantir que es donarà un ensenyament, en tant es refereix a la religió i a la formació moral, d'acord amb el desig dels pares en tots els centres, creem que permet superar aquella vella antítesis d'altres temps que va produir tants esquinçaments en la consciència de la Nació entre les escoles estatals laiques i les escoles privades, generalment de caràcter confessional.

I aquí desitjaria apuntar a les Seves Senyories fins a quin extrem ens sembla nefast el que es constitueixin divisions, centres, on s'inculqui als nens ja una diferenciació que versemblantment desemboca, moltes vegades, en un enfrontament al segregar-los entre escoles on no hi tingui cabuda la religió i escoles que semblen orientades fonamentalment i exclusivament a això.

No ens oposarem nosaltres a que puguin existir centres privats confessionals, però ens sembla un pas cap endavant molt positiu que amb l'ensenyament de la religió en els centres públics amb un caràcter, al nostre parer, que ha de ser estrictament voluntari, tant per part del qui la dona com per part del qui la rep, s'evita, al menys, aquesta imatge i aquesta figura de segregació que és pòrtic d'enfrontament.

La intervenció del diputat Jordi Solé Tura puntualitza la necessitat, en una societat plural, que l'educació posi l'accent en aquest pluralisme. En aquest marc, els Poders públics garanteixen a les famílies que els seus fills i filles puguin accedir a una educació religiosa o moral d'acord amb les seves pròpies conviccions, sense que «puguin convertir una determinada concepció religiosa del món en norma obligatòria per a tots» (p. 4048).

La intervenció de la diputada Marta Mata valora moltes de les fites del redactat de l'article, entre elles el dret de les famílies a escollir l'educació religiosa i moral dels seus fills i filles, però troba a faltar una peça clau per al bon funcionament del sistema educatiu, present en moltes constitucions de països europeus, la consideració dels Poders públics com a principal responsable de l'ensenyament (p. 4054).

El text constitucional, en el seu conjunt, va ser aprovat, el 21 de juliol, per dos-cents cinquanta-vuit vots a favor, dos en contra i catorze abstencions (Diari de sessions del Congrés dels Diputats n. 116, de 21 de juliol de 1978, p. 4539). I es va publicar en el BOCG n. 135, de 24 de juliol, trametent el text al Senat.

La tramitació de la Constitució al Senat, en el relatiu a l'article que regula el dret a l'educació, no va comportar cap alteració en el seu redactat. La comunicació de l'entrada del Projecte de Constitució al Senat i l'obertura del termini de presentació de esmenes es van publicar en el BOCG n. 136, de 26 de juliol de 1978. El termini de presentació de esmenes va concloure el dia 7 d'agost de 1978. Finalment, es van presentar 1.254 escrits. El text d'aquestes esmenes, com ja s'ha indicat, es va publicar de manera separada³¹⁵.

Entre les esmenes presentades a l'aleshores article 25 sorprèn la de la UCD. L'esmena n. 710 proposa una nova redacció per a l'apartat tercer i un afegit a l'apartat novè. La nova redacció proposada per a l'apartat tercer, seguint el fil argumental d'aquesta formació política, s'alinea a la pràctica amb els plantejaments defensats al Congrés des del grup parlamentari d'Aliança Popular i des del Grup mixt pel diputat del Partit Aragonès Regionalista, Hipólito Gómez de las Rocas.

El text d'aquesta nova redacció equipara el dret de les famílies a escollir la formació religiosa i moral per als seus fills i filles d'acord amb les seves conviccions, amb el dret a escollir el tipus d'educació que desitgen per aquests i aquestes. La redacció, proposada en l'esmena, és la següent:

3. Els Poders Públics garanteixen el dret que assisteix als pares per escollir el tipus de formació dels seus fills, i per a què rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

La justificació d'aquesta esmena és la següent:

Es tracta de fer efectives a Espanya les normes de Drets Humans que han estat ratificades pel nostre Estat i, que, en tot cas, seran d'aplicació, però que és convenient afirmar en un punt tan vital com aquest per a fer reals els drets i llibertats reconeguts en la Constitució.

Aquesta esmena trenca amb el consens aconseguit en el Congrés dels Diputats i és totalment inacceptable pels grups parlamentaris del PSOE i del

---

³¹⁵ Disponibles a: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/elaboracion/index.htm> [Accés: 18.08.2013].

PCE, possibilitant l'establiment d'un doble sistema educatiu i la segregació de l'alumnat en funció de les creences de les famílies.

La Ponència es va reunir durant els dies 8 a 17 d'agost per preparar els treballs de la Comissió, però no va disposar de suficient temps per a elaborar el seu informe. El debat en la Comissió de Constitució es va realitzar al llarg de disset sessions, celebrades entre els dies 18 d'agost i 14 de setembre de 1978. La sessió on es va tractar el dret relatiu a l'educació va ser la del dia 25 d'agost (Diari de sessions del Senat n. 44, de 25 d'agost de 1978, p. 1909-1937).

L'esmena n. 710 del Grup parlamentari d'UCD no va ser considerada en el debat. El consens aconseguit entre els principals grups parlamentaris en la fase de tramitació en el Congrés s'havia restablert en la del Senat. La sessió d'aquell dia va finalitzar amb una esmena *in voce* presentada pel senador del Grup Mixt, Lluís Maria Xirinacs, on es demana la inclusió d'un onzè apartat al aleshores article 25 relatiu al dret a l'educació. Aquest onze apartat presentava la següent redacció: «l'escola serà laica» (p. 1937). Totes les esmenes relatives al aleshores article 25 van ser refusades. Aquesta concreta ho va ser per catorze vots en contra i nou abstencions. En la redacció de tots els apartats de l'article es va aprovar el text del Projecte de Constitució.

El text del Dictamen de la Comissió i els vots particulars es van publicar en el BOCG n. 157, de 6 d'octubre de 1978. En aquesta text, el dret relatiu a l'educació ja és el número 27. La seva redacció és idèntica a la redacció vigent.

El debat del Senat en ple es va realitzar en deu sessions, entre els dies 25 de setembre i 5 d'octubre de 1978. En la sessió del dia 27 de setembre, es debaten les qüestions relatives al dret a l'educació. Tots els vots particulars són refusats. El text del dictamen és aprovat per cent setanta-set vots a favor, tres en contra i quinze abstencions (Diari de sessions del Senat n. 60, de 27 de setembre de 1978, p. 2988-3015).

La fase de debat en el Senat va culminar amb l'aprovació de les «Modificacions al Text del Projecte de Constitució enviat pel Congrés dels Diputats» (BOCG, n. 161, de 13 d'octubre de 1978).

Aquestes modificacions van comportar la reunió de la Comissió mixta Congrés - Senat i la posterior tramitació en les dues cambres i la convocatòria del corresponent referèndum. Aquest procés no va afectar a l'article 27, relatiu

al dret a l'educació, perquè no es va alterar el seu redactat en la fase de tramitació legislativa pel Senat.

El consens aconseguit en el Congrés en relació a la ubicació de la religió en el sistema educatiu, sobre la base de la no segregació d'alumnes, el respecte del pluralisme i la garantia dels Poders públics en el disseny del sistema educatiu, és el que consta en la redacció definitiva de l'article 27, relatiu al dret a l'educació.

6.1.2.- El debat legislatiu

En aquest apartat ens centrem en la tramitació parlamentària dels dos Estatuts d'autonomia de Catalunya, les lleis que han regulat el dret a l'educació i l'estructura del sistema educatiu, les lleis que aproven acords de cooperació entre l'Estat i les Entitats religioses, i la primera llei que va regular la Universitat des de l'adveniment de la democràcia.

A) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979

Dies després de fer-se públic l'Avantprojecte de Constitució espanyola, que ja apunta el futur del que seria l'Espanya de les autonomies, el 12 de gener del 1978, l'Entesa dels Catalans va impulsar una campanya pública amb el lema «Per una Catalunya democràtica. Guanyem la Constitució. Guanyem l'Estatut» (Sobrequés, 2010).

A mesura que progressava la redacció de la Constitució, els parlamentaris catalans intensifiquen les converses per posar-se a redactar l'Estatut. Els treballs de l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya van comportar l'aprovació del Projecte d'Estatut en data 29 de desembre de 1978. Amb posterioritat, el dia 5 de juny de 1979, aquest Projecte va ser admès per la Mesa del Congrés dels Diputats per a la seva posterior tramitació (BOCG, Sèrie H, n. 9-I, de 12 de juny de 1979).

Les qüestions relatives a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, a l'igual que les altres qüestions relatives als drets i llibertats no són tractades en els treballs preparatoris de l'Estat d'Autonomia, al preveure, tant el Projecte d'Estatut, com la posterior disposició legislativa, que

«els ciutadans de Catalunya són titulars dels drets i deures fonamentals establerts en la Constitució» (article 8.1).

B) La Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars

La fragilitat del consens constitucional en matèria educativa es posa en evidència en el primer desenvolupament legislatiu de l'article 27 de la Constitució. Les posicions enfrontades, en el debat constituent, en relació a la llibertat d'ensenyament, a la llibertat d'elecció de centre docent i a la participació de la comunitat educativa en el control i la gestió dels centres sostinguts amb fons públics adquireixen un forta rellevància en els debats parlamentaris, tant d'aquesta llei, com de la LODE.

En aquesta anàlisi, centrant-nos en l'objecte de la present tesi, ens detindrem particularment en la vinculació entre la possibilitat d'optar a l'ensenyament de la religió i la llibertat d'elecció de centre d'acord amb les pròpies creences i conviccions.

La Mesa del Congrés dels Diputats, en la seva sessió del dia 22 de maig de 1979, va acordar, a petició del Govern, ratificar el projecte de llei pel que es regula l'Estatut de centres docents no universitaris i obrir el període per a la presentació de esmenes (BOCG, Sèrie A, n. 48-I, d'1 de juny de 1979). Aquest projecte de llei va ser aprovat pel Consell de Ministres en data de 14 d'abril de 1978, amb anterioritat, doncs, a l'aprovació de la Constitució. La seva tramitació es va realitzar amb posterioritat a l'aprovació del text constitucional i ja en la primera legislatura parlamentària.

El text de la Ponència amb les esmenes acceptades per a la seva tramitació es va presentar la vigília del Nadal de 1979, amb un nou títol, el d'Estatut de centres escolars (BOCG, Sèrie A, n. 48-I-1, de 24 de desembre de 1979).

L'article 5 del projecte de llei i del text definitiu vincula la possibilitat d'escollir l'ensenyament de la religió amb la llibertat d'elecció de centre docent. El text de l'Informe de la Ponència és el següent (p.172/3):

Article 5

A l'article 5 s'han presentat cinc esmenes. La número 1, del Grup Socialista; la número 40, del senyor De la Vallina Velarde; la número 111, del Grup Comunista; la número 78,

de Coalició Democràtica i la número 1, del Grup Socialista, proposant un article 5 bis. La Ponència, acceptant bàsicament les esmenes números 40 i 78, i no admetent les restants, proposa a la Comissió el següent text:

Article 5.

1. Els pares i tutors tenen el dret a elegir el tipus d'educació que desitgen per als seus fills i pupils i a que aquests rebin, dins del sistema educatiu, l'educació i l'ensenyament conforme a les seves conviccions religioses i filosòfiques, amb aquest efecte podran escollir el centre docent l'ideari del qual millor s'acomodi a aquestes conviccions.

2. L'Estat, mitjançant la corresponent llei de finançament de l'ensenyament obligatori, garantirà la llibertat fonamental d'elecció de centre educatiu en els nivells d'ensenyament que s'estableixin com a gratuïts i obligatoris.

(Amb el vot en contra dels Grups Socialistes de Catalunya, Socialista del Congrés i Comunista).

La redacció d'aquest article és molt similar a la redacció final. Únicament canvia l'últim incís. L'oposició dels grups de l'esquerra parlamentària queda manifestada, amb tota claredat, des del principi.

El Dictamen de la Comissió d'Educació s'eleva a la Mesa del Congrés a principis de febrer de 1980 (BOCG, Sèrie A, n. 48-II, d'1 de febrer de 1980). La redacció de l'article en aquest text ja és idèntica a la redacció que serà definitiva (p. 172/22).

El Grup parlamentari comunista presenta una esmena a l'article 2 en el sentit de respectar la llibertat ideològica i religiosa de tots els membres de la comunitat educativa. La redacció és la següent (p. 172/31):

(...)

e) Educar en un clima de pluralisme i respecte per les idees dels demés dins d'un marc democràtic. La llibertat ideològica de professors, alumnes i personal no docent està garantida en cada centre. No ha de ser criteri d'admissió o acomiadament del professorat la seva afiliació ideològica o religiosa.

(...)

El ple del Congrés dels Diputats, en la seva sessió de data 31 de març de 1980, aprova el text del projecte normatiu (BOCG, Sèrie A, n. 48-III, de 2 d'abril de 1980).

Les sessions de la Comissió d'Educació del mes de febrer de 1980 no disposen de diari. Les sessions del Ple per debatre el Dictamen de la Comissió d'Educació s'inicien amb la intervenció del Ministre, José Manuel Otero Novas (Diari de sessions del Congrés dels Diputats n. 69, de 4 de març de 1980). En ella queda molt clara la distinció entre les de dues maneres diferents d'entendre

la llibertat d'elecció de centre docent, connectades sempre amb el rerefons de la llibertat religiosa (p. 4596):

Per alguns, si ens atenem a les seves pròpies manifestacions, el pluralisme educatiu consisteix, necessària i exclusivament, en que les més variades concepcions filosòfiques, religioses o ideològiques tinguin garantida la seva possible presència en el si de cada escola. D'acord amb això hauria d'imposar-se com a única i obligatòria, l'escola que hem vingut a anomenar intrapluralista o internament pluralista. En tal cas, no obstant just, perquè totes les escoles respondrien a un model únic, el sistema escolar en el seu conjunt no seria ni pluralista ni lliure.

Per a què el sistema escolar sigui democràtic, això és, respectuós amb la pluralitat social, ha de donar cabuda a qualsevol tipus d'educació que acati els principis constitucionals, sense cap altre tipus de limitacions. Ha de fer possible, tant l'escola internament pluralista per aquelles persones que per qualsevol raó així ho desitgin, com la pluralitat d'escoles identificades cada una per un tipus d'educació internament homogènia i coherent que els confereix en cada cas el seu caràcter propi.

Els Grups parlamentaris Socialista del Congrés i Socialistes de Catalunya presenten esmenes a la totalitat, que són refusades per cent setanta-quatre vots en contra, cent setze a favor i dues abstencions (p. 4630). El Grup Comunista justifica la no presentació d'una esmena a la totalitat, per la multitud d'esmenes presentades a l'articulat (p. 4624). La discrepància total en el plantejament del tema queda perfectament reflectida. La primera sessió del debat va acabar amb la redacció del primer article i les seves esmenes. Els plantejaments antagònics i les contínues al·lusions personals van estar presents des del primer moment.

El treball parlamentari en el Congrés dels Diputats es va estendre al llarg de quatre sessions més (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 70, de 5 de març de 1980; n. 72, d'11 de març de 1980; n. 73, d'12 de març de 1980; i n. 74, de 13 de març de 1980).

El debat parlamentari de l'article 5, que és el que més s'identifica amb la present investigació, es produeix en la sessió del dia 5 de març de 1980, ocupant bon part de la sessió d'aquell dia (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 70, de 5 de març de 1980). En aquest debat, hi intervenen: Luís Gómez Llorente, del Grup parlamentari Socialista del Congrés, que defensa conjuntament un vot particular de supressió d'un apartat, una esmena a l'article 5, una esmena proposat un article 5 bis i una altra esmena a l'article 7; Jordi Solé Tura, del Grup parlamentari Comunista, que defensa una esmena; i José

Luís Álvarez Álvarez, del Grup parlamentari Centrista, que defensa el dictamen. També planteja una qüestió d'ordre el diputat Gregorio Peces-Barba, del Grup parlamentari Socialista del Congrés.

El diputat Luís Gómez Llorente inicia la seva intervenció plantejant quin és el «nus» de tot el projecte, que justifica l'oposició frontal del Grup parlamentari Socialista al mateix (p. 4675):

Senyories, hem arribat a l'article 5 del projecte de Llei de Centres Escolars. M'atreviria a afirmar que aquest article, juntament amb el que figura com 34 en el text del dictamen, abans 37, constitueixen el nus del projecte.

Ambdós articles enllacen perfectament i entre ambdós es tracta de fer un nus, de deixar lligats i ben lligats, els interessos de l'ensenyament privat en el nostre país, els colossals interessos econòmics i ideològics de l'ensenyament privat. Sota una aparença de protecció al ciutadà, sota una dolça semblança d'assegurar drets individuals, s'amaga en l'article 5 del dictamen la defensa a ultrança de les demandes més exigents plantejades per certs sectors confessionals, en detriment d'interessos populars, que ens proposem aclarir.

Com a inicial aproximació al tema, diré a les Seves Senyories que l'article 5, número 1, es consagra a establir el dret dels pares a elegir el tipus d'educació que desitgin per als seus fills, el dret a elegir centre i el dret a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. Tot el qual és, en el fons, correcte, encara que hem de formular observacions a les expressions utilitzades.

En el número 2 del mateix article 5 s'estableix el principi general de finançament de tots els centres que imparteixin ensenyaments de nivell obligatori, al que ens oposem per raons que anirem detallant. Ara bé, aquest article, és inseparable, en la seva valoració, de l'article 34 del mateix dictamen, pel que s'atorga omnímode poder als propietaris dels centres privats, fins i tot encara que siguin sostinguts per fons públics. I la mixtura que realitza UCD en aquest conjunt d'elements és el que ha portat molt principalment als socialistes a adoptar una postura de frontal enfrontament a aquest projecte.

Aquesta intervenció ens mostra, clarament, com la manca d'entesa entre les principals opcions polítiques en matèria educativa no es troba, tant en la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, com en l'articulació entre una xarxa pública i una xarxa privada de centres docents.

La intervenció del diputat Jordi Solé Tura s'inicia exposant la idèntica coincidència amb els arguments exposats pel diputat Luís Gómez Llorente. Les paraules inicials del representat del Grup parlamentari Comunista són les següents (p. 4685):

Senyor President, senyores i senyors Diputats, efectivament, aquest és un article decisiu, és un article que jo diria que marca el to i el contingut fonamental d'aquesta

lleï, i crec que el senyor Gómez Llorente, en la seva magistral intervenció, ha resumit perfectament, millor dit, no ha resumit, ha explicitat perfectament i a fons els grans problemes que es troben darrera dels diversos plantejaments.

Jo he de dir aquí que la intervenció del senyor Gómez Llorente m'ha semblat realment extraordinària i la subscric des del primer punt fins al darrer, perquè entenc que reflecteix no sols la seva posició, sinó també la nostra. (Rumors). No veig el sentit d'aquests rumors (Rialles) com no sigui per a constatar la veritat de fons del que el senyor Gómez Llorente ha plantejat.

Les esmenes són refusades i s'aprova el text del dictamen. Les esmenes del Grup parlamentari Socialista del Congrés són refusades per cent seixanta vots en contra, cent deu a favor i tres abstencions. L'esmena del Grup parlamentari Comunista és refusada per cent seixanta vots en contra, cent nou a favor i dues abstencions. El text del dictamen és aprovat per cent seixanta vots a favor, cent sis en contra i quatre abstencions (p. 4703).

Seguidament, per explicar el seu vot intervenen Maria Rúbies i Garrofé (Grup parlamentari de Minoria Catalana), Hipólito Gómez de las Rocas (Grup parlamentari Mixt), Juan Luís de la Vallina Velarde (Grup parlamentari de Coalició Democràtica, on es troba integrada Aliança Popular), Lluís Maria de Puig Olivé (Grup parlamentari Socialistes de Catalunya) i Jordi Solé Tura (Grup parlamentari Comunista). Les al·lusions personals en les explicacions del vot són constants. La diputada Maria Rúbies i Garrofé utilitza un to aspre amb el diputat Luís Gómez Llorente (p. 4704). El diputat Lluís Maria de Puig Olivé ironitza sobre els treballs comuns de la diputada Maria Rúbies amb la, també, diputada Marta Mata, amb Ramon Fuster i amb Josep Pallach (p. 4707). I el diputat Jordi Solé Tura mostra l'alineació entre el Grup parlamentari d'UCD i el de Minoria Catalana (p. 4708).

La votació final de tot el text articulat es va fer de manera pública, per crida per ordre alfabètic, prèvia designació del primer diputat o diputada que votava. El resultat de la votació va ser cent vuitanta-set vots a favor i cent vint-i-set vots en contra, sense que es produís cap abstenció entre els diputats i diputades presents (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 74, de 13 de març de 1980, p. 5063-5066).

La tramitació del Senat es va iniciar en data 10 d'abril de 1980, amb l'entrada del text aprovat pel Congrés dels Diputats i la publicació del període

per a la presentació de esmenes fins el dia 22 d'abril (BOCG, Sèrie II, n. 85A, de 10 d'abril de 1980).

El conjunt d'esmenes presentades consta de dues esmenes a la totalitat i quaranta-quatre esmenes a l'articulat (BOCG, Sèrie II, n. 85B, de 26 d'abril de 1980). La primera esmena a la totalitat signada per Jaume Sobrequés, del Grup parlamentari Catalunya Democràtica i Socialisme (p. 13), i la segona pel Grup parlamentari Socialista (p. 21). L'Informe de la Ponència (BOCG, Sèrie II, n. 85C, de 10 de maig de 1980) i el Dictamen de la Comissió d'Educació i Cultura (BOCG, Sèrie II, n. 85D, de 26 de maig de 1980) preparen el text per als debats parlamentaris.

La Comissió d'Educació i Cultura, en la seva sessió de data 22 de maig de 1980, va dictaminar el Projecte de Llei orgànica per la que se regula l'Estatut de centres escolars, sense introduir modificacions en el text enviat pel Congrés dels Diputats (p. 67). El dictamen recull divuit vots particulars. Alguns d'elles demanen el manteniment de les esmenes que afecten a l'article 5.

Els debats parlamentaris del Senat comprenen tres sessions (Diari de sessions del Senat, n. 56, de 27 de maig de 1980; n. 57, de 3 de juny de 1980; i n. 58, de 4 de juny de 1980). L'article 5 és examinat en la sessió del dia 3 de juny de 1980 (Diari de sessions del Senat, n. 57, de 3 de juny de 1980, p. 2636-2658). Les postures continuen molt distanciades. Les al·lusions personals no adquireixen la intensitat del debat en el Congrés. Els vots particulars, amb les esmenes, són refusades. El text de l'article 5 és aprovat per noranta-quatre vots a favor, seixanta-tres en contra i una abstenció (p. 2658).

Un cop finalitzat el debat, el Ple del Senat aprova en la sessió del dia 4 de juny de 1980 el Projecte de Llei orgànica pel que es regula l'Estatut de centres escolar, sense introduir variacions al text aprovat pel Congrés dels Diputats (BOCG, Sèrie II, n. 85F, de 6 de juny de 1980, p. 75).

C) La Llei orgànica de reforma universitària

La Llei orgànica de reforma universitària es va tramitar, entre final del mes de maig de 1983, i principis del mes d'agost del mateix any. L'ensenyament de la religió dins de la Universitat pública i la presència de

simbologia o espais religiosos dins de la mateixa no s'aborda, ni en aquesta llei, ni en els treballs parlamentaris de la mateixa.

D) La LODE

El canvi de majoria parlamentària comporta el canvi legislatiu en la primera llei aprovada en desenvolupament de l'article 27 de la Constitució espanyola de 1978. La Mesa del Congrés dels Diputats, en data 12 de juliol de 1983 acorda enviar el Projecte de Llei orgànica del Dret a l'Educació a la Comissió d'Educació i Cultura, publicar el text del projecte normatiu i obrir un període per presentar esmenes, fins el 17 de setembre d'aquell mateix any (BOCG, Sèrie A, n. 49-I, de 18 de juliol de 1983), ampliant-se, amb posterioritat, fins al 26 de setembre (BOCG, Sèrie A, n. 49-I-1, de 13 de setembre de 1983).

L'ensenyament escolar de la religió i la possibilitat d'escollir centre es regulen en l'article 4, tant del projecte, com de la disposició legislativa, finalment, aprovada (BOCG, Sèrie A, n. 49-I, p. 400):

Article 4.

Els pares o tutors, en els termes que les disposicions legals estableixin, tenen dret:

- a) A que els seus fills o pupils rebin una educació conforme amb les finalitats establertes en la Constitució.
- b) A escollir centre docent diferent dels creats pels poders públics.
- c) A que els seus fills o pupils rebin la formació religiosa i moral qui estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

L'article 20.1 del projecte -que amb lleus modificacions va ser el 20.2 de la disposició legislativa- estableix la impossibilitat de valorar l'admissió de l'alumnat per raons ideològiques, religioses o morals. La redacció del projecte és la següent (p. 402):

Article 20.1

L'admissió dels alumnes en els centres públics s'ajustarà en tot cas als següents criteris prioritaris: situació socioeconòmica de la família, proximitat del domicili i existència de germans matriculats en el centre. En cap cas hi haurà discriminació per raons ideològiques, religioses o morals o requisit algun que contravingui l'establert en els articles 14 i 16.2 de la Constitució.

El punt neuràlgic del debat torna a ser la doble xarxa (pública - privada) de centres educatius. L'Informe de la Ponència mostra la disparitat de criteris

entre el partit governamental i el principal partit de l'oposició (BOCG, Sèrie A, n. 49-I-2, de 2 de desembre de 1983). El Grup parlamentari Popular presenta esmenes a la denominació del projecte de llei, a l'exposició de motius, a pràcticament tot l'articulat, a les disposicions addicionals, a les disposicions transitòries i a les disposicions finals.

Els treballs en el si de la Comissió d'Educació i Cultura es desenvolupen entre l'1 i el 9 de desembre de 1983 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 95, de 1 de desembre; n.96, de 2 de desembre; n. 97, de 5 de desembre; n. 98, de 6 de desembre; n. 99, de 7 de desembre; i n. 100, de 9 de desembre).

L'article 4 es debat en la sessió del dia 2 de desembre. El diputat Oscar Alzaga del Grup parlamentari Popular comenta com «l'elecció de centre docent és una manera d'elegir una determinada formació religiosa i moral» (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 96, de 2 de desembre, p. 3174). Paral·lelament, el diputat Manuel Díaz-Pinés del Grup Centrista matisa com «ara ja no és ocasió de decidir si els pares tenen dret a elegir lliurement l'educació dels seus fills, si han de respectar-se els criteris morals o religiosos que vulguin que aquella educació tingui; són coses que ja estan en la Constitució» (p. 3178).

La majoria de les esmenes presentades no s'inclouen en el Dictamen de la Comissió (BOCG, Sèrie A, n. 49-II, de 13 de desembre de 1983). El debat en el ple del Congrés dels Diputats es realitza entre els dies 13 i 20 de desembre de 1983 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 82, de 13 de desembre de 1983; n. 83, de 14 de desembre; n. 84, de 15 de desembre; n. 85, de 16 de desembre; n. 86, de 19 de desembre; i n. 87, de 20 de desembre). La disparitat de criteris entre els dos partits majoritaris és evident. No obstant, el to dels debats no inclou les al·lusions personals que es van produir en el debat de la LOECE.

Els debats en el Congrés s'inicien amb la intervenció del Ministre José María Maravall que parla d'una «xarxa mixta de centres sostinguda amb fons públics, que farà possible garantir el dret a l'educació i respectar la llibertat d'ensenyament» (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 82, de 13 de desembre de 1983, p. 2975). Seguidament, s'entra en el debat de les tres esmenes de devolució del text al Govern, presentades pel Grup parlamentari

Basc, pel Grup Centrista i pel Grup parlamentari Popular). Aquestes esmenes són refusades per vuitanta-tres vots a favor, cent vuitanta en contra i sis abstencions (p. 2972). En els dies posteriors continua el debat del projecte de llei per títols. La majoria d'esmenes són refusades. El Congrés dels Diputats avala el projecte de llei per cent noranta-vuit vots a favor, cent dotze en contra i nou abstencions (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 87, de 20 de desembre de 1983, p. 4163 i BOCG, Sèrie A, n. 49-III, de 28 de desembre de 1983; correcció d'errades en BOCG, Sèries A, n. 49-III-1, de 25 de gener de 1984).

La tramitació en el Senat segueix la mateixa tònica de plantejaments antagònics, ja exposats en el Congrés dels Diputats. La publicació de la remesa del text obre un termini per presentar esmenes fins el dia 7 de febrer de 1984 (BOCG, Sèrie II, n. 98-A, de 27 de desembre de 1983), ampliant-se fins el dia 10 de febrer (BOCG, Sèrie II, n. 98-B, de 26 de gener de 1984). Finalitzat el termini, es comptabilitzen 4.373 esmenes presentades (BOCG, Sèrie II, n. 98-C, de 13 de febrer de 1984). La primera esmena és del Grup parlamentari Popular i veta la totalitat del projecte de llei.

L'Informe de la Ponència refusa la majoria de les esmenes presentades. En concret, es refusen totes les esmenes de l'article 4. L'article 20 és modificat mitjançant dues esmenes. Una, del Grup parlamentari Socialista. I l'altra, del Grup Mixt (BOCG, Sèrie II, n. 98-D, de 21 de febrer de 1984).

El Dictamen de la Comissió d'Educació, Universitats, Investigació i Cultura recull setanta-quatre vots particulars per a la seva posterior discussió (BOCG, Sèrie II, n. 98-E, de 28 de febrer de 1984).

El debat en el ple del Senat comprèn del 2 al 10 de març de 1984 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 49, de 2 de març de 1984; n. 50, de 3 de març; n. 51, de 4 de març; n. 52, de 5 de març; n. 53, de 6 de març; n. 54, de 7 de març; n. 55, de 8 de març; n. 56, de 9 de març; i n. 57, de 10 de març). Les esmenes aprovades són enviades al Congrés per a la seva posterior tramitació definitiva (BOCG, Sèrie A, n. 49-IV, de 24 de març).

El ple del Congrés dels Diputats aprova el text definitiu de la disposició normativa en la sessió de 15 de març de 1984. Les esmenes del Senat són aprovades per cent noranta-sis vots a favor, noranta-sis en contra i sis

abstencions (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 105, de 15 de març de 1984, p. 4879, i BOCG, Sèrie A, n. 49-V, de 26 de març de 1984).

La disparitat de criteris, no obstant, continua present després de la votació i, en certa manera, pot considerar-se que perdura fins als nostres dies. El recurs previ d'inconstitucionalitat, vigent en aquell moment, i que únicament ha estat utilitzat en set ocasions, va comportar una demora en l'entrada en vigor de la llei aprovada per les Corts Generals. La STC 77/1985, de 27 de juny va declarar inconstitucionals dos preceptes de la llei (l'article 22.2 i la disposició transitòria quarta). La Mesa del Congrés dels Diputats en la seva reunió del dia 28 de juliol de 1985 va acordar publicar el text modificat (BOCG, Sèrie A, n. 49-VI, de 31 de juliol de 1985).

E) La LOGSE

La LOGSE ordena i estructura el sistema educatiu, vint anys després de l'ordenació establerta en la Llei General d'Educació de 1970. Les referències a l'ensenyament de la religió, a part de la reproducció de les previsions constitucionals en l'exposició de motius, únicament es troben en una disposició addicional, no figurant en el text dels articles que regulen els ensenyaments de les diferents etapes educatives.

La Mesa del Congrés dels Diputats, en data 5 d'abril de 1990 acorda publicar el text del projecte de llei, encomanar el dictamen a la Comissió d'Educació i Cultura i obrir un termini de presentació d'esmenes fins el dia 30 d'abril (BOCG, Sèrie A, n. 20-1, de 9 d'abril de 1990), ampliant-se, posteriorment fins a l'11 de maig (BOCG, Sèrie A, n. 20-2, de 20 d'abril de 1990), i fins al 25 de maig (BOCG, Sèrie A, n. 20-3, de 9 de maig de 1990).

En el text del projecte de llei, la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu es troba en la seva disposició addicional segona, en idèntica redacció, a la que serà la definitiva:

Disposició addicional segona

L'ensenyament de la religió s'ajustarà a l'establert en l'Acord sobre ensenyament i afers culturals subscrit entre la Santa Seu i l'Estat Espanyol i, en el seu cas, a l'establert en aquells altres que pugessin subscriure's amb altres confessions religioses. Amb aquesta finalitat, i de conformitat amb el disposin els indicats acords, s'inclourà la religió

com àrea o matèria en els nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria per als centres i de caràcter voluntari per als alumnes.

El projecte de llei registra 845 esmenes (BOCG, Sèrie A, n. 20-4, de 31 de maig de 1990). Algunes de les esmenes presentades demanen la inclusió de l'ensenyament de la religió, no en una disposició addicional, sinó en l'articulat de la llei, tant en el títol preliminar, com en els articles que estructuraven els ensenyaments de cada etapa educativa. Paral·lelament, també aporten algun incís en relació als aspectes més organitzatius d'aquests ensenyaments i la qualificació del professorat que l'ha d'impartir. En la mateixa línia, remarquen els drets que la Constitució atribueix a les famílies i a l'alumnat.

En concret: les esmenes n. 1, 6, 7 i 20 presentades pel diputat José María Mur del Partit Aragonès Regionalista (Grup parlamentari Mixt); les esmenes n. 89, 93, 94 i 98 signades pels diputats Vicente González Lizondo i Juan Oliver d'Unió Valenciana (Grup parlamentari Mixt); les esmenes n. 197, 202, 224, 234, 242, 247, 251, 264 i 344 del Grup parlamentari Popular; l'esmena n. 400 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió); i l'esmena n. 826 del Grup parlamentari Basc (Partit Nacionalista Basc).

L'esmena n. 94 d'Unió Valenciana inclou una distinció, en funció de l'ideari, en el disseny de les àrees i matèries de cada etapa educativa, al pretendre establir el següent afegit a l'article 14 del projecte de llei, en relació a l'etapa d'educació primària: «els centres amb ideari religiós hauran d'afegir l'àrea de Formació Religiosa» (p. 62).

Altres esmenes pretenen que l'ensenyament de l'ètica figure com alternatiu a l'ensenyament de la religió. En concret, l'esmena n. 123 signada pels diputats Vicente González Lizondo i Juan Oliver d'Unió Valenciana (Grup parlamentari Mixt), que complementa a la comentada esmena n. 94; les esmenes n. 238, 253, 266 i 272 del Grup parlamentari Popular; i l'esmena n. 773 presentada pel diputat Inazio Oliveri d'Eusko Alkartasuna (Grup parlamentari Mixt).

Des d'un plantejament diferent, l'esmena n. 621 del Grup parlamentari d'Esquerra Unida - Iniciativa per Catalunya demana que l'ensenyament de les religions quedi fora del sistema educatiu.

Aquestes qüestions plantejades en les esmenes són les que s'han anat plantejant, també, en les posteriors regulacions legals de l'estructura del nostre sistema educatiu.

L'Informe de la Ponència no pren en consideració les esmenes en relació a l'ensenyament de la religió (BOCG, Sèrie A, n. 20-6, de 14 de juny de 1990).

La Comissió d'Educació i Cultura debat el projecte de llei i les esmenes en cinc sessions, entre els dies 11 a 15 de juny de 1990 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 106, d'11 de juny de 1990; n. 107, de 12 de juny; n. 109, de 13 de juny; n. 112, de 14 de juny; i n. 113, de 15 de juny). Les postures del projecte de llei i de les esmenes presentades, en relació a l'ensenyament de la religió, es manifesten en els debats de les sessions dels dies 11, 12 i 15 de juny. El debat no mostra punts d'especial tensió, però tampoc comporta un apropament de plantejaments, ni tan sols en els aspectes més formals de configurar l'ensenyament de la religió en l'articulat o mantenir-lo en una disposició addicional.

El Dictamen de la Comissió no fa cap canvi en relació a les previsions de l'ensenyament de la religió contingudes en el projecte de llei (BOCG, Sèrie A, n. 20-7, de 21 de juny de 1990). El Ple del Congrés dels Diputats debat el projecte de llei en una única sessió, juntament amb altres temes previstos, el dia 28 de juny de 1990 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 48, de 28 de juny de 1990). El debat, a proposta de la presidència de la Mesa, s'ordena en quatre blocs (p. 2345). En el debat, cada grup parlamentari continua defensant els seus plantejaments. El diputat del Grup parlamentari Popular, Andrés Ollero, critica el tractament de l'ensenyament de la religió en una disposició addicional, atribuint-lo a tensions en les relacions entre el Govern i la Conferència Episcopal Espanyola, afegint la falta de consideració per al professorat encarregat de l'ensenyament de la religió. La intervenció concreta és la següent (p. 2348):

És absurd que vostès hagin arribat pot ser per filies o fòbies conjunturals, per unes relacions amb la Conferència Episcopal conjunturalment tenses a canviar el seu projecte inicial i hagin posat d'amagat, vergonyosament i de manera artificial, aquest aspecte de l'ensenyament sense venir a compte. I, sobretot, que hagin ignorat la sort d'uns professionals que són els que estan donant aquest ensenyament, i als que ignoren olímpicament. Nosaltres demanem en les nostres esmenes que el mateix

tractament tinguin aquests professionals avui en dia en el batxillerat i en la FP, el tinguin també en els nivells de primària i d'educació infantil. Això ho entenem com una exigència més de qualitat, des d'una perspectiva civil i laica, que és la que sol tenir, com és lògic, el nostre partit per una altra part. Res més. Moltes gràcies.

El resultat de la votació en conjunt del projecte de llei és de cent noranta-vuit vots a favor, seixanta-nou en contra i sis abstencions, en un dia de moltes absències en l'hemicicle (p. 2406).

La tramitació parlamentària continua en el Senat. En data 30 de juny de 1990, la Mesa del Senat ordena la publicació del text enviat des del Congrés, la remissió del projecte de llei a la Comissió d'Educació, Universitats, Investigació i Cultura, i l'obertura d'un termini per presentar esmenes fins el dia 12 de juliol (BOCG, Sèrie II, número 10A, de 30 de juny de 1990). Es presenta un veto a la totalitat per part del Grup parlamentari Popular (BOCG, Sèrie II, número 10B, de 16 de juliol de 1990) i 435 esmenes (BOCG, Sèrie II, número 10C, de 16 de juliol de 1990).

Les esmenes presentades, en relació a l'ensenyament de la religió reproduïxen els plantejaments del Congrés dels Diputats. D'una banda, es troben esmenes que insisteixen: en la ubicació de l'àrea de religió en l'articulat, juntament amb les altres àrees; en els drets de les famílies i de l'alumnat; o en aspectes organitzatius i de qualificació del professorat. En concret, es poden citar: l'esmena n. 106 del Grup Mixt; les n. 172, 177, 195, 209, 215, 229 i 300 del Grup parlamentari Popular; i la n. 396 del Grup parlamentari Senadors Nacionalistes Bascos.

D'altra banda, l'alternança entre l'ensenyament de l'ètica i l'ensenyament de la religió, es demana en les esmenes n. 204, 205, 213, 218, 230, 236 del Grup parlamentari Popular.

L'Informe de la Ponència (BOCG, Sèrie II, número 10D, de 18 de juliol de 1990) i el Dictamen de la Comissió (BOCG, Sèrie II, número 10E, de 27 de juliol de 1990) no recullen cap de les aportacions d'aquestes esmenes.

El debat en ple del Senat es realitza en les sessions dels dies 5 i 6 de setembre de 1990 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 30, de 5 de setembre de 1990; i n. 31, de 6 de setembre). En ambdues sessions es troben intervencions relatives a l'ensenyament de la religió.

El senador d'Izquierda Unida (Grup Mixt), Rafael García Contreras, insisteix en la postura de no preveure un ensenyament religiós dins dels centres docents públics. La seva intervenció és la següent (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 30, de 5 de setembre de 1990, p. 1483):

Amb les 49 esmenes que mantenim en el Senat pretenem reforçar els aspectes més progressistes que la llei planteja. Per suposat, seguim considerant -i no és cap mania- com una falta de valentia per la seva part el no haver plantejat una llei laica, una llei on els ensenyaments religiosos es realitzessin en els centres religiosos amb total i absoluta llibertat per als que volguessin utilitzar-los des de la perspectiva de plural religiositat que existeix en el nostre país; una llei que consagra l'Estat aconfessional que promulga la nostra Constitució en el seu article 27.3.

El senador del Grup parlamentari Socialista, Felip Lorda, planteja la possibilitat d'un ensenyament aconfessional de la religió a l'empara del redactat de la LOGSE, en base a les següents circumstàncies (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 31, de 6 de setembre de 1990, p. 1569-1570):

Pel demés, ni la LOGSE, ni cap de les esmenes que s'ha presentat parlen en concret de la religió catòlica, ni tan sols de la cristiana, sinó simplement de la religió, encara que es sobreentengui que es tracta de la que tots tenim en ment. Si pogéssim prescindir del sobreentès no hi hauria inconvenient en que s'ensenyés la religió en general, volem dir, clar està, no aquesta o aquella. Seria adequat per a la formació cabal i harmoniosa de la joventut. La religió ha estat i és el fenomen antropològic cultural més important i decisiu de la història de la humanitat des dels orígens fins als nostres dies. Actualment el món civilitzat, si bé manté l'oferta de diverses religions positives, honora escrupolosament el principi de llibertat de consciència. De cada qual, per suposat.

El projecte de llei, al no fer incís en l'estudi d'una determinada religió positiva possibilita l'ensenyament de la religió com un fenomen antropològic cultural que, pel demés, és un element essencial de la història. Com explicar si no la història dels pobles orientals sense Buda, la dels àrabs sense Mahoma, la d'Occident sense les mitologies clàssiques, ni el cristianisme, el papat o la reforma luterana, per no parlar ja de cultures i civilitzacions més remotes. No, en el que a això respecta deixem el dictamen de la comissió tal com està. Garanteix plenament un coneixement polifacètic, l'exercici de la crítica sense limitacions preconcebudes i una opinió lliure.

El Senat introdueix modificacions en el text del Congrés dels Diputats (BOCG, Sèrie A, n. 20-9, de 12 de setembre de 1990), que obliguen a un últim tràmit parlamentari en aquesta cambra. Els canvis introduïts no afecten a la disposició addicional segona, on s'estableix la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

F) Les Lleis de 1992 sobre els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses

Les tres lleis³¹⁶ que regulen els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i, respectivament, la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i la Comissió Islàmica d'Espanya, són fruit d'un pacte previ entre el Govern espanyol i les tres Entitats religioses indicades.

Els Acords es van adoptar el mes d'abril de 1992. La tramitació parlamentària de les tres lleis s'inicia el 23 de juny de 1992. Aquesta tramitació comença amb un alt grau d'acord entre els principals grups parlamentaris.

El BOCG disposa en tres números (Sèrie A, n. 90-1, 91-1 i 92-1), de data 27 de juny de 1992, l'acord de la Mesa del Congrés de publicar el text dels projectes de llei, obrir un termini per presentar esmenes i tramitar, prèvia audiència de la Junta de portaveus, els projectes de llei pel procediment de lectura única.

La tramitació per lectura única és aprovada pel Ple del Congrés dels Diputats el mateix 23 de juny de 1992 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 201, de 23 de juny de 1992, p. 9842 i BOCG, Sèrie A, n. 90-2, 91-2 i 92-2, de 29 de juny de 1992). Aquesta tramitació comporta, tant l'absència d'Informe de la Ponència i de Dictamen de la Comissió, com l'agilitat en el debat parlamentari. En aquests supòsits, com va passar en el cas present, no s'acostumen a presentar esmenes.

El debat en el Congrés dels Diputats es va realitzar en un dels punts de l'ordre del dia de la sessió celebrada en data 17 de setembre de 1992 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 210, de 17 de setembre de 1992, p. 10274-10280). En el debat hi van intervenir el Ministre de Justícia i diputats en representació dels principals grups parlamentaris, sense que és produís cap torn de rèplica. La única veu discrepant, tant en el fons, com en la forma, va ser

---

³¹⁶Són les tres següents:

- Llei de 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38209-38211.

- Llei de 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38211- 38214.

- Llei de 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. BOE núm. 272 de 12 de novembre de 1992, p. 38214-38217.

la del diputat del Grup parlamentari d'Izquierda Unida - Iniciativa per Catalunya, Pablo Castellano, en els següents termes (p. 10276):

Pot ser aquest acord no culminin el tractament que jo crec que la nostra Constitució vol per al fet religiós. El fet religiós a Espanya no pot ser pura i simplement objecte de contemplació tolerant (...).

Sobre la forma, sincerament, tenim que manifestar si no una insatisfacció, no una plena satisfacció. El simple fet de portar els tres acords junts no sembla encertat. Hauria d'haver vingut cada un en la seva substantivitat. Hi ha ocasions que per pretendre igualar no sols no s'igualava, sinó que s'ignora la peculiaritat de cada un.

La votació final va ser favorable per una molt ampla majoria dels diputats presents, que sols va arribar a la unanimitat en el cas de la religió jueva (p.10280).

L'Acord de cooperació amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya s'aprova per dos-cents seixanta-sis vots a favor i una abstenció. L'Acord amb Federació de Comunitats Israelites d'Espanya s'aprova per dos-cents seixanta-set vots a favor. I l'Acord amb la Comissió Islàmica d'Espanya s'aprova per dos-cents seixanta-cinc vots a favor, un en contra i tres abstencions.

El debat en el Senat es produeix en la sessió del dia 14 d'octubre de 1992 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 132, de 14 d'octubre de 1992, p. 7090-7092). Únicament fa ús de la paraula, el senador del Grup parlamentari socialista, Juan Ángel Iglesias. En la seva intervenció, demana la votació per unanimitat de la Cambra. Els tres projectes de llei són aprovats per assentiment de tots i totes les presents.

G) La Llei orgànica de participació, avaluació i govern dels centres docents

Aquesta llei té una temàtica molt concreta. El seus objectius afecten a la gestió, la participació, l'avaluació i el control en els centres docents. Ni en la redacció de l'avantprojecte (BOCG, Sèrie A, n. 108-1, de 28 de març de 1995), ni en les esmenes presentades, tant en el Congrés dels Diputats (BOCG, Sèrie A, n. 108-8, de 19 de juny de 1995), com en el Senat (BOCG, Sèrie II, n. 90C, de 5 d'octubre de 1995), s'entra en l'estructura del sistema educatiu; i per tant,

no es realitza cap referència a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del mateix.

Aquesta llei conté previsions per a tots els centres i, específicament, pels centres sostinguts amb fons públics, amb independència de la seva titularitat. Aquesta circumstància es troba present en el debat parlamentari, sense que aquest es pugui qualificar d'especialment intens per aquesta qüestió.

H) La LOCE

La LOCE dissenya un doble currículum de l'ensenyament de la religió. De manera que aquest ensenyament sigui accessible per a tot l'alumnat. No obstant, aquesta possibilitat d'accés no comporta un mateix ensenyament per a tothom. Ens trobem, doncs, davant de dues opcions, una de confessional i una altra de no confessional. La confessionalitat segrega a l'alumnat per raó de religió.

Aquest plantejament del Govern irrita de manera considerable als partits polítics de l'esquerra parlamentària. Els treballs parlamentaris d'aquesta llei són molt intensos amb postures clarament enfrontades en aquest punt.

La Presidència del Congrés dels Diputats, en data 29 de juliol de 2002, acorda publicar el text del projecte de llei, encarregar el dictamen a la Comissió d'Educació, Cultura i Esports i obrir un període per presentació d'esmenes fins el dia 18 de setembre de 2002 (BOCG, Sèrie A, n. 104-1, de 31 de juliol de 2002). Aquest termini s'ampliarà de manera successiva fins al dia 11 d'octubre de 2002 (BOCG, Sèrie A, n. 104-7, de 9 d'octubre de 2002).

L'àrea de Societat, Cultura i Religió, en el text del projecte es contempla: en l'article 15 per a l'etapa d'Educació primària, en l'article 22 per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria i en l'article 34 per al Batxillerat. En els tres casos d'acord amb l'establert a la disposició addicional segona. La redacció definitiva de la llei correspon, respectivament, als articles 16, 23 i 35.

La ubicació de la religió és un tema que es troba molt present en les esmenes presentades, tant en els articles que recullen una referència expressa, com en d'altres que ho realitzen de manera més col·lateral o implícita. El número total de esmenes presentades és de 1.176 (BOCG, Sèrie A, n. 104-9, de 21 d'octubre de 2002).

L'article 15 del projecte registra set esmenes relatives a l'àrea de Societat, Cultura i Religió. Totes elles són contràries al nou plantejament, excepte la de Convergència i Unió, que realitza un nova redacció de l'article. En concret són: les n. 133 i 134 del Grup parlamentari d'Izquierda Unida; les n. 410, 555, i 607 del Grup Mixt; la n. 679 del Grup parlamentari Socialista; i la n. 1005 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió).

L'article 22 del projecte registra vuit esmenes relatives a l'àrea de Societat, Cultura i Religió. Com en el cas anterior, totes elles són contràries al nou plantejament, excepte la de Convergència i Unió, que realitza un nova redacció de l'article. En concret són: les n. 158 i 159 del Grup parlamentari d'Izquierda Unida; les n. 420, 502, 561, i 611 del Grup Mixt; la n. 692 del Grup parlamentari Socialista; i la n. 1012 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió).

L'article 34 del projecte registra cinc esmenes relatives a l'àrea de Societat, Cultura i Religió. La situació és la mateixa que en els dos supòsits anteriors. En concret són: les n. 197 i 198 del Grup parlamentari d'Izquierda Unida; la n. 568 del Grup Mixt; la n. 727 del Grup parlamentari Socialista; i la n. 1021 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió).

La disposició addicional segona registra dues esmenes de supressió i set esmenes d'aspectes més organitzatius i relatius al règim jurídic del professorat de religió. Les esmenes de supressió són la n. 316 del Grup parlamentari d'Izquierda Unida i la n. 476 del Grup Mixt, signada pel diputat d'Iniciativa per Catalunya, Joan Saura. Les altres esmenes són: la n. 91 del Grup parlamentari de Coalició Canària, les n. 533, 590 i 651 del Grup Mixt, la n. 937 del Grup parlamentari Socialista, la n. 1090 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió) i la n. 1164 del Grup parlamentari Popular.

L'Informe de la Ponència (BOCG, Sèrie A, n. 104-10, de 22 d'octubre de 2002) i el Dictamen de la Comissió (BOCG, Sèrie A, n. 104-12, de 29 d'octubre de 2002) no varien el plantejament del projecte de llei en relació a l'ensenyament de la religió.

La Comissió d'Educació, Cultura i Esports, en les seves sessions dels dies 7, 8 i 9 d'octubre de 2002, rep les compareixences de personalitats amb l'objecte d'informar sobre el projecte de llei orgànica de qualitat de l'educació

(Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 569, de 7 d'octubre de 2002; n. 587, de 8 d'octubre; i n. 588, de 9 d'octubre).

El nou plantejament de l'ensenyament de la religió es troba en molts discursos dels i de les compareixents. Les exposicions dels i les compareixents esdevenen més constructives, respectuoses i, en certa manera, conciliadores que la dels diputats i diputades. Els mateixos diputats i diputades ho reconeixen. En aquest sentit, la intervenció del diputat del Grup parlamentari Popular, Juan Carlos Guerra Zunzunegui, matisada per la diputada del Grup parlamentari Socialista, Maria Amparo Valcarce García, n'és un bon exemple (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 569, de 7 d'octubre de 2002, p. 18253):

En primer lloc, vull donar la benvinguda al senyor José Manuel Contreras, president de Concapa. S'haurà adonat, senyor Contreras, si no està habituat als debats parlamentaris que molts dels que han intervingut més que preguntes han fet meitat mítings, meitat defensa d'algunes propostes que fan. (La senyora Valcarce García: Com vostè).

Les intervencions dels i les compareixents són molt diverses i aporten diferents apunts dignes de ser tinguts en consideració. A mode d'exemple, i per l'encert en distingir, entre el que és un plantejament d'un ensenyament de la religió per a tothom, i un plantejament que consagra la única segregació escolar en l'ensenyament d'una àrea o matèria, es recull la intervenció del Sr. Fernando Lezcano López, Secretari general de la Federació d'Ensenyament de Comissions Obreres (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, n. 569, de 7 d'octubre de 2002, p. 18272):

Seguint amb les preguntes de la portaveu d'Izquierda Unida, no crec que descobreixi res nou amb el que vaig a dir respecte a la religió. Nosaltres estem absolutament convençuts, com la majoria de la societat, de que la cultura religiosa és determinant per entendre la nostra història i la nostra cultura, i per entendre'ns a nosaltres mateixos. La qüestió no és tant això com si es fa prevaldre una determinada cultura religiosa enfront a altres i quin tractament tingui dins dels dissenys curriculars. Nosaltres estariem disposats a parlar d'una assignatura, per a tots els nens i les nenes, que permetés aquest coneixement de les diferents corrents religioses han tingut al nostre bagatge cultural i, al mateix temps, estariem disposats a que aquesta assignatura aprofundís en valors democràtics de convivència, de respecte a la diferència, la tolerància, etc. Creem que la solució no solament no condueix a això, sinó que condueix a una major separació dels nens i les nenes en funció de l'assignatura per la que opten el disseny curricular que se'ls ofereixi.

Un cop finalitzada la fase de compareixença, el treball parlamentari en la Comissió d'Educació, Cultura i Esports es desenvolupa en les sessions dels dies 24 i 25 d'octubre de 2002 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 600, de 24 d'octubre de 2002; i n. 602, de 25 d'octubre).

El treball en el ple va tenir dues fases diferenciades. En la sessió del dia 3 d'octubre de 2002 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 193, de 3 d'octubre de 2002, p. 9593-9620) es van votar les esmenes de devolució del text, presentades pel Grup parlamentari Basc i el Grup Mixt, i les esmenes de text alternatiu, presentades pel Grup parlamentari d'Izquierda Unida, pel Grup parlamentari socialista i pel Grup parlamentari Català (Convergència i Unió) (p. 9620). En les intervencions, es pot observar com els plantejaments de la ministra i del portaveu del Grup que dóna suport al Govern difereixen del plantejament de la resta dels Grups parlamentaris.

Els treballs parlamentaris en el ple del Congrés dels Diputats, després del tràmit de comissió, tenen cabuda en un dels punts de la sessió del dia 31 d'octubre de 2002 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 201, de 31 d'octubre de 2002, p. 10047-10075).

Les discrepàncies en els plantejaments es troben presents, des de la primera intervenció, fins a la darrera, i en certa manera anuncien el canvi legislatiu, tant aviat com sigui possible, com així va succeir. La primera intervenció és la del diputat del Grup Mixt, per la Chunta Aragonesista, José Antonio Labordeta. L'inici de la mateixa és la següent (p. 10047):

Senyora presidenta, senyories, senyora ministra, volem expressar novament el nostre rebuig a aquesta llei de qualitat de l'educació. Una llei d'aquestes dimensions hauria de comptar amb un major grau de consens de la comunitat educativa perquè, d'altra manera, suposarà l'obertura d'un període de confrontació que no convé a ningú (...)

La intervenció de la portaveu del Grup parlamentari Socialista, Carme Chacón, és molt crítica amb la línia governamental, la qual identifica clarament amb la de la Conferència Episcopal Espanyola (p. 10064):

Per què la única assignatura que reforça aquesta llei no són les matemàtiques, ni l'expressió oral i escrita, sinó sols la religió? Creuen que enganyen a algú? Perquè al senyor Rouco no l'han enganyat, i per això va dir fa un parell de dies que ell no faria vaga, perquè la senyora Del Castillo pot ser no havia atès totes les necessitats dels alumnes espanyols, però sí les de la Conferència Episcopal. Convindran amb mi que va ser molt revelador.

La intervenció de la diputada socialista continua indicant que «s'han trencat els grans consensos que han permès el nostre avanç educatiu en democràcia», i que el Govern no té el suport de cap dels grups parlamentaris de l'oposició (p.10065).

La votació final del Projecte de Llei és favorable, d'acord amb la majoria parlamentària que dóna suport al Govern, registrant-se un total de cent vuitanta-dos vots a favor i cent trenta-un vots en contra (p 10075).

L'inici del tràmits en el Senat es realitza amb la recepció del text del Congrés, la seva remissió a la Comissió d'Educació, Cultura i Esports i l'obertura d'un termini per a la presentació d'esmenes fins al dia 18 de novembre de 2002 (BOCG, Sèrie II, n 92A, de 5 de novembre de 2002), que s'amplia fins al dia 23 de novembre (BOCG, Sèrie II, n 92B, de 13 de novembre de 2002). La numeració dels articles referents a l'ensenyament de la religió ja és la definitiva -articles 16, 23, 35 i disposició addicional segona-, mantenint-se el plantejament inicial.

El projecte de Llei registra set vetos (BOCG, Sèrie II, n 92C, de 27 de novembre de 2002). Aquests corresponen al Grup Mixt (un signat per Eusko Alkartasuna, un altre per Izquierda Unida i un altre pel Bloc Nacionalista Gallec), al Grup parlamentari de Senadors Nacionalistes Bascos, al Grup parlamentari d'Entesa Catalana de Progrés, al Grup parlamentari Socialista i al Grup parlamentari Català en el Senat de Convergència i Unió.

El termini de presentació de esmenes conclou amb 1.274 esmenes presentades, amb uns plantejaments molt similars al del tràmit del Congrés dels Diputats (BOCG, Sèrie II, n 92D, de 27 de novembre de 2002 i BOCG, Sèrie II, n 92E, de 27 de novembre de 2002).

El Dictamen de la Comissió d'Educació, Cultura i Esports avala el text governamental. S'introdueixen canvis, que en el cas de l'ensenyament de la religió són de simple redacció i tècnica legislativa (BOCG, Sèrie II, n 92G, de 9 de desembre de 2002).

Els treballs parlamentaris del Senat, en uns termes molt similars als del Congrés, tenen lloc, en comissió, en la sessió del dia 4 de desembre de 2002 (Diari de sessions del Senat, Comissions, n. 392, de 4 de desembre de 2002), i, en ple, en la sessió del dia 13 de desembre de 2002 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 118, de 13 de desembre de 2002).

Les esmenes aprovades pel Senat es remeten al Congrés dels Diputats per a la seva posterior tramitació, entre elles s'hi troben canvis formals en els articles que contempnen l'àrea de Societat, Cultura i Religió (BOCG, Sèrie A, n. 104-16, de 18 de desembre de 2002).

L'últim debat en el ple del Congrés dels Diputats segueix la mateixa tònica dels anteriors. L'aritmètica parlamentària permet l'aprovació de la llei (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 218, de 19 de desembre de 2002, p. 11047-11059).

I) La LOE

La LOE retorna a un plantejament més similar al de la LOGSE. El fet que el disseny curricular de la LOE no arribés a desplegar-se a les aules influeix molt en els debats parlamentaris. Les posicions del dos principals grups parlamentaris són totalment antagònics.

La LOE, en el text legislatiu aprovat, detalla la ubicació de la religió en el sistema educatiu en la seva disposició addicional segona i introdueix la novetat de la regulació del règim jurídic del professorat de religió en la seva disposició addicional tercera. El text del projecte de llei no contempla, específicament, el règim jurídic del professorat de religió.

La Presidència del Congrés dels Diputats, en la seva reunió del dia 24 d'agost de 2005, acorda publicar el text del projecte de llei, remetre'l a la Comissió d'Educació i Ciència i obrir un període per presentar esmenes fins el dia 19 de setembre (BOCG, Sèrie A, n. 43-1, de 26 d'agost de 2005). Aquest termini s'amplia, de manera successiva, fins al dia 8 de novembre (BOCG, Sèrie A, n. 43-7, de 3 de novembre de 2005).

Les esmenes presentades són 1.365 (BOCG, Sèrie A, n. 43-8, de 17 de novembre de 2005), de les quals tres es presten a tot el projecte, signades per la Chunta Aragonesista dins del Grup Mixt, pel Grup parlamentari d'Izquierda Verde - IU - ICV i pel Grup parlamentari Català (Convergència i Unió).

La disposició addicional segona relativa a l'ensenyament de la religió rep catorze esmenes, dues de les quals són de supressió i la resta afecten, tant a la concepció d'aquest ensenyament, com a la possibilitat de que no es realitzi, o com a aspectes organitzatius i, concretament al règim jurídic del professorat.

Les esmenes de supressió són: la n. 463 del Grup parlamentari d'Esquerra Republicana i la n. 1118 del Grup Parlamentari d'Izquierda Verde - IU - ICV.

La resta d'esmenes són: la n. 116, signada pel diputat del Grup Mixt, Francisco Rodríguez Sánchez, del Bloc Nacionalista Gallec; la n. 295, signada pel diputat el Grup Mixt, José Antonio Labordeta, de la Chunta Aragonesista; les n. 584, 585, 586, 587 i 588 del Grup parlamentari Basc-EAJ-PNV; la n. 721, signada per la diputada del Grup Mixt, Begoña Lasagabster, d'Eusko Alkartasuna; la n. 938 del Grup parlamentari Popular; la 1192 del Grup parlamentari Socialista; i les n. 1337 i 1338 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió).

L'esmena n.116 del Bloc Nacionalista Gallec dóna una nova redacció a la disposició addicional segona on s'indica que «la religió no formi part del currículum escolar» i que es revisi «el concordat amb l'Església sobre l'ensenyament de la religió per a què no formi part del currículum escolar» (p. 96). Aquesta esmena es connecta amb l'esmena n. 8 del mateix diputat, on es demana la introducció d'un paràgraf final a l'article 1, com a apartat s), amb la següent redacció (p. 73):

La laïcitat de l'educació. L'estudi del fet religiós ha de ser considerat com un tema cultural i històric. La difusió de la fe religiosa no ha de formar part del currículum escolar.

L'esmena n. 295 de la Chunta Aragonesista va en la mateixa línia que l'anterior. La proposta de redacció és la següent (p. 205):

L'ensenyament de la religió no formarà part del currículum educatiu com assignatura o matèria, i, per tant, no s'oferirà com alternativa cap altra assignatura o matèria de caràcter no confessional.

El Grup parlamentari Basc-EAJ-PNV realitza cinc esmenes a aquesta disposició addicional segona. Les esmenes n. 585 i 586 es refereixen al règim de contractació laboral per part de les administracions públiques del professorat de religió, en el marc de l'Estatut dels treballadors. L'esmena n. 587 introdueix un nou apartat sobre l'obligatorietat, per part dels centres docents, d'oferir l'ensenyament de la religió, i la llibertat de l'alumnat per optar-hi. Les esmenes n. 588 i 589 recullen nous apartats sobre aspectes econòmics relatius a la contractació del professorat de religió.

L'esmena n. 721 d'Eusko Alkartasuna, també, es refereix a la contractació del professorat de religió, en una línia molt similar a les esmenes del Grup parlamentari Basc-EAJ-PNV.

L'esmena n. 938 del Grup parlamentari Popular es mou en la línia de la LOCE i contempla l'àrea o assignatura de Societat, Cultura i Religió. Aquesta esmena es connecta amb la n. 155 a la totalitat del projecte de llei i altres concrets a l'articulat, on es reproduïxen molts aspectes de la LOCE. Es contempla l'àrea o assignatura de Societat, Cultura i Religió en esmenes als articles 30 -per a l'etapa d'Educació primària-, 37 -per als tres primers cursos de l'etapa d'Educació secundària obligatòria-, 38 -per al curs preparatori- i 49 -per al Batxillerat-.

L'esmena n. 1192 del Grup parlamentari Socialista recull el nou règim de contractació laboral del professorat de religió, en la línia de la que serà la redacció definitiva de la llei, contemplant la novetat de la renovació automàtica de la proposta.

L'esmena n. 1337 del Grup parlamentari Català (Convergència i Unió) defensa la doble opció, confessional i no confessional, de l'àrea o assignatura de Societat, Cultura i Religió, en termes similars als de la LOCE. Paral·lelament, l'esmena n. 1338 es refereix al règim jurídic de la contractació laboral, per part de l'Administració educativa, del professorat de religió.

L'Informe de la Ponència es mou molt en la línia de text del projecte de llei (BOCG, Sèrie A, n. 43-9, de 22 de novembre de 2005). El text de la disposició addicional segona (p. 665) encara no contempla l'esmena n. 1192 del Grup parlamentari Socialista, referent al règim de contractació del professorat de religió.

El Dictamen de la Comissió d'Educació i Ciència ja conté les dues disposicions addicionals, amb les denominacions segona i segona bis, que contempen l'ensenyament escolar de la religió i el règim del professorat (BOCG, Sèrie A, n. 43-11, de 5 de desembre de 2005, p. 727-728). La redacció ja coincideix amb la que serà la definitiva.

La compareixença de persones expertes en matèria educativa, a la Comissió d'Educació i Ciència, es realitza en sis sessions entre els dies 4 i 25 d'octubre de 2005 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n.

375 de 4 d'octubre de 2005; n. 379 de 5 d'octubre; n. 396, de 6 d'octubre; n. 397, de 10 d'octubre; n. 398 d'11 d'octubre; i n. 399, de 25 d'octubre).

Les persones compareixents exposen el parer de les institucions o grups que representen o el seu propi parer, quan actuen en qualitat d'experts independents. En moltes de les compareixences es realitzen referències, més o menys extenses, a la ubicació de l'ensenyament de la religió en el sistema educatiu, des de diferents perspectives i amb diferents arguments. En les intervencions dels representants sindicals, també es troben referències al règim laboral del professorat de religió. Com en el cas de la LOCE, són més constructives i respectuoses aquestes intervencions, que les intervencions dels grups polítics. Seguidament, es detallen dues de les aportacions d'aquestes compareixences, que realitzen una aposta per l'ensenyament d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat.

D'una banda, el Sr. José María Martín Patino, president de la Fundación Encuentro (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 398, d'11 d'octubre de 2005, p. 16-25), que acaba la seva intervenció, després de les preguntes dels diputats i diputades, amb les següents paraules (p. 25):

Acabo amb el tema de la religió a l'escola. Si no hi ha cultura religiosa en un país d'Occident i més en un país com Espanya, hi ha barbàrie, perquè, desgraciadament, no hi ha una altra opció. Jo no dic ser religiós, no dic practicar o tenir una fe determinada, em refereixo al coneixement, saber de que es tracta, perquè un va per la vida i es troba amb gent molt científica i molt il·lustrada que no sap de que es tracta en la religió catòlica. Res més veure com s'utilitza la paraula Església ja és un desastre, perquè igual parlo jo i diuen que parla l'Església, cosa que és verdaderament un disbarat, o que parla un bisbe i que parla l'Església. L'ambigüitat i la lleugeresa amb les que utilitzen la paraula Església em sembla que és un signe d'ignorància, per posar un exemple. Parlo del coneixement de la religió, no de la catòlica sinó de totes les religions, però la catòlica té una llarga història a Espanya plena de llums i ombres, hauria de conèixer-se. No es pot ni tan sols conèixer la cultura espanyola, la pintura, la música, l'arquitectura ni el patrimoni artístic, però això seria un mal menor; el mal major està en el gran dèficit intel·lectual del coneixement del fet religiós. No sé sap perquè està la religió ni per a què serveix ni com ha nascut, ni qui li dona suport, sinó senzillament es té com una cosa antiga la desaparició de la qual no es trobaria a faltar. Jo crec que sense la religió, a Espanya, això seria una catàstrofe encara més gran. Gràcies.

En la mateixa sessió de la Comissió d'Educació i Ciència, la possibilitat de l'ensenyament d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat, també, és

mencionada, sense entrar en detalls, en la compareixença de la Sra. Josefina Cambra, presidenta del Consell General del Col·legi de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 398, d'11 d'octubre de 2005, p. 46-54).

En aquesta mateixa sessió, sorprenentment, el Sr. Luís Guridi, representant de la Federació Estatal de Professors de Religió (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 398, d'11 d'octubre, p. 7-16) no entra en el tema de l'ensenyament cultural de la religió per a tot l'alumnat, postura que defensa públicament -tal com es detalla en els epígrafs 7.2.4.D) i 7.2.6.E)-, ni en la seva intervenció, ni en el torn posterior a les intervencions dels diputats i diputades, tot i haver-li recordat expressament aquest plantejament el diputat del Grup parlamentari d'Esquerra Republicana, Francesc Canet. La intervenció del Sr. Guridi es centra en el tema de la precarietat laboral del col·lectiu del professorat de religió.

D'altra banda, en la següent sessió, torna a aparèixer amb força, el plantejament d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat en base a propostes i experiències concretes, en la darrera de les compareixences programades, la del Sr. Joan Bada, professor de la Universitat de Barcelona i vicedegà de la Facultat de Teologia de Catalunya (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 399, de 25 d'octubre de 2005, p. 20-24). La seva aportació, en aquest punt, just iniciada la seva intervenció, és la següent (p. 20):

Vostès es troben en un moment clau per poder donar amb la solució a aquest conflicte, un dels heretats de l'anterior situació política. Em dirigeixo a vostès des de la meua experiència en els anys 1973 a 1981. Com a delegat episcopal d'ensenyament i catequesis de l'Arquebisbat de Barcelona puc posar en marxa un seminari interdisciplinari de cultura religiosa del qual van sortir llibres de text per a l'ensenyament religiós en els diferents nivells, tots ells des del prisma o l'objecte formal de la cultura religiosa. (...) Tinc molt present que en aquests moments en moltes escoles de Catalunya, públiques i privades, i d'aquestes concertades o no, s'estan fent amb notable èxit experiències d'ensenyament religiós en a línia de reflexió que els presento, per això hem portat exemplars de dues col·leccions diferents que quedaran en dipòsit del Grup Parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya per a aquells que vulguin examinar-los i veure que s'entén per cultura religiosa i com es poden plasmar textos bastant interessants.

Els treballs parlamentaris en comissió es realitzen en cinc sessions, entre els dies 22 a 28 de novembre de 2005 (Diari de sessions del Congrés del Diputats, Comissions, n. 418, de 22 de novembre de 2005; n. 419, de 23 de novembre; n. 421, de 24 de novembre; n. 422, de 25 de novembre; i n. 423, de 28 de novembre). Els Grups parlamentaris defensen els seus plantejaments, sense que es produeixi cap aproximació en el tema que ens afecta. El distanciament entre els dos Grups parlamentaris majoritaris és evident, tot i el to correcte dels debats. Les esmenes a la disposició addicional segona es debaten en la sessió del dia 25 de novembre de 2005.

El debat en el ple té dues fases. En la sessió del dia 3 de novembre de 2005, amb caràcter previ al treball en comissió, es produeix un debat a la totalitat de la iniciativa legislativa presentada (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 126, de 3 de novembre de 2005, p. 6293-6315), on intervé la Ministra d'Educació i Ciència, i on els Grups parlamentaris fixen les seves postures. En aquestes intervencions es realitzen referències, tant a l'ensenyament de la religió, com a la situació laboral del professorat de religió.

El debat en ple, sobre el dictamen de la Comissió i sobre els esmenes presentades, es realitza en la sessió del dia 15 de desembre de 2005 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 138, de 15 de desembre de 2005, p. 6960-6986). En el debat, els Grups parlamentaris mantenen les seves posicions. La possibilitat de l'ensenyament d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat és defensada pel diputat del Grup parlamentari d'Esquerra Republicana, Francesc Canet, en els següents termes (p. 6970):

Haguessin volgut, entre d'altres aspectes, que la religió quedés fora del currículum i fos substituïda per una assignatura de cultura religiosa no confessional i que s'arribés més lluny en garantir els drets laborals dels professors implicats.

La votació final del projecte de llei registra cent vuitanta-quatre vots a favor, cent trenta-quatre en contra i set abstencions (p. 6986).

La Presidència del Senat, en data 28 de desembre de 2005, ordena la publicació del text enviat des del Congrés, la remissió del mateix a la Comissió d'Educació i Ciència i l'obertura d'un termini per presentar esmenes fins el dia 8 de febrer de 2006 (BOCG, Sèrie II, n. 38A, de 28 de desembre de 2005), que s'amplia fins el dia 14 de febrer (BOCG, Sèrie II, n. 38B, de 8 de febrer de 2006).

Aquest projecte de llei rep dos propostes de veto. L'una signada pel senador del Grup parlamentari Popular, Pío García-Escudero. I l'altra, pel senador d'Eusko Alkartasuna, del Grup Mixt, José Ramon Urrutia (BOCG, Sèrie II, n. 38C, de 17 de febrer de 2006). Juntament a aquestes dues propostes de veto, es registren 927 esmenes (BOCG, Sèrie II, n. 38D, de 17 de febrer de 2006).

La disposició addicional segona és objecte de quatre esmenes: la n. 126 signada pel senador del Grup Mixt, del Bloc Nacionalista Gallec, Francisco Xesús Jorquera; la n. 379 del Grup parlamentari Popular; la n. 491 signada pel senador del Grup Mixt, d'Izquierda Unida, Eduardo Cuenca; i la n. 866 del Grup parlamentari Entesa Catalana de Progrés.

Aquestes esmenes són molt similars a les presentades en el Congrés dels Diputats. Les esmenes n. 491 d'Izquierda Unida i n. 866 del Grup parlamentari Entesa Catalana de Progrés són de supressió de la disposició addicional. La n. 126 del Bloc Nacionalista Gallec insisteix en la línia de fer desaparèixer la religió del currículum escolar i revisar els Acords amb la Santa Seu. L'esmena n. 379 del Grup parlamentari Popular, juntament amb altres esmenes del mateix grup a l'articulat, manté l'àrea de Societat, Cultura i Religió.

La disposició addicional tercera, relativa al règim jurídic del professorat de religió, és objecte, també, de quatre esmenes: la n. 380 del Grup parlamentari Popular; la n. 492 signada pel senador del Grup Mixt, d'Izquierda Unida, Eduardo Cuenca; la n. 616 del Grup parlamentari Senadors Nacionalistes Bascos; i la n. 867 del Grup parlamentari Entesa Catalana de Progrés.

Les esmenes n. 492 d'Izquierda Unida i n. 867 del Grup parlamentari Entesa Catalana de Progrés, en coherència, respectivament, amb les esmenes n. 491 i 866, també, són de supressió de la disposició addicional. L'esmena n. 616 del Grup parlamentari Senadors Nacionalistes Bascos es refereix a les dotacions pressupostàries.

Per la seva banda, l'esmena n. 380 del Grup parlamentari Popular matisa alguns aspectes del projecte de llei que, pot ser, no queden tan clarament definits. En el redactat de l'esmena, també es parla de renovació

automàtica de la proposta, excepte en el supòsit d'una proposta en contra de l'Entitat religiosa, sense afegir que sigui justificada (p. 217).

L'aritmètica parlamentària possibilita que el Grup parlamentari del Partit Popular pugui canviar el text en el Senat. En el dictamen de la Comissió d'Educació i Ciència, hi figuren canvis, tant en l'exposició de motius, com en l'articulat. Entre aquests canvis, el de la disposició addicional segona que reintrodueix l'àrea de Societat, Cultura i religió, sense que en aquest cas figuri, també, en l'articulat de la llei (BOCG, Sèrie II, n. 38E, de 21 de març de 2006).

Els debats parlamentaris reflecteixen les posicions pròpies de cada grup parlamentari. En comissió, es realitzen en les sessions dels dies 13 i 14 de març de 2006 (Diari de sessions del Senat, Comissions, n. 282, de 13 de març; i n. 283, de 14 de març de 2006). En ple, es realitza en la sessió del dia 22 de març de 2006 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 75, de 22 de març de 2006, p. 4346-4414). La votació del canvi proposat en el dictamen a la disposició addicional segona, relativa ara a l'àrea de Societat, Cultura i religió s'aprova per cent vint-i-cinc vots a favor, cent divuit en contra i dos abstencions (p. 4414).

El text aprovat pel Senat amb les pertinents modificacions es remet al Congrés dels Diputats per a continuar la tramitació parlamentària (BOCG, Sèrie II, n. 38F, de 30 de març de 2006). El Ple del Congrés dels Diputats debat sobre aquestes modificacions en la seva sessió del dia 6 d'abril de 2006 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 169, de 6 d'abril de 2006). Les votacions donen diferent resultat, admetent-se algunes de les esmenes del Senat, però la modificació introduïda en la disposició addicional segona és refusada per cent setanta-set vots en contra, cent quaranta a favor i deu abstencions (p. 8469).

J) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006

El procés d'elaboració de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya és molt ampli i complex i abraça moltes qüestions. Les qüestions educatives també són molt amples i els Estatuts d'Autonomia solen posar l'èmfasi en els temes competencials.

L'ensenyament escolar de la religió es troba condicionat per la Constitució espanyola, els Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu i la

legislació estatal en matèria educativa. En aquest marc, l'àmbit d'actuació de l'Estat d'Autonomia és limitat.

Dins d'aquesta limitació, l'article 21.2 combina el dret de les famílies a que els seus fills i filles rebin l'ensenyament religiós i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions amb el caràcter laic de l'ensenyament en les escoles de titularitat pública.

El debat parlamentari en aquest tema va ser més de definició general, que de concreció d'un model. En un moment en el que, paral·lelament, com s'ha exposat en l'epígraf anterior d'aquest apartat, els partits polítics catalans fixen els seus diversos plantejaments en relació a l'ensenyament escolar de la religió en la tramitació parlamentària de la LOE.

Així, mentre a Madrid, Iniciativa per Catalunya es decanta per l'eliminació d'aquest ensenyament, Esquerra Republicana aposta per un ensenyament de la cultura religiosa per a tot l'alumnat. I fins i tot, una de les esmenes de Convergència i Unió es postula per mantenir l'àrea de Societat, Cultura i Religió, en les seves vessants confessionals i aconfessional. A Barcelona, aquestes qüestions no protagonitzen el debat.

El text elaborat per la Ponència es limita, en l'article 21.1, a recollir el caràcter laic de l'ensenyament públic, sense contemplar el dret de les famílies a escollir l'ensenyament religiós i moral que vulguin per als seus fills i filles (BOPC, n. 208, d'11 de juliol de 2005, p. 5).

El vot particular de Convergència i Unió apunta la discrepància, ja des del principi de la tramitació parlamentària, en aquesta qüestió de l'ensenyament escolar de la religió. La redacció és la següent (BOPC, n. 208, d'11 de juliol de 2005, p. 57):

Convé, també, recordar que el dret a la llibertat de creació de centres junt amb la jurisprudència constitucional el fan confluïr en dos aspectes: el dret dels ciutadans -pares i mares- a escollir el tipus d'educació que desitgin pels seus fills i el dret dels centres a tenir un projecte propi, una identitat, un ideari.

El nou text estatutari no pot rebaixar aquests plantejaments ja assolits i que conformen un model de societat. Ni tampoc pot traspasar una desconfiança ridícula i injustificada vers l'escola concertada. De fet, el nou Estatut ha de mantenir i garantir el paper que correspon als pares i mares sobre l'educació dels seus fills, i no pot imposar, en cap cas, un model educatiu únic amb formes de laïcisme exclouent.

Aquesta discrepància es manté en el tràmit de presentació d'esmenes. Les esmenes n. 58 i 60 del Grup parlamentari de Convergència i Unió proposen modificar els apartats primer i tercer de l'article 21. En aquesta proposta desapareix la referència al caràcter laic del sistema educatiu i apareix, explícitament, la garantia de les famílies a educar els seus fills i filles, d'acord amb les seves conviccions religioses i morals. La redacció d'ambdues esmenes és la següent (BOPC, n. 211, de 28 de juliol de 2005, p. 16):

Apartat 1

Esmena núm.58

De modificació

G. P. de Convergència i Unió (15)

«Totes les persones tenen dret a una educació de qualitat i a accedir-hi en condicions d'igualtat. La Generalitat ha d'establir un model educatiu d'interès públic que garanteixi aquest dret.»

(...)

Apartat 3

Esmena Núm. 60

De modificació

G. P. de Convergència i Unió (17)

«L'ensenyament és gratuït en totes les etapes obligatòries, així com als altres nivells que la llei estableixi. Les mares i pares tenen dret a educar i garantir l'educació i l'ensenyament dels seus fills d'acord amb les seves conviccions morals, religioses, filosòfiques i pedagògiques, així com a elegir prioritàriament centre docent d'acord amb el que estableixi la llei.»

La Comissió d'Organització i Administració de la Generalitat i Govern Local, en la sessió del dia 29 de juliol de 2005, estudia el text de la Proposta de reforma de l'Estatut d'Autonomia elaborada per la Ponència, les esmenes presentades pels Grups parlamentaris, les esmenes transaccionals proposades i l'Informe de la Ponència.

Posteriorment, emet el Dictamen, on es manté, substancialment, la redacció de l'article 21 segons el text de la Ponència i on es recullen, per al posterior debat en el ple, les esmenes n. 58 i 60 del Grup parlamentari de Convergència i Unió (BOPC, n. 212, d'1 d'agost de 2005).

El Consell Consultiu dictamina la constitucionalitat de l'article 21.1 (BOPC, n. 217, de 6 de setembre de 2005). No obstant, dos vots particulars

neguen aquesta constitucionalitat. Aquests vots estan signats pel conseller Sr. Joaquim Borrell (p. 73) i pel conseller Sr. Agustí M. Bassols (p. 85).

El debat, en el ple del Parlament, es va realitzar en tres sessions, els dies 28, 29 i 30 de setembre de 2005 (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, n. 52, de 28 de setembre de 2005; n. 53, de 29 de setembre; i n. 54, de 30 de setembre).

El debat sobre la laïcitat es planteja cap al final de la primera de les sessions. La diputada Teresa Aragonès, del Grup d'Esquerra Republicana de Catalunya, clarifica de la següent manera el concepte de laïcitat, no negant la possibilitat d'un ensenyament confessional de la religió (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, n. 52, de 28 de setembre de 2005, p. 44):

Així, doncs, la laïcitat és un espai de coexistència d'una pluralitat de religions, de filosofies i de cultures; és la llibertat de consciència, de pensament, de religió; és la millor garantia de multiculturalitat; és la separació entre l'esfera íntima i privada de les creences de les persones i l'esfera pública, basada en el concepte de ciutadans que participen en els afers de tots. Per tant, l'ensenyament públic ha de ser forçosament laic, ja que des de l'Administració pública no es pot prendre partit o afavorir una confessió religiosa enfront d'una altra.

El tema concret de l'ensenyament escolar de la religió apareix en la intervenció de la diputada Núria de Gispert, del Grup de Convergència i Unió, mostrant el seu desacord amb el text de la ponència en les qüestions educatives (p. 48):

O en l'àmbit de l'educació; hi tenim tres esmenes. Creiem que el text de la Ponència és restrictiu des del punt de vista constitucional i no contempla l'educació com un dret de totes les persones, ni garanteix que els poders públics estableixin un model educatiu d'interès públic, ni tampoc el dret dels pares a escollir el tipus d'educació que volen per als seus fills i que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. Tampoc recull el dret a elegir prioritàriament el centre docent.

Tot això fa que mantinguem les esmenes presentades, ja que la proposta articulada a la Proposició de Llei de reforma de l'Estatut xoca amb l'article 27 de la Constitució espanyola, i xoca també amb el que durant vint-i-cinc anys ha estat una realitat pacífica en l'àmbit educatiu. I ja no diguem mantenir el terme «laic». Aquesta és una opció ideològica concreta, que va molt més enllà de la neutralitat que una norma com l'Estatut hauria de contenir. És, com he dit abans, confondre l'Estatut amb un programa polític o d'actuació del govern que sigui.

Seguidament, el diputat del Grup d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa, Jaume Bosch, parla obertament de no separar l'alumnat,

per l'ensenyament de la religió, en els centres de titularitat pública. El seu discurs, no obstant, inclou algun element de confusió (p. 49):

El tema clau -i ho sabem- és la laïcitat. Doncs parlem-ne. Per a nosaltres la laïcitat és la recerca d'un espai comú, religiós, de pensament o filosòfic, i no nega l'aprenentatge religiós de cadascú. La laïcitat no va contra ningú, és a favor de preservar un espai de convivència. I ara és més necessari que mai, en una societat catalana cada vegada més diversa i més plural. Tal com ho veiem, la laïcitat en l'ensenyament públic és la garantia de no separar nens i nenes per la seva religió; la laïcitat és incloent, és aplicar els mateixos principis, en el tema religiós, que hem aplicat en el tema de la normalització lingüística, no separar nens i nenes sota cap concepte. Però és que ni tan sols l'Església catòlica ho veu com un atac! Jo recomano a tothom que es llegeixi l'article publicat a *La Vanguardia*, fa poc, de l'arquebisbe de Barcelona, *La sana laicidad*, en que explica com veu l'Església, que evidentment no compartirem, però ho veu des del respecte, el tema de la laïcitat. No ho veu com un atac! Perquè, repeteixo, ho estem circumscriuint a l'ensenyament públic, i per tant em sembla que fins i tot el Consell Consultiu ha deixat clar que hi ha altres formes també, fins i tot en l'ensenyament públic, de fer referència al fet religiós. No és un atac a ningú, no és un atac a les creences religioses, entre altres coses perquè seria absolutament incoherent que grups polítics que tenim -i ens honorem d'això- molta gent creient en el nostre interior, en els nostres grups respectius, féssim un atac contra un sector de la societat. No va d'això el tema! No va d'això!

En el moment de les votacions, l'article 21 es vota de manera separada. El resultat evidencia la manca d'acord (p. 53): setanta-quatre vots a favor i seixanta-un en contra.

La sessió del dia 29 de setembre de 2005 conclou retornant al tema de la qüestió religiosa en l'ensenyament. Es vota una esmena transaccional, en congruència amb l'aleshores article 125 relatiu a les competències en matèria educativa -article 131 en el text definitiu-, que fa referència a l'article 21. L'esmena transaccional, que comporta l'actual redacció de l'article 21.2 és aprovada per cent vint-i-cinc vots a favor i nou vots en contra (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, n. 53, de 29 de setembre de 2005, p. 53).

Un cop acabades les votacions, el diputat del Grup d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa, Jaume Bosch, intervé per explicar la seva oposició al nou redactat, indicant que és generador de confusió (p. 53):

Gràcies, president. Bé. Per explicar el nostre vot negatiu en aquesta segona transaccional. Segur que a ningú en aquesta cambra li sorprendrà el que vaig a comentar en nom del Grup d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa.

Hem estat actius defensors de la definició que l'ensenyament públic sigui laic. Ens satisfà, doncs, que, malgrat enormes pressions, es mantingui aquesta definició de laic per a l'ensenyament per als centres de titularitat pública. Però el nou text, a parer nostre, violenta, en lloc d'aclarir, el que vàrem aprovar ahir. S'hi ha afegit un paràgraf que, tot i que incorpora allò que diu la Constitució, pot introduir confusió i fins i tot desvirtuar la laïcitat que el mateix article predica.

Les presses no ajuden mai a construir un bon redactat, a vegades són necessàries, però ha anat així. Tal com queda ara pensem que pot generar confusió, interpretacions contradictòries, fins i tot -i això és el que més ens preocupa-, dins de la comunitat educativa de cada centre.

Aquest vespre, quan hem conegut el text, diverses persones coneixedores del món de l'ensenyament en feien interpretacions absolutament contradictòries. És bo que l'Estatut deixi oberts els models, no és bo que fomenti contradiccions o incògnites. A nosaltres, ens agradava més, pensàvem que era més encertat el text aprovat ahir per aquest Parlament, per això no hem subscrit la transaccional i per això hi hem votat en contra.

Moltes gràcies.

El posterior tràmit parlamentari a les Corts Generals no va afectar al redactat de l'article 21.2 de l'Estatut d'Autonomia, que continua vigent amb el redactat adoptat pel Parlament de Catalunya (BOPC, n. 224, de 3 d'octubre de 2005).

K) La Llei d'Educació de Catalunya

La Llei d'Educació de Catalunya no entra en detalls o plantejaments sobre la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, D'acord amb el marc establert per l'Estatut d'Autonomia, l'escola pública catalana es defineix com «inclusiva, laica i respectuosa amb la pluralitat» (article 93.2) i reconeix el dret de les famílies per a què llurs fills rebin la formació religiosa i moral que vagi d'acord amb les seves conviccions (article 2.1.p).

En aquest context, el Grup parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya no reprèn els plantejaments sobre una cultura religiosa per a tot l'alumnat, que va exposar i defensar, en el Parlament espanyol, en la tramitació de la LOE.

El Projecte de Llei d'educació es va admetre a tràmit, per la Mesa del Parlament, en data 2 de setembre de 2008, ordenant-se la seva publicació

(BOPC, n. 317, de 8 de setembre de 2008, p. 3-52). La definició de l'escola pública com a laica i el dret de les famílies per a què els seus fills rebin la formació religiosa i moral d'acord amb els seves conviccions queden anticipats en els articles 83.2 i 2.b.8) del text del projecte de llei.

Aquest projecte rep dues esmenes a la totalitat. Una per part del Grup parlamentari del Partit Popular de Catalunya i l'altra pel Grup Mixt (BOPC, n. 347, de 10 de novembre de 2008, p. 15). El debat d'aquestes dues esmenes es realitza en la sessió del Ple del Parlament del dia 12 de novembre de 2008 (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, n. 64, de 12 de novembre de 2008, p. 85-101), essent rebutjades per cent divuit vots en contra i setze a favor.

En aquest debat no s'entra en aspectes relatius a l'ensenyament de la religió. No obstant, es troben dues referències, no massa explícites, en les intervencions de la diputada del Grup parlamentari de Convergència i Unió, Irene Rigau, i de la diputada del Grup parlamentari d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa, Dolors Camats.

La diputada Irene Rigau parla de molts canvis que trenquen el «model clàssic de civisme», entre ells els «canvis de religiositat» (p. 96). Per la seva banda, la diputada Dolors Camats va més enllà expressant l'oportunitat d'un debat per «incorporar la laïcitat com un principi inclusiu en el nostre sistema educatiu, com a garant del respecte i la llibertat de creences en un moment que la diversitat en el nostre país i a les nostres aules és més gran que mai» (p. 100).

El text d'aquest projecte de llei registra un total de 675 esmenes a l'articulat (BOPC, n. 422, d'11 de març de 2009). Entre aquestes esmenes, es troben poques referències, tant a l'ensenyament de la religió, com al caràcter laic de l'escola pública.

Un redactat que podria ser contrari a les condicions d'igualtat en l'elecció de plaça als centres educatius, pot insinuar-se, ja que la redacció no és molt clara, en l'esmena n. 4 del Grup parlamentari del Partit Popular, que proposa l'addició de noves finalitats a l'article 2. Entre elles, es troba una que combina la lliure elecció de centre amb el respecte a les conviccions morals, ètiques i religioses de les famílies. La redacció és la següent (p.4):

f) Establir un sistema d'escolarització que respecti al màxim el dret a la lliure elecció de centre en tots els nivells educatius i el respecte a les conviccions morals, ètiques i religioses de les famílies catalanes en un entorn de pluralitat moral i religiosa en el marc dels drets humans, la constitució i l'estatut.

L'esmena n. 10 del Grup parlamentari d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa proposa la laïcitat com a «principi integrador i marc comú de convivència de totes les conviccions religioses i filosòfiques», en el redactat de l'article 2.a) (p. 129). Aquesta posició, de caràcter més ideològic, que pràctic, serà mantinguda fins al debat final.

Aquestes poques referències no són tingudes en compte, exceptuant matisos formals, ni en l'Informe de la Ponència (BOPC, n. 461, de 6 de maig de 2009), ni en el Dictamen de la Comissió d'Educació i Universitats (BOPC, n. 466, de 12 de maig de 2009), que mantenen en aquests temes l'estructura del text del projecte.

El debat en el ple del Parlament es realitza en la sessió d'1 de juliol de 2009 (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, n. 387, d'1 de juliol de 2009, p. 18-42). La qüestió de la laïcitat com a principi es manté, com s'acaba d'indicar, en la intervenció de la diputada Dolors Camats del Grup parlamentari d'Iniciativa per Catalunya Verds - Esquerra Alternativa (p.35):

Sincerament, parlant de les nostres esmenes, em costa de creure que algunes de les discrepàncies que tenim no puguin ser compartides per alguns de vostès. De debò només dotze diputats d'aquest Parlament creuen, com diu la nostra esmena 27, que la laïcitat és un principi integrador i marc comú de convivència de totes les conviccions religioses i filosòfiques?

En la votació final de les esmenes i capítols de la llei, aquesta esmena és refusada per cent tretze vots en contra i quinze vots a favor (p. 40).

L) La LOMCE

Els treballs preparatoris de la LOMCE i la seva posterior tramitació parlamentària han transcorregut en un període de temps relativament ràpid per una obra de tanta complexitat com és una reforma educativa. Entre l'anunci de la modificació normativa a la seva plasmació ha passat poc més d'un any.

En aquest període de temps s'han succeït molts canvis i moltes improvisacions sense cap tipus d'explicació. El resultat final ha estat la reforma

d'una llei -la LOE-, que no deixa de ser un canvi total de la mateixa, i la introducció de molts canvis en el sistema educatiu que ja es veurà com es concreten en el seu posterior desenvolupament reglamentari.

Als efectes del present estudi, destaca la supressió de l'ensenyament de l'educació per la ciutadania i l'establiment d'una doble franja d'optativitat, en les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria. Aquesta doble franja d'optativitat contempla una franja exclusiva entre l'ensenyament de la religió i l'educació en valors. I una altra entre aquestes dues -possibilitant-se d'aquesta manera que es puguin cursar ambdues- amb la resta de matèries específiques.

La nova llei estableix una divisió entre assignatures troncales i específiques. La religió es configura com una assignatura específica. S'equipara, d'aquesta manera, a la resta d'assignatures específiques previstes en la llei, amb la novetat de computar en l'expedient acadèmic de l'alumnat.

La reforma de la LOMCE ha obert moltes altres polèmiques. Entre aquestes destaquen les relatives a l'ensenyament de les llengües cooficials de l'Estat espanyol -amb especial incidència a la llengua catalana per la configuració del sistema educatiu a Catalunya- i l'ensenyament en aquestes llengües. El règim de concerts o les qüestions relatives a la gestió, la participació de la comunitat educativa i el control dels centres de titularitat privada, també, han estat molt presents en el debat parlamentari.

En aquest context, el debat és antagònic, essent impossible la trobada de punts de coincidència. Els continus canvis introduïts, abans i durant la tramitació parlamentària, en aquest últim cas pel grup parlamentari que dona suport al Govern, dificulten trobar una coherència en els arguments exposats.

La possibilitat d'un ensenyament de la cultura religiosa per a tot l'alumnat, apuntat pel Grup parlamentari d'Esquerra Republicana en el debat de la LOE, no és planteja en aquest debat.

La tramitació parlamentària d'aquesta llei s'inicia el dia 21 de maig de 2013, amb la reunió de la Mesa del Parlament que acorda la publicació del text, l'obertura d'un termini de presentació d'esmenes fins el dia 11 de juny de 2013 i l'encàrrec del dictamen a la Comissió d'Educació i Esports (BOCG, Sèrie A, n. 48-1, de 24 de maig de 2013).

En el text del projecte de llei s'observa la doble franja d'optativitat, tant per a l'etapa d'Educació primària (modificació de l'article 18.3 de la LOE per l'article únic punt 8), com per a l'Etapa d'Educació secundària obligatòria (modificació dels articles 24.3 i 25.4 de la LOE per l'article únic punts 13 i 14).

En els dos cursos de batxillerat, l'ensenyament de la religió figura amb la resta de matèries específiques, en funció de la regulació i de la programació de l'oferta educativa que estableixi cada Administració educativa i en el seu cas de l'oferta dels centres docents (nous articles 34 bis.5 i 34.ter.5 introduïts per l'article únic punts 23 i 24).

Finalment, la disposició addicional segona es modifica, introduint-se un tercer paràgraf relatiu a la determinació del currículum, els estàndards d'aprenentatge avaluable i els materials didàctics (modificació realitzada per l'article únic punt 80).

El text del projecte de llei registra 770 esmenes (BOCG, Sèrie A, n. 48-2, de 18 de setembre de 2013), de les quals onze són a la totalitat, demanant la devolució del text al Govern. La soledat del Grup parlamentari Popular, en la defensa d'aquest projecte governamental, queda perfectament identificada.

Vuit de les onze esmenes a la totalitat expressen clarament, d'una banda, la seva oposició a la supressió de l'ensenyament de l'educació per a la ciutadania com assignatura o àrea obligatòria per a tot l'alumnat; i de l'altra, el reforçament de l'Església catòlica en l'àmbit educatiu, tant en l'ensenyament de la religió, com en l'afavoriment als centres docents privats.

L'esmena n. 1, signada pel diputat de Compromís-Equo, Joan Baldoví, dins del Grup Mixt, carrega expressament contra l'afavoriment de l'ensenyament privat en els següents termes (p. 3):

És una proposta que afavoreix a l'ensenyament privat i particularment al religiós, ja que admet la legalitat del finançament públic dels centres que discriminen l'alumnat en funció del sexe, com fan alguns centres d'ideologia ultraconservadora, consagra -mai millor dit- i reforça la presència de la religió en el currículum escolar.

L'esmena n.2 del Grup parlamentari d'Esquerra Plural utilitza termes molt durs contra l'Església catòlica i demana la derogació dels Acords amb la Santa Seu. La redacció és la següent (p. 5-6):

És un contrareforma segregacionista, sexista i adoctrinadora que restaura vells itineraris selectius (...). Potencia a més l'ensenyament de la religió i imposa una alternativa «dura i avaluable» al gust de la jerarquia catòlica, permetent així mateix

l'ensenyament separat per sexes assegurant finançament públic als centres ultraconservadors que la practiquen (...)

Una educació laica que respecti la llibertat de consciència i elimini del currículum escolar tota forma d'adoctrinament. Això exigeix derogar els acords amb la Santa Seu i altres religions, excloure l'educació religiosa de l'horari lectiu i suprimir la simbologia religiosa dels centres escolars.

L'esmena n. 3 del Grup parlamentari d'Unió Progrés i Democràcia recull un conjunt de mesures correctores a la redacció del projecte de la LOMCE. La mesura n. 3 fa referència al caràcter laic del sistema educatiu (p. 10):

Un currículum integrador i laic, preocupat per l'educació en valors, i per tant amb assignatures orientades al compliment del precepte constitucional segons la qual «l'educació tindrà per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i els drets i llibertats fonamentals» (CE 27.2). Per tant, el currículum no ha de contenir assignatures confessionals ni continguts orientats a l'adoctrinament religiós, ideològic o identitari. Pel contrari, hi haurà una matèria específica sobre educació ètica i valors cívics, que serà assignatura obligatòria a 4rt d'ESO, i es mantindrà la presència de la Filosofia com a matèria obligatòria als dos cursos de Batxillerat.

L'esmena n. 4, signada pels diputats d'Amaiur, dins del Grup Mixt, també, posa èmfasi en l'adoctrinament en valors conservadors que proposa el projecte. La redacció és la següent (p. 14):

A això s'ha d'afegir el risc més que manifest d'adoctrinament en valors conservadors que presenta aquest projecte, aquest esperit d'eliminació de les visions de la societat que incomoden al partit governant. Ens resulta inquietant aquest objectiu clarament ideologitzant, com queda patent per exemple amb la impartició de l'assignatura de religió, dissenyada per bisbes ultraconservadors o el pas endarrere en les polítiques d'igualtat de gènere derivades del tractament favorable atorgat a les escoles que segreguen per sexes.

L'esmena n. 6, signada pel diputat d'Esquerra Republicana-Catalunya-Sí, Joan Tardà, dins del Grup Mixt, qualifica aquesta reforma d'hereva del nacionalcatolicisme, i considera molt lamentable la desaparició de l'educació per la ciutadania, com a reivindicació de la jerarquia de l'Església catòlica assumida pel Govern. La redacció és la següent (p. 16):

D'igual manera, es consolida un model d'escola confessional, hereva del nacionalcatolicisme que nega la llibertat de consciència, que estableix la religió com a matèria fonamental, agreujant encara més l'actual situació -no compartida pel republicanisme- de presència de l'ensenyament de la religió en el sistema escolar públic mitjançant un professorat, pagat per l'Administració pública, però designat i

controlat per la pròpia Església. L'ofensiva de la jerarquia de l'Església Catòlica és tant més inacceptable -i lamentable la seva assumpció per part del govern- en quan va en paral·lel a l'expulsió del currículum de l'assignatura d'Educació per la Ciutadania, que havia estat qüestionada per la Conferència Episcopal.

L'esmena n. 7, signada pels diputats de Coalició Canària-Nova Canàries, dins del Grup Mixt, posa, igualment, l'èmfasi en la desaparició de l'obligatorietat de l'educació en valors i el paral·lel reforçament de l'ensenyament de la religió. La redacció és la següent (p. 19):

Aquest projecte de llei passa per alt les recomanacions normatives i empíriques excloent l'educació en valors, factor determinant en qualsevol democràcia, imposant l'assignatura de religió; i eliminant assignatures relacionades amb els valors i el tractament de la igualtat de gènere i l'educació mixta.

L'esmena n. 8, signada per la diputada del Bloc Nacionalista Gallec, Rosana Pérez, dins del Grup Mixt, critica l'oposició del projecte a un ensenyament laic. La redacció és la següent (p. 24):

Es oposat a un ensenyament laic, ja que reforça la confessionalitat a l'establir que tant la matèria de religió com la seva alternativa seran avaluables i, per tant, la seva nota es tindrà en compte per a la mitjana del curs que provocarà un augment considerable de l'alumnat matriculat a religió.

Finalment, l'esmena n. 11 del Grup parlamentari socialista crítica la supressió de l'assignatura d'educació per la ciutadania i adverteix que en nou plantejament de l'ensenyament de la religió trenca el que qualifica de «vigent i difícil consens» sobre aquesta qüestió. La redacció és la següent (p. 33):

Per altra part, el projecte suposa debilitar l'educació en valors democràtics, eliminant l'assignatura d'Educació per la ciutadania i els drets humans. També en aquest punt, atenent a més a les recomanacions dels organismes internacionals, el Consell d'Estat ha recomanat el manteniment de l'assignatura de forma obligatòria per a garantir continguts com el de formació en ciutadania democràtica, drets humans i igualtat, tal i com inclouen en els seus currículums educatius la majoria dels països europeus (...).

Pel contrari, la inclusió de l'assignatura de Religió i les seves alternatives entre les assignatures específiques que ha de cursar obligatòriament tot l'alumnat, i per tant computables a efectes de mitjana i obtenció de beques, imposant a l'alumnat que no vol cursar-la una alternativa «dissuasiva», trenca el vigent i difícil consens sobre la presència de la religió a l'escola i atempta contra el principi de neutralitat de l'Estat en matèria religiosa.

El debat de les esmenes a la totalitat es produeix en el Ple del Congrés dels Diputats en la sessió del dia 16 de juliol de 2013 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 129, de 16 de juliol de 2013). Els ànims d'aquest

debat es crispen amb la intervenció del Ministre d'Educació, Cultura i Esport, José Ignacio Wert, quan parla «d'ignorància palmària» sobre el coneixement, per part d'alguns diputats i diputades, dels continguts del projecte de llei (p. 34).

Les onze esmenes a la totalitat són refusades, però evidencien una manca absoluta d'enteniment entre els plantejaments governamentals i els partits polítics de l'oposició. Les esmenes són refusades per cent setanta-nou vots en contra i cent quaranta-nou vots a favor (p. 57).

Els preceptes del projecte de llei no afavoreixen un debat constructiu sobre els diferents aspectes del sistema educatiu. Els arguments de les esmenes a la totalitat reapareixen en les esmenes a l'articulat. L'Informe de la Ponència (BOCG, Sèrie A, n. 48-3, de 24 de setembre de 2013) i el Dictamen de la Comissió (BOCG, Sèrie A, n. 48-4, de 8 d'octubre de 2013) segueixen els plantejaments del projecte governamental en les qüestions relatives a l'educació en valors i a l'ensenyament de la religió.

Els debats parlamentaris en el Congrés dels Diputats es realitzen, en el si de la Comissió d'Educació i Esports, en les sessions dels dies 24, 25 i 26 de setembre de 2013 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 405, de 24 de setembre de 2013; n. 408, de 25 de setembre; i n. 409, de 26 de setembre). El debat del Congrés en ple es realitza en la sessió del dia 10 d'octubre de 2013 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 145, de 10 d'octubre de 2013).

La crispació continuada del debat es pot observar en la següent intervenció del diputat d'Esquerra Republicana-Catalunya-Sí, Joan Tardà (p. 8):

Senyor Wert, el seu sectarisme no té perdó (...). La seva nostàlgia no té perdó (...). El seu classisme no té perdó (...). El seu nacionalisme no té perdó (...). La seva irresponsabilitat no té perdó (...). El seu fanatisme no té perdó (...). La seva hipocresia política no té perdó (...). En resum, defensem la postura de les persones que no tenen interessos creats per a enriquir-se amb l'escola, ni nostàlgia d'un passat que ni va ser millor ni hauria, tan sols, de plantejar-se apropar-se a ell.

Un altre exemple d'aquesta crispació es troba en l'escenificació del diputat d'Amaiur, Xabier Mikel Errekondo, que sosté dos llibres amb els braços en creu, manifestant (p. 9): «Senyories, aquesta és la seva educació: obeir i callar i, si no, castigat, com es feia en l'escola, castigat».

El rerefons del debat de la LOE sobre l'educació per la ciutadania ressona perfectament en el discurs del Grup parlamentari Popular, en veu de la diputada María Sandra Moneo (p. 23):

Tampoc ens espanta obrir debats si aquests responen al compliment de la legalitat vigent. Vostès utilitzen el debat religiós perquè el que realment els incomoda és que les famílies puguin escollir lliurement la formació dels seus fills i que aquesta no respongui a doctrina que intentaren imposar amb la seva assignatura estrella: Educació per la ciutadania. Senyoria, aquest projecte de llei no obligarà a que cap família tingui que acudir als tribunals per defensar el dret constitucional que els garanteixi poder educar als seus fills conforme a les seves pròpies conviccions, perquè s'han acabat les imposicions, perquè s'ha acabat l'adoctrinament, perquè sempre hi haurà alternativa.

La votació de conjunt del projecte de llei registra cent vuitanta-dos vots a favor, cent trenta-set vots en contra i dues abstencions (p. 79).

La tramitació en el Senat continua amb les mateixes argumentacions. Es registren vuit propostes de veto i 896 esmenes a l'articulat (BOCG, Senat, n. 259, de 6 de novembre). L'Informe de la Ponència (BOCG, Senat, n. 266, de 15 de novembre) i el Dictamen de la Comissió (BOCG, Senat, n. 268, de 19 de novembre) continuen en la línia del plantejament del projecte del Govern en els temes relatius a l'ensenyament de la religió i a l'educació en valors.

El debat en el Ple del Senat es realitza en les sessions dels dies 20 i 21 de novembre de 2013 (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 86, de 20 de novembre de 2013; i n. 87, de 21 de novembre). La tramitació en el Senat conté esmenes al text del Congrés dels Diputats (BOCG, Sèrie A, n. 48-7, de 27 de novembre). Aquests esmenes són debatudes en el ple de Congrés dels Diputats en la sessió del dia 28 de novembre de 2013 (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Ple, n. 162, de 28 de novembre de 2013).

6.1.3.- El debat parlamentari

El debat parlamentari, fora de la tramitació de les iniciatives legislatives, acostuma a centrar-se en aspectes específics d'una qüestió concreta. Aquestes iniciatives parlamentàries no legislatives revesteixen les dues següents formes:

a) Les preguntes escrites al Govern, que poden respondre's de la mateixa manera o oralment, generalment en aquest últim supòsit en comissió.

b) Les mocions, en les que es demana el posicionament de la cambra sobre la determinada qüestió que es planteja. En aquests casos solen tramitar-se en el ple.

En aquest apartat ens centrem en dos aspectes repetitius en l'activitat parlamentària, com són la situació laboral del professorat de religió i els Acords de l'Estat espanyol amb la Santa Seu. També, ens aturem en un aspecte que últimament està irrompent a l'escena parlamentària, com és la presència de la simbologia religiosa a les aules.

A) El personal docent de l'assignatura o matèria de la religió

Les qüestions relatives al professorat de religió han estat molt presents en el debat parlamentari. A banda de les tramitacions parlamentàries de les lleis, consten almenys cinquanta-nou expedients en el Congrés dels Diputats i cinquanta-cinc en el Senat. Les competències estatals en el tema de l'ensenyament de la religió han comportat que el Parlament de Catalunya hagi quedat més al marge en aquests temes.

Les qüestions plantejades comprenen aspectes molt diferents. Aquests es sintetitzen en la següent taula, que es troba detallada en l'annex 3, punt 13:

<i>Tema</i>	<i>Congrés</i>	<i>Senat</i>	<i>Total</i>
Qüestions estrictament laborals	15	14	29
Qüestions econòmiques i pressupostàries	25	9	34
Selecció del professorat	2	0	2
Titulació del professorat	1	0	1
Número de professorat	5	14	19
Acomiadaments	4	13	17
Religió islàmica	2	3	5
Valor acadèmic assignatura de religió	5	2	7
Total	59	55	114

Taula 24. Professorat de religió. Qüestions parlamentàries

Aquestes iniciatives parlamentàries comprenen des de la dècada dels vuitanta del segle passat fins al moment present, circumstància que demostra la rellevància del tema tractat durant més de trenta anys. Els motius són molt diversos en funció de les circumstàncies de cada moment. La intencionalitat de les preguntes, també, és molt diferent. En la rúbrica relativa a les qüestions econòmiques i pressupostàries, es poden trobar, tant preguntes parlamentàries

relatives a la despesa global, com preguntes relatives al endarreriment en el pagament del professorat.

La precarietat durant molts anys del col·lectiu del personal docent de religió es posa de manifest, com ja s'ha indicat en l'apartat anterior, en la tramitació parlamentària de la LOE; a partir de la qual, es dignifica substancialment la relació laboral d'aquest col·lectiu, que pot accedir a una contractació indefinida.

Les iniciatives parlamentàries relatives als acomiadaments i a les qüestions estrictament laborals es refereixen, generalment, a les discriminacions en el règim jurídic d'aquest col·lectiu, en relació a la resta de docents.

Les qüestions relatives al professorat de religió islàmica es plantegen, de manera principal, l'any 2004. Tracten, tant dels criteris i garanties per al seu nomenament, com dels requisits de titulació exigits.

Finalment comentar, com des de l'any 2012 i, de manera principal, durant l'any 2013, coincidint amb l'anunci i tramitació de la LOMCE, s'han succeït un conjunt d'intervencions parlamentàries relatives al valor acadèmic de l'assignatura de religió.

B) La denúncia dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu

Aquesta és una qüestió que, des de l'any 2002, ha generat vint-i-un expedients en el Congrés dels Diputats i deu al Senat, la majoria dels quals s'han tramitat en els últims quatre anys. En el cas del Senat, vuit dels deu expedients tramitats, ho han estat a instància del senador del Grup parlamentari Entesa Catalana de Progrés, Joan Saura, entre els anys 2012 i 2013. El detall d'aquests expedients es troba en l'annex 3, punt 14.

La denúncia dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, tant quan s'ha plantejat de manera concreta, com quan ha sortit en el debat de les lleis educatives, és considerada com una via per eliminar, del sistema educatiu, la presència de l'ensenyament de la religió confessional.

Aquesta denúncia mai ha tirat endavant i sempre s'ha utilitzat com un mecanisme per fixar una posició ideològica. Un plantejament d'aquest tipus no

s'ha acompanyat, en cap ocasió, d'una proposta alternativa i conciliadora que possibilités un ensenyament, per a tot l'alumnat, d'una cultura religiosa.

C) La presència de la simbologia religiosa a les aules

El plantejament d'aquestes qüestions és relativament recent, tant en el les Corts Generals, com en el Parlament de Catalunya. A efectes del present estudi, esdevenen interessants, tant les qüestions relatives a les vestidures, sobre tot l'ús del vel, com les qüestions relatives a la presència de simbologia religiosa -principalment crucifixos- a les aules.

El tema de l'ús del vel, especialment l'integral, és complex. En data 23 de juny de 2010, el Senat va aprovar una moció, a instància del Grup parlamentari Popular, en la que s'insta al Govern espanyol a prohibir l'ús del vel integral en els espais públics. La moció va ser aprovada per 131 vots a favor i 129 en contra (Diari de sessions del Senat, Ple, n. 85, de 23 de juny de 2010, p. 4540-4553). En data 1 de juliol de 2010, el Parlament de Catalunya va rebutjar una moció similar, a instàncies del mateix grup, en una sessió marcada per un fort enrenou en les votacions (Diari de sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie P, d'1 de juliol de 2010, p. 24-32).

El tema dels crucifixos s'ha plantejat en el si de la Comissió d'Educació i Esports del Congrés dels Diputats, arran de la ja comentada sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de 3 de novembre de 2009, relativa a Itàlia, sobre la presència de simbologia religiosa als centres educatius -apartat 5.5.4-. En la sessió d'aquesta Comissió del dia 2 de desembre de 2009, es va debatre la proposició no de llei que demana la retirada dels símbols religiosos dels centres educatius públics, presentada pels Grups parlamentaris d'Esquerra Republicana i d'Izquierda Unida - Iniciativa per Catalunya Verds (número d'expedient 161/001322).

Aquesta proposició va ser rebutjada i es va reconvertir en els termes d'una esmena transaccional presentada pel Grup parlamentari Socialista, en el sentit de traslladar la qüestió al Govern, per tenir-la present en la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa; reforma que, en aquell moment, estava present en l'agenda governamental. La proposició no de llei es va aprovar per

vint vots a favor i setze en contra (Diari de sessions del Congrés dels Diputats, Comissions, n. 431, de 2 de desembre de 2009).

La complexitat del tema es pot identificar en la intervenció de la diputada del Grup parlamentari de Convergència i Unió, Mercè Pigem, que apunta als temes de l'herència cultural i de l'autonomia dels centres (p. 22-23):

Convergència i Unió, des del principi bàsic que creem que és la tolerància de totes les creences, no va a poder donar suport a aquesta iniciativa ni en la seva versió d'esmena transaccional. I no ho anem a poder fer, en primer lloc, des d'una defensa de la nostra cultura, no tant d'un fet religiós, sinó d'un fet cultural. Creiem que aquesta no és una qüestió senzilla (...) A més, no li donarem suport tampoc perquè nosaltres volem defensar l'autonomia dels centres (...) perquè són els centres els que millor coneixen quin tipus d'alumnes tenen, què és el que pensen els pares, quina és la inserció cultural en la que viuen, i què és el que volen dir al respecte. Pel tant, des de la defensa de que pensem que no es pot prohibir ni tampoc es pot imposar, nosaltres no anem a donar suport aquesta iniciativa en la versió transaccional que se'ns ofereix.

6.1.4.- Conclusions

Les conclusions d'aquesta vessant del debat poden sintetitzar-se en les següents:

a) La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu és una qüestió que va aconseguir l'acord dels principals grups parlamentaris en el moment de l'elaboració del text constitucional.

b) Entre les justificacions de la presència d'aquest ensenyament, en la fase de tramitació parlamentària al Congrés, es troba la necessitat de no segregar a l'alumnat per ideologies i creences religioses i evitar la confrontació que aquesta circumstància ha tingut en el nostre passat recent.

c) En la mateixa línia argumental, es considera que l'ensenyament escolar de la religió és una mostra del pluralisme de la societat dins del sistema educatiu i del paper dels Poders públics com a peça clau en el disseny de l'engranatge del sistema educatiu.

d) El desenvolupament legislatiu del text constitucional apunta, molt clarament, des del principi, com la manca d'entesa entre les principals opcions polítiques, en matèria educativa, no es troba, tant en la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, com en l'articulació entre

una xarxa pública i una xarxa privada de centres docents, que històricament han coexistit en el nostre país, i continuen coexistint.

e) El canvi de majories parlamentàries, sempre que l'aritmètica ho ha possibilitat, ha comportat un canvi de normativa educativa. En aquests canvis normatius, els plantejaments antagònics han conduït els debats, des del seu inici fins a la seva finalització. Un cop conclusos els debats, l'argumentari exposat s'ha utilitzat per presentar els corresponents recursos d'inconstitucionalitat.

f) La ubicació de la religió dins del sistema educatiu, formalment, pot contemplar-se des de dues posicions diferents. D'una banda, dins de l'articulat, com la resta d'àrees o matèries; d'una altra, en una disposició addicional, com si fos un element estrany o diferent dins del sistema educatiu.

g) La possibilitat de l'ensenyament escolar de la religió comporta el plantejament del que farà la resta de l'alumnat que no cursi religió, mentre els seus companys i companyes assisteixin al seu estudi. Una de les propostes formulades des dels grups polítics de la dreta parlamentària és la d'alternança entre l'ensenyament escolar de la religió i l'ensenyament de l'ètica.

h) Reprenent la idea del consens, es pot observar com en el procés d'elaboració de la Constitució, dels Estatuts d'Autonomia i dels Acords de Cooperació amb les Entitats religioses, esdevenen essencials les converses extraparlamentàries entre els grups polítics, per tal de possibilitar un debat parlamentari més fluït i constructiu.

i) Una fractura seriosa en el consens constitucional es produeix amb la LOCE. La possibilitat d'un ensenyament de la religió per a tot l'alumnat queda desvirtuat per la segregació de l'alumnat segons les seves creences.

j) El debat de la LOE aporta, en seu parlamentària, un element nou, la possibilitat de l'ensenyament d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat. Aquesta idea està present, tant en la fase de compareixences, com en el discurs del Grup parlamentari d'Esquerra Republicana.

k) En el debat sobre la tramitació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, que es realitza de manera paral·lela al de la LOE, s'observa com els partits polítics catalans no descendeixen a tant detall de propostes concretes, com ho fan en relació a la LOE.

l) En l'article 21 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, que combina el caràcter laic de l'ensenyament públic amb el dret de les famílies a que els seus fills i filles rebin l'ensenyament religiós i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions, no va ser possible assolir un acord de tots els grups parlamentaris.

m) La possibilitat d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat no s'ha tornat a plantejar, en seu parlamentària, amb posterioritat a la tramitació de la LOE.

n) El debat de la LOMCE introdueix més elements d'enfrontament que de consens en el debat sobre el sistema educatiu. La nova reforma educativa respon al plantejament d'un únic partit polític.

o) En el debat de la LOMCE es plantegen com antagònics, i incompatibles, l'educació en valors i l'ensenyament de la religió. El paral·lelisme, d'una banda, entre la supressió de l'assignatura o matèria d'educació per la ciutadania i els drets humans amb, d'una altra, el caràcter avaluable de l'ensenyament de la religió -que es presenta com alternativa a l'educació en valors-, no preveuen una durada massa llarga d'aquesta nova llei, que, segurament, serà canviada quan l'aritmètica parlamentària ho permeti.

p) La presència de la simbologia religiosa als centres docents, tant de manera individual per part dels membres de la comunitat educativa, com de manera estructural per part dels centres, plantegen qüestions no fàcils de solucionar, i que s'escapen de l'àmbit estrictament educatiu.

6.2.- El debat social

El debat social pretén constar l'interès del conjunt de la societat pel tema que es planteja en la present tesi. En aquest punt es mostra el resultat de l'anàlisi dels dos diaris seleccionats -*La Vanguardia* i *El Periódico*-, d'acord amb els paràmetres establerts en l'epígraf 1.5.2.A).

L'anàlisi realitzada es presenta en els quatre apartats següents: els fets concrets, les temàtiques reiterades, les cartes dels lectors i de les lectores i les conclusions.

El detall de les referències concretes consultades d'ambdós diaris, seguint la mateixa estructura expositiva d'aquests apartats, es troba en l'annex 7.

6.2.1.- Els fets concrets

Des de l'adveniment de la democràcia, al menys en les 12 situacions que en aquest apartat es plantegen, el debat sobre la ubicació de la religió en el sistema educatiu ha despertat un cert interès social.

A) La Constitució espanyola de 1978

El procés constituent es troba més amplament tractat en el cas de *La Vanguardia* que en d'*El Periódico*, degut a que la primera edició d'aquest últim és de finals d'octubre de 1978.

Entre els fets cronològics i les temàtiques presents en el procés constituent, es poden distingir les següents qüestions, en les que els aspectes relatius a la ubicació de la religió dins dels sistema educatiu hi són presents:

a) La posició de l'Església catòlica davant la nova Constitució. En els moments en que comença a preparar-se el procés constituent, en la tardor de 1977, *La Vanguardia* recull dos articles relatius a la Declaració col·lectiva de l'episcopat i a la postura dels bisbes sobre la Constitució.

b) Les qüestions relatives a la nova regulació de la llibertat religiosa i a la negociació del nou concordat es troben en dos articles dels mesos d'hivern de 1978.

c) Les qüestions educatives en el debat constituent van protagonitzar moments de molta tensió que van estar a punt de trencar el consens. De fet, el PSOE va abandonar la ponència constitucional pels temes relatius a la religió. En un titular l'educació va ser considerada el tema «rei». La notícia del consens final va tenir molt presents els aspectes que havien generat majors friccions, entre ells l'educació i la religió. Aquestes circumstàncies es troben recollides en diferents informacions de la premsa.

d) De manera paral·lela al debat constituent, els aspectes educatius, entre els quals es troba l'ensenyament de la religió, van tenir, també, el seu protagonisme, tant en les pàgines d'opinió de la premsa, com en el comentari d'algunes notícies. Els articles d'opinió defensen molt intensament la presència de la religió dins del sistema educatiu. La presència de la postura de l'Església

catòlica es troba present, tant en els articles d'opinió, com en el comentari de les notícies. El canvi de model, la configuració d'un sistema educatiu democràtic, comporta la necessitat de definir els camins d'aquest.

e) El referèndum constitucional és tractat de manera ampla per ambdós diaris. *La Vanguardia* es refereix a les reunions de la Conferència Episcopal Espanyola i a la seva posició davant del referèndum constitucional. *El Periódico* recull diferents articles d'opinió sobre la postura de l'episcopat i el vot de la població catòlica, i el dia posterior al referèndum dedica el tema del dia a una comparació entre les Constitucions de 1931 i 1978, on els aspectes religiosos hi són molt presents.

B) Els Acords entre la Santa Seu i l'Estat espanyol de 1979

El procés d'elaboració d'aquests Acords, molt en paral·lel a la Constitució, es troba reflectit en alguns articles de *La Vanguardia*. *El Periódico*, com ja s'ha indicat, encara no existia en aquelles dates.

L'adopció dels Acords, el detall del seu contingut i l'especial referència al caràcter opcional de l'ensenyament escolar de la religió es troben recollits, de manera destacada, en ambdós diaris.

C) La Llei Orgànica de l'Estatut de centres escolars

La tramitació parlamentària d'aquesta llei va ser molt llarga, superant els dos anys, ja que va patir la dissolució del Parlament amb motiu de les eleccions de març de 1979.

En aquest període es barregen, informacions relatives a la realitat del nou curs escolar -on per primer cop la religió catòlica ja no és l'oficial de l'Estat-, amb l'explicació per part de la jerarquia catòlica dels seus plantejaments en relació a l'ensenyament escolar de la religió, i amb els debats parlamentaris sobre la regulació del dret a l'educació. D'acord amb aquests tres temes, s'agrupen les informacions publicades en aquest període:

a) L'inici del curs escolar el setembre de 1979 tenia, entre altres novetats, la llibertat per primer cop d'optar o no per l'ensenyament de la religió catòlica, amb independència de les creences de les famílies. *La Vanguardia* es

fa ressò d'aquesta notícia els primers dies de setembre. En la secció de religió del dia 7 de setembre, s'inclou un article del Cardenal Jubany animant a les famílies a demanar l'assignatura de religió per als seus fills i filles.

b) La posició de l'Església sobre l'ensenyament escolar de la religió es troba molt present en diverses informacions de la primavera de 1979, un cop ja celebrades les eleccions generals. Ambdós diaris es fan ressò d'aquestes circumstàncies, coincidint amb la represa de la tramitació parlamentària del projecte de Llei sobre l'Estatut de centres el dia 22 de maig.

c) Els debats parlamentaris sobre la regulació del dret a l'educació són molt intensos, produint-se moments de fortes discrepàncies. Ambdós diaris recullen les informacions que es succeeixen, des dels inicis de les converses entre el Govern i la Conferència Episcopal el mateix dia de la represa dels treballs parlamentaris -el 22 de maig de 1979-, fins a les votacions finals dels Plens del Congrés i del Senat en els mesos de març i maig de 1980, respectivament. Els moments de màxima tensió dels treballs parlamentaris es troben recollits en les edicions dels dies 16 de novembre de 1979 i 6 de març de 1980, corresponents, respectivament, a les informacions dels debats parlamentaris d'inici i d'acabament de la tramitació en el Ple del Congrés.

D) La LODE

La tramitació parlamentària d'aquesta llei, també va ser molt llarga, superant els dos anys, degut a la interposició d'un recurs previ de constitucionalitat, d'acord amb la legislació vigent en aquell moment.

Les informacions d'aquells dies recullen les converses prèvies entre el Govern i la Conferència Episcopal amb anterioritat a l'aprovació de la llei, el seguiment de la tramitació parlamentària de la llei, el recurs previ d'inconstitucionalitat i la reflexió sobre l'aprovació de la llei a l'inici del següent curs escolar. Tot això combinat, de manera paral·lela i aliena a la tramitació de la llei, amb aspectes relatius a la presència de l'ensenyament de la religió a les aules. D'acord amb aquestes consideracions, el resultat de la recerca documental, és el següent:

a) Les converses prèvies entre el Govern i la Conferència Episcopal es troben recollides en diferents articles de *La Vanguardia*, on es posa de

manifest, l'oposició frontal de la Conferència Episcopal i del professorat dels centres docents catòlics davant el nou projecte de llei. Els articles que tracten aquestes dues qüestions incideixen molt en els aspectes ideològics.

b) El següent de la tramitació parlamentària de la llei es troba present en ambdós diaris. En el tractament de la informació, el reflex de la intensitat dialèctica dels debats pot ser no queda tan palesa com en el cas de la Llei Orgànica de l'Estatut de centres escolars, però els diferents i antagònics plantejaments ideològics hi continuen presents. Alguns articles d'opinió tracten aquestes qüestions. Les edicions del 26 de febrer de 1984 recullen la manifestació contra el projecte de la LODE, amb una forta implicació dels representats de les famílies i dels centres docents vinculats a l'Església catòlica.

c) Els diferents plantejaments dels dos partits majoritaris van conduir a la interposició d'un recurs previ d'inconstitucionalitat. Aquesta possibilitat, vigent en aquell moment, va comportar la dilació de la tramitació parlamentària. Ambdós diaris recullen el seguiment d'aquest recurs, i es fan ressò de la derrota dels plantejaments contraris a la LODE.

d) Un cop aprovada la LODE, en ambdós diaris es troba, al menys, un article que reflexiona sobre les diferents qüestions contemplades en la nova llei, parant atenció en les qüestions relatives a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu.

e) De manera paral·lela a la tramitació de la LODE, ambdós diaris recullen informacions relatives a l'ensenyament escolar de la religió. Així, d'una banda, l'ús dels catecismes escolars és un tema molt comentat durant la tardor de 1983. D'altra banda, la poca implantació de l'ensenyament de la religió en els centres docents públics de la ciutat de Barcelona comporta la queixa del corresponent delegat episcopal d'ensenyament durant l'estiu de 1984.

E) La LOGSE

La tramitació parlamentària de la LOGSE va comprendre els mesos d'abril a octubre de 1990. No obstant, les converses prèvies a la tramitació de la mateixa i les qüestions derivades de la seva posterior aplicació van comportar una constant presència informativa durant el bienni 1990-1991.

Ambdós diaris reflecteixen aquesta presència informativa que es pot agrupar al voltant dels tres moments cronològics apuntats en el paràgraf anterior:

a) Les converses prèvies a la tramitació de la LOGSE ja van anticipar dos enfrontaments, amb la ubicació de la religió com a rerefons, als que el Ministeri va haver de respondre. D'una banda, l'oposició de la jerarquia de l'Església catòlica. D'una altra, l'enfrontament competencial amb la Generalitat de Catalunya, amb un plantejament diferent en quan a la configuració de l'ensenyament escolar de la religió. En aquest context, el Consell escolar de l'Estat planteja el caràcter optatiu de l'assignatura de religió.

Encara que aquests fets no van generar cap primera pàgina en ambdós diaris, sí que van comportar un cúmul d'informacions. Entre aquestes, es podem destacar les que parlen d'una «mala reforma educativa», de «les dures crítiques de l'episcopat» o de les homilies en contra del projecte de reforma educativa a les esglésies de Madrid. En aquesta dura línia, es planteja, per part de l'episcopat català, la necessitat de «defensar la classe de religió».

b) La tramitació parlamentària de la Llei va continuar mostrant la forta tensió entre el Govern i la Conferència Episcopal. Ambdós diaris manifesten clarament aquesta situació. La paraula enfrontament encapçala algunes de les informacions. Una altre parla d'incompliment dels Acords amb la Santa Seu. I, fins i tot, l'arquebisbe de Barcelona, Mons. Ricard M. Carles, demana que «Catalunya sigui cristiana per conservar la seva identitat».

Altres informacions ens mostren la manca de consens a l'inici de la tramitació parlamentària, les més de set-centes esmenes presentades, els intents d'aconseguir un consens i l'única oposició final del Partit Popular a l'aprovació de la Llei.

Finalment, es poden destacar dos articles d'opinió. Un del Cardenal Narcís Jubany i un altre de José María Gironella. El primer ens parla de la necessitat de superar les tensions per tractar els temes de fons en matèria educativa. El segon ens recorda la importància de la religió, com una dimensió essencial per comprendre el món.

c) La ubicació de l'ensenyament escolar de la religió, una vegada aprovada la LOGSE, no va ser una qüestió pacífica. La manera de tractar

l'optativitat de la religió, el seu valor acadèmic i el nombre d'hores lectives van ser qüestions polèmiques en el desenvolupament reglamentari de la nova Llei.

El valor acadèmic de l'assignatura de religió va reobrir el debat competencial i va desembocar en un enfrontament obert entre el Ministeri d'Educació i el Departament d'Ensenyament. En aquest enfrontament, l'episcopat va donar immediatament el seu suport al Departament. Finalment, el Departament va acatar la decisió del Ministeri de no donar valor acadèmic a l'ensenyament escolar de la religió.

La impugnació dels reglaments de desenvolupament de la LOGSE per part dels representants de les famílies catòliques i les queixes del Sant Pare van ser altres temes amb presència als mitjans de comunicació.

Diverses informacions de *La Vanguardia* i d'*El Periódico* recullen totes aquestes qüestions. En ambdós diaris s'hi troben, també, entrevistes i articles d'opinió. Entre aquests últims, destaca un de Raimon Panikkar, a *La Vanguardia*, que es pregunta sobre quina religió necessita Europa.

F) Les Lleis de 1992 sobre els Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i diferents Entitats religioses

La tramitació de les tres lleis³¹⁷ que recullen aquests acords es va realitzar entre els mesos de juny a octubre de 1992. Aquesta tramitació parlamentària no va suscitar gran interès informatiu al ser una qüestió ja consensuada entre el Govern i els principals partits polítics.

Les dues publicacions consultades no es van fer ressò d'aquesta tramitació parlamentària al ser un tema ja tractat el mes d'abril d'aquell mateix any quan el Govern va arribar amb les Entitats religioses als acords que posteriorment es convertirien en lleis. Les edicions d'ambdós diaris dels dies 11 i 29 d'abril de 1992 anuncien l'adopció dels esmentats acords.

---

³¹⁷ Llei de 24/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38209-38211.

Llei de 25/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38211-38214.

Llei de 26/1992, de 10 de novembre, pel que s'aprova l'Acord de cooperació entre l'Estat espanyol i la Comissió Islàmica d'Espanya. BOE núm. 272, de 12 de novembre de 1992, p. 38214-38217.

G) La LOCE

La tramitació parlamentària de la LOCE va comprendre el segon semestre de l'any 2002. En la tramitació d'aquesta llei, no es va produir cap enfrontament entre el Govern -en aquell moment del PP- i la Conferència Episcopal Espanyola, circumstància que va provocar un tractament informatiu més discret de tot el procés.

El xoc ideològic entre la Conferència Episcopal i el PSOE es va produir en el desenvolupament reglamentari de la Llei. El mes de juliol de 2003, la Conferència Episcopal deia que havia arribat a un pacte amb el PSOE sobre la ubicació escolar de la religió; circumstància immediatament desmentida pel PSOE. La falta d'entesa en la interpretació del resultat de les converses va ser acceptada, també de forma immediata, per la Conferència Episcopal. Aquest és un episodi més, on queda palesa la dificultat d'entesa en aquesta matèria.

Els resultats de l'anàlisi documental d'ambdós diaris es realitza en quatre moments cronològics, que comprenen les converses prèvies a la tramitació parlamentària, la pròpia tramitació, el posterior desenvolupament de la Llei i la suspensió de l'aplicació de la llei com a conseqüència del nou Govern sorgit de les eleccions generals de març de 2004. Aquests moments cronològics són els següents:

a) L'anunci governamental de la reforma educativa va posar la qüestió de l'ensenyament escolar de la religió en un primer pla. La reforma pretenia donar valor acadèmic a l'assignatura i definir una alternativa concreta i específica per la mateixa. Ambdós aspectes sintonitzaven plenament amb les pretensions de la jerarquia de l'Església catòlica. Ambdós diaris reflecteixen aquest panorama, que queda apuntat en una informació de l'edició del dia 14 de maig de 2002 de *La Vanguardia*, on s'indica que el cardenal Rouco considera que «l'avantprojecte sobre la religió respon a les nostres propostes de forma satisfactòria».

b) La tramitació parlamentària de la Llei no va despertar un gran interès informatiu des de la perspectiva que aquí s'analitza, tot i quedar clar el diferent plantejament de les dues principals forces parlamentàries en relació a l'ensenyament alternatiu a l'ensenyament escolar de la religió. Les edicions d'ambdós diaris, del dia 20 de desembre de 2002, recullen l'aprovació definitiva

pel ple del Senat de la nova reforma educativa, amb una atenció especial a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu.

c) El desenvolupament de la LOCE va fer ressorgir les qüestions que sempre s'acaben plantejant en relació a la configuració de l'ensenyament escolar de la religió i de la seva alternativa. Tant *La Vanguardia*, com *El Periódico*, recullen les corresponents informacions i articles d'opinió.

L'aprovació dels reials decrets que desenvolupen la llei és un fet noticable. *El Periódico* li dedica una especial atenció, en la seva edició del dia 20 de juny de 2003, ocupant la portada i la secció tema del dia, i *La Vanguardia* el dia 29 de juny, ocupant dues pàgines de la secció de societat.

El posicionament del Consell Consultiu de la Generalitat sobre la LOCE es troba recollit en l'edició del dia 20 de febrer de 2003 de *La Vanguardia*. En aquest dictamen, s'indica la validesa constitucional dels articles relatius a l'ensenyament escolar de la religió.

Les edicions dels dies 18 i 19 de juliol de 2003 d'ambdós diaris es refereixen al mal entès entre la Conferència Episcopal i el PSOE sobre un possible acord en la configuració de l'ensenyament escolar de la religió. Com ja s'ha apuntat, el desig d'acord per part de l'episcopat és immediatament negat pel PSOE. La Conferència Episcopal reconeix, el dia següent, el seu error d'apreciació.

Les discrepàncies entre els dos partits polítics majoritaris es recullen en l'edició del dia 18 d'octubre de 2003 de *La Vanguardia*. En la informació s'assenyala, com mentre el PP fa bandera de la llibertat d'ensenyament, el PSOE critica la imposició de l'ensenyament de la religió.

d) Les eleccions de març de 2004 van comportar un canvi de panorama en l'aplicació de la LOCE, a l'ajornar el nou Govern la seva aplicació³¹⁸ amb la certesa de l'aprovació pel Parlament d'una nova llei que regularia de manera diferent l'ensenyament escolar de la religió.

Dins la campanya electoral, *La Vanguardia*, en la seva edició de data 6 de març de 2004, llença la pregunta sobre si la religió s'havia de mantenir en els centres educatius públics. La resposta la donen candidats dels cinc partits polítics amb representació parlamentària a Catalunya. Continuant en aquesta

---

³¹⁸Reial Decret 1318/2004, de 28 de maig, que retarda l'aplicació dels aspectes de la LOCE previstos per al curs 2004-2005 fins al curs 2006-2007. Veure epígrafs 5.4.2. i 5.6.3.C).

campanya electoral, en l'edició de data 11 de març de 2004, s'analitza la manca de consens en matèria educativa. Un dels àmbits on manca aquest consens és, evidentment, l'ensenyament escolar de la religió.

Amb posterioritat a les eleccions, amb la victòria del PSOE, una de les prioritats esdevé el canvi educatiu. El primer pas és la paralització de la LOCE. Tant *La Vanguardia*, com *El Periódico*, en diverses edicions dels dos mesos posteriors a les eleccions generals de març de 2004, recullen informacions en aquest sentit, avalades per diferents organitzacions polítiques i socials, i amb l'oposició i les crítiques de l'episcopat. També, diferents articles d'opinió reflexionen sobre la necessitat de consens en totes les qüestions educatives. La paralització efectiva de la LOCE per real decret es publica en les edicions d'ambdós diaris de data 1 de maig de 2004.

H) El Consell escolar de l'Estat demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum

Prèviament a la tramitació parlamentària de la LOE, però amb una entitat significativa pròpia merescuda de ser destacada, el Consell escolar de l'Estat va demanar l'eliminació de l'assignatura de religió, deixant-la fora del currículum. L'edició de *La Vanguardia* de data 9 de febrer de 2005 recull aquesta notícia. *El Periódico* se'n fa ressò un dies després. En la seva edició de data 19 de febrer, s'indica que el President de Govern discrepa sobre el posicionament del Conseller escolar de l'Estat.

La importància del posicionament d'aquesta institució educativa és evident. No obstant, s'ha de tenir present com aquestes òrgans acaben, de vegades, polititzant-se una mica. Tres mesos abans de demanar l'eliminació de l'assignatura de religió, el Consell escolar de l'Estat va demanar que la religió islàmica fos optativa.

I) La LOE

La tramitació parlamentària de la LOE es va estendre dels mesos de juliol de 2005 a abril de 2006. Des de l'aprovació de la LOCE, fins a l'aprovació de la LOE, la presència informativa de la ubicació de la religió dins del sistema

educatiu ha estat constant. Primer amb el desenvolupament reglamentari de la LOCE, després i com a conseqüència del canvi de govern, amb la suspensió de la seva aplicació -qüestions ja tractades- i l'anunci d'una posterior reforma educativa.

La presència informativa del tema que ens ocupa ha estat constant, doncs, des de maig de 2002 fins a desembre de 2006. Aquesta presència informativa sempre ha reproduït polèmiques, desacords i crítiques a diferents plantejaments i opcions.

Les informacions relacionades amb la LOE s'agruparan entorn dels tres següents moments cronològics: l'anunci de la reforma educativa, la tramitació parlamentària de la llei i el desenvolupament reglamentari de la mateixa. D'acord amb aquests tres eixos, aquest és el resultat de l'anàlisi documental:

a) La immediatesa de l'anunci de la reforma educativa es va centrar molt en el canvi d'ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. Arran d'aquesta proposta es troben informacions de tot tipus: anuncis i posicionaments del Govern, reaccions de l'oposició parlamentària i de la Conferència Episcopal, intervencions de la Santa Seu, posicionaments del Consell escolar de l'Estat, el plantejament de la Generalitat de substituir l'ensenyament confessional de la religió per l'ensenyament d'una cultura religiosa, qüestions organitzatives relatives a l'ensenyament de la religió, marcs de referència de l'ensenyament escolar de la religió en altres països del nostre entorn, dades estadístiques sobre l'índex de religiositat de la societat o articles d'opinió sobre el fons de l'assumpte.

Les informacions recollides en ambdós diaris són constants, abraçant tota mena de qüestions relacionades amb l'ensenyament escolar de la religió. En aquest període cronològic, s'ocupa una portada de *La Vanguardia* i cinc d'*El Periódico*. L'interès que desvetlla la qüestió plantejada és evident.

Bona part de les informacions recullen les intencions governamentals i les reaccions que susciten. La majoria d'elles sorgeixen del si de la Conferència Episcopal, arribant fins i tot a intervenir la Santa Seu, circumstància que ja es va produir en la tramitació de la LOGSE.

En aquest panorama informatiu, dos elements irrompen amb un plantejament molt concret i innovador dins el sistema educatiu. D'una banda, la proposta per part de la Generalitat de Catalunya d'oferir un ensenyament

escolar de la cultura religiosa per a tothom. D'una altra, la concreció organitzativa del ensenyament escolar de les religions evangèlica i islàmica.

Finalment, es poden destacar els articles d'opinió, que juntament amb certes dades estadístiques també publicades en aquells dies, ens conviden a reflexionar sobre les qüestions essencials, entorn de les que podria pivotar la ubicació de la religió dins del nostre sistema educatiu.

b) La tramitació parlamentària de la llei va continuar mostrant i reproduint les discrepàncies ideològiques ja presents des de l'anunci de la reforma educativa. La varietat de qüestions tractades informativament en el període previ a la tramitació va anar perdent consistència a favor de les argumentacions de les posicions ideològiques del debat. Tant *La Vanguardia*, com *El Periódico*, recullen de manera extensa tot el procés, ocupant en aquest últim tres vegades la portada i sis la secció tema del dia. Una informació amb un gran ressò social és la de la manifestació del dissabte 12 de novembre de 2005, que no obstant, en *La Vanguardia* no ocupa la primera pàgina.

La falta de consens és evident. Alguns articles d'opinió reflexionen sobre la necessitat del mateix. L'oposició de l'episcopat és tractada de manera molt ampla amb diferents entrevistes. La conclusió final de la tramitació parlamentària, amb l'aprovació definitiva per part del Senat coincideix, en ambdós diaris en les seves edicions del dia 7 d'abril de 2006, amb una reflexió sobre l'absurditat del continu canvi legislatiu en matèria educativa.

c) El desenvolupament reglamentari de la LOE continua propiciant espais per a les discrepàncies. La presència de les mateixes és reiterada en les pàgines de *La Vanguardia* i d'*El Periódico*. La manca d'acord en la configuració de l'ensenyament escolar de la religió, s'estén al nou ensenyament d'educació per la ciutadania. La queixa de la Conferència Episcopal davant el model que es proposa per a l'ensenyament de la religió es va transformant en oposició i boicot a la nova assignatura. Aquest rebuig s'accentua en els anys 2007 i 2008 davant la imminència de la seva implantació. *La Vanguardia* i *El Periódico* recullen aquests temes en les seves edicions de la resta de l'any 2006.

L'any 2006 s'acaba amb els reials decrets que fixen els ensenyaments mínims de la LOE per a la majoria de les etapes educatives³¹⁹. Ambdós diaris

---

³¹⁹Reial Decret 1630/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims del segon cicle d'Educació infantil. BOE núm. 4, de 4 de gener de 2007, p. 474-482.

en fan referència en les seves edicions dels dies 8 i 30 de desembre. Coincidint amb aquest dia, *El Periódico* publica un article d'opinió de Mons. Jaume Pujol, arquebisbe de Tarragona, on es reflexiona sobre el lloc de la religió en l'espai públic.

J) L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006

El procés d'elaboració de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya va ser molt llarg. El tema sobre l'ensenyament escolar de la religió no es va plantejar de manera específica amb rellevància, tot i realitzar-se, de manera paral·lela en el Parlament espanyol, l'elaboració de la LOE, tal com es detalla en l'epígraf 6.1.2.J). No obstant això, sorprèn que aquest fos l'últim punt en el que es van posar d'acord els quatre partits polítics que van donar suport a l'Estatut en el si del Parlament de Catalunya, establint la seva redacció definitiva el dia 29 de setembre de 2005, el vespre abans de la seva votació final, circumstància ja anticipada en l'apartat 1.4.

La importància d'aquesta qüestió concreta en el debat final parlamentari és recollida per l'edició d'*El Periódico* del dia 30 de setembre de 2005. En canvi, *La Vanguardia*, al tractar del debat final de l'Estatut al Parlament de Catalunya, no para atenció en aquests fets.

Aquesta divergència en el tractament informatiu es pot entendre com un tema de matisos. La declaració de l'Estatut en aquest punt no deixa de respondre a una concepció ideològica, ja que la configuració del sistema educatiu -i per tant la ubicació de l'ensenyament de la religió i de quin tipus d'ensenyament- correspon a l'Estat espanyol, com ja s'ha apuntat en l'apartat 4.4.

K) Els anuncis de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa

En els estius de 2009 i 2010, des del Ministeri de Justícia, s'informa de la seva intenció de reformar la Llei orgànica de Llibertat religiosa. Aquesta

---

Reial Decret 1513/2006, de 7 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims d'Educació primària. BOE núm. 293, de 8 de desembre de 2006, p. 43053-43102.

Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria. BOE núm. 5, de 5 de gener de 2007, p. 677-773.

reforma no s'arriba a fer efectiva, ni es tramita cap avantprojecte de llei en aquest sentit. No obstant, aquesta qüestió genera, en aquells dos moments concrets, moltes reaccions a favor i en contra, en les quals, entre d'altres aspectes, es parla de la configuració de l'ensenyament escolar de la religió.

Aquestes informacions, amb un rerefons marcadament ideològic, són recollides per part de la premsa generalista l'estiu de 2009 -veure el detall en l'apartat 5.5.4-, passant més desapercbudes l'estiu de 2010 on van quedar molt limitades en l'àmbit de les universitats d'estiu³²⁰. *La Vanguardia* no hi presta atenció. *El Periódico* ho recull l'estiu de 2009, però no ho reflecteix l'estiu de 2010.

L) La LOMCE

El divendres 29 de juny de 2012, el Ministre d'Educació anuncia la voluntat del Govern de reformar la LOE. Posteriorment, es difon l'esborrany de l'avantprojecte on, sorprenentment, no es parla res de la ubicació de la religió dins del sistema educatiu i on es retoca, substancialment, l'ensenyament de l'educació per la ciutadania, canviant-lo de nom.

La sorpresa es produeix el mes de desembre de 2012 on es dona a conèixer un nou esborrany, hores abans de la reunió de la Conferència sectorial d'educació del dia 4 de desembre. En aquest nou esborrany, s'introdueixen molts canvis en relació a l'anterior. El més important i el que desperta un major interès és el del tractament de la llengua catalana i de les demés llengües cooficials. La configuració de l'ensenyament de la religió, també, canvia, retornant a plantejaments anteriors a la LOGSE, on l'alumnat pot triar entre l'ensenyament de la religió o l'ensenyament de l'educació en valors. Al mateix temps, desapareix l'educació per la ciutadania, entre molts altres canvis.

La Vanguardia i *El Periódico* dediquen portades i moltes pàgines a aquest avantprojecte de llei i a la posterior tramitació parlamentària del corresponent projecte, així com a l'aprovació definitiva del text legislatiu. En

---

³²⁰ 30 años de libertad religiosa: Balance y retos, curs d'estiu de la Universidad Autónoma de Madrid, celebrat entre els dies 5 a 7 de juliol de 2010.

concret, deu portades en el cas de *La Vanguardia*, i dotze en el cas d'*El Periódico*, en un període de temps d'un any.

Com a resum del que suposa aquesta projecte de reforma educativa, és significatiu l'article d'opinió de Xavier Sala i Martón a l'edició de *La Vanguardia* del dilluns 17 de desembre de 2012, on amb el títol "Senyor Wert, és una immoralitat", és diu que «fa l'efecte que l'únic objectiu del PP era passar comptes amb el PSOE en temes de religió, història i societat, i amb els 'nacionalismes perifèrics' en temes de llengua i espanyolitat».

La tramitació parlamentària de la llei s'inicia el 17 de maig de 2013 amb l'aprovació del projecte pel Consell de Ministres. L'aprovació del Parlament es produeix en el mes de novembre de 2013 i la seva publicació al BOE, el 10 de desembre de 2013. La presència informativa de la tramitació parlamentària, en ambdós diaris, és intensa i continuada. El tema més important és el tractament de la llengua catalana. La religió, també, té una presència pròpia; encara, que en moltes informacions és molt minsa i poc detallada. La rellevància del tema de la llengua comporta que, en algunes informacions i articles d'extensió d'una pàgina o més, no es trobi cap referència a l'ensenyament de la religió.

Un més abans de l'aprovació per part del Consell de Ministres del projecte de llei, es produeix una audiència a Roma, entre el Sant Pare i el President del Govern espanyol. Ambdós diaris recullen aquesta informació en les seves edicions de 16 d'abril de 2013, juntament amb la crítica a la política del Govern espanyol, que paral·lelament a l'audiència papal, realitza el president de la Conferència Episcopal Espanyola -Mons. Rouco Varela-.

Les edicions d'ambdós diaris del dia següent recullen l'anunci del PSOE de trencar els Acords amb la Santa Seu. Les informacions, també, es refereixen a l'ensenyament de la religió a les escoles.

Uns dies després, en les edicions d'ambdós diaris del dia 25 d'abril de 2013, es recull la informació del crític dictamen del Consell d'Estat sobre l'avantprojecte de llei. El titular de *La Vanguardia* és molt expressiu: «Clatellada del Consell d'Estat al pla Wert per escolaritzar en castellà».

El mes de maig de 2013 comporta una certa confusió entorn del futur de la llei. Les portades de les edicions del divendres 10 de maig d'ambdós diaris mostren la jornada de vaga del dia anterior i celebren l'ajornament per part del Govern de l'inici de la tramitació parlamentària del projecte de llei. Just una

setmana després, les edicions del divendres 17 i de dissabte 18 de maig recullen l'inici de la tramitació parlamentària de la Llei amb la seva aprovació per part del Consell de Ministres.

La tramitació parlamentària del projecte de Llei va acompanyada d'informacions de tot tipus, que es poden agrupar de la següent manera: crítiques de fons al projecte de Llei; peticions dels partits de l'oposició de la retirada del projecte; oposició frontal de la Generalitat de Catalunya a l'aplicació de la Llei; defensa del model d'escola catalana; descontent general de la societat; ubicació de l'ensenyament de la religió; i manca de rigor tècnic en la tramitació de la reforma educativa.

a) Les crítiques de fons al projecte de Llei ocupen, tant diferents articles d'opinió, com el fil conductor de molts articles i reportatges. En aquest sentit, és molt clara la secció tema del dia d'*El Periódico*, de l'edició del dia 22 de maig de 2013: «No sols del català i religió viu la 'Llei Wert'». El mateix dia, la secció opinió - entre tots recull les aportacions dels lectors, mitjançant correus electrònics de l'edició digital, amb el títol: «L'ús del català a les aules i el pes de la Religió són alguns dels aspectes més criticats, però no els únics de la controvertida 'Llei Wert'».

b) Les peticions dels partits de l'oposició de la retirada del projecte són contínues. Aquesta postura, també, es reproduïx en els debats parlamentaris. L'edició d'*El Periódico* del dia 17 de juliol de 2013 parla de «rodet del PP». La de *La Vanguardia* titula «El ministre acusa l'oposició 'd'ignorància palmària'».

c) L'oposició frontal de la Generalitat de Catalunya a l'aplicació de la Llei és conseqüent amb el fort atac al model educatiu de Catalunya. La manca de sintonia entre ambdós Governos arranxa des de l'anunci de la reforma educativa, continuant en la fase de desenvolupament normatiu de la mateixa.

d) La defensa del model d'escola catalana abraça bona part de la societat catalana. En el Parlament, únicament el PP i Ciutadans s'oposen a aquesta defensa. Tant representants de l'escola pública, com de la privada, s'oposen a aquesta reforma.

e) El descontent general de la societat es manifesta, tant en el si del Parlament, com en l'espai públic. Un cop aprovat el text en el Congrés dels Diputats, les edicions d'ambdós diaris del divendres 11 d'octubre de 2013 -on és notícia de portada- són molt clares sobre la manca de consens de la Llei.

Uns dies després d'aquesta aprovació, la jornada de protesta contra la nova llei del dijous 24 d'octubre de 2013 és portada i omple varies pàgines de l'edició del dia següent d'ambdós diaris.

f) La ubicació de l'ensenyament de la religió es troba recollit en ambdós diaris de manera més secundària. L'ampli seguiment de la jornada de protesta del dijous 24 d'octubre de 2013 no recull cap referència a aquest tema. En el cas de *La Vanguardia*, en la seva edició de divendres 25 d'octubre, apareixen dues fotos -una en la portada i l'altra en la secció de societat- amb pancartes dels manifestants -per les dimensions és possible que sigui la mateixa pancarta- amb el lema: «Educació pública. LOMCE. Ciutadania. Religió».

Alguns articles tracten específicament l'ensenyament de la religió. Entre ells, destaca l'edició de *La Vanguardia* del diumenge 2 de juny de 2013, que apunta la negociació del Ministeri amb tres representats de l'episcopat espanyol. Ambdós diaris, a finals del mes d'octubre de 2013 -l'edició de dimarts 29 d'octubre en el cas de *La Vanguardia* i la del dimecres 30 en el cas d'*El Periódico*- es refereixen a l'ensenyament de la religió a l'etapa de Batxillerat.

Aquestes informacions no són molt concretes, en relació a un text legislatiu que, com es detalla en el paràgraf següent, ha estat caracteritzat per la falta de rigor tècnic en la seva tramitació. Aquesta situació comporta que l'estiu de 2014, en el desenvolupament reglamentari de la LOMCE, es plantegi per part d'algunes Comunitats Autònomes o del mateix Ministeri -per a les ciutats de Ceuta i Melilla- la reducció de les hores lectives de religió.

g) La manca de rigor tècnic en la tramitació de la reforma educativa és pot considerar inherent a un text que s'ha tramitat de manera precipitada i sense una reflexió profunda i un consens necessari. El tràmit del Senat va servir per la correcció d'errades importants, com la ubicació de l'ensenyament de les matemàtiques en el Batxillerat. Un dels titulars de l'edició de *La Vanguardia* del dimecres 20 de novembre de 2013 és molt expressiu: «Educació intenta ara que les matemàtiques siguin obligatòries».

El desenvolupament reglamentari de la llei està aportant noves discrepàncies en relació a la ubicació de l'ensenyament de la religió, com s'acaba d'apuntar. Com està passant, també, en relació a altres matèries. La realitat dels següents cursos escolars, on s'hauria de desplegar de manera

gradual la nova llei, en el moment de tancament de la tesi, es presenta de manera incerta.

6.2.2.- Les temàtiques reiterades

L'interès social per les qüestions relacionades amb l'ensenyament escolar de la religió va més enllà d'uns moments cronològics concrets. La lectura detallada dels annexos 5 i 6 ens mostra com, de manera continuada, aquestes qüestions generen interès informatiu.

En aquest apartat, ens centrem en set qüestions. El detall de les informacions, que fan referència a les mateixes, es troba en l'Annex 7. En aquest annex, algunes de les informacions relacionades corresponents a aquest apartat, ho han estat ja en l'apartat anterior. Aquestes possibles duplicitats responen a la voluntat de donar una visió de conjunt sobre determinats aspectes. Aquestes set qüestions són les següents:

A) El tractament de la religió catòlica

L'ensenyament de la religió catòlica sempre ha estat notícia. Fora dels períodes cronològics anteriorment analitzats, les qüestions que es plantegen continuen sent les mateixes. Les declaracions relatives a la necessitat de canviar la normativa per tal de potenciar l'assignatura o establir una determinada configuració de la mateixa o millorar el seu estatus o recordar la seva existència constitueixen la temàtica més nombrosa i reiterada. En ambdós diaris, hi troben diferents informacions en aquest sentit.

Entre aquestes informacions, dins l'anàlisi de la vessant social, es pot destacar una enquesta telefònica que realitza *El Periódico*, entre els seus lectors i les seves lectores, en les edicions dels dies 15 i 16 de juny de 1996. L'enquesta pregunta per la iniciativa governamental de recuperar el rang acadèmic de l'assignatura de religió. Les respostes afirmatives sumen el 47 % i les negatives, el 53 %. Evidentment, el valor de l'enquesta és relativa, però mostra, d'una banda, l'interès social del tema i, de l'altra, el caràcter controvertit del mateix.

Altres temes que es van plantejant es refereixen: a l'alumnat que cursa religió o a la religiositat de la joventut en general, encara que generalment des d'un punt de vista estadístic; a l'opinió dels bisbes, ja sigui mitjançant articles, entrevistes o reportatges; a la presència d'aspectes relatius a l'ensenyament escolar de la religió en les relacions entre l'Estat espanyol i la Santa Seu; o als litigis judicials per la impugnació d'algun precepte d'una normativa concreta, amb el ben entès que moltes vegades quan recauen les sentències la normativa en qüestió ja està derogada, i l'interès informatiu és relatiu. Ambdós diaris, també, recullen aquestes qüestions, encara que amb diferents moments i intensitats, ja que estem davant d'informacions d'una importància relativa.

B) El tractament de les diferents religions

La presència de l'ensenyament escolar de religions diferents a la catòlica no és molt nombrosa, com tampoc ho és aquest ensenyament. La religió que adquireix un major protagonisme informatiu és la islàmica i per qüestions més relatives amb la simbologia relacionades amb la igualtat de gènere. Ambdós diaris tracten aquest aspecte de la simbologia del vel de manera molt ampla.

La lluita per la presència de les diferents tradicions religioses dins de les aules, després del marc establert pels Acords de 1992 entre l'Estat espanyol i els representants de les religions evangèlica, jueva i islàmica, esdevé una cursa d'obstacles, amb uns resultats no massa palpables en la realitat de les aules³²¹. Ambdós diaris recullen diferents etapes d'aquest camí.

La resta de tradicions religioses, de moment, no tenen possibilitat d'ensenyament confessional, qüestió que, tampoc, desperta un gran interès informatiu. De totes les informacions relacionades en els Annexos 5 i 6, únicament es pot indicar una notícia de *La Vanguardia*, en la seva edició del dimarts 4 de novembre de 1997, on en relació a la religió mormona s'apunta la cerca del seu reconeixement oficial. Aquesta religió, com ja s'ha comentat en l'apartat 5.6.3, va tenir una breu presència dins el sistema educatiu de l'Estat espanyol.

---

³²¹ Com ja s'ha apuntat en l'apartat 5.5.8 de la tesi, d'acord amb la plantilla de personal docent per al curs 2012/2013, en els centres docents públics de Catalunya únicament hi ha places de religió catòlica i molt poques places de religió evangèlica per a les etapes d'educació infantil i primària, no constant-hi cap plaça de religió jueva, ni de religió islàmica. Aquesta situació es manté per la plantilla per al curs 2013/2014.

C) El tractament de qüestions relatives a l'àmbit de la transcendència

Les qüestions relacionades a l'àmbit de la transcendència sempre poden tenir un espai en les pàgines més interiors dels diaris, ja sigui en forma d'entrevista, d'article d'opinió o de diàleg, entre d'altres possibles formats.

Aquests continguts, moltes vegades, aporten una vessant subjectiva de com viure o entendre uns interrogants que portem dins nostre, i que ens permeten anar pensant i donant forma a diferents elements que podrien estar presents dins d'un ensenyament escolar de la religió.

La Vanguardia recull diferents articles, entrevistes o reportatges on es parla dels possibles perills de l'analfabetisme religiós, l'essència de la religiositat i les noves formes que presenta, la delimitació entre la religió, la filosofia i l'ètica o la importància de la religió en l'agenda política internacional.

D) El plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió

La possibilitat d'un ensenyament aconfessional de la religió, també, és un tema que desperta interès informatiu. És una possibilitat defensada per diferents veus, ja sigui d'una manera concreta, formulant propostes, o d'una manera més genèrica, demanant una reflexió sobre el paper de la religió dins l'esfera pública i, en concret, dins dels sistema educatiu.

La Generalitat de Catalunya, fins i tot, va intentar fer una proposta concreta de cultura religiosa per a tot l'alumnat l'any 2005. En la mateixa línia, el Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa manifesta la seva preocupació per l'analfabetisme religiós de l'alumnat, en data 16 d'octubre de 2013, arran de l'elaboració del seu primer document.

Diferents informacions publicades en *La Vanguardia* i *El Periódico* recullen tots aquests aspectes, que solen tenir espai discret en les pàgines interiors dels diaris, però que adquireixen més visibilitat quan una persona amb rellevància pública comenta la seva opinió, com va ser el cas del Dalai Lama el mes de setembre de 2007.

E) Les qüestions relatives als docents de la religió catòlica

La docència de la religió, que és de caràcter confessional, sempre ha plantejat problemes en el referent a la relació laboral del personal encarregat d'aquesta. És una qüestió, on el control per part de la jerarquia catòlica ha estat molt present. Fins la LOE, no s'ha dignificat aquesta relació laboral. I, en el cas de Catalunya, aquesta dignificació no s'ha produït fins al curs escolar 2012/2013, tal com ja s'ha detallat en l'apartat 5.5.8.

Tant *La Vanguardia*, com *El Periódico*, s'han fet ressò d'aspectes relacionats amb la relació laboral del personal docent de religió. En aquest últim diari, ha ocupat la portada i la secció tema del dia, al menys, en dues ocasions. El caràcter anual de la proposta de l'Entitat religiosa per renovar la relació contractual i la manca de renovació per qüestions relatives a la vida privada són temes que generen informacions.

Sorprenentment, el retard de l'aplicació de la LOE, en aquest sentit, a Catalunya, no n'ha generat gairebé cap. Únicament *La Vanguardia*, en la seva edició del dia 6 de febrer de 2012, anuncia un acord laboral, que no és la norma que es va publicar amb posterioritat³²², a la qual no s'hi fa cap referència. La dignificació de la relació laboral no ha estat, doncs, un tema d'actualitat informativa.

F) L'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania.

La implantació d'aquest ensenyament dins el nostre sistema educatiu ha reproduït i continuat la tensió dialèctica de la configuració de l'ensenyament escolar de la religió, amb els mateixos actors i similars arguments. Les qüestions relatives a l'objecció de consciència a aquesta assignatura es troben en l'apartat 5.5.3 i l'anàlisi del seu debat curricular es realitza en l'apartat 7.3 de la tesi.

Ambdós diaris es fan ressò d'aquest enfrontament, sobretot l'estiu de 2007, just abans de l'inici de curs escolar, on s'introdueix aquesta assignatura

---

³²² Resolució ENS/283/2012, de 3 de febrer, per la qual es regula el procediment de destinacions definitives i mobilitat per al professorat de religió en centres docents públics dependents del Departament d'Ensenyament amb efectes d'1 de 2012. DOGC núm. 6075, de 27 de febrer de 2012, p.9286-9364.

en alguns territoris de l'Estat espanyol. *La Vanguardia*, en la seva edició de 3 de setembre de 2007, la qualifica «d'assignatura de la discòrdia».

G) Informacions relatives a altres països

Les qüestions relacionades amb l'ensenyament de la religió i la presència de la simbologia religiosa en els centres educatius d'altres països del nostre entorn europeu solen generar també alguna informació esporàdica.

Aquestes informacions, que no acostumen a ocupar gaire espai, passen bastant desapercebudes. Entre d'altres, *La Vanguardia* es refereix a: l'assignatura de religió a Polònia; la configuració de l'ensenyament de la religió i la seva alternativa en el cas italià; la cultura religiosa de la societat francesa; la proposta d'introduir una moral laica en el sistema educatiu francès; i l'amenaça de l'integrisme islàmic als centres educatius de Birmingham. *El Periódico*, també entre d'altres, recull qüestions més relacionades amb les prohibicions de la simbologia religiosa que pot portar l'alumnat: cas del vel islàmic a França o de l'anell de puresa a Gran Bretanya.

6.2.3.- Les cartes dels lectors i de les lectores

Tots els diaris disposen d'una secció on es recullen les opinions dels seus lectors i de les seves lectores. Aquesta secció no ha estat objecte d'atenció per a l'anàlisi de la vessant social en aquesta tesi, degut al seu caràcter més subjectiu, sempre legítim i respectable.

Evidentment, ambdós diaris disposen de cartes que fan referència a qüestions relacionats amb l'ensenyament escolar de la religió. Aquestes no sempre corresponen amb moments de notícies relacionades amb el tema que aquí ens ocupa. Les cartes dels lectors i les lectores, que s'inclouen en aquest apartat, no es troben relacionades en els Annexos 5, 6 i 7 de la tesi.

Entre aquestes cartes, s'hi troben continguts de tota mena. Entre d'altres, es poden identificar: opinions favorables, opinions contràries, preguntes sobre el fons de l'assumpte, postures conciliadores, comentaris d'informacions o de diferents assumptes relacionats amb el tema, descripció d'experiències pròpies o d'experiències d'altres sistemes educatius.

Exemples d'aquestes cartes, en *La Vanguardia*, es troben en les seves edicions dels dies: dissabte 4 de maig de 1996 (pàgina 22), dimecres 22 de maig de 1996 (pàgina 20), dijous 27 de juny de 1996 (pàgina 24), diumenge 21 de juliol de 1996 (pàgina 22), diumenge 21 de novembre de 2004 (pàgina 32), dissabte 19 de novembre de 2005 (pàgina 30), dijous 2 d'agost de 2007 (pàgina 20), divendres 5 d'octubre de 2007 (pàgina 32) o dijous 13 de desembre de 2012 (pàgina 22).

En *El Periódico*, en les seves edicions dels dies: divendres 14 de desembre de 1979 (pàgina 4), dijous 29 de setembre de 1983 (pàgina 8), diumenge 18 de març de 1984 (pàgina 5), divendres 15 de gener de 1988 (pàgina 5), diumenge 14 de juliol de 1991 (pàgina 8), dijous 6 de setembre de 2001 (pàgina 46), divendres 7 de setembre de 2001 (pàgina 54), dimarts 11 de setembre de 2001 (pàgina 62), dissabte 28 de juny de 2003 (pàgina 8), dijous 17 de novembre de 2005 (pàgina 10), divendres 18 de novembre de 2005 (pàgina 10) o dijous 4 d'octubre de 2007 (pàgina 11).

La presència continua del tema que aquí ens ocupa, en la secció que recull les cartes dels lectors i de les lectores, queda acreditada com a una mostra més, d'un cert interès social pel mateix.

6.2.4.- Conclusions de la vessant social

Les conclusions d'aquesta vessant de l'anàlisi, d'acord amb els dos diaris utilitzats, són les següents:

a) L'interès social del tema queda evidenciat pel nombre d'informacions recollides en ambdós diaris.

b) L'actualitat del tema és continua i no es troba relacionada de manera necessària amb els canvis normatius. Les èpoques de canvis normatius generen més informacions. No obstant, la continuïtat de l'interès del tema es troba relacionada amb la proximitat del mateix, ja que afecta directament a tota la infància i joventut de la nostra societat.

c) Ens trobem davant d'un tema amb una gran potencialitat per generar informacions de tot tipus.

d) Les informacions detallades ens apunten l'existència de diferents posicions molt distants sobre l'ensenyament escolar de la religió. Els canvis

normatius ens apunten, a més, el caràcter cíclic d'algunes informacions segons la ideologia política de la majoria parlamentària.

e) La diversitat de qüestions tractades ens mostra la complexitat del tema que ens ocupa, on hi intervenen diferents factors i agents. Les informacions tenen cabuda en diferents seccions segons el caire de les mateixes. Principalment, s'emmarquen en les seccions de societat, política, internacional i opinió.

f) Alguns articles de fons posen l'accent en el perill de la ignorància religiosa en unes societats globalitzades, on s'hi troba cada cop més present la pluralitat religiosa. La religió se'ns presenta com una eina per comprendre la complexitat del nostre món.

6.3.- El debat acadèmic

El debat acadèmic esdevé interessant per detectar l'existència d'un problema, valorar-lo i elaborar-hi, en el seu cas, una possible solució o els fonaments de la mateixa.

En aquest punt es mostra el resultat de l'anàlisi de les tres següents publicacions especialitzades en l'àmbit educatiu, d'acord amb els paràmetres establerts en l'epígraf 1.5.2.C):

-Revista de Educación.

-Perspectiva Escolar.

-Cuadernos de Pedagogía.

6.3.1.- Revista de Educación

En l'estudi del contingut d'aquesta publicació científica, en el període 1977-2014, es pot afirmar que, fins l'any 2005 els aspectes relatius a les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa són molt minsos, tenint un caràcter més aviat històric, o recollint la realitat d'altres països. A partir de l'any 2005, es poden trobar diferents articles que tracten, de manera més directa, aquests temes. Paral·lelament, també trobem dos números monogràfics que els aborden de manera més específica i singular.

Aquest apartat diferencia tres blocs. Un primer cronològic, agrupat en dues parts, prenent l'any 2005 com a fita separadora. Un segon temàtic, on es recullen els dos números monogràfics específics. I un tercer bloc, que fa esment a números monogràfics de la publicació, on per la seva temàtica es podria incloure referències a l'objecte de la present investigació, sense que aquest, pels motius que sigui, aparegui en el seu contingut.

L'anàlisi de la publicació s'acaba amb unes conclusions, on es pretén posar de relleu els aspectes més importants en relació al tema del present estudi.

A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu

En relació al tractament de qüestions relacionades amb l'ensenyament escolar de la religió, per ordre cronològic, fins l'any 2005, es poden destacar els següents articles:

a) En la secció crònica legislativa³²³ del número 264 (maig-agost de 1980), es troben dues referències molt minses a dues ordres de les quatre ordres de 16 de juliol de 1980, sobre ensenyament de la religió i moral catòlica i la religió i moral de diverses Esglésies, Confessions o Comunitats, en Batxillerat, Formació Professional, Educació General Bàsica i Preescolar. En la referència de la revista, es detalla de manera descriptiva, i gens valorativa o crítica, la finalitat d'aquestes normes.

b) En la mateixa secció crònica legislativa del número 267 (maig-agost de 1981), trobem dues referències, en la mateixa línia que les anteriors, a les dues ordres de 9 d'abril de 1981, que fan referència a l'ensenyament de la religió catòlica i de la religió jueva.

c) En el número 274 (maig-agost de 1984), es troba una referència a les publicacions infantils i juvenils de caire catòlic durant el règim feixista italià, destacant-ne els seus aspectes pedagògics. L'article indicat és el següent:

Pizarroso, A. (1984) «Catolicismo y pedagogía: Publicaciones católicas infantiles y juveniles en Italia». Dins *Revista española de educación*, 274, p. 75-92.

---

³²³ Secció que apareix en el número 263 de gener-abril de 1980 i desapareix en el número 268 de setembre-desembre de 1981.

d) En el número extraordinari de 1988, relatiu a l'Educació en la Il·lustració espanyola, es troba un article del professor Mayordomo on, entre d'altres aspectes, es plantegen el caràcter pedagògic de l'oració i de la litúrgia, i dels sermons que s'inclouen en aquesta, indicant seguidament que és un camp poc estudiat. La referència de l'article és:

Mayordomo, A. (1988) «Iglesia, Religión y Estado en el Reformismo Pedagógico de la Ilustración Española». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 1988, p. 443-466.

e) En el número 297 (gener-abril de 1992), es recull un article sobre els valors religiosos dins del sistema educatiu dels Estats Units d'Amèrica, on es reflecteix la problemàtica que comporta el seu plantejament en el debat públic. La referència de l'article és:

Casey, K. (1992) «Profesores y valores: La aplicación progresista de la religión en educación». Dins *Revista española de educación*, 297, p.123-154.

f) En el número extraordinari de 1992, relatiu als vintè aniversari de la Llei General d'Educació de 1970, es troba un article sobre la ideologia que va inspirar la reforma educativa de 1970. En el mateix, s'indica com «la concepció catòlica i conservadora de la societat espanyola es troba reflectida en l'articulat de la llei». En concret, es comenten els articles 1 i 6 de la citada llei. La referència de l'article és:

Ortega, F. (1992) «Las ideologías en la reforma educativa de 1970». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 1992, p.31-46.

En relació a aquest número extraordinari monogràfic del vintè aniversari de la Llei General d'Educació de 1970, comentar, també, com en el mateix no es troba cap altre referència relativa a les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. Així com, tampoc, se n'hi troba cap sobre el tractament de la religió dins del sistema educatiu.

g) En el número 304 (maig-agost de 1994), es troba un article sobre l'educació sexual durant la dictadura franquista, on es posa de relleu l'enfocament de la mateixa des de la perspectiva de l'ensenyament de la religió catòlica. La referència de l'article és:

Pérez López, J. (1994): «La iniciación sexual de la infancia durante el nacional-catolicismo: la propagación de La Verdad Divina frente a Los Errores de la Calle». Dins *Revista española de educación*, 304, p.177-196.

h) En el número extraordinari de 2000, monogràfic dedicat a la l'Educació dins l'Estat espanyol durant el segle XX, es recullen quatre articles que contemplen temes relacionats amb les diferents vessants de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu.

El primer d'aquests articles es refereix a la política educativa. En ell, es contemplen les grans etapes de la història del sistema educatiu de l'Estat espanyol. En totes aquestes etapes s'hi apunta, tant el paper desenvolupat per les ordres religioses catòliques en matèria educativa, com la concreta ubicació de l'ensenyament de la religió dins del propi sistema educatiu. La referència de l'article és:

Puelles, M. (2000) «Política y educación: Cien años de Historia». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2000, p. 7-36.

El segon d'aquests articles es centra en el paper de les congregacions religioses catòliques en matèria educativa. Aquesta article contempla les tres següents etapes: les dificultats plantejades durant el segle XIX que culminaran amb la Guerra civil; el retorn al reconeixement i la legalitat durant la dictadura franquista; i la seva consolidació dins el vigent sistema democràtic.

Paral·lelament, es detallen dos aspectes. D'una banda, l'arribada a l'Estat espanyol, durant els segles XIX i XX, de congregacions religioses provinents de l'Estat francès. De l'altra, el fet de ser l'Estat espanyol el lloc on es van fundar més ordres religioses dedicades a l'ensenyament i a l'àmbit assistencial (hospitals, cases de caritat...), sempre mirant al continent americà.

La referència d'aquest article és la següent:

Faubell, V. (2000) «Educación y órdenes y congregaciones religiosas en la España del siglo XX». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2000, p. 137-200.

El tercer d'aquests articles es refereix al sistema educatiu de la Segona República. En l'encapçalament de l'article, s'apunta la forta resistència, per part de «les forces de dretes i confessionals», a les reformes educatives realitzades. La referència de l'article és:

Pérez Galán, M. (2000) «La enseñanza en la Segunda República». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2000, p. 317-332.

Finalment, el quart article, centrant-se en la dictadura franquista, contempla el paper educatiu de la Falange, tant dins, com fora del sistema

educatiu formal. En aquesta sentit, s'analitza amb profunditat, tant el marc normatiu, com el paper desenvolupat per la seva Organización Juvenil, que més tard es convertirà en el Frente de Juventudes. Dins la seva estructura, en el si de les delegacions provincials, s'hi ubica una assessoria religiosa. La referència de l'article és:

Sanz Fernández, F. (2000) «Las otras instituciones educativas en la posguerra española». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2000, p. 333-358.

Com ja s'ha indicat a l'encapçalament de l'anàlisi d'aquesta publicació, a partir de l'any 2005, es poden enumerar els següents articles que enfoquen, d'una manera més directa, diversos aspectes i perspectives de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa:

a) En el número 336 (gener-abril de 2005), es troba un article sobre els valors inserits en els idearis docents dels centres privats. La major part dels idearis analitzats en aquest estudi són de centres de titularitat d'ordres religioses catòliques. Una de les conclusions apuntades, és que els idearis han de recollir el màxim nombre possible de valors, facilitant la màxima experiència dels mateixos, ja que tot procés educatiu es troba fonamentat en ells. La referència de l'article és:

Lara, T. i Fernández Cano, A. (2005) «Estudio de valores insertos en los idearios docentes de centros privados mediante un análisis multivariado». Dins *Revista española de educación*, 336, p. 397-414.

b) El número 338 (setembre-desembre de 2005) recull un article on, des d'una perspectiva històrica, es reflexiona sobre la influència dels catecismes en la configuració de l'actual ensenyament de la religió. En l'article, s'indica com els catecismes -tant polítics, com religiosos- han permès transmetre conductes, doctrines i dogmes, dins i fora del sistema educatiu, en un sentit formal. La referència de l'article és:

Miret Magdalena, E. (2005) «Los catecismos: pros i contras como camino de enseñanza religiosa». Dins *Revista española de educación*, 338, p. 193-204.

c) En el número 341 (setembre-desembre de 2006), es presenta un article sobre l'educació moral en la primera infància on, des de la perspectiva d'un escriptor i periodista mexicà, es reflexiona sobre la primera educació moral

i, també, la primera educació religiosa; i la importància que ambdues tenen en la pròpia formació personal. La referència de l'article és:

Hernández García, J. (2006) «Ilustración y educación en la primera infancia: un ejemplo, Fernández de Lizardi». Dins *Revista española de educación*, 341, p. 485-516.

d) En el número extraordinari de 2007, monogràfic sobre les reformes i les innovacions educatives a l'Estat espanyol durant el període 1907-1939, es recull un article sobre la ciutadania democràtica. La referència de l'article és la següent:

Fernández Soria, J.M. (2007b) «Fundar la ciudadanía, formar al hombre, construir la democracia: Europa como solución para las escuelas de España». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2007, p. 241-264.

En aquest article s'analitza, en el context temporal indicat, l'ensenyament dels aspectes relatius a la democràcia i a la ciutadania en tres països europeus. Aquests són: Alemanya, Anglaterra i França. En les conclusions d'aquest article, sota el prisma de la separació entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, i per tant sota la perspectiva d'una moral laica, s'apunten els aspectes positius de cada un dels sistemes educatius dels tres països.

La proposta francesa és la que resol millor la preocupació pels «grans i fonamentals principis polítics». La proposta anglesa dona la satisfacció més idònia a «les inquietuds de la persona i la seva individualitat». La proposta alemanya compatibilitza plenament «la preocupació social pròpia d'aquest temps i l'acurada mirada a l'individu»; paral·lelament, «proporciona, amb la seva pedagogia humanista i dels valors, una alternativa al predomini del positivisme i a la caiguda de la moral de la postguerra» (p. 259 i 260).

e) El número 346 (maig-agost de 2008) recull un article relatiu al dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament dins la LOE. La referència de l'article és:

Fernández Soria, J.M. (2008) «Derecho a la educación y libertad de enseñanza en la reforma educativa (LOE)». Dins *Revista española de educación*, 346, p. 245-265.

En l'article, es proposa l'estudi d'aquesta reforma segons dos components de la tradició educativa. D'una banda, la igualtat i el dret a

l'educació. De l'altra, la llibertat d'ensenyament en la seva accepció de creació de centres. L'article conclou com la LOE no vol donar preferència a cap dels dos components indicats, encara que es pot considerar visible una lleu inclinació a la igualtat, en detriment de la llibertat.

En el contingut de l'article, en la mateixa línia de paral·lelisme equilibrat i sota l'òptica d'una necessitat de consens, s'estableix la compatibilitat entre l'ensenyament de la religió i el de l'educació per la ciutadania.

f) En el número 353 (setembre-desembre de 2010), monogràfic dedicat a la identitat i l'educació, es troben dos articles on es fa referència, entre d'altres aspectes, a la religió com a símbol d'identitat de l'alumnat, dins l'entorn de les aules.

En el primer article, se'ns mostren alguns fragments de diàlegs amb un grup de joves d'origen estranger del tercer curs de l'etapa d'Educació secundària obligatòria, en els que es debaten temes referits a la seva identitat, a la llengua i al paper del professorat i de l'escola. Del seu contingut, se'n poden destacar incisos, que ens mostren la importància de la religió en la vida quotidiana d'alguns i d'algunes alumnes. Un exemple el troben en la pàgina 53. La referència de l'article és:

Vila, I., Esteban, M. i Oller, J. (2010) «Identidad nacional, lengua y escuela». Dins *Revista española de educación*, 353, p. 39-65.

En el segon article, en relació a la identitat i a la ideologia en els llibres de text de ciències socials, es recullen diferents exemples de com es tracten ambdues. L'exemple número 13 (extret de la pàgina 92) ens parla dels immigrants com a persones diferents. En aquest sentit, se'ns parla de diferents aspectes on se'ns mostra aquesta diferència. Un d'ells és la religió. La referència de l'article és:

Atienza, E. i Van Dijk, T.A. (2010) «Identidad social e ideología en libros de texto españoles de Ciencias Sociales». Dins *Revista española de educación*, 353, p. 67-106.

g) En el número extraordinari de 2011, monogràfic dedicat a l'educació, els valors i la democràcia, es troben dos articles on es fa referència a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu.

El primer article ens parla de l'escola, del professorat i dels valors. En ell, se'ns indica com l'escola pública ha de ser neutra, i per tant no és la institució

adequada per a la transmissió d'uns valors determinats ideològicament. La referència de l'article és la següent:

Martínez Martín, M., Esteban, F. i Buxarrais, M.R. (2011) «Escuela, profesorado y valores». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2011, p. 95-113.

El segon article ens parla de l'educació en valors democràtics als llibres de text de l'assignatura d'educació per la ciutadania. En ell, hi trobem referències a la polèmica que ha envoltat a aquesta assignatura. En concret, es parla d'un possible enfocament laic o confessional de l'educació en valors. La referència de l'article és la següent:

Carrillo, I. (2011) «La educación en valores democráticos en los manuales de la asignatura Educación para la Ciudadanía». Dins *Revista española de educación*, número extraordinari de 2011, p. 137-159.

h) En el número 357 (gener-abril de 2012) es descriu una anàlisi sobre el tractament de la cultura islàmica en els llibres de text. La referència de l'article és la següent:

Mayoral, D., Molina, F. i Samper, L. (2012) «¿Islamofobia o currículo nulo? La representación del Islam, las culturas musulmanas y los inmigrantes musulmanes en los libros de texto de Cataluña». Dins *Revista española de educación*, 357, p. 185-186.

Les conclusions d'aquesta anàlisi apunten la necessitat de revisar i actualitzar els llibres de text, per evitar, tant les importants omissions, com les deformacions de la realitat.

i) En el número 360 (gener-abril de 2013) es recull un article relatiu a la presència de la pluralitat religiosa en les societats democràtiques, tenint present la perspectiva de la laïcitat dels Poders públics. La referència de l'article és la següent:

Gervilla, E. (2013) «Laicidad, convivencia ciudadana y educación». Dins *Revista española de educación*, 360, p. 414-435.

L'encapçalament de l'article apunta una mancança important en relació al tema de la present tesi. La mancança es refereix «al reduït nombre de treballs que es publiquen en les revistes educatives espanyoles» sobre les religions i el seu estudi, tenint present que «les religions han estat -i continuen estant- un factor rellevant en la vida personal, social i educativa».

j) En el número 363 (gener-març de 2014) es troba un article sobre l'ètica en l'àmbit familiar i la transmissió dels valors en el seu si. La referència concreta de l'article és la següent:

Mínguez, R. (2014) «Ética de la vida familiar y transmisión de valores». Dins *Revista española de educación*, 363, p. 210-222.

En aquest article es comenta la poca consideració que tenen en la conceptualització dels valors, tant la fe religiosa, com l'esperit de sacrifici.

K) En el número 364 (abril-juny de 2014) s'observa un estudi sobre la despesa de les famílies de la Comunitat de Madrid en l'ensenyament privat. D'aquest estudi, es pot destacar, com s'indica de manera expressa, la manca de dades sobre les creences religioses de les famílies que escullen un centre educatiu privat, moltes vegades amb un ideari religiós. Aquesta circumstància apunta com, en molts casos, l'elecció d'un centre docent d'ideari religiós no va vinculat a una concreta pràctica religiosa. La referència de l'article és la següent:

Sanz-Magallón, G.; Izquierdo, G. i Curto, T. (2014) «El gasto de las familias madrileñas en enseñanza privada tras la crisis económica de 2008». Dins *Revista española de educación*, 364, p. 222-249.

B) Números monogràfics

En la mateixa línia indicada en aquest conjunt d'articles que s'acaben de descriure, destaquen dos números monogràfics. D'una banda, el número 344 (setembre-desembre de 2007) amb el títol "Consens i dissens: és possible el pacte social en educació?". D'una altra, el número 345 (gener-abril de 2008) amb el títol "D'immigrants a minories: temes i problemes de la multiculturalitat".

En relació al número 344, en busca d'un consens educatiu, podem destacar els següents articles:

a) Puelles, M. (2007a) «¿Cómo conciliar valores y finalidades en educación?». Dins *Revista española de educación*, 344, p. 17-22.

En aquest article es posa de manifest «la necessitat d'un pacte social polític i territorial que assegurí bens superiors per a l'educació» (p. 20). Entre aquests bens superiors es citen l'estabilitat del sistema educatiu i el dret a la formació religiosa.

b) Puelles, M. (2007b) «¿Pacto de estado?: la educación entre el consenso y el disenso». Dins *Revista española de educación*, 344, p. 23-40.

Aquest article apunta el contingut complex del dret a l'educació i el consegüent conflicte en les línies més frontereres del contingut conceptual del dret indicat, que adquireix major dimensió, des de la seva perspectiva històrica, per les «fortes passions polítiques i religioses» (p. 28).

En el citat article, es continua indicant com es poden assenyalar dos moments importants, des de l'adveniment de la democràcia, en que el consens en matèria de política educativa, a nivell de l'Estat espanyol, va estar a punt d'aconseguir-se. Aquests dos moments van ser, d'una banda, la «Declaració conjunta en favor de l'Educació», signada, a Madrid, el dia 17 de setembre de 1997; i, d'altra, les reunions en el si del Consell escolar de l'Estat, el mes de novembre de 2004, relatives al document «Una educació de qualitat per a tots i entre tots». Finalment, no obstant, aquestes possibilitats es van diluir. En la mateixa línia, s'assenyala com Catalunya, Andalusia i Extremadura sí que han estat capaces d'aconseguir un consens en matèria de política educativa.

c) Fernández Soria, J.M. (2007a) «Igualdad y libertad de elección de centro docente: una cuestión polémica para un acuerdo necesario». Dins *Revista española de educación*, 344, p. 41-60. En aquest article es comenta com l'elecció de centre docent es realitza cada cop menys per opcions religioses relacionades amb l'ideari del centre.

d) Cámara, G. (2007) «Las necesidades del consenso en torno al derecho a la educación en España». Dins *Revista española de educación*, 344, p. 61-82.

En aquest article s'apunten cinc elements centrals per al «consens fonamental en matèria educativa i les necessitats bàsiques del pacte educatiu en l'actualitat». El tercer fa referència a la formació religiosa i moral de l'alumnat. Aquests cinc elements són els següents:

- La integració dialèctica entre el dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament, matriu fonamental per al pacte educatiu.
- La formació de tots en els principis i valors compartits constitucionalment consagrats, una exigència central del sistema.

- Necessitat d'organitzar i garantir adequadament el dret dels pares i mares al fet que els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral concordes amb les seves conviccions.
- La participació en un marc de progressiu aprofundiment democràtic, un objectiu fonamental per al sistema.
- L'equilibri en la tensió entre unitat i diversitat en matèria educativa que neix de la descentralització política i la garantia dels elements comuns, qüestió central per al pacte educatiu.

e) Tiana, A. (2007) «A la búsqueda del consenso en educación: la experiencia de la LOE». Dins *Revista española de educación*, 344, p.83-100.

En aquest article es posen de manifest els treballs realitzats, des del Ministeri d'Educació i Ciència, amb la finalitat d'obtenir un consens en l'elaboració i tramitació de la LOE. En l'article es parla sobre el contingut del document «Una educació de qualitat per a tots i entre tots». En relació al mateix, s'indica com «el document no plantejava una discussió global sobre els sistema educatiu, sinó que es centrava sols en els aspectes que requerien una revisió legal immediata» (p. 88). Aquests aspectes structuren el document en els blocs següents:

- Les diverses etapes educatives.
- Les competències i sabers necessaris per al segle XXI.
- Els valors i la formació ciutadana.
- La professió docent.
- L'elecció de centre i la pluralitat.
- L'organització i la autonomia dels centres docents.

Com s'observa, en l'enunciat d'aquests blocs no hi ha cap referència expressa a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, encara que dels mateixos enunciats se'n desprenen qüestions relacionades amb aquesta ubicació.

Aquesta circumstància contrasta amb les reflexions, entorn del debat de la LOE, de l'autor de l'article, aleshores Secretari General d'Educació. Entre aquestes reflexions, en la pàgina 89, s'apunta com les discussions sobre l'ensenyament escolar de la religió van adquirir una dimensió excessiva.

f) Tedesco, J.C. (2007) «Ley y pacto educativo: un análisis del caso argentino». Dins *Revista española de educación*, 344, p.101-116.

En aquest article, en la cerca d'un acord en matèria de política educativa, es realitza una gradació entre consulta i debat, donant-li un plus de legitimitat a aquest últim, encara que no d'eficàcia, i reservant-lo per als temes més importants, entre els que assenyala, expressament, l'ensenyament de la religió.

g) Medina, D. (2007) «El Pacto por la Educación en Cataluña: la realidad y el deseo». Dins *Revista española de educación*, 344, p. 117-140.

En aquest article no es fa cap referència a l'ensenyament de la religió, encara que sí que es conté una lleu referència a les escoles finançades amb fons públics.

En relació al número 345, podem destacar els següents articles:

a) Fernández Enguita, M. i Terrén, E. (2008) «De inmigrantes a minorías: temas y problemas de multiculturalidad (presentación)». Dins *Revista española de educación*, 345, p. 15-21.

En aquest article s'assenyala la importància de respectar, entre d'altres, les diferències culturals i religioses per al ple exercici de la ciutadania democràtica, assenyalant el paper preferent dels centres educatius en aquest sentit.

b) García Castaño, F.J. i Rubio Gómez, M. (2008) «Población inmigrante y escuela en España: un balance de investigación». Dins *Revista española de educación*, 345, p. 23-60.

En aquest article s'assenyala com, per regla general, es produeix una major concentració d'alumnat immigrant en els centres educatius públics, observant-se una presència més reduïda en els centres privats concertats. Dues són els tipus d'explicacions a aquesta concentració. D'una banda, justificacions de tipus cultural, incloent les religioses i socioeconòmiques. I d'una altra, la manca de recursos econòmics de les famílies.

c) Torres Santomé, J. (2008) «Diversidad cultural y contenidos escolares». Dins *Revista española de educación*, 345, p. 83-110.

En aquest article es parla de les perspectives predominants dins el sistema educatiu, que comporten el perill de reproduir els esquemes socials, econòmics, polítics, culturals i, també, religiosos majoritàriament establerts en una determinada comunitat. Del redactat de l'article, se'n pot destacar un quadre sobre la cultura escolar (extret de la pàgina 92) on es parla de les veus

presents i de les veus absents dins d'aquesta cultura escolar. Entre les primeres, es troba la religió catòlica. Entre les segones, les altres religions, l'agnosticisme i l'ateisme.

d) Franzé, A. (2008) «Diversidad cultural en la escuela. Algunas contribuciones antropológicas». Dins *Revista española de educación*, 345, p. 111-132.

Del contingut d'aquest article, se'n poden destacar dos paràgrafs que alerten del perill discriminatori de la pròpia opció religiosa, juntament amb la llengua i la identitat cultural, en el sentit apuntat en l'article anterior de la cultura escolar dominant.

Ambdós paràgrafs, en les pàgines 118 i 120, fan referència a un informe del Defensor del Pueblo titulat *La escolarización del alumnado inmigrante en España: análisis descriptivo y estudio empírico*, que es troba disponible en la pàgina web de la institució indicada -<http://www.defensordelpueblo.es>- .

C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi

Seguidament, comentar com el tractament de la religió dins del sistema educatiu, o el més ampli camp de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, no es troba present en alguns monogràfics on s'hi podria intuir una certa presència:

a) Els números 291 (gener-abril de 1990) i 292 (maig-agost de 1990) estan dedicats a la "formació general, coneixement i reforma educativa". En ambdós números, no es realitza cap referència en relació al tractament de la religió dins del sistema educatiu.

b) En el número 307 (maig-agost de 1995), que tracta de la educació intercultural, es recullen referències al racisme i a la xenofòbia, sense entrar, en cap moment, a profunditzar que aquestes situacions siguin degudes a motius religiosos. En concret, d'aquest número, a efectes del present estudi, en podem destacar tres articles, on es realitzen propostes curriculars, i un altre, que parla de línies d'investigació. En cap dels quatre es fa referència al fet religiós. Aquests quatre articles són els següents:

- Bartolomé, M. (1995) «La escuela multicultural: del diagnóstico a su propuesta de cambio». Dins *Revista española de educación*, 307, p. 75-126.

- Díaz Agudo, M.J. (1995) «Educación intercultural y desarrollo de la tolerancia». Dins *Revista española de educación*, 307, p. 163-184.
- Merino, J. i Muñoz Sedano, A. (1995) «Ejes de debate y propuestas de acción para una Pedagogía Intercultural». Dins *Revista española de educación*, 307, p. 127-162.
- Murillo Torrecilla, F.J. i Alt. (1995) «Investigación española en Educación Intercultural». Dins *Revista española de educación*, 307, p. 199-216.

c) En el número extraordinari de 2003, monogràfic dedicat a la ciutadania i l'educació, no es troba cap referència específica, ja sigui de la concepció, o de la mateixa vivència, tant de la llibertat religiosa, com del pluralisme religiós.

D) Conclusions

Com a conclusió de l'anàlisi d'aquesta publicació, indicar:

a) El tractament de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa és més aviat escàs.

b) Fins l'any 2005, el tractament d'aquest tema es realitza, principalment, des d'una perspectiva històrica i comparada.

c) A partir de l'any 2005, es poden trobar alguns articles més centrats en el tema del present estudi.

d) De tots aquests articles, es poden destacar els del número 344 (setembre-desembre de 2007), relatiu al tema monogràfic sobre la possibilitat d'un pacte social en educació, on s'apunta la necessitat d'un consens per a aquest pacte social, comentant-ne les dificultats per aconseguir el mateix.

6.3.2.- Perspectiva escolar

En relació a aquesta publicació científica, en el període d'estudi indicat (1977-2014), trobem tres números monogràfics que es dediquen especialment als temes d'aquesta investigació. En primer lloc, el número 66 (juny de 1982), amb el títol "Cultura religiosa a l'Escola". Seguidament, el número 212 (febrer de 1997), amb el títol "Religió a l'escola?". Finalment, el número 300 (desembre de 2005), dedicat a la laïcitat. Ens trobem, doncs, amb un número monogràfic

per dècada, circumstància que ens pot permetre veure l'evolució en l'enfocament de la qüestió de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

A efectes expositius, en primer lloc, es realitza un recull cronològic de diferents articles, on es plantegen temes relacionats amb l'objecte del nostre estudi. Seguidament, es presta una especial atenció als tres números monogràfics indicats en el paràgraf anterior. Després, es fa esment de números monogràfics on, per la seva temàtica, sembla que es poden apuntar alguns aspectes en relació a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu, però, no obstant això, no se'n fa cap referència. L'anàlisi s'acaba amb les conclusions del mateix.

A) Enfocament de la realitat del sistema educatiu

Seguint l'ordre cronològic, es poden ressaltar les següents referències en relació a l'objecte del nostre estudi:

a) En el número 20 (desembre de 1977), es torba l'article: Vives, J. (1977) «L'Educació en el Pacte de la Moncloa». Dins *Perspectiva escolar*, 20, p. 43-45.

En aquest article s'indica com el pacte que forma part de l'educació s'ubica en el document econòmic, no en el polític. Entre els temes del pacte educatiu, hi figura l'estatut dels centres subvencionats, molts d'ells de titularitat confessional catòlica.

b) En el número 42 (febrer de 1980), en la secció relativa als textos legals (p. 38-40), s'inclou el text íntegre de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i assumptes culturals de 3 de gener de 1979, indicant que va entrar en vigor el dia 4 de desembre de 1979, data de l'intercanvi dels respectius instruments de ratificació.

c) En el número 49 (novembre de 1980), en la secció relativa als textos legals (p. 59), es realitza una breu referència a una de les quatre ordres ministerials de 16 de juny de 1980 sobre l'ensenyament escolar de la religió. En concret, a l'Ordre de 16 de juny de 1980 sobre l'ensenyament de la Religió i la Moral Catòlica en els centres docents d'Educació preescolar i d'Educació general bàsica.

d) En el número 52 (febrer de 1981), en la secció relativa a comentaris d'actualitat, s'inclou l'article: Raimon (1981) «La religió a l'escola: no a la confessionalitat amagada». Dins *Perspectiva escolar*, 52, p. 52-54.

L'encapçalament de l'article és molt clar i encara té plena vigència trenta anys després:

Ens trobem davant un tema controvertit i polèmic i que està rebrotant amb virulència. Jo crec que seria bo no deixar-se endur per postures simplistes, sinó adonar-nos que som davant d'una qüestió civilment important, que s'ha de prendre seriosament i que hem de saber plantejar-nos-la més enllà del marc "eclesiàstic" en que ens la tenen segrestada

e) En el número 55 (maig de 1981), en la secció relativa a actualitat i textos legals (p. 52), es recull una referència a l'Ordre ministerial de 9 d'abril de 1981, per la que s'incorporen al nivell d'Educació preescolar i al cicle inicial d'EGB els continguts de l'ensenyament religiós i moral catòlic establerts per la Jerarquia eclesiàstica.

f) En el número 58 (octubre de 1981), en la secció relativa a actualitat i textos legals (pàgina 45), trobem una referència paral·lela a la comentada en la lletra anterior. Es tracta de l'Ordre de 25 d'agost de 1981, per la que s'incorporen al nivell de Parvulari i al Cicle inicial d'EGB els continguts de l'ensenyament de la Religió i Moral Catòliques establertes per la Jerarquia eclesiàstica, publicada al DOGC de 4 de setembre de 1981.

g) En el número 68 (octubre de 1982), amb motiu de les eleccions generals al Parlament espanyol, es realitza un qüestionari (p. 46) als partits polítics amb representació a Catalunya, que inclou sis preguntes sobre ensenyament. Aquestes sis preguntes no realitzen cap referència en relació a la ubicació de l'ensenyament del fet religiós dins del sistema educatiu. La primera pregunta recull les prioritats pressupostaries en relació als sectors públic i privat. La quarta pregunta recull l'opinió sobre l'Estatut de Centres. I en cas de desacord, demana sobre els punts bàsics de la proposta alternativa.

La resposta dels partits polítics es troba a les pàgines 47 a 63, en el següent ordre: Alianza Popular-Partido Democrático Popular (AP-PDP); Centro Democrático y Social (CDS); Centristes Catalans-Unión de Centro Democrático (CC-UCD); Convergència i Unió (CIU); Esquerra Republicana de Catalunya (ERC); Front Comunista de Catalunya (MCC-LCR); Nacionalistes d'Esquerra

(NE); Partit Comunista de Catalunya (PCC); Partit Socialista de Catalunya-Partido Socialista Obrero Español (PSC-PSOE) i Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC).

h) El número 71 (gener de 1983) conté un monogràfic titulat "Per la pau". A efectes del present estudi, del conjunt d'articles del monogràfic esdevé interessant el següent: Ruíz Giménez, J. (1983) «Realitat i utopia dels drets humans. Al final d'un mil·lenari en la perspectiva de l'any 2000». Dins *Perspectiva escolar*, 71, p. 19-27.

En el seu redactat es realitzen diverses referències als documents del Concili Vaticà II i de manera especial a la Declaració *Dignitates Humanae*. Del seu contingut, se'n pot destacar els dos fragments següents. El primer el trobem en l'apartat "Cap a una societat d'homes, comunitats i pobles lliures", on se'ns parla de la «llibertat de creure i de pensar, de crear i actuar, tant en l'ordre religiós, com en el filosòfic i científic» (p. 22).

El segon fragment s'ubica en l'apartat "Signes dels temps", sota l'epígraf titulat "d'una societat oberta a la plenitud dels valors humans i generadora de justícia, fraternitat i pau". El redactat a destacar, a efectes del nostre estudi, és el següent: «la revitalització de la fe religiosa i de l'amor a Crist (...) en actitud de lliurament i servei al proïsme i a l'enemic» (p. 22).

i) En el número 143 (març de 1990), en l'apartat relatiu a la bibliografia, es troba l'article: Cela, J. (1990) «Adaptacions de la Bíblia». Dins *Perspectiva escolar*, 143, p. 57-58.

En aquest article se'ns alerta del perill de l'analfabetisme religiós. En concret, es reflexiona sobre el cas de la revista *Tretzevents*, que ha publicat una portada on hi ha dibuixat un Moisès que, davant d'un mar obert que amaga residus nuclears, rep, per part d'un altre personatge la demanda que torni les aigües al seu lloc per evitar que es vegi el que aquestes amaguen. Molts nois i noies no saben amb certesa qui és el personatge que governa les aigües, perquè desconeixen el referent cultural.

j) En el número 179 (novembre de 1993), es troba l'article: Delgado, M.J. (1993) «Educació pluricultural: Escolarització d'alumnes magrebins (llengua i cultura)». Dins *Perspectiva escolar*, 179, p. 61-68.

Aquest article recull un estudi realitzat a l'Escola Font de l'Alba de Terrassa, el curs 1991/1992, relatiu a l'alumnat d'origen magrebí. L'estudi es

centra en la cultura i en la família. De les observacions del mateix, és remarcable com «els alumnes magrebins no fan cap mena d'actuació externa que posi de relleu la seva cultura, tret dels menjars» (p. 64). Darrera d'aquesta qüestió, s'hi pot observar un rerefons religiós.

k) En el número 219 (novembre de 1997), en el monogràfic “Àfrica tan a prop i tan lluny” en una conversa amb joves africans de casa nostra, es pot destacar el següent comentari:

L'obertura de mesquites ha radicalitzat el compliment dels preceptes islàmics. Segons diuen els seus fills, «els pares que van a l'oració a la mesquita parlen amb altres companys i comenten coses sobre els fills de l'un i de l'altre». La religió, que als primers anys de la immigració pot ser havia quedat en un segon terme, ara és seguida d'una forma molt més estricta per part de molts musulmans.

La referència de l'article és la següent: Ferran, O. (1997) «Conversa amb joves africans de casa nostra». Dins *Perspectiva escolar*, 219, p. 13-20.

l) En el número 277 (setembre de 2003), amb motiu de les eleccions al Parlament de Catalunya, es publiquen un conjunt d'articles dels partits polítics amb representació parlamentària sota l'epígraf “Escola i societat: Política educativa”. Aquests articles per ordre de publicació són els següents:

- Grup Parlamentari de Convergència i Unió (2003) «Escola i Societat: Política educativa». Dins *Perspectiva escolar*, 277, p. 59-62.
- Mejías Sánchez, C. (PSC-CpC) (2003) «Educació, educació i educació». Dins *Perspectiva escolar*, 277, p. 63-67.
- Baig, A. (PPC) (2003) «Escola i Societat: Política educativa». Dins *Perspectiva escolar*, 277, p. 68-71.
- Bargalló, J. i Simon, R. (ERC) (2003) «L'educació, prioritat de Catalunya, prioritat de govern». Dins *Perspectiva escolar*, 277, p. 72-76.
- Boada i Masoliver, J. (ICV) (2003) «Prioritats d'ICV en educació per als propers quatre anys». Dins *Perspectiva escolar*, 277, p. 77-80.

En tots els articles, destaquen la millora de l'educació i la seva concepció com a mecanisme al llarg de la vida. En relació al tema del present estudi, indicar com l'article d'Iniciativa per Catalunya Els Verds (ICV) apunta el principi de laïcitat en l'ideari com a paràmetre per finançar els centres privats.

m) En el número 280 (desembre de 2003), es recull el text íntegre del Manifest de la Lliga per la laïcitat, signat a Barcelona el 13 d'octubre de 2003, i

la relació de les entitats promotores: Lliga per la laïcitat (2003) «Manifest de la Lliga per la laïcitat». Dins *Perspectiva escolar*, 280, p. 72-74.

n) El número 306 (juny de 2006) recull un monogràfic sobre “L'Educació a la Segona República”. En aquest monogràfic es posa èmfasi en la legislació escolar, la formació del mestre, l'Escola Unificada a Catalunya i l'èxode del magisteri republicà. En relació al present objecte d'estudi, esdevé interessant l'article: Monés, J. (2006) «La legislació escolar a la Segona República espanyola (1931-1939)». Dins *Perspectiva escolar*, 280, p. 8-16.

o) Finalment, el número 373 (gener i febrer de 2014) s'encapçala amb un comentari editorial que, literalment, apunta el caràcter totalment desafortunat i equivocat de la nova reforma legislativa educativa. La referència del mateix és la següent:

Perspectiva Escolar (2014) «Editorial: Una mirada errada». Dins *Perspectiva escolar*, 373, p. 2-3.

B) Números monogràfics

Centrant-nos en els tres números dedicats monogràficament a l'objecte del present estudi, observem, en primer lloc, l'enfocament del títol del número 66 (juny de 1982), “Cultura religiosa a l'Escola”. Aquest enunciat anticipa una opció molt clara per un ensenyament de la religió des del punt de vista estrictament cultural, sense connotacions confessionals o transcendents sobre els sentit de la vida. En aquest monogràfic, trobem els següents articles:

a) Tomàs, J (1982) «Cultura religiosa a l'Escola». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 2-3.

En aquest article s'alerta del perill d'un analfabetisme religiós, sense una presència de l'ensenyament de la cultura religiosa dins el sistema educatiu. Del seu redactat se'n pot destacar el següent paràgraf (p. 3), que apunta les dificultats de la ubicació de la religió, entesa com a cultura, dins del currículum escolar:

El problema radica en el perill que aquesta aconfessionalitat no arrossegui la ignorància dels continguts culturals que la religió, històricament i sociològicament, havia incorporat al patrimoni de la nostra tradició i de la nostra civilització. I aquesta ignorància de la cultura religiosa pot ser conseqüència o bé d'una reacció exagerada a una imposició

injusta de la religió en el passat o bé d'una dificultat objectiva de reincorporar i reestructurar una tradició des de la perspectiva cultural, deslligada de la religió com a fe o vivència personal actual.

b) Riera, I. (1982) «Per un Pacte laic entre Religió i Cultura». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 4-7.

En aquest article es parla d'un punt de trobada necessari. Del seu redactat, se'n poden destacar els dos paràgrafs següents. El primer correspon al cos central argumental de l'article (p. 5):

El Congrés de Cultura Catalana, el més unànim i el més desapassionat dels nostres congressos, ho va formular amb precisió: «la necessitat d'un balanç del fet religiós des de la perspectiva cultural i a la llum dels objectius de la nova cultura catalana es fa més palesa si es recorda el paper que ha jugat el component religiós en la història dels Països catalans: llur formació es realitza sota l'ègida del cristianisme, el cristianisme ha estat durant mols segles la ideologia hegemònica de llur societat i en el marc del cristianisme s'ha produït gairebé la totalitat de llurs creacions culturals. I aquesta influència continua en bona part vigent, malgrat la pèrdua progressiva del protagonisme cultural de la religió en el nostre món».

El Congrés de Cultura Catalana va consistir en un conjunt d'iniciatives i d'actes culturals a favor de la defensa i promoció de la cultura catalana, que es van realitzar entre 1975 i 1977 per tot el territori dels Països catalans.

El segon paràgraf correspon a la cloenda (p. 7):

Que sigui possible, d'una vegada!, la reconciliació entre religió i cultura per tal de recuperar les eines d'una anàlisi objectiva d'allò que la religió ha significat i significa.

c) Soler, J. (1982) «Calendari de festes i tradicions i any litúrgic cristià». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 8-13.

En aquest article, també, es posa èmfasi en la importància de tenir una cultura religiosa i en el consegüent perill d'una incapacitat per comprendre la nostra tradició social i cultural sense la mateixa. En el seu paràgraf final, l'article es pregunta sobre «quina tradició ens queda si l'esporguem dels continguts, expressions i contextos cristins que l'han afaïçonada?». I afegeix que «sovint sembla que ens molesti aquest substrat religiós només si correspon al cristianisme i no en canvi a d'altres universos religiosos».

d) Botey, J. (1982) «El coneixement de la religió com a factor per a una correcta interpretació de la història». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 14-19.

Aquest article, en la mateixa línia que l'anterior, es refereix a la nostra tradició històrica. L'últim paràgraf de l'article és molt contundent i crític amb la jerarquia de l'Església catòlica:

La conclusió d'aquest breu repàs a la història és evident: no és possible un estudi objectiu de l'itinerari de l'home si eliminem el fenomen religiós o reduïm la seva explicació a la crítica dels seus efectes socials o polítics. Possiblement la greu responsabilitat de l'Església al llarg dels temps, i sobretot en la història més recent i pròxima a nosaltres, ens ha convertit en personalitats dràstiques de calça curta, propiciadores de la confusió entre laïcisme autèntic i ignorància.

e) Pedró, B. (1982) «Literatura, sense cultura religiosa». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 20-22.

En aquest article es continuen donant arguments justificadors de la presència de l'ensenyament de la cultura religiosa dins del sistema educatiu. Del seu redactat, se'n pot destacar el seu encapçalament:

Si per a tothom és indispensable -si vol viure amb uns mínims de comprensió ambiental (local, històrica, semiòtica)- una certa cultura de signe "religiós", per al lector de literatures diverses això resulta de primeríssima necessitat.

f) Martí, F. (1982) «Escola, cultura religiosa i notícia de l'Església». Dins *Perspectiva escolar*, 66, p. 23-29.

Aquest article pretén concretar quin seria el contingut imprescindible de l'ensenyament d'una cultura religiosa dins del sistema educatiu, en la línia, no tant d'un «guiatge religiós», com de facilitar «el desplegament religiós dels alumnes a partir dels elements i estructures d'iniciació de les diverses esglésies» (p. 23).

Continuant amb els números monogràfics dedicats al tema del present estudi, en segon lloc, per ordre cronològic, es troba el número 212 (febrer de 1997), amb el títol "Religió a l'escola?". El caire interrogatiu del títol ens anticipa el caràcter no pacífic del mateix. El contingut dels articles es decanta cap a una resposta més negativa que positiva. I, en tot cas, el possible ensenyament del fet religiós estaria vinculat als aspectes més històrics i culturals. En aquest monogràfic trobem els següents articles:

a) Solé Tura, J. (1997) «L'escola i l'ensenyament de la religió». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 2-7.

Aquest article de Jordi Solé Tura -un dels ponents de la Constitució espanyola de 1978- és molt dur i molt crític amb l'Església Catòlica. En l'article

s'apunta que l'ensenyament de la religió s'ha d'entendre «com un element més de pluralisme, no com una negació d'aquest» (p. 6).

b) Tolosana, C. (1997) «Educació en democràcia i la religió (catòlica) com a assignatura». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 8-12.

Aquest article permet situar els paràmetres del debat més enllà d'un posicionament entre persones creients i persones no creients, i també, més enllà, d'un ensenyament de la religió -entesa en tots els seus aspectes i dimensions- o d'un ensenyament de la cultura religiosa. El plantejament d'aquests dos aspectes queda obert.

c) Rovira, B. i Alt. (1997) «La religió a l'escola: debat obert». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 13-19.

Aquest article reproduïx una taula rodona moderada per Bru Rovira -periodista-, en la qual hi participen Josep Bigordà -sacerdot i periodista-, Tom Creus -professor de secundària- i Anna M. Roig -mestra-.

Del contingut de la conversa, en relació a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, es poden ressaltar unes paraules d'Anna M. Roig, encara vigents a data d'avui: «de fet és un problema de la democràcia. Una assignatura pendent, que encara no hem aprovat» (p. 19).

d) Cortina, A. (1997) «La formació moral i cívica». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 20-26.

En aquest article, Adela Cortina argumenta com l'ensenyament de l'ètica no es pot considerar alternatiu a l'ensenyament de la religió. D'acord amb aquest plantejament, remarca la necessitat d'educar en uns valors humanitzants a tot l'alumnat.

e) Botey, J. (1997) «L'estudi de les religions dins de les ciències socials». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 27-34.

Aquest article ens mostra una concepció determinada en la ubicació de l'ensenyament de la religió. En el seu encapçalament, se'ns indica com una educació integral ha d'incloure l'explicació del fenomen religiós. En aquest sentit, es considera que l'alumnat «ha de tenir informació suficient del fenomen religiós en la seva globalitat com un fet important, a fi de poder interpretar la persona humana, la història i el món contemporani» (p. 29).

f) García Fox, M. (1997) «Teologia, *ancilla philosophiae*. La teologia esclava de la filosofia». Dins *Perspectiva escolar*, 212, p. 35-40.

En aquest article es proposa un ensenyament dels continguts culturals de la religió a càrrec del professorat d'història, i un ensenyament dels aspectes cognitius de la mateixa a càrrec del professorat de filosofia. Els continguts aquí indicats es consideren «imprescindibles per al correcte desenvolupament de l'intel·lecte humà» (p. 40).

Seguint, en relació als números monogràfics dedicats al tema del present estudi, en tercer i últim lloc, per ordre cronològic, es troba el número 300 (desembre de 2005), amb el títol “La laïcitat”. El contingut dels seus articles vol oferir-nos una perspectiva del tractament de la religió dins d'un sistema educatiu que és públic, i on hi trobem representada la pluralitat de la nostra societat. En aquest monogràfic trobem els següents articles:

a) Tolosana, C. (2005) «Per què un monogràfic sobre la laïcitat?». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 2-6.

En aquest article introductori es plantegen els paràmetres de la qüestió a tractar. Del seu contingut, se'n poden destacar els dos aspectes següents. D'una banda, el plantejament d'aquesta qüestió a nivell europeu. I de l'altra, «com se'ns obre una possibilitat d'avançar en la construcció d'un espai comú de convivència, fonamentat en els drets i deures dels ciutadans i ciutadanes, on l'escola laica és imprescindible» (p. 6).

b) Llamazares, D. (2005) «La laïcitat a Europa». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 7-16.

Aquest article, primerament, explica l'evolució del concepte de laïcitat en els Estats europeus. Seguidament, n'examina alguns paràmetres, entre ells l'ensenyament de la religió a les escoles públiques. I, finalment, detalla els canvis en els models de relació dels Poders públics amb les Entitats religioses.

c) Masjuan, J.M. (2005) «La laïcitat en les Declaracions de les Escoles d'Estiu dels anys 1975 i 1976». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 17-23.

Aquest article de Josep M. Masjuan respon a la forma d'entrevista, sense ser-ho, «perquè el lector tingui més la sensació que es tracta del record d'una persona i per tant d'una perspectiva subjectiva sobre els fets» (p. 17).

L'article vol posar de manifest, entre d'altres aspectes, els tres següents:

- La qüestió del pluralisme dins de les aules i el que això significava en aquell context d'acabament d'una dictadura.
- El perquè les Escoles d'Estiu no es van pronunciar per l'escola laica.

- La postura de l'Església Catòlica.

d) García de Barrera, I. (2005) «Quins nous valors hauria de tenir en consideració l'escola pública actual?». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 24-32.

Al final de l'article, es sintetitza la resposta a la pregunta inicial, posant de manifest la vocació plural i democràtica de l'escola pública. En aquest sentit, s'indica com «els valors han de ser pocs i compartits» i com «només l'escola democràtica pot educar en valors» (p. 32).

e) Tort, A. (2005) «La formació del professorat en la societat plural». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 33-40.

Aquest article ressalta la necessària atenció, en la formació docent, del caràcter canviat i plural de la nostra societat.

f) Gómez Llorente, L. (2005) «Ètica laica i educació». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 41-49.

En aquest article es connecten ètica laica i llibertat de consciència. També, es posa de manifest l'existència de diversos codis de conducta social, establint-se quina ha de ser la posició de l'escola, que no es basa, tant en la voluntat de la família, sinó en la consciència de l'infant.

En relació a l'apartat dedicat a la diversitat de codis i la convergència de valors, s'indica (p. 44-45):

Davant d'aquesta diversitat de codis, l'escola laica no pot sinó mostrar-se igualment respectuosa davant tots ells, precisament perquè laïcitat significa sobretot llibertat de consciència i actitud tolerant. Encara més, l'escola laica ha de ser, per la mateixa raó, respectuosa amb la moral religiosa.

Segons les nostres idees, aquest respecte escolar envers totes les creences -que veda absolutament tota pretensió d'adoctrinament en cap creença- no es basa tant en el respecte a la voluntat dels pares (tot i què també) com en el respecte a la consciència del nen, a la gradual formació i evolució de la seva consciència moral, a fi que, quan s'escaigui, pugui elegir conforme al dictat de la seva raó, sense prejudicis, sense filies ni fòbies inculcades i preestablertes. En un país lliure, l'escola pública no s'hi institueix per fer prosèlits.

En això rau precisament la diferència entre l'escola laica i l'escola confessional. L'escola confessional està concebuda per modelar els sentiments i creences des de la primera infància emmotllant-los dintre d'una determinada dogmàtica.

C) Números monogràfics que no tracten la qüestió del present estudi

Seguidament, es relaciona un recull de números monogràfics, on per la seva temàtica es podria pensar trobar alguna referència a l'objecte del nostre estudi; encara que no n'hi hagi cap, per diverses raons ben legítimes. La relació és la següent:

a) En el número 56 (juny de 1981), en el monogràfic dedicat als 10 anys de la Llei General d'Educació, i als 9 ministres encarregats d'aplicar-la, no es fa cap referència a l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, que no figura, doncs, entre els temes que es consideren més importants i complexos.

b) En el número 68 (octubre de 1982), en el monogràfic relatiu a l'Escola Nova, amb el títol "1932. Escola Nova. Marc històric i recull de textos", tant en els articles, com en els textos pedagògics de l'època, no es realitza cap referència a l'ensenyament -o no ensenyament- del fet religiós com a qüestió problemàtica o que generi polèmica.

c) En el número 117 (setembre de 1987), en el monogràfic sobre l'educació moral, es parla d'educació en valors, però no es realitza cap referència als valors religiosos.

d) En el número 119 (novembre de 1987), en el monogràfic "La diversitat. Tema general de la XXII Escola d'Estiu", tampoc es parla de la diversitat o pluralitat religiosa de manera expressa.

e) En el número 126 (juny de 1988), en el monogràfic "La incògnita de la reforma", no es realitza cap referència a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu com aspecte problemàtic.

f) El número 147 (setembre de 1990), relatiu al monogràfic dedicat a "La pluralitat de cultures a l'escola", es centra en els aspectes i elements per a una educació multicultural, i es presta especial atenció als col·lectius de gitanos i àrabs, sense entrar en aspectes religiosos.

g) En el número 148 (octubre de 1990), en el monogràfic "Condicions per a la reforma", no es realitza, tampoc, cap referència a l'ensenyament de la religió com a problema dins del sistema educatiu.

h) En el número 176 (juny de 1993), en el monogràfic "No al racisme. Educar per a la solidaritat i la cooperació", no es realitza cap referència a la

possibilitat de l'ensenyament escolar de la religió per a contribuir a aquesta finalitat.

i) En el número 270 (desembre de 2002), en el monogràfic dedicat a "Educació per la ciutadania", no s'entra en els aspectes polèmics i conceptuals que voregen amb l'ensenyament de la religió. En els articles d'aquest número, es presta molta atenció a la realitat de les aules.

j) En el número 35 (novembre de 2005) de *Perspectiva ambiental* -suplement de temes ambientals de *Perspectiva escolar*-, es realitza un monogràfic dedicat a la mort des d'una perspectiva ambiental i de sostenibilitat, com a cicle natural de la vida. No s'entra, doncs, en consideracions religioses sobre el sentit de la vida i el més enllà.

D) Conclusions

Com a conclusions de l'anàlisi d'aquesta publicació, indicar:

a) El tractament de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa ha estat objecte d'una atenció continuada, però escassa.

b) En aquest sentit, destaquen tres números monogràfics, un per dècada que ens permeten seguir l'estat de la qüestió.

c) L'òptica d'aquests monogràfics respon al tarannà de la publicació, la defensa d'una escola pública laica, on el fet religiós, en el seu cas, s'hauria d'estudiar des del seu vessant cultural o històric, ja sigui amb entitat pròpia, o dins d'altres disciplines.

6.3.3.- Cuadernos de Pedagogía

Aquesta publicació ha prestat sempre una especial atenció, tant a la concepció pública i laica de l'ensenyament, com a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

Aquests temes s'han tractat, tant des d'una vessant històrica, com des de la realitat concreta i present del sistema educatiu. L'anàlisi d'aquesta publicació la dividirem en cinc grans apartats a efectes de seguir unes línies expositives:

- A) Enfocament històric.
- B) Enfocament de la realitat present i concreta del sistema educatiu.
- C) Referències a sistemes educatius d'altres països.
- D) Monogràfics o dossiers que no tracten la qüestió del present estudi.
- E) Experiències i pràctiques educatives.

En l'apartat B) s'inclouen els números monogràfics i temes del mes, on generalment una qüestió és abordada a través de les vessants històrica, present i comparada. En aquests casos, l'anàlisi es realitza de manera conjunta prioritzant el tema de fons objecte d'aquest estudi.

Deixem fora de la present anàlisi, pel seu caràcter més subjectiu, els articles publicats en la secció "Recuerdos de nuestra escuela" en alguns números corresponents als anys 1985 i 1986.

En aquesta secció, persones amb una certa projecció pública de l'àmbit de la cultura i de la política, ens parlen dels records dels seus anys escolars. Per raons cronològiques els temes relacionats amb l'ensenyament de la religió hi són molt presents. A mode d'exemple es poden citar els següents articles:

- Labordeta, J.A. (1985) «Recuerdos de nuestra escuela». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 123, p. 66-68.
- Vázquez Montalbán, M. (1986) «Recuerdos de nuestra escuela». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 136, p. 59.

A) Enfocament històric

En aquesta publicació, es troben moltes referències, des d'una perspectiva històrica, a l'estudi de la laïcitat del sistema educatiu. També, es pot trobar alguna referència a l'ensenyament escolar de la religió en el marc cronològic corresponent. D'acord amb l'ordre de la data de la publicació dels articles, es troben els següents:

- a) Solà, P. (1978) «Anticlericalismo y Escuela (1880-1900)». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 37, p. 48-51.

En l'encapçalament d'aquest article, se'ns apunten les fondes arrels de la relació entre el laïcisme i l'anticlericalisme:

En el laïcisme escolar de la Espanya de la Restauració es poden distingir dues corrents: una culta, moderada, la *Institución Libre de Enseñanza*; i una altra inculta,

més agressiva: Gabarró, Nakens, Pompeu Gener, Llunas i Pujals. Ambdues es caracteritzen pel rebuig i la resistència enfront a unes doctrines institucionals eclesiàstiques, percebudes en mitjans obrers i burgesos progressistes com a còmplices d'una situació regressiva.

Del text de l'article, també, se'n pot destacar la referència a la creació d'escoles laiques a Catalunya, i els problemes de funcionament amb els que es trobaven degut a la pressió de persones vinculades a l'Església catòlica.

b) Monés, J. (1980) «El pensamiento escolar de la Iglesia oficial desde la Guerra civil a nuestros días». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 63, p. 33-40.

En un període cronològic de 40 anys (de 1939 a 1979), s'agrupen les orientacions ideològiques educatives de la jerarquia eclesiàstica en cinc etapes, que van des de la plena identificació fins a una progressiva separació de les postures ideològiques del règim franquista. L'article consta d'una introducció, on s'anticipen les cinc etapes indicades, i d'una anàlisi de cada una d'aquestes etapes.

c) Costa Rico, A. (1981) «El laicismo escolar en Galicia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 73, p. 69-72.

Aquest article ens apunta una investigació, on es relacionen un llistat d'escoles laiques i racionalistes de Galícia, en el període de temps comprès entre 1892 i 1929. En concret, es fa referència a les experiències de La Corunya i El Ferrol. També, s'analitzen les escoles laiques creades per les Societats d'instrucció dels emigrants.

d) Pérez Galán, M. (1981) «La enseñanza en la II República». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 77, p. 33-35.

En aquest article s'indica com l'acció educativa es va produir en tres àmbits: escola unificada, escola laica i autonomia de les nacionalitats en l'ensenyament. En relació a l'escola laica, es relaten les mesures aplicades i les consegüents protestes per part dels sectors més conservadors i vinculats a l'Església catòlica, realitzant-se una valoració digna de ser tinguda en compte en el moment present. Del redactat de l'article, es poden destacar els següents incisos:

Per aplicar la Constitució a l'escola es va elaborar una Circular (12 de gener de 1932) per Rodolfo Llopis, director general de primer ensenyament, en la que referint-se al tema del laïcisme és suprimia de l'horari escolar l'ensenyament religiós, iniciant-se que es retiessin de les classes els adornaments que fessin referència a alguna confessió

religiosa. Les reaccions del sector confessional van tenir una orquestració coneguda i que ha donat històricament resultats favorables als seus interessos (...)

Revisant des de la perspectiva actual el succeït en relació al tema del laïcisme a l'escola pareix clar que, tant els defensors de l'escola laica, com els que defenien l'escola confessional es van moure de forma certament sectària, el que va comportar que les seves postures fossin irreconciliables.

En efecte, una part dels sectors confessionals, en la seva majoria, mantenien una actitud bel·ligerant antiliberal amb el que això representava un rebuig dels principis de llibertat de consciència, llibertat religiosa, i secularització de la vida civil, al que s'hauria d'unir la prepotència que l'ensenyament religiós ha mantingut a Espanya al llarg de decennis i que l'Església no estava disposada a cedir.

Per la seva part els defensors del laïcisme, en termes generals, no eren revolucionaris en l'ordre social, sinó que proposaven una democràcia liberal en la que disminuís el predomini clerical, no obstant la seva actuació política es va portar a terme sobre símbols i costums fortament arrelades en la societat espanyola, el que va provocar una reacció interessada dels sectors afectats. Molts dels criteris defensats pels laïcistes d'aleshores serien avui subscrits per amplis sectors de l'Església.

e) Lázaro, L.M. (1982) «La Escuela laica de la 'Casa de la Democracia' de Valencia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 95, p. 43-47.

En aquest article, a efectes del present estudi, es pot destacar l'apartat relatiu al caràcter i organització de l'escola, on la concepció laica de la mateixa no es tradueix en un anticlericalisme; sinó, tot el contrari, en un respecte i estudi -en el seu cas- de la religió.

f) Cañellas, C i Toran, R. (1983) «El CENU. La transformació revolucionaria de la ensenyanza en Catalunya durante la Guerra Civil». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 98, p. 43-47.

En aquest article es descriu l'experiència del Consell de L'Escola Nova Unificada (CENU) durant la Guerra Civil a Catalunya, que va suposar un intent global i coherent de canviar el sentit de l'ensenyament en tots els seus nivells.

g) Barreiro, H. (1983) «Lorenzo Luzuriaga, renovador de la educación en España». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 106, p. 53-56.

En aquest article es presenta un estudi de les línies generals del pensament i de l'obra de Lorenzo Luzuriaga. La seva extensa obra comporta el desenvolupament de la tesis d'una Escola Única, activa, pública i laica. Entesa com a plural, en contraposició al monopoli ideològic de l'escola confessional.

h) Pérez Galán, M. (1984) «Notas sobre Rodolfo Llopis». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 110, p. 52-54.

En aquest article biogràfic sobre un dels directors generals de l'ensenyament primari durant la Segona República, s'indiquen les mesures de tipus legislatiu adoptades en les que es reflecteix l'esperit de la Institución Libre de Enseñanza. En relació al tema del laïcisme escolar, resulten interessants els tres darrers paràgrafs de l'article, on es realitza un pont entre la política republicana i la de la present etapa democràtica, en contraposició a la dictadura franquista.

i) "Passat i futur de l'educació republicana". Sota aquest títol trobem dos articles, ubicats en la secció d'opinió del número 378 (abril de 2008), que ens parlen de l'encara actualitat i aplicabilitat dels principis que van inspirar el sistema educatiu en l'etapa de la Segona República. D'aquesta etapa se'n pot destacar la solidesa d'un projecte laic, humanista i integral que emfatitzava el valor de l'educació per a la consolidació d'una nova ciutadania democràtica. Aquests dos articles són els següents:

- Barreiro, H. (2008) «El legado educativo de la Segunda República». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 378, p. 78-81.

En aquest article es posa de relleu com l'etapa republicana va ser sinònim d'educació, cultura i progrés. En aquest sentit, es rememora un noment històric que va comportar la modernització política i el trencament pedagògic amb el monopoli de l'Església catòlica, amb l'intent d'implantar una escola única, activa, pública i laica. Avui aquesta avantguarda pedagògica segueix vigent en les bases d'un ensenyament comprensiu i democràtic.

- Agulló, M.C. (2008) «Una escuela republicana para el siglo XXI». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 378, p. 82-85.

En aquest article se'ns recorda el model d'escola republicana com un model d'escola pública, unificada, laica i arrelada en el medi social. Avui, aquest model segueix sent un repte en el que destaquen els imperatius de qualitat, igualtat d'oportunitats, laïcisme i participació democràtica.

j) Laborda, X. (2009) «Cuadernos escolares, las voces irrepetibles. Religión». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 389, p. 12-13.

L'ensenyament de la religió dins del franquisme apareix retratat, amb il·lustracions de l'alumnat de l'època en la secció "Quaderns escolars, les veus

irrepetibles”. Aquesta secció ens ofereix una mirada, des de la perspectiva de les il·lustracions dels treballs de l'alumnat, de l'educació durant el règim franquista. La secció s'inicia en el número 382, de setembre de 2008, i finalitza en el número 391, de juny de 2009. El tema de la religió apareix en el número 389, d'abril de 2009.

El comentari que acompanya les il·lustracions ens mostra com era l'ensenyament escolar de la religió, en una època en que aquesta era el centre de la vida educativa i, també, social «amb l'extraordinari privilegi de ser transversal i d'aportar els criteris globals».

k) “Ferrer i Guàrdia, in memoriam”. En la commemoració del primer centenari del seu afusellament, en la secció d'opinió del número 391 (juny de 2009), se'ns ofereixen tres articles que aporten noves revisions del seu llegat pedagògic. Aquests articles són els següents:

- Solà, P. (2009) «Ferrer i Guàrdia, in memoriam. Otra poética y otra retórica». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 391, p. 84-87.

En aquest article se'ns presenten les principals claus de la pedagogia femenina, fonamentada en un clima escolar de confiança i en una metodologia racionalista i científica que donava suport a la inspiració creadora de l'infant. En aquesta línia, s'adverteix de com avui és precís reprendre aquestes mateixes claus des de la perspectiva de la pedagogia dels valors i, descartada la religió, atrevir-se a submergir-se en la vida com ens va suggerir Ferrer i Guàrdia.

- Serrano, J. (2009) «Ferrer i Guàrdia, in memoriam. La bulliciosa república escolar de Odón de Buen». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 391, p. 88-91.

En aquest article es tracten els quatre aspectes en els que es va centrar l'Escola moderna: la coeducació de nens i nenes, la coeducació entre classes socials, la relació amb el medi natural i social, i la laïcitat. Aquests aspectes es tracten des de la perspectiva de les relacions que Ferrer i Guàrdia va establir amb diferents personatges del moment i, sobre tot, amb Odón de Buen, introductor del darwinisme a l'Estat espanyol.

- Maruny, L. (2009) «Ferrer i Guàrdia i la psicopedagogía actual». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 391, p. 92-95.

En aquest article es comenta la importància de l'obra de Ferrer i Guàrdia, tant per haver generat un dels primers moviments educatius globals,

alternatius a l'escola religiosa tradicional, com per haver situat a l'alumnat com a subjecte actiu de la seva pròpia educació. En aquest sentit, se'ns indica com les seves idees segueixen donant-nos fruits, perquè encara estem lluny de guanyar la lluita contra el conformisme i l'autoritarisme a l'escola.

B) Enfocament de la realitat present i concreta del sistema educatiu

Aquest apartat es pot dividir, a la seva vegada, en tres. D'una banda, els números monogràfics o temes del mes dedicats a l'objecte del present estudi. De l'altra, els articles d'opinió. I, finalment, els articles recollits en les seccions de notícies i d'actualitat.

B1) Números monogràfics o temes del mes.

Seguint l'ordre cronològic, es troben els següents:

a) El tema del mes de l'exemplar número 31-32 (juliol-agost de 1977) està dedicat a "Església i Ensenyament". En ell, a part d'unes referències bibliogràfiques (p.20), s'hi troben els següents dos articles i una interessant enquesta:

- Miret Magdalena, E. (1977) «La educación religiosa-moral en el franquismo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 31-32, p. 4-6.

En aquest article es realitza una anàlisi històrica, per entrar, finalment, en la realitat del moment present en la data de redacció de l'article. En l'argumentació, es mostra la necessitat d'un consens sobre el tema davant la nova etapa democràtica que s'inicia.

El paràgraf final apunta les perspectives de futur que s'entreveien en aquell moment, algunes de les quals són molt similars a les que es plantegen en el moment present.

- Bofill, A. (1977) «La Iglesia ante la enseñanza». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 31-32, p. 8-19.

En aquest article s'analitzen els elements essencials de l'ensenyament per a les diferents sensibilitats de Església catòlica, identificant-se tres postures. Aquestes tres postures es detallen en els següents epígrafs: la

consciència satisfeta, la consciència crítica i l'altra consciència. Finalment, s'indica la necessitat d'un debat davant el reptes que el futur planteja.

La consciència satisfeta s'identifica amb la corrent d'opinió entre «ultra conservadora i integrista», que podria estar representada per la Confederació Catòlica d'Associacions de Pares de Família i Pares d'Alumnes (CONCAPA) i per alguns sectors de la Federació Espanyola de Religiosos de l'Ensenyament (FERE), que es posa de manifest en la seva pràctica educativa en centres religiosos.

La consciència crítica és una corrent d'opinió molt més difusa que l'anterior, que «es caracteritza per la seva actitud respectuosament crítica i per intentar establir ponts entre el plantejament genèric i idealista de la jerarquia i la dura i desencisada realitat». Exemples d'aquest tipus de plantejaments es troben entre teòlegs, en certs grups seglars, en una part important de la FERE, o en algunes publicacions com *Vida Nueva*.

L'altra consciència representa la corrent clarament discrepant de la posició oficial de l'Església. Com a components destacats d'aquest grup, es poden assenyalar a organitzacions d'ensenyants catòlics seglars, grups de religiosos dedicats a l'ensenyament, alguns membres de la FERE, les comunitats cristianes de base i els Cristians pel Socialisme (CPS).

- Cuadernos de Pedagogía (1977) «Encuesta. Iglesia y Educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 31-32, p. 61-65.

En aquesta enquesta es realitzen dues preguntes a persones relacionades amb l'educació o amb la religió, o amb ambdós àmbits. Les preguntes són les següents: 1) Com veu la recent trajectòria i, sobretot, el futur de les escoles dirigides per ordres religioses?; i 2) Fins a quin punt ha d'incidir la confessionalitat religiosa en el conjunt de la formació integral de l'alumne?

Aquestes preguntes es realitzen a: Mons. José M. Estepa Llorens, Bisbe Auxiliar de Madrid-Alcalà i Delegat de la Comissió Episcopal d'Ensenyament; Olegario González de Cardenal, teòleg i catedràtic de la Universitat de Salamanca; Reyes Mate Rupérez, membre del Comitè coordinador de Cristians per al Socialisme; Ramon M. Torelló i Barenys, jesuïta amb ampla dedicació a estudis i tasques educatives i Josep M. Totosaus i Martorell, membre del Comitè executiu del Centre d'Estudis Pastoral de les Diòcesis Catalanes.

Mons. José M. Estepa Llorens respon en conjunt a ambdues preguntes, realitzant una perspectiva històrica amb una certa crítica, ressaltant la necessitat d'una presència renovada i remarcant l'especificitat de l'escola cristiana.

Olegario González de Cardenal respon a ambdues preguntes des d'una triple perspectiva, la passada, la present i la futura, afirmant la necessitat d'un pacte social i educatiu.

Reyes Mate Rupérez respon de manera separada a ambdues preguntes. En relació a la primera, és molt crítica amb el passat recent i es postula a favor d'una escola lliure, universal i gratuïta. En relació a la segona, distingeix molt clarament entre una informació religiosa, des d'una perspectiva cultural, per a tot l'alumnat, i una formació catequística -militant- per a l'alumnat que ho demani.

Ramon M. Torelló i Barenys respon, també, de manera separada a ambdues preguntes. En relació a la primera defensa la llibertat d'ensenyament i la coexistència de centre públics i privats. En relació a la segona, com en el cas anterior, distingeix entre una informació religiosa per a tot l'alumnat, per tal de poder comprendre la pròpia història, la cultura i l'art, i una formació religiosa per a qui la demani.

Josep M. Totosaus i Martorell respon, també, separadament a ambdues preguntes, afegint, al final, la seva valoració personal. En les seves respostes es mostra molt crític amb les institucions educatives de l'Església, mostrant una certa pèrdua del seu sentit primari, apuntant els problemes que s'originaran a mitjà i llarg termini -molts dels quals han evolucionat de la manera apuntada en l'article-, i defensant un sistema escolar que doni resposta a una societat laica.

b) En el número 43-44 (juliol-agost de 1977), trobem el suplement número 9, amb el títol "Socialisme i Educació". Entre els seus articles, als efectes del present estudi, es pot destacar un article relatiu al laïcisme i a la neutralitat escolar.

La referència de l'article és la següent: Cuadernos de Pedagogía (1978c) «El laicismo y la neutralidad escolar». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 43-44, p. 43-46.

c) El tema del mes en el número 46 (octubre de 1978), en portes de l'aprovació del text constitucional, és "L'ensenyament en la Constitució". Entre

els articles d'aquest número, hi trobem: una referència històrica, una referència comparada, l'anàlisi dels treballs de redacció del text constitucional i l'opinió dels diferents partits polítics. El detall dels articles és el següent:

- Pérez Galán, M. (1978) «La Constitución de la II República y el tema educativo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 46, p. 4-7.

En aquest article es presta una especial atenció als tres aspectes considerats per l'autor com a més emblemàtics de l'etapa republicana: l'escola unificada, el laïcisme escolar i l'autonomia de nacionalitats i regions en el camp educatiu.

- González Casanova, J. A. (1978) «La enseñanza en el constitucionalismo europeo posterior a la II Guerra Mundial». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 46, p. 9-10.

Aquest article analitza els principis inspiradors del sistema educatiu d'Itàlia, d'Alemanya -s'entén l'aleshores República Federal-, de França i de Portugal. A Itàlia, la llibertat dins dels límits constitucionals. A Alemanya, la vigilància estatal. A França, la sobirania estatal. I a Portugal, la transformació del sistema tradicional.

- Aja, E. (1978) «La enseñanza y la Constitución actual». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 46, p. 11-15.

En aquest article s'explica el procés d'elaboració del text constitucional en un moment ja bastant avançat, dos mesos abans de la seva definitiva aprovació mitjançant referèndum. Al final, es recull el redactat provisional d'aleshores que coincideix plenament amb el vigent. L'article dedicat a l'ensenyament -número 25 en el projecte, número 27 en el text definitiu- és definit com el més polèmic i com el que més esmenes va rebre, fonamentalment degut a raons ideològiques. La discussió i el desacord estan més en la dicotomia entre el model públic i el privat de l'ensenyament, que en l'ensenyament de la religió en si.

- Cuadernos de Pedagogía (1978d) «La opinión de los diversos partidos políticos sobre la enseñanza en la Constitución». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 46, p. 17-30.

Aquí se'ns presenta una enquesta amb dues preguntes realitzada als representants dels principals partits polítics. Les preguntes són les dues següents: 1) Quina és la postura del seu grup parlamentari referent al tema de

l'ensenyament a la Constitució?; i 2) Si vostè fos Ministre d'Educació, quin seria el seu programa general i quines les seves mesures immediates?

Aquestes preguntes es realitzen a: Manuel Fraga Iribarne (Aliança Popular), Manuel Díaz-Pines Muñoz (Unió de Centre Democràtic), Miquel Roca i Junyent (Minoria basca-catalana), Luís Gómez Llorente (Grup socialista), i Jordi Solé Tura (Grup comunista).

Les respostes d'aquesta enquesta posen de manifest la tensió ideològica en el debat sobre la concepció de la llibertat d'ensenyament i, en concret, sobre la dicotomia entre escola pública i escola privada.

Manuel Fraga Iribarne (Aliança Popular) inicia la resposta a la primera pregunta -sobre l'ensenyament a la Constitució- clarificant els tres aspectes claus de la postura del seu grup parlamentari. Aquests són: la llibertat d'ensenyament, que comprèn la llibertat de creació i gestió de centres; el dret i el deure d'educar-se segons les pròpies conviccions; i l'educació entesa com un servei a la societat (no com un servei públic) que ha de ser subvencionat si la gratuïtat s'imposa.

Manuel Díaz-Pines Muñoz (Unió de Centre Democràtic) inicia la resposta a la primera pregunta destacant la importància del consens i la necessitat de superar l'enfrontament entre escola pública i escola privada.

Miquel Roca i Junyent (Minoria basca-catalana), en la seva resposta a la primera pregunta, assenyala la complexitat del debat educatiu, degut, principalment, a l'existència de models ideològics que es volen traslladar al conjunt de la societat.

Luís Gómez Llorente (Grup socialista) inicia la seva resposta a la primera pregunta ressaltant la importància del text assolit, que possibilita diferents desenvolupaments, des dels més arcaics als més progressistes.

Finalment, Jordi Solé Tura (Grup comunista), també, es mostra satisfet pel redactat del text constitucional i pel pas endavant que comporta, encara que, evidentment, no estiguin d'acord amb tots els aspectes.

d) El tema del mes en el número 97 (gener de 1983), després de la victòria del PSOE en les eleccions generals d'octubre de 1982, està dedicat, d'acord amb l'eslògan electoral del partit guanyador al "canvi i l'educació". Aquest tema és tractat en dos articles, un sobre la concepció educativa

històrica del partit i un altre sobre el programa de govern, i en una entrevista amb el nou ministre d'educació:

- Pérez Galán, M. (1983) «Notas sobre el PSOE y la enseñanza». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 97, p. 4-9.

Aquest article recull la ideologia educativa del partit des de la seva fundació en 1879, centrant-se en: els primers plantejaments, l'Escola Nova, l'actuació educativa durant la Segona República, l'oposició durant la dictadura franquista, el consens constitucional i el debat de la Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars. En relació al tema del present estudi, esdevé interessant la reflexió crítica que es realitza, des de la perspectiva present, sobre el laïcisme en l'epígraf dedicat a les fites assolides durant el curt període de la Segona República:

No es pot dir el mateix, des de la perspectiva actual, respecte al tema del laïcisme a l'escola ja que la intransigència, de fet, d'uns i altres va impedir un diàleg que hagués estalviat molts sofriments al poble espanyol, essent el laïcisme, com ja s'ha exposat en més d'una ocasió, un dels components ideològics de la Guerra civil.

- Torre Acosta, J.M. (1983a) «Programa de educación socialista». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 97, p. 10-17.

Aquest article consta de tres epígrafs. El primer reproduïx manifestacions del President Felipe González en el seu debat d'investidura. El segon resumeix les 30 línies generals del programa socialista d'educació. I el tercer relata els actes de la setmana socialista de l'educació. Els temes principals giren entorn de la dicotomia entre escola pública i escola privada, i la participació de la comunitat educativa arran de la Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars. La ubicació de l'ensenyament de la religió o la concepció laica del sistema educatiu no es troben presents en el redactat d'aquest article.

- Torre Acosta, J.M. (1983b) «Entrevista a José. M. Maravall. Ministro de Educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 97, p. 18-26.

Els temes tractats en aquesta entrevista atenen a les principals línies d'actuació del Ministeri: la problemàtica de la subvenció als centres privats, el pacte escolar, la política pressupostària i la renovació pedagògica. La ubicació de l'ensenyament de la religió o la concepció laica del sistema educatiu tampoc es troben presents entre les qüestions més immediates a tractar.

e) El tema del mes en el número 100 (abril de 1983) és l'educació a l'Estat espanyol en el període comprés entre 1975 i 1983. El títol concret és "La Educación en este país (1975-1983)". A efectes del present estudi, destaquen dos articles que contempen aquesta qüestió, des de la vessant de la política educativa, l'un, i des de la vessant social i pedagògica, l'altre:

- Gómez Llorente, L. (1983) «La política educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 100, p. 12-20.

Aquest article es divideix en tres parts. La primera es refereix als canvis produïts en la legislació educativa a partir de l'aprovació de la Constitució de 1978. La segona, a la política educativa en matèria de professorat. I la tercera, a la situació del sector no estatal. A efectes del present estudi, interessa especialment la primera part de l'article. En el seu encapçalament, s'assenyala el canvi que es produeix, amb l'aprovació del text constitucional, sobre la ubicació de l'ensenyant de la religió en el sistema educatiu.

- Monés, J. (1983) «La cuestión socio-pedagógica». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 100, p. 21-71³²⁴.

En l'encapçalament d'aquest article ja s'assenyalen les tensions entre dues concepcions contraposades en l'àmbit de l'ensenyament. Aquestes tensions, com és sabut, s'han anat reproduint fins arribar al moment present.

f) Un dels dos temes amb tractament específic en el número 105 (setembre de 1983) és la filosofia en l'ensenyament secundari -en aquell moment el BUP (el batxillerat unificat polivalent) i el COU (el curs d'orientació universitària)-. Els títols concrets de la portada són dos: "La Filosofía al BUP" i "Educación d'adults".

A efectes del present estudi, destaquen dos articles relacionats amb la mala ubicació en el currículum de l'assignatura d'ètica com alternativa a l'assignatura de religió -en aquell moment únicament la catòlica-:

- Savater, F. (1983) «La ética va al colegio». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 105, p. 5-6.

En aquest article s'analitza de manera molt crítica la inclusió de l'ètica com assignatura optativa en el batxillerat. En concret es qüestionen els tres aspectes següents: el caràcter alternatiu a la religió -en el redactat es parla, en

---

³²⁴Aquest article consta de cinc pàgines. En el text de la revista es troba separat per la inserció d'un índex per matèries dels 100 números de la publicació.

un sentit pejoratiu, de «germana bessona»-, els continguts fixats i la preparació de les persones que la impartiran.

- Gadea, E. (1983) «La ética, algunas reflexiones o alternativas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 105, p. 7-10.

Aquest article es troba en la mateixa línia de valoració crítica que l'anterior. Aquí, juntament al mal enfocament de l'assignatura, es parla de com altres països europeus han solucionat les qüestions de la ubicació dins del sistema educatiu de l'ensenyament de la religió i de l'ètica. Seguidament, es realitza una proposta alternativa dirigida als tres cursos de BUP, que podria consistir en oferir una introducció raonada a la tolerància i a la convivència.

En el primer paràgraf de l'article, es comenta com en alguns països europeus s'observa «la implantació d'una assignatura de cultura religiosa, on es tracta el fenomen religiós, la seva universalitat i la seva diversitat, com un fenomen cultural i des d'una perspectiva laica». Paral·lelament, els continguts ètics s'imparteixen «dins de disciplines de l'àmbit de l'educació cívica o política».

g) El tema del mes en el número 106 (octubre de 1983) són les llibertats en l'ensenyament. Consta de dos articles, un referent al marc de les llibertats en l'àmbit de l'ensenyament, i un altre comentant el projecte de Llei orgànica del dret a l'educació:

- Embid, A. (1983a) «Las libertades en la enseñanza». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 106, p. 4-16.

En aquest article es realitza una aproximació a les llibertats d'ensenyament, a partir dels articles 20 i 27 de la Constitució espanyola i de la Llei orgànica de l'Estatut de centres escolars. D'acord amb aquest marc, s'analitzen la llibertat de creació de centres, el contingut i les limitacions de la llibertat de càtedra, el drets educatius de les famílies i els conflictes que sorgeixen entre els drets i les llibertats que incideixen en l'àmbit educatiu.

En relació als drets educatius, a efectes del present estudi, esdevenen interessants les consideracions sobre l'educació religiosa i moral de l'alumnat, en tant en quan interès de les famílies o interès del propi alumne o alumna.

- Embid, A. (1983b) «Una introducción al proyecto de ley orgánica del derecho a la educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 106, p. 17-20.

En aquest article es realitzen unes breus consideracions sobre aquest projecte de llei orgànica, destacant l'amplitud de l'objecte del mateix, el desenvolupament dels nou primers números de l'article 27 de la Constitució espanyola, configurant-se, d'aquesta manera, els drets i les obligacions de totes les persones implicades en el procés educatiu.

A efectes del present estudi, és interessant l'epígraf "una valoració final", on es parla de la complexitat del tema i de la importància del sistema educatiu com a element de cohesió i d'unió des de les primeres edats; enlloc de possibilitat de separació de l'alumnat per motius ideològics, religiosos o de classe social.

h) En relació al que ha estat la LOGSE, des del número 155 de 1988, fins al número 228 de 1994, encara que amb intermitències³²⁵, s'inclou una secció de debat anomenada "La Reforma". Es tracta d'una secció cronològicament extensa que comprèn els treballs previs -el projecte de reforma educativa es va presentar el mes de juny de 1987-, l'aprovació de la reforma -octubre de 1990- i el seu posterior desenvolupament.

El seu contingut, també, és ample, recollint els diferents aspectes del sistema educatiu, l'anàlisi de les seves etapes i l'opinió dels diversos sectors implicats. Seguidament, es realitza una referència als articles que tracten del tema del present estudi:

- En el número de maig de 1988, apareix la reproducció d'unes valoracions al projecte de reforma educativa realitzades pels participants en unes jornades organitzades pel Consell General d'Educació Catòlica a finals del mes de desembre de 1987. La referència de l'article és la següent: Consejo General de Educación Católica (1988) «Una primera valoración». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 159, p. 74.

La valoració en conjunt de la reforma proposada és positiva. En relació a la llibertat d'ensenyament, es ressalta l'equiparació entre escola pública i privada. En quan a l'ensenyament de la religió, es defensa la seva presència i

---

³²⁵ Aquesta secció apareix en els següents números de la revista:

- Any 1988: del número 155 al 160 i del número 162 al 165.
- Any 1989: tots els números, del 166 al 176.
- Any 1990: números 177 i 178, del número 180 al 182, i del número 184 al 187.
- Any 1991: del número 188 al 193 i del número 195 al 198.
- Any 1992: del número 200 al 204 i del número 206 al 209.
- Any 1993: del número 210 al 215 i del número 217 al 219.
- Any 1994: números 222 i 228.

s'adverteix de l'absència de la dimensió transcendent de la persona en els objectius assenyalats per a cada etapa educativa.

- Des d'una perspectiva totalment diferent, en els números de setembre de 1988 i de gener de 1989 es recull l'opinió dels sindicats majoritaris. D'una banda, Comissions Obreres (CC.OO.). I de l'altra, la Unió General de Treballadors (UGT). Les referències d'ambdós articles són les següents:

Federación de Enseñanza de CC.OO. (1988) «La alternativa de CC.OO.». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 162, p. 62-65.

Federación de Trabajadores de la Enseñanza FETE-UGT (1989) «La opinión de FETE-UGT». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 166, p.84-85.

L'article de CC.OO. reproduïx un resum de la proposta de reforma educativa alternativa elaborada per la Federació d'Ensenyament de l'esmentat sindicat. A efectes del present estudi, ressaltar com, en l'encapçalament de l'article, es demana una revisió dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, amb la finalitat d'eliminar del sistema educatiu tot ensenyament de la religió, ja sigui confessional o no, tal com es concreta després en les propostes curriculars.

Per la seva banda, en l'article de la UGT no es fa cap referència expressa, ni a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, ni a la concepció de laïcitat del propi sistema. El document és molt crític amb el sistema educatiu vigent en aquell moment, posant de manifest que no respon a les necessitats futures. En ell, s'insisteix especialment en la configuració d'un sistema escolar de qualitat i en la reforma de la formació professional.

- Aquesta dualitat de plantejaments, detallada en els paràgrafs anteriors, denota postures enfrontades. No obstant, per als responsables del Ministeri, la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu no és un dels aspectes més conflictius. En el número de novembre de 1988, es recull un article d'Alvaro Marchesi -Director general de Renovació Pedagògica- on es valoren els treballs de la reforma educativa un any després del seus inicis. La referència de l'article és la següent: Marcehesi, A. (1988) «El debate, un año después». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 164, p. 60-62.

En aquest article, s'assenyala com els nivells més controvertits són els d'Educació infantil i d'Educació secundària obligatòria. I les qüestions encara

no prou tractades són, principalment: el finançament, el professorat, la xarxa de centres docents, la inspecció educativa, la formulació de nous continguts -que s'ha realitzat sense aprofundir- i l'educació artística i musical.

- En el número de desembre de 1988, es recull l'opinió de les famílies. D'una banda, la Confederació Espanyola d'Associacions de Pares i Mares d'Alumnes (CEAPA), defensora d'una escola pública i laica. I de l'altra, la Confederació Catòlica de Pares de Família i Pares d'Alumnes (CONCAPA). Les referències d'ambdós articles són les següents:

Tricio, F. (1988) «La opinión de los padres. CEAPA». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 165, p. 68-71.

De Alvear, C. (1988) «La opinión de los padres. CONCAPA». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 165, p. 71-74.

L'article de la CEAPA no realitza cap referència, ni a la laïcitat del sistema educatiu, ni a la ubicació de la religió dins del mateix, manifestant-se en favor d'una escola pública de qualitat.

L'article de la CONCAPA és molt crític, tant amb les deficiències importants del sistema educatiu -així comença l'article-, com amb els continguts de la reforma. En relació al tema del present estudi, indicar que es realitzen tres referències a l'ensenyament de la religió, una relativa a la valoració del sistema vigent en aquell moment i dos a les propostes per a la reforma. En elles, demanen que l'assignatura de religió figuri com a matèria ordinària en el currículum en tots els nivells.

- Finalment, quan el Govern presenta la reforma del sistema educatiu, en boca del seu Ministre d'Educació, no s'al·ludeix ni a la concepció laica del sistema educatiu, ni a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del mateix, com aspectes importants dignes de ser tinguts en compte entre les línies mestres de la indicada reforma. La referència de l'article és la següent: Solana, J. (1989) «La Reforma del Sistema Educativo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 172, p. 61-64.

En aquest article es reproduïx la intervenció del Ministre d'Educació i Ciència, Javier Solana, davant dels mitjans de comunicació social. Es resumeixen les raons del Govern socialista davant la reforma que es presenta i s'exposen els eixos vertebradors de la mateixa. També s'al·ludeix a la planificació, al finançament i al calendari d'aplicació.

i) El tema del mes en el número 184 (setembre de 1990) és tot sobre la LOGSE. Aquest número del mes de setembre de 1990 es publica un cop el text ha estat aprovat pel Congrés dels Diputats -28 de juliol de 1990-, però abans de la seva discussió i posterior votació pel Ple del Senat -6 de setembre de 1990-. La LOGSE va ser ratificada pel Congrés dels Diputats en data 13 de setembre de 1990.

A efectes del present estudi, esdevenen interessants un article sobre les qüestions bàsiques de la LOGSE i quatre articles on es recullen els posicionaments dels principals grups parlamentaris. Indicar, també, que s'incorpora el text del projecte de llei, un cop superat el tràmit del Congrés dels diputats: Ministerio de Educación y Ciencia (1990) «Proyecto de Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 55-72.

Seguidament, es fa referència als articles indicats:

- Jiménez, J. i Bernal, J.L. (1990) «Las cuestiones básicas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 15-24.

En aquest article es detalla una anàlisi dels aspectes bàsics de la LOGSE. Es realitza una comparació de les etapes educatives amb les vigents fins aquell moment, prestant-se una especial atenció a la gestió dels centres, al currículum, a la titulació i al professorat. En relació al currículum, es parla dels ensenyaments mínims, de l'ensenyament de la religió, de la formació professional de base i de la formació professional específica.

- "L'opinió dels grups parlamentaris". En quatre articles es recullen les opinions del quatre grups parlamentaris amb implantació a tot el territori de l'Estat espanyol: Centre Democràtica i Social (CDS), Esquerra Unida (IU), Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i Partit Popular (PP). Les referències d'aquests articles són les següents:

Souto Paz, J.A. (CDS) (1990) «El CDS ante la Reforma educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 26-27.

García Fonseca, M. (IU) (1990) «Algunas coincidencias y discrepancias». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 27-28.

Nieto, J. (PSOE) (1990) «La LOGSE, un proyecto de consenso». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 29-30.

Fernández-Miranda, E. (PP) (1990) «Libertad y calidad de enseñanza para todos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 184, p. 30-31.

Els posicionaments del PSOE i del CDS tendeixen a remarcar el consens necessari per a aquest projecte normatiu. Òbviament, el PSOE defensa el projecte del Govern, sustentat pel seu partit. Per la seva banda, el CDS adverteix que els temes més espinosos no són els principals -on sembla que hi pot haver un cert consens-, sinó els col·laterals -també necessaris- que es troben en les disposicions addicionals -la religió està regulada a la disposició addicional segona, tant del projecte, com de la posterior llei- transitòries i finals. L'expressió utilitzada en l'article del CDS és «el taló d'Aquil·les del Projecte».

Els posicionaments de IU i el PP són més crítics. IU anticipa el seu vot favorable al projecte normatiu, intentant en la tramitació parlamentària final fer-lo girar el màxim a l'esquerra que pugui. En l'article, els elogis de la llei es concentren en quatre apartats i les crítiques en divuit. Una de elles és el rebuig a la regulació de l'ensenyament de la religió integrada dins del sistema educatiu.

L'article del PP s'inicia amb un atac directe al Govern al que acusa de manipular el debat, centrant-lo en la qüestió religiosa. Seguidament, es posa de manifest la manca de llibertat i de qualitat educativa que es desprenen del projecte normatiu.

j) El tema de mes del número 186 (novembre de 1990) és l'educació ètica i cívica. En aquest número, de novembre de 1990, es reprèn un tema ja tractat en el número de setembre de 1983, ja comentat en aquest mateix apartat. No obstant, ara la perspectiva és molt diferent. Amb l'aprovació de la LOGSE -molt recent el mes de setembre de 1990-, l'ètica deixa de ser una alternativa a la religió, per passar a tenir un tractament propi i independent. L'educació moral i cívica està present en els continguts curriculars de totes les àrees de coneixement de les etapes educatives obligatòries³²⁶. A efectes del present estudi, destaquen quatre articles, tres relatius a la ubicació de l'ensenyament de l'ètica i un al projecte CIVES:

---

³²⁶La LOGSE en el seu preàmbul estableix que «l'objectiu primer i fonamental de l'Educació és el proporcionar als nens i a les nenes, als joves d'un i altre sexe, una formació plena que els permeti conformar la seva pròpia i essencial identitat, així com construir una concepció de la realitat que integri a la seva vegada el coneixement i la valoració ètica i moral de la mateixa. Tal formació plena ha d'anar dirigida al desenvolupament de la seva capacitat per a exercir, de manera crítica i en una societat axiològicament plural, la llibertat, la tolerància i la solidaritat». Aquest objectiu es concreta: en l'article 7, per a l'etapa d'Educació infantil; en l'article 13, per a l'etapa d'Educació primària; en l'article 19, per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria; i en l'article 26, per a l'etapa del Batxillerat.

- Bolivar, A. (1990) «La Educación Ética y Cívica en los países europeos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 186, p. 8-13.

En aquest article es critica la dèbil configuració curricular de la matèria i es mostren les diferents ubicacions dins dels sistemes educatius d'alguns països europeus. D'una banda, es destaca la seva consideració, implícita o explícita en el currículum. En aquest darrer cas, ja sigui com a obligatòria per a tot l'alumnat, o com a alternativa a l'ensenyament religiós. De l'altra, es destaca la seva fonamentació, o bé en arguments constitucionals i legals, o bé en arguments filosòfics.

- Arroyo, J. (1990) «El lugar de la Ética en la Reforma». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 186, p. 14-16.

En aquest article es comenta com la consideració de l'ètica, com alternativa a l'ensenyament religiós, no ha estat l'adequada, d'acord amb els seus possibles objectius i continguts curriculars. I com, la continuïtat d'aquesta configuració reproduiria els plantejaments propis de la confessionalitat anterior de l'Estat espanyol. Del redactat de l'article, se'n poden destacar el seu encapçalament i el primer epígraf, que es refereix de manera explícita al caràcter «poc afortunat» de la solució adoptada als inicis de l'etapa democràtica.

- Vázquez Freire, M. (1990) «El lugar de la Educación Ético-cívica». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 186, p. 71-73.

En aquest article es critica l'oferiment de l'assignatura d'ètica com alternativa a la de religió. Es defensa la consideració autònoma i específica de l'educació ètica i cívica com assignatura de primer rang, independent d'altres disciplines. S'indica, expressament, que aquesta assignatura no ha de confondre's amb una espècie de «moral democràtica» o «moral laica», ja que no es tracta d'ensenyar a l'alumnat com ha de comportar-se, sinó de proporcionar-los-hi un espai on puguin reflexionar.

- Serna, J. (1990) «El proyecto CIVES». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 186, p. 18-23.

En aquest article, també, es critica l'oferiment de l'assignatura d'ètica com alternativa a la de religió, felicitant-se per la desaparició d'aquesta situació amb la LOGSE. Es valora positivament que la nova llei incorpori l'educació

moral i cívica als continguts curriculars de totes les àrees de coneixement de les etapes educatives obligatòries.

No obstant, seguidament, es presenta la proposta d'una assignatura d'educació moral que, des d'un plantejament abstracte, podria substituir a l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. En aquesta línia, s'indiquen suggeriments d'activitats d'ensenyament-aprenentatge i d'avaluació. També, es reproduueix el document marc del citat projecte.

En aquest document marc, en la proposta de blocs temàtics, s'inclou la religió com a fet individual i social. L'apartat dels blocs temàtics dedicat a la religió s'ubica dins el bloc dels valors convencionals personals, juntament amb el desenvolupament psicosocial de l'ésser humà, la convivència, la família, les relacions d'amistat i la institució escolar, i la natura. El redactat proposat és el següent:

VI. La religió com a fet individual social.

- El fet religiós.
- Els grans fenòmens religiosos orientals i occidentals.
- Problemes contemporanis: fonamentalismes i sectes.
- La tolerància, la llibertat religiosa.

k) El tema del mes del número 248 (juny de 1996) és el moment present de l'escola pública. El títol concret de portada és: "Arguments a favor de l'Escola Pública". El títol del tema del mes és: "L'Escola Pública Avui".

En el conjunt d'articles dedicats a aquest tema s'adverteix com l'expansió quantitativa del sistema educatiu per arribar a tota la ciutadania no ha estat acompanyada d'una dimensió qualitativa. També, s'exposa com la idealització del mercat i de tots els seus derivats, com són l'individualisme, la privatització, la lliure elecció de centre, la desregularització normativa o la gestió empresarial aplicada a la direcció dels centres, són mecanismes que poden desvirtuar el model d'escola pública. Seguidament, s'afegeix que la defensa de l'escola pública té com referents de sempre: el pluralisme ideològic i cultural, la participació democràtica de la comunitat escolar i del conjunt de la ciutadania, i la conquesta d'una major igualtat social.

Aspectes relatius a l'ensenyament de la religió i a la concepció laica del sistema educatiu es troben presents, d'una manera u altra, en els articles del tema del mes:

- Sotelo, I. (1996) «Lo estatal, lo público y lo privado». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 248, p. 48-52.

En aquest article se'ns parla de la identitat del sistema educatiu públic, separant-lo, tant d'una plena identificació amb els Poders públics, com de les privatitzacions. Es destaquen els valors del pluralisme i la tolerància que ens permeten avançar cap a una societat més democràtica i participativa. En aquest sentit, se'ns indica com per aconseguir la tolerància és molt important el coneixement de la religió, sense entrar a valorar la seva necessària presència o no dins del sistema educatiu.

- Gil Villa, F. (1996) «Enseñanza pública y enseñanza privada. Situación y diferencias». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 248, p. 54-58.

Aquest article ens mostra com les suposades diferències entre l'ensenyament públic i l'ensenyament privat, de vegades, no són tantes com es pensen. En aquest sentit, se'ns indica com aquestes diferències es solen fonamentar en estereotips, el contingut dels quals és discutible. Una mostra la trobem en la participació de les famílies. En les escoles religioses amb un ideari propi, que es suposa hauria de ser determinant per l'elecció del centre, s'observa com la participació de les famílies en els actes de tipus religiosos és més aviat fluixa i passiva. El mateix succeeix amb altres actes, com poden ser festes i conferències.

- Gimeno Sacristán, J. (1996) «Los retos de la educación pública». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 248, p. 59-66.

En aquest article es plantegen els nous reptes d'una escola pública i el paper dels Poders públics per a garantir un ensenyament de qualitat, més democràtic, integrador i igualitari. S'insisteix molt en com la suposada qualitat determina l'elecció de centre privat, enlloc de públic. I com això seria molt evident, si la confrontació entre escola pública i escola privada no estigués tan marcada pel debat sobre l'ensenyament de la religió.

- Cuadernos de Pedagogía (1996) «La opinión de las organizaciones sociales y políticas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 248, p. 68-72.

En aquest article es recullen les opinions dels tres sindicats més votats en les últimes eleccions sindicals, de les dues organitzacions de pares i mares d'alumnes més representatives i dels tres partits polítics d'àmbit estatal amb representació parlamentària.

Els sindicats són: Comissions Obreres (CC.OO.), Federació Nacional de Treballadors de l'Ensenyament de la Unió General de Treballadors (FETE-UGT) i l'Associació Nacional de Professionals de l'Ensenyament (ANPE).

Les organitzacions de mares i pares d'alumnes són: la Confederació Espanyola d'Associacions de Pares i Mares d'Alumnes (CEAPA) i la Confederació Catòlica de Pares de Família i Pares d'Alumnes (CONCAPA).

Els partits polítics són: Partit Popular (PP), Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i Esquerra Unida (IU).

A aquests col·lectius, se'ls va enviar un breu qüestionari sobre l'estat de l'escola pública i les línies que haurien de marcar el seu futur. Les dues preguntes concretes són: 1) quin diagnòstic realitza de l'escola pública?, i 2) què creu vostè que li fa falta a l'escola pública per millorar la seva qualitat i ser més competitiva?

Les respostes a aquestes preguntes les realitzen: Fernando Lezcano (CC.OO.), Jesús Ramón Copa (FETE-UGT), Nicolás Fernández Guisado (ANPE), Francisco Delgado Ruiz (CEAPA), Santiago Domingo Bugueda (CONCAPA), Andrés Ollero (PP), Jerónimo Nieto (PSOE) i Javier Doz (IU).

De les respostes a aquestes preguntes, únicament es fan referències a la ubicació de la religió dins del sistema educatiu i a la concepció laica del mateix, en la intervenció del representant de la CONCAPA, que és molt crític, tant amb el tractament de l'ensenyament de la religió, com amb una possible ideologia laïcista dins de l'escola pública, demanant una clarificació del model constitucional d'escola pública.

l) El tema del mes del número 286 (desembre de 1999) és l'educació entre dos segles. Just en el canvi de segle, es realitza una anàlisi històrica i de perspectiva futura de l'educació. A efectes del present estudi, es poden destacar dos articles. Un relatiu a la història educativa del segle XX, i un altre dedicat al debat permanent, amb una llarga tradició, entre l'escola pública i l'escola privada:

- Monés, J. (1999) «La educación en España en el siglo XX». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 286, p. 12-33.

Aquest article comprèn un període cronològic de 100 anys, des de 1900 -amb la creació d'un ministeri específic de l'àmbit educatiu- fins a 1999. S'analitzen els avanços i retrocessos en matèria educativa d'aquest ampli

període en dos grans blocs. D'una banda, descriu el marc general en el que s'anaven succeint les diferents polítiques i tendències ideològiques; i, d'altra, realitza un repàs de les corrents d'innovació pedagògica. Paral·lelament a ambdós temes, s'ofereix una cronologia que permet situar amb exactitud els diferents esdeveniments. Les referències a l'ensenyament de la religió i al caràcter laic del sistema educatiu són constants, com constants han estat els canvis legislatius en aquesta matèria en la història educativa del segle XX.

- Soler, J. i Tort, A. (1999) «Pública-privada, un debate permanente». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 286, p. 38-42.

Aquest article parteix de la dualitat d'escolarització -xarxa pública i xarxa privada- del nostre sistema educatiu. En ell, se'ns proposa un recorregut històric per les polítiques educatives successives, prestant atenció als debats ideològics, pedagògics i relacionats amb el finançament que han determinat i configurat el sistema actual. En relació al debat ideològic, la concepció religiosa de l'ensenyament per part de l'Església catòlica ha estat un element constant, no sols en els seus centres, sinó també en els centres de titularitat pública.

m) El tema del mes del número 303 (juny de 2001) és aprendre d'Orient. El subtítol que el segueix és "una altra manera de pensar l'educació i d'entendre el coneixement". Encara que aquest tema no es centri en les religions orientals, sí que s'hi poden observar pinzellades i referències a elements de les mateixes, al menys, en els següents quatre articles:

- Canadell, A. (2001) «El lugar de la interculturalidad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 303, p. 52-56.

Aquest article assenyala la importància d'una actitud ètica que possibiliti el respecte i l'estima cap a altres comunitats, reconeixent la seva identitat i fomentant un veritable pluralisme. L'article inclou referències al budisme i al taoisme, en relació a l'espiritualitat.

- Meneses, B. (2001) «El zen, viaje al mundo interior». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 303, p. 57-61.

En un marc de polítiques educatives pròpies d'una societat neocapitalista, on sovint s'oblida a l'alumnat, es proposa la utilització de l'estil zen, que possibilita una crida a la confiança de la persona, a la seva creativitat i a la capacitat de realitzar-se per si mateixa. En la redacció de l'article es troben diverses referències al budisme.

- Martínez Villagrasa, S. (2001) «La meditación como trabajo en las escuelas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 303, p. 72-73.

En aquest article se'ns expliquen els beneficis de la meditació per a la pròpia comprensió i l'acceptació d'un mateix, donant-nos pautes que possibiliten la meditació a les aules, a la recerca d'una major felicitat de l'alumnat. Entre les referències que es realitzen a les tradicions religioses orientals, es troba un punt de connexió amb la tradició cristiana, on la meditació, també, hi és present.

- Vicens, J. (2001) «El Tai Chi taoísta. Un aprendizaje de la integridad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 303, p. 74-76.

Aquest article es centra en uns exercicis físics que possibiliten el retrobament entre el cos i la ment. D'aquesta manera, s'adquireix el sentit de l'equilibri, s'experimenta el valor de la solidaritat i del compartir, i s'aprèn d'un mateix convivint amb els altres. Es tracta de mètodes de la tradició taoista.

n) El tema del mes del número 314 (juny de 2002) és la Llei de qualitat. El subtítol que el segueix ens concreta "dades, arguments i opinions sobre una de les propostes de reforma més reaccionària". En la presentació del conjunt d'articles se'ns comenta, com en el projecte de llei de qualitat es concentren bona part de les idees i projectes que el PP ve gestant des de fa temps. Aquest tema del mes respon a un triple objectiu. En primer lloc, informar del document de bases de Ministeri. A continuació, explicar quin és el pensament, les intencions polítiques i el model educatiu que es pren com a referència. Finalment, mostrar l'opinió dels diversos agents educatius.

En els articles seguidament detallats, s'observa com les referències relatives a l'ensenyament de la religió no es troben en el document de bases del Ministeri:

- Jiménez, J. (2002) «La reforma de la reforma». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 314, p. 46-57.

Aquest article presenta i analitza, amb detall, el contingut del projecte de Llei de qualitat, que introdueix importants modificacions en els diferents nivells educatius i incideix en un major control en la organització i gestió dels centres. També, s'ofereix un diccionari dels termes que defineixen aquesta reforma. En relació al tema del present estudi, indicar com en la part final de l'article es recull un apartat amb el títol "res es diu", on es detallen 10 aspectes més o

menys conflictius en el debat educatiu. El primer d'ells és l'ensenyament de la religió.

- Viñao, A. (2002) «Revalida y controles». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 314, p. 58-64.

En aquest article es mostren les deficiències dels sistema educatiu, a les quals el projecte de Llei de qualitat es considera que no hi posa remei, i que pot, fins i tot, agreujar-les. En relació al tema del present estudi, indicar com en l'apartat dedicat al "diagnòstic, problemes i solucions", se'ns parla del caràcter superficial del diagnòstic i de com molts temes no són tractats. Entre ells, la diversitat de creences i l'ensenyament de la religió.

- Gimeno Sacristán, J. (2002) «¿Una buena intención por un camino equivocado? ». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 314, p. 65-70.

Aquest article és molt crític amb la reforma proposada. En ell, se'ns indica com per a millorar l'educació s'ha de partir d'un diagnòstic fidel a la realitat, proposar mesures adequades i oferir els mitjans i els recursos necessaris. En aquesta línia, es contesten els arguments mostrats pel Govern per emprendre aquesta reforma educativa, així com el seu contingut, i s'assenyalen alguns camins a seguir per aconseguir la universalitat i efectivitat del dret bàsic a l'educació.

En l'encapçalament de l'article, l'autor es pregunta si per qualitat tots entenem el mateix, enumerant-se les dificultats amb que es troba la cerca de la qualitat. La primera d'elles fa referència a la presència de la perspectiva confessional de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

- Taules rodones sobre el document de bases del Ministeri, realitzades a Madrid i València, en els dies posteriors a la seva publicació. En elles, no s'entra en el tema de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. Les referències dels dos articles que detallen el desenvolupament d'ambdós debats són les següents:

Lara, L. (2002) «La Ley de Calidad a debate. Mesa redonda. Madrid». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 314, p. 72-78.

Taula rodona coordinada per la periodista Lola Lara, en la que hi participaren Adolfo Navarro (PSOE), Juan Arboledas (CSI-CSIF), Julio Rogero (mestre de garantia social) i Fernando Lezcano (CC.OO.). Indicar que Juan

Carlos Guerra Zunzunegui hi havia d'assistir en representació del PP, però finalment no va poder assistir-hi.

Miralles, R. (2002) «La Ley de Calidad a debate. Mesa redonda. Valencia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 314, p. 79-84.

Taula rodona coordinada pel mestre i periodista Rafa Miralles, en la que hi participaren Concepción Gómez (Universitat de València), Francisca Pallás (Federació d'Associacions de Pares d'Alumnes de la província de València), Elisa Renau (Deprén, Associació per a la Defensa de la Ensenyament Públic), Fernando Roda (Universitat de València) i Albert Sansano (Taula estatal de la Confederació de MRP i membre del Secretariat Nacional del STEPV-Intersindical Valenciana).

o) El número 315 (juliol-agost de 2002) recull un monogràfic sobre interculturalitat i ciutadania. En alguns articles trobem referències a aspectes relatius a la religió i el seu ensenyament:

- Martuccelli, D. (2002) «¿El problema és social o cultural?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 315, p. 12-15.

Aquest article assenyala, com a notes característiques de la nostra societat contemporània, l'exclusió social i la diversitat cultural. La interrelació entre ambdues és intrínseca, i aquest aspecte s'ha de tenir present per avançar en la seva comprensió.

A efectes del present estudi, destacar com la religió no pot ser considerada un obstacle per a la convivència entre diferents cultures, i que les tesis que defensen el contrari parteixen de la ignorància del tema, o en el pitjor dels casos de la mentida, prenent amagar un fracàs social en els àmbits polític i econòmic.

- García Cataño, F.J. i Granados, A. (2002) «Una mirada socio-antropológica». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 315, p. 20-23.

En aquest article se'ns comenta com el caràcter homogeneïtzador i de cultura única de l'escola i de la societat impregna qualsevol intent de reconèixer la diversitat cultural. Es realitza un tracte diferencial i exclouent que obliga a la conversió i a la pèrdua d'identitat, tant històrica, com lingüística, cultural, o religiosa. En aquest sentit, se'ns indica com el nostre sistema educatiu, de principis del segle XXI, continua reproduint el mateix model del segle XIX, d'una mateixa història, una mateixa llengua i una mateixa religió. Davant d'aquest

panorama, es formula una proposta per a una ciutadana multicultural que ha de construir-se des de l'escola, però no exclusivament.

- Aja, E. i Larios, M.J. (2002) «El derecho a la educación de los inmigrantes. Aspectos jurídicos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 315, p. 24-26.

La legislació vigent reconeix el dret a l'educació dels infants immigrants en condicions d'igualtat. Però la realitat, moltes vegades, és una altra. Per a garantir el seu accés i integració a l'escola, es requereix una adequada planificació dels centres públics i concertats, més recursos econòmics i humans i, sobre tot, el compliment de la llei.

En relació a l'ensenyament de la religió, se'ns descriu el marc jurídic establert per la Constitució espanyola i els Acords adoptats entre l'Estat espanyol i quatre Entitats religioses per a l'ensenyament escolar de les religions catòlica, evangèlica, jueva i islàmica. Seguidament, se'ns comenta com, en el pla de la pràctica, ens trobem que no sempre es garanteix aquest dret a les religions diferents a la catòlica, per la manca de mitjans concrets; circumstància que posa en dubte aquest principi d'igualtat de tracte. En aquest sentit, s'apunta com és necessari un plantejament més general sobre l'ensenyament de la religió en els centres docents.

p) El tema del mes del número 317 (octubre de 2002) és el Projecte Atlàntida. Aquest projecte engloba a centres i professionals de l'educació compromesos amb la reconstrucció democràtica de la cultura escolar. Després de sis anys des del seu naixement, aquest projecte s'ha estès a vint-i-cinc centres educatius amb la voluntat de configurar-se com a plataforma d'innovació democràtica de caràcter estatal.

Una referència a l'objecte del present estudi es troba en el següent article d'aquest tema: Bolívar, A. (2002) «Nuestra propuesta de educación democrática». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 317, p. 53-56.

En aquest article se'ns indica com una educació democràtica es plasma en valors, com la solidaritat, la justícia, la tolerància i el desenvolupament sostenible, que han de formar part del currículum escolar i de la gestió del centre.

A efectes del present estudi, es comenta la importància d'aprendre a viure junts amb independència de les diferències, tant socials, com culturals, ètniques o religioses. En aquest sentit, es considera com el reconeixement i el

respecte de les diferències té, també, una altra dimensió educativa per incloure un sentit de tolerància i d'integració intercultural.

q) El número 326 (juliol-agost de 2003) recull un monogràfic amb el títol "el sistema educatiu a examen", mig any després de l'aprovació de la LOCE. Encara que, amb caràcter general, no es parli de la problemàtica present que comporta la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, en alguns articles s'hi troben referències. Aquestes són els següents:

- Gómez Llorente, L. (2003a): «¿De dónde venimos y adónde vamos?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 326, p. 14-19.

Aquest article parteix de la premissa de que és imprescindible repassar l'evolució del sistema educatiu durant els últims trenta anys per veure, amb certa perspectiva, els problemes de present i poder formular objectius de futur. En aquest sentit, es realitza un resum de la trajectòria que s'inicia amb la Llei General d'Educació. En aquest resum es comenta l'evolució de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, des de la dictadura franquista, fins a la LOCE.

També, en aquest article se'ns parla del que implica democratitzar l'ensenyament. Entre d'altres aspectes comporta la laïcitat del sistema. En relació a ella, la redacció de l'article és la següent (p. 16):

Laïcitat

Per a què l'escola sigui per igual de tots no pot estar sotmesa al servei del dogma de cap confessió religiosa, ni substituir la confessionalitat per una «religió política» (Condorcet). En l'escola impera la veritat científica, el lliure examen de totes les idees. La formació moral descansa en les virtuts cíviques que reconeix la Constitució de l'Estat i, per tant, en els valors del pluralisme, llibertat, igualtat i tolerància.

- Torres Santomé, J. (2003) «Contexto sociocultural de la escolaridad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 326, p. 20-24.

En aquest article se'ns comenta com la societat delega en els centres escolars la tasca de socialitzar a les noves generacions. I com aquesta tasca comporta, entre altres aspectes, seleccionar atentament els continguts culturals. Per a l'autor, aquesta selecció en les dues últimes dècades s'ha realitzat mitjançant un notable consens. Consens que s'ha trencat en els últims anys de govern del PP.

En l'article, en base a un informe d'Amnistia Internacional del mes de febrer de 2003, es posa de manifest com l'alumnat de les facultats de magisteri

i de ciències de l'educació de l'Estat espanyol no està preparat per a l'educació en els drets humans. I com aquesta situació es reflecteix en la comprensió del fenomen de la pluralitat religiosa.

- Palacios, J. i Menéndez, S. (2003) «Padres y madres en casa y en la escuela». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 326, p. 30-33.

En aquest article se'ns parla de com els canvis viscuts en les famílies en els últims trenta anys han afectat a les relacions entre generacions i a la institució escolar. Als efectes del present estudi, destacar com, encara que entre pares i mares, i filles i fills, resulta més fàcil parlar dels temes que els afecten, els temes més personals i conflictius (drogues, sexe, política o religió) són dels que menys es parla i, també, en els que hi ha menys acords o coincidències.

També, se'ns indica com els valors que les mares i els pares tracten d'inculcar als seus fills i filles no són els típicament considerats com a més tradicionals (respecte als majors, obediència, religió).

- Fernández Enguita, M. (2003) «Desigualdades ante la educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 326, p. 44-51.

Un dels aspectes on es presenten desigualtats, no sempre fàcils de superar, és el de l'ètnia. Aquesta pot combinar-se amb altres aspectes com la llengua, la raça, la nacionalitat, la cultura o la religió.

- Gimeno Sacristán, J. (2003) «Resultados escolares y calidad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 326, p. 88-94.

Entre d'altres aspectes, en aquest article se'ns indiquen les matèries amb més o menys grau de dificultat per aprovar-les en l'etapa d'Educació secundària obligatòria. Aquesta llista es troba encapçalada per les matemàtiques, essent la última la religió.

r) El tema del mes del número 334 (abril de 2004) està dedicat a la laïcitat i la religió. En ell, es troben cinc articles i una entrevista a representats dels sindicats, de les associacions de pares i mares i de les Entitats religioses. La Llei orgànica de qualitat de l'educació va suposar, entre d'altres novetats, una major presència de la religió com assignatura obligatòria dins del currículum. Per alguns sectors, la novetat legislativa d'una opció aconfessional de la religió es considera una simple cultura religiosa; per a d'altres, un

adoctrinament. Els següents documents mostren l'opinió de persones i col·lectius vinculats al món de l'ensenyament:

- Gómez Llorente, L. (2004) «En torno a la confesionalidad de la escuela». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 50-57.

Aquest debat és un reflex a les aules d'un problema de major dimensió, les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església catòlica. En l'article es repassen les diferents fases d'aquesta relació: el catolicisme identificador -on es troben les arrels del problema-, la invenció il·lustrada del laïcisme -qualificada d'una pau perillosa-, i la virulència de la qüestió religiosa en els segles XIX i XX. En relació al moment present, s'apunta com sembla haver-se perdut l'esperit dialogant de 1978.

- De la Cierva, M.R. (2004) «Religión para una educación integral». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 58-61.

En aquest article, s'identifica el ple desenvolupament de la personalitat humana com a sinònim d'educació integral, una de les dimensions bàsiques de la qual és la formació religiosa. En ell, es repassen els mecanismes establerts en la Llei orgànica de qualitat de l'educació per a fer efectiva aquesta educació integral i es manifesta el seu acord amb el plantejament de l'àrea de societat, cultura i religió, de la que se'n ressalta el seu valor acadèmic, tractant-se d'una assignatura més del currículum bàsic per a tot l'alumnat.

- Mayoral, V. (2004) «Razones de la escuela laica, hoy». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 62-64.

Aquest article posa de manifest la vigència dels principis identificadors de la laïcitat dins del sistema educatiu: la tolerància com a principi inspirador de les relacions entre els diferents credos; la secularització del coneixement; l'educació cívica integradora de totes les persones; i el respecte a la llibertat de consciència del personal docent i de l'alumnat.

- Corzo, J.L. (2004) «¿Qué cultura religiosa?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 65-67.

Aquest article ens planteja com en una societat, cada vegada més intercultural i amb una major pluralitat religiosa, és cada vegada més necessari analitzar els perquè i els coms de les diferents creences; i trencar el tabú, que estableix que l'inexplicable no existeix. En aquest sentit, es proposa una cultura

religiosa per a les escoles, en un entorn d'aprenentatge que no depengui d'un grup religiós.

Aquesta cultura religiosa és, tant necessària per a l'alumnat creient, com per al no creient. Per als primers, esdevé una protecció contra l'exclusivisme i el fanatisme ideològic al permetre'ls conèixer, tant els perquès de les pròpies creences, com els aspectes importants de les alienes. Per a tothom, en general, ens permet comprendre les altres religions i distingir-les de les sectes.

En l'article s'ofereixen les següents raons que justifiquen la presència d'una cultura religiosa per a tot l'alumnat:

És preferible un aprenentatge comú, necessari per a tots, que una alternativa supletòria de l'opció creient.

(...)

Introduir a l'escola una matèria obligatòria no pot dependre dels interessos dels grups religiosos, polítics o econòmics, sinó de la convivència general.

(...)

El fet religiós no pot ésser reduït al museu, per més que, en algunes societats, la religió desaparegui de la dimensió col·lectiva.

(...)

Probablement aquest sigui el quid de la qüestió: atrevir-se a saber de la dimensió religiosa que està allí, coincideixi o no amb la pròpia opció.

(...)

Saber per a conèixer és, sense dubte, l'aspecte més evident de la necessitat cultural.

(...)

- Rodríguez Martín, M. (2004) «La presencia religiosa en la legislación educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 68-70.

En aquest article es repassen les normes legislatives promulgades des de la Constitució de 1978. Es comença amb l'anàlisi constitucional. Es segueix amb els Acords amb la Santa Seu i altres Entitats religioses. Seguidament, s'entra en la Llei orgànica de llibertat religiosa. I finalment, es parla de la LODE, la LOGSE i la LOCE.

- Cuadernos de Pedagogía (2004) «Diez opiniones». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 71-79.

Aquest article recull l'opinió dels col·lectius representants de l'àmbit educatiu i de les diferents creences religioses. Als representants de deu col·lectius, se'ls hi formulen les dues preguntes següents: 1) quina opinió li

mereix el tractament de la religió a la LOGSE?; i 2) quina pensa que seria la solució ideal?

Aquest col·lectius són: sindicats (ANPE, CC.OO, FETE-UGT, STEs-Intersindical), associacions de pares i mares d'alumnes (CEAPA i CONCAPA), agrupacions d'estudiants (sindicat d'estudiants), fundacions (Fundació Ferrer i guàrdia) i Entitats religioses (Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya i Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya).

Les respostes analitzen el lloc de l'àrea de societat, cultura i religió en el currículum i formulen alternatives al respecte. L'opinió dels sindicats és diversa, respectuosa en el cas de ANPE, contrària amb l'ordenació de la LOCE en el cas dels demés sindicats. Les dues associacions de pares i mares responen segons la seva molt diferent visió ideològica. La Fundació Ferrer i Guàrdia i el Sindicat d'Estudiants es manifesten, clarament, en contra de la regulació legal realitzada per la LOCE. Finalment, mentre el representant de la religió evangèlica es mostra favorable a aquesta regulació, posant, no obstant, de relleu certes dificultats pràctiques en el funcionament del sistema; el representant de la religió islàmica és més crític, indicant la marginació d'aquesta religió.

Les respostes, seguint l'ordre alfabètic dels col·lectius, tal com es detallen a l'article, són les següents:

Per a ANPE (respon Juan Miguel Molina, president nacional d'ANPE), la regulació de l'ensenyament de la religió a la LOCE suposa un indubtable avenç respecte a la situació anterior, en quan se la dota de les eines pedagògiques necessàries per a què s'imparteixi amb un cert rigor pedagògic. A l'existir una matèria alternativa amb el mateix rang, es manté el respecte a la llibertat de consciència. Es considera que la nova norma respon a les demandes socials i que està en el marc constitucional. Com a aspecte més negatiu, es comenta la manca de regulació, en la seva vessant laboral, de l'estatut especial del professorat de religió.

La CEAPA (respon Maite Pina, presidenta de CEAPA) considera el nou model establert en la LOCE com «la imposició d'una matèria obligatòria a uns amb la intenció de salvaguardar els hipotètics drets dels altres» (p. 72). Es considera, doncs, que la imposició d'una matèria alternativa a l'ensenyament de la religió vulnera el dret a la igualtat de tracte i les llibertats de pensament i

de consciència. Seguidament, s'indica com la LOCE respon als plantejaments de la Conferència Episcopal Espanyola i es realitza una defensa de l'escola pública i laica, que «sigui el lloc i l'espai on tot el que s'ensenyi pugui ser compartit per tots» (p. 72). Per tant, la religió quedaria en l'àmbit privat, fora de l'escola.

CC.OO. (respon Fernando Lezcano, secretari general de la Federació d'Ensenyament de CC.OO.) afirma que la LOCE no dóna un tractament adequat a l'ensenyament de la religió. En aquest sentit, s'indica com la transmissió d'una ideologia, d'unes creences o d'una confessió religiosa -emparades per l'article 16 de la Constitució espanyola- no guarda cap relació amb el dret a l'educació -article 27 del text constitucional-. Així, l'ensenyament de la religió en les seves manifestacions històriques, artístiques, literàries, filosòfiques o d'altres, ha de realitzar-se des de les respectives àrees o matèries.

Seguidament, es recorda com la Federació d'Ensenyament de Comissions Obreres va formular en el seu últim congrés l'aspiració que és garantís a tota la ciutadania una educació pública i laica, on l'ensenyament confessional de la religió no tindria cabuda en el currículum.

La CONCAPA (respon José Manuel Contreras, president de CONCAPA) considera correcte el tractament donat per la LOCE a l'ensenyament de la religió. També, es mostra molt crítica amb els col·lectius que han aprofitat la doble opció de l'àrea de societat, cultura i religió per a demanar a les famílies que matriculin als seus fills i filles en l'opció no confessional.

Les Entitats Evangèliques Religioses d'Espanya (respon Luís Corpas, president del Consell General de l'Ensenyament Religiosos Evangèlic) entenen que les diferents formes, en que la legislació educativa ha desenvolupat el mandat constitucional de l'article 27.3, han donat lloc a diferents models d'ensenyament de la religió, d'acord amb el que cada Govern entenia que volia dir l'indicat mandat constitucional. I, també, han intentat donar resposta a les necessitats jurídiques i normatives del moment. En aquest sentit, consideren que el model de la LOCE permet a la Inspecció educativa intervenir en la supervisió del procés d'aprenentatge, al tractar-se d'una assignatura amb el mateix rang que les altres.

En relació a les mancances de la nova ordenació legal, a l'igual que el sindicat ANPE, es critica la no modificació del règim jurídic del professorat de religió confessional, el qual qualifiquen d'ambigu.

FETE-UGT (respon Jesús Ramón Copa, secretari general de FETE-UGT) qualifica de molt negativa l'ordenació de l'ensenyament de la religió realitzada per la LOCE. En defensa de les llibertats de consciència i religió, i de la laïcitat i aconfessionalitat de l'Estat, entenen que en els centres docents públics no hi té cabuda l'ensenyament de cap religió. D'acord amb aquest plantejament, sol·liciten la denúncia de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu. Seguidament, s'apunta com amb l'equiparació de la religió a la resta d'assignatures, l'Església ha recuperat a les aules un espai que no li correspon.

En la mateixa línia, des de la Fundació Ferrer i Guàrdia (respon Vicenç Molina, membre del Patronat de la Fundació Ferrer i Guàrdia), es considera que la ubicació de la religió i de la seva «falsa alternativa» (p. 76), com a matèria curricular i avaluable, traspasa el respecte a la llibertat de consciència de l'alumnat. Seguidament, se'ns indica com la LOCE confon educació i catequesis.

El Sindicat d'estudiants (respon Míriam Munico, secretària general del Sindicat d'Estudiants) és el que es mostra més crític amb la situació, identificant la regulació de la LOCE amb el règim franquista, degut a la estreta vinculació entre la jerarquia catòlica i la dreta espanyola. Seguidament, es qualifica d'escandalós el finançament estatal de «l'adoctrinament en la fe catòlica» (p. 77). Finalment, es mostren respectuosos amb les creences religioses de cada persona, entenen que cada Entitat religiosa, i especialment la catòlica, gaudeix de mecanismes suficients per ensenyar la religió fora dels centres educatius.

STEs-intersindical (respon Justo L. Cirugeda, secretari confederal de STEs-intersindical) qualifica de despropòsit la situació creada amb l'ordenació de l'ensenyament de la religió establerta per la LOCE. En aquesta línia, es valora molt negativament l'obligació, per a l'alumnat, de cursar una assignatura relacionada amb el fet religiós, amb un número d'hores molt superior al d'altres matèries essencials per a la formació humana i acadèmica. Seguidament, es mostra el respecte amb les creences religioses de cada persona, indicant que aquestes pertanyent a l'àmbit privat. No obstant, adverteixen, al mateix temps,

que aquestes creences religioses poden interferir en els valors democràtics i en el respecte i promoció dels drets humans. D'acord amb aquest plantejament, demanen la retirada de l'ensenyament de la religió del sistema educatiu.

La Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya (respon Riay Tatory Bakry, president de la Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya) es mostra crítica amb l'ordenació de la LOCE, exposant que no se'ls ha consultat sobre la mateixa. D'aquesta manera, qualifiquen la norma d'imposada, indicant que tenen molts dubtes sobre la capacitat d'un professor no musulmà per explicar aspectes de l'Islam, sense caure en estereotips, tòpics i difamacions esteses. En aquesta línia, consideren que la solució adequada seria complir els acords adoptats amb anterioritat, denunciant el silenci administratiu com a resposta a la contractació de professorat de religió islàmica.

s) El número 348 (juliol-agost de 2005), en ple debat sobre la reforma de la LOE, recull un monogràfic amb el títol "reformes possibles i necessàries". En la presentació del mateix, es posa de manifest com s'han promulgat vuit lleis educatives en vint-i-cinc anys, indicant que, possiblement, siguin massa i preguntant-se per les finalitats aconseguides.

Aquest número monogràfic conté dues entrevistes, i quatre blocs temàtics: la reforma que ve, agenda per al canvi, d'infantil a secundària, i el pervenir de les reformes.

Referències al tema del present estudi es troben: en tres dels quatre articles que expliquen la reforma que ens ve, en un dels nou articles que ens expliquen l'agenda per al canvi, en un dels sis articles que ens expliquen el pervenir de les reformes i en l'entrevista al Secretari general d'Educació.

Seguidament, es relacionen aquests articles:

- Jiménez, J. (2005a) «La reforma de las dos últimas reformas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 15-20.

El repte del que serà la futura LOE és articular un sistema, que pugui gestionar-se amb característiques pròpies en cada Comunitat Autònoma, però que garanteixi l'estabilitat i la qualitat en tot l'àmbit estatal. Un dels debats complicats que es planteja és el de la ubicació de l'ensenyament de la religió. En l'article es qualifica de «guerra escolar» (p. 17).

- Jiménez, J. (2005b) «Diccionario de la LOE». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 21-23.

Aquest article presenta un glossari sobre els vint-i-cinc termes més significatius de l'avantprojecte de llei. Un d'ells és el de religió. La seva definició és explicativa de la polèmica que comporta la ubicació del seu ensenyament. La redacció de l'article és la següent (p. 23):

Religió.

Cavall de batalla d'aquesta reforma educativa i element de discussió política i social. Es parteix de la idea inicial de que l'estudi de la religió sigui d'oferta obligada per als centres, però voluntària per a l'alumnat, i que no es tingui en compte per a beques i selectivitat. Però s'haurà d'esperar al debat parlamentari de la llei per a comprovar com queda definitivament la religió, si serà o no avaluable i si es contemplarà una alternativa per als alumnes que no optin per estudiar religió a les aules.

- Jiménez, J. (2005c) «El debate: acuerdos y desacuerdos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 24-28.

Aquest article descriu el procés de debat, previ a la tramitació parlamentària, del que acabarà sent la LOE. Aquest debat es va iniciar amb la presentació per part del Ministeri del document «Una educació de qualitat per a tots i entre tots». El resultat d'aquest procés ha estat la rebuda d'unes 45.000 aportacions. Aquestes, evidentment, són de tot signe.

En relació al tema del present estudi trobem, d'una banda, les crítiques de CONCAPA i FERE a l'assignatura d'educació per la ciutadania, de la qual indiquen que oblida els temes religiosos, ètics i morals. Ambdós col·lectius consideren que tots els valors que s'han d'ensenyar a l'escola es troben en l'àrea de societat, cultura i religió.

D'altra banda, es troba el plantejament del Ministeri sobre l'ensenyament de la religió, qualificat en l'article com un dels temes més conflictius del document del Ministeri. Els arguments en favor d'aquest ensenyament són aportats per la CONCAPA i la FERE que, a part d'invocar la Constitució i els Acords amb la Santa Seu, esgrimeixen dades estadístiques, segons les quals gairebé el 90 % de les famílies volen la religió en l'ensenyament públic. Els arguments contraris a l'ensenyament de la religió, dins l'escola pública, provenen del Consell escolar de l'Estat, de CEAPA, de STEs, CC.OO. i UGT. Aquests arguments es basen en la laïcitat del sistema educatiu.

- Lara, L. (2005) «Entrevista a Alejandro Tiana. El sistema necesita pactos para no estar sometido a tantos cambios». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 30-35.

El contingut de l'entrevista al Secretari general d'Educació, Alejandro Tiana, ressalta la idea de pactes per evitar canvis en el sistema educatiu. En relació al tema de l'ensenyament de la religió, les referències són curtes però molt clares. Es reconeix que és un dels temes sobre els que es troben més diferències en el si de la societat espanyola; així com també és un dels temes on és difícil d'aconseguir un pacte educatiu. Al respecte, s'anuncia l'inici d'un diàleg amb la Conferència Episcopal Espanyola.

- Plandiura, R. (2005) «El lugar i el no lugar de la religión». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 46-49.

Aquest article s'inclou en el bloc temàtic dedicat a l'agenda per al canvi, on es comenten les deu qüestions que constituïrien la columna vertebral del sistema educatiu. Aquests van des de la selecció dels continguts i la inclusió escolar, fins a l'autonomia dels centres i la formació permanent del professorat, passant per la ubicació de la religió dins del sistema educatiu, a la qual s'hi dedica un article dels nou que formen el bloc temàtic.

En aquest article se'ns parla de dos temes. D'una banda, d'un model d'ensenyament de la religió que grinyola. De l'altra, d'un tipus de professorat amb una situació molt específica.

En relació al model, se'ns comenta com existeixen dos espais de presència de la religió en l'escola: el terreny de l'aprenentatge i el dels valors. No obstant, ambdós es troben eclipsats per un ensenyament confessional, que fa difícil de conjugar el dret d'una part de l'alumnat a la formació religiosa, amb el dret d'una altra part a no veure frenat el seu aprenentatge.

En relació al professorat, la seva contractació per l'Administració, a proposta de l'Entitat religiosa, comporta una situació de difícil encaix.

Finalment, l'article conclou amb la constatació de l'existència de raons suficients per revisar l'Acord amb la Santa Seu, tal com s'està fent amb la resta de les lleis educatives, amb els Estatuts d'Autonomia i amb la mateixa Constitució.

- Miralles, R. (2005) «¿Qué piensan las familias?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 112-116.

Aquest article recull l'opinió de les famílies sobre el pervenir de les reformes, mitjançant la descripció d'una taula rodona amb tres mares i un pare sobre l'educació dels seus fills i filles, alumant escolaritzat en centres públics i

privats de la Comunitat valenciana. Les referències a la religió són molt minses. Dues mares parlen de la valoració, o no, de l'ideari religiós per escollir centre. I una d'elles afegeix que «el respecte als demés no és una imposició religiosa, sinó una qualitat social» (p. 113).

t) El tema del mes del número 366 (març de 2007) està dedicat a l'educació per la ciutadania. En alguns articles es troben referències a l'objecte del present estudi:

- Cifuentes, L.M. (2007) «Sociedad secularizada, ética laica y morales religiosas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 366, p. 62-65.

L'article s'inicia indicant que l'objectiu del mateix és posar de manifest com l'ètica cívica és fonamental en tota societat democràtica i com no pot tenir la seva base en les morals religioses, sinó que ha de ser laica. En aquest sentit, la millor garantia jurídica, política i cultural d'una autèntica convivència democràtica seria la implantació progressiva d'una ètica laica que articulés la cohesió social, moral i religiosa, sense exclusions ni fanatismes de cap tipus. Aquesta ètica laica no seria antireligiosa, sinó neutral i respectuosa amb totes les creences.

En aquest article es troben epígrafs dedicats a la secularització de la societat espanyola i a la moral catòlica, que durant segles ha estat l'eix vertebral de les tradicions i costums morals de la societat.

- Mayoral, V. (2007) «Educación para la ciudadanía. El debate ideológico». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 366, p. 66-69.

Aquest debat està centralitzat per l'oposició frontal a la introducció de l'assignatura d'educació per la ciutadania, per part de la Conferència Episcopal Espanyola, que ha arribat a proposar una objecció de consciència davant de la mateixa per part de l'alumnat catòlic i de les seves famílies. En l'article es nega el dilema entre la religió i l'educació per la ciutadania, qualificant-lo de fals i indicant que pertanyen a àmbits diferents.

u) El tema del mes del número 380 (juny de 2008) torna a estar dedicat a l'educació per la ciutadania. Anteriorment, ja havia estat tema del mes en el número 366, de març de 2007, com s'acaba de detallar.

Aquest tema es contempla en tres articles, el primer realitza una anàlisi molt ampla dels llibres de text. Els altres dos es refereixen a experiències concretes d'aula. Aquí, d'acord amb l'objecte del present estudi, ens centrarem

en el primer: Jares, X.R. (2008) «Educación para la ciudadanía. Los libros de texto». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 380, p. 54-67.

Aquest article analitza els recents manuals ja disponibles per treballar a les aules de 3r d'ESO la nova assignatura. En ell es realitza un informe sobre l'estructura dels textos, la seva jerarquia conceptual, el que es ressalta, el que es silencia, els errors en que es cau i la manera en que es presenten els continguts.

L'anàlisi es realitza sobre els llibres de les set editorials següents: Anaya, Casals, Editex, Laberinto, Octaedro, Pearson-Alhambra i SM. Les conclusions dibuixen, perfectament, la línia de l'enrarinat debat que ha envoltat la introducció de l'assignatura en el sistema educatiu. Així, s'observa una gran disparitat en els continguts que es presenten, en funció de la l'orientació ideològica de l'editorial, arribant en alguns casos, fins i tot, a alterar substancialment els continguts i valors de l'assignatura.

Els detalls d'aquesta anàlisi es comenten, de manera més ampla, en l'apartat 7.3.

v) El tema del mes del número 388 (març de 2009) és la mort i el dol. En aquest número es dediquen set articles a aquest tema. Un d'ells s'endinsa en l'àmbit de relació entre el transcendent -el més enllà- i la nostra resposta. La seva referència és la següent: Dolz, A. (2009) «El amor y la muerte. Una mirada interdisciplinar». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 388, p. 64-67.

Encara que l'article no es centri en la resposta religiosa, sí que es centra en la resposta humana -que pot ser religiosa o no- i en la necessitat d'educar-la. Una de les matèries, des de les que es pot realitzar aquesta educació, és l'ensenyament de la religió, com a resposta humana als nostres orígens, al més enllà.

Aquest article és un resum de les principals conferències de la trobada anual de 2008 del Centre de Professors de Cuenca, que cada mes de maig es celebra. La trobada de 2008 va tractar del valor educatiu de l'amor i de la mort. En l'article, entre d'altres aspectes, se'ns parla de la necessitat d'una didàctica de la mort i de la construcció d'un model en que prevalgui l'amor com la manifestació més humana.

w) El tema del mes del número 420 (febrer de 2012) versa sobre l'alumnat d'origen immigrant i l'èxit escolar. A efectes del present estudi,

esdevé interessant un article que reflexiona sobre uns fets concrets. La seva referència és la següent: Canimas, J. (2012) «¿Cómo afrontar problemas éticos intermorales?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 420, p. 55-59.

L'article relata com a la Shaima, al mes de setembre de l'any 2007, a l'inici d'aquell curs escolar, se li van tancar les portes d'una escola pública de Girona per portar hijab. Seguidament, es comenta com ja fa molts anys que es parla d'interculturalitat i de la formació dels docents en el respecte a les diferents cultures.

La situació creada és qualificada, en l'article, de «desconcert ètic» (p. 55 i 58). L'article és moll crític, tant amb el que qualifica de «societat de l'espectacle» (pàgina 55), desitjosa de respostes fàcils i passatgeres, com amb la ràpida actuació de la Conselleria, que no entra en el problema de fons.

x) El número 420 (febrer de 2012) presenta un dossier dedicat a Innova, amb el títol "una xarxa de xarxes". En un dels articles d'aquest dossier es recull un recurs en línia relatiu a la presència de la religió en el sistema educatiu. La referència de l'article és la següent: Aliaga, M. (2012) «Relación de redes. Organizaciones y grupos de trabajo presentes en el III Congreso Innova, celebrado en Ávila el pasado mes de noviembre». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 420, p. 99-101.

En aquest article es detalla, per ordre alfabètic, el nom i l'adreça electrònica de les organitzacions i dels grups de treball presents en el congrés. Entre ells, es troba la classe de religió (<http://www.clasedereligion.com>).

z) El tema del mes del número 428 (novembre de 2012) es titula "alternatives". La presentació d'aquest tema posa èmfasi en l'existència d'una escola diferent a «la institució passiva, memorística i uniformitzadora d'abans» (p. 49). Els articles d'aquest tema es centren en les experiències que proposen un canvi real. I, concretament, s'intenta respondre a les preguntes de: com és possible canviar des del marc de l'escola pública?, i com és possible fer-ho des de l'etapa de secundària?. A efectes del present estudi, esdevé interessant l'article relatiu a la pedagogia Waldorf. La seva referència és la següent: AA.VV. (2012) «Waldorf en primera persona». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 428, p. 64-70.

En l'encapçalament de l'article s'indica com la pedagogia Waldorf presenta un model de valors cristians, amples i universals, però independents

de qualsevol confessió religiosa. Les escoles Waldorf són laiques i inclusives, ja que, a part dels valors cristians, integren valors d'altres cultures i religions del món, com el budisme, el judaisme, l'islam, el taoisme, el bahaisme, el gnosticisme i el respecte per la natura. En un sentit obert a l'estructura del fenomen religiós, al *religare*.

La educació humanística ofereix una mirada global que recull un triple impuls en el seu programa: l'educació científica, l'educació artística i l'educació religiosa.

a') El número 428 (novembre de 2012) conté un dossier relatiu al sistema educatiu alemany, fent referència a la formació dual i diversificada, i als canvis i reformes que permeten agilitzar la transició entre diferents itineraris, de cara a millorar els resultats de l'Informe PISA. Aquest dossier conté un article, on es mostra la ubicació de l'ensenyament de la religió en l'etapa de formació professional. La referència de l'article és la següent: Martín Torres, G. (2012) «Dieciséis sistemas educativos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 428, p. 92-95.

En aquest article es comenta, com dins de la formació professional, els centres que ofereixen formació teòrica a alumnat, imparteixen assignatures de coneixements generals i de coneixements relacionats amb l'ofici escollit. Entre les primeres es troben: l'alemany, les ciències socials, l'economia, la religió i l'esport.

b') El tema del mes del número 451 (desembre de 2014) està dedicat al quaranta aniversari de la publicació amb el títol: "40 anys d'educació, 40 anys de *cuadernos*". Aquest número especial conté molts articles. Dels quatre que es relacionen a continuació, els dos primers realitzen un recorregut per les lleis educatives de la democràcia, i els altres dos versen sobre el currículum i la diferent titularitat dels centres educatius. Les referències concretes dels articles són les següents.

Puelles, M. (2014) «El discurso educativo: del franquismo al neoliberalismo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 451, p. 16-19.

Tiana, A. (2014) «Leyes y Reformas: de la LGE a la LOMCE». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 451, p. 20-23.

Torres Santomé, J. (2014) «De la democracia al neoliberalismo de la mano del currículo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 451, p. 28-31.

Viñao, A. (2014) «Escuela pública, escuela privada». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 451, p. 24-27.

B2) Articles d'opinió

D'acord amb l'ordre cronològic de la seva publicació, es fa referència a un conjunt d'articles que, amb major o menor mesura, han tractat el tema del present estudi, generalment en les seccions dedicades als temes de debat:

a) L'ensenyament als Pactes de la Moncloa. El número 36, de desembre de 1977, i el número 37, de gener de 1978, contenen un article, cada un, on s'analitzen els aspectes educatius dels Pactes de la Moncloa. Com entre aquests, no hi figura la qüestió de l'ensenyament de la religió, els articles tampoc s'hi refereixen. Aquests dos articles són els següents:

Vintró, E. (1977) «El Pacto de la Moncloa y la enseñanza». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 36, p. 79-80.

Bas, J.M. (1978) «Pacto de la Moncloa y política educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 37, p. 34-37.

b) Un debat entorn de la llibertat d'ensenyament i la confessionalitat. En el número 37, de gener de 1978, es simula un debat a partir d'articles de premsa entre Mns. Enrique y Tarancón, arquebisbe de Madrid; Laureano Suárez, president de la FERE (Federació Espanyola de Religiosos de l'Ensenyament); Fernando Álvarez de Miranda, president del Congrés dels Diputats; Íñigo Cavero, ministre d'Educació; i la Federació de les Associacions de pares d'alumnes de la Institució familiar d'educació. Finalment, l'article s'acaba amb uns breus apunts històrics que van des de la Constitució de Cadis de 1812 fins als esborranys de la vigent Constitució de 1978. La referència de l'article és la següent: *Cuadernos de Pedagogía* (1978a) «Libertad de enseñanza y confesionalidad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 37, p.53-55.

L'origen d'aquest debat es troba en la Declaració de l'Episcopat espanyol de 26 de novembre de 1977, i en les paraules sobre la mateixa de l'Arquebisbe de Madrid i president de la Conferència Episcopal Espanyola. En aquest text s'observa, de manera molt clara, la postura de separació entre l'Estat i l'Església catòlica, així com es reclama el reconeixement del pes

específic d'aquesta última en relació a les demás Esglésies o Entitats religioses.

c) Continua aquest debat entorn de la llibertat d'ensenyament, indicat en la lletra anterior, en el mateix número 37, de gener de 1978, en les pàgines següents, reproduint un debat televisiu, del dia 8 de desembre de 1977, entre Luis Gómez Llorente, en representació del PSOE, i Manuel Fraile, en representació de la UCD. La seva referència és la següent: TVE (1978) «Cara a cara: PSOE - UCD». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 37, p. 56-60.

Aquest debat televisiu es centra exclusivament en la llibertat d'ensenyament, en concret en la dualitat de centres públics i privats. Ambdós participants són molt prudents en les seves declaracions, tot i l'enginy del periodista per entrar en els temes més de fons.

d) *Cuadernos de Pedagogía* (1979) «Los programas políticos de educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 52, p. 77-79.

En aquest article -del número del mes d'abril de 1979- es reproduïxen les propostes dels tres partits polítics amb major representació parlamentària -UCD, PSOE i PCE- sobre la problemàtica escolar i educativa, una vegada ja celebrades les eleccions en data 1 de març de 1979.

Les diferències més importants radiquen en la democratització de les centres educatius i en la concepció de l'escola com a servei públic. Sorprenentment, la única referència a l'ensenyament de la religió, en els termes establerts per la Constitució, es troba en el programa del Partit Comunista d'Espanya (PCE). En els demás programes, no es recull tan clarament.

e) La Declaració final de l'assemblea general de la Federació Espanyola de Religiosos de l'Ensenyament es troba recollida en el número 53, de maig de 1979. La referència de l'article és la següent: FERE (1979) «Declaración final de la asamblea general de FERE». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 53, p. 61-62.

En el primer punt d'aquesta declaració s'assenyala la necessària transformació de les escoles de religiosos i religioses en escoles de la comunitat cristiana. En aquesta configuració s'observa el desig que les famílies puguin triar l'escola d'acord amb la seva opció religiosa.

f) Torre Acosta, J.M. (1980) «No habrá democracia en las escuelas. El Estatuto de Centros escolares traerá cola». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 64, p. 60-71.

En aquest article es recullen les intenses discussions en el si de la Comissió d'Educació del Congrés dels Diputats entorn del projecte de Llei Orgànica sobre l'Estatut de centres escolars. Un dels apartats de l'article incideix en la possibilitat d'escollir centre d'acord amb les creences religioses.

g) L'argument de l'elecció de centre per raons ideològiques -entre elles les religioses- també es troba present en una entrevista realitzada a l'exministre Villar Palasí, deu anys després de l'aprovació de la Llei General d'Educació. La referència és la següent: *Cuadernos de Pedagogía* (1980) «Entrevista: Villar Palasí, diez años después». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 65, p. 23-27.

D'aquesta entrevista, a efectes del present estudi, resulta interessant la part final, on s'insisteix, d'una banda, en la necessitat de no confondre perspectives, en quan a la possibilitat d'optar per un ensenyament públic i privat, i d'una altra, en l'àmbit que correspon a l'escola i a la família en relació a l'educació en valors.

h) *Cuadernos de Pedagogía* (1981) «Entrevista: Eulalia Vintró. La palabra como arma». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 76, p. 27-31.

L'ensenyament de la religió es troba present en l'entrevista realitzada a Eulàlia Vintró. Concretament, en la última pregunta. En ella, manifesta la postura del Grup parlamentari comunista en relació amb els Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1979, recordant que el Grup parlamentari comunista va ser l'únic que va mantenir l'esmena a la totalitat en el tema educatiu, si bé després s'hi sumaren els socialistes.

i) Gómez Llorente, L. (1982) «Laicismo y Educación en España». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 87, p. 53-60.

Aquest article realitza una anàlisi de l'educació i el laïcisme en el nostre sistema educatiu. L'article es divideix en dues parts clarament diferenciades. En la primera, s'hi trobem els referents teòrics a partir d'Ockham, Maquiavel, Hume, Rousseau i Montesquieu. En la segona, s'analitza la seva introducció i evolució fins al moment present en el cas del sistema educatiu de l'Estat espanyol. En relació a aquesta segona part, és destacable la valoració del consens que s'ha cercat en la Constitució de 1978 i les possibilitats del seu

posterior desenvolupament de manera que siguin satisfactòries per a tots els interessos implicats.

j) La ponències educatives del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i del Partit d'Acció Democràtica (PAD), abans de les eleccions generals d'octubre de 1982, es troben recollides en els dos articles següents:

Torre Acosta, J.M. (1982a) «Ponencia educativa del PSOE». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 87, p. 72-74.

Torre Acosta, J.M. (1982b) «Ponencia educativa del PAD». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 93, p. 73-76.

En ambdós articles es troben referències relatives a l'objecte del present estudi. En l'article relatiu a la ponència del PSOE, el segon apartat s'encapçala amb el títol "Escola per la tolerància i el pluralisme". En ell, es fa referència a la confrontació existent entre dues concepcions molt diferenciades en relació a l'ensenyament: la progressista i laica, enfront de la confessional i reaccionaria. Per superar aquesta contradicció, es reivindica una escola per a la tolerància i el pluralisme, que exclogui l'adoctrinament i el proselitisme.

En l'article relatiu a la ponència del PAD, també, hi trobem referències a la defensa de la tolerància i el pluralisme, enfront de l'adoctrinament i la propaganda. El seu encapçalament és molt clar en aquest sentit.

k) Els acomiadaments a l'escola privada per raons ideològiques, generalment vinculades a la incompatibilitat entre l'ideari religiós del centre i la vida privada del personal docent, i que per tant excedeixen a la docència de la religió -com assignatura pròpia- o a una docència des d'un perspectiva o accent determinat per l'ideari del centre educatiu concret -en relació a les demés assignatures-, són l'objecte del següent article: Plandiura, R. (1983) «Los despidos en la escuela privada». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 99, p. 48-49.

Aquest article distingeix tres tipus d'acomiadaments en l'escola privada: de lucre econòmic, de lucre ideològic o d'interès pedagògic. A efectes del present estudi, interessa el segon tipus. En relació a aquest, s'apunta com la consolidació de l'ideari per l'Estatut de centres docents ha contribuït en gran mesura a la situació d'acomiadaments per raons ideològiques. La realitat ens mostra com els acomiadaments que es produeixen per qüestions ideològiques rarament s'especifiquen de manera clara. No obstant, en els supòsits que pugui

provar-se la motivació ideològica, es considera que un resultat favorable del judici ha de comportar la readmissió obligatòria.

l) La religió a l'escola a debat. En el número 239, de setembre de 1995, se'ns proposa un debat i s'ofereixen, en dos articles, dues argumentacions contraposades totalment. D'una banda, el dret constitucional, i de l'altra, l'ensenyament catequètic i l'adoctrinament. Les referències d'ambdós articles són les següents:

Domingo Bugueda, S. (1995) «Un derecho constitucional». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 239, p. 72.

Rodríguez Estacio, C. (1995) «Catecismo y adoctrinamiento». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 239, p. 73.

L'únic en que podrien estar d'acord ambdós articles és amb la necessitat de la presència de la religió com a matèria dins l'ensenyament, però de manera totalment diferent des de cada perspectiva.

En l'article referent al dret constitucional, elaborat per un representant de la CONCAPA, es critica el plantejament del Ministeri d'Educació i Ciència referit a l'ensenyament de la religió. Es defensen els drets constitucionals, tant de l'alumnat, com de les seves famílies, a rebre l'ensenyament de la religió, considerant com un error greu la no regulació en la LOGSE de l'exercici de tals drets, configurant-se com una qüestió entre els Poders públics i les Entitats religioses. Finalment, es destaca la necessitat d'un estudi de l'àrea de religió, per part de tot l'alumnat, com un fenomen històric, cultural i antropològic. En aquest sentit, es justifica una opció no confessional de la religió per a l'alumnat que no esculli la confessional.

L'article referent a l'ensenyament catequètic i a l'adoctrinament és molt crític amb el sistema establert per la LOGSE. Aquest article consta d'un encapçalament i de dos epígrafs amb uns títols ben explícits: "contra l'adoctrinament" i "una alternativa cultural". En ambdós apartats es critica la selecció del professorat per part de l'Entitat religiosa, no considerant justificable la presència de cap Entitat religiosa en l'ensenyament públic.

La justificació d'una possible alternativa cultural, que podria ser una assignatura d'història sagrada o de cultura religiosa, troba la seva raó de ser en l'evidència de la cultura cristiana en la nostra societat. En aquest sentit, s'especifica que «conèixer les nostres arrels, sens dubte, ens ajudaria a

entendre la nostra societat, les nombroses manifestacions artístiques fonamentades en mites bíblics i, sobre tot, a nosaltres mateixos».

m) Gómez, C. (1997) «Entrevista a Carlos Ladrón de Guevara. Compromiso con la escuela pública». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, número 258, p. 8-13.

En aquesta extensa entrevista, amb el president de CEAPA, sobre aspectes rellevants del sistema educatiu i de l'escola pública, les dues últimes preguntes es refereixen a l'ensenyament de la religió. Les respostes van en la línia del col·lectiu que defensa la no presència de la religió dins de l'escola pública.

n) Miret Magdalena, E. (1997) «¿Se puede enseñar la religión?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 258, p. 89-91.

Més enllà de la presència o no de la religió a l'escola, sorgeix la pregunta sobre si es pot ensenyar la religió. Per a Miret Magdalena, la resposta, entesa com a fe, és negativa; mentre que, entesa com a cultura, sí que pot ser objecte de ser ensenyada en una escola. En aquest article, d'acord amb el nou context plural de la societat espanyola, es critica l'obsessió de la Conferència Episcopal Espanyola per continuar l'ensenyament de la religió catòlica en l'escola pública, sense preocupar-se d'un ensenyament ètic per a tot l'alumnat. En aquest sentit, es justifica un proposta de cultura religiosa per a tot l'alumnat.

Miret Magdalena segueix amb aquestes mateixes consideracions en una entrevista realitzada l'any 2003. La referència de l'entrevista és la següent: Lara, L. (2003) «Enrique Miret Magdalena. Educar desde la comprensión». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 320, p. 38-43.

De les respostes a aquesta entrevista, resulten interessants els següents aspectes: la constatació de que no es coneix la història de l'ensenyament de la religió en el catolicisme; el disbarat realitzat en la LOCE en relació a l'ensenyament de la religió; la reiteració de la necessitat d'un ensenyament cultural de la religió; o el nostre coneixement parcial de l'islam.

o) Gómez Llorente, L. (2001) «Escuela pública: el libre pensamiento. Una reflexión actual en torno a Condorcet». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 307, p. 88-93.

La reflexió del present article parteix de la degradació del sistema públic, no sols per les carències de recursos o pels errors pedagògics, sinó també per

la falta de convicció en les seves pròpies virtuts. En aquesta línia, es retrocedeix fins a la Revolució Francesa per clarificar quines són les finalitats específiques de l'escola, i quines les afegides a més a més. Als efectes del present estudi, es troba la justificació del rebuig a l'educació confessional i a l'ensenyament de la religió.

p) La defensa de l'ensenyament públic es planteja davant l'anunci governamental de canviar la llei ordenadora del sistema educatiu, durant el primer semestre de l'any 2002. Aquest canvi normatiu anunciat s'acaba produint a finals d'aquell mateix any amb l'aprovació de la LOCE.

En el número 310, de febrer 2002, es troben dos articles d'opinió relatius a la nova llei d'educació que prepara el Govern, on es recull un manifest a favor del debat abans de plantejar la llei i un altre en defensa de l'ensenyament públic. En el número 312, d'abril de 2002, es troba un article amb un títol ben expressiu que manifesta la seva oposició a la ja anomenada contrareforma educativa. En el número 313, de maig de 2002, s'inclou un article sobre les bases adequades per realitzar una reforma, fonamentades en una concepció d'escola democràtica oberta a tota la societat. Finalment, el número 314, de juny d'aquell mateix any, com ja s'ha detallat, dedica el tema del mes a aquesta qüestió (lletra n de l'epígraf B1 d'aquest mateix apartat 6.3.3). Seguidament, es comenten aquests articles indicats:

- AA.VV. (2002a) «Primero el debate, después la ley». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 310, p. 86-87.

Aquest article expressa, en el seu títol, la necessitat del debat abans que la llei, i no a la inversa. En ell, es presenten els treballs d'un Fòrum de debat, organitzat per la Universidad Internacional de Andalucía en la seva seu Antonio Machado de Baeza, adjunta al Palau de Jabalquinto, durant els dies 13, 14 i 15 de desembre de 2001. Els participants³²⁷ en aquest fòrum -professionals dels diferents nivells del sistema educatiu i procedents de diverses Comunitats autònomes- signen el «Manifest de Jabalquinto», el dia 16 de desembre de 2001. El citat manifest es configura com una primera síntesis del debat que pretén estimular la discussió pública i la reflexió serena sobre l'anunciada futura

---

³²⁷ Amparo Tomé, Ángel I. Pérez Gómez, Antonio Guzmán, Eduardo García, Emilio Iguaz, Encarnación Soto, Félix Angulo Rasco, Francisca Mingues Lado, Francisco García, Francisco Santos, Jaime Martínez Bonafé, Jesús Palacios, Joaquín Ramos, José Gimeno Sacristán, José Manuel López Alcaraz, José Ojeda Díaz, Juan Bautista Martínez Rodríguez, Jurjo Torres Santomé, Manolo Alcalá, Manolo Zafra, Mariano Fernández Enguita, Marina Fuentes Guerra, Marina Subirats, Miguel Ángel Santos Guerra, Nieves Blanco, Rafael Porlán Ariza i Ramón Porras.

llei de qualitat educativa. En aquest sentit, encara que no es realitza cap referència expressa a la ubicació de l'ensenyament de la religió, aquest serà un tema molt present en tot el debat posterior.

- AA.VV. (2002b) «En defensa de la enseñanza pública». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 310, p. 88-89.

En aquest article es reproduïx el manifest de dues associacions de professionals de l'ensenyament per donar a conèixer els principals problemes del sistema educatiu i reivindicar una educació pública, democràtica, laica i de qualitat. Aquests col·lectius són: l'Associació de Professors de Secundària en Defensa de l'Ensenyament Públic (Plataforma del Vallès) -Catalunya- i Deprén (Associació per a la Defensa de l'Ensenyament Públic) -Comunitat valenciana-.

El manifest consta d'un encapçalament, de 10 punts i d'una crida final a la reflexió sobre els aspectes exposats. El punt segon, relatiu a l'ensenyament de la religió, indica que «l'adoctrinament religiós no té cabuda en l'ensenyament públic» (p. 88), demanant «la supressió de l'assignatura de religió dels centres finançats amb fons públics i, consegüentment, la supressió de qualsevol assignatura alternativa» (p. 89).

- AA.VV. (2002c) «En contra de la contrarreforma educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 312, p. 77-82.

Aquest article és fruit d'un seminari sobre fracàs escolar i política educativa, realitzat en el Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, durant el segon semestre del curs acadèmic 2000/2001. En ell, se'ns indica com encara que la futura llei de qualitat no manifesti totes les opcions pròpiament conservadores del partit governamental, sí que manifesta, entre d'altres, un suport diàfan al sector religiós privat, un retorn a la política de subvencions en lloc dels concerts, un currículum d'humanitats en versió més conservadora, la potenciació de la llengua castellana, la potenciació del paper de l'Administració estatal, un mercat lliure de formació, o l'obligatorietat d'una manera encoberta de l'ensenyament de la religió.

- Delval, J. (2002) «Cómo hay que hacer una reforma educativa». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 313, p. 86-90.

Aquest article proposa una concepció d'escola per a la democràcia, allunyada de qualsevol adoctrinament i oberta a la societat. En aquest sentit, de

la mateixa manera que en l'escola no hi té cabuda cap ideologia política, tampoc hi hauria de tenir cabuda cap ideologia religiosa.

q) L'editorial del número 327, de setembre de 2003, es titula "religió": Carbonell, J. (2003) «Editorial. Religión». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 327, p. 3.

És un editorial molt crític, on se'ns comenta com en el curs 2004/2005 serà obligatori estudiar religió des de l'etapa d'Educació primària fins a la de Batxillerat. En aquest sentit, es parla del trencament del consens en matèria educativa per les pressions de la Conferència Episcopal Espanyola i les postures del Partit Popular.

r) L'aprovació de la LOCE comporta articles d'opinió sobre el consens constitucional en matèria educativa. Amb el títol "L'ensenyament en la Constitució", en el número 329, de novembre de 2003, es recullen els dos articles següents:

- Gómez Llorente, L. (2003b) «Un consenso laborioso y necesario». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 329, p. 81-85.

Aquest article ens recorda com la redacció de la Constitució no va estar exempta de dificultats i desacords en l'àmbit educatiu. L'ensenyament de la religió, l'estatut bàsic de l'ensenyament privat i les competències de les Comunitats autònomes són algunes qüestions que es van haver de consensuar. Passat un quart de segle, aquests aspectes encara no s'han resolt satisfactòriament. En la redacció de l'article s'assenyala, com la dreta ha tret major profit que l'esquerra en el desenvolupament constitucional, i com la ubicació de l'ensenyament de la religió a la LOCE no satisfà les postures dels sectors laics, circumstància que comportarà que el proper govern d'esquerres ho canviï -com així ha succeït-.

- Plandiura, R. (2003) «El equilibrio constitucional y su desarrollo legislativo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 329, p. 86-90.

En aquest article se'ns comenta com la vigent Constitució es va fonamentar sobre delicats equilibris de drets, llibertats, interessos i competències entorn de l'educació que han resultat difícils de preservar en el seu posterior desenvolupament legislatiu. Un breu repàs, des de 1978 fins al moment present, manifesta clarament les debilitats i fragilitats d'aquests equilibris.

s) Puig Rovira, J.M. (2004) «Pensar de nuevo la educación cívico-moral». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 334, p. 86-90.

La LOGSE va plantejar una educació en valors que, sense adoctrinar en cap religió, obrís la porta a la reflexió i al diàleg. Una proposta que avui ha perdut el seu sentit inicial. Per a recuperar-lo, l'autor reivindica un lloc clar per a l'educació cívica i moral, amb un major protagonisme de les tutories, la participació, l'aprenentatge-servei i, també, la laïcitat a les aules, separant l'ensenyament confessional de la religió del currículum.

t) Beltran, J. (2005) «La enseñanza de la religión: los argumentos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 344, p. 76-80.

En aquest article se'ns comenta com en el debat sobre els continguts d'aquesta assignatura, moltes vegades, es barregen arguments i concepcions, sense aclarir-los de manera suficient. L'autor pretén rebatre tots els arguments en defensa d'un ensenyament autònom d'aquesta assignatura, per suprimir-lo per un ensenyament vinculat a altres assignatures o matèries, com podrien ser la filosofia o l'ètica.

u) Trilla, J. (2005) «Religión: asignaturas y símbolos». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 345, p. 84-88.

Aquest article parteix de la premissa de com el sistema educatiu ha de garantir la dignitat i la llibertat de consciència de l'alumnat. D'acord amb aquest plantejament, la presència de la religió a l'escola s'analitza des de tres perspectives: la formació sobre el fet religiós, l'educació orientada a formar una fe determinada i la presència de símbols religiosos en els centres.

En relació al fet religiós, se'ns indica com resulta molt poc discutible que el sistema educatiu ha d'oferir a tot l'alumnat el coneixement suficient del fet religiós en quan a fenomen antropològic, sociològic, cultural o històric rellevant. Ens trobaríem davant d'un ensenyament de la cultura religiosa.

La presència en el sistema educatiu, de l'educació orientada a formar una fe determinada -l'educació religiosa confessional- és molt més polèmica. L'autor considera que en un estat democràtic i plural no ha de tenir presència a l'escola pública. Finalment, sobre la simbologia religiosa, es realitza una crida al sentit comú.

v) Colectivo Baltasar Gracián (2005) «La escuela pública en la encrucijada». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 345, p. 89-92.

En aquest article del Col·lectiu Baltasar Gracián se'ns comenta com les noves propostes de reforma educativa del Ministeri, després de la publicació del document «Una educació de qualitat per a tots, i entre tots» i del posterior debat, han frustrat algunes de les expectatives inicials, comportant un text ambigu amb carències greus, que poden empitjorar per les pressions i pactes futurs.

En relació a l'objecte del present estudi, indicar com aquest col·lectiu es mostra totalment contrari a l'ensenyament confessional de la religió, argumentant, entre d'altres aspectes, la discriminació i la impossibilitat de donar compliment a l'article 27.3 de la Constitució espanyola de 1978.

w) Feito, R. (2005) «LOE: límites y logros del talante socialdemócrata». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 347, p. 82-86.

En aquest article es realitza una anàlisi sobre l'avantprojecte de Llei orgànica d'educació, indicant-ne els següents problemes: no es fonamenta en un veritable diagnòstic; es posa en qüestió el caràcter comprensiu del sistema educatiu; s'omet una autèntica discussió sobre la repetició de curs; s'imposa l'ús de llibres de text; i es deixa poc marge de maniobra al tema de la religió en el currículum.

Aquest últim aspecte és tractat en un epígraf, titulat "amb les esglésies hem topat". En ell, s'indica que s'ha tornat a la situació anterior a la LOCE, havent-hi poc marge de maniobra mentre no es denunciïn els Acords amb la Santa Seu. Seguidament, s'assenyalen dos problemes que, com a mínim, planteja l'ensenyament escolar confessional de la religió. El primer està relacionat amb la seva fonamentació no científica; i el segon, en la possible contradicció dels valors religiosos amb els valors democràtics.

x) El lloc de l'educació per la ciutadania. En la secció d'opinió del número 350, d'octubre de 2005, es recullen tres articles que ens analitzen diferents aspectes d'aquesta nova assignatura. En dos d'ells hi trobem referències a l'ensenyament de la religió, ja que ambdós temes es barregen en el debat polític i social. Aquests articles són els següents:

- Jares, X.R. (2005) «Educación para la ciudadanía. Reflexiones y propuestas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 350, p. 88-93.

En aquest article se'ns comenta com la nova assignatura convidarà a l'alumnat a reflexionar sobre la convivència, el respecte, l'afrontament no

violent dels conflictes i l'acceptació de la creixent diversitat. En ell, s'analitzen aquest i altres continguts i s'aborden també alguns temes controvertits com el del caràcter transversal o l'adoctrinament.

Entre els continguts, s'hi troba la significació de l'estat laic i el coneixement de la normativa fonamental que el regula; així com, també dels drets i dels deures; i de les posicions ideològiques, econòmiques, polítiques i religioses.

En relació a les crítiques per adoctrinament, s'indica que és realment curiós, que aquestes argumentacions vinguin de les persones i entitats que defensen l'ensenyament de la religió.

- Cifuentes, L.M. (2005) «Educación para la ciudadanía. Algo más que una asignatura». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 350, p. 94-97.

En aquest article es fa referència a la oposició a aquesta assignatura, per diferents motius, de sectors conservadors i progressistes de la nostra societat. Davant d'aquesta situació, es recorda la necessitat d'una educació ètica i cívica fonamentada en els principis de laïcitat, i s'argumenta que, en el sistema educatiu, amb el caràcter transversal no n'hi ha prou. També, en aquest article se'ns parla de les característiques de la societat espanyola com a societat secularitzada.

z) Carbonell, J. (2005) «Editorial. El triple pacto educativo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 351, p. 3.

L'editorial del número 351, de novembre de 2005, ens parla de la recta final de la tramitació parlamentària de la LOE. Un dels temes en els que l'acord es fa difícil és el de l'ensenyament de la religió, on s'hi troben plantejaments molt antagònics.

a') Carbonell, J. (2006) «Editorial. Educación para la ciudadanía». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 361, p. 3.

L'editorial del número 361, d'octubre de 2006, ens parla de la nova assignatura d'educació per la ciutadania. En ell, s'hi recull l'oposició expressa de la Conferència Episcopal Espanyola.

b') Carbonell, J. (2007a) «Editorial. El olvido de lo esencial». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 367, p. 3.

L'editorial del número 367, d'abril de 2007, fa referència als decrets sobre ensenyaments mínims. En relació a l'educació per la ciutadania, una de

les novetats de la LOE, s'és molt crític amb al pressió exercida per la Conferència Episcopal Espanyola i els seus grups afins.

c') Jares, X.R. (2007) «¿Por qué están los obispos en contra de la educación para la ciudadanía?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 371, p. 90-94.

Aquest article fa referència a la forta posició de rebuig mantinguda per la Conferència Episcopal Espanyola davant l'assignatura d'educació per la ciutadania. En aquest sentit, s'analitzen i rebaten les argumentacions donades, indicant que no es pot equiparar formació moral amb l'ensenyament de la moral catòlica. I mostrant les fortes contradiccions, entre les assignatures de religió i d'educació per la ciutadania, a l'hora de tractar temes com la homosexualitat o la ideologia de gènere. En aquesta línia, s'apunta com aquesta forta oposició respon a la voluntat de l'Església catòlica de mantenir quotes de poder i d'influència ideològica.

d') Carbonell, J. (2007b) «Editorial. La otra educación para la ciudadanía». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 372, p. 3.

L'editorial del número 372, d'octubre de 2007, fa referència a la voluntat de la FERE d'impartir l'assignatura d'educació per la ciutadania d'acord amb l'ideari del centre, en el seu cas catòlic.

e') Les reformes educatives a debat. En la secció d'opinió del número 379, de maig de 2008, se'ns parla d'un llibre d'entrevistes de Julia Varela³²⁸ a diferents personalitats³²⁹ de l'àmbit de les ciències de l'educació que van participar en les reformes educatives. En concret, es recullen els tres següents articles:

- Varela Fernández, J. (2008) «Las reformas educativas a debate. Balance de una frustración». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 379, p. 80-83.

En aquest article de l'autora del citat llibre es valora com resulta difícil emprendre una reforma educativa progressista, tenint present moltes de les problemàtiques viscudes en la implantació de la LOGSE. Al respecte, es conclou com és necessari exigir al Govern un compromís seriós amb una educació pública, progressista, laica i de qualitat.

En relació a les postures defensades per la jerarquia de l'Església catòlica en les reformes educatives, s'apunta com el tema de l'ensenyament de

---

³²⁸ Varela Fernández, J. (2007) *Las reformas educativas a debate (1982-2006)*. Madrid, Morata.

³²⁹ José Gimeno Sacristán, Antonio García Santesmases, Juan Delval, Juan Ignacio Ramos, Jurjo Torres, Mariano Fernández Enguita i Javier Doz.

la religió emmascara el tema no resolt de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses.

- Subirats, M. (2008) «Las reformas educativas a debate. Reconstruir el rompecabezas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 379, p. 84-87.

En aquest article es reflexiona sobre les diferents peces del sistema educatiu difícils d'encaixar en les reformes. A efectes del present estudi, resulta curiosa una reflexió de l'autora, en relació a la ubicació de l'ensenyament de la religió, que denota, per part del professorat, una certa oposició més forta i bel·ligerant als governs d'esquerra, que als de dreta; com si se'ls volgués exigir més.

- Viñao, A. (2008) «Las reformas educativas a debate. Reformas y más reformas». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 379, p. 88-91.

En aquest article, el seu autor comenta les seves conclusions en relació a les entrevistes realitzades per Júlia Varela. Una d'elles és que s'hauria de mirar menys al Govern de l'Estat i més a les Comunitats Autònomes i al que qualifica de «subsistema» de l'Església catòlica.

f) Educació, immigració i diversitat cultural. La secció d'opinió del número 380, de juny de 2008, recull dos articles referents a aquest tema. En el primer d'ells, es troben referències a la presència de la religió dins de les aules en una marc de pluralitat religiosa. L'article és el següent: Besalú, X. (2008) «¿Cómo defenderse del alumnado extranjero?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 380, p. 86-89.

En aquest article es considera que la separació d'alumnes per creences és una «temeritat» (p. 88), i es critica el seu ús com a element d'adoctrinament o proselitisme. En un article que pretén respondre a la irònica pregunta de com defensar-nos de l'alumnat estranger, es realitzen crítiques relacionades amb sis aspectes claus en l'escolarització dels infants i joves immigrants: l'accés, el procés d'acollida, la llengua, la cultura, la religió i el currículum.

g') Colectivo Lorenzo Luzuriaga (2008) «Por la escuela pública». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 383, p. 74-79.

El Col·lectiu Lorenzo Luzuriaga obre un debat entorn de la idea d'una escola pública que no pugui qualificar-se, ni de dretes, ni d'esquerres, sinó «de i per a tota la ciutadania». En aquest article, aquest Col·lectiu presenta un resum del document d'anàlisi que ha de servir com a punt de partida del debat

i, en aquest sentit, en el seu encapçalament, es fa una crida als que vulguin sumar-s'hi, amb les seves aportacions, per aconseguir una escola que sigui «l'esquelet d'una societat lliure, tolerant i solidària». Una de les notes d'aquesta escola pública és la laïcitat.

h') Gómez Llorente, L. (2009) «Pedagogía de la sentencia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 393, p. 76-80.

En aquest article s'analitzen les sentències del Tribunal Suprem, relatives a l'objecció de consciència a cursar l'assignatura d'educació per la ciutadania, des de la perspectiva de tres qüestions pedagògiques: els drets de les famílies i els deures de l'Estat en matèria educativa; els valors comuns de la societat i, també, els valors controvertits; i la neutralitat dels docents en relació a aquests segons. L'anàlisi d'aquestes qüestions ens condueix a una evidència: educar per a l'exercici responsable de la llibertat és complex i les Administracions educatives no han preparat al professorat per a fer-ho.

i') Fernández de Castro, I. (2009) «Libertad de enseñanza. Un derecho constitucional y un deber ciudadano». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 393, p. 81-85.

Aquest article recorda com la Constitució espanyola proclama el dret a l'educació de tots i, al mateix temps, el de la llibertat d'ensenyament o el de la creació de centres, juntament amb el dret de les famílies per a què els seus fills i filles rebin la formació religiosa d'acord amb les seves conviccions.

L'article 27 del text constitucional recull, d'aquesta manera, les lògiques d'ordre i de llibertat que enfrontaven als seus redactors. Davant d'aquestes possibilitats, l'autor reclama resoldre el contingut d'aquests drets per «eliminar del sistema públic l'adoctrinament en els ensenyaments que s'imparteixen als alumnes, i també eliminar pels poders públics el pretès dret dels pares a decidir sobre l'educació dels seus fills» (p. 83).

j') El pacte educatiu. Entre els mesos de març i maig de 2010 es troben diferents referències a aquesta possibilitat, que es plantejava en aquells moments:

- Carbonell, J. i Lara, L. (2010) «Entrevista a Ángel Gabilondo. La autonomía es una forma de relación, no independencia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 399, p. 46-51.

En l'encapçalament de l'entrevista al ministre d'educació, s'adverteix que aquesta no es centra en el pacte educatiu, encara que, per l'actualitat de la seva possibilitat i el fet que en aquell moment, en una sala propera on es feia l'entrevista, es treballés en ell, comportin referències al mateix.

Del contingut de l'entrevista, a efectes del present estudi, es pot destacar una referència relativa a la necessitat de reconèixer la pluralitat religiosa, d'una manera especial, on aquesta és més present. Aquest comentari és la resposta a una exemplificació de l'autonomia docent.

- Carbonell, J. (2010a) «Editorial. ¿De qué pacto hablamos?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 400, p. 3.

L'editorial del número 400, d'abril de 2010, ens adverteix que no és el moment de plantejar reformes legislatives, sinó de desenvolupar la llei vigent. En ell, se'ns parla de quatre àmbits del pacte educatiu. El segon àmbit tracta els aspectes relatius a la legislació, destacant la necessitat de respectar els acords de mínims on s'ha arribat -aquí sense citar-ho es refereix, entre d'altres aspectes, a l'ensenyament de la religió- i tenint molt present que les converses dels partits polítics sobre el pacte no poden substituir el ja legislat pel Parlament.

- Torreblanca, J. (2010) «Un pacto deseable, si es relevante». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 401, p. 80-84.

Aquest article recull l'opinió del Col·lectiu Lorenzo Luzuriaga sobre el possible pacte educatiu. Com s'acaba d'indicar, aquest Col·lectiu va presentar un document sobre la necessitat d'un Pacte d'Estat (lletra g' d'aquest mateix epígraf).

En aquest article es reprèn el tema, a la llum de les negociacions prèvies sobre el mateix, indicant les qüestions inexcusables que s'han de tractar: la finalitat de l'educació; el paper de l'Estat com a garant de la igualtat, la unitat i la diversitat en un sistema autonòmic; el binomi escola pública - escola concertada; la rellevància del professorat i la seva formació; i la despesa pública.

En aquest article no es fa cap referència expressa a l'ensenyament de la religió, encara que està molt present en el comentari sobre l'excés ideològic que impregna les reformes educatives.

- Colectivo Baltasar Gracián (2010) «¿Por qué ahora un pacto educativo?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 401, p. 85-87.

Aquest article recull l'opinió molt crítica del Col·lectiu Baltasar Gracián, que considera que el pacte que s'està gestant, que és qualificat de rígid i oportunista, no contribueix a la recuperació i millora de l'ensenyament públic. D'acord amb aquesta constatació, es demana un urgent i valent compromís del Govern estatal per a reorientar la seva política cap a la construcció d'una escola pública, gratuïta, laica i de qualitat per a tot el món.

- Díez, E. i Dolz, L. (2010) «Pactar cómo, con quién y para qué». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 401, p. 88-90.

Aquest article recull l'opinió d'Esquerra Unida, que adverteix del perill que el Ministeri claudiqui a les exigències del Partit Popular i de la dreta política i social. Davant d'aquesta situació, es reivindica un decàleg de condicions imprescindibles per a construir una escola inclusiva i intercultural vertebrada sobre el sistema públic. Dins d'aquest decàleg de propostes per un pacte per l'educació pública, s'hi troba l'escola pública laica, sense ensenyament de la religió i sense presència de simbologia religiosa.

k) Carbonell, J. (2010b) «Editorial. Autonomía, ¿para qué?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 402, p. 3.

L'editorial del número 402, de juny de 2010, tracta de l'expulsió d'una alumna de 4rt d'ESO de l'IES Camilo José Cela de Pozuelo de Alarcón (Comunitat de Madrid) per portar hiyab. Davant d'aquesta situació, es pregunta sobre l'autonomia escolar, argumentant que són l'Estat i les institucions les que han de ser laiques i no les persones.

l) Vint-i-cinc anys de LODE. La secció d'opinió del número 408, de gener de 2011, commemora els vint-i-cinc anys de la Llei orgànica del dret a l'educació, que va ser una de les lleis estrelles del govern socialista de l'època. Els dos articles següents comenten diferents aspectes de la mateixa, de la seva gestació i de la seva posterior aplicació:

- Gómez Llorente, L. (2011) «La LODE, 25 años después. El desvío de un modelo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 408, p. 84-91.

En aquest article es recorda com, amb la LODE, es va introduir un model d'escola participativa i, també, el règim d'escola concertada que, igualment,

havia de ser participatiu. No obstant, es constata com el pas del temps ha anat degradant aquesta participació.

L'article, també, és molt crític amb els interessos de l'Església catòlica, defensats sempre pels partits polítics de dreta, de mantenir el seu estatus en el sistema educatiu.

- Jiménez, J. (2011) «La LODE: nuevas lecturas... y que se cumpla». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 408, p. 92-95.

En aquest article es posa de manifest com l'escola no es pot apartar dels canvis produïts en la societat, des de l'accés generalitzat a internet, als nous models de família. En aquest sentit, es considera necessària una nova lectura del dret a l'educació consagrat a la LODE.

A efectes del present estudi, indicar com encara que, en l'article, no es parli directament de l'ensenyament de la religió, entre els canvis de la societat espanyola, s'observa canvis en les creences religioses i en la manifestació de la pluralitat religiosa de la societat. Aquests canvis, també, han d'estar presents en l'exercici del dret a l'educació.

m') Viñao, A. (2011) «Público-privado. Concepciones, malentendidos y estrategias». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 409, p. 80-83.

En aquest article es defensa una accepció ideològica de l'escola pública caracteritzada per les següents senyals d'identitat: gratuïtat, integració, participació, laïcisme, científicitat i ètica professional entre els docents. Seguidament, s'adverteix que, ni l'escola de titularitat pública, ni la concertada, han complert amb aquestes expectatives. En l'article es parla de tres circumstàncies que han comportat que la situació sigui aquesta. Una d'elles és la presència de l'ensenyament de la religió.

n') Carbonell, J. (2011a) «Editorial. Retos para la próxima década». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 410, p. 3.

L'editorial del número 410, de març de 2011, ens parla de la necessitat de revisar i enfortir el model d'escola pública. Aquesta circumstància es comenta en el marc de deu desitjos pel futur més proper. El tercer punt és el que es refereix a la necessitat de revisar i enfortir el model d'escola pública de caràcter laic.

o') Elejabeitia, C. i Alt. (2011) «Ignacio Fernández de Castro y la Educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 417, p. 92-95.

Aquest article ens proposa un recorregut per l'obra d'aquest pensador, mort a Madrid el mes de setembre de 2011. El text revisa les seves aportacions en l'àmbit de l'educació, amb reflexions sobre el sistema educatiu públic, la participació a l'escola, l'alumnat i el professorat.

En relació al sistema educatiu públic, en l'article es destaca l'elaboració d'una profunda i original reflexió sobre el model d'escola pública, més enllà de l'escola de titularitat estatal i de l'escola privada. En aquesta línia, es reproduïxen alguns escrits seus on, entre d'altres aspectes, s'adverteix del perill de les ideologies, entre elles la religiosa.

p') Carbonell, J. (2012) «Las 10 ocurrencias del Ministro Wert». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 421, p. 3.

L'editorial del número 421, de març de 2012, comenta la rapidesa amb la que el nou titular del Ministeri d'Educació ha mostrat la seva opinió i necessitat de canvi sobre moltes qüestions en l'àmbit educatiu. En aquest sentit, es parla d'una «contrareforma en tota regla de signe netament neoliberal -seguint l'estela d'Espanza Aguirre- i profundament conservadora -atenent al dictat de la Conferència Episcopal-». La primera de les deu ocurrencies es refereix a la supressió de l'assignatura d'educació per la ciutadania.

q') Viñao, A. (2012) «El asalto a la educación: privatizaciones y conservadurismo». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 421, p. 81-85.

Aquest article comenta el paral·lelisme, dins del sistema educatiu, entre les retallades al sector públic i el finançament, sense suficient control legal, als centres privats. En aquesta línia, s'adverteix de les polítiques conservadores que persegueixen una educació segregacionista i desigual. L'article és molt crític amb els centres de titularitat religiosa, posant de relleu la convivència de centres assistencials amb centres elitistes.

El perill concret es troba, d'una banda, en «l'establiment de rames o itineraris paral·lels als 10, 12 o 14 anys i de diferències curriculars entre centres i alumnes d'un mateix nivell, etapa o cicle -centres o classes d'excel·lència-», i de l'altra en «la configuració de diverses xarxes de centres en funció de la classe social o de determinades característiques personals com el sexe o la religió» (p. 83).

r') Gómez Llorente, L. (2012) «El ministro Wert y su entorno doctrinal». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 424, p. 82-86.

Aquest article, després de la primera compareixença de José Ignacio Wert, com ministre al Congrés dels Diputats, mostra la voluntat ministerial de reformar l'educació secundària i l'assignatura d'educació per la ciutadania. L'article analitza ambdós temes per separat i adverteix com el canvi de Govern pot suposar una remodelació conservadora del nostre sistema educatiu.

L'article conté referències expresses a la ubicació de la classe de religió dins del sistema educatiu i al posicionament de la Conferència Episcopal Espanyola -i particularment del cardenal Rouco Varela- en relació a l'assignatura d'educació per la ciutadania.

En concret, es detalla el plantejament d'una assignatura alternativa obligatòria a l'ensenyament confessional de religió. En aquest nou context, l'assignatura d'educació per la ciutadania tindria dues sortides possibles: configurar-se com una alternativa a l'ensenyament de la religió o convertir-se en un coneixement de l'ordenament jurídic estatal.

s') Díez Gutiérrez, E.J. (2013) «La quiebra del derecho a la educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 430, p. 87-89.

En aquest article es fa una crida a contrarestar el nous aires conservadors presents a la nostra societat i a reclamar un sistema públic d'educació inclusiva que garanteixi el dret a l'educació de tothom. El nou model conservador és qualificat de «segregador i excloent», en el sentit «que reforça els aspectes més autoritaris, competitius, academicistes i religiosos-confessionals» (p. 89).

t') Subirats, M. (2013) «Educación y clases sociales: los efectos de la democracia». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 431, p. 74-77.

Aquest article comenta com cada classe social utilitza una forma prioritària de reproduir-se i d'intentar millorar les seves posicions. L'evolució de la classe professional cap a l'escola privada, preferentment concertada, és molt visible, tant en els últims anys, com en el moment present. Aquesta circumstància explica, en gran part, l'acceptació de mesures conservadores en relació amb l'educació, així com el manteniment d'un ampli sector d'escola catòlica en un país que va abandonant la pràctica religiosa i en una classe social que és, especialment, donada a fer-ho.

u') Canimas, J. (2013) «¿Hay límites en la forma de vestir del alumnado en los centros públicos?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 432, p. 78-82.

Aquest article exemplifica una interessant qüestió, a partir de la quotidianitat de determinades peces de vestir que l'alumnat porta a les aules, indicant com en alguns casos comporten problemes i en d'altres no. Algunes d'aquestes peces de roba tenen una simbologia religiosa.

El problema de fons es planteja en relació a la identitat de l'alumne o l'alumna i la seva llibertat. El fet que el centres educatius públics siguin «espais de pluralisme democràtic i aconfessionalitat religiosa» no pot comportar que l'alumnat «tingui que deixar la seva identitat a la porta de l'escola i entrar despullats del que els hi és propi» (p. 80). En aquest sentit, s'indica com el pluralisme democràtic i la neutralitat religiosa dels centres educatius públics no són un fi en si mateix, sinó un mitjà que permet acollir les diferents idees, cultures i creences de l'alumnat.

v') Gimeno Sacristán, J. (2013) «Nuestras vidas con Cuadernos de Pedagogía». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 433, p. 80-84.

Aquest article realitza un recorregut per la llarga existència de la publicació indicada. A efectes del present estudi és interessant ressaltar com en la referència a les qüestions tractades, quan es parla del «problema religiós» s'afegeix, immediatament, «no resolt encara» (p. 81).

w') La LOMCE i el caràcter laic del sistema educatiu donen peu a dos articles d'opinió durant l'any 2014, concretament en els números 444 (abril) i 449 (octubre). Les referències concretes d'aquests dos articles són les següents:

Ruiz, J. (2014) «Laicismo y educación pública». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 444, p. 76-81.

Mayoral, V. (2014) «Escuela laica y sociedad democrática». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 449, p. 81-85

B3) Seccions de notícies i d'actualitat

També, d'acord amb l'ordre cronològic de la seva publicació, en aquest apartat es fa referència a les seccions de notícies, generalment de caràcter jurídic, i a les seccions de temes d'actualitat. A efectes del present estudi, es relacionen les següents notícies i comentaris:

a) El projecte de la llei reguladora del dret a l'educació (secció Zona Jurídica del número 105, de setembre de 1983, p. 61). En el text que comenta aquest projecte normatiu, s'indica com tota pràctica confessional tindrà un caràcter voluntari.

b) La llei orgànica del dret a l'educació: un repte per al futur (secció Zona Jurídica del número 130, d'octubre de 1985, p. 53). En el text que comenta l'aprovació de l'esmentada llei, es fa referència al dret de les famílies per a exigir, dins del sistema educatiu, la formació religiosa i moral per als seus fills i filles.

c) La regulació de les activitats d'estudi alternatives a la religió a l'Aragó (secció Actualitat - Legislació del número 307, de novembre de 2001, p. 11). Es comenta la publicació en el Butlletí Oficial d'Aragó (BOA), del dia 1 d'octubre de 2001, de les Instruccions per desenvolupar l'Ordre de 22 d'agost de 2001, del Departament d'Educació i Ciència de la Diputació General d'Aragó.

Segons s'assenyala en aquestes instruccions, les activitats d'estudi alternatives als ensenyaments de religió tindran com a finalitat facilitar el compliment i l'apreciació d'aspectes de la vida social i cultural en la seva dimensió històrica i actual, mitjançant l'anàlisi o comentari de diferents manifestacions literàries, plàstiques o musicals. Aquestes activitats tindran sentit, finalitat i contingut educatiu, i contribuiran a aconseguir els objectius i a desenvolupar les capacitats generals de l'etapa o del cicle corresponent.

d) El debat polític del que seria la futura LOCE comporta diverses notícies en la secció d'actualitat dels números d'abril i maig de 2002:

- El PSOE presenta una proposta d'alternativa a la Religió (secció Actualitat - Educació i societat del número 312, d'abril de 2002, p. 10). Aquesta proposta pretén un ensenyament aconfessional per a tot l'alumnat i un ensenyament confessional, fora de l'horari escolar, però finançat amb fons públics, per a qui el vulgui.

Aquesta proposta és el fruit d'un seminari sobre religió i societat, organitzat per la Fundació Pablo Iglesias. Les conclusions d'aquest seminari estan en la línia de considerar fracassada l'assignatura alternativa a l'ensenyament de la religió i entendre que el plantejament ha de ser molt diferent.

La defensa d'un ensenyament aconfessional es fonamenta en el convenciment de que és necessari conèixer la història del cristianisme i de les grans religions monoteistes per a poder comprendre a fons la història d'Espanya i d'Europa. En aquest sentit, el currículum bàsic, comú i obligatori per a tot l'alumnat, ha d'incloure continguts que permetin el coneixement acadèmic i sistematitzat de l'origen i evolució de les principals religions, així com la seva repercussió social.

- Les tres notícies del número 313 (secció Actualitat- Educació i societat del número 313, de maig de 2002, p. 10) ens comenten: el document de bases del Ministeri, que anticipa el que va ser la LOCE; les postures dels principals sindicats i les organitzacions de pares i mares; i el document alternatiu del PSOE, titulat «Educar ciutadans: una tasca de tots».

En cap d'aquests tres comentaris es fa referència a l'ensenyament de la religió, tot i que en ells es parla de molts problemes concrets del sistema educatiu. Els titulars de les tres notícies són els següents: “el document de bases del MECED consagra els itineraris”, “la comunitat educativa reacciona de manera desigual” i “els socialistes presenten la seva alternativa a la Llei de qualitat”.

e) L'alternativa de la religió es troba present en els debats parlamentaris de la LOCE (Secció Actualitat - Educació i societat del número 316, de setembre de 2002, p. 10). En aquesta notícia es comenta el rebuig, en el Congrés dels Diputats, d'una moció presentada pel PSOE en la que es demana la retirada de l'assignatura alternativa a la religió, prevista en l'avantprojecte de Llei de qualitat. En la notícia es comenten les intervencions dels portaveus d'educació dels dos principals partits polítics, Amparo Valcarce (PSOE) i Juan Carlos Guerra Zunzunegui (PP).

f) El règim laboral dels docents de religió davant del Tribunal Constitucional (Secció Actualitat - Educació i societat del número 317, d'octubre de 2002, p. 10). En aquesta notícia es comenta com la situació de la precarietat laboral dels docents de religió ha estat elevada al Tribunal Constitucional per part de la Sala del Social del Tribunal Superior de Justícia de Canàries.

Aquesta Sala del Social té dubtes sobre si l'Església catòlica pot imposar als empleats públics -docents de religió- que estiguin subjectes a criteris d'indole religiosa i confessional. La qüestió parteix de la no renovació de la

idoneïtat eclesiàstica a una docent de religió, i per tant la seva impossible renovació contractual per al curs següent per part de l'Administració educativa.

g) El Procurador del Comú de Castella i Lleó demana la retirada dels símbols religiosos de les escoles (secció Actualitat - Educació i societat del número 318, de novembre de 2002, p. 10). Aquesta petició es realitza al Govern autonòmic per a què es promogui la retirada d'aquests símbols en els centres públics, ja que es considera que aquesta presència vulnera el dret a no professar cap creença religiosa.

h) Plataforma en favor d'una societat laica (secció Actualitat - Educació i societat del número 320, de gener de 2003, p.10). Es comenta la recent presentació d'aquesta plataforma constituïda per un vintena d'organitzacions, entre elles la Fundació Cives, CEAPA, el Col·lectiu Lorenzo Luzuriaga, la Fundació Fernando de los Ríos, i les Federacions d'Ensenyament dels sindicats CC.OO., STE i FETE-UGT. Entre les seves reivindicacions, es troba la denúncia dels Acords subscrits entre la Santa Seu i l'Estat espanyol, la garantia de l'aconfessionalitat de l'Estat i l'exigència de que l'assignatura de religió confessional no s'imparteixi en l'escola pública.

i) L'aprovació de la Llei orgànica de qualitat de l'educació (LOCE) (seccions Actualitat - Educació i societat i Actualitat - Legislació del número 321, de febrer de 2003, p. 10-11).

En la secció d'Educació i societat es comenta la postura dels principals partits polítics davant la votació parlamentària i en la secció de Legislació se'ns presenta un resum sobre la llei. En ambdues no es realitza cap referència als temes relatius a l'ensenyament de la religió.

Els titulars de les tres notícies concretes de la secció Actualitat-Educació i societat són els següents: "la LOCE surt endavant amb els vots del PP y CC", "el PSOE creu que és una llei que no resoldrà els problemes" i "dia trist per a l'educació espanyola, segons CiU".

j) Informe de la FERE sobre l'escola catòlica (secció Actualitat - Educació i societat del número 323, d'abril de 2003, p. 10). Segons dades d'aquest informe, les principals motivacions per a què les famílies optin per a les escoles catòliques són la idea de que en elles s'imparteix un bon ensenyament i l'alta exigència. Les motivacions religioses queden en un nivell més secundari.

k) El PSOE critica l'alternativa a la religió (secció Actualitat - Educació i societat del número 324, de maig de 2003, p. 10). En aquesta notícia es comenta com el PSOE i algunes organitzacions sindicals han criticat durament els aspectes dedicats a l'àrea de societat, cultura i religió previstos en els projectes de reials decrets d'ensenyaments comuns de les etapes d'Educació infantil, d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i de Batxillerat. Aquest sectors denuncien el fet que l'alternativa no confessional a la religió sigui el fet religiós, així com la càrrega horària d'aquesta matèria.

l) Els primers projectes de reials decrets en el marc de la Llei orgànica de qualitat de l'educació a debat (secció Actualitat - Educació i societat del número 325, de juny de 2003, p. 10). En aquesta notícia, entre altres qüestions, s'informa que la Comissió permanent del Consell escolar de l'Estat, màxim òrgan consultiu en l'àmbit educatiu, va analitzar, en data 29 d'abril de 2003, els projectes de reials decrets referits al calendari d'aplicació de la nova ordenació del sistema educatiu i els aspectes educatius bàsics de cada etapa escolar. Entre altres mesures aprovades, la Comissió permanent va acordar demanar al Ministeri que l'àrea de societat, cultura i religió fos avaluable i computés a efectes de nota mitjana i promoció, a més d'incloure-la, també, en l'etapa d'Educació infantil.

m) La CEAPA crida al boicot de l'assignatura de religió (secció Actualitat-Educació i societat del número 325, de juny de 2003, p. 10). En aquesta notícia s'informa del fort rebuig de la CEAPA cap a l'àrea de societat, cultura i religió.

La seva junta directiva va aprovar, en data 20 d'abril de 2003, un document en el que acusava al Govern estatal de legislar en aquesta matèria en interès exclusiu del clergat catòlic, del que indicava que durant segles ha controlat la vida pública i educativa d'Espanya. Davant d'aquesta situació, la CEAPA ha recomanat a les famílies que no desitgin formació religiosa per als seus fills i filles a l'escola, que no acceptin l'alternativa proposada i que els seus fills i filles no entrin a la classe de l'àrea de societat, cultura i religió. En aquest sentit, consideren que tenen la legitimitat per fer-ho en base a la Constitució espanyola.

n) Recursos contra l'ensenyament de la religió (secció Actualitat-Educació i societat del número 329, de novembre de 2003, p. 10). En aquesta

notícia es comenta com alguns sindicats (CC.OO. i FETE-UGT) i la CEAPA han presentat recursos contra els reials decrets que desenvolupen la LOCE.

o) Una plataforma demana la prohibició dels símbols religiosos (Secció Actualitat - Educació i societat del número 332, de febrer de 2004, p. 10). Aquesta iniciativa respon a la polèmica originada en França en relació a la prohibició dels símbols religiosos en els centres educatius públics (veure lletra c de l'epígraf 6.3.3.C). La Plataforma ciutadana per una societat laica s'ha pronunciat en aquest mateix sentit. Per la seva banda, la CEAPA ha demanat al Govern que promulgui una norma que impedeixi la presència de simbologia religiosa en l'escola pública; iniciativa que el Ministeri d'Educació ha refusat.

p) S'han establert els currículums de l'àrea de societat, cultura i religió, en la seva opció confessional catòlica (secció Actualitat - Legislació del número 332, de febrer de 2004, p. 11). En el Butlletí Oficial de l'Estat de data 17 de desembre de 2003, s'ha publicat l'Ordre del Ministeri d'Educació, Cultura i Esports 3509/2003, per la que s'estableixen els currículums de l'àrea o assignatura de societat, cultura i religió (opció confessional catòlica) corresponents a les etapes d'Educació primària, Educació secundària obligatòria i Batxillerat, i dels ensenyaments de religió catòlica en l'etapa d'Educació infantil.

q) Els joves espanyols s'allunyen de l'Església catòlica (secció Actualitat-Educació i societat del número 334, d'abril de 2004, p. 10). La religió cada vegada resulta menys atractiva per als joves espanyols. Així ho consta l'estudi *Jóvenes 2000 y Religión*, elaborat per la Fundación Santamaría. En relació a la religiositat, es pot parlar de tres tipus de joventut. Al voltant d'un 15% podria considerar-se compromesament catòlica, un 33 % catòlica i allunyada de l'Església, i un 50 % no creient. Un dels autors de l'estudi, Javier Elzo, considera que el percentatge de catòlics practicants no superaria el 5 %, sobre tot si estenen en compte les qüestions sexuals.

r) S'inicia el debat sobre la reforma de la LOCE (secció Actualitat-Educació i societat del número 339, d'octubre de 2004, p. 10). El canvi de Govern va comportar que el curs 2004/2005 fos una altre curs de debat i d'anàlisi sobre els problemes del sistema educatiu. L'anunci de la reforma de la LOCE es va materialitzar en una carta de la Ministra d'Educació, Maria José Sansegundo, als Consellers i Conselleres d'Educació de les Comunitats

Autònomes, demanant-los-hi per escrit el seu parer sobre una quinzena de temes. Un d'aquestes temes és l'ensenyament de les religions.

s) Acord en la Comunitat de Madrid sobre les condicions laborals del professorat de religió (secció Actualitat - Legislació del número 339, d'octubre de 2004, p. 11). En aquesta notícia es comenta l'acord entre la Conselleria d'Educació i els sindicats docents, signat en data 27 de juliol de 2004, sobre les condicions laborals del professorat de religió i moral catòlica i altre personal docent no subjecte a conveni col·lectiu, ni a acord sectorial docent.

t) El debat sobre la reforma educativa en marxa (secció Actualitat del número 342, de gener de 2005, p. 13). En aquesta notícia es comenta la creació, per part del Ministeri, d'una pàgina web (<http://www.debateeducativo.mec.es>), per obtenir l'opinió de la ciutadania sobre les propostes contingudes en el document «Una educació de qualitat per a tots i entre tots», presentat pel Ministeri d'Educació, el mes de setembre de 2004. La pàgina web, inaugurada el dia 8 d'octubre de 2004, va rebre en un mes al voltant de 10.000 respostes en els fòrums organitzats, prop de 8.000 de les quals feien referència a l'educació en valors i a l'ensenyament de la religió, circumstància que desvetlla un gran interès en la regulació d'aquests temes.

u) Els bisbes es mobilitzen contra la reforma educativa (secció Actualitat del número 342, de gener de 2005, p. 14). En aquesta notícia es comenta l'inici, per part de l'Església catòlica, d'una campanya per no tornar a devaluar l'ensenyament de la religió a les aules, davant la possibilitat de perdre, tant l'obligatorietat (amb diverses opcions) establerta en la LOCE, com la mateixa categoria que la resta d'assignatures. En aquest sentit, s'han enviat cartes als directors d'escoles catòliques i al professorat de religió, s'han recollit signatures i s'han organitzat mobilitzacions.

En relació a la carta enviada als docents, es comenta que conté un document amb algunes respostes específiques que es poden donar al debat que el Ministeri d'Educació ha plantejat a internet. Aquesta circumstància ha comportat que la Federació d'Ensenyament de CC.OO. a Madrid hagi presentat una denúncia per assetjament moral.

v) El debat sobre la reforma educativa s'allarga fins al mes de març de 2005 (secció Actualitat del número 343, de febrer de 2005, p. 13). Aquest debat, iniciat a principis del curs 2004/2005, es volia concloure amb

l'acabament de l'any 2004, no obstant continuarà durant el primer trimestre de 2005, amb la voluntat de concretar amb més tranquil·litat els canvis necessaris a introduir en el sistema educatiu. Una de les qüestions que expressament es citen, com a espinoses, és la de l'ensenyament de la religió.

w) El Consell escolar de l'Estat, en una sessió plenària de mitjans de mes de febrer de 2005, va aprovar demanar l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum (secció Actualitat del número 345, d'abril de 2005, p. 14).

Aquesta petició figura en un informe que no és vinculant. No obstant, el ple del Consell escolar de l'Estat va anar més enllà a l'aprovar una esmena del sindicat STEs, que demanava la denúncia dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1979. La situació originada va comportar les queixes de la CONCAPA i de la FERE-CECA. Aquesta última va criticar que el Consell escolar de l'Estat acordés «de forma il·legal i minoritària una qüestió que va en contra del dret constitucional, d'un acord de l'Estat i de l'opció majoritària de les famílies». La CONCAPA, per la seva part, va qualificar la decisió com a «molt greu i il·legal», demanant la destitució de la presidenta de l'òrgan consultiu. Aquestes queixes van comportar que el mateix president del Govern hagués d'anunciar que es mantindria la religió a les escoles.

x) La religió i dues noves assignatures (Secció Actualitat del número 346, de maig de 2005, p. 12). En aquesta notícia es comenta la presentació, el mes de març de 2005, de l'avantprojecte de llei orgànica d'educació. En relació a l'ensenyament de la religió, l'avantprojecte es limita a dir que serà obligatòria per als centres docents i voluntària per a l'alumnat, en el marc dels acords adoptats per l'Estat espanyol amb les Entitats religioses. D'aquesta manera, no s'han tingut en compte la proposta del Consell escolar de l'Estat. Entre les noves assignatures es comenta la introducció de l'educació per la ciutadania.

z) Pros i contres de la LOE. La religió com a cavall de batalla (secció Actualitat del número 347, de juny de 2005, p. 12). En aquesta notícia es comenta com l'assignatura que més pols ha aixecat ha estat la de religió, donada la indefinició amb la que la tracta el Ministeri. El partit del Govern demanarà que no hi hagi alternativa a l'ensenyament de la religió, postura a la que també donen suport la CEAPA i la Plataforma ciutadana per una societat laica, que voldrien la religió fora de l'horari escolar. Aquest plantejament no agrada a la CONCAPA, que va entregar al Govern tres milions de signatures

demanant que, tant l'assignatura de religió, com la seva alternativa, tinguessin el mateix tractament que les altres assignatures.

a') La LOE a punt pel debat parlamentari (secció Actualitat del número 350, d'octubre de 2005, p.12). En aquesta notícia es comenta la coincidència de la tramitació parlamentària de la LOE amb l'inici del curs escolar 2005/2006. El Consell de Ministres va aprovar el projecte de llei en data 23 de juliol de 2005, ordenant el seu enviament al Congrés dels Diputats. En l'últim paràgraf s'indica com encara queda per resoldre el tema de l'ensenyament de la religió.

b') Mobilitzacions contràries a la LOE (secció Actualitat del número 351, de novembre de 2005, p. 13). El mes de novembre s'anuncien manifestacions de diferents col·lectius que, per diferents motius, s'oposen a la redacció del projecte de llei. La CONCAPA i altres vuit organitzacions patronals, estudiantils i sindicals anuncien una protesta, que es va realitzar el 12 de novembre de 2005. Aquestes organitzacions entenen que el text del projecte normatiu està mancat de diàleg, no resol el fracàs escolar i no garanteix la llibertat d'ensenyament i d'elecció de centre.

Una altre dels temes apuntats per la CONCAPA és que s'ofereixi l'ensenyament confessional de la religió i la seva alternativa amb el mateix pes específic que la resta d'assignatures. En aquest sentit, compten amb tres milions de signatures i amb el suport de la Conferència Episcopal Espanyola.

c') Els grups parlamentaris pacten canvis en la LOE (secció Actualitat del número 353, de gener de 2006, p. 12). Les esmenes pactades pels grups parlamentaris de la Comissió d'educació del Congrés dels Diputats han donat lloc a una nova redacció de la normativa, que ha comptat amb el suport de totes les formacions polítiques, a excepció del Partit Popular. Els canvis han estat nombrosos i, en bona mesura, estan en la línia del que havia reivindicat el Partit Popular i les organitzacions que van convocar la manifestació contra la LOE el 12 de novembre de 2005.

Entre aquests canvis, es troba la regulació de l'ensenyament de la religió. En l'anterior redacció hi figurava que «s'ajustaria a l'establert en l'acord subscrit entre l'Estat espanyol i la Santa Seu». En la nova redacció s'afegeix que «s'inclourà com àrea o matèria en els nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria per als centres i voluntària per a l'alumnat».

També, s'especifica que el personal docent que la imparteixi serà contractat de conformitat amb l'establert a l'Estatut dels Treballadors.

d') L'assignatura de religió perd alumnes (secció Actualitat del número 356, d'abril de 2006, p. 16). El nombre d'alumnes que cursen l'assignatura de religió decreix cada any. En aquesta notícia es comenta l'estadística elaborada per la Conferència Episcopal Espanyola, on es xifra la caiguda del curs 2005/2006 en relació a l'anterior al voltant del 2 %. En conjunt, l'alumnat que assisteix a les classes de religió representa el 77,4 % del total. La Conferència Episcopal Espanyola explica aquest descens per la pèrdua del caràcter fonamental de la religió, que no es valora com la resta de matèries, i pel fet que les alternatives a aquest ensenyament, moltes vegades, no tinguin cap objectiu de referència acadèmica.

e') S'aprova la LOE, que començarà a aplicar-se el proper curs (secció Actualitat del número 358, de juny de 2006, p. 12). Aquesta llei va ser aprovada definitivament pel Congrés dels Diputats en data 6 d'abril de 2006, sense el suport de tots els sectors implicats, ni del principal partit de l'oposició. L'últim tràmit parlamentari va servir per donar marxa endarrere a algunes modificacions realitzades pel Senat, on el Partit Popular havia fet valer la seva majoria. Entre aquestes modificacions, es troba la menció expressa del caràcter avaluable de l'assignatura de religió.

En aquesta notícia, també, s'explica com han quedat definitivament redactats dos temes qualificats de bastant espinosos, com són els ensenyaments de la religió i de l'educació per la ciutadania.

f') Acordats els ensenyaments mínims de les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria (secció Actualitat del número 364, de gener de 2007, p. 14). En la notícia es comenta com es manté l'horari de religió per a l'etapa d'Educació primària, que serà avaluable en els mateixos termes i amb els mateixos efectes que les altres àrees. En relació a l'etapa d'Educació secundària obligatòria, l'ensenyament confessional de la religió perd un terç del seu horari. No obstant aquesta reducció, és possible poder cursar, a més de l'ensenyament confessional de la religió, l'assignatura d'història i cultura de les religions. Finalment, s'indica que no s'ofereix una alternativa a l'ensenyament de la religió, sinó que cada centre haurà d'oferir l'adequada atenció educativa a l'alumnat que no assisteix a les classes de religió.

g') El Consell escolar de l'Estat demana que la religió s'ofereix fora de l'horari lectiu (secció Actualitat del número 364, de gener de 2007, p. 14). En el tràmit de consulta prèvia a l'aprovació dels reials decrets d'ensenyament mínims de les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria es va informar que l'assignatura de religió s'ofereix fora de l'horari lectiu. En la redacció de l'informe, no va prosperar la petició de la CEAPA de que, també, s'ofereix fora dels centres educatius.

h') El professorat de religió serà contractat de manera indefinida (secció Actualitat del número 365, de febrer de 2007, p. 15). En aquesta notícia es comenta el canvi normatiu en la contractació del professorat de religió catòlica. Aquesta contractació serà indefinida, no essent necessària la designació anual per part de l'Autoritat eclesiàstica corresponent. Es manté la proposta eclesiàstica, però no la necessitat de renovació anual. També, es regula la possible retirada de la proposta per part de l'Autoritat eclesiàstica, la qual haurà de ser motivada i no podrà vulnerar els drets fonamentals de les persones.

i') La Conferència Episcopal Espanyola anima a no cursar l'assignatura d'educació per la ciutadania (secció Actualitat del número 367, d'abril de 2007, p. 18). En la notícia es comenta com la batalla de la jerarquia catòlica contra la LOE no s'ha acabat amb la seva aprovació. La Comissió permanent de la Conferència Episcopal Espanyola presenta, el mes de març de 2007, un nou document que torna a remetre contra aquesta assignatura, qualificant-la d'inacceptable, tant en la forma, com en el fons. En la forma, «al voler imposar legalment a tots una antropologia que sols alguns comparteixen». I en el fons, perquè «els seus continguts són perjudicials per al desenvolupament integral de la persona».

j') El número 371, de setembre de 2007, recull tres informacions relacionades amb el desplegament curricular de la LOE:

- Les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria comencen a aplicar el currículum de la LOE (secció Actualitat del número 371, de setembre de 2007, p. 14). En aquesta notícia apareix un quadre comparatiu de les hores de les matèries i assignatures en la LOGSE i la LOE. En ell, s'observa el manteniment de les hores de l'ensenyament de la religió a l'etapa d'Educació primària i una disminució de les mateixes a la d'Educació secundària obligatòria.

- L'estrena de l'educació per la ciutadania com assignatura (secció Actualitat del número 371, de setembre de 2007, p.15). En aquesta notícia es comenta l'estrena de l'assignatura el curs 2007/2008 a Andalusia, Astúries, Cantàbria, Catalunya, Extremadura i Navarra. En ella, també, es fa referència a l'anunci d'algunes famílies d'acollir-se a l'objecció de consciència plantejada des de la CONCAPA i la Conferència Episcopal Espanyola.

- Nous currículums de l'ensenyament de religió catòlica (secció Actualitat del número 371, de setembre de 2007, p. 17). En el desenvolupament de la LOE, l'Ordre ECI/1957/2007 estableix els currículums dels ensenyaments de religió catòlica corresponents a l'Educació infantil, a l'Educació primària i a l'Educació secundària obligatòria.

k') El debat sobre l'ús del vel a l'escola es reobre a l'Estat espanyol (secció Actualitat del número 373, de novembre de 2007, p. 16). En aquesta notícia es comenten dos casos, l'un a Girona i l'altre a Ceuta, on dues escoles, emparant-se en els seus reglaments de règim intern, van expulsar a alumnes musulmanes per negar-se a treure's el hiyab. Les Autoritats educatives corresponents van reaccionar ràpidament, obligant a la immediata readmissió, al·legant que ha de prevaler el dret a l'educació. Al mateix temps, van qualificar els fets de puntuals i aïllats.

No obstant, aquests fets notificables generen diverses opinions, tant en el si de la comunitat educativa, com en el dels partits polítics. En relació a aquests últims, el PSOE veu innecessària una legislació sobre la qüestió i, en cas de conflicte, es mostra partidari de donar prioritat a l'escolarització. Esquerra Unida voldria seguir a França, sempre i quan la prohibició afectés a totes les religions per igual. Per la seva banda, el Partit Popular legislaria sols contra el vel, per considerar-lo discriminatori per a la dona.

l') Les Comunitats de Madrid, Múrcia i València permetran l'objecció davant de l'assignatura d'educació per la ciutadania (Secció Actualitat del número 379, de maig de 2008, p. 14). El Partit Popular va prometre eliminar l'assignatura d'educació per la ciutadania si guanyava les eleccions generals celebrades el 9 de març de 2008. Encara que aquesta circumstància no va succeir, aquesta iniciativa produeix efectes en tres Comunitats Autònomes governades pel Partit Popular: Madrid, Múrcia i València.

La Comunitat de Madrid va ser la primera en tornar a obrir la polèmica, dies abans de les eleccions de març de 2008, a partir de fer-se pública una sentència del Tribunal Superior de Justícia d'Andalusia, que reconeixia el dret de la família d'un alumne a exercitar l'objecció de consciència davant l'assignatura d'educació per la ciutadania.

m') Titulacions per impartir els ensenyaments d'educació per la ciutadania i història i cultura de les religions en els centres privats (secció Actualitat del número 379, de maig de 2008, p.15). En el recull de notícies jurídiques es comenta la publicació en el BOE de l'Ordre ECI/759/2008, de 19 de febrer, per la que es complementa la de 24 de juliol de 1995, per la que es regulen les titulacions mínimes que han de posseir els professors dels centres privats d'Educació secundària obligatòria i Batxillerat.

Aquesta norma estableix, en el seu article únic, els requisits de titulacions mínimes que han de posseir el professors per a impartir les matèries d'educació per la ciutadania i els drets humans i història i cultura de les religions.

n') Menys de la meitat de l'alumnat d'ESO cursa religió en els centres públics (secció Actualitat del número 380, de juny de 2008, p. 13). En aquesta notícia es comenten les dades sobre l'alumnat que cursa religió, d'acord amb l'informe elaborat per la Conferència Episcopal Espanyola en relació al curs 2007/2008. Es destaca com el nombre de l'alumnat que cursa aquesta assignatura, en els centres públics, ja no arriba a la meitat del total.

En la notícia es comenta com les xifres revel·len un descens de l'1,2 % en el conjunt d'etapes i centres. En total, l'alumnat que cursa religió és el 75,7 %, degut a la forta demanda en les etapes d'Educació infantil i d'Educació primària.

També, es comenta com en relació a l'etapa de secundària, la Conferència Episcopal no interpreta el descens del nombre d'inscrits a l'assignatura de religió, com un desinterès de la joventut per la mateixa, sinó que respon al fet d'optar entre aquesta assignatura o entre altres opcions molt desiguals, que en alguns casos equivalen a repàs, estudi o esbarjo, i en altres a no fer res.

o') Recursos pendents en relació a l'assignatura d'educació per la ciutadania (secció Actualitat del número 382, de setembre de 2008, p. 16). En

aquesta notícia es comenta la implantació d'aquesta assignatura en tot el territori estatal a partir del curs escolar 2008/2009, que en aquell moment s'inicia. No obstant, aquesta implantació es produeix acompanyada d'una extensa litigiositat.

Concretament, en el text de la notícia es comenta com els sindicats CC.OO., UGT i STEs, així com el Govern estatal, van presentar recursos contra l'Ordre del Govern valencià que establia que aquesta assignatura es pogués impartir en anglès i pogués ser substituïda per uns treballs. En ella, també, es recorda que el Tribunal Suprem encara no s'ha pronunciat sobre el recurs presentat contra la sentència del Tribunal Superior de Justícia d'Andalusia, que a principis de març de 2008 va reconèixer el dret de la família d'un alumne a exercir l'objecció de consciència davant d'aquesta assignatura d'educació per la ciutadania.

p') Educació per la ciutadania pendent del Tribunal Suprem (secció "Actualitat" del número 383, d'octubre de 2008, p. 15). Aquesta notícia enllaça amb l'anterior i ens continua recordant la litigiositat que envolta a l'assignatura. El curs 2008/2009 s'inicia sense que el Tribunal Suprem s'hagi pronunciat sobre les múltiples sentències dictades, en un sentit u altre, per part dels Tribunals Superiors de Justícia de les Comunitats Autònomes. Seguidament, es comenta que, mentre els tribunals d'Astúries i Catalunya han fallat contra l'objecció, varies sentències dels tribunals d'Andalusia, La Rioja i Castella-La Manxa han donat la raó als objectors i han suspès cautelament l'obligatorietat de cursar aquesta matèria.

q') Educació per la ciutadania marca l'inici del curs a la Comunitat valenciana (secció Actualitat del número 384, de novembre de 2008, p. 16). L'actitud del Govern autonòmic comporta el caos el dia de l'inici del curs escolar 2008/2009. En aquells dies es van anar succeint les visites d'inspectors, les amenaces d'obrir expedients disciplinaris, i les peticions de dimissió del Conseller d'Educació. Amb aquest entorn es va estrenar l'assignatura a la que el Govern valencià volia anomenar *Education for Citizenship and Human Rights*.

Aquesta és la nova postura del Govern valencià, que va decidir, immediatament després que el Tribunal Superior de Justícia suspengués cautelament l'ordre que permetia superar l'assignatura amb treballs trimestrals,

establir per resolució l'obligació -no ja la possibilitat- d'impartir aquesta assignatura en anglès pel professorat de ciències socials o de filosofia, amb l'ajuda del professorat especialista d'anglès. Segons la notícia, únicament onze professors s'han ofert a donar l'assignatura en aquests condicions.

r') El conflicte entorn de l'assignatura d'educació per la ciutadania persisteix en la Comunitat valenciana (secció Actualitat del número 386, de gener de 2009, p. 16). En aquesta notícia es comenta com la intensa mobilització educativa va obligar al Govern autonòmic a pronunciar-se sobre la qüestió. La Conselleria d'Educació proposa una moratòria en l'aplicació de l'ordre i vol obrir una fase negociadora, demanant a la Plataforma per l'Ensenyament públic -que agrupa a sindicats, associacions de mares i pares i altres entitats- que li faci arribar les seves propostes. La citada Plataforma no vol entrar al joc de la Conselleria donada la confusió de la proposta i va decideix mantenir la vaga anunciada pel dia 17 de desembre de 2008.

s') Un jutjat ordena per primera vegada retirar els crucifixos d'un col·legi públic a Valladolid (secció Actualitat del número 386, de gener de 2009, p. 16). En aquesta notícia es comenta com la batalla religiosa ha tornat a les aules, després que un Jutjat de Valladolid ordenés, la tardor del 2008, la retirada dels crucifixos del Col·legi públic Macías Picavea, en una sentència on s'establia que la seva presència vulnerava els drets fonamentals dels articles 14 (igualtat i no discriminació) i 16 (llibertat ideològica, religiosa i de cultes) de la Constitució espanyola. Aquesta decisió judicial no es fa efectiva, ja que el Govern autonòmic decideix presentar-hi recurs. La CONCAPA i la Conferència Episcopal Espanyola qualifiquen la sentència judicial de laïcista. El PSOE, per la seva banda, l'aplaudeix i demana que es faci extensiva a tots els centres educatius públics.

t') L'assignatura d'educació per la ciutadania a la Comunitat valenciana es podrà impartir en castellà o en valencià (secció Actualitat del número 387, de febrer de 2009, p. 17). En aquesta notícia es comenta com el dia 15 de desembre de 2008, dos dies abans de la vaga convocada pel 17 de desembre que amenaçava de paraitzar tot el sistema educatiu valencià, després de tres mesos d'intenses protestes, la Conselleria d'Educació cedeix en la seva pretensió d'impartir l'assignatura d'educació per la ciutadania en anglès. En aquest sentit, es redacta una nova circular que permet oferir aquesta

assignatura en castellà o valencià. Davant d'aquest canvi de postura, la Plataforma en Defensa de l'Ensenyament Públic decideix desconvocar la jornada de vaga.

u') El Tribunal Suprem refusa l'objecció de consciència per a l'educació per la ciutadania (secció Actualitat del número 388, de març de 2009, p. 14). Aquesta informació comenta l'anunci de la Sala Tercera del Tribunal Suprem, a finals de gener de 2009, de la decisió de la Sala en Ple de refusar l'objecció de consciència a l'assignatura d'educació per la ciutadania. Segons la notícia van ser necessàries més de vint hores de deliberacions i van votar a favor vint-i-dos dels vint-i-nou magistrats presents, emetent un vot particular els altres set. Aquesta notícia comenta l'anunci de la Sala abans de dictar la sentència. El Tribunal Suprem va dictar les tres sentències en data 11 de febrer de 2009.

v') La justícia prohibeix el professor-traductor d'anglès per l'assignatura d'educació per la ciutadania a la Comunitat valenciana (secció Actualitat del número 388, de març de 2009, p. 14). El Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat valenciana prohibeix la presència a l'aula del professor d'anglès per traduir els continguts impartits pel docent de la matèria. El Tribunal invalida, en part, la Resolució que la Conselleria d'Educació va publicar, el dia 15 de setembre de 2008, per crear la figura del professor-traductor i garantir, així, la impartició de l'assignatura en anglès.

L'auto del Tribunal suspèn els articles 2 i 3 de la citada resolució, que són els que permeten la presència simultània a l'aula de l'especialista en llengua anglesa i que l'obliguen a coordinar-se setmanalment amb el docent de la matèria. En la seva decisió, el Tribunal entén que aquests dos articles «poden causar perjudicis irreparables per al professor titular». D'una part, «se l'aparta, encara que sigui parcialment, de les seves competències essencials», ja que «l'exigència de coordinació es refereix a aspectes capitals de la programació didàctica que correspon al professor titular i que per aquest procediment se li treuen». Per altra banda, «es reprova la tasca realitzada pel professor especialista ja que es considera que el temps dedicat als coneixements de l'assignatura es veu disminuït per la necessitat de traducció», que també «obstaculitza la participació de l'alumnat en l'adquisició de coneixements».

w') El Tribunal Suprem exigeix la més exquisida objectivitat per a l'assignatura d'educació per la ciutadania (secció Actualitat del número 389, d'abril de 2009, p. 14). En aquesta notícia es comenten les primeres sentències que el Tribunal Suprem ha emès en relació a l'assignatura d'educació per la ciutadania, a mitjans de febrer de 2009. Com ja va indicar aquest Tribunal unes setmanes abans, no existeix el dret a aquesta objecció. En les sentències, es considera que els continguts de l'assignatura no vulneren el dret a les llibertats ideològica i religiosa, ni el dret dels pares i mares a elegir l'orientació moral i religiosa de les seves filles i fills sempre que aquests continguts siguin tractats amb neutralitat i sense cap adoctrinament.

x') El Congrés dels Diputats demana la retirada dels crucifixos de les aules (secció Actualitat del número 397, de gener de 2010, p. 10). Aquesta informació fa referència a l'aprovació d'una proposició no de llei, el mes de desembre de 2009, per part de la Comissió d'Educació del Congrés dels Diputats, en la que s'acorda demanar al Govern estatal que retiri els crucifixos i els símbols religiosos de les aules.

El que es demana en aquesta proposició no de llei és el trasllat a l'ordenament jurídic espanyol de la sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de novembre de 2009, relativa a Itàlia, on s'estableix que la presència de símbols religiosos a les escoles constitueix una violació, tant del dret de les famílies a educar als seus fills i filles segons les seves conviccions, com de la llibertat religiosa de l'alumnat. La resposta del Govern va ser que es tindria en compte a l'hora de modificar la llei de llibertat religiosa.

z') Propostes per a un Pacte educatiu d'Estat (secció "Actualitat" del número 399, de març de 2010, p. 10-11). En aquesta notícia es comenta com aquesta possibilitat, molt desitjada, de pacte educatiu semblava factible a principis de l'any 2010. Indicar que encara que el comentari de la notícia és extens, no es fa referència a un dels punts en els que el consens és més difícil, com és l'ensenyament escolar de la religió.

a'') La meitat dels espanyols i espanyoles desaprova el vel a les aules, però no els crucifixos (secció Actualitat del número 402, de juny de 2010, p.10). En aquesta notícia es comenten les dades d'un estudi realitzat per la Fundació BBVA, a finals de 2009, a partir d'enquestes a més de 21.000 persones de 14 països europeus diferents. Les dades referents a l'Estat espanyol ens mostren

com el 49,6 % de la població rebutja l'ús del vel en els centres educatius, mentre que el 28,1 % està d'acord amb que es pugui portar. No obstant, en relació als crucifixos les dades s'inverteixen, i al 49,3% de la població li sembla bé que estiguin presents a les aules.

b") L'ensenyament de la religió segueix perdent alumnat (secció Actualitat del número 412, de maig de 2011, p. 12). En aquesta notícia es comenta l'informe anual de la Conferència Episcopal Espanyola sobre el balanç dels infants i joves que reben formació religiosa. El curs 2010/2011 el percentatge total de l'alumnat que ha escollit l'assignatura de religió és del 71%, produint-se una disminució del 6% en cinc anys. Aquesta disminució s'ha registrat, sobre tot, en els centres públics i en els centres de titularitat privada civil, mentre que en els religiosos la participació continua rasant el 100%.

c") Les promeses electorals dels partits polítics (secció Actualitat del número 417, de novembre de 2011, p.12). En aquesta informació es comenten les promeses electorals dels partits polítics davant de les eleccions generals de novembre de 2011. Aquestes es centren en la formació docent i en la reforma del batxillerat. Per la seva banda, el Partit Popular vol eliminar l'assignatura d'educació per la ciutadania, i Esquerra Unida la de religió.

d") VIII Jornada anual d'Europa Laica: "Laïcisme avui" (secció Agenda del número 419, de gener de 2012, p. 7). Aquesta informació anuncia la celebració de la jornada indicada el dia 4 de febrer de 2012 a Sevilla. En ella, es debatrà sobre la influència de les religions en la vida pública i sobre la necessitat de modificar la Constitució, proposar un debat sobre la llei de llibertat de consciència, derogar els Acords amb la Santa Seu de 1979 i revisar els convenis amb les altres Entitats religioses.

e") El Govern suprimeix educació per la ciutadania (secció Actualitat del número 421, de març de 2012, p. 10). La notícia recull la primera compareixença al Congrés dels Diputats del ministre Wert. En la presentació de les línies generals d'actuació del Ministeri en matèria educativa, anuncia la supressió de les assignatures d'educació per la ciutadania i els drets humans, que serà substituïda per una assignatura que s'anomenarà educació cívica i constitucional, el temari de la qual, en paraules del ministre, «estarà lliure de qüestions controvertides i susceptibles d'adoctrinament ideològic».

La informació continua indicant com aquesta decisió ha estat criticada per bona part de la comunitat educativa. La CEAPA ha estat una de les veus més crítiques, afirmant que «el Govern vol acontentar a sectors fonamentalistes religiosos».

f") El VIII Simposi Llengua, Educació i Immigració, de la Universitat de Girona es titula "Diversitat religiosa, educació integral i cultura democràtica" (secció Agenda del número 423, de maig de 2012, p. 6). En la informació s'indica com aquesta edició vol atendre algunes de les inquietuds sobre l'articulació d'una formació religiosa en una educació laica, així com la resposta de l'escola a la diversitat religiosa, a la conciliació entre religió i ciència i al potencial educatiu de la religiositat.

g") Anuari de la laïcitat 2012. Informe de la Fundació Ferrer i Guàrdia (secció Mural del número 427, d'octubre de 2012, p. 91). L'objectiu d'aquest document és informar de la situació de laïcitat dins l'Estat espanyol durant l'any 2011. Entre els capítols de l'informe, se'n troba un dedicat a l'educació i un altre, a la religió.

h") El Govern aprova la llei de les revàlides i els itineraris temporals (secció Actualitat del número 428, de novembre de 2012, p. 12-13). Un dels titulars de la informació es refereix a les assignatures que passen a la història, fent al·lusió, de manera expressa, a l'assignatura d'educació per la ciutadania.

i") La LOMCE relega a les llengües cooficials a assignatures d'especialitat (secció Actualitat del número 430, de gener de 2013, p. 10). La informació, també, comenta, entre d'altres aspectes, la desaparició de l'assignatura d'educació per la ciutadania i la recuperació d'una matèria alternativa a la religió.

j") Breu referència d'un llibre (secció Llibres del número 432, de març de 2013, p. 93): Domínguez, X.M. (2013) *El profesor cristiano: identidad y misión*. Boadilla del Monte, PPC.

Aquest llibre consta de quatre parts: identitat del professor cristià i el que suposa per a la docència; anàlisi de la docència cristiana en relació a l'alumne; l'acompanyament espiritual i religions del professor vers l'alumne; i el model de societat per a la que s'educa.

k") Breu referència d'un llibre (secció Llibres del número 433, d'abril de 2013, p. 100): AA.VV. (2013) *Dioses en las aulas*. Barcelona, Graó.

Aquesta obra col·lectiva examina la possibilitat i l'efectivitat de construir competències de diàleg, entre persones i grups amb identitats culturals i religioses diverses, en escenaris d'educació i desenvolupament.

l'') La LOMCE, la reforma més contestada (secció Actualitat del número 435, de juny de 2013, p. 10). Aquesta informació recull com el Consell d'Estat ha demanat canvis en alguns dels elements més polèmics de la nova llei, com és l'eliminació de l'assignatura d'educació per la ciutadania.

m'') El curs comença marcat per la Llei Wert i les protestes (secció Actualitat del número 438, d'octubre de 2013, p. 10). La informació es refereix, de manera no molt precisa, al «contingut d'una llei que planteja reintroduir l'assignatura de religió».

n'') El PP aprova la LOMCE (secció Actualitat del número 441, de gener de 2014, p. 10). La solitud del partit polític majoritari en l'aprovació de la reforma educativa és assenyalada de manera molt clara.

o'') El Constitucional rep sis recursos contra la LOMCE (secció Actualitat del número 444, d'abril de 2014, p. 10). La inexistència de consens en la reforma educativa es trasllada, mitjançant les corresponents impugnacions, al Tribunal Constitucional.

p'') Les comunitats autònomes minimitzen l'impacte de la LOMCE (secció Actualitat del número 449, d'octubre de 2014, p. 10). Les comunitats autònomes no governades pel Partit Popular intenten diluir o modelar l'aplicació concreta de la reforma educativa en el seu desenvolupament reglamentari. Aquesta maniobra, també, respon a la manca de consens en la reforma educativa.

C) Referències a sistemes educatius d'altres països

Aquesta publicació sempre ha prestat una especial atenció a la realitat educativa d'altres països, ja sigui amb articles de fons, o dins de les seccions dedicades a les notícies i a l'actualitat. Seguidament, es relacionen les següents referències relatives a l'objecte del present estudi:

a) Cuadernos de Pedagogía (1978b) «Francia: Programa común y educación». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 39, p. 46-47.

En aquest article del número de març de 1978, es recullen extractes dels programes de govern presentats, pels partits socialista i comunista francès, de cara a els pròximes eleccions legislatives al país veí. Entre d'altres aspectes, es destaca el foment d'una escola pública i laica.

b) "Argentina: l'Església demana el retorn de l'ensenyament religiós" (secció Actualitat internacional del número 305, de setembre de 2001, p.13).

Aquesta notícia comenta com la Conferència Episcopal Argentina ha demanat el retorn de l'ensenyament religiós a les escoles públiques. El requeriment de l'Església argentina té el seu origen en una decisió del governador de la província de Catamarca, que ha suprimit de les escoles públiques de primària les matèries de religió i educació religiosa, deixant-les fora de l'horari lectiu, a requeriment de la Delegació d'Associacions Israelites d'Argentina que reclamava una educació gratuïta, obligatòria i laica.

La resposta de l'Església argentina ha estat ràpida. La Junta diocesana d'educació ha demanat que la decisió del governador sigui anul·lada i la Conferència Episcopal ha difós un comunicat titulat «Sobre la dimensió religiosa de l'educació», on declara la seva sorpresa per la decisió adoptada i on convida, també, a les demés tradicions religioses, i en especial a la islàmica i la jueva, a oferir als seus fidels la possibilitat de l'ensenyament, en les escoles públiques, dels principis doctrinals i morals en que es fonamenten.

c) França prohibirà els símbols religiosos en les escoles públiques (secció Actualitat internacional del número 332, de febrer de 2004, p. 13). En aquesta notícia es comenta com a partir del curs 2004/2005, l'alumnat de les escoles públiques franceses no podrà portar cap classe de símbol religiós ostensible. El President de la República, Jaques Chirac, va anunciar a finals de l'any 2003, la promulgació d'una llei que prohibiria la presència de vels islàmics, kippas jueves i creus cristianes en els centres educatius de titularitat pública, per protegir el principi de laïcitat de la República. En aquest sentit, es materialitzen, tant les recomanacions d'un grup d'experts dirigits per Bertrand Stasi, com les d'una comissió parlamentària.

La complexitat del tema s'observa, tant en el rebuig de les autoritats religioses jueves i islàmiques, com en l'oposició dels principals sindicats de docents i de la federació majoritària de pares i mares d'alumnes, que creuen que aquesta norma pot estigmatitzar a un sector de la població i que pot tornar-

se em contra de la realitat que pretén regular. De moment, la comunitat musulmana de la ciutat de Marsella ja ha anunciat que crearà una escola per atendre a les alumnes que puguin ser expulsades dels centres públics.

d) França aprova la llei que prohibeix els signes religiosos (Secció Actualitat internacional del número 334, d'abril de 2004, p. 13). Seguint amb la notícia anterior, aquesta prohibició es va fer efectiva mitjançant l'aprovació d'una llei el mes de febrer de 2004, amb el suport d'una ampla majoria de parlamentaris. El text definitiu va recollir dues esmenes proposades pel Partit socialista. D'una banda, s'estableix que, en el cas de que un alumne o alumna vagi a l'escola amb el vel islàmic, la kippa jueva o la creu cristiana, es cercarà una solució dialogada amb l'alumne o alumna abans d'iniciar un procediment disciplinari. D'altra banda, es determina que la llei serà avaluada un any després de la seva entrada en vigor per valorar els seus efectes.

e) L'ONU critica la llei francesa de símbols religiosos (secció Actualitat internacional del número 335, de maig de 2004, p. 13). Després de la seva aprovació, l'ONU es suma a les crítiques ja manifestades, en l'Estat francès, pels sindicats docents i per les associacions de pares i mares. El relator especial sobre racisme de l'ONU, Diène Doudou, va mostrar la seva disconformitat amb una llei que «pot alimentar i legitimar la islamofòbia i la discriminació dels musulmans», ja que aquesta llei apunta clarament contra el vel islàmic.

f) França inicia un nou curs amb la llei del vel (secció Actualitat internacional del número 340, de novembre de 2004, p. 13). En la notícia es comenta com aquesta llei va entrar en vigor l'1 de setembre de 2004, amb el rerefons de dos periodistes francesos segrestats a l'Irak, i amb la petició dels segrestadors d'alliberar-los a canvi de l'anul·lació d'aquesta llei.

La informació continua indicant que no es van detectar massa incidents en l'inici del curs escolar, ja que just abans d'iniciar-se aquest, la Unió d'Organitzacions Islàmiques de França va canviar de parer i va recomanar a les noies musulmanes que prescindissin del vel als centres docents. Es van detectar 101 noies que van desafiar la llei. Setmanes després es va saber que al persistir la postura d'aquestes noies, les autoritats educatives van decidir separar-les temporalment en sales d'estudi a l'espera d'una decisió definitiva sobre la seva expulsió o no.

g) Les primeres expulsions per la Llei del vel a França (secció Actualitat del número 342, de gener de 2005, p. 14). Una desena de noies musulmanes han estat obligades a abandonar els seus estudis, en els centres públics als que assistien, després de la celebració dels corresponents consells de disciplina pel tema del vel. També, tres nois sij han estat expulsats per negar-se a treure's el turbant que porten al cap, també, per motius religiosos.

h) Al Regne Unit, les escoles podran prohibir l'ús del vel (secció Actualitat del número 368, de maig de 2007, p. 15). En aquesta notícia es comenta com el debat sobre l'ús del vel islàmic als centres educatius ha arribat al Regne Unit. Després de vàries sentències judicials al respecte, el Govern ha elaborat unes noves directrius sobre l'uniforme escolar, que autoritzen a les direccions de les escoles a prohibir, que l'alumnat acudeixi a les aules amb burka, niqab, hiyab o qualsevol altra roba que els cobreixi el rostre. Les directrius del Govern exigeixen que les escoles actuïn respectant la legislació de drets humans i de no discriminació. Entre altres motius, per prohibir el vel islàmic, es troba la seguretat i la de possibilitar la comunicació entre alumnat i professorat.

En el text de la notícia, també es comenta com la prohibició de portar símbols ostensiblement religiosos en els centres educatius públics francesos ha comportat la fuga d'alumnat musulmà cap a centres privats, alguns d'ells d'expressa creació per part de les diverses comunitats musulmanes.

i) Holanda prohibirà el burka i en niqab en els centres educatius (secció Actualitat del número 378, d'abril de 2008, p. 14). A mitjans de febrer, el Govern holandès va anunciar la presentació d'un projecte de llei en aquest sentit. A part del burka i el niqab, també, es prohibiran altres tipus de roba o accessoris que cobreixin la cara, com poden ser els cascos amb visera. Aquesta prohibició es fonamenta en entendre que amb la cara coberta s'impedeix una comunicació oberta entre les persones i es dificulta la vida de les dones en el mercat laboral, en l'àmbit educatiu i en la mateixa vida social.

j) "França: pedagogia de la laïcitat" (secció Actualitat del número 422, d'abril de 2012, p. 14). En aquesta informació es comenta, com en plena pugna per les eleccions presidencials, el Ministeri d'Educació ha presentat la campanya «Missió sobre la pedagogia de la laïcitat» que té com a finalitat que,

tant el professorat, com l'alumnat i les seves famílies s'apropiïn d'aquest principi.

k) "Regne Unit: Bíblia per ateus a les escoles" (secció Actualitat del número 446, de juny de 2014, p. 11). L'Associació Humanista Britànica (BHA en anglès) distribuirà de forma gratuïta una Bíblia per a ateus, a les escoles de secundària d'Anglaterra i País de Gales, amb la que es pretén oferir a l'alumnat un projecte de vida sense recórrer a la religió.

D) Monogràfics o dossiers que no tracten la qüestió del present estudi

Finalment, indicar com en els següents números monogràfics, temes del mes o dossiers, on per la seva temàtica es podria pensar trobar alguna referència en relació a l'objecte del present estudi, no es realitza cap al·lusió al mateix.

Aquesta situació obeeix a diverses raons, ben legítimes, que no són objecte de la consideració d'aquest estudi, però que poden servir de pistes per indicar una absència de situacions problemàtiques o de conflictivitat o, fins i tot, de manca d'interès científic, del tema que aquí ens ocupa en cada cas concret.

D'acord amb l'ordre cronològic de la seva publicació, es relacionen els següents estudis o anàlisis de temes:

a) AA.VV. (1986) «Documento de base para la elaboración del Estatuto del Profesorado». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 135, p. 79-95.

Es reproduïxen els treballs d'una comissió del Ministeri d'Educació sobre l'Estatut del professorat. En aquests treballs no es parla del col·lectiu del professorat de religió, que en aquells moments ja presentava una situació específica en relació a la resta del professorat, tal com es comenta en l'apartat 5.5.8.

b) El número 152, d'octubre de 1987, presenta un dossier sobre la futura reforma -el que més tard seria la LOGSE- amb el títol "la reforma que viene".

Aquest dossier consta d'un glossari de termes, d'un article de fons sobre les llums i les ombres de la reforma que es prepara i d'una entrevista amb un dels responsables de la mateixa. En cap d'aquests tres documents es realitzen referències, ni en relació a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, ni en relació a la concepció de la laïcitat del propi sistema.

Els articles d'aquest dossier són els següents:

- Cuadernos de Pedagogía (1987a) «El abecedario de la reforma». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 152, p. 80-83.

- Gimeno Sacristán, J. (1987) «Luces y sombras de un proyecto». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 152, p. 84-88.

- Cuadernos de Pedagogía (1987b) «Entrevista a Alvaro Marchesi. La Reforma, un proyecto imparable». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 152, p. 90-93.

c) El tema del mes del número 196, d'octubre de 1991, és la interculturalitat. El títol de la portada és interrogatiu: "minories ètniques: integració o marginació?". Alguns dels articles d'aquest número presten una especial atenció a casos d'infants d'origen àrab i musulmà. En aquest sentit, indicar que, tot i ser la religió un element important de cohesió per a certs grups ètnics, no s'entra en aquest aspecte.

d) En els números 199 i 205, respectivament, de gener i de juliol-agost de 1992, apareixen uns articles sobre "les 100 mesures per millorar l'escola pública". En el número 199 es troba un article on es presenta el projecte. La concreció i el desenvolupament del mateix en deu eixos forma part d'un dossier del número 205.

Aquest conjunt d'articles respon al treball dels Moviments de Renovació Pedagògica (MRP) de Catalunya entre els anys 1990 i 1991³³⁰. En ells es recullen els eixos principals i les mesures proposades per les Escoles d'estiu de Catalunya per a millorar la qualitat de l'ensenyament. Les mesures que es proposen s'agrupen en deu blocs. Entre ells, destaquen, als efectes del present estudi, els dedicats a l'aprofundiment de la relació entre la societat i l'escola o l'educació en nous valors.

En aquests treballs es parla en general del sistema educatiu, dels seus aspectes bàsics, sense entrar en el tractament concret de les matèries o assignatures. Així, per tant, ni es parla de l'ensenyament de la religió com a qüestió problemàtica, ni tampoc es parla, de manera expressa, de la concepció laica del sistema educatiu.

---

³³⁰ Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya (1991) *Cent Mesures per millorar l'escola pública*. Barcelona, Federació de MRP de Catalunya.

e) El tema del mes del número 201, de març de 1992, és l'educació moral. El tractament del tema planteja la necessitat de fomentar l'educació moral per millorar l'autonomia personal, el diàleg i la convivència democràtica, des dels treballs del Grup de Recerca en Educació Moral de la Universitat de Barcelona (GREM). Tot i trobar-nos davant de qüestions frontereres, i de vegades intencionadament confuses en matèria de política educativa, no s'entra en temes relacionats amb la religió.

f) Cuadernos de Pedagogía (1997) «Entrevista a Esperanza Aguirre, Ministra de Educación y Cultura». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 199, p. 8-14.

En aquesta extensa entrevista es parla dels principals temes de política educativa, com l'aplicació de la reforma de la LOGSE, la revisió del currículum d'humanitats, la lliure elecció de centre per part de les famílies, la qualitat de l'ensenyament i la seva avaluació, o el professorat. En cap moment s'al·ludeix, ni a l'ensenyament de la religió, ni a la seva ubicació dins del sistema educatiu.

g) Carbonell, J. (2011b) «Editorial. Preguntas electorales». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 417, p. 3.

L'editorial del número 417, de novembre de 2011, ens formula unes preguntes electorals davant la proximitat de les eleccions generals el dia 20 de novembre d'aquell mateix mes. El plantejament de les preguntes gira, d'una banda, entorn de quina podria ser l'agenda educativa sobre la que haurien de pronunciar-se les diferents formacions polítiques i, d'una altra, a quines són les preguntes, debats i respostes que més preocupen al professorat i a la comunitat educativa. Entre el decàleg que se'ns ofereix, no hi figura, ni l'ensenyament de la religió, ni la laïcitat del sistema educatiu.

E) Experiències i pràctiques educatives.

En les seccions on es recullen les experiències i les pràctiques educatives, també, es troben algunes referències vinculades a la religió i el seu ensenyament. Són les següents:

a) Marías, I. i Muñoz, J. (1996) «Ética y actualidad». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 251, p. 28-31.

En aquesta experiència, adreçada a l'alumnat de secundària, un grup de docents ens proposa un programa per a l'assignatura d'ètica del quart curs de

l'etapa d'Educació secundària obligatòria. Parteixen de dotze temes d'actualitat desenvolupats segons un itinerari fix: enunciat des del punt de vista juvenil, referència teòrica, anàlisi d'un projecte ètic concret i alguns consells pràctics.

A efectes del present estudi, destacar que la unitat cinquena planteja el problema de les sectes. La teoria ètica seria el bé com espiritualitat; el projecte ètic, el comportament religiós; i els consells pràctics ens permetrien respondre la pregunta de com reconèixer i escapar d'una secta.

b) Miralles, R. (1999) «Una cooperativa democrática». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 277, p. 18-21.

En aquest article es presenta l'experiència d'un dels centres cooperatius que existeixen, des de finals de la dècada dels seixanta del segle passat, a la comarca valenciana de L'Horta. Aquests centres van realitzar una forta aposta per la democràcia, amb un model d'escola oberta, participativa, crítica, laica i arrelada en el medi.

La cooperativa La Masia, a la localitat de Museros, després de més trenta anys d'història segueix ferma a les seves conviccions sobre els referents pedagògics inicials de signe renovador. Tot i aquest caràcter laic, en l'article se'ns explica, com des de fa uns anys, cada curs sorgeix el tema de les primeres comunions, que «s'ha convertit en una qüestió que s'ha d'aclarir cada cop que sorgeix». Seguidament, s'afegeix amb to crític com «de vegades costa comprendre que el centre es desvinculi de les manifestacions religioses, que pertanyen a l'esfera de les conviccions pròpies de les persones» (p. 21).

c) Juanbeltz, J.I. (2001) «Convivir es vivir». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 305, p. 27-30.

Es tracta d'una experiència proposada per l'etapa d'Educació primària, on es pretén fomentar els principis de participació i convivència amb l'objectiu de reforçar els valors democràtics en l'escola, la família i la societat en general. Els infants treballen actituds i conductes en les relacions amb el seu entorn i adquireixen hàbits de comportament fonamentats en la col·laboració i el respecte cap als altres. En l'article es recull una graella on s'assenyalen cinc espais públics per a la participació i la convivència. Un d'ells és l'Església.

F) Conclusions

Com a conclusió de l'anàlisi d'aquesta publicació, indicar:

a) La importància del tema, present de manera continuada al llarg de la història de la publicació.

b) El tractament del tema des de diferents vessants i des de les diferents perspectives ideològiques.

c) La importància de la vessant històrica per veure l'evolució de la realitat social i de les idees. En aquest sentit, molts arguments titllats de laïcistes en l'època republicana són, avui, perfectament assumibles per veus autoritzades de l'Església catòlica.

d) La importància de la vessant històrica per no cometre els errors que van suposar, en el seu moment, un trencament ideològic, que va acabar sent irreconciliable.

e) La importància de la vessant internacional per reflexionar sobre aspectes similars en altres realitats.

f) El tema del present estudi desperta un interès noticable evident.

g) Amb caràcter general, en els articles i estudis, s'observa un excessiu pes de les argumentacions ideològiques, davant de les argumentacions estrictament pedagògiques.

h) Deformació, des de les diferents perspectives ideològiques, d'aquests tipus d'argumentacions des de l'anunci del que va acabar sent la LOCE.

i) Possibilitat d'identificar argumentacions per a un consens en els articles i estudis anteriors a l'anunci de la LOCE.

j) Alt grau de dificultat, per no dir impossibilitat, d'identificar-los en els articles i estudis posteriors.

k) Necessitat d'un ampli consens polític, social i acadèmic sobre la matèria.

6.3.4.- Conclusions de la vessant acadèmica

De l'estudi de les tres publicacions indicades, se'n poden treure les següents conclusions:

a) El tractament del tema no es realitza de manera igual en les tres publicacions. *Revista de Educación* i *Perspectiva escolar* realitzen un tractament més aviat limitat, si es compara amb l'extens tractament de *Cuadernos de Pedagogía*.

b) En el cas de *Revista de Educación*, el tractament és molt fluix, destacant exclusivament un número monogràfic, sobre la possibilitat d'un pacte social en educació, on s'apunta la necessitat del mateix i les dificultats per aconseguir-lo.

c) En el cas de *Perspectiva escolar*, el tractament del tema s'ha realitzat de manera continuada, però escassa. De l'anàlisi realitzada, destaquen tres números monogràfics, un per dècada, que ens permeten seguir, en certa manera, una línia argumental que, d'acord amb el tarannà de la publicació, s'identifica amb la defensa d'una escola pública laica. En aquest sentit, el fet religiós, ja sigui amb entitat pròpia, o preferiblement dins d'altres disciplines, s'hauria d'estudiar exclusivament des del seu vessant cultural o històric. Essent possible, també, la seva no presència dins del sistema educatiu.

d) En el cas de *Cuadernos de Pedagogía*, el tractament del tema és constant. Aquest tractament es realitza des de diferents vessants i amb el reflex de les diferents posicions ideològiques.

e) En aquesta vessant acadèmica del debat destaca la càrrega excessivament ideològica de les argumentacions, mancant argumentacions pedagògiques que, possiblement, facilitarien un gir adequat del mateix.

f) Les posicions ideològiques s'han enconat molt des del plantejament del que va acabar sent la LOCE.

g) No es veu un camí clar per tornar a plantejaments que puguin possibilitar o facilitar un consens.

**CAPÍTOL 7. L'EVOLUCIÓ DE LES RELACIONS ENTRE
ELS PODERS PÚBLICS I LES ENTITATS RELIGIOSES
EN MATÈRIA EDUCATIVA. EL DEBAT CURRICULAR**

El debat acadèmic, iniciat en el tercer apartat del capítol anterior, es complementa amb els continguts curriculars del present capítol. Aquest es divideix en quatre apartats.

El primer apartat ens apunta el doble debat, que de manera paral·lela, amb els mateixos protagonistes i similars argumentacions, es realitza entorn de l'ensenyament escolar, tant de la religió, com de l'educació per la ciutadania.

D'acord amb l'enunciat del primer apartat, en el segon es recull el debat sobre l'ensenyament escolar de la religió, i en el tercer el debat sobre l'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania. Finalment, en el quart apartat es formulen les conclusions sobre aquests debats.

L'apartat segon és el més extens ja que reflecteix els objectius de la present investigació. En primer lloc, es situen el punt de partida del debat i els possibles fonaments per a un ensenyament escolar de la religió. Seguidament, es detallen investigacions al respecte i s'enumeren les possibilitats d'un ensenyament escolar de la religió (confessional, aconfessional o ambdós).

Seguidament, s'analitzen, en detall, les possibilitats d'un ensenyament escolar confessional i aconfessional de la religió. En relació a l'ensenyament confessional, es presta atenció, d'una banda, a la normativa curricular i, de l'altra, a la pràctica i al posicionament de les Entitats religioses. Per la seva banda, en relació a l'ensenyament aconfessional, es contempen, tant les diferents propostes formulades, com les concretes regulacions normatives en desenvolupament de la LOGSE, la LOCE i la LOE.

També, s'apunta breument el tractament de la diversitat religiosa als llibres de text. Aquest apartat segon es conclou amb un apartat dedicat al no ensenyament escolar de la religió.

Finalment, indicar com en l'apartat tercer s'inclou una breu anàlisi sobre els llibres de text d'educació per la ciutadania. I en els apartats segon i tercer, es recull la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i del Tribunal Suprem sobre la compatibilitat de l'ensenyament escolar de la religió i de l'educació per la ciutadania.

7.1.- Discussions entorn del currículum. El doble debat

En aquest capítol de la tesi, es pretén cercar la raó de ser de l'ensenyament escolar de la religió; la justificació de la seva presència dins del sistema educatiu.

L'ensenyament de la religió és una qüestió molt present en el debat públic i això és degut principalment a dos motius:

- a) D'una banda, una inadequada delimitació de la disciplina.
- b) D'una altra, la presència d'apriorismes, prejudicis i creences que obstaculitzen una anàlisi de fons de la qüestió.

Rial (2007: 209) ens indica com, des de finals de la dècada dels setanta i principis de la dècada dels vuitanta del segle passat, ha existit un debat continuat «llarg i repetitiu», i es podria afegir que inacabable, en relació a l'ensenyament del fet religiós a l'escola. En la mateixa línia Corzo (2008: 101) el qualifica com «el debat crònic pitjor curat».

Salas Ximelis³³¹ apunta com el plantejament del sí o no de la presència de l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu hauria de ser curricular, no ideològic. Els criteris d'anàlisi haurien de ser, doncs, bàsicament pedagògics, didàctics i curriculars, reduint el pes dels posicionaments ideològics.

Contràriament a aquest plantejament, el debat ideològic ha estat el tema estrella de totes les reformes educatives. La forta tensió entre la Segona República i la Dictadura franquista acaba configurant, encara actualment, postures radicals totalment oposades.

En aquest context, l'ensenyament de la religió sembla que sigui l'aspecte fonamental que determini tot el sistema educatiu. Recentment, un altre element s'ha introduït en aquest debat. La temàtica és totalment diferent, però les parts, les postures i les argumentacions són les mateixes. Es tracta, amb la LOE, de la introducció de l'àrea o matèria d'educació per la ciutadania.

Centrant-nos en l'aspecte curricular, la qüestió a plantejar és quin lloc ocupa l'ensenyament de la religió en el sistema educatiu, en relació a la seva

---

³³¹ Ponència sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, organitzat per l'Asociación para el Diálogo Interreligioso de la Comunidad de Madrid (ADIM), celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

necessitat o no. En cas que la considerem necessària, quina opció s'escull, la confessional, la no confessional o ambdues.

Davant d'aquest plantejament, Santos Rego³³² ens parla d'un eix connector entre la interculturalitat, la democràcia i la ciutadania, i de com tal relació està condicionada per la influència de la religió. En aquesta línia, es pot afirmar com la religió condiona les relacions entre ciutadans i ciutadanes, i països, ocupant un lloc en l'espai públic.

7.2.- Discussions entorn del currículum. L'ensenyament escolar de la religió

L'ensenyament escolar de la religió planteja diferents aspectes. D'una banda, ens trobem amb la seva necessitat i fonamentació. D'altra banda, les diferents possibilitats de realitzar aquest ensenyament.

En tot debat, és important tenir present quin és el punt de partida. En un debat, tan desvirtuat i llarg, com el present, encara ho és més. L'enfocament de l'ensenyament escolar de la religió pot contemplar-se, entre d'altres, tant des de la perspectiva dels drets de les famílies o de la neutralitat dels Poders públics, com des de la perspectiva de les necessitats de l'alumnat. En relació a aquesta última, Corzo (2008: 155) comenta com:

Les famílies no tenen el dret de propietat sobre els seus fills i filles, ni tenen com a meta desitjable, com tots sabem, clonar-se en ells; sinó que tenen el deure de garantir-los el que ells necessiten per créixer. És més que dubtós que un pare o mare creient pugui pretendre o fins i tot obligar als seus fills a professar una fe religiosa (o laica, en el cas contrari).

És molt natural que una família creient vulgui que els seus fills i filles comparteixin la seva fe -el mateix és pot dir en relació a una ideologia determinada-, perquè és el que consideren millor per a ells i elles. No obstant, l'educació sempre és un repte i un desafiament, que mai sabem on ens acabarà portant.

Tampoc els Poders públics poden pretendre una uniformització social; tot el contrari, en un entorn democràtic, han de possibilitar el lliure

---

³³² En el I Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades, celebrat a Còrdova, els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009.

desenvolupament dels ciutadans i ciutadanes, des del sistema educatiu, i al llarg de tota la vida.

El debat, en relació a l'ensenyament escolar de la religió, s'hauria de centrar en el paràmetre del major benefici possible per a l'alumnat.

7.2.1.- Fonaments per a un ensenyament escolar de la religió

Torrallba (1999) justifica la presència de l'ensenyament escolar de la religió en funció dels vuit arguments següents:

a) L'argument antropològic. Els éssers humans ens podem caracteritzar de moltes maneres diferents i som susceptibles de moltes experiències. En aquest context, la supressió de la pregunta religiosa resulta antropològicament impossible, perquè aleshores, la contingència, com a estat natural de la persona, hauria desaparegut del seu horitzó.

b) L'argument històric. És innegable la influència de la religió per a l'estudi i comprensió de la història de les civilitzacions. Les religions s'han anat configurant històricament. També, és fonamental el saber religiós per l'estudi de les pròpies tradicions religioses.

c) L'argument cultural. El substrat, tant de les cultures tradicionals, com el rerefons de les cultures modernes i secularitzades, és religiós.

d) L'argument intercultural. La interculturalitat és un repte per a les nostres societats. En aquest sentit, s'ha d'emmarcar la necessària articulació pacífica entre les diferents identitats. Aquesta sols és possible des del coneixement de l'altre. En aquest context, el diàleg interreligiós és clau per al diàleg intercultural.

e) L'argument sociològic. El saber religiós constitueix un referent clau, tant per a la comprensió de l'entorn social més proper, com de l'ambient social més llunyà geogràficament.

f) L'argument lingüístic. El saber religiós permet comprendre el sentit i la riquesa del llenguatge simbòlic, mitològic i litúrgic.

g) L'argument pedagògic. El desenvolupament integral de l'ésser humà és una de les finalitats de l'educació. Aquest desenvolupament comporta el desplegament de totes les seves facultats potencials. D'acord amb aquest plantejament, la dimensió religiosa de l'esser humà, més enllà de les seves

concrecions històriques, ha de ser contemplada pel procés educatiu i no pot reduir-se a una qüestió marginal o perifèrica.

h) L'argument metafísic. Tant el saber religiós, com el metafísic, es refereixen al sentit últim de la realitat, de la història i de l'ésser humà, però des de perspectives i enfocaments diferents.

Considero que, a aquest conjunt d'arguments, s'hi pot afegir l'argument jurídic, que partint, tant de la Declaració Universal dels Drets Humans de l'ONU de 1948, com de la Constitució espanyola de 1978 -especialment articles 10, 14 i 27-, reconeixen la dignitat de la persona humana i garanteixen, d'una manera contundent, el ple desenvolupament de la seva personalitat. Aquest desenvolupament inclou també l'àmbit religiós.

Salas Ximelis³³³ comenta com, des de la classe de religió, es col·labora a la formació integral de l'alumnat, al menys, en els següents aspectes: a) resposta a preguntes vitals; b) models u opcions de vida; i c) criteris per a jutjar la realitat.

Contràriament, la manca de formació religiosa de l'alumnat acaba comportant un «galopant analfabetisme religiós». En paraules de Corzo (2008: 128), el fet que «la religió hagi tingut en tots els temps i en tots els països, excepte últimament en alguns llocs d'Europa, un paper dominant en el desenvolupament de la cultura, del pensament i de la civilització humana» comporta que «un ensenyament en el que mai es parli de la religió sigui un absurd».

Dins la nostra perspectiva històrica i social concreta, es pot afirmar que «el cristianisme ha modelat el nostre pensament i la nostra visió del món» (Carcenac, 2010: 7). Les obres d'art, la música i les nostres tradicions festives i espirituals veuen de fonts judeocristianes. Encara que el context social actual sigui d'una pluralitat religiosa, el pes del passat condiona i determina moltes de les nostres actuals estructures socials. La comprensió d'aquestes requereix un coneixement de les seves arrels, entre les que es troben les de la religió judeocristiana.

D'acord amb aquest conjunt d'arguments, es pot concloure com:

---

³³³ Ponència sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

a) El saber religiós, en sentit genèric, ha d'estar present en el procés formatiu de tota persona, indistintament de la seva possible confessionalitat.

b) En el nostre context occidental, el coneixement dels fonaments i de les expressions bàsiques de la religió judeocristiana resulta ineludible per a interpretar fenòmens històrics, culturals i socials, no tan sols del passat, sinó també del present.

7.2.2.- Investigacions entorn de l'ensenyament escolar de la religió

El projecte RedCo³³⁴ esdevé interessant en relació a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. Aquest projecte europeu pretén donar una resposta a la pregunta de com les religions i els valors poden contribuir, tant al diàleg, com a evitar les tensions presents. Es centra, principalment, en la religió en l'àmbit de l'educació. L'estudi s'emmarca en el camp de les humanitats i les ciències socials. Investigadors d'aquestes disciplines han cooperat per aconseguir una millor comprensió de com la ciutadania de diferents religions, cultures i tendències polítiques poden establir un diàleg respectant-se mútuament. Els estudis empírics realitzats amb grups d'alumnes d'edats entre els catorze i els setze anys aborda una doble perspectiva. D'una banda, la perspectiva dels propis subjectes. De l'altra, l'anàlisi de l'observació del procés d'ensenyament, tant en la interacció verbal, com en situacions de conflicte.

Aquest projecte d'investigació parteix d'una premissa comuna: la religió ha d'estar present en el sistema educatiu, ja que és un factor massa important, tant en la vida social, com en la coexistència de persones. En el projecte, el terme «educació religiosa» s'utilitza en un sentit ampli. Amb aquesta expressió, es fa referència, tant a la formació acadèmica del professorat, com als aspectes filosòfics i pràctics de l'educació religiosa i en valors en l'àmbit escolar. En

---

³³⁴ Projecte finançat per la Comissió Europea des de març de 2006 fins a març de 2009. En aquest estudi hi han participat vuit països molt diferents. Són els següents: Alemanya, Espanya, Estònia, França, Gran Bretanya, Noruega, Països Baixos i Rússia. La informació rebuda es va basar en 800 qüestionaris qualitius, a partir dels quals es va elaborar 8.000 qüestionaris quantitius.

En aquest projecte, hi han participat nou universitats d'aquests vuit països. Per part de l'Estat espanyol, hi ha participat la Universitat de Granada. El grup d'investigació va ser seleccionat d'acord amb les realitats dels diversos països. En ell hi van participar 12 directores de projectes i 30 investigadors. Les disciplines dels seus membres (teologia, estudis islàmics, educació, educació religiosa, sociologia, ciències polítiques i etnologia) es complementen entre si.

Aquest projecte va ser exposat pel seu coordinador, el Dr. Wolfram Weise de la Universitat d'Hamburg, en el / *Congreso Internacional de Educación Multicultural. Religiones, lenguas e identidades*, celebrat a Còrdova els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2009.

L'explicació d'aquesta investigació es realitza a partir de la documentació lliurada en el Congrés.

relació als centres educatius, es centra l'atenció en l'assignatura o matèria que tracta sobre l'educació religiosa, encara que també s'atén al tractament de la religió i la religiositat en les demés assignatures o matèries.

Les investigacions es van centrar en la interacció a les aules, sobre la base de l'observació participant i la gravació de les classes d'ensenyament religiós. L'objectiu de les investigacions va ser descobrir el coneixement que l'alumnat té en els camps de la religió i la religiositat. En concret: a) com veuen la funció de la religió, en relació al diàleg i la comprensió; i b) quins són els seus desitjos respecte a la integració de la religió i la religiositat en el context escolar.

Les investigacions d'aquest projecte posen de relleu els següents aspectes:

a) La major part de l'alumnat reconeix la diversitat religiosa en les seves societats, encara que segueix demostrant varis prejudicis al respecte.

b) La font d'informació més important sobre les religions i visions del món sol ser la família, seguida de l'escola.

c) Dins de l'alumnat, existeix un grup considerable que reconeix la importància de la religió en la seva vida, un altre grup, igual de nombrós, que no reconeix aquesta importància i un tercer grup que presenta una varietat d'actituds fluctuants entre aquests dos pols.

d) Independentment de les seves posicions religioses, la major part de l'alumnat demostra interès per aprendre sobre les religions a l'escola.

e) L'alumnat viu l'experiència de la diversitat religiosa dins de l'escola, però també fora d'ella.

f) En general, l'alumnat està obert cap als seus companys i companyes de diferents procedències religioses. No obstant, al mateix temps tendeix a mantenir amistats amb les companyes i companys de la mateixa procedència religiosa. Aquest comportament s'observa, fins i tot, en zones geogràfiques on s'hi troba molt present la diversitat religiosa.

g) L'alumnat manifesta la seva tolerància, més bé a nivell teòric, que pràctic. L'actitud tolerant, que expressen en un debat a les aules, no sempre queda reflectida en la seva vida quotidiana.

h) L'alumnat que assisteix a les classes de diversitat religiosa, participa amb més freqüència en les converses sobre religions i visions del món amb la

part de l'alumnat d'altra procedència religiosa, si ho comparem amb l'alumnat que no assisteix a assignatures o matèries d'aquesta índole.

i) L'alumnat desitja que les diferents religions coexisteixin pacíficament i creuen que aquesta convivència és possible.

j) L'alumnat creu que la coexistència pacífica entre les persones de diferents confessions és possible gràcies al coneixement mutu de la religió i de la visió del món de l'altre, els interessos comuns i les activitats compartides.

k) En la majoria dels països, l'alumnat es manifesta a favor del dret a una expressió moderada de les creences de persones religioses dins de l'escola. En aquest sentit, no s'oposa a la presència discreta de símbols religiosos, ni als actes voluntaris de culte de l'alumnat pertanyent a una determinada confessió religiosa.

l) L'alumnat que reconeix la importància de la religió en la seva vida, acostuma a respectar la procedència religiosa dels demés i valora el significat de la religió en el món.

m) La majoria de l'alumnat prefereix que l'escola es comprometi a ensenyar les religions diferents enlloc de conduir cap a una determinada creença o visió del món.

n) L'alumnat posa de manifest el seu desig d'estudiar les religions dins de les aules i que aquest aprenentatge estigui guiat per unes regles establertes d'expressió i discussió.

o) En general, l'alumnat desitjaria que s'evitessin conflictes sobre els afers religiosos, donat que una part de l'alumnat religiós es sent especialment vulnerable.

p) El diàleg és l'estratègia preferida pel professorat per afrontar la diversitat dins l'aula. L'alumnat demostra més ambigüitat alhora de valorar-lo, ja que no tots es senten còmodes amb la manera com es gestiona la diversitat a les aules.

q) En general, l'alumnat es mostra favorable a un model d'educació sobre la religió amb la que està familiaritzat.

Com a conclusions del projecte RedCo, es poden indicar les quatre següents:

a) El pluralisme religiós no sols és acceptat, sinó que és molt ben acollit. La majoria dels joves enquestats creu que les persones de religions diferents poden viure junts en harmonia.

b) L'alumnat enquestat va ser crític en relació a reclamacions reals que pretenien excloure a persones de determinades creences o religions. La majoria va manifestar un rotund desacord als intents de vulnerar el principi d'igualtat de totes les religions.

c) La majoria dels prejudicis de l'alumnat es formulen en relació a la religió islàmica. En concret, en la projecció exterior de la violència i en la repressió de les dones seguidores d'aquesta religió. En aquest sentit, l'alumnat coincideix en considerar que superar els prejudicis constitueix un requisit per a la convivència pacífica.

d) Encara que, la majoria de l'alumnat és clarament conscient del potencial de conflicte de la religiositat i de la pluralitat religiosa, aquesta circumstància no els impedeix de compartir una visió de coexistència pacífica en una Europa de pluralitat religiosa. Aquesta visió es manifesta en actituds de tolerància, obertura i respecte, i en l'exercici de competències claus de diàleg, com l'aprenentatge de les creences de l'altre, l'escolta mútua i el coneixement d'una àmplia varietat de punts de vista.

El projecte RedCo realitza les següents quatre recomanacions per a la política educativa dels països de la Unió Europea:

a) Fomentar la coexistència pacífica. El desenvolupament de la política educativa i la seva implementació hauran de centrar-se en la transformació des de la tolerància abstracta (passiva) cap a la tolerància pràctica (activa). En aquest sentit, es proposen les accions següents:

- Enfrontar-se a les imatges estereotipades de les religions i presentar imatges més complexes, que demostrin l'impacte de la religió en la societat i en els individus.

- Desenvolupar i reforçar disposicions cap al diàleg interreligiós, entre l'alumnat, sobre les diferents religions i visions del món.

- Oferir oportunitats d'involucrar-se amb les visions del món i les religions diferents a la pròpia, fomentant trobades entre alumnes amb diferents actituds davant de la religió.

b) Promoure la gestió de la diversitat. L'educació sobre la societat tendeix a enfocar-se en la homogeneïtat. No obstant, en el gir de la tolerància passiva cap a l'activa és necessari valorar la diversitat de religions, tant en el món de l'escola, com en el món universitari. En relació a aquest plantejament, es proposen les accions següents:

- Oferir a l'alumnat les oportunitats d'aprendre i facilitar un espai de discussió sobre les religions.
- Desenvolupar models innovadors de l'aprenentatge sobre les religions i visions del món en assignatures diferents, incloent educació religiosa, història, literatura i ciència.
- L'educació religiosa i l'aprenentatge sobre la religió han d'incorporar la comprensió i la tolerància, com també tenir present les necessitats diferents dels infants al llarg del seu desenvolupament.
- Animar les universitats a reconèixer la diversitat religiosa en la investigació i l'ensenyament.

c) Incloure les visions del món religioses i no religioses. L'escola és un lloc on tot l'alumnat ha de ser respectat, sense excloure a ningú per la seva visió del món o convicció religiosa. La religió és important per a una part de l'alumnat i no s'ha de permetre que les seves creences religioses siguin un impediment per al seu progrés acadèmic. Les accions que es proposen en aquesta línia són:

- Incloure l'aprenentatge sobre diferents visions del món, tant religioses com seculares, amb tota la seva complexitat i diversitat interior.
- Incloure la dimensió religiosa en l'educació intercultural general, l'educació per la ciutadania democràtica i l'educació sobre els drets humans.

d) La competència professional. Els canvis no són possibles sense la formació docent en aquest sentit. Seria desitjable que aquesta formació fos tant inicial, com continuada. En aquest àmbit, es proposen les següents accions:

- Preparar al professorat de diferents matèries per tractar afers religiosos rellevants a les seves assignatures.
- Entrenar al professorat en els mètodes que animin a l'alumnat a familiaritzar-se amb la diferència i incorporar la diversitat en les seves experiències personals.

- Els programes de formació docent haurien d'incloure el desenvolupament d'aptituds d'organització i moderació de debats a l'aula sobre les qüestions religioses de controvèrsia i les visions del món conflictives.

7.2.3.- Possibilitats d'un ensenyament escolar de la religió

Si considerem necessari l'ensenyament escolar de la religió, aquest es pot contemplar des de diferents perspectives. D'una banda, ens trobem amb un ensenyament confessional. D'una altra, un ensenyament no confessional. Una opció intermèdia és una combinació d'ambdues possibilitats.

Des de totes les perspectives, es poden ensenyar, treballar i potenciar els valors, tant religiosos, com ciutadans, de la llibertat, la igualtat i la solidaritat, en el sentit d'aconseguir el màxim desenvolupament de la nostra dignitat humana. Cortina (2002: 13 i 14) justifica aquesta possibilitat -no tan sols per a l'ensenyament de la religió, sinó també per a l'educació per a la ciutadania-, tant des d'un punt de vista filosòfic, i en un llenguatge kantian, «per ser la persona un fi en si mateixa»; com des d'un punt de vista religiós, i en un llenguatge cristià, «per ser la persona filla de Déu, feta a la seva imatge i semblança».

Des d'un punt de vista abstracte, la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans ha establert la compatibilitat, entre l'ensenyament de l'educació per la ciutadania i l'ensenyament de la religió, tant confessional, com aconfessional.

Aquesta jurisprudència es va establir l'any 1976 resolvent un recurs presentat contra Dinamarca -Sentència de 7 de desembre de 1976, cas Kjelsen, Busk, Madsen i Pedersen vs. Dinamarca-. El motiu del recurs va ser l'establiment de l'educació sexual com a obligatòria per a tot l'alumnat. Davant d'aquesta situació, varies famílies pretenien que es reconegués l'objecció de consciència per a què els seus fills i filles no haguessin de cursar l'assignatura, com ja s'ha comentat en l'apartat 5.5.3.

La compatibilitat entre ambdós ensenyaments es pot argumentar de la següent manera:

- a) L'elaboració dels plans d'estudi és competència dels Poders públics.

b) Tant l'ensenyament de l'ètica, com el de la religió, o ambdós, es poden establir, com a matèria curricular, en els plans d'estudi.

c) En el cas que aquestes matèries o assignatures s'incloguin en els plans d'estudi, són possibles dues opcions. La configuració de les mateixes com a voluntàries o com a obligatòries per a l'alumnat.

d) Aquestes matèries o assignatures es poden plantejar des de dues perspectives molt diferents. D'una banda, des d'una perspectiva d'uns continguts neutrals i científics. D'una altra, des d'una perspectiva d'uns continguts que responguin a unes conviccions religioses o no.

e) En el supòsit que s'adopti aquesta última perspectiva, l'assignatura o matèria s'ha de configurar com a optativa. O s'ha de deixar oberta la possibilitat de l'objecció de consciència.

f) Si es configura com a obligatòria, és necessari, en raó del principi de neutralitat que ha d'impregnar tot el sistema educatiu, que els seus continguts siguin impartits de forma neutral, objectiva, científica i crítica. En aquest cas, no és acceptable l'objecció de consciència a cursar l'assignatura o matèria.

Paral·lelament a aquestes consideracions, des d'un plantejament teòric i en funció de les perspectives i dels continguts, Corzo (2008) concep, almenys, sis postures, en el moment present, sobre l'ensenyament de la religió dins d'un sistema educatiu:

a) La postura secular, que defensa en tota la seva integritat l'autonomia de l'esser humà, dissenyant un sistema educatiu sense lloc per a les qüestions relacionades amb la transcendència. L'ensenyament de la religió queda omès. La seva presència esporàdica es trobaria en el reflex que ha deixat en els àmbits de la història, l'art o els usos i costums de l'antiguitat o en poblacions actuals poc desenvolupades o del Tercer món.

b) La postura del laïcisme, que exagera i anticipa la postura secular. La religió entesa com a font de conflictes i privilegis injustificats es troba molt present en l'actualitat informativa. La solució dràstica, davant d'aquesta situació, seria la seva supressió per complet del conjunt de matèries presents en el sistema educatiu.

c) La postura liberal que respon a l'aconfessionalitat o laïcitat de l'Estat, consagrada en la Constitució espanyola de 1978 i que es manifesta amb una

segregació de l'alumnat segons la seva confessió religiosa, suposant que la tingui i suposant que aquesta tingui accés al sistema educatiu.

d) La postura confessional, vigent en el nostre sistema educatiu durant la dictadura franquista, on l'ensenyament de la religió era el de la única religió oficial. El perill d'un ensenyament d'aquest tipus és la seva transformació en ensenyament d'una ideologia pragmàtica. Un problema afegit, des d'una perspectiva pedagògica, és la de traslladar a l'alumnat una única visió del món que ens envolta, impossibilitant d'abastar tota la riquesa del mateix.

e) La postura d'un ensenyament exclusivament cultural, que comporta el problema de no comprendre el significat dels fets i de les obres i manifestacions religioses presents, tant al llarg de la història, com en el moment actual.

f) La postura humanista o ecològica, que pretén apreciar, tant els aspectes ètics, com els axiològics que han aportat les religions, fins al moment present, a la història de la humanitat. Es valora la funció de l'obertura cap al sentit de la vida i de la transcendència.

Possiblement, aquesta última sigui la que permeti una visió més completa i objectiva, des d'una perspectiva no confessional, tant del significat que la religió té per a la vida de moltes persones, com de la seva presència en la societat.

7.2.4.- L'ensenyament escolar de la religió des de la perspectiva de les Entitats religioses

En el nostre context tendim a plantejar-nos l'ensenyament escolar de la religió des de la perspectiva de la religió catòlica, que és la única que encara avui té una presència real i efectiva dins el nostre sistema educatiu, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.6.3. No obstant, per centrar correctament el debat, hem de tenir present la pluralitat religiosa de la nostra societat.

Aquesta pluralitat religiosa va tenir un punt de trobada, l'any 2010, a la «Taula rodona sobre l'ensenyament de les religions a les tradicions religioses», en el marc del *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, on, partint de la base que en la societat civil han de

conviure-hi persones de diferents religions, representants de nou Entitats religioses³³⁵ van intentar respondre a les següents quatre qüestions:

- a) Concepte d'educació religiosa.
- b) Com s'estructura l'ensenyament de la seva religió a l'Estat espanyol.
- c) Conceptes bàsics del seu ensenyament.
- d) Valoració sobre la possibilitat d'una assignatura de cultura religiosa

Com a conclusions de la taula rodona, es poden apuntar les quatre següents:

- a) Totes les religions destaquen la importància de la dimensió espiritual de la persona i la seva dignitat.
- b) Connexió entre la religió i el propi estil de vida.
- c) Paper fonamental de la família en l'educació dels seus fills i filles.
- d) Importància d'un ensenyament general de les religions (la dimensió religiosa - el fet religiós) dins de l'escola per a tot l'alumnat.

En relació a aquest últim punt, Guridi va proposar l'elaboració d'un document conjunt per a presentar-lo a la Direcció General de Cooperació Jurídica Internacional i de Relacions amb les Confessions del Ministeri de Justícia, per a tenir-lo present en el debat d'una nova Llei orgànica de llibertat religiosa, que es trobava present en l'agenda política en aquell moment, com ja s'ha apuntat en l'apartat 1.5.2.

El text proposat no es va elaborar en aquella trobada. Possiblement, la manca de representativitat oficial, per adoptar un compromís en aquest sentit, hi va influir. No obstant, la voluntat de caminar en aquesta direcció es va fer palesa, de manera evident. En aquest punt, hi va haver unanimitat entre els representants de les nou Entitats religioses que van participar en la taula

---

³³⁵ Taula rodona sobre l'ensenyament de la religió a les tradicions religioses, coordinada per Jesús Lizcano Álvarez (Universidad Autónoma de Madrid), dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010. Les ponències van durar 15 minuts aproximadament. L'ordre d'intervenció va ser el següent:

- Baha'i: Rosa Rabbani, doctora en psicologia.
- Brahma Kumaris: Marta Matarin, professora de meditació.
- Budisme: Inés Vázquez, membre del Departament de Relacions Públiques de Soka Gakkai d'Espanya.
- Església catòlica: Luís Guridi, vicepresident de la Federació Estatal de Professors d'Ensenyament Religiosos (FEPER).
- Hare Krisma: Jaga Mohan, president del Centre Cultural Bhaktivedhanta de Madrid (Consciència de Krishna).
- Església evangèlica: Dámaris Ruiz, directora del Col·legi evangèlic Juan de Valdés.
- Islam: M. Laure Rodríguez, directora de la Unión de Mujeres Musulmanas de España.
- Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies (Mormons): Faustino López Requena, director de l'ensenyament religiós a la Comunitat de Madrid de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies.
- Religió jueva: Mario Stofemmacher, director d'educació i culte de la Congregació Bet-El.

rodona indicada, alguns d'ells amb una llarga experiència en el camp de l'educació.

Seguidament, es detalla com es viu l'ensenyament de la religió en les diferents Entitats religioses, d'acord amb les ponències de la «Taula rodona sobre l'ensenyament de les religions a les tradicions religioses», intentant donar resposta als quatre interrogants plantejats a l'inici d'aquest apartat.

A) Bahai

Es parteix del concepte d'una educació integral, d'acord amb la doble naturalesa de l'ésser humà -material i espiritual-. L'educació religiosa es concep com una educació per al desenvolupament del caràcter. En les comunitats religioses es pretén acompanyar als infants en aquest sentit.

L'educació religiosa va dels quatre als quinze anys, distingint dues etapes -dels quatre als dotze, i dels dotze als quinze-. Aquesta educació religiosa s'imparteix en l'entorn de les comunitats religioses, i té un caràcter obert per als nens i nenes del barri. Els materials i llibres s'estructuren per cursos, disposant d'un llibre per curs.

Els continguts s'estructuren en els tres blocs següents:

a) L'oració i la pregària.

b) La formació del caràcter.

c) El coneixement de la història i dels principis més importants de les grans religions -la religió bahai es fonamenta en el principi de la revelació progressiva de Déu-.

La metodologia es basa en la música, el joc, els contes, els dibuixos i la memorització. Es dóna una gran importància a l'art -sobre tot en l'etapa dels quatre als dotze anys- perquè ens ajuda a connectar amb el nostre ser interior.

B) Brahma kumaris

Aquest moviment espiritual -d'aquesta manera es concep i prefereix ser anomenat així, enlloc de ser identificat com a religió- va néixer a l'Índia -en un territori que actualment és Pakistan- fa uns setanta-cinc anys. En el

moment actual, es troba present en 110 països. A l'Estat espanyol, té implantació en 17 ciutats.

En relació a l'educació, assenyalen, amb caràcter general, la importància de la coherència. Enlloc de la predicació, prefereixen el compartiment de l'experiència.

A l'Estat espanyol, en un primer moment, l'ensenyament sorgeix en l'interior de les famílies. Actualment, al ser més nombroses les seves comunitats, s'estructura en els seus centres.

Es pretén una educació integral des dels valors espirituals. En el seu pla d'estudis destaquen les següents quatre assignatures principals:

a) La meditació, que permet el contacte amb un mateix i amb el Ser Suprem.

b) L'àrea del coneixement, concebuda com la saviesa que alimenta la meditació.

c) La integració dels valors, que consisteix en passar de la meditació a la pràctica del dia a dia.

d) El servei espiritual, consistent en fer alguna cosa per als demés.

Des d'aquest moviment, s'està d'acord en la inclusió de la cultura religiosa dins del sistema educatiu. No obstant, assenyalen la necessitat d'anar més enllà i incloure-hi, també, el diàleg interreligiós.

Centrant-se en el sistema educatiu, consideren que l'espiritualitat es troba present en altres àrees. A mode d'exemple, assenyalen l'ecologia -el salvament del planeta- i la igualtat de gènere.

C) Budisme

La religió és concebuda com una part de la vida quotidiana de les persones. Tota la vida és entesa com a aprenentatge. L'educació esdevé fonamental per extreure la màxima essència de la vida. El budisme es fonamenta en tres pilars: la fe, la pràctica i els estudis

L'educació religiosa budista es troba en l'àmbit privat. Cada comunitat disposa dels seus centres. A l'Estat espanyol, aquests són molt diversos. L'educació per als infants sols iniciar-se al voltant dels sis anys. Les comunitats

són molts conscients de la importància de l'educació i realitzen un gran esforç en aquest sentit.

Des de la perspectiva budista, es considera important, tant el coneixement del fet religiós, com la cerca del diàleg entre les religions i la cerca dels aspectes comuns.

D) Religió catòlica

L'Església catòlica defensa la importància fonamental de la família en l'educació religiosa i moral dels seus fills i filles. En l'àmbit educatiu, com seguidament es veurà en l'apartat següent, es distingeix, molt clarament, entre la catequesi de la comunitat cristiana i l'ensenyament escolar de la religió. La catequesi correspon a la L'Església catòlica i es troba molt vinculada amb la pròpia fe.

L'ensenyament escolar de la religió catòlica es troba en una situació de privilegi en relació a l'ensenyament escolar de la resta de religions, tant per una qüestió de tradició històrica, com de mitjans personals i materials en el moment present.

A més, existeix un important nombre de centres docents privats d'ideari catòlic, on no sols està assegurat un ensenyament escolar de la religió catòlica, sinó que aquesta es troba impregnada en tota la vida del centre, amb el respecte obvi als drets i llibertats de tots els membres de la comunitat educativa.

Dins d'aquest panorama, en l'actualitat, diferents veus, en l'àmbit de la religió catòlica, demanen un ensenyament aconfessional de la religió, com es veurà en l'apartat 7.2.6. En aquest sentit, la Federació Estatal de Professors d'Ensenyament Religiós (FEPER), en contra del posicionament de la Conferència Episcopal Espanyola, va realitzar el plantejament d'una assignatura comuna, generosa i respectuosa per a tot l'alumnat.

La classe de religió en els centres docents públics correspon a la societat. En aquest marc, és essencial informar a l'alumnat sobre el fet religiós. La importància d'un ensenyament únic de la religió per a tot l'alumnat es fonamenta en que, sols des d'un coneixement seriós del fet religiós, és possible el diàleg i la convivència en un context social de pluralitat religiosa.

La proposta d'un ensenyament comú del fet religiós permet la vivència d'un mínim comú ètic per a tot l'alumnat. Aquesta aportació seria molt útil per a la convivència. En aquest sentit, es parteix de la idea que, per a una societat lliure i solidària, és necessari trobar un mínim comú per a totes les religions.

E) Hare Krisma

Des d'aquesta tradició religiosa, es considera que les persones ens hem de desenvolupar en equilibri i plenitud. La pràctica de la religió té com a objecte fer brotar la felicitat de l'ànima. Parteixen de l'existència d'un únic Déu, al que cada tradició religiosa li dóna el seu nom.

La seva minsa i dispersa implantació a l'Estat espanyol comporta que hi hagi molt poques comunitats. L'educació dels infants a les comunitats comença als cinc anys. En els cursos que s'organitzen es treballen diferents textos i s'ensenya un estil de vida. Els seguidors d'aquesta tradició religiosa són vegetarians. Una part dels cursos que s'organitzen es dedica a la cuina vegetariana.

F) Religió evangèlica.

L'educació es considera fonamental i bàsica. Els primers reformadors van popularitzar l'educació amb la finalitat de fomentar la lectura de la Bíblia. El pilar fonamental per als protestants és la llibertat de consciència.

L'educació religiosa es troba instaurada en el si de la família, encara que en aquesta també hi incideixen, tant l'església, com l'escola. En aquest sentit, es considera que, des dels centres educatius, no es pot ser impositiu.

La fe es concep com una decisió que brota del cor. Esdevé important una acció conjunta de la família, l'església i l'escola, cada una en el seu àmbit. La família religiosa voldrà que els seus fills i filles segueixin la mateixa pràctica religiosa, però aquest desig no pot fer-nos perdre l'esfera pròpia de cada institució.

En el panorama del sistema educatiu vigent, hi trobem una gran paradoxa. Mentre que en els centres docents públics es realitza un ensenyament confessional de la religió evangèlica -en el marc dels Acords

entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya-; en el Col·legi Juan de Valdés de Madrid³³⁶ s'imparteix una història de les religions des d'una perspectiva aconfessional.

L'educació és un desafiament en el que les famílies i les Entitats religioses han de ser coherents. En aquest sentit, pensen que en els centres escolars s'ha de donar un coneixement de totes les religions. El Col·legi Juan de Valdés va en aquesta direcció. En la seva creació -durant la dictadura franquista- s'impartia coneixement bíblic. En el moment present, la realitat de l'escola és molt diversa, amb alumant de famílies de diferents religions i, fins i tot, atees.

G) Islam

La religió és concebuda com un estil de vida. Totes les religions van en una mateixa línia. L'esser humà té dues dimensions, una de física i una altra d'espiritual. En la dimensió espiritual, no existeixen diferències entre els éssers humans.

En aquest sentit, es pretén un equilibri entre la espiritualitat i la pràctica. Aquest equilibri s'aconsegueix des de l'educació. L'educació no és concebuda, tant com un dret, sinó com un deure de caràcter religiós. La relació directa entre la persona i la divinitat s'enriqueix amb la saviesa.

L'educació religiosa islàmica té dues fonts importants, la família i l'escola. El llibre sagrat - l'Alcorà- , sols existeix en llengua àrab.

H) Església de Jesucrist dels Sants dels Últims dies (mormons)

Aquesta Església s'inicia l'any 1820, amb la revelació de Jesucrist. En el moment present la segueixen 14 milions de persones en tot el món. A l'Estat espanyol, és reconeguda des de 1969, i la segueixen unes 40.000 persones.

L'educació religiosa pretén una formació sobre l'Evangeli de Jesucrist en base a les Escripures. La Bíblia té un caràcter obert. La revelació continua amb el Llibre de Mormó i d'altres llibres.

---

³³⁶ La seva pàgina web, on es pot consultar el seu ideari és: <http://www.juandevaldes.edu.es/> . [Accés: 11.11.2010].

La família és la institució fonamental de l'educació. Els dilluns, els mormons tenen la nit de la llar, on les famílies ensenyen als seus fills i filles la religió. L'Església els diumenges realitza tres classes en els centres de culte, segons edats: infants, joves (dels catorze als disset anys) i adults.

Als Estats Units d'Amèrica, on tenen la seva principal implantació, realitzen una educació complementària a la del sistema educatiu. Al costat dels instituts de secundària i les universitats, edifiquen els seus seminaris, per a l'alumnat d'educació secundària, i els seus instituts, per a l'alumnat universitari.

A l'Estat espanyol, és a les seves esglésies on, entre setmana, organitzen un seminari per a l'alumnat d'educació secundària obligatòria i de batxillerat. L'alumnat universitari disposa, també, del seu institut dins de l'església.

Aquesta Entitat religiosa està d'acord amb una presència de l'educació religiosa dins l'escola pública. No obstant, la seva pròpia experiència és desconcertant. De tenir una presència en escoles i instituts des del curs escolar 1984/1985; amb l'aprovació de la LOGSE, es va quedar fora del sistema educatiu, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.6.3.

I) Religió jueva

El judaisme es refereix a un comportament complex de la persona amb Déu. La religió ens dota d'una pràctica provocadora de preguntes i respostes. L'educació religiosa està vinculada amb la pròpia vida. És una educació molt relacionada amb la pròpia experiència i que ens ha d'acompanyar tota la vida. Una persona no es fa jueva; neix jueva. Els infants reben la religió de la seva mare.

Des de la perspectiva jueva, més que d'educació religiosa és parla d'una educació de la pràctica religiosa, entesa com a estil de vida. Una pregunta fonamental esdevé esbrinar fins a quin punt es pot ensenyar a creure o a tenir fe.

L'educació es basa en la família. S'acompanya d'una educació formal dins el sistema educatiu (d'Educació infantil a Batxillerat) i d'una educació no formal en la sinagoga. On l'escola no possibilita un educació formal de la pràctica religiosa, aquesta es realitza, també, en la sinagoga.

Com a conclusió, s'apunta que la societat serà molt millor, quan totes les persones ens relacionem amb independència de la religió que professem. En aquest sentit, esdevé important el coneixement d'una cultura religiosa.

7.2.5.- L'ensenyament escolar confessional de la religió

El complex marc constitucional dissenyat per a l'ensenyament escolar de la religió comporta que, en el moment present, hi hagin quatre opcions confessionals possibles, els currículums de les quals es trobem molt desigualment desenvolupats. Seguidament, s'analitzen aquests currículums, així com els currículums que, en el seu moment, van existir per a la religions adventista i mormona, tal com ja s'ha anticipat en l'apartat 5.6.3.

A) Religió catòlica

L'Església catòlica disposa d'una doble presència en els centres educatius. D'una banda, les escoles cristianes -concertades o no-, amb el seu ideari propi. De l'altra, l'ensenyament de la religió en els centres docents, amb independència de la seva titularitat (Riu, 1997).

Salas Ximelis³³⁷ apunta, com la finalitat de la classe d'ensenyament religiós confessional és un ensenyament de la confessió, sense adoctrinament. La realitat de 3.400.000 alumnes inscrits a l'àrea o matèria de religió catòlica esdevé la millor defensa de la necessitat d'un ensenyament religiós escolar.

Seguidament, s'analitza, de manera separada, les *Orientacions pastorals* de la Conferència Episcopal Espanyola i el desenvolupament curricular de l'assignatura o matèria de religió.

A1) Les *Orientacions pastorals* de la Conferència Episcopal Espanyola

Com ja s'ha anticipat en l'apartat 5.6.3, aquest document es va editar l'any 1979. Posteriorment, l'any 1999, s'edita una nova edició, que manté

---

³³⁷ Ponència sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

íntegre el text de 1979 i l'adapta, en l'annex, a les disposicions de la LOGSE. Aquesta edició de 1999 és la que s'analitza en aquest epígraf.

La Comissió episcopal d'ensenyament i catequesis (2000) estructura les seves *Orientacions pastorals sobre l'ensenyament religiós escolar* en tres grans eixos:

- a) La justificació d'un ensenyament religiós escolar.
- b) La peculiaritat de l'ensenyament de la religió a l'escola.
- c) El contingut de l'ensenyament de la religió i la seva presentació.

La fonamentació de l'ensenyament religiós escolar s'estructura en quatre punts:

- a) L'ensenyament religiós, com una exigència de l'escola.
- b) L'ensenyament religiós, com un dret de la persona i de les famílies.
- c) L'ensenyament religiós, integrat en la formació humana.
- d) L'ensenyament religiós, com un servei eclesial.

La concepció de la necessitat, per a l'alumnat, de la formació religiosa s'argumenta d'acord amb les següents consideracions:

a) Situar-se lúcidament davant la tradició cultural. Al respecte es considera que «la maduració de la personalitat humana sorgeix dins d'una determinada tradició cultural i en aquest sentit es sustenta i creix, podent sols configurar-se a partir d'una dada cultural heretada. Encara que després la persona adulta pugui, i en molts aspectes, s'hagi de distanciar d'aquesta cultura heretada per a fer-la evolucionar, no podrà fer-ho sense una prèvia assimilació reflexiva de la mateixa». En aquesta línia, s'argumenta el pes del cristianisme en «les creences, costums, rituals, festes, valors i models de vida» de la nostra cultura occidental (punt 13 de les *Orientacions pastorals*).

b) Inserir-se críticament en la societat. La finalitat del sistema educatiu no pot ser, sense més, la simple reproducció del model social existent. El sistema educatiu ha de preparar a l'alumnat per analitzar críticament la societat per a canviar-la o modificar-la. La religió es considera com a «instància crítica de la societat», exercint, juntament amb altres assignatures o matèries, un paper essencial en el desenvolupament d'aquesta funció escolar (punt 14 de les *Orientacions pastorals*).

c) Donar resposta al sentit últim de la vida amb totes les seves implicacions ètiques. La identitat personal està molt lligada a trobar el significat

de l'existència humana. En aquest sentit, la dimensió religiosa aporta «no sols una resposta als interrogants més radicals de l'ésser humà, sinó que també li proporciona una axiologia, una jerarquia de valors, unes actituds, que es tradueixen en maneres concretes de conducta i de convivència ètiques» (punt 15 de les *Orientacions pastorals*).

L'ensenyament de la religió ha de ser escolar i confessional (punt 51 de les *Orientacions pastorals*). El caràcter escolar comporta el rigor intel·lectual i l'estatut acadèmic de tota disciplina. L'Escola es concep com un «marc privilegiat per a què l'alumne pugui integrar en la seva formació humana la dimensió religiosa» (punt 34 de les *Orientacions pastorals*). En el marc escolar, és possible el necessari diàleg entre la fe i la cultura. «En el procés de maduració de la personalitat cristiana, el creient necessita entrar en constant diàleg amb la cultura, perquè sense aquest diàleg la personalitat cristiana està exposada a escindir-se, condemnant a la fe a la condició 'd'afegit' o 'd'un apart', i a empobrir-se fins a l'extrem, no assumint ni l'existència humana, ni el seu món, d'una manera vital» (punt 40 de les *Orientacions pastorals*).

El caràcter confessional respon a un dret de l'alumnat tutelat per les seves famílies. Són les famílies les que han de decidir si els seus fills i filles rebran o no un ensenyament religiós escolar. Aquest ensenyament no es pot imposar de manera obligada (punt 22 de les *Orientacions pastorals*). D'acord amb aquest plantejament, es realitza una distinció, entre l'ensenyament religiós escolar confessional i l'ensenyament de la religió com a cultura; defensant el primer i oposant-se al segon.

En aquest sentit, la Conferència Episcopal Espanyola reconeix «l'esforç desplegat últimament per diversos grups que, en el seu desig de renovar l'ensenyament religiós escolar, venen propugnant la implantació d'un ensenyament com a informació cultural sobre el fet religiós i com educació de la dimensió religiosa en general» (punt 52 de les *Orientacions pastorals*). En aquesta línia, comparteix, amb els grups que defensen l'ensenyament de la religió com a cultura, els següents punts:

a) La preocupació per reconèixer a la classe de religió, en els seus continguts i mètodes, un caràcter escolar i un rigor acadèmic, equiparables a les demés matèries.

b) La lluita per aconseguir un adequat estatut jurídic del professorat de religió.

c) El just desig de clarificar nítidament la distinció entre ensenyament religiós escolar i catequesi de la comunitat cristiana.

L'oposició a l'ensenyament de la cultura religiosa, enlloc de l'ensenyament de la religió confessional, es fonamenta en els següents arguments (punts 53 a 55 de les *Orientacions pastorals*):

a) El prescindir del dret de les famílies a què l'escola imparteixi oficialment un ensenyament religiós segons la seva pròpia confessió. Aquest dret és considerat «anterior i previ al plantejament del sistema docent», i per tant «ha de configurar-lo».

b) La impossibilitat de l'obligatorietat de l'ensenyament religiós per a tothom. En aquest sentit, es considera que «aquest ensenyament, encara que no fos impartit de manera confessional i com a transmissió cultural, porta implícita en les edats de maduració de l'alumne, una educació del sentit religiós, que mai pot imposar-se obligatòriament als qui optin per un tipus d'educació que no impliqui aquesta dimensió».

c) El significat cultural del fet religiós, com a coneixement per tot l'alumnat, es troba present en altres matèries o assignatures.

d) La possibilitat que puguin impartir aquesta matèria o assignatura persones que no tinguin cap vinculació amb la confessió la fe de la qual ensenyen. En aquesta línia, s'apunta el perill de com «la classe de religió podria convertir-se en escola d'indiferentisme, d'agnosticisme o de crítica sistemàtica de la religió, si no s'imparteix des d'una actitud de fe en comunió amb l'Església».

La peculiaritat de l'ensenyament de la religió catòlica a l'escola comporta la seva diferenciació, tant de la catequesi de la comunitat cristiana, com de la resta de les matèries o assignatures.

L'ensenyament escolar de la religió i la catequesi tenen diferents objectius (punts 64 i 67 de les *Orientacions pastorals*). L'objectiu de la catequesi de la comunitat cristiana és la iniciació i maduració de la fe personal en el si de la pròpia comunitat. L'ensenyament religiós escolar té com a objectiu estimular, des del coneixement de la fe cristiana, «el diàleg interdisciplinari que s'ha d'establir entre l'Evangelí i la cultura humana, en l'assimilació crítica de la

qual madura l'alumne». Ambdós accions es consideren complementàries. I fins i tot, es considera que quan, dins d'una aula, «l'alumnat que opti per la classe de religió sigui majoritàriament creient, la formació religiosa escolar -fins i tot en un centre estatal- podrà abastar a vegades no sols els seus propis objectius, sinó també dimensions noètiques i de compromís cristià més pròpies de la catequesi de la comunitat».

L'ensenyament escolar de la religió especifica també la seva identitat en relació a la resta de matèries i assignatures (punt 83 de les *Orientacions pastorals*). Aquest ensenyament endinsa l'alumnat a «la problemàtica del sentit últim, profund de la vida; problemàtica inabordable des de les demás formes d'aproximació pròpies de les altres ciències». Per a respondre a aquests interrogants, s'estableix, a més, una correspondència entre el seu propi saber i el saber de les altres disciplines

El contingut de l'ensenyament escolar de la religió es pot mostrar de diverses maneres. En essència, aquest consisteix en «una presentació del Missatge i esdeveniment cristià que faci possible la síntesi entre la fe i la cultura, a fi de proporcionar a l'alumne una visió cristiana de l'ésser humà, de la història i del món, i obrir-li des d'ella als problemes del sentit últim de la vida i orientar-lo en ells» (punt 91 de les *Orientacions pastorals*).

L'ensenyament de la religió es realitza de diferent manera en funció de l'edat de l'alumnat (punt 97 de les *Orientacions pastorals* i Annex de la Reforma educativa de 1990 de les *Orientacions pastorals*). En l'etapa d'Educació infantil, es considera que els objectius generals de l'àrea de religió i moral catòlica, realitzen aportacions importants en el desenvolupament dels infants de tres a sis anys.

En l'etapa d'Educació primària, una de les funcions de l'ensenyament escolar de la religió consisteix en apropar l'alumnat als models cristians d'identificació. L'eix essencial dels continguts és la relació entre Déu i els éssers humans.

En l'etapa de l'Educació secundària obligatòria, l'alumnat pot situar-se ja davant del fet religiós com a experiència humana, personal i social. En aquesta ubicació hi conflueixen quatre aspectes bàsics, que poden considerar-se «elements fonamentals de la cultura». Aquests són:

a) Els principis generals d'una visió de la persona com a ésser obert i relligat a Déu.

b) La història de l'esdeveniment humà on es reflecteix l'experiència religiosa acumulada i codificada en el temps.

c) L'ètica que estructura els valors, que fan realment humans a la persona i a la societat.

d) El Magisteri de l'Església com a expressió autèntica i autoritzada de la doctrina catòlica.

Aquests aspectes bàsics es reflecteixen en els següents eixos integradors:

a) La persona i el sagrat, les fonts i el llenguatge religiós.

b) La revelació de Déu en la història de la humanitat.

c) El fet cristià en la Història.

d) El missatge ètic de la fe cristiana.

Finalment, en l'etapa del Batxillerat, l'ensenyament de la religió catòlica contribueix a una de les fites educatives del currículum, la d'afavorir la maduresa personal de l'alumnat «mitjançant una formació multidisciplinària en la que adquireix màxim interès l'aportació científica i cultural de cada una de les disciplines».

Les finalitats educatives de l'ensenyament de la religió en aquesta etapa són les següents:

a) Proporcionar a la joventut una formació cristiana, segons la Doctrina i Moral catòlica, que els ajudi a integrar en la seva identitat personal i social els valors inherents al diàleg de fe amb la cultura.

b) Oferir una preparació per a la vida que permeti a l'alumnat desenvolupar les seves funcions socials amb responsabilitat moral segons «l'esperit de l'Evangeli».

c) Oferir a l'alumnat l'orientació cristiana necessària per a respondre als problemes i interrogants del nostre món i permetre'ls actuar en ell de manera responsable i solidària.

D'acord amb aquestes finalitats, l'alumnat realitza una aproximació al missatge cristià, en relació amb la cultura, i coneix les línies essencials de la Doctrina Social de l'Església. Els continguts de l'assignatura permeten endinsar-se en els següents aspectes:

- a) El fet religiós i el fet cristià en l'actualitat.
- b) La fe davant la ciència i la tècnica.
- c) La fe i els humanismes.

A2) El desenvolupament curricular

En el desplegament de la LOE, la religió catòlica és la única que disposa de currículums adequats als ensenyaments mínims de cada etapa educativa, amb excepció del batxillerat, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.6.3.

El currículum de l'ensenyament de la religió catòlica es recull en l'Ordre ECI/1957/2007, de 6 de juny, per la qual s'estableixen els currículums dels ensenyaments de religió catòlica corresponent a l'Educació infantil, l'Educació primària i l'Educació secundària obligatòria³³⁸. En relació al Batxillerat, es troba fixat en l'Ordre de 5 d'octubre de 1993, per la qual s'estableix el currículum de religió catòlica en el Batxillerat³³⁹.

L'Ordre ECI/1957/2007 s'estructura en tres annexos dedicats, respectivament, a les etapes d'Educació infantil, d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria. Els tres annexos recullen una introducció, els objectius, els continguts i els criteris d'avaluació. Els annexos de les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, també, disposen d'un apartat sobre la contribució de l'àrea de religió i moral catòliques a l'adquisició de les competències bàsiques.

En la introducció dels tres annexos, es recorda com «la formació religiosa i moral catòlica té una llarga tradició en el sistema educatiu espanyol, respon a raons profundes de la institució escolar i a drets humans reconeguts per la Constitució espanyola». Seguidament, es fa una referència a l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i assumptes culturals de 3 de gener de 1979. S'observa, en aquestes introduccions, la doble legitimació de l'ensenyament escolar de la religió catòlica. D'una banda, des de la tradició, la més recent de la qual respon a un règim on la religió catòlica era l'oficial. De l'altra, des dels orígens del nostre actual sistema democràtic.

---

³³⁸ BOE núm. 158, de 3 de juliol de 2007, p. 28672-28685.

³³⁹ BOE núm. 245, de 13 d'octubre de 1993, p. 28912-28914.

En la introducció de l'Annex I de l'Ordre ECI/1957/2007, per a l'etapa d'Educació infantil, s'indica que «l'ensenyament religiós catòlic a l'educació infantil parteix de l'experiència del nen en aquesta edat, de 3 a 6 anys, en referència a tres grans àmbits: la identitat i autonomia personal, el descobriment del medi físic i social, i la comunicació i representació de la realitat». En aquesta mateixa línia, s'afegeix com «l'ensenyament religiós catòlic pretén acostar l'infant a les claus principals de la fe cristiana, ajudar-lo a descobrir aquesta experiència en el seu entorn, i que ell mateix desenvolupi les seves facultats d'expressió i s'iniciï en els elements primers que faciliten la comunicació amb Déu».

Els Annexos II i III de l'Ordre ECI/1957/2007, per a les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, indiquen en la seva introducció la importància d'una ensenyament religiós escolar, en relació a la dimensió transcendent de l'ésser humà i en relació a la formació integral de la persona:

L'ensenyament religiós contribueix a la qualitat de l'educació des de la proposta i el desenvolupament d'uns coneixements, valors i actituds que conformen el seu currículum. Ho fa desenvolupant especialment la capacitat transcendent de l'alumne, facilitant-li una proposta de sentit últim per a la seva vida i il·luminant el fonament dels valors comuns que fan possible una convivència lliure, pacífica i solidària. No hi podria haver una formació integral i, per tant, una educació de qualitat si no es desenvolupessin totes les capacitats inherents a l'ésser humà, entre les quals es troba constitutivament la capacitat transcendent.

Seguidament, també en tots dos Annexos, es justifica l'ensenyament -en aquest cas confessional- escolar de la religió en base a les dimensions cultural i històrica, i a la dimensió humanitzadora:

La dimensió cultural i històrica és present en l'ensenyament religiós, atès que el patrimoni cultural, històric i antropològic-axiològic que gran part de les societats reben del passat està vertebrat per continguts religiosos. En aquest sentit, la religió catòlica ha donat els seus fruits en l'art, en els sistemes de significació moral, en la creació popular i en l'acció social. Per això, el currículum de l'opció confessional catòlica ensenya la incidència que el cristianisme -en els seus continguts doctrinals i les seves formes històriques- ha tingut i té en la cultura espanyola i europea.

La dimensió humanitzadora de l'opció catòlica constitueix una aportació eficaç a la maduració de la personalitat integral de l'alumne, i arrela els mateixos objectius del sistema educatiu en un nucli referencial d'idees, valors i creences que permeten a l'alumne donar resposta als seus interrogants més radicals, cosa que fa possible, al seu torn, la formació d'homes i dones conscients, crítics, lliures i creadors. La formació

religiosa catòlica aporta, al seu torn, una cosmovisió que fa possible l'obertura cap al fonament i el sentit últim de la vida i, per tant, al sentit de la ciència, de la cultura i de la identitat mateixa de la persona humana. Es tracta d'afrontar les grans preguntes que l'alumne es planteja i ajudar-lo a trobar les respostes que podrà assumir com a opció lliure i personal. És finalitat de l'escola que els alumnes aconseguixin el seu desenvolupament personal, cosa que no és possible sense una fonamentació i orientació convenient cap a un significat últim i global de l'existència.

Aquesta ordenació curricular, tot i que parteix des d'una perspectiva religiosa confessional «fonamenta i motiva les actituds i els valors bàsics, afavoreix els hàbits de comportament, i contribueix també al desenvolupament de destreses i habilitats que s'exerciten en els tres àmbits d'experiència enunciats», com se'ns detalla en la introducció de l'Annex I. Aquesta característica veurem que és comuna en totes les ordenacions curriculars confessionals de l'ensenyament de la religió, concretant-se en els objectius i els continguts, en els quals, des d'un plantejament confessional, s'arriba a enunciats que podrien figurar, tranquil·lament, en l'ordenació curricular d'un ensenyament d'educació per la ciutadania.

Així, a manera d'exemple, seguint amb l'Annex I de l'Ordre ECI/1957/2007 per a l'etapa d'Educació infantil trobem com l'objectiu número 9 proposa «respectar les persones i les coses del seu entorn, tenir-ne cura i preocupar-se'n», afegint, des d'un plantejament catòlic, «com Jesús ha fet i ens ensenya a fer». En la mateixa línia el contingut número 15 recull «el comportament amb els amics, els companys de l'escola i les persones de l'entorn».

Seguint amb aquesta línia, en l'Annex II de la citada ordre, per al tercer cicle d'Educació primària, es contempen els següents continguts:

11. L'ésser humà responsable dels seus actes. El valor de la consciència, la veritat, la llibertat i la voluntat.
16. Respecte a les conviccions religioses com a condició mínima per a la convivència.
17. Compromís i solidaritat amb el món d'avui: manifestacions a l'Església i en altres religions.

En l'Annex III de la mateixa ordre, per al primer curs d'Educació secundària obligatòria, trobem com el seu contingut número 11 recull «la vida com a projecte personal. La dignitat de la persona», afegint seguidament «la persona humana, principal preocupació de l'Església. La moral de l'amor».

Finalment, per al tercer curs d'Educació secundària obligatòria, troben en el seu contingut número 10, els «fonaments de la dimensió moral de la persona. La consciència moral», afegint seguidament «la relació amb Déu i amb els germans. Llibertat i recerca voluntària del bé».

Una característica pròpia, de l'ordenació curricular de l'ensenyament de la religió catòlica, és la seva atenció per a les altres religions o per plantejaments ateus o agnòstics. Evidentment, l'enfocament es fa des de la perspectiva catòlica. Aquest plantejament pot respondre al caràcter tradicional i majoritari de la religió catòlica dins la nostra societat, que comporta trobar manifestacions de la mateixa en molts aspectes i dimensions de la nostra vida social. En canvi, les ordenacions curriculars de les altres religions es centren en si mateixes, obrint-se, dins el sistema educatiu, una presència que fins al moment present pràcticament no havia existit.

En aquesta línia, centrant-nos en l'Annex II de l'Ordre ECI/1957/2007, per a l'etapa d'Educació primària, trobem, entre els seus objectius, els dos següents:

1. Conèixer els aspectes bàsics de les religions ja desaparegudes i relacionar-les amb el cristianisme.
2. Reconèixer els fundadors i alguns elements distintius de les grans religions vigents, en la seva resposta a les preguntes bàsiques sobre el sentit de la vida i el compromís dels creients.

En quan als continguts, podem destacar, per al segon cicle d'Educació primària:

14. Comparació entre les principals expressions artístiques de les religions monoteistes. Identificació de la fe de l'autor i de la comunitat.

I per al tercer cicle d'Educació primària:

3. Les respostes a les grans preguntes de l'ésser humà en el judaisme, el cristianisme i l'islam. El sentit i abast de la fe i les bones obres.
4. L'ésser humà, el sentit de la seva vida i la seva salvació en l'hinduisme i el budisme.
19. Manifestacions de la presència de Déu en la cultura cristiana. Valoració de les expressions artístiques de les religions presents a l'entorn.

Continuant amb aquesta mateixa línia, en l'Annex III de la citada ordre, per a l'Educació secundària obligatòria, trobem, entre els seus objectius, els dos següents:

1. Conèixer i interpretar els diferents elements que conformen el fenomen religiós en la seva estructura i la seva expressió històrica, com a base de comprensió de les diferents religions.

2. Raonar les respostes que les grans religions donen a les preguntes de l'ésser humà sobre la concepció de l'home i el seu destí últim.

En quan als continguts, podem destacar, per al primer curs d'Educació secundària obligatòria:

2. Els relats mítics sobre l'home i Déu en les religions ja desaparegudes: Mesopotàmia, Egipte, Grècia i Roma.

3. La multiplicitat de déus en l'hinduisme. El seu sentit sagrat de la vida i la presència de Déu.

I per al tercer curs d'educació secundària obligatòria:

1. El projecte de Déu sobre l'home segons el judaisme, el cristianisme i l'islam.

2. La revelació progressiva de Déu en el poble d'Israel. El judaisme.

14. La influència de les religions monoteistes en la configuració de la història i cultura espanyola. Presència d'alguns elements artístics.

En relació a l'etapa del Batxillerat, l'Ordre de 5 d'octubre de 1993 estableix el currículum de religió catòlica. Els seus paràmetres generals són molt similars als vistos de l'Ordre ECI/1957/2007, per a les etapes d'Educació infantil, d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria. L'Annex de l'Ordre de 5 d'octubre de 1993 s'estructura en cinc punts: introducció, característiques de l'ensenyament, objectius generals, continguts i criteris d'avaluació.

En la introducció de l'Annex, s'indica com «l'ensenyament de la religió i moral catòlica en el currículum del batxillerat contribueix al desenvolupament d'una de les seves finalitats educatives: afavorir la maduresa personal dels alumnes mitjançant una formació multidisciplinària en la que cobra màxim interès l'aportació científica i cultural de cada una de les seves disciplines». Aquest Annex s'estructura en quatre blocs de continguts per a tota l'etapa de Batxillerat:

a) El projecte de Déu sobre l'home, realitzat en Jesucrist (punt 4.1).

b) La doctrina social de l'Església (punt 4.2).

c) La fe cristiana i els humanismes contemporanis, on es citen, entre d'altres continguts: «les grans religions i el cristianisme» i «humanismes actuals d'inspiració no cristiana» (punt 4.3).

d) Expressions religioses en la cultura dels pobles (punt 4.4).

Com es pot observar, els dos blocs últims recullen continguts relatius a plantejaments d'altres religions o, fins i tot, els humanismes agnòstics o ateus. En la mateixa línia, en el punt dels objectius generals de l'Annex, ens trobem com l'objectiu número 7 contempla el «descobrir els valors humans del cristianisme i de les diferents religions, contrastant-los amb els valors de l'humanisme del nostre temps».

Continuant amb l'anàlisi dels objectius, ens trobem els següents que podrien figurar, perfectament, en l'ordenació curricular d'un ensenyament d'educació per la ciutadania:

3. Descobrir la dignitat de l'ésser humà (...).
6. Valorar la dimensió ètica de l'ésser humà (...).
8. Adquirir una actitud de respecte, valoració i diàleg amb les persones de diversa cultura, mentalitat i cosmovisió per a aconseguir una convivència social en pau i concòrdia.

El desplegament de la LOMCE, al moment del tancament de la redacció d'aquesta tesi, segueix una tendència similar al desplegament de la LOE. Dues resolucions d'11 i 13 de febrer de 2015 publiquen els currículums de les Etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria³⁴⁰, d'una banda, i de Batxillerat de l'altra³⁴¹.

Els annexos d'ambdues resolucions plantegen els currículums, clarament, des d'una perspectiva confessional catòlica. Els blocs en que s'estructuren els continguts així ho expliciten. No obstant, en alguns dels cursos de cada etapa, també, es troben algunes referències expresses a la dignitat humana, a l'educació en valors, a l'àmbit de la transcendència i a les altres tradicions religioses.

La Resolució d'11 de febrer de 2015 conté dos annexos. L'Annex I es refereix a l'etapa d'Educació primària i l'Annex II a l'etapa d'Educació secundària obligatòria. Ambdós annexos disposen d'una introducció i d'unes orientacions de metodologia didàctica.

L'estructura de cada curs es realitza en unes taules amb tres columnes, relatives als continguts, als criteris d'avaluació i als estàndards d'aprenentatge

---

³⁴⁰ Resolució d'11 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de l'Educació Primària i de l'Educació Secundària Obligatòria. BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15739-15761.

³⁴¹ Resolució de 13 de febrer de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Catòlica de Batxillerat. BOE núm. 47, de 24 de febrer de 2015, p. 15762-15767.

avaluables. Dins d'aquestes taules, cada curs d'ambdues etapes es divideix en quatre blocs amb els mateixos títols. Aquests són els següents:

- a) El sentit religiós de l'home.
- b) La revelació: Déu intervé en la història.
- c) Jesucrist. Compliment de la Història de la Salvació.
- d) Permanència de Jesucrist en la Història: L'Església.

Entre els continguts de l'etapa d'Educació primària, es troben les religions antigues per al quart curs i el bé com a principi de les relacions humanes per al cinquè curs.

Entre els continguts del segon curs de l'etapa d'Educació secundària obligatòria, es troben el fonament de la dignitat de la persona i les religions politeïstes. I entre els del quart curs d'aquesta etapa, la cerca del sentit de la vida en les religions, les principals característiques comunes de les religions, les religions monoteïstes i la construcció de la civilització de l'amor com a missió cristiana.

La Resolució de 13 de febrer de 2015, relativa al Batxillerat, disposa d'un annex amb una introducció i unes estratègies de metodologia didàctica. L'estructura de cada curs es presenta, també, en unes taules amb les mateixes columnes que les detallades per a les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria. Dins d'aquesta estructura, els blocs per als dos cursos són els següents:

- a) Antropologia cristiana.
- b) Doctrina social de l'Església.
- c) Relació entre la raó, la ciència i la fe.
- d) L'Església generadora de cultura al llarg de la història.

Entre els continguts del primer curs, es troben el fonament de la dignitat humana i les diverses postures davant del fet religiós en la societat actual. Entre els del segon curs, la identitat humana, la qüestió bioètica, les relacions internacionals i l'economia mundial, i la promoció dels drets humans.

B) Religió evangèlica

El currículum de l'ensenyament de la religió evangèlica es troba establert en l'Ordre de 28 de juny de 1993, per la que es disposa la publicació dels

currículums de l'ensenyament religiós evangèlic, corresponent a Educació primària, Educació secundària obligatòria i Batxillerat³⁴².

La regulació del currículum, que s'estableix en aqueta ordre, és molt complerta. La seva estructura és molt similar a la de l'Ordre que regula l'ordenació curricular de la religió islàmica, com seguidament es veurà. Ambdues ordres disposen de tres annexos. El primer relatiu a l'Educació primària, el segon relatiu a l'Educació secundària obligatòria, i el tercer relatiu al Batxillerat.

Els tres annexos del currículum de religió evangèlica s'estructuren en els següents punts: preàmbul, introducció, objectius generals, continguts i criteris d'avaluació. L'Annex III, relatiu a l'etapa del Batxillerat, no disposa d'aquests criteris.

En el preàmbul dels tres annexos, s'indica que «l'ensenyament religiós evangèlic s'ha d'orientar cap a la capacitació de l'alumne en el coneixement i ús de la Bíblia, en tant que mitjà fonamental per a la comprensió de tot el que té a veure sobre la manera en que Déu s'ha apropat i revelat a l'ésser humà del seu Fill Jesucrist». Seguidament, s'indica com «per altra part, les Esglésies Evangèliques d'Espanya, al formular una oferta curricular d'aquestes característiques, contribueixen a cobrir el dèficit cultural que ha suposat l'absència quasi permanent d'un ensenyament evangèlic en la història del sistema educatiu espanyol».

En relació a l'etapa d'Educació primària, en l'Annex I de l'Ordre de 28 de juny de 1993, s'indica que els continguts d'aquesta etapa s'organitzen al voltant dels següents blocs temàtics: a) la Bíblia, la paraula de Déu; b) Jesucrist, únic mediador i exemple a seguir; c) l'Església, el Poble de Déu; d) el món que Déu va crear; e) la família; i f) l'amor de Déu.

Els continguts de l'etapa d'Educació secundària obligatòria -Annex II- s'articulen a partir dels següents blocs temàtics: a) la Bíblia i el seu estudi; b) la història de la salvació; c) la figura història de Jesús de Nazaret; d) la història del cristianisme, des dels seus orígens fins a la Reforma; e) l'ésser cristià, entesa com a forma de vida; i f) l'ètica cristiana.

---

³⁴² BOE núm. 160, de 6 de juliol de 1993, p. 20374-20388.

Entre els conceptes d'aquest darrer bloc temàtic, trobem els següents, que podrien figurar perfectament en l'ordenació curricular d'un ensenyament d'educació per la ciutadania:

1. La qüestió de la llibertat.
3. La nostra societat.
  - 3.1. Consumisme.
  - 3.2. Marginació.
  - 3.3. Violència
  - 3.4. Mitjans de comunicació.
4. El valor de la vida.

En la mateixa línia, entre els objectius generals d'aquesta etapa d'Educació secundària obligatòria, trobem els següents:

9. Desenvolupar un esperit sensible, solidari i compromès davant l'humà.
11. Valorar la diversitat cultural manifestant actituds de tolerància i respecte cap a les altres cultures, sense renunciar per això a un judici crític sobre les mateixes des d'una perspectiva bíblica.
12. Contrastar els valors ètics cristians amb els valors predominants en la societat actual.

L'etapa de Batxillerat -Annex III- ens formula uns continguts diferents per al primer i el segon curs. Per al primer curs trobem els següents: a) Déu i l'esser humà; b) La Bíblia com a paraula de Déu, la seva autoritat; c) la Història del poble d'Israel; d) Jesucrist com a personatge central de la Bíblia, els seus ensenyaments; i e) l'ètica cristiana com a ètica personal.

Per al segon curs, trobem els següents: a) mètodes d'estudi bíblic; b) la persona històrica de Jesucrist; c) la Història de l'Església; d) el Cristianisme i la Cultura; i e) l'ètica cristiana com a ètica personal i social.

Entre els objectius generals d'aquesta etapa, trobem els següents, que podrien figurar perfectament en l'ordenació curricular d'un ensenyament d'educació per la ciutadania:

6. Analitzar críticament les realitats i els valors morals del món contemporani i els diferents factors que influeixen en ell (...).
10. Establir uns valors morals i espirituals sòlids en els que l'alumne pugui basar la seva existència de forma que arribi a la maduresa moral, personal i social que li permeti actuar de forma responsable i autònoma.

En el desplegament de la LOMCE, en el moment de tancar la redacció de la present tesi, s'han regulat els currículums de l'ensenyament de la religió evangèlica per a les etapes d'Educació infantil i d'Educació primària.

La Resolució de 3 de juny de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Evangèlica de l'Educació Infantil³⁴³ disposa d'un annex amb uns objectius, uns continguts i uns criteris d'avaluació.

Els continguts s'estructuren en els set blocs següents: a) la Creació; b) la Bíblia; c) Jesucrist, un amic especial; d) la família; e) el Poble de Déu i l'Església; f) la relació amb Déu; i g) la vida del cristià.

La Resolució de 3 de juny de 2015 de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que es publica el currículum de l'ensenyament de Religió Evangèlica de l'Educació Primària³⁴⁴ s'estructura en un annex amb una introducció i en unes orientacions de metodologia didàctica. Dins d'aquestes últimes, es troba una taula amb tres columnes relatives als continguts, als criteris d'avaluació i als estàndards d'aprenentatge avaluable per a cada un dels cursos de l'etapa.

Aquesta taula, per a cada curs, s'articula en sis blocs temàtics amb les mateixes rúbriques. Aquests són els següents:

- a) Déu ens estima.
- b) La Bíblia.
- c) Jesucrist, únic mediador i exemple a seguir.
- d) Poble de Déu
- e) El món que Déu va crear.
- f) La família i les relacions.

L'educació en valors es troba en les següents referències: el valor de les persones, per al segon curs; i l'amor humà i la responsabilitat personal en la cura i la conservació de la natura, per al tercer curs.

La importància de la llibertat religiosa es detalla entre els continguts del sisè curs.

C) Religió jueva

El currículum de l'ensenyament de la religió jueva es recull en l'Ordre de 9 d'abril de 1981, per la que s'incorpora als nivells d'educació preescolar i

---

³⁴³ BOE núm. 144, de 17 de juny de 2015, p. 50338-50341.

³⁴⁴ BOE núm. 144, de 17 de juny de 2015, p. 50342-50364.

educació general bàsica el programa de l'ensenyament religiós jueu establert per la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya³⁴⁵.

L'extensió d'aquesta ordre és molt curta -mitja pàgina-, sense que es pugui parlar d'una veritable ordenació curricular. En ella, s'indica la durada temporal de l'ensenyament de la religió jueva, per a tots els cursos de preescolar i de l'antiga Educació general bàsica (vuit cursos), en noranta minuts setmanals.

Seguidament s'especifiquen, de manera sintetitzada, els continguts de les classes. Per a l'etapa de preescolar, es detallen, sense cap més especificació, els tres continguts següents:

1. Vocabulari elemental.
2. Principals benediccions.
3. Nocions de festes jueves.

Per als cursos d'Educació general bàsica, s'especifiquen els continguts de cada classe estructurant-los en una distribució temporal de les mateixes. Així per al segon curs d'Educació general bàsica:

1. Lectura (trenta minuts).
2. Escriptura (quinze minuts).
3. Oracions (quinze minuts).
4. Relats bíblics (trenta minuts).

Els continguts per a la resta de cursos combinen, els ja citats, amb els següents: a) vocabulari i iniciació; b) festes jueves i personatges bíblics; c) oracions; d) dictat i gramàtica; e) Bíblia; f) Història jueva; g) instrucció religiosa i oracions; o h) comentari de textos literaris.

D) Islam

El currículum de l'ensenyament de la religió islàmica s'estableix en l'Ordre d'11 de gener de 1996, per la que es disposa la publicació dels currículums de l'ensenyament de la religió islàmica corresponents a Educació primària, Educació secundària obligatòria i Batxillerat³⁴⁶.

Aquesta ordre s'estructura en tres annexos, relatius respectivament a les etapes d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i de Batxillerat.

---

³⁴⁵ BOE núm. 95, de 21 d'abril de 1981, p. 8475.

³⁴⁶ BOE núm. 16, de 18 de gener de 1996, p. 1624-1636.

Els tres annexos s'organitzen en els següents punts, que realitzen una descripció complerta i detallada del currículum: preàmbul, introducció, objectius generals, continguts, orientacions didàctiques generals -encara que aquest punt no figura en l'Annex III relatiu a l'etapa del Batxillerat- i avaluació.

La importància de l'ensenyament escolar de la religió islàmica, per part de l'alumnat d'aquesta religió, es recull en la part final del preàmbul dels tres annexos en els següents termes:

L'experiència religiosa, des del prisma islàmic, no és espontània, sinó que requereix una atenta intervenció educativa, és responsabilitat dels pares i de les famílies musulmanes crear l'ambient adequat per a suscitar el despertar religiós islàmic dels seus fills.

L'Alcorà, contemplat com la comunicació del missatge de Déu a l'ésser humà, representat en la persona del Profeta Muhammad (P.B.) i la seva tradició i conducta, ens marquen el camí que pretenem seguir com a exemple per a aconseguir l'èxit, tant en aquesta vida, com en la vida eterna.

Mitjançant l'ensenyament de la religió islàmica, es pretén contribuir al desenvolupament físic, intel·lectual, afectiu, social i moral de l'alumnat, afirmant els seus valors personals, familiars i socials, convertint en normes de conducta: la fraternitat, la solidaritat, la justícia i la llibertat.

La llengua àrab, també, es troba present en el currículum de l'ensenyament de la religió islàmica. En els Annexos I i II, relatius a les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària obligatòria, s'indica el següent:

El professorat de la matèria tractarà d'eleva el nivell de la llengua àrab que podria portar per part de l'alumnat per la seva enorme importància i utilitat en el moment d'entendre els textos religiosos islàmics.

Els continguts curriculars per a l'etapa d'Educació primària es centren en els següents tres blocs temàtics per a cada cicle de l'etapa:

- a) Coneixement d'Allah (Déu), únic, etern i incomparable.
- b) La Revelació: l'Alcorà, llibre sagrat de Déu.
- c) El Profeta: vida, obra i exemple a seguir.

Els continguts curriculars per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria es presenten en dos blocs temàtics per a cada cicle de l'etapa. Aquets són els següents:

- a) Coneixement de l'Islam i els seus principis.
- b) Ètica i moral islàmica.

Per la seva banda, els continguts curriculars per a l'etapa de Batxillerat s'articulen entorn dels dos següents:

- a) Coneixement de l'Islam i els seus principis.
- b) Societat, legislació i economia.

En l'etapa del Batxillerat, s'especifica com l'ensenyament de la religió islàmica pretén contribuir al desenvolupament integral de l'alumne com a individu lliure, responsable i solidari (introducció de l'Annex III).

Entre els objectius generals d'aquesta etapa, trobem els següents, que podrien figurar perfectament en l'ordenació curricular d'un ensenyament d'educació per la ciutadania:

- 10. Afirmar la importància de que hi hagi correspondència entre el dit i el fet.
- 11. Estimular l'esperit de col·laboració entre els estudiants.
- 12. Desenvolupar l'esperit de tolerància en els alumnes.

En la mateixa línia, per a l'etapa d'Educació primària, trobem els següents objectius:

- 12. Participar de manera desinteressada, en tasques comunes que beneficien als demés.
- 13. Prendre com a normes de conducta la fraternitat, la solidaritat i la justícia (...).
- 18. Desenvolupar la possibilitat de prendre iniciatives des de la lliure responsabilitat, la lliure expressió de pensament, i la confrontació d'idees.
- 19. Apreciar la importància dels valors bàsics que regeixen la vida i la convivència humana (...).

Finalment, per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria, podem citar els següents objectius:

- 14. Desenvolupar en l'individu l'autocrítica i l'autodomini.
- 16. Desenvolupar la capacitat de diàleg i respecte mutu per a opinar, consultar i acceptar el punt de vista aliè.
- 19. Promoure la solidaritat, la cooperació, l'estima i el respecte com a bases fonamentals dels comportaments personals i socials.
- 23. Fomentar l'intercanvi cultural i l'obertura cap a la cultura dels altres.

El primer desenvolupament curricular de la LOMCE en relació a l'ensenyament de la religió es produeix amb la Resolució de 26 de novembre de 2014, de la Direcció General d'Avaluació i Cooperació Territorial, per la que

es publica el currículum de l'àrea de l'Ensenyament de la Religió Islàmica de l'Educació primària³⁴⁷.

L'annex únic d'aquesta resolució s'estructura en una introducció, una taula relativa als temes de cada curs i unes orientacions de metodologia didàctica. La taula s'encapçala amb la rúbrica «Coneixement de Déu, La Revelació, El Profeta» i disposa de tres columnes relatives als continguts, als criteris d'avaluació i als estàndards d'aprenentatge avaluable.

Tots els continguts relacionen aspectes religiosos amb aspectes d'educació en valors. A mode d'exemple es poden detallar els següents:

a) Per al primer curs trobem, d'una banda, «els atributs d'Al·là: el Creador el que ho disposa i determina tot. La natura es un regal d'Al·là que hem de protegir i cuidar». I seguidament, «Educació mediambiental. Educació per a la salut: cura i higiene personal. Confiança en un mateix: autoestima».

b) Per al tercer curs trobem, d'una banda, «Al·là creador de l'home i la dona. Tots som germans perquè provenim dels mateixos pares». I, també, seguidament, «Cura del medi ambient on tots hi estem inclosos. Educació per la pau i la convivència. Educació per l'eradicació de la discriminació sexual. Educació intercultural. Educació per la igualtat i oportunitats d'ambdós sexes: usos del llenguatge i expressió oral. Drets bàsics».

La pluralitat religiosa apareix, entre els estàndards d'aprenentatge avaluable. Així, per al segon curs, es troba «identificar altres religions i nombrar els seus profetes i temples». Per al tercer curs, « cercar informació en mitjans digitals d'alguns fets històrics de convivència entre musulmans i altres religions sent un exemple representatiu Al Andalus». I per al cinquè curs, «produir texts escrits sobre exemples importants de la vida de Moisès (P): la seva infància, edat adulta i l'inici de la seva missió, la importància dels seu missatge per a les tres religions monoteistes»

E) Religió adventista

El currículum sobre l'ensenyament de la religió adventista, que va existir en el seu dia, es trobava regulat per l'Ordre d'1 de juliol de 1983, per la que

---

³⁴⁷ BOE núm. 299, d'11 de desembre de 2014, p. 101207-101233. Correcció d'errades BOE núm. 306, de 19 de desembre de 2014, p. 103154.

s'incorpora als nivells d'EGB i Preescolar els programes de l'ensenyament de la religió adventista³⁴⁸. Aquesta ordre és molt breu i té una extensió d'una mica més de mitja pàgina.

En el seu annex, es recullen els continguts del programa per a l'etapa de preescolar i d'EGB. En l'etapa de preescolar els continguts s'agrupen sota un únic epígraf: «Jesús, el meu primer amic». Els continguts d'aquest epígraf són molt amplis i comprenen, entre d'altres: la Creació, la Sagrada escriptura, l'amor de Déu, la família cristiana, el culte, la conducta correcta, l'amor al pròxim, la salvació i l'eternitat.

Els continguts per l'etapa d'EGB s'estructuren per cicles: dos epígrafs per a cicle inicial i tres, respectivament, per a cicle mitjà i superior. Els epígrafs corresponents al cicle inicial són els dos següents:

- a) Com va començar tot?
- b) Israel, el poble escollit per Déu.

Els corresponents al cicle mitjà són:

- a) Missatgers de Déu.
- b) Seguint els seus passos.
- c) Per què visc?

Els corresponents al cicle superior són:

- a) Quin és el major valor?
- b) Déu vencedor.
- c) A la seva semblança.

F) Religió mormona

El currículum sobre l'ensenyament de la religió mormona, que, també, va existir en el seu dia, es trobava regulat per l'Ordre de 19 de juny de 1984, per la que s'incorporen als plans d'estudi de batxillerat i formació professional els ensenyaments de formació religiosa de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies i s'aproven els qüestionaris i les orientacions pedagògiques³⁴⁹ i per l'Ordre de 22 de novembre de 1985, per la que s'incorpora al nivell d'Educació general bàsica el programa d'ensenyament religiós de l'Església de Jesucrist

---

³⁴⁸ BOE núm. 163, de 9 de juliol de 1983, p. 19297.

³⁴⁹ BOE núm. 161, de 6 de juliol de 1984, p. 19849-19850.

dels Sants dels Últims Dies³⁵⁰. Ambdues ordres tenen una extensió molt curta -al voltant de dues pàgines- i estructuren una ordenació curricular molt embrionària.

L'Ordre de 19 de juny de 1984, en el seu annex únic, s'estructura en quatre objectius generals i quatre qüestionaris. Cada qüestionari es divideix en uns objectius i en vuit unitats didàctiques.

Dels objectius generals, en podem destacar els següents aspectes, que recullen enunciats que serien plenament compatibles amb un ordenació curricular de l'educació per a la ciutadania:

a) «Desenvolupar el caràcter i la personalitat dels alumnes», afegint des de la perspectiva de «la paraula revelada de Déu».

b) «Fomentar en els alumnes les virtuts morals que els permetin relacionar-se adequadament amb els seus semblants», afegint «d'acord amb els models establerts per Déu i els seus profetes».

Les rúbriques dels quatre qüestionaris són els següents:

- a) L'Antic Testament.
- b) El Nou Testament.
- c) La Doctrina i els Convenis.
- d) El Llibre de Mormó.

Per la seva banda, en relació a l'antiga etapa de l'Educació general bàsica, l'Ordre de 22 de novembre de 1985, articula una minsa ordenació curricular amb una annex únic que s'estructura en vuit blocs temàtics; sense especificar en cap lloc que cada bloc temàtic -numerat amb lletres de la A) a la H)- es correspongui amb un dels vuit cursos de l'etapa d'Educació general bàsica. Cada bloc temàtic es desenvolupa de manera esquemàtica i sintetitzada en diferents enunciats. Aquests vuit blocs temàtics són els següents:

- a) Històries del Llibre de Mormó.
- b) Històries de l'Antic Testament.
- c) Històries del Nou Testament.
- d) Històries de la Doctrina i dels Convenis.
- e) Els articles de Fe (I).
- f) Els articles de Fe (II).

---

³⁵⁰ BOE núm. 287, de 30 de novembre de 1985, p. 37977-37978.

- g) Estaré llest (I).
- h) Estaré llest (II).

7.2.6.- L'ensenyament escolar aconfessional de la religió. Propostes

La possibilitat d'un ensenyament aconfessional escolar de la religió esdevé una demanda de molts sectors, tant de la pròpia Església catòlica -contradient així a la seva jerarquia-, com dels professionals docents.

En el funcionament del sistema educatiu, resulta contradictori, observar com la cooperació, molt present als centres educatius, per a discutir temes complexos, aprendre llengües diverses o col·laborar a la sostenibilitat del nostre entorn, entre d'altres temes, es trenca en l'ensenyament de la religió, on l'opció, per una confessió determinada -quan sigui possible- o cap d'elles, serveix per separar a l'alumnat (Canet, Puig i Vilaseca, 2008).

Per analitzar les qüestions relacionades amb aquesta possibilitat d'ensenyament, en aquest apartat s'examinen algunes de les propostes realitzades, i en l'apartat següent ens fixem en les ordenacions curriculars que han donat forma a aquesta opció.

Corzo (2008) apunta dos aspectes importants en l'ensenyament del fet religiós des d'una vessant aconfessional:

a) Les religions i les seves mediacions històriques -com esdeveniments, fundacions o llibres sagrats- no són una exclusiva de les persones creients o practicants d'una determinada religió.

b) Les dimensions humanes a les que les religions pretenen donar resposta -com el sentit de la vida humana o la seva transcendència- són qüestions que ens afecten a tots.

En aquest sentit, es proposa com a preferible, un aprenentatge comú, necessari per a tothom, davant d'una alternativa supletòria de l'opció creient. Aquest aprenentatge comú, que s'identifica amb la cultura religiosa, es caracteritza pel següents trets:

a) Es pretén abraçar el saber d'un fet humà que es concreta en la persona, les seves societats i la seva representació de la realitat.

b) Aquesta cultura religiosa, també, és necessària des de la perspectiva de l'alumnat creient. L'especificitat d'aquest ensenyament comú possibilita preparar l'alumnat contra l'exclusivisme i el fanatisme ideològic.

c) Es tracta d'un saber necessari per a tothom, si es vol comprendre millor totes les opcions religioses i distingir-les de les sectes.

En la mateixa línia, d'un ensenyament aconfessional de la religió, Melloni (2007: 197) ens comenta com «la fiabilitat d'una proposta religiosa rau en la capacitat que té per suscitar un triple descentrament o transcendiment: cap a l'altre, els altres i totes les altres coses». En aquest sentit, ens parla de tres trets comuns a totes les tradicions religioses:

a) El camí místic. Totes les religions són camins vers l'horitzó últim i cap a ell s'encaminen.

b) El camí ètic. Totes les religions donen unes pautes de comportament per afinar les relacions amb els altres. L'autenticitat d'una experiència religiosa es troba lligada a la solidaritat, la compassió i l'exquisidesa del tracte amb els altres.

c) El camí estètic i ecològic. El descentrament cap a les coses i cap a la natura en el sentit d'escoltar la saviesa del planeta.

Els continguts d'un currículum no confessional de l'ensenyament de la religió han d'ajudar «a descobrir els valors que són presents a la nostra societat i que ens són necessaris per a una vida plenament humana, tot adonant-nos que les religions ofereixen, des del transcendent, la vivència d'uns valors i la descoberta del creixement personal en l'àmbit de l'espiritualitat» (Rial, 2007: 212).

Un currículum no confessional de la religió entronca amb la noció de cultura religiosa. Casserres (2007) justifica la inclusió de la mateixa dins del currículum escolar, tant per promoure una educació que tingui per objecte el ple desenvolupament de la persona i contribueixi a la pau i a la millora de la cohesió social, com per a què l'alumnat pugui elaborar els tres eixos següents dins de la seva formació integral:

a) Memòria. La tradició religiosa judeocristiana ens permet comprendre i valorar la cultura occidental.

b) Identitat. L'estudi de les religions ens ajuda a comprendre la pròpia condició humana.

c) Vida feliç. Les propostes morals de les tradicions religioses ens poden ajudar a descobrir diverses possibilitats de vida feliç.

La possibilitat d'un ensenyament escolar aconfessional de la religió es va plantejar l'any 1971 quan el Secretariat Interdiocesà de Catequesi de Catalunya i les Illes Balears va publicar la declaració *Catequesi a la parròquia, cultura religiosa a l'escola*.

Posteriorment, a principis de la dècada dels vuitanta del segle passat, es va treballar en un pacte entre els principals partits polítics per tal de tirar endavant una normativa que possibilités l'obligatorietat de l'ensenyament de la cultura religiosa a l'escola. No obstant, la jerarquia catòlica es va distanciar d'aquell pacte, desvirtuant-lo i deixant-lo sense contingut. En la mateixa línia, des de la jerarquia catòlica, es va prohibir als salesians la publicació d'una obra dedicada a la cultura religiosa a l'escola (Bada, 2007).

El principal obstacle, en relació a la possibilitat d'un ensenyament escolar aconfessional de la religió, ve de la subjecció de la Conferència Episcopal Espanyola als Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1979. La manca d'un consens al respecte comporta una lluita política partidista en matèria educativa, que es tradueix en reformes legals -quan són possibles- i reglamentàries.

En el moment present, la realitat de les aules sembla ser un altre. Tant als centres docents públics, com als privats -concertats o no-, s'estan aplicant programes que es podrien identificar amb els d'una assignatura o matèria de cultura religiosa. Gran part del professorat d'escoles públiques i d'escoles vinculades a Unescocat apliquen aquesta opció. La fonamentació de la mateixa es troba en la circumstància que l'alumnat procedeix, tant de famílies de diferents tradicions religioses, com de famílies agnòstiques i atees (Forteza i Gómez Segalà, 2008a).

Una reflexió addicional en aquest sentit, subscripta únicament a l'àmbit de l'escola pública, s'ha realitzat durant la conferència d'inauguració del curs acadèmic 2014/2015 a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Girona, per part del Delegat episcopal d'ensenyament d'aquella diòcesi.

En aquesta conferència es van presentar dues propostes possibles, en el marc del desenvolupament de la LOMCE. Una de màxims -qualificada de difícil-, consistiria en la renúncia de l'ensenyament confessional de la religió per

part de les Entitats religioses. Una altra més realista, que anima als docents de religió a prendre la iniciativa en favor de l'ensenyament de la cultura religiosa a l'escola pública (Micaló, 2014).

Entre les diferents propostes formulades en relació a un ensenyament aconfessional escolar de la religió, en el present apartat, prestarem atenció a les cinc següents:

- a) L'experiència de les Escoles Pies i les Escoles Vedrunes a Catalunya.
- b) La declaració *Cultura religiosa per als ciutadans del demà* de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós.
- c) La proposta de la Direcció General d'Afers Religiosos.
- d) La línia del Consell d'Europa.
- e) La proposta dels sindicats de docents de religió catòlica.

A) L'experiència de les Escoles Pies i les Escoles Vedrunes a Catalunya³⁵¹

Les Escoles Pies i les Escoles Vedrunes han apostat per realitzar un currículum de cultura religiosa, partint d'una perspectiva cristiana. Aquesta proposta pedagògica es troba recollida, per a les etapes d'educació primària i d'educació secundària obligatòria, en una col·lecció de llibres de l'Editorial l'Alber³⁵².

Com a punt de partida, es considera que l'alumnat ha de conèixer, al llarg de les diferents etapes educatives, els següents temes:

- a) La presència d'uns valors en la societat, que tenen una arrel i una lectura des del transcendent cristià, però també les tenen des de la perspectiva d'altres religions.
- b) El coneixement d'unes festes i unes pràctiques religioses que han anat marcant la nostra cultura.
- c) L'existència d'uns llibres sagrats que són la base de la nostra manera de ser i pensar.
- d) L'aturada en la transcendència de persones de diferents tradicions religioses, i molt concretament per a Europa, en la persona de Jesús de

---

³⁵¹ Redacció a partir de Rial, R. (2007) «Una proposta didàctica per a l'ensenyament del fet religiós». Dins Rial, R. (coord)., *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic, L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 209-230.

³⁵² Detalls d'aquesta col·lecció disponibles a: https://www.e-alber.com/coleccions/cultura_religiosa [Accés: 18.10.2012].

Nazaret, que han anat marcant formes concretes de viure que tenen una influència important en la nostra cultura.

e) La necessitat de descobrir, en el fet religiós, la presència dels símbols, com la clau que permet llegir la cultura religiosa de la nostra societat.

La metodologia d'aquesta proposta demana una aproximació amb rigor i respecte a les qüestions religioses. Aquesta aproximació comporta un tractament del fenomen religiós, amb tota la seva extensió i significació, de la següent manera:

a) En la seva vessant espiritual. On es proposa una comprensió de la seva especificitat, des de l'experiència de milers de persones en el decurs de la història de la humanitat.

b) En la seva vessant ideològica. On es cerca el coneixement de les idees i del pensament que ha propiciat l'experiència religiosa, incloent l'ateisme i l'agnosticisme contemporanis.

c) En la seva vessant artística. On es pretén la familiaritat amb les diferents formes d'expressió artística en que ha cristal·litzat l'experiència religiosa. També, es cerca la capacitat de comprensió del llenguatge simbòlic que és propi del fet religiós.

d) En la seva vessant cultural i institucional. On es pretén el coneixement dels diferents credos i sistemes religiosos, de la seva tradició oral i escrita, i de les diferents institucions eclesiàstiques i monacals.

Un tractament respectuós comporta el reconeixement de la legitimitat de les diferents opcions, que poden articular-se al voltant del fenomen religiós. En aquesta proposta d'ensenyament de la religió hi són presents, d'una manera específica i prioritària, les tres grans religions monoteistes que configuren la nostra història -cristianisme, judaisme i islam-. No obstant, també s'han introduït visions de religions i creences d'arreu del món. D'acord amb el nostre context històric i social, la vessant cristiana n'és el punt de partida i el nexa entre els diferents cursos.

La present proposta s'inspira en els següents principis pedagògics:

a) El principi de democràcia. Es fonamenta en el reconeixement del valor del diàleg i de la participació activa en els processos de construcció d'una identitat individual i col·lectiva. Les unitats didàctiques plantejades s'estructuren al voltant de paraules estretament vinculades al desenvolupament de la

personalitat democràtica, com ara la tolerància, el foment de l'empatia, la comprensió de l'altre, el respecte per les diferents creences, el valor del diàleg i la riquesa del pluralisme.

b) El principi de compensació. L'escola atribueix oportunitats educatives que contribueixen a pal·liar les desigualtats d'origen dels alumnes. L'escola ofereix un marc que fa possible l'experiència comuna.

c) El principi de "co-construcció". El projecte pretén ajudar als alumnes a construir la pròpia identitat religiosa i a procurar que descobreixin la identitat religiosa dels i les altres. Es cerca facilitar, als infants i joves, la possibilitat d'explicitar els seus criteris i les seves experiències. Suposa fer un pas endavant en la descoberta, el reconeixement i l'acceptació d'un mateix i de l'altre o l'altra.

d) El principi d'integració. La consciència de formar part d'un tot comporta el reconeixement d'allò que ens uneix, i a la vegada, d'allò que ens diferencia els uns dels altres.

e) El principi d'autonomia. Es persegueix l'alliberament progressiu de l'ésser humà. La religió ha estat objecte de crítica per estar sotmesa al risc d'adoctrinament. En aquesta proposta, s'ofereix un tractament educatiu dels temes culturals religiosos que permeti superar els posicionaments dogmàtics i excloents.

La metodologia i els continguts d'aquesta proposta de cultura religiosa pretenen preparar, a l'alumnat, per evitar planejaments d'indiferència i d'integrisme davant les qüestions religioses. Contràriament, es pretén potenciar, la diferenciació i la integritat. Diferenciació entesa com a coneixement de les diferents opcions religioses. I integritat entesa com a descoberta de l'opció personal; descoberta que ha de ser respectuosa amb opcions personals diferents.

Per potenciar els dos aspectes indicats, totes les unitats didàctiques treballen tres nivells:

a) Nivell d'experiència. Les unitats comencen mostrant una experiència quotidiana amb la que l'alumnat es pugui identificar fàcilment.

b) Nivell de sentit. Reflexió entorn de la vivència presentada des del camp dels valors.

c) Nivell de transcendència. Des del camp de les religions, observem com s'enfoquen aquestes experiències i valors. Les unitats, primerament, es centren en una perspectiva cristiana, per cercar paral·lelismes amb altres religions.

B) La declaració *Cultura religiosa per als ciutadans del demà* de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós

Aquest document³⁵³ va ser adoptat, a Barcelona, en data 28 de maig de 2001 i respon a un procés de reflexió i treball de gairebé un any de la Comissió Interreligiosa per a l'Ensenyament de les Religions a l'Escola de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós³⁵⁴ (Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós, 2001). El seu contingut s'articula al voltant dels següents punts:

- a) La importància i la necessitat de que l'escola ensenyi cultura religiosa.
- b) La situació actual de l'ensenyament de les religions a l'escola.
- c) Cultura religiosa per a totes les persones, en lloc de religió confessional per a unes poques.
- d) Els centres públics i els centres privats.
- e) El Professorat.

L'indicat document s'acaba amb un annex, on s'inclou una proposta de continguts conceptuals per a l'àrea de cultura religiosa i, om també s'inclou, una proposta d'orientacions didàctiques per a l'àrea de cultura religiosa.

En el primer punt de la Declaració -la importància i la necessitat de que l'escola ensenyi cultura religiosa-, es justifica aquesta importància de l'ensenyament escolar de la religió en els següents termes:

El fet religiós sembla que és una constant en la història de la espècie humana. En el passat, la majoria de les manifestacions culturals o simplement humanes de qualsevol societat estaven vinculades al fenomen religiós. En l'actualitat, unes quatre cinquentes parts de la població del planeta orienten la seva pròpia vida, d'alguna manera, en funció de la seva tradició o de les seves tradicions religioses: la religió condiona (en diferents graus, certament) la seva manera de pensar, d'actuar i de sentir. El fet religiós, doncs, ha estat i és un element constitutiu de totes les cultures, fins i tot de la cultura occidental, encara que, actualment, tot el planeta estigui vivint un procés profund de

³⁵³El contingut del mateix es troba recollit a: Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (2001) *Cultura religiosa per als ciutadans del demà*. Barcelona, Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós.

³⁵⁴Comissió formada per representants de diferents tradicions religioses, per humanistes laics i per membres de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós.

transformació i desenvolupament incert. Conèixer el fet religiós resulta imprescindible per a entendre el passat, el present i el futur de la humanitat.

En el mateix apartat de la Declaració, s'indica el paper fonamental de la cultura religiosa per al foment de la tolerància, del respecte i de la cohesió social:

La presència creixent de minories religioses i culturals en el nostre país exigeix una educació que eradiqui la por cap al diferent i que fomenti la tolerància, el respecte i la cohesió social. I això solament és possible partint del coneixement i de la comprensió de l'altre.

Aquesta Declaració és molt crítica amb la situació de l'ensenyament escolar de la religió. En aquest sentit, es poden destacar els següents punts.

a) Les moltes mancances de l'ensenyament de la religió, tant en l'educació primària, com en l'educació secundària.

b) La majoria de l'alumnat -al voltant d'un 90 % segons dades del curs 1999/2000 en les escoles públiques catalanes- no té garantit l'aprenentatge d'uns continguts bàsics que donin resposta a les necessitats plantejades en el primer punt de la present Declaració -ensenyament de la cultura religiosa-.

c) L'ensenyament de la religió des d'una perspectiva confessional «no sempre garanteix que el tractament de les demés confessions sigui justa».

d) Encara que l'àrea de les ciències socials tingui present, entre els seus continguts conceptuals, l'aprenentatge de creences, religions i valors morals de les societats del planeta, «l'examen dels llibres de text disponibles en el mercat revela que en molts casos no hi ha gairebé cap referència a ells», impossibilitant, d'aquesta manera, que les tradicions religioses puguin ser tractades de manera rigorosa i mínimament desenvolupada.

e) Finalment, s'indica com «la postura que defensa un tractament transversal del fet religiós comporta, en la pràctica, la supressió subtil dins del sistema educatiu de l'ensenyament de les tradicions religioses».

D'acord amb aquest plantejament i per superar aquestes mancances, en la Declaració, es proposa, per a l'etapa d'educació secundària obligatòria, una nova àrea obligatòria per a tot l'alumnat, que es podria denominar «cultura religiosa» amb dos crèdits comuns per cicle. Amb la proposta d'aquesta àrea obligatòria, es pretén «garantir l'accés a la cultura religiosa de totes les persones, de la mateixa manera que es garanteix l'accés a la cultura científica o a la cultura musical».

En la mateixa Declaració, s'indica que el professorat encarregat d'impartir aquests cursos hauria d'acreditar, almenys, un bon nivell de coneixement, tant de les tradicions religioses principals, com de les cosmovisions no religioses sorgides a Occident.

En l'annex de la Declaració, s'inclou una proposta curricular de continguts conceptuals per a l'àrea de cultura religiosa que s'articula en tres eixos:

- a) El fet religiós.
- b) Les grans religions, l'humanisme secular.
- c) El que comparteixen les tradicions religioses (i, parcialment, les cosmovisions no religioses).

En relació al fet religiós, de la proposta curricular, destaquen, entre d'altres, els següents aspectes:

- a) Interacció entre l'experiència religiosa i la dimensió espiritual de la religió.
- b) El fet religiós condiona bona part de la vida cultural i social d'un col·lectiu humà.
- c) Pluralitat del fet religiós.
- d) El fet religiós en el món actual: aproximació estadística al fet religiós.

L'eix dedicat a les grans religions, i l'humanisme secular, s'estructura en sis punts, cada un dels quals contempla multiplicitat d'aspectes:

- a) L'hinduisme.
- b) El judaisme.
- c) El budisme.
- d) El cristianisme, distingint de manera clara l'Església ortodoxa, l'Església Catòlica i les Esglésies sorgides de la Reforma.
- e) L'islam.
- f) L'humanisme secular.

El tercer eix conceptual, relatiu als aspectes que comparteixen les tradicions religioses (i, parcialment, les cosmovisions no religioses), recull, entre d'altres, els següents:

- a) Convicció de que l'ésser humà no és sols cos, sinó també ment o esperit o ànima.

b) La regla d'or de la moral. El desig d'evitar cometre un dany o causar un sofriment. El desig de contribuir al benestar de les persones.

c) Promoció de l'exercici i del desenvolupament de les qualitats positives.

d) Significació de la vivència comunitària.

Finalment, en l'annex de la Declaració aquí detallada, s'inclou també una proposta d'orientacions didàctiques per a l'àrea de cultura religiosa. D'aquesta proposta, se'n poden destacar els següents aspectes:

a) L'oferta d'una visió panoràmica de les diferents tradicions religioses. L'objectiu seria realitzar una aproximació «ponderada, informada, rigorosa, positiva, però no acrítica, i sense prendre partit per cap d'elles en concret».

b) Aquest ensenyament de la cultura religiosa hauria de partir de l'aproximació amb empatia a les diferents tradicions, tractant de veure-les amb la seva profunditat, sense quedar-se en els aspectes més culturals, superficials o folklòrics.

c) Es tracta de transmetre uns coneixements sobre religions o cosmovisions no religioses.

d) La identitat religiosa de l'alumnat s'ha de poder afirmar amb llibertat dins de l'aula, sempre que no s'incorporin actituds fonamentalistes, exclusivistes o denigradores.

C) La proposta de la Direcció General d'Afers Religiosos

La Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, també, s'ha fet ressò de la necessitat d'un ensenyament escolar aconfessional de la religió. En aquest sentit, es van realitzar unes jornades a Barcelona els dies 20 i 21 de juny de 2005, sota el títol *Cultura religiosa a l'escola. Jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*³⁵⁵.

En les ponències i debats d'aquestes jornades, es van posar de manifest alguns elements que haurien d'estar presents en l'establiment dels continguts d'una assignatura de cultura religiosa. Aquests són els següents (Forteza i Gómez Segalà, 2008b):

---

³⁵⁵ El contingut d'aquestes jornades es troba recollit a Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors) (2008) *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos.

a) Religió i història de les religions. Esdevé insuficient l'ensenyament de la història de les religions per transmetre el concepte de religió. En aquest sentit, es pot afirmar com, sense entendre l'aspecte més espiritual de les religions, no es pot transmetre bé què és la religió.

b) Religió i ètica. Ambdues matèries conflueixen en el camp de l'educació en valors.

c) Religió i raó. Un dels possibles àmbits de contradicció i conflicte es produeix, quan hi ha una discrepància entre les normes que necessàriament es transmeten en tota religió i les normes dominants en una societat concreta.

d) Convidar representants religiosos a les aules o realitzar visites a llocs de culte.

D) La línia del Consell d'Europa

La Recomanació 1396 (1999)³⁵⁶ del Consell d'Europa sobre religió i democràcia, va vincular el factor religiós amb l'enriquiment cultural europeu i amb el desenvolupament d'una societat democràtica, subratllant que «la democràcia ha demostrat ser el millor marc per a la llibertat de consciència, l'exercici de la fe i el pluralisme religiós. D'altra banda, la religió mitjançant el seu compromís moral i ètic, els valors que promou, el seu sentit crític i la seva expressió cultural pot ser un valuós complement d'una societat democràtica».

En el si del Consell d'Europa³⁵⁷, arran de les atrocitats de l'11 de setembre de 2001, es va posar de manifest la necessitat de promoure un diàleg intercultural i interreligiós ampli que permetés una major cohesió social.

En l'àmbit educatiu, el punt de partida es pot identificar amb un Informe que el Secretari General va sotmetre al Comitè de Ministres³⁵⁸ en el que es proposa «una actuació per a fomentar un millor enteniment entre les comunitats culturals i religioses mitjançant l'educació escolar sobre la base d'uns principis comuns d'ètica i ciutadania democràtica». Seguidament, en relació a l'objectiu educatiu de capacitar a la ciutadania europea per «emprendre el diàleg

---

³⁵⁶ Adoptada per l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa el 27 de gener de 1999. Documentació disponible a: <http://www.coe.int/T/ES> [Accés: 18.10.2012].

³⁵⁷ Comunicació de la 109 sessió del Comitè de Ministres. Disponible a: http://www.coe.int/T/E/Committee_of_Ministers/Home/General_Information/Sessions/109th_session/ [Accés: 18.10.2012].

³⁵⁸ Informe del Secretari General sobre Terrorisme SG/Inf(2001)35. Informe emès arran dels fets de l'11 de setembre de 2001. Document disponible a: [http://www.coe.int/T/E/Secretary_general/Documents/Information_documents/2001/SGInf\(2001\)35E](http://www.coe.int/T/E/Secretary_general/Documents/Information_documents/2001/SGInf(2001)35E) [Accés: 18.10.2012].

fonamentat en la tolerància i l'enteniment mutus en temes referents a la religió», s'assenyala que aquest objectiu requereix una atenció en tres aspectes: a) coneixement d'altres pràctiques religioses; b) empatia amb les diferents orientacions religioses; i c) joc net en la controvèrsia i en la vida escolar.

Per a la realització d'aquests treballs, en el si de la Divisió de Polítiques d'Educació i la Dimensió Europea de la Direcció d'Educació Escolar, Extraescolar i Superior, Direcció General IV del Consell d'Europa, es considera que el debat no ha d'estar guiat per esdeveniments actuals o tensions socials, sinó per principis educatius (Wimberley, 2003). El punt de partida es troba en el reconeixement, de les moltes maneres en que la religió es relaciona, dins l'àmbit educatiu, amb altres aspectes de la cultura i de la personalitat:

a) L'índole personal i emocional de l'orientació religiosa i la seva relació directa amb la percepció que tenen els infants i els joves de si mateixos.

b) L'essència normativa de la religió sobre les qüestions del bé i del mal, considerant els valors en sentit ampli i com a part integrant d'ella mateixa.

c) L'arrelament de la religió en el patrimoni cultural i, per tant, en la seva transmissió a través de l'ensenyament de la història, la literatura, la música i l'art.

d) L'arrelament, complex, de l'afiliació religiosa en una societat en la que l'infant o l'adolescent, la seva família i l'escola conviuen.

Fruit dels treballs del Consell d'Europa, ha estat la Recomanació 1720 (2005) del Consell d'Europa³⁵⁹ sobre educació i religió. Del contingut de la mateixa, se'n poden destacar els següents aspectes:

a) Un bon coneixement general de les religions, amb independència de l'opció personal pròpia, i el sentit resultant de la tolerància esdevé essencial per a l'exercici d'una ciutadania democràtica (punt 1 de la Recomanació).

b) Encara que les famílies tinguin un «paper suprem» en l'educació i en l'opció d'una educació religiosa, resulta evident com «el coneixement de les religions s'extingeix en moltes famílies». La conseqüència d'aquesta circumstància és la mancança, cada cop més gran, en la joventut, de les eines

---

³⁵⁹ Adoptada per l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa el 4 d'octubre de 2005. Disponible a: <http://www.coe.int/T/ES> [Accés: 18.10.2012].

necessàries per comprendre, tant les societats en els que ells viuen, com les altres amb les que s'enfronten (punt 3).

c) L'educació és essencial per combatre la ignorància, els estereotips i la manca d'entesa de les religions. En aquest sentit, els governs s'han d'esforçar per a garantir la llibertat de consciència i de l'expressió religiosa, per a potenciar l'educació en religions, per a fomentar el diàleg amb i entre religions i per a promoure l'expressió cultural i social de les religions (punt 6).

d) Un component principal de l'educació és formar un esperit crític, en el futur de la ciutadania i, per tant, del diàleg intercultural. L'ensenyament de la història i la filosofia de les religions principals, amb moderació i objectivitat i amb respecte a la Convenció europea dels Drets Humans, permetrà combatre, efectivament, el fanatisme. En la mateixa línia, es considera essencial la comprensió de la història dels conflictes polítics en nom de la religió (punt 7).

e) El coneixement de les religions és «una part incorporada del coneixement de la història de la humanitat i de les civilitzacions». És, doncs, totalment diferent que la creença d'un religió específica i la seva observança (punt 8).

f) El tractament de l'ensenyament de la religió en els sistemes educatius del diferents països europeus és molt diferent (punt 9).

g) No obstant aquesta diferència, una nota comuna en tots els països europeus, és la manca de professorat qualificat per ensenyar de manera comparativa les diferents religions (punt 10).

D'acord amb aquestes consideracions, la Recomanació 1720 (2005) formula les següents recomanacions al Comitè de Ministres (punt 13):

a) Examinar els enfocaments possibles de l'ensenyament escolar de la religió en els nivells primaris i secundaris del sistema educatiu (punt 13.1).

b) Promoure la formació inicial del professorat i el seu perfeccionament en estudis religiosos (punt 13.2).

c) Preveure l'establiment d'un institut d'educació del professorat europeu per al estudi comparatiu de les religions (punt 13.3).

La Recomanació 1720 (2005) recomana, també, al Comitè de Ministres que animi als Governos dels Estats membres per a què assegurin un ensenyament escolar de la religió, en els nivells primaris i secundaris dels seus sistemes educatius, en base als següents principis (punt 14):

a) L'objectiu d'aquesta educació consistiria en que l'alumnat «descobris les religions practicades en els seus propis països i en els països veïns, per a què se n'adonessin que cada persona té el mateix dret de creure que la seva religió és 'la fe verdadera' i que les altres persones no són éssers humans diferents per tenir un religió diferent o per no tenir cap religió en absolut» (punt 14.1).

b) Aquest ensenyament hauria d'abordar, amb una imparcialitat complerta, la història de les religions principals, així com l'opció de no tenir cap religió (punt 14.2).

c) Es cerca proporcionar, a la joventut, els instruments educatius que els permetin estar segurs enfront de les persones partidàries d'una pràctica fanàtica de la religió (punt 14.3).

d) Amb aquest ensenyament, no es tracta d'inculcar una fe concreta, sinó de fer entendre a la joventut, el perquè les religions són les fonts de la fe per a milions de persones (punt 14.4).

e) Els docents que imparteixin l'ensenyament escolar de la religió hauran de tenir una formació específica (punt 14.5).

f) Les autoritats estatals han de vetllar per la formació del professorat i imposar els programes d'acord amb les peculiaritats de cada país i les edats de l'alumnat (punt 14.6).

E) La proposta dels sindicats de docents de religió catòlica

La Federació Estatal de Professors d'Ensenyament Religions (FEPER)³⁶⁰ ha plantejat, des dels treballs de preparació de la LOCE, l'any 2002, una proposta d'ensenyament aconfessional de la religió³⁶¹. Aquesta proposta s'ha reiterat en els treballs de preparació, tant de la LOE, com de la LOMCE.

La indicada proposta pretén la configuració d'una assignatura de ciències de les religions o de fenomenologia de les religions única, obligatòria, comú i avaluable a tots els efectes.

---

³⁶⁰ FEPER engloba la major part del professorat de religió catòlica de l'Estat espanyol. L'any 2002, la Federació d'Ensenyants de Religió de Catalunya (FERC) s'hi trobava vinculada. En el moment present, els dos sindicats catalans de religió -Associació de Mestres de Religió Catòlica (AMRC) i Junts-, també, s'hi troben vinculats.

³⁶¹ Text disponible a: <http://www.feper.org> [Accés: 18.10.2012].

Aquesta assignatura, d'una banda, acabaria amb la discriminació de l'alumnat per raó de les seves creences o manca de les mateixes, i de l'altra, oferiria una informació rigorosa, científica, pedagògica i didàctica sobre les religions.

7.2.7.- L'ensenyament escolar aconfessional de la religió. Ordenacions curriculars

L'ordenació curricular d'un ensenyament aconfessional de la religió -sempre amb caràcter optatiu i de vegades alternatiu a un ensenyament confessional de la religió- s'ha realitzat, tant a l'emparament de la LOGSE, com de la LOCE i de la LOE. Aquesta ordenació curricular ha estat la següent:

a) En el desplegament de la LOGSE, es troba l'Ordre de 3 d'agost de 1995 per la que es regulen les activitats d'estudi alternatives a l'ensenyament de la religió establertes pel Reial Decret 2438/1994, de 16 de desembre³⁶². En desenvolupament d'aquesta ordre, una Resolució de 16 d'agost de 1995 de la Direcció General de Renovació Pedagògica estableix les activitats d'estudi alternatives als ensenyaments de religió, en el relatiu a les activitats de societat, cultura i religió, durant els cursos 3r i 4rt d'Educació secundària obligatòria i 1r de Batxillerat³⁶³.

b) En el desenvolupament de la LOCE, es van articular les tres següents ordenacions curriculars:

- Annex I del Reial Decret 830/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns de l'Educació primària³⁶⁴. Aquest programa es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 115/2004, de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum d'Educació primària³⁶⁵.

- Annex I del Reial Decret 831/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns de l'Educació secundària obligatòria³⁶⁶. Aquest programa es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 116/2004,

---

³⁶² BOE núm. 209, d'1 de setembre de 1995, p. 26813-26814.

³⁶³ BOE núm. 213, de 6 de setembre de 1995, p. 27058.

³⁶⁴ BOE núm. 157, de 2 de juliol de 2003, p. 25443-25466.

³⁶⁵ BOE núm. 33, de 7 de febrer de 2004, p. 5359-5391.

³⁶⁶ BOE núm. 158, de 3 de juliol de 2003, p. 25683-25743.

de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum d'Educació secundària obligatòria³⁶⁷.

- Annex I del Reial Decret 832/2003, de 27 de juny, pel que s'estableixen els ensenyaments comuns del Batxillerat ³⁶⁸. Aquest programa es troba, lleugerament, més concretat en el Reial Decret 117/2004, de 23 de gener, pel que s'estableix el currículum del Batxillerat³⁶⁹.

c) D'acord amb la LOE, es preveu en l'etapa d'Educació secundària obligatòria, com a matèria optativa, per a tot l'alumnat, l'ensenyament d'història i cultura de les religions. Es recull en la disposició addicional segona del Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria. La determinació del currículum d'història i cultura de les religions es troba en l'Annex II de la citada norma. La seva concreció es realitza en l'Ordre ECI/2220/2007, de 12 de juliol, per la que s'estableix el currículum i es regula l'ordenació de l'Educació secundària obligatòria³⁷⁰.

Aquestes tres ordenacions curriculars són molt diferents, ja que responen a contextos i plantejaments, també, diferents. La Resolució de 16 d'agost de 1995 va suposar per primera vegada la regulació d'una assignatura d'ensenyament aconfessional de la religió, que fos, alhora, alternativa a l'ensenyament confessional de la religió, encara que amb caràcter limitat per a dos cursos de l'etapa d'Educació secundària obligatòria i per a un curs de Batxillerat.

L'ordenació curricular en desplegament de la LOCE -que no es va arribar a aplicar, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.4.2- pretenia l'establiment d'una doble via en el tractament de l'ensenyament escolar de la religió. D'una banda, una possibilitat confessional amb quatre currículums. De l'altra, una possibilitat aconfessional per a tot l'alumnat que no opti per a un ensenyament confessional.

Finalment, en desplegament de la LOE ens trobem, per a l'etapa d'Educació Secundària Obligatòria un assignatura aconfessional optativa per a tot l'alumnat, amb independència d'haver escollit l'opció confessional.

---

³⁶⁷ BOE núm. 35, de 10 de febrer de 2004, p. 5712-5791.

³⁶⁸ BOE núm. 159, de 4 de juliol de 2003, p. 26039-26100.

³⁶⁹ BOE núm. 42, de 18 de febrer de 2004, p. 7575-7662.

³⁷⁰ BOE núm. 174, de 21 de juliol de 2007, p. 31680-31828.

Observem, doncs, com amb el plantejament de la LOE, un alumne pot no cursar cap assignatura d'ensenyament de la religió, circumstància que no es produïa amb l'Ordre de 3 d'agost de 1995 que possibilitava un ensenyament, per a tot l'alumnat, com a mínim de tres cursos. La situació és complexa. L'actual panorama de pluralitat religiosa, molt evident en la nostra societat, hauria de trobar un tractament específic en el sistema educatiu.

A) La Resolució de 16 d'agost de 1995: Societat, cultura i religió

En el preàmbul d'aquesta resolució, s'explicita el seu contingut en el tractament de les «manifestacions escrites, plàstiques i musicals de les diferents religions».

Aquest tractament es configurava com les activitats d'estudi alternatives als ensenyaments de la religió durant el tercer i quart curs de l'etapa d'Educació secundària obligatòria, i durant el primer curs de Batxillerat. Aquesta assignatura o matèria rebia el nom de "Societat, cultura i religió" amb els indicadors I, II i III, en funció del curs de que es tracti (article 1 de la Resolució).

Aquestes activitats d'estudi alternatives a l'ensenyament de la religió tenen com a finalitat la de contribuir al desenvolupament dels objectius i capacitats generals de l'etapa corresponent. En aquest sentit, s'especifica que, per a l'etapa d'Educació secundària obligatòria, han de contribuir a l'adquisició i la pràctica d'hàbits de solidaritat i tolerància. I per a l'etapa de Batxillerat, a consolidar la maduresa personal, social i moral que possibiliti a l'alumnat actuar de forma responsable i autònoma (article 2 de la Resolució).

Aquestes activitats s'organitzen com a mòduls de treball. En els dos primers cursos es posa l'èmfasi en els aspectes històrics, literaris i artístics, incloent-hi les obres cinematogràfiques. En el tercer curs -primer de batxillerat- es propicia una reflexió filosòfica entorn del fet religiós i les seves implicacions en la societat i la cultura (articles 3 i 4 de la Resolució).

Els mòduls de treball es detallen en l'Annex de la Resolució. El primer curs recull aspectes històrics de les tres grans religions monoteistes, en referència a les seves manifestacions socials. L'últim mòdul es refereix a «les tres cultures religioses de la Península Ibèrica i a la seva projecció externa».

Els mòduls del segon curs ens mostren aspectes més actuals de la vivència social de les tres tradicions religioses:

1. El Cristianisme a Amèrica.
2. Evolució de les confessions cristianes a Occident.
3. Cristianisme, Il·lustració i Revolucions liberals.
4. Moviments socials, polítics, culturals i religioses en el segle XIX.
5. Cristianisme en el segle XX.
6. Islam contemporani: tradicionalisme, reformisme i revisionisme crític.
7. Judaisme, tradició i modernitat.

Finalment, els mòduls del tercer curs proposen la reflexió filosòfica apuntada:

1. El fet religiós. Formes i manifestacions.
2. Déu i l'home en les religions monoteistes.
3. La raó i la fe (...).
4. Política i religió (...).
5. Societat i religió (...).
6. Ètica i religió (...).
7. El fet religiós en la Constitució espanyola.

Observem, doncs, com l'ordenació curricular, establerta en la Resolució de 16 d'agost de 1995, possibilita un enfocament molt complet del fenomen religiós i de les seves implicacions socials i culturals. Aquesta ordenació podria ser plenament assumible, per a la totalitat de l'alumnat, en quan a ensenyament aconfessional escolar de la religió.

B) La LOCE i l'Àrea de societat, cultura i religió

Els Reials Decrets 830, 831 i 832/2003, de 27 de juny, estableixen, respectivament, els ensenyaments comuns de les etapes d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i de Batxillerat. En l'Annex I de tots aquests decrets es recollia l'ordenació curricular de l'Àrea de societat, cultura i religió.

En els tres annexos, l'ordenació curricular d'aquesta àrea disposa d'una introducció molt similar de la que en destaquen els següents aspectes:

a) L'àrea de societat, cultura i religió consta de dues opcions: confessional i aconfessional. Al formar aquests ensenyaments part de la programació escolar, el conjunt de l'àrea, en el seu doble vessant confessional i

aconfessional, hauria de proporcionar a l'alumnat una formació humanística, tan completa com fos possible i garantir la qualitat formativa.

b) L'expressió religiosa s'ha d'emmarcar en el seu context històric i social i s'ha de dotar d'un sentit d'evolució en el temps, inclosa la dimensió biogràfica dels fundadors de les grans religions.

c) Així mateix, ha d'incloure la dimensió cultural i artística del fet religiós, de manera que el seu coneixement contribueixi, en tot cas, al millor acostament de l'alumnat a les diferents expressions culturals.

d) Finalment, ha de possibilitar l'anàlisi comparada dels continguts i les línies bàsiques de les grans religions vigents avui al món i la seva relació amb un ordre polític garant dels drets fonamentals de les persones.

Després d'aquest plantejament general, es concreta l'Àrea de societat, cultura i religió com opció aconfessional de l'ensenyament escolar de la religió. En la introducció de l'ordenació curricular, en els tres annexos, s'especifiquen els següents aspectes:

a) En relació a l'ensenyament del fet religiós, s'entén aquest com un element de la civilització; i les manifestacions i expressions històriques de les diferents religions, com a fenòmens que han influït, en més o menys grau, en la configuració social i cultural dels pobles i en la seva trajectòria històrica.

b) En conseqüència, es contribueix a la formació humanística de l'alumnat, que completa els coneixements adquirits en altres assignatures.

c) El fet religiós s'emmarca dins de les quatre dimensions següents: la històrica i cultural, la humanística, la científica i la moral.

En relació a l'etapa d'Educació primària, s'estableix, en la introducció de l'ordenació curricular de l'Àrea de societat, cultura i religió, que «l'alumnat d'educació primària, en el seu procés de relació i integració amb l'entorn, descobreix i constata la presència d'elements qualificats de religiosos sobre els quals ha de construir algun tipus de coneixement». Per aquest motiu, es continua especificant com «l'alumnat ha d'adquirir unes dades bàsiques sobre la influència dels sistemes religiosos i morals en el desenvolupament social i cultural dels pobles en que han estat o estan vigents».

En aquesta línia, per al primer cicle d'Educació primària, es plantegen els següents eixos temàtics: les celebracions i els temps sagrats, les imatges, els símbols, els llibres sagrats i l'art religiós.

Per al segon cicle d'Educació primària: el mapa de les religions en el món, els mites i les llegendes religioses de la humanitat i el naixement de les grans religions.

Per al tercer cicle d'Educació primària, es proposa una panoràmica de les diferents religions existents, des de l'antiguitat, fins al moment actual, que ha de servir per presentar, a l'alumnat, les constants del fet religiós en la persona, l'art i la cultura, l'organització social i els fets històrics.

Els objectius de l'etapa, en una societat on conviuen pluralitat de religions s'encaminen, d'una banda, a la identificació dels elements de les mateixes, i de l'altra, al foment d'una convivència des del respecte als altres. D'entre ells, se'n poden destacar els següents:

1. Reconèixer i identificar les referències religioses presents en estructures i comportaments socials, i en les experiències culturals i artístiques més significatives.
2. Descobrir el fet religiós a través de l'estudi de la història de les principals religions.
3. Valorar els sistemes ètics proposats per les diferents religions i les conseqüències que han tingut en la vida de les societats en que han estat o estan vigents.
4. (...) Conèixer algunes manifestacions socials i culturals dels diferents pobles, inspirades en les respostes de la religió.
5. Mantenir una actitud de tolerància i respecte davant les diferències religioses.
6. Analitzar els valors culturals, estètics, socials i ètics presents en les manifestacions de la religió, tant al llarg de la història, com en l'actualitat.
7. Conèixer les creences, els signes i els valors de les religions i la incidència en la història i la societat.
8. Valorar la importància passada i present de la tolerància i la llibertat religioses per a la convivència política pacífica i lliure, així com per al desenvolupament intel·lectual, científic i cultural dels pobles.

En relació a l'etapa d'Educació secundària obligatòria, s'indica, en la introducció de l'ordenació curricular de l'Àrea de societat, cultura i religió, com «en el procés que l'alumnat d'educació secundària desenvolupa quant a les grans qüestions del sentit de la vida, descobreix i constata la religió com a una de les fonts de sentit que la humanitat ha desenvolupat durant la història».

D'acord amb aquest plantejament, el primer curs de l'etapa realitza un recorregut per les religions en la seva història, des de la prehistòria, Mesopotàmia i Egipte, les religions de la tradició indoeuropea com el Budisme i l'Hinduisme, Grècia i Roma, les religions de l'Amèrica precolombina -asteques, maies i inques- i la presència del cristianisme en el continent americà.

En el segon curs de l'etapa, s'analitzen els grans temes del fenomen religiós: la realitat de Déu en les diferents religions i les grans respostes que aquestes han donat a les qüestions sobre el sentit de la vida.

En el tercer curs, es posa un èmfasi especial en les tres religions monoteistes presents en la història de la cultura de la societat espanyola. En aquest sentit, s'analitzen les tres cultures religioses durant l'edat mitjana i la seva situació en la formació de l'Estat modern. Finalment, des d'una perspectiva europea, s'estudien les Guerres de religió, la tolerància per con viure en societat i la separació entre l'Estat i la religió.

En el darrer curs de l'etapa, es presenten els principals debats i reflexions sobre el fet religiós, forjats a Occident des del racionalisme del segle XVII i la Il·lustració del segle XVIII. Seguidament, s'inclou l'anàlisi dels intents totalitaris d'abolir la religió, o de convertir-la, com a l'antiguitat, en una ideologia d'Estat. Finalment, es realitza una perspectiva contemporània de la religió jueva i de la religió islàmica.

Els objectius de l'etapa d'Educació secundària obligatòria s'encaminen, d'una banda, a l'estudi històric de les religions i la seva presència en la nostra societat i, de l'altra, a la resposta religiosa als grans interrogants del sentit de la vida. Entre ells, se'n poden destacar els següents:

1. Enquadrar el naixement i desenvolupament de les religions dins una situació històrica que permeti a l'alumnat situar-les en el context polític, social i cultural en que van sorgir i es van desenvolupar, i relacionar-les amb el desenvolupament dels pobles en les diferents facetes de la seva realitat històrica.
2. Conèixer els fets més significatius de les tres religions que han influït en la història i la cultura d'Espanya i les principals aportacions a l'evolució política, cultural i social del nostre país.
4. Analitzar els factors que subjuguen en el fet religiós, les realitats, les aspiracions o els problemes humans que l'animen, i relacionar els fets religiosos del passat amb les manifestacions actuals de la religió.
5. Valorar les tradicions religioses i el patrimoni sociocultural que han generat.
6. Conèixer i valorar les actituds més significatives que la filosofia o altres manifestacions de la cultura han mantingut sobre la religió, tant durant la història com en l'actualitat.
7. Analitzar els sistemes morals proposats per les diferents religions (...)
8. Analitzar els processos històrics, intel·lectuals, culturals i polítics que han convertit la llibertat de consciència i la llibertat religiosa en el fonament de la civilització occidental.

En relació a l'etapa de Batxillerat, en la introducció de l'ordenació curricular de l'Àrea de societat, cultura i religió s'estableix la connexió entre l'ensenyament de la religió i altres ensenyaments, almenys des de la següent doble perspectiva:

a) La tradició i els continguts de les principals religions s'han plasmat en obres d'un gran valor literari i estètic, circumstància que permet estimular l'interès de l'alumnat per la lectura i per les manifestacions artístiques.

b) La importància a nivell social de la conservació, reconstrucció i coneixement del patrimoni religiós de la humanitat, pels seus valors històrics i artístics, possibilita que les tecnologies de la informació i la comunicació serveixin per a facilitar, a l'alumnat, l'accés a aquest ric patrimoni i el seu coneixement.

L'ensenyament de l'assignatura de societat, cultura i religió en primer curs de batxillerat -únic de l'etapa en que estava previst- aborda l'aprofundiment de les formes i manifestacions del fet religiós, així com les filosofies o doctrines que l'afirmen o el neguen. També, es proposa l'estudi de les relacions de la política, l'ètica i l'Estat amb la religió, així com la presència del fet religiós en la Constitució espanyola de 1978. Tot això des d'una perspectiva que doni resposta a les inquietuds crítiques i analítiques pròpies d'un alumne de batxillerat. També, es dedica un apartat especial als valors cívics i a la comunicació social, tenint present la tolerància i el pluralisme religiós en l'art, la publicitat i els mitjans de comunicació social. Finalment, es planteja la responsabilitat davant d'un món interdependent, posant èmfasi en els conceptes de solidaritat i d'humanitarisme.

Els objectius de l'etapa s'encaminen a la convivència democràtica dins d'una societat amb un pluralisme religiós. Aquests són els quatre següents:

1. Analitzar la relació en les societats obertes i democràtiques entre els valors cívics i els religiosos.
2. Adquirir un judici personal, crític i raonat sobre les formes de resoldre els conflictes en que intervenen interpretacions diverses dels valors cívics.
3. Analitzar les conseqüències de la manipulació totalitària de les consciències, o bé manipulant, o bé destruint les creences religioses, el pluralisme cultural i polític i la llibertat de les consciències.
4. Analitzar el paper de la democràcia, els drets humans i el pluralisme com a fonament de la convivència.

L'ordenació curricular de la LOCE pretén establir un ensenyament escolar aconfessional de la religió que, de fet, podria haver estat assumit perfectament per tot l'alumnat. La seva continuïtat al llarg de les etapes d'Educació primària, d'Educació secundària obligatòria i de Batxillerat permet un tractament, suficientment ampli i complert, de totes les dimensions del fenomen religiós.

No obstant, aquesta ordenació curricular es limita a l'alumnat que no opta per alguna de les possibilitats establertes d'ensenyament confessional. La no complementarietat d'ambdues possibilitats podria comportar un tractament fragmentari del fenomen religiós.

Dins d'aquesta complerta ordenació curricular, un aspecte a criticar podria ser l'excessiu pes en el currículum de les tres religions monoteistes, encara que, en aquest cas, es podria justificar per la seva llarga presència en la història, tant de la societat espanyola, com de la nostra societat catalana.

C) La LOE i la matèria optativa d'Història i cultura de les religions

El disseny de l'ordenació curricular d'aquesta matèria d'Història i cultura de les religions, optativa per a tot l'alumnat de l'etapa d'Educació secundària obligatòria, es troba en l'Annex II del Reial Decret 1631/2006, de 29 de desembre, pel que s'estableixen els ensenyaments mínims corresponents a l'Educació secundària obligatòria.

En l'encapçalament de l'apartat de l'annex dedicat a la matèria d'Història i cultura de les religions, s'apunta el paper fonamental de la religió, tant en la dimensió de desenvolupament personal individual, com en la dimensió de convivència en societat. En aquest sentit, s'indica:

El fenomen religiós ha estat i és una de les dimensions personals de molts homes i dones, alhora que un dels elements fonamentals en la configuració dels grups humans i de les societats en el temps i en el món d'avui.

A més de constituir un conjunt de creences, preceptes i ritus per als fidels que les practiquen, les religions adquireixen una dimensió cultural per la seva influència en el món del pensament i de l'art, per les arrels religioses de moltes estructures, costums i usos socials actuals, així com per influir en els codis de conducta individual i col·lectiva derivats de les seves respectives concepcions de l'home i del món.

Aquesta perspectiva dota el fenomen religiós d'un paper rellevant en el coneixement de les societats al llarg del temps i de la seva pervivència en elements de la cultura present.

Les característiques i finalitats principals d'aquesta ordenació curricular són les següents:

a) El caràcter voluntari de la matèria per a tot l'alumnat d'Educació secundària obligatòria.

b) En aquesta matèria, es concep l'estudi de les creences religioses i, més concretament, de les religions organitzades, com un element de la civilització.

c) Es pretén apropar l'alumnat al coneixement de les principals religions i de les seves manifestacions, en relació amb altres realitats socials i culturals; així com, la comprensió de la influència que cada religió ha tingut en el pensament, la cultura i la vida social en les diferents èpoques i espais.

d) També, es pretén mostrar a l'alumnat el pluralisme ideològic i religiós existent, ressaltant, alhora, la importància de la llibertat de les consciències i la llibertat religiosa com a elements essencials d'un sistema de convivència.

e) En la mateixa línia, es cerca, en l'alumnat, el desenvolupament d'actituds de tolerància cap a les persones amb creences o sense, en el respecte dels drets reconeguts en la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948 i en el marc de la Constitució espanyola de 1978.

D'acord amb aquest plantejament, els objectius del currículum s'encaminen cap al coneixement de les principals religions, cap a la formació d'un pensament crític i cap a la consolidació d'una convivència democràtica. D'entre ells, se'n poden destacar els següents:

1. Conèixer el fet religiós en les seves diferents manifestacions i identificar els trets bàsics de les grans religions com a forma d'ajudar a identificar i comprendre la pluralitat religiosa que hi ha a la societat actual.

2. Reconèixer el dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió, manifestant actituds de respecte i tolerància cap a les creences o no creences de les persones i de rebuig cap a les situacions d'injustícia i fanatisme, així com qualsevol discriminació basada en les creences.

4. Valorar les manifestacions culturals i artístiques i les tradicions religioses com a part del patrimoni cultural dels pobles (...).

5. Elaborar un judici raonat sobre les empremtes que el fet religiós ha deixat a la societat i la cultura.

6. Adquirir un pensament crític, desenvolupar un criteri propi i habilitats per defensar les seves posicions, a través de l'argumentació documentada i raonada, així com valorar les raons i els arguments dels altres.

Els continguts curriculars s'estructuren al voltant de dos grans eixos. El primer compren els tres primers cursos de l'etapa d'Educació secundària obligatòria i el segon el quart curs.

En els tres primers cursos es parteix de la diversitat de respostes davant el fet religiós i del marc espacial i quantitatiu en la distribució de les religions en el món actual. El nucli fonamental, el constitueixen la caracterització de les principals religions i el reflex d'aquestes en les manifestacions artístiques i en la manera de vida. El detall d'aquests continguts és el següent:

La diversitat de creences: les religions en el món actual.

Les primeres manifestacions religioses. El pensament animista i la seva pervivència. Els mites com a explicació de la realitat. Politeisme. Vida després de la mort.

Les religions monoteistes:

Judaisme. El poble d'Israel i la religió jueva. La Bíblia i altres llibres sagrats. Els rituals en la vida de les persones jueves. El calendari i les festes. Espais i símbols religiosos. La situació actual del judaisme.

Cristianisme. La figura de Jesús. Dogmes i creences. L'antic Testament i el nou. Organització de l'església cristiana. Els rituals en la vida de les persones cristianes. Espais sagrats i símbols religiosos. El calendari i les festes. Evolució en el temps: ortodoxos, catòlics i protestants. El cristianisme en l'actualitat.

Islam. La figura de Mahoma. Els cinc pilars de l'Islam. L'Alcorà i la Llei islàmica. El calendari i les festes. Espais sagrats. Expansió i evolució de l'Islam. L'Islam en el món actual.

Les religions orientals: hinduisme i budisme.

La diversitat de respostes davant el fet religiós: persones religioses, persones atees, persones agnòstiques.

Influència de la religió en les manifestacions artístiques i en la vida quotidiana.

En el quart curs s'aborda l'estudi de les religions des d'una anàlisi que ajudi a la comprensió de la influència que han tingut i tenen en la vida social, la interrelació entre les idees religioses i el pensament científic i filosòfic, la posició de la religió en la justificació o el rebuig a l'ordre social establert i les seves relacions amb el poder en diferents moments històrics i a l'actualitat. El detall d'aquests continguts és el següent:

Les religions i la societat: influència en l'organització social, en els costums i en els ritus socials.

Les religions i el poder polític. Estats teocràtics i laics. Tensions i conflictes d'arrel religiosa.

Les religions i el pensament científic i filosòfic. Interrelacions entre tots dos àmbits. Coincidències i diferències en la interpretació del món.

La diversitat religiosa, factor de pluralitat en les societats actuals: religions, nous moviments religiosos i creences parareligioses. Convivència plural, tolerància i judici crític.

La religió i els drets humans. Les creences religioses en el marc de la Constitució espanyola.

La novetat d'aquesta ordenació curricular és la possibilitat de ser cursada per a tot l'alumnat, amb independència tant de les seves creences o conviccions religioses o manca de les mateixes, com del seguiment o no de l'opció confessional de l'ensenyament escolar de la religió.

Els continguts d'aquesta ordenació curricular són molt complets, abastant, tant la identificació de les principals religions, com la seva presència i influència en els diferents àmbits de la nostra societat.

Relacionant els continguts amb els objectius de l'ordenació curricular, es pot trobar a faltar, en els primers, un tractament específic de la relació entre les llibertats de pensament, de consciència i de religió, d'acord amb l'objectiu número 2. No obstant, és cert que aquest temes es poden incloure en l'epígraf dels continguts de quart curs relatiu a les religions i el poder polític. Aquests temes, també, són fronterers amb la matèria d'educació per la ciutadania.

Finalment, ressaltar la contradicció entre la manca d'obligatorietat, per a l'alumnat, d'un ensenyament aconfessional escolar de la religió, i per tant respectuós amb totes les conviccions i creences, i la possibilitat d'adquirir un coneixement ampli sobre el fenomen religiós i les principals tradicions religioses presents en la nostra societat, així com de contribuir, amb el mateix, a la formació d'una consciència crítica.

7.2.8.- El tractament de la diversitat religiosa als llibres de text

El tractament escolar de la diversitat religiosa als llibres de text, en el nostre entorn social, posa un accent especial en la perspectiva cristiana, des de la que s'aborda el tractament d'aquesta diversitat.

Aquesta és una de les conclusions que es pot extreure de l'estudi *Les tradicions religioses en els llibres de text. Recomanacions per a editors i educadors*, elaborat pel Centre UNESCO de Catalunya i l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós³⁷¹.

Aquest estudi ha consistit en una anàlisi dels llibres de religió catòlica de l'etapa d'Educació Secundària Obligatòria que mostren atenció per la diversitat religiosa. El treball ha tingut en compte el tractament de les diferents tradicions religioses amb la voluntat de descriure quina informació es dona sobre la diversitat religiosa i valorar-ne la certesa, l'adequació i la terminologia, el tractament dels símbols religiosos i el respecte a la no discriminació.

Els resultats d'aquest estudi posen de manifest les següents qüestions (Centre UNESCO de Catalunya i Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós, 2010: 6):

a) S'han trobat mancances importants en el coneixement dels autors sobre les diverses tradicions religioses. En aquest sentit, s'indica que «s'han utilitzat molt poc les fonts pròpies de les tradicions, i, en canvi, s'ha recorregut de manera molt poc crítica als mitjans de comunicació, al cinema, etc.».

b) «La poca o nul·la consideració de la diversitat interna de les tradicions». Conseqüència directa d'aquesta circumstància són, entre d'altres, continguts amb informacions parcials i errònies, generalitzacions, estereotips i falta de rigor en les presentacions i en l'ús dels textos i les imatges.

c) En el tractament de la diversitat religiosa, les afirmacions clarament discriminatòries són comptades. No obstant, es posa de manifest com «el to general de les presentacions ha estat clarament desequilibrat pel que fa al valor que es dona a les diverses tradicions i, sobretot, a l'espai que se'ls dedica i a l'ús que es fa de les fonts».

d) Es posa de manifest la «necessitat urgent de dotar, tant les editorials, com el professorat, de recursos per accedir a informació rigorosa sobre les tradicions religioses, que permeti fer-ne un tractament a l'aula des de la paritat proporcional i la no discriminació». En aquest sentit, s'aconsella comptar amb experts de les diferents tradicions religioses que assessorin en els processos

---

³⁷¹ Centre UNESCO de Catalunya i Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (2010) *Les tradicions religioses en els llibres de text. Recomanacions per a editors i educadors*. Disponible a: <http://www.unescocat.org/ca/recursos/publicacions/les-tradicions-religioses-en-els-llibres-de-text> [Accés: 18.10.2012].

de creació i desenvolupament, tant dels currículums, com de tots els materials educatius.

Una qüestió molt relacionada amb el tractament de la diversitat religiosa és la pràctica inexistència de materials didàctics per a les Entitats religioses que, juntament amb la catòlica, es troben presents en el sistema educatiu de l'Estat espanyol.

En aquest sentit, durant l'any 2009, la Fundación Pluralismo y Convivencia -que depèn del Govern de l'Estat espanyol, mitjançant el Ministeri de Justícia- va presentar juntament amb l'Editorial Akal i, d'una banda, amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, i, de l'altra, amb la Comissió Islàmica d'Espanya, uns projectes per a l'elaboració d'una col·lecció de llibres de text per a l'ensenyament de la religió evangèlica -*Crecer con la Biblia*- i d'una col·lecció de llibres de text per a l'ensenyament de la religió islàmica -*Descubrir el Islam*-. Aquests materials ja han estat publicats i s'han pogut utilitzar, de manera gradual, des del curs 2009/2010, contribuint d'aquesta manera a pal·liar un dèficit molt evident per a un adequat ensenyament escolar -en aquest cas confessional- de la religió³⁷².

7.2.9.- El no ensenyament escolar de la religió

Els postulats característics del laïcisme -de separació entre l'Església i l'Estat, i de neutralitat religiosa i independència del poder civil- possibiliten, dins del sistema educatiu, una escola pública i laica, recuperant la tradició ja impulsada durant la Segona República.

En aquesta línia, Gómez Llorente (2005b: 47) apunta com l'escola de tots -l'escola pública- sols pot ser neutra o laica en matèria religiosa. En aquest plantejament, l'ensenyament de la religió com a creença determinada -en el sentit de religió confessional- quedaria en l'àmbit de la família i dels establiments erigits per les Esglésies.

Martín Martínez³⁷³ afegeix com la religió planteja conflictes en l'espai públic i en l'escola pública. En aquest sentit el laïcisme, des del respecte,

---

³⁷² Informacions publicades a la pàgina web de la *Fundación Pluralismo y Convivencia*, durant el mes de juliol de 2009. Disponibles a: <http://www.pluralismoyconvivencia.es/> [Accés: 18.10.2012].

³⁷³ Ponència sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

comporta la transmissió dels valors religiosos des de l'esfera vivencial de la família. En el sistema educatiu, s'inclouria un ensenyament del fet religiós de caràcter asèptic, sense necessitat d'espais propis.

En la mateixa línia, ens trobem amb el Manifest signat a Barcelona, el 13 d'octubre de 2003, per la Lliga per la laïcitat³⁷⁴. En el citat manifest, entre d'altres aspectes, es recull el següent:

La religió ha de ser exclosa de l'escola. L'àmbit de coneixement del fet religiós -que la cultura laica, òbviament, no tan sols defensa i respecta, sinó que garanteix- és el de les ciències socials i la història de la cultura, i s'ha d'impartir en aquestes àrees pel professorat respectiu. La formació religiosa que es desitgi obtenir no ha d'afectar, de cap manera, ni l'espai públic ni els seus recursos. S'ha d'entendre com un assumpte que pertany a l'estricta esfera privada dels individus i a la relació que aquests vulguin mantenir amb les seves respectives comunitats de creença.

Amb anterioritat, el mes d'octubre de 2002, la Plataforma en favor d'una societat laica³⁷⁵ va elaborar un manifest on es proposa la denúncia dels Acords subscrits entre la Santa Seu i l'Estat espanyol, amb la finalitat que l'assignatura de religió confessional no s'impartís a l'escola pública. El text dels compromisos del manifest és el següent:

---

³⁷⁴ Text disponible a: <http://www.laicitat.org> [Accés: 22.11.11]. Van signar el citat manifest:

- Unió General de Treballadors.
- Federació de Moviments de Renovació Pedagògica.
- Comissió Obrera Nacional de Catalunya.
- Federació de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya.
- Unió Sindical de Treballadors de l'Ensenyament de Catalunya.
- Gran Logia de Catalunya i Balears.
- Gran Orient de Catalunya.
- Ateus de Catalunya.
- Confederació General del Treball (CGT).
- Moviment Laic i Progressista, format per Esplais Catalans, Escola Lliure El Sol, Casals de Joves de Catalunya, Acció Escolta de Catalunya, Cooperativa Entorn, Fundació Terra i Fundació Ferrer i Guàrdia.

³⁷⁵ Plataforma presentada a Madrid el dia 23 d'octubre de 2002. Text del manifest disponible a: <http://www.intersindical.org/stepv/ensenya/religion1.htm> [Accés: 22.11.11]. Van elaborar i signar aquest manifest:

- Fundació CIVÉS.
- Confederació Espanyola d'Associacions de Pares i Mares d'alumnes (CEAPA).
- Moviment per la pau, el desarmament i la llibertat (MPDL).
- Confederació de Sindicats de Treballadors i Treballadores de l'ensenyament (STES).
- Pau i Cooperació.
- Col·lectiu Lorenzo Luzuriaga.
- Federació de Dones Progressistes.
- Unió d'associacions familiars (UNAF).
- Federació de Gais i Lesbianes.
- Federació de Treballadors de l'Ensenyament de la Unió General de Treballadors (FETE-UGT).
- Federació d'Ensenyament de Comissions Obreres (FE-CC.OO).
- Federació de Dones separades i divorciades.
- Moviments de Renovació Pedagògica - Federació de Madrid.
- Grupo Interdisciplinari sobre Drogues (GID).
- Fundació Fernando de los Ríos.
- Centre de Documentació i Estudis Moisés de León.
- Societat canària per al progrés de l'educació Francisco Giner de los Ríos.
- Comissió espanyola d'ajuda al refugiat (CEAR).
- Institut d'Estudis Polítics per a Amèrica Llatina i Àfrica (IEPALA).

1. Denunciar els acords subscrits entre l'Estat Espanyol i el Vaticà (3 de gener de 1979) per aconseguir la seva substitució per acords de cooperació amb l'Església Catòlica i les restants confessions en condicions d'igualtat.
2. Garantir legalment i aplicar l'aconfessionalitat de l'Estat.
3. Exigir que l'assignatura de religió confessional surti de l'Escola Pública i reivindicar una Educació ètica-cívica comuna i obligatòria per a tots els alumnes.

En relació a aquest plantejament, Mayoral³⁷⁶ reflexiona sobre el respecte a la llibertat de consciència en totes les seves accepcions, fins i tot la religiosa. En aquest sentit, es pot afirmar com a l'Estat espanyol «existeix llibertat de consciència, religió i culte, però no igualtat de llibertat de consciència, religió i culte». La religió esdevé important, des de la perspectiva personal, perquè deriva del que es vol en consciència.

El problema sorgeix de la desigualtat de tracte de la presència de les diferents Entitats religioses dins del sistema educatiu. «L'ensenyament escolar de la religió és molt discriminatori» perquè afavoreix a una Entitat determinada. Aquest plantejament, per raons d'igualtat, esdevé incompatible amb la presència de la religió com assignatura o matèria dins dels plans d'estudis.

L'ensenyament escolar confessional de la religió es converteix així en una «ficció jurídica» que genera una situació d'absoluta desigualtat. Aquesta situació hauria de replantejar l'ensenyament escolar de la religió i la pròpia presència de la religió en l'espai públic, amb la finalitat d'evitar tractaments discriminatoris.

El problema principal d'aquest plantejament deriva de la voluntat de presència de les Entitats religioses en els centres docents públics. La possibilitat de substitució de l'ensenyament religiós escolar confessional, per l'ensenyament d'una cultura religiosa o d'un ensenyament aconfessional, no és volguda per les jerarquies de les Entitats religioses que tenen garantida la seva presència dins del sistema educatiu.

7.3.- Discussions entorn del currículum. L'educació per la ciutadania

La importància de la formació ètica en l'àmbit europeu es troba recollida en la Recomanació (2002) 12 del Comitè de Ministres dels Estats membres

---

³⁷⁶ Ponència sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

relativa a l'educació per a la ciutadania democràtica ³⁷⁷. En aquesta Recomanació s'afirma, en el seu primer punt, el caràcter essencial de l'educació per a la ciutadania democràtica. Seguidament, en el seu segon punt, es declara com «l'educació per a la ciutadania democràtica comprèn tota activitat educativa, formal, no formal o informal, que permet a la persona actuar, al llarg de tota la seva vida, com un ciutadà actiu i responsable, respectuós dels drets dels demés», i com «l'educació per la ciutadania democràtica és un factor de cohesió social».

En el punt tercer, es recomana als Governos dels Estats membres, entre altres aspectes, «que facin de l'educació per la ciutadania democràtica un objectiu prioritari de les seves polítiques i reformes educatives» i «que en les seves reformes educatives actuals o futures tinguin presents els principis enunciats en l'annex de la present recomanació».

La LOE preveu, com a àrea específica de l'etapa d'Educació primària, l'educació per a la ciutadania i els drets humans (article 18). En l'etapa d'Educació secundària, es preveu com a obligatòria per a tot l'alumnat, almenys en un dels tres primers cursos, la matèria d'educació per a la ciutadania i els drets humans (article 24). També es preveu com a obligatòria en el quart curs la matèria d'educació ètica i cívica (article 25). Finalment, en relació al batxillerat, es preveu com a comuna per a totes les modalitats del batxillerat la matèria de filosofia i ciutadania (article 34).

El canvi de govern espanyol, després de les eleccions de novembre de 2011, ha comportat, amb l'aprovació de la LOMCE, la supressió de les àrees i matèries relatives a l'educació per la ciutadania. Aquestes encara tenen assegurada la seva continuïtat de forma parcial, a mesura que es vagi desplegant la modificació normativa, durant els cursos 2014/2015 i 2015/2016.

Llamazares (2009: 15) comenta la «doble mala sort» del plantejament de l'assignatura o matèria d'educació per a la ciutadania. D'una banda, es va convertir en «arma del debat electoral en el que es confon el blanc i el negre i qualsevol argument, fins i tot el més absurd i mancat de rigor, serveix per llançar-lo contra els que sostenen posicions diferents». D'altra banda, és un

---

³⁷⁷ Adoptada pel Comitè de Ministres el 16 d'octubre de 2002 en la 812a reunió dels representants dels Ministres. Disponible a: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/By_Country/Spain/2002_38_Rec2002_12_Es.PDF [Accés: 18.10.2012].

punt d'enconament en el debat permanent, entorn de l'educació, entre els Poders públics i l'Església Catòlica.

Els principals arguments per oposar-se al plantejament de la LOE utilitzats, tant pel principal partit de l'oposició en aquell moment -Partit popular-, com per l'Església catòlica, poden sintetitzar-se de la següent manera:

- a) Introducció en el sistema educatiu de l'adoctrinament ideològic oficial.
- b) S'atempta contra la llibertat de consciència.
- c) L'Estat envaeix el camp de la moral, que li és aliè.
- d) Suposa una agressió contra l'ensenyament de la religió a l'escola, conculcant el dret de les famílies a elegir la formació religiosa i moral per als seus fills i filles.

L'oposició de la Conferència Episcopal Espanyola a l'assignatura o matèria d'educació per la ciutadania ha estat molt dura (Jares, 2007 i Llamazares, 2009). Aquesta oposició es troba recollida, principalment, en els següents documents:

a) La declaració del Comitè executiu de la Conferència Episcopal Espanyola de 31 de març de 2005 sobre l'Avantprojecte de Llei orgànica d'Educació³⁷⁸. En el seu punt número 5 s'indica:

Observem amb preocupació la creació de la nova assignatura anomenada educació per la ciutadania. La finalitat d'aquesta matèria i la seva obligatorietat apunten a una formació moral que impartirà l'Estat al marge de la lliure elecció de les famílies i que, per tant, vulneraria el dret que garanteix a aquestes la Constitució espanyola en el seu article 27.3. És igualment molt provable que la imposició per part de l'Estat d'una determinada formació moral a tots els ciutadans i a tots els centres educatius contradigui la llibertat ideològica i religiosa que consagra l'article 16.1 de la Constitució.

b) La nota del Comitè executiu de la Conferència Episcopal Espanyola de 15 de desembre de 2005 sobre la greu preocupació per la LOE esmenada³⁷⁹. En el seu punt número 2 s'indica:

La nova assignatura anomenada educació per la ciutadania segueix sent obligatòria per a tots els centres i tots els alumnes. Però com no s'aclareixen de manera precisa quines són la seva finalitat i els seus continguts, persisteix la possibilitat de que l'Estat imposi a tots per aquest mitjà, una formació moral al marge de les famílies i dels centres, amb el que es vulneraria el dret a la lliure elecció en aquest camp (Constitució

---

³⁷⁸ Comité ejecutivo de la Conferencia Episcopal Española (2005b) *Sobre el Anteproyecto de la Ley Orgánica de Educación*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LeyEducacion.html> [Accés: 03.12.2012].

³⁷⁹ Comité ejecutivo de la Conferencia Episcopal Española (2005a): *Nota sobre la grave preocupación por la LOE enmendada*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LOE.htm> [Accés: 03.12.2012].

espanyola, article 27.1) i també el de llibertat ideològica i religiosa (Constitució espanyola, article 16.1). Ha de quedar clar que aquesta assignatura no es convertirà, per exemple en un mitjà d'introducció obligatòria en la 'ideologia del gènere', a la que el text esmenat de la LOE es refereix en l'exposició de motius.

c) La declaració de la Comissió permanent de la Conferència Episcopal Espanyola de 20 de juny de 2007 sobre la LOE³⁸⁰. En els seus punts 11, 12 i 13 es distingeix una línia més dura en les crítiques.

Punt número 11:

La LOE ha introduït en el sistema educatiu espanyol una nova assignatura obligatòria, coneguda com 'Educació per la ciutadania', l'objectiu de la qual, tal com resulta articulada en els Reials decrets, és la formació de la consciència moral dels alumnes. La publicació de les corresponents disposicions de les Comunitats autònomes i d'alguns manuals de la matèria han vingut a confirmar que aquest és l'objectiu de la nova assignatura (...). L'Estat no pot suplantar la societat com educadora de la consciència moral (...). Amb la introducció de 'l'Educació per la ciutadania' de la LOE -tal com està plantejada en els Reials decrets- l'Estat s'arroga un paper d'educador moral que no és propi d'un Estat democràtic de Dret. Parlem d'aquesta 'Educació per la ciutadania'. Una altra diferent que no hagués envaït el camp de la formació de la consciència i s'hagués atès, per exemple, a l'explicació de l'ordenament constitucional i de les declaracions universals dels drets humans, hagués estat acceptable i fins i tot, pot ser, desitjable.

Punt número 12:

Les disposicions de la LOE i dels seus desenvolupaments sobre 'Educació per la ciutadania' han originat una creixent i comprensible preocupació en les famílies dels alumnes. També han originat dificultats en els centres educatius. D'una banda, els centres catòlics o inspirats en la doctrina catòlica es veurien obligats per la Llei a introduir en la seva programació una assignatura que no resulta coherent amb el seu ideari, ja que -segons l'actual currículum- no és conforme amb la Doctrina social de l'Església, tant pel seu caràcter de formació estatal de les consciències com pels seus continguts. D'altra banda, els centres educatius de l'Estat, partint de la seva obligada neutralitat ideològica, imposaran als que han optat per la religió i moral catòliques una altra formació moral no escollida per ells, sense que aquests puguin gaudir de la protecció que el caràcter propi atorga als que estudien en centres d'iniciativa social catòlica. En els centre estatals estudien els fills de famílies catòliques. En qualsevol cas, tots els alumnes, catòlics o no, queden afectats en els seus drets, ja que a ningú se li pot imposar una formació moral no escollida per ell o per la seva família: 'ni una suposadament majoritària, ni la catòlica, ni cap altra'.

---

³⁸⁰ Comisión permanente de la Conferencia Episcopal Española (2007): *Declaración sobre la LOE*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LOE2007b.html> [Accés: 03.12. 2012].

Punt número 13:

En aquesta situació, s'han plantejat molts dubtes de la manera de respondre a aquest desafiament (...). Hem exhortat a tots a actuar de manera responsable i compromesa davant d'una assignatura inacceptable tant en la forma com en el fons. Els mitjans concrets d'actuació de que disposen les famílies i els centres educatius són diversos (...). Desitgem, en canvi, recordar que la gravetat de la situació no permet postures passives ni acomodades. Es pot recórrer a tots els mitjans legítims per a defensar la llibertat de consciència i d'ensenyament, que són les que estan en joc. Les famílies faran ús d'uns mitjans i els centres d'uns altres (...) Quan es troba en qüestió un dret tan fonamental, com el de la llibertat de consciència i ensenyament, tots -i els catòlics en particular- hem de mostrar-nos units en la seva defensa.

d) La nota de la Comissió permanent de la Conferència Episcopal Espanyola de 30 de gener de 2008 orientativa del vot dels catòlics en les eleccions de 9 de març de 2008³⁸¹. En ella es fa referència a «l'impacte negatiu que la impartició de la nova assignatura pot tenir en l'ensenyament religiós catòlic en les escoles».

En relació a aquesta oposició de la jerarquia catòlica, Tamayo³⁸² ens parla de dues postures coordinades de l'episcopat espanyol. D'una banda, convidar les famílies a objectar. De l'altra, en paraules de Mons. Martínez Camino, aplicar el Catecisme de l'Església catòlica en l'assignatura o matèria d'educació per la ciutadania³⁸³, amb el que s'aconseguiria unes hores més de religió catòlica, a més de manera obligatòria per a tot l'alumnat.

La complexa situació creada va comportar reaccions insòlites en alguns governs de Comunitats autònomes governades pel Partit Popular. Així a Madrid, des del govern s'animava a les famílies a objectar de l'assignatura d'Educació per la ciutadania, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.5.3. El Govern de la Comunitat valenciana, per la seva banda, establia impartir l'assignatura en llengua anglesa, a més de reconèixer la possibilitat de l'objecció de consciència. Ambdues circumstàncies es contemplaven en l'Ordre de 10 de juny de 2008 de la Conselleria d'Educació de la Generalitat valenciana per la

---

³⁸¹ Comisión permanente de la Conferencia Episcopal Española (2008): *Nota orientativa del voto de los católicos en las elecciones de 9 de marzo de 2008*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/elecciones2008.html> [Accés: 03. 12. 2012].

³⁸² Coordinació de ponències sobre "Propostes de l'ensenyament de la religió a l'escola" dins el *VII Encuentro de religiones. La educación religiosa en una sociedad pluralista*, celebrat a Madrid, el dia 27 de març de 2010.

³⁸³ Notícia publicada pel Servei de Notícies Datum, en data 5 d'octubre de 2007. Disponible a: <http://www.datum.org.ar/noticias006.html> [Accés: 30.09.2010].

que s'estableixen formes d'organització pedagògica per a impartir la matèria d'Educació per la ciutadania³⁸⁴.

El Tribunal Superior de Justícia de València, en dues sentències³⁸⁵ de data 24 de juliol de 2009, relatius a recursos presentats contra l'ordre indicada, resolva la nul·litat dels articles que establien impartir l'assignatura en anglès i dels que contemplaven l'objecció de consciència.

El clima enrarit que ha envoltat la introducció de l'assignatura d'Educació per la ciutadania en els plans d'estudi també s'ha reflectit en els llibres de text. Jares (2008) en un estudi analitza els primers llibres de text de l'assignatura publicats per a de tercer d'ESO per al curs escolar 2007/2008³⁸⁶. Les conclusions finals d'aquest informe són les següents:

a) Gran disparitat en els continguts que presenten els llibres de text en funció de la seva orientació ideològica, arribant en alguns casos a alterar substancialment els continguts i valors de l'assignatura.

b) En alguns llibres es detecta l'absència d'un marc conceptual que serveixi de guia per a estructurar la matèria.

c) La majoria de llibres contenen errors conceptuals greus, que deformen determinats conceptes i fets socials.

d) És especialment greu, el cas d'adoctrinament del llibre d'Editorial Casals. La valoració global d'aquest llibre és molt deficient amb un fort reflex de la ideologia catòlica.

e) Dels set llibres examinats, sols tres tindrien el vistiplau de l'indicat anàlisi. Per ordre de puntuació, són els de: Pearson-Alhambra, SM i Laberinto. La circumstància, de que menys de la meitat dels llibres compleixin criteris de rigor, coherència i informació fonamentada, esdevé una alerta per als i les docents.

f) Alguns llibres de text reproduïxen conceptes i valors contraris als objectius i continguts de l'assignatura, contribuint així a desvirtuar-la.

Com ja s'ha indicat, el canvi de govern espanyol, després de les eleccions de 20 de novembre de 2011, va comportar la prioritat de modificar l'ensenyament de les àrees i matèries d'educació per la ciutadania. Entre els

---

³⁸⁴ Diari oficial de la Comunitat valenciana núm. 5782, d'11 de juny de 2008.

³⁸⁵ Sentències del Tribunal de Justícia de la Comunitat valenciana n.ºs. 4466 i 4467/2009.

³⁸⁶ Concretament analitza els llibres de text de set editorials, per a tercer d'ESO, per al curs 2007/2008: Anaya, Casals, Editex, Laberinto, Octaedro, Pearson-Alhambra i SM.

primers temes del nou Ministre d'Educació hi figura un canvi de nom i de continguts de l'assignatura³⁸⁷.

El segon esborrany de l'avantprojecte de la LOMCE³⁸⁸, del dia 4 de desembre de 2012, contempla la seva supressió. Casualment, uns dies després, el 13 de desembre de 2012, es coneix que el Tribunal Suprem dicta una sentència, on rebutja, un cop més, l'objecció de consciència a l'assignatura d'educació per la ciutadania.

La polèmica que ha envoltat la introducció d'aquesta assignatura ha comportat l'absurditat d'uns 55.000 alumnes objectors i objectores; d'uns 2.300 procediments judicials iniciats dins l'Estat espanyol i d'unes 400 demandes davant del Tribunal Europeu de Drets Humans³⁸⁹.

Davant un panorama tant complex, és comprensible que el professorat es senti desbordat. Gómez Llorente (2009: 80), en aquest sentit, apunta com «resulta gairebé irresponsable la postura de les administracions públiques que han posat en marxa aquesta nova assignatura sense haver realitzat un ampli pla de formació del professorat». En el context present, hem de ser conscients del caràcter complex d'educar per a un exercici responsable de la llibertat personal; així com la necessitat d'adoptar un postura neutral i sense adoctrinaments, en temes que no són pacífics a nivell social. I més quan la introducció de l'assignatura ha generat una polèmica considerable.

Des d'un punt de vista abstracte, el camp i la possibilitat de l'Educació per a la ciutadania està molt clar. Llamazares (2009) realitza una distinció entre moral pública i moral privada, d'acord amb la jurisprudència del Tribunal Suprem³⁹⁰. Aquesta distinció pretén separar de manera molt precisa l'àmbit de l'educació per la ciutadania i l'àmbit de l'ensenyament religiós. Els punts en que es sintetitza són els següents:

a) L'article 27.2 de la Constitució espanyola es refereix, tant al contingut, com a l'objectiu de l'educació per la ciutadania; i admet una lectura en clau

---

³⁸⁷ Compareixença del Ministre d'Educació, Cultura i Esports, al Congrés dels diputats, en data 31 de gener de 2012. Disponible a: <http://www.educacion.gob.es/horizontales/prensa/discursos/2012/01/20120131-comparecencia-edu-dep-congreso.html> [Accés: 26.01.2013].

³⁸⁸ Disponible a: <http://www.educacion.gob.es/> [Accés: 05.12.2012].

³⁸⁹ Notícia publicada a l'edició digital del diari ABC, en data 1 de febrer de 2012. Disponible a: <http://www.abc.es> [Accés: 26.01.2013].

³⁹⁰ Sentència del Tribunal Suprem (STS) de 31 de gener de 1997, fonament jurídic número 2, i STS d'1 d'abril de 1998, fonament jurídic número 2. Ambdues sentències són relatives a la aplicabilitat dels continguts de l'Ordre de 3 d'agost de 1995 per la que es regulen les activitats d'estudi alternatives a l'ensenyament de la religió establertes pel Reial Decret 2438/1994, de 16 de desembre. Sentències disponibles a: <http://www.poderjudicial.es/search/index.jsp> . [Accés: 03. 12. 2012].

ètica -ètica política, ètica social, ètica cultural i ètica econòmica-, en correspondència amb els quatre àmbits, en que ha de tenir lloc la integració per a què la ciutadania sigui real i no merament formal.

b) S'ha de distingir entre moral en sentit cívic o aconfessional i moral religiosa o altres morals específiques, dins el possible contingut de l'educació. La primera és la moral pública, que es pot definir com el mínim comú ètic d'una societat, acollida per l'ordenament jurídic. La moral pública s'identifica amb les normes morals derivades dels valors constitucionals, de la dignitat de la persona, dels valors superiors del nostre ordenament jurídic i dels principis democràtics de convivència. La moral privada s'identifica amb els valors diferencials del dret a la diferència, i amb el respecte a la mateixa.

c) La moral cívica o pública, com a conjunt normatiu i com a contingut de l'educació és obligatòria per a tothom. Les morals específiques són enterament lliures, d'acord amb les pròpies conviccions. En base a aquests plantejaments, l'educació per la ciutadania i l'ensenyament de la religió no poden configurar-se com assignatures alternatives o excloents.

d) L'ordenament jurídic no pot imposar com a obligatòria cap moral específica, per molt majoritari que sigui el percentatge de la ciutadania que comparteixi una moral específica.

e) Les morals particulars no poden ser contradictòries amb la moral pública. Si ho fossin, serien anticonstitucionals i, per tant, inadmissibles en el marc del sistema educatiu dissenyat per la mateixa Constitució.

f) Les morals particulars -privades, religioses o laiques- són complementàries de la moral pública.

7.4.- Conclusions

Després de l'anàlisi del debat curricular, es poden apuntar les següents conclusions:

a) La majoria d'argumentacions d'aquest debat són més d'índole ideològic que pedagògic.

b) El centre del debat no és, tant l'interès de l'alumnat, com la defensa dels drets i llibertats establerts en la Constitució espanyola i en els Tractats internacionals, o la defensa d'un determinat model d'organització social.

c) Possibilitat de compatibilitzar l'ensenyament escolar de la religió amb l'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania.

d) Possibilitat de compatibilitzar l'ensenyament escolar confessional de la religió amb l'ensenyament aconfessional de la mateixa.

e) Importància, per a l'alumnat, de rebre una formació aconfessional sobre la cultura religiosa, el fenomen religiós i l'àmbit de la transcendència; així com una formació sobre l'àmbit de la llibertat de consciència, que inclou la llibertat religiosa.

f) Importància d'aquesta formació religiosa aconfessional per viure en societats cada cop més complexes amb una forta presència del pluralisme religiós.

g) Valoració molt positiva de les diferents propostes d'una educació religiosa aconfessional. En el mateix sentit, valoració també positiva -en el seu context històric i social- de les tres regulacions de la mateixa. Totes tres tenen aspectes positius dignes de ser tinguts en compte.

h) Les persones vinculades a la docència de les diferents Entitats religioses coincideixen en la importància de l'ensenyament de la religió, i en gran nombre, es mostren partidàries d'un ensenyament aconfessional.

i) No obstant, en el si de les Entitats religioses que tenen accés al sistema educatiu, l'opinió de les corresponents jerarquies sol identificar-se amb el manteniment del sistema establert fins ara d'un ensenyament confessional de la religió. Aquesta opció sempre ha estat defensada per la jerarquia de l'Església catòlica, i a favor de la mateixa s'hi manifesten veus autoritzades de la religió evangèlica i de la religió islàmica³⁹¹.

j) Les *Orientacions pastorals* de la Conferència Episcopal Espanyola sobre l'ensenyament de la religió mostren la voluntat de controlar aquest ensenyament escolar, alhora que neguen la possibilitat d'un ensenyament escolar aconfessional.

k) La possibilitat de no contemplar, de manera autònoma i amb identitat pròpia, un espai en el currículum per a l'ensenyament de la religió comporta el perill de quedar diluït en l'àmbit de les humanitats i de la filosofia; no sent ateses de manera adequada, ni el fenomen religiós, ni la dimensió transcendent de la persona.

---

³⁹¹ Veure apartat 6.3.3, epígraf B1) lletra r).

l) Els continguts que figuren en el currículum de l'ensenyament escolar de la religió, en quan a valors i actituds de vida, en molts casos són molt similars als continguts del currículum d'educació per la ciutadania.

m) La desigualtat de les Entitats religioses en relació a l'ensenyament escolar de la religió és evident. El desenvolupament curricular així ho reflecteix. El currículum de religió evangèlica en desplegament de la LOGSE, encara parcialment vigent, en el seu preàmbul, parla de cobrir un «dèficit cultural» que ha comportat la «llarga absència» d'aquesta religió en el nostre sistema educatiu.

n) Aquesta desigualtat també s'observa en la possibilitat d'edició dels llibres de text.

o) L'ensenyament escolar de la religió s'hauria de fonamentar en les necessitats de l'alumnat i en el reflex de la realitat social de les aules i de l'entorn més immediat del centre docent.

p) La combinació de diferents elements de les regulacions de l'ensenyament escolar de la religió i de la seva alternativa podrien permetre un marc on estessin presents aquests dos fonaments anunciats en la lletra anterior.

CONCLUSIONS

L'estudi del marc de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, realitzats en els capítols 3 a 5, i les anàlisis dels diferents debats, realitzades en els capítols 6 i 7, ens mostren les dificultats i la complexitat d'un possible acord global en relació a l'ensenyament escolar de la religió. Aquest panorama ens convida a continuar treballant en la cerca d'un consens satisfactori, tant per als membres de la comunitat educativa, com per a la societat en general.

Així doncs, i després de tot el treball realitzat, i d'acord amb aquestes consideracions, les conclusions s'estructuren en els següents punts:

- a) La centralitat de l'alumnat.
- b) Els drets de les famílies.
- c) La laïcitat de l'Estat.
- d) La tradició del nostre sistema educatiu.
- e) La importància del fenomen religiós en la formació de l'alumnat.
- f) La possibilitat de trobada dels diferents plantejaments.
- g) Un possible plantejament de la ubicació de l'ensenyament de la religió en el nostre sistema educatiu.
- h) Els escenaris possibles.

Els quatre primers punts ens mostren els diferents enfocaments i els interessos legítims que haurien d'estar presents en la configuració de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu. Els tres següents pretenen contribuir a la concreció d'aquesta presència. L'últim assenyalava les perspectives de futur.

Les conclusions de la tesi, d'acord amb tota la documentació analitzada, pivoten, de manera principal, sobre la centralitat de l'alumnat i el disseny d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat.

1.- La centralitat de l'alumnat

La centralitat de l'alumnat esdevé un punt de partida necessari per a qualsevol plantejament educatiu. La qüestió que aquí ens interessa és determinar, fins a quin punt, aquesta centralitat existeix en el debat sobre la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu, o si està condicionada per la presència d'altres factors que, també, comparteixen protagonisme en el nucli del tema del present estudi.

Els diferents factors complementaris, que tendeixen a ocupar el centre amb l'alumnat, i que mereixen una consideració especial per a intentar donar una resposta adequada a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu, es detallen en els punts segon, tercer i quart d'aquestes conclusions i són: els drets de les famílies, la laïcitat de l'Estat i la tradició del nostre sistema educatiu.

La presència d'aquests factors, també, és necessària per a un correcte plantejament de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu, però de manera complementària, i al servei, de la centralitat de l'alumnat.

La centralitat de l'alumnat comporta preguntar-se, des d'aquesta perspectiva, per la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. L'alumnat pot ésser considerat en abstracte, o atenent a les diferents etapes educatives -infantil, primària, secundària obligatòria i secundària no obligatòria-. En aquest punt, ens centrem en l'alumnat en abstracte. En el punt setè, ja es concreta per etapes educatives, l'interès de l'ensenyament de la religió per a l'alumnat.

Com ja s'ha descrit en els capítols 2, 3, 5, 6 i 7, el fenomen religiós i la pluralitat religiosa es troben presents en les nostres societats i en el nostre món; determinant, tant la vida de moltes persones, com certes relacions en l'esfera internacional. Paral·lelament, esdevé necessari el coneixement de la simbologia religiosa per comprendre, tant moltes manifestacions artístiques, com el patrimoni i la mateixa història de les societats.

Aquestes presències del fenomen religiós i de la pluralitat religiosa són les que determinen, al meu parer, la importància del seu estudi per a tot

l'alumnat. Aquest estudi, evidentment, es pot realitzar, tant de manera específica i concreta, com de manera transversal.

Tornant a la centralitat de l'alumnat, si s'entén que el coneixement del fet religiós és important, sorgeix la conveniència d'un estudi específic i concret del mateix, diferenciat de l'àmbit de les ciències socials o del caràcter transversal del seu tractament en diverses matèries.

L'especificitat d'un assignatura, àrea o matèria per a l'ensenyament de la religió troba la seva justificació en la singularitat de la mateixa i en el caràcter ample i divers dels seus continguts, que, com s'ha detallat en els capítols 2, 3, 6 i 7, van des de qüestions més antropològiques i filosòfiques, fins a qüestions més sociològiques i psicològiques, passant per qüestions històriques, artístiques, literàries, etnogràfiques, polítiques, culturals o científiques; sense deixar de banda, aspectes relacionats amb la dignitat humana, el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat, i l'àmbit dels drets, dels deures i de les llibertats públiques.

Aquesta especificitat, evidentment, no justifica la seva presència en tots els cursos de l'ensenyament obligatori, com les àrees o matèries anomenades instrumentals -matemàtiques i llengües-; però sí que aconsella una presència encaminada a que l'alumnat, pugui comprendre, tant la seva interioritat -en el seu cas-, com tenir una adequada visió general.

Fins ara, s'ha parlat de la centralitat de l'alumnat amb general. L'alumnat en general és difús i es concreta en cada persona de manera individual. Aquesta individualitat, en matèria religiosa, comporta una pluralitat, cada cop més gran en la nostra societat, tant de creences religioses, com de plantejaments agnòstics o ateus.

Resulta sorprenent, o si més no paradoxal, observar com la diversitat, que il·lusiona a l'escola, en el sentit de ser considerada com una font i una possibilitat d'enriquiment personal, s'enroqui i es paralitzi quan es tracta de religions, convertint-se en una qüestió més de tipus tabú en l'àmbit escolar, que, evidentment, s'ha de respectar, però millor que no molesti en l'esdevenir de les aules.

La centralitat de l'alumnat en l'ensenyament de la religió podria consistir, en la construcció del coneixement, tant del fenomen religiós, com de la pluralitat religiosa, precisament des de la presència d'aquesta mateixa pluralitat

en una aula concreta. La diversitat de l'aula, també, permetria l'enriquiment mutu, respectant la manera de ser de cada persona, i sense pretendre, evidentment, imposar cap model o estil de vida i creences; sinó, tan sols constatar com aquests i aquestes són molt diversos, i com podem conviure, de manera tranquil·la i sense cap problema, persones molt diferents, des del coneixement i el respecte mutu.

La centralitat de l'alumnat no pot xocar o col·lidir amb els drets de les famílies en relació a l'educació dels seus fills i filles. Des de les institucions educatives no s'haurien de transmetre creences ni ideologies relacionades amb l'àmbit de la transcendència i el fenomen religiós, i amb la manera de viure-les. Aquestes en cada família es sentiran de manera diferent. I al llarg del propi procés vital, cada persona anem configurant les nostres.

En el si de les institucions educatives s'haurien de respectar totes aquestes creences i ideologies. L'alumnat hauria de poder manifestar-les i mostrar-les als seus companys i companyes. I, també, hauria de poder tenir coneixement de les principals tradicions religioses i dels diferents plantejaments en relació a l'àmbit de la transcendència.

La valoració del fenomen religiós i de la pluralitat religiosa per part de la gent jove -com es desprèn de la investigació del projecte RedCo, descrita en l'apartat 7.2.2- ens hauria de fer replantejar la construcció d'un espai propi dins del currículum, des d'on possibilitar la interacció de l'alumnat en aquests coneixements.

2.- Els drets de les famílies

Les famílies són responsables de l'educació dels seus fills i filles. Els Poders públics dissenyen un sistema educatiu obligatori, que es troba al servei de l'alumnat i de les seves famílies.

Tant la Constitució de 1978 i l'Estatut d'Autonomia de 2006, com diversos tractats internacionals, detallats en l'apartat 4.6 d'aquesta tesi, reconeixen aquest dret que, als efectes que aquí ens interessa, també inclou el dret de les famílies a que els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions.

La qüestió que se'ns planteja és la de determinar de quines maneres es pot garantir aquest dret. Una manera de garantir-lo és, indubtablement, l'actual model previst en l'ordenament jurídic per al nostre sistema educatiu. L'oferta de l'ensenyament confessional de la religió, de manera obligatòria pels centres educatius i de lliure elecció per part de l'alumnat i les seves famílies, en els termes dels acords establerts entre els Poders públics i les Entitats religioses, compleix de manera precisa, clara i rigorosa amb la legalitat establerta, tant per la legislació nacional, com per la internacional.

Ara bé, més enllà d'aquesta necessària legalitat, es troba la realitat del nostre sistema educatiu. La plantilla de personal docent de Catalunya, en col·legis d'educació infantil i primària i en instituts d'educació secundària, per al curs 2013/2014, ens mostra, com ja s'ha indicat en l'apartat 5.5.8, que la única religió, que té una forta implantació dins del sistema educatiu, és la religió catòlica, tot i que molts centres docents no disposen de cap assignació de professorat per a impartir-la. La religió evangèlica es troba present, únicament, en vint-i-cinc centres docents d'educació infantil i primària. Les religions jueva i musulmana, tot i els acords subscrits amb l'Estat espanyol, no tenen presència en els centres docents públics de Catalunya.

La realitat de les aules detalla com és difícil la presència de l'ensenyament confessional de la religió dins del sistema educatiu. La única religió que, per tradició i implantació social, gaudeix d'aquesta presència és la religió catòlica. L'ensenyament de les religions evangèlica i musulmana es troba garantida, evidentment amb diferents matisos i presències en algunes Comunitats Autònomes de l'Estat espanyol, com ja s'ha indicat en l'Annex 5.

La situació descrita no és la més idònia per a garantir els drets de les famílies sobre l'educació moral i religiosa dels seus fills i filles en relació a les seves conviccions religioses i morals. Una possible solució podria estar en el plantejament negatiu d'aquest dret; la no negació, des de l'escola, de les creences religioses i morals de les famílies. Aquest plantejament, que sembla obvi i desitjable, encaixa, perfectament, en la perspectiva de la centralitat de l'alumnat.

L'exemple anecdòtic, expressat en l'apartat 1.4, sobre la mort d'un avi i el tractament del cicle de la vida i la mort, ens convida a reflexionar sobre la necessitat de tenir presents les conviccions religioses de l'alumnat en els

centres educatius. Aquestes conviccions, evidentment, no poden desvirtuar els ensenyaments científics, però sí que poden permetre un interessant diàleg entre l'àmbit de la fe i l'àmbit de la raó, que sempre és enriquidor, ja sigui a nivell d'un cosmovisió general, o ja sigui a nivell personal de la pròpia creença -en el seu cas-.

El plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió podria satisfer la garantia del dret de les famílies a que els seus fills i filles rebin la formació religiosa i moral d'acord amb les seves conviccions, amb independència de quines siguin aquestes conviccions, sempre des del respecte a la pluralitat.

El plantejament d'aquest ensenyament, des de la centralitat de l'alumnat, comportaria que aquest es convertís en el protagonista. La construcció del coneixement del fet religiós i de la pluralitat religiosa, com ja s'ha anticipat en el primer punt d'aquestes conclusions, es faria des de la realitat concreta de cada aula, on les diverses conviccions religioses i morals de les famílies, així com els plantejaments que neguin l'existència d'aquestes o, simplement, manifestin la seva indiferència, hi haurien d'estar presents.

La diversitat de l'escola inclusiva empararia un plantejament d'aquest tipus. La convivència, tant a nivell de l'alumnat, com a nivell de societat en la vida adulta, quedaria garantida, en el sentit de comprensió i respecte de l'altre o l'altra, que pensa i viu de manera diferent, a com pensem nosaltres.

3.- La laïcitat de l'Estat

La laïcitat de l'Estat, com a manera d'organització política d'una comunitat, permet diferents graus i matisos, com ja s'ha detallat en els apartats 3.4, 4.2, 4.3 i 5.5. En el nostre context social i polític, aquesta laïcitat no és negada. La separació entre els Poders públics i les Entitats religioses, a diferència d'altres èpoques del nostre passat recent, no planteja cap mena de dubte.

Els dubtes sorgeixen en les possibilitats de col·laboració entre els Poders públics i les Entitats religioses. I en concret, amb l'Església catòlica, la col·laboració amb la qual, per raons històriques i sociològiques, queda expressament recollida en la Constitució espanyola de 1978. Els tractats entre

l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1979 defineixen aquest marc de col·laboració.

En el sistema educatiu, aquesta col·laboració entre Poders públics i Entitats religioses, es concreta, tant en la possibilitat de l'ensenyament confessional de la religió dins del sistema educatiu, com en l'existència de centres privats amb ideari propi, que moltes vegades és religió, i concretament catòlic.

Aquesta tesi es centra en la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu, i en aquest sentit es formulen les presents conclusions. No obstant, en aquest punt i en el següent, realitzo una referència als centres educatius d'ideari religiós -com ja s'ha fet en alguns apartats de la tesi- per la relació que existeix entre ambdós temes.

La qüestió concreta que se'ns planteja aquí és la de determinar si aquesta realitat, de centres educatius de diferent titularitat, és compatible amb el caràcter laic de l'escola inclusiva. Els graus i els matisos de la laïcitat, ja apuntats, comporten que les fronteres no sempre siguin clares.

Un plantejament que atempta, al meu parer, contra l'escola inclusiva és la d'uns centres de titularitat pública sense la presència de l'ensenyament de la religió, i d'uns centres de titularitat privada -concertats-, on la religió pugui tenir presència d'acord amb l'ideari del centre. En aquest supòsit, l'opció de les famílies a què els seus fills i filles rebessin la formació religiosa i moral d'acord amb les seves conviccions es concretaria en l'elecció de centre, no ja en l'opció d'escollir voluntàriament el cursar aquesta assignatura en el centre educatiu on estan escolaritzats els i les alumnes, amb independència de la titularitat i l'ideari d'aquest.

La idea d'una escola cristiana per als cristians, molt present en els debats social i polític de les primeres lleis educatives, és una idea que encara perviu en certs àmbits eclesiàstics catòlics, tot i que no es manifesti sempre de manera clara i contundent.

Aquesta idea d'una escola cristiana per a l'alumnat cristià no considero que fos adequada al plantejament de la centralitat de l'alumnat. La segregació per motius religiosos hauria de ser més rebutjada en l'elecció de centre -possibilitat no contemplada en el nostre sistema educatiu-, que en la opció

d'escollir un tipus d'ensenyament dins d'un centre -possibilitat sí contemplada en el nostre sistema educatiu-.

Si partim de la laïcitat del nostre sistema educatiu, s'haurà de concloure que l'ensenyament confessional de la religió és compatible amb aquesta laïcitat. Anant un pas més enllà, i tornant-nos a centrar en l'alumnat, sorgeix la pregunta de si aquesta és la única manera de garantir, en l'àmbit educatiu, la col·laboració entre els Poders Públics i les Entitats religioses. La resposta, evidentment, és negativa. Sempre es poden trobar altres maneres, des d'on realitzar i garantir aquesta col·laboració.

El plantejament que aquí ens interessa és el d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat. Un plantejament d'aquest tipus no seria contrari a la laïcitat dels Poders Públics. Les Entitats religioses podrien ser consultades en el disseny d'aquesta assignatura o matèria, i segurament seria convenient que així fos. La configuració definitiva de la mateixa correspondria, no obstant, a les Autoritats educatives.

La col·laboració entre els Poders públics i les Entitats religioses es materialitzaria, doncs, en el disseny que, evidentment, hauria de garantir, d'una banda, la presència dels elements essencials de les principals tradicions religioses de la nostra societat, i de l'altra, l'específic pes, encara que amb evident diferent intensitat, de les tres religions monoteistes en la nostra història.

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, amb un llenguatge jurídic més adaptat a realitat actual que la Constitució de 1978, combina el caràcter laic del sistema educatiu amb el dret de les famílies a escollir, per als seus fills i filles, l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions.

Aquests dos elements han d'estar, necessàriament, presents en les propostes normatives per a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del nostre sistema educatiu.

4.- La tradició del nostre sistema educatiu

La tradició història del nostre sistema educatiu ha estat la presència de l'ensenyament confessional de la religió catòlica i l'existència d'una ampla xarxa de centres educatius privats d'ideari religiós, de titularitat, tant de diferents ordres religioses, com vinculats a una parròquia concreta. Aquesta

presència, únicament, es va alterar, de forma brusca i traumàtica, durant la Segona República, malgrat els esforços de diferents dirigents polítics i religiosos detallats en l'apartat 2.2.1.

Aquesta tradició, de diferent manera, ha conviscut, tant en una situació de religiositat oficial de l'Estat, com en la present etapa de laïcitat dels Poders públics. I ha conviscut, tant en règims totalitaris, com en democràcia.

La importància del pes de la tradició és innegable, però no ha de comportar, per si sola, drets i privilegis adquirits. L'evident presència de la cultura catòlica en la nostra societat no pot determinar, de cap manera, l'ensenyament confessional de la religió catòlica per a tot l'alumnat. No obstant, sense la presència d'un ensenyament d'aquesta religió, com s'ha especificat en els capítols 6 i 7, la nostra cultura costa d'entendre's. De manera paral·lela, el desconeixement de les religions jueva i musulmana, també ens impedeix, encara que en menor mesura, conèixer determinats aspectes de la nostra cultura.

Aquesta circumstància, per si sola, comporta el necessari replantejament de l'ensenyament de la religió dins de les mateixes escoles d'ideari religiós. Alguns centres educatius ja ho han fet, com s'ha indicat en els epígrafs 7.2.4.F) i 7.2.6.A), oferint l'ensenyament d'una cultura religiosa per a tot alumnat.

Aquest plantejament educatiu, tot i no adequar-se a la legalitat vigent, té la virtut de posar l'alumnat en el centre de la qüestió pedagògica inherent a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu. Ens trobem, doncs, com l'ensenyament de la religió segrega l'alumnat en els centres educatius públics, atenent-nos sempre a l'aplicació de la normativa vigent. Mentre, una discutida interpretació d'aquesta normativa, pensant sempre en benefici de l'alumnat, comporta la possibilitat d'aprendre junts, alumnat de diferents tradicions religioses o sense creences religioses, una cultura religiosa en centres educatius privats concertats d'ideari religiós, tant catòlic -Escoles Pies i Escola Vedruna, a Catalunya-, com evangèlic -Col·legi Juan de Valdés-.

L'existència, encara que discutida i qüestionable, d'aquesta situació en centres educatius de titularitat religiosa, als òrgans directius dels quals se'ls pressuposa un major coneixement i una més gran sensibilitat en relació a l'ensenyament escolar de la religió, hauria de permetre, fàcilment, el disseny jurídic de l'extrapolació de la mateixa a la resta de centres docents.

Aquesta proposta podria justificar-se, d'una banda, en la comprensió, tant de la nostra història cultural, com de la realitat social. I de l'altra, en la dignitat de l'alumnat i el lliure desenvolupament de la seva personalitat, consubstancials a tots els centres educatius, amb independència de la titularitat dels mateixos. Ambdues qüestions situen a l'alumnat en el centre de la qüestió educativa.

Un possible plantejament d'exclusió de l'ensenyament de la religió del sistema educatiu xocaria frontalment, tant amb l'Església catòlica, com amb la resta d'Entitats religioses, almenys de les que també, amb menor implantació, tenen reconeguda la seva presència a les aules. En el cas de l'Església catòlica, aquesta possibilitat es complica per la titularitat de molts centres educatius integrats, mitjançant concert, en el servei públic d'educació.

La qüestió resulta complexa per a les Entitats religioses -especialment per a l'Església catòlica per la tradició i la seva major presència en el sistema educatiu-. L'ensenyament de la religió és inherent a qualsevol tradició religiosa.

El perill de l'analfabetisme religiós, ja apuntat en els apartats 1.4 i 2.3.4, juntament amb els arguments aquí exposats, haurien de ser raons suficients per a transformar l'ensenyament optatiu confessional de la religió en un ensenyament aconfessional per a tothom, des de la perspectiva de la centralitat de l'alumnat. La realitat del sistema educatiu demostra que, en alguns centres, ja és possible.

5.- La importància del fenomen religiós en la formació de l'alumnat

La perspectiva de la centralitat de l'alumnat comporta necessàriament la formulació d'aquesta pregunta: és important el coneixement de la religió en la formació de l'alumnat?. Entesa la religió, d'una banda, com a fenomen en si, i de l'altra, com a manifestació de la pluralitat en la societat.

La ubicació de l'ensenyament de la religió, en el nostre sistema educatiu hauria de girar al voltant d'aquesta perspectiva. Les altres consideracions, per molt legítimes que siguin, com ja s'ha indicat, han d'ocupar un plànol, també necessari, però accessori.

Arguments en defensa de l'ensenyament escolar de la religió es troben recollits en diferents apartats de la tesi. Entre ells, es poden destacar el 7.2.2 i

el 7.2.3. Seguidament, d'acord amb els estudis i les anàlisis realitzades en els capítols 2, 3, 5, 6 i 7, s'intenten sintetitzar aquests elements, des de la centralitat de l'alumnat, per formular un plantejament que possibiliti un ensenyament aconfessional de la religió, precisament, per a tot l'alumnat. Aquest plantejament podria descansar, al menys, en el següents sis pilars:

a) L'ensenyament de la llibertat de consciència i de la llibertat religiosa. La pluralitat religiosa de la nostra societat no es pot entendre sense la clarificació d'aquests conceptes.

La convivència en societats plurals requereix la identificació dels elements mínims, indispensables, que la possibiliten des del respecte a les creences de cada persona. Ambdues llibertats, com ja s'ha exposat en l'apartat 3.2, estan íntimament relacionades. La llibertat religiosa no es pot entendre sense la llibertat de consciència. Circumstància que ressalta la importància del coneixement d'una adequada delimitació conceptual d'ambdues.

b) L'àmbit intern de l'ésser humà, molt relacionat amb la seva dignitat, i des del que brota el lliure desenvolupament de la pròpia personalitat. En aquesta interioritat s'hi troben, entre d'altres, els àmbits de l'espiritualitat i de la transcendència.

Evidentment, les experiències personals no poden ser objecte d'un ensenyament aconfessional de la religió. No obstant, una teorització d'aquest àmbit intern sí. Aquesta teorització hauria de mostrar les qüestions més transcendents que els humans solem plantejar-nos, en un moment o altre de la nostra vida, com: l'origen de la nostra existència, el pas del temps, el sentit de la vida o la possibilitat d'un més enllà. Paral·lelament, es podrien mostrar, tant les respostes religioses a aquestes qüestions, com les respostes que es realitzen des de plantejaments agnòstics o ateus.

c) El fenomen religiós. Aquest és molt ampli i presenta multitud de manifestacions. És important, que l'alumnat pugui definir el concepte de religió, així com conèixer els elements que la componen, o identificar el que és una pràctica religiosa, distingint-ho del que no ho és.

El perill de les sectes és evident, especialment entre la població juvenil. L'analfabetisme religiós pot conrear un terreny abonat per a les sectes, les quals sempre són destructives per als seus membres. Un ensenyament escolar aconfessional de la religió hauria d'incidir en aquesta direcció.

d) La comprensió de la importància de la religió per a les persones creients. El respecte de les diferents opcions de vida passa per l'adequat coneixement i la correcta comprensió de les mateixes. Com ja s'ha comentat en l'apartat 1.4, la religió pot determinar, per a moltes persones, diferents aspectes i comportaments de la seva vida, tant en el plantejament ètic o en la cosmovisió general, com en els hàbits alimentaris, manera de vestir o comportaments sexuals.

e) La manifestació de la pluralitat religiosa en la nostra societat. El coneixement, tant de les diferents tradicions religioses presents en el nostre entorn social més proper, com el de les principals tradicions religioses del món, esdevé necessari per a un adequat coneixement del medi social, tant del local i nacional, com de l'internacional.

La interpretació de les creences religioses amb finalitat polítiques ha estat, i continua sent, una font inesgotable de conflictes, que ha generat, genera i, per desgràcia, continuarà generant moltes morts.

La religió en si mateixa no és el problema. La religió és signe de pau i de cerca del benestar de les persones. La cultura de la pau i el foment de la convivència requereixen un coneixement adequat de les religions, per desterrar els prejudicis i els estereotips, que dificulten les possibilitats de diàleg entre els éssers humans.

En un món en constant canvi, i amb un continuo moviment de persones, el diàleg entre cultures serà cada vegada més necessari. Una de les vessants d'aquest diàleg intercultural és el diàleg interreligiós. Tant en el sentit d'estar les religions arrelades en diferents cultures, com en el d'incidir en l'estil de vida de moltes persones i comunitats senceres.

f) L'aportació de la religió a la comprensió de diferents camps del saber. La ja indicada influència de la religió en la manera de viure d'una gran part de la humanitat, així com la seva pervivència al llarg de la història, comporta que el seu coneixement sigui necessari en diferents àmbits del saber.

A mode d'exemple, trobem com un adequat coneixement de la simbologia religiosa ens ajuda a comprendre millor moltes manifestacions artístiques, literàries o musicals.

En la mateixa línia, el pensament religiós sobre la dignitat humana i l'àmbit de les relacions socials aporta argumentacions interessants per a la defensa dels drets humans i les llibertats fonamentals.

Un altre àmbit suggeridor és el diàleg que es planteja, a partir de la dicotomia entre les creences religioses i els arguments estrictament racionals, a la llum dels avanços científics i tecnològics.

6.- La possibilitat de trobada dels diferents plantejaments

L'existència de diferents plantejaments sobre la ubicació de l'ensenyament -o no ensenyament- escolar de la religió, amb argumentacions molt sòlides, queda clarament recollida en els capítols sisè i setè de la present tesi. L'ampli detall d'aquests plantejaments ve generat per la necessitat de convèncer a persones i sectors de la societat que pensen molt diferent.

La pregunta que sorgeix aquí és la de si existeix la possibilitat d'un punt de trobada entre aquests diferents plantejaments. Des d'un punt de vista abstracte, aquest punt de trobada podria existir perfectament. La realitat dels fets concrets ens mostren com aquest punt encara no s'ha identificat. El detall de l'anàlisi dels debats parlamentaris de les lleis educatives, realitzat en l'apartat 6.1.2, n'és un clar exponent.

Els models de la LOGSE, la LOCE, la LOE i la LOMCE tenen un punt en comú, el de l'ensenyament confessional de la religió, d'oferta obligatòria per als centres, i de l'elecció lliure per a l'alumnat i les seves famílies, d'acord amb les seves conviccions ideològiques i morals. No obstant, els aspectes que complementen i modulen aquest ensenyament generen tensions i discussions, que acaben amb posicionaments irreconciliables, amb la voluntat de canviar-los quan les noves majories parlamentàries ho permetin.

Aquesta circumstància ens podria portar a pensar, en un primer moment, que hi podria haver un cert consens de mínims en un model d'ensenyament confessional de la religió, d'oferta obligatòria per als centres i de lliure elecció per a l'alumnat i les seves famílies.

La realitat ens mostra com aquest plantejament, a part de la consideració sobre la seva adequació des de la perspectiva de la centralitat de

l'alumnat, no acaba satisfent a ningú. Si satisfés a tothom, no es plantejaria, de manera continuada, amb tanta contundència en totes les reformes educatives.

Els altres dos grans plantejaments -que també podrien comportar multitud de matisos- serien el de la supressió de l'ensenyament escolar de la religió i el de l'oferiment d'un ensenyament escolar aconfessional per a tot l'alumnat, amb independència de les creences religioses i morals de les famílies de l'alumnat.

La supressió de l'ensenyament escolar de la religió trobaria una forta oposició, tant de les Entitats religioses -especialment l'Església catòlica-, com d'importants sectors socials de la població. En aquest sentit, queda descartada com a possible punt de trobada, amb independència de considerar la seva adequació, o no, en relació a la centralitat de l'alumnat.

La possible solució que ens queda explorar, per a l'obtenció d'un punt de trobada, és la del plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat. Ja s'ha comentat, en el punt quart d'aquestes conclusions, com existeixen iniciatives d'aquest tipus en centres educatius de titularitat religiosa, tant catòlica, com evangèlica.

Aquestes experiències són positivament valorades en aquests centres, que per aquest motiu continuen realitzant-les, a part de recollir-les en diferents publicacions amb finalitat clarament divulgativa. La valoració positiva de l'experiència es basa en l'oferiment d'un coneixement de la cultura religiosa per a tot l'alumnat, entenent que és beneficiós, tant per la seva formació integral, com per la comprensió de l'entorn social i del món en que vivim.

Plantejaments similars d'aquests tipus, també, han tingut ressò, com s'indica en l'apartat 7.2.6 de la tesi, en col·lectius i institucions molt diversos. L'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós, la Direcció General d'Affers Religiosos i el Consell d'Europa han explorat aquesta possibilitat, tenint sempre present la centralitat de la perspectiva de l'alumnat. En la mateixa línia, s'han manifestat, també, representants sindicals del col·lectiu de docents de religió catòlica, que evidentment poden aportar, tant la pròpia experiència, com l'experiència d'altres docents.

La perspectiva de la centralitat de l'alumnat és la que pot, i la que ha de determinar el punt de trobada dels diferents plantejaments en relació a la ubicació de l'ensenyament escolar de la religió.

Des d'aquesta centralitat de l'alumnat, el punt de trobada es situaria en un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat, amb independència de les conviccions religioses i morals de les famílies.

El contingut d'aquest ensenyament pot ser molt divers. Les diferents possibilitats es detallen en el següent punt d'aquestes conclusions. L'important, com ja s'ha indicat, és que la construcció del coneixement en matèria religiosa es realitzi des de la composició del grup classe en concret, per a què tot l'alumnat amb les seves diferents creences i ideologies -que segurament seran més familiars, que seves pròpies- s'hi senti còmode i es converteixi en protagonista de les apassionants aventures, que sempre ofereixen els processos d'ensenyament i aprenentatge.

7.- Un possible plantejament de la ubicació de l'ensenyament de la religió en el nostre sistema educatiu

La possibilitat d'un ensenyament aconfessional de la religió, per a tot l'alumnat, dins del nostre sistema educatiu, seria perfectament possible, i fins i tot compatible, amb les previsions de la Constitució espanyola de 1978 i amb els Acords entre l'Estat espanyol i les Entitats religioses per a l'ensenyament confessional de les religions.

Una altra qüestió és el que passaria amb l'ensenyament confessional de la religió. Aquesta qüestió es reprendrà més endavant. Ara ens centrem en la possibilitat d'un ensenyament aconfessional. La modificació de la Constitució espanyola o dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu són perfectament possibles. No obstant, són processos complexos i lents, amb multitud d'entrebancs que poden desvirtuar-los.

La possibilitat d'aquest ensenyament aconfessional, sense les referides modificacions normatives, facilitaria la seva introducció, pel Govern de la Generalitat, dins del sistema educatiu de Catalunya, amb independència dels plantejaments que es realitzessin des del Govern espanyol.

L'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals de 3 de febrer de 1979 recull, en el seu preàmbul, com ja s'ha indicat en l'apartat 4.3 de la tesi, el reconeixement, per part de l'Estat espanyol, del dret fonamental a l'educació religiosa, sense afegir que aquesta sigui

confessional. L'article II es refereix a l'ensenyament de la religió catòlica, en tots els nivells educatius, sense especificar, tampoc que sigui confessional.

L'ensenyament, tant de la religió catòlica, com de les altres religions -i especialment de les que tenen subscrit una acord de cooperació amb l'Estat espanyol- quedaria, també, garantit amb un ensenyament aconfessional adreçat a tot l'alumnat.

La designació concreta del personal docent encarregat de l'ensenyament de la religió catòlica, prevista en l'article III de l'Acord sobre ensenyament i afers culturals, podria ser substituïda per una designació genèrica vinculada a la possessió d'una determinada titulació, concretada per les Autoritats educatives i L'Església catòlica. La mateixa previsió seria aplicable a la resta d'Entitats religioses que han subscrit Acords de cooperació amb l'Estat espanyol. Al tractar-se d'un ensenyament aconfessional de la religió, l'exigència de la titulació seria única i genèrica, amb independència del nombre d'Entitats religioses que disposen d'acords de cooperació amb l'Estat espanyol.

Aquest ensenyament aconfessional hauria de figurar, almenys, en les etapes d'Educació primària i d'Educació secundària, tant obligatòria, com no obligatòria. Segons la redacció dels Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, aquest ensenyament, també, hauria de figurar en l'etapa d'educació infantil. No obstant, el caràcter global de l'etapa el podria acabar diluint.

La presència en totes les etapes educatives no es tradueix en la previsió de la seva ubicació en tots els cursos de les diferents etapes. Possiblement, estaríem davant d'una assignatura, que es podria impartir cada dos cursos. D'acord amb aquest plantejament, aquest ensenyament podria estar a present: a) en els cursos primer, tercer i cinquè d'Educació primària; b) en els cursos primer i tercer d'Educació secundària obligatòria; i c) en un dels cursos de Batxillerat i Cicles Formatius.

La interpretació del marc jurídic vigent de la forma fins aquí descrita no seria descabellada, i podria ser assumible amb un simple protocol entre l'Administració educativa i els representats de les diferents Entitats religioses que disposen d'acords de cooperació.

L'ensenyament confessional de la religió podria quedar, d'aquesta manera, arraconat, per entendre's englobat, de manera més ampla, en l'ensenyament aconfessional de totes les religions. No obstant, la seva

supressió no seria possible, sense una precisa modificació normativa en aquest sentit.

Una altre possibilitat per a l'ensenyament confessional de la religió seria la seva inclusió en les franges d'optativitat amb la resta de matèries i assignatures d'aquestes franges. Aquesta previsió podria quedar en un pla més formal. La presència d'un ensenyament aconfessional de la religió reduiria força la demanda d'un ensenyament confessional. No obstant, si en un centre concret, una part considerable de l'alumnat ho demanés, podria contemplar-se la seva presència en la franja d'optativitat.

La importància d'aconseguir un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat requereix, evidentment, amplitud de mires, tant per part de les Autoritats educatives i les Entitats religioses, com per part de tots els membres de la comunitat educativa. Els canvis són complexos, però no impossibles i, generalment, requereixen d'un temps.

L'objectiu final d'aconseguir un ensenyament aconfessional per a tot l'alumnat hauria de ser la meta. El camí, que ens hi portarà, podrà ser, més o menys, llarg i complex, en funció de les actituds dels diferents agents implicats en el disseny del sistema educatiu i dels membres de la comunitat educativa.

El nom d'aquest ensenyament aconfessional pot ser únic o diferent per a cada curs en que s'imparteixi, en funció dels continguts predominants en aquell curs. Un nom que acostuma utilitzar-se, al menys a Catalunya, és el de cultura religiosa, posant l'accent en el caràcter no confessional de l'assignatura. Les denominacions de religió, o religions, també, serien escaients per a aquesta nova assignatura, pel seu caràcter genèric, que pot incloure, tant un ensenyament del fenomen religiós, com de la pluralitat religiosa present en la nostra societat.

Una altra denominació que visualitzaria, tant la dimensió cultural, com la dimensió de presència social de les religions, seria la de societat, cultura i religió. No obstant aquesta adequació inicial, l'ús d'aquesta denominació, en el debat i en la redacció de la LOCE, podria comportar reticències en alguns dels agents implicats en el disseny del sistema educatiu.

Altres denominacions específiques per algun dels cursos previstos, en funció dels continguts predominants en els mateixos, podrien ser les de:

sagrades escriptures i textos sagrats, història de les religions, simbologia religiosa o diàleg interreligiós.

El contingut d'aquest ensenyament aconfessional de la religió, com el contingut de les diferents assignatures o matèries del currículum, seria fixat per les Autoritats Educatives. La desaparició de l'ensenyament confessional, per tal de possibilitar un ensenyament aconfessional, comportaria que en la fixació d'aquest currículum, que seria competència exclusiva de les Autoritats educatives, es tinguessin presents les aportacions de les Entitats religioses implantades en la nostra societat. Evidentment, per tradició i presència social, la religió catòlica tindria una presència específica en aquest disseny curricular.

L'ensenyament aconfessional de la religió, dins de la trajectòria recent del nostre sistema educatiu, disposa, tant de plantejaments concrets per a tot l'alumnat, com de disposicions normatives que regulen la possibilitat de l'ensenyament aconfessional de la religió per a l'alumnat que així ho esculli, de manera alternativa a l'ensenyament confessional de la religió, com ja s'ha indicat, respectivament, en els apartats 7.2.6 i 7.2.7 de la tesi. L'existència d'aquests materials, juntament amb la resta de la documentació analitzada en aquesta tesi, pot aportar, també, llum al disseny curricular d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat.

Centrant-nos en els continguts concrets, en l'etapa d'Educació primària podrien tenir una certa rellevància els següents elements:

- a) Una primera aproximació al fenomen religiós i al concepte de religió.
- b) Un estudi de les tradicions religioses presents en el nostre país, i en el nostre entorn social més immediat, partint de la realitat pròpia de l'aula.
- c) La presència de la religió en les nostres festes i tradicions.
- d) Una primera aproximació als textos més importants de les tradicions religioses presents en la nostra societat.
- e) Una primera aproximació a la simbologia religiosa.
- f) La presència de la religió en les manifestacions artístiques i arquitectòniques, així com en el patrimoni de la nostra societat.

En l'etapa d'Educació secundària obligatòria, per la seva banda, podrien estar-hi presents els següents aspectes:

- a) El fenomen religiós i l'àmbit de la transcendència.
- b) El concepte de religió, i la seva distinció de la màgia o de les sectes.

c) La llibertat de consciència i la llibertat religiosa.

d) La laïcitat de l'Estat i el pluralisme religiós. Així com la presència de la religió en l'espai públic.

e) Les principals tradicions religioses, partint de la realitat de l'aula. En aquesta línia, esdevindria interessant conèixer les principals tradicions religioses de tots els continents. En concret: el judaisme, el cristianisme -el catolicisme en particular-, l'islam, el budisme, l'hinduisme, les religions africanes tradicionals i les afroamericanes.

f) Els textos sagrats de les principals tradicions religioses.

g) La simbologia religiosa.

h) La presència de la religió en les diferents manifestacions artístiques: pictòriques, escultòriques, arquitectòniques, cinematogràfiques, literàries o musicals.

i) Els llocs de culte i els llocs religiosos amb una significació més emblemàtica.

j) El diàleg interreligiós.

En l'etapa de Batxillerat i de Cicles formatius, els continguts es podrien centralitzar en els següents blocs temàtics:

a) Tradicions religioses, noves religiositats i sectes.

b) La presència religiosa en l'espai públic. En concret, les manifestacions de la llibertat religiosa i l'ordre públic.

c) Simbologia religiosa.

d) Diàleg interreligiós.

e) Diàleg entre religió i ciència.

f) Els nous desafiaments i les creences religioses.

g) El tractament de qüestions, tant socials i culturals, com espirituals o relacionades amb l'àmbit de la transcendència, en els textos religiosos.

h) La contribució de la religió a la pau mundial.

8.- Els escenaris possibles

La ubicació de l'ensenyament escolar de la religió planteja, almenys, quatre grans escenaris possibles, amb multitud de variacions i modulacions. D'aquests quatre escenaris, que seguidament es detallen, la centralitat de

l'alumnat, únicament, es pot observar de manera clara i nítida en el model d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat.

El model, actualment vigent, d'un ensenyament confessional de la religió, per a l'alumnat de qui així ho sol·licitin les seves famílies, no és, com ja s'ha indicat, l'escenari més satisfactori des de la perspectiva de la centralitat de l'alumnat, ja que no deixa de ser una forma de segregació que rep l'alumnat en el si d'un centre educatiu.

Un altre escenari possible seria el de la segregació per centre educatiu, per a l'ensenyament de la religió. Aquest model atemptaria contra el caràcter inclusiu del sistema educatiu al permetre una duplicitat de centres. D'una banda, centres privats concertats, on es realitzaria un ensenyament confessional de la religió d'acord amb el seu ideari. I de l'altra, centres públics, amb dues variacions possibles: l'oferiment d'un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat; o el no oferiment de cap tipus d'ensenyament escolar de la religió.

Un tercer escenari seria el de la supressió de l'ensenyament de la religió del currículum escolar. Aquest és el model, tradicionalment, vigent a França. La seva translació al nostre sistema educatiu és difícil d'imaginar. Deixant de banda els Acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, tant la Constitució de 1978, com molts tractats internacionals, reconeixen el dret de les famílies a escollir l'educació religiosa i moral, dels seus fills i filles, d'acord amb les seves pròpies conviccions.

Paral·lelament, s'ha de recordar que l'ensenyament escolar de la religió es troba present en una gran majoria d'Estats europeus, tal com s'ha indicat en l'apartat 5.6.2. A part, la postura del Consell d'Europa és favorable a un ensenyament escolar de la religió.

En el cas concret del nostre sistema educatiu, la tradicional existència d'una important xarxa de centres docents vinculats a l'Església catòlica, amb un ideari propi reconegut per la legislació educativa, constitueix un obstacle greu a un plantejament que comportés la supressió de l'ensenyament escolar de la religió. En aquest escenari, juntament amb els drets educatius de les famílies, es trobaria en entredit la llibertat d'ensenyament.

Aquestes argumentacions comporten que aquesta possible supressió d'un ensenyament escolar de la religió s'hagi de fonamentar de manera sòlida i contundent.

Un quart escenari possible és el d'un ensenyament aconfessional per a tot l'alumnat. Un ensenyament d'aquest tipus per a tot l'alumnat no ha existit, encara, en el si del nostre sistema educatiu. No obstant aquesta inexistència, ens trobem amb plantejaments sòlids que avalen la seva presència, com s'indica en l'apartat 7.2.6. Aquests plantejaments, alguns dels quals ja són una realitat en alguns centres educatius, tenen la virtut de posar la perspectiva de l'alumnat en el centre de la qüestió educativa.

La pregunta que ens surgeix és la de la viabilitat d'aquest escenari. El model de la LOMCE, evidentment, s'hi allunya. Ens trobem davant d'una llei aprovada amb els vots d'un únic partit polític, i que compta amb el rebuig de tota l'oposició parlamentària; circumstància que, previsiblement, comportarà el seu canvi, tant aviat, com sigui possible.

No obstant aquest plantejament de la LOMCE, la Generalitat de Catalunya es podria situar, fàcilment, en la línia d'oferir un ensenyament aconfessional de la religió per a tot l'alumnat. Existeixen, almenys, dos posicionaments sòlids en aquest sentit, que podien possibilitar aquest escenari.

Aquests dos posicionaments, ja comentats, són, d'una banda, la proposta de la Direcció General d'Afers Religiosos, arran d'unes jornades celebrades el mes de juny de 2005. I de l'altra, un document que el Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa va presentar al Govern, el mes d'octubre de 2013, on s'alerta del perill del analfabetisme religiós.

Les jornades organitzades per la Direcció General d'Afers Religiosos van posar de relleu el model de Quebec -una província canadenca amb la qual, per altres motius, de vegades, ens hem comparat-. La situació en la que es trobava l'ensenyament escolar de la religió al Canadà era molt semblant a la que tenim en el nostre sistema educatiu. La decidida implicació del Govern provincial en un assumpte complex i susceptible de generar polèmica, va comportar, en molt poc temps, el traspàs des d'un model d'ensenyament confessional a un model de cultura religiosa per a tot l'alumnat.

Aquest horitzó podria ser similar per al cas del sistema educatiu de Catalunya, sempre i quan, la jerarquia de l'Església catòlica a Catalunya és

mostrés favorable a una interpretació de la normativa vigent en aquest sentit, com ja s'ha apuntat anteriorment.

Aquesta decisió, tant per part de les Autoritats educatives, com per part de la jerarquia eclesiàstica, també, seria qualificada de valenta i de generadora de polèmica. Es podria fonamentar, tant en la centralitat de l'alumnat, com en les diferents propostes que des de l'àmbit educatiu la reclamen, també des del si de la mateixa Església catòlica.

Arguments a favor d'aquesta proposta es poden trobar en els debats analitzats en els capítols sisè i setè de la tesi:

a) El debat social, mitjançant la premsa, ens mostra l'interès continu del tema, que no es centra en exclusiva en les èpoques de canvi normatiu, circumstància que mostra la pervivència de la qüestió en el si de la societat, on existeixen diferents posicionaments ideològics sobre aquest tema, que reflecteixen la seva complexitat.

L'advertiment sobre el perill de l'analfabetisme religiós, en societats cada cop més heterogènies i globalitzades, va guanyant terreny en les pàgines d'opinió dels diaris, posant de relleu un problema creixent que requereix d'una atenció adequada per part del sistema educatiu.

b) El debat polític és el més carregat ideològicament i el que menys està contribuint a solucionar, de manera decidida, el problema educatiu amb el que ens trobem. La forta càrrega ideològica de les disposicions normatius comporten que la seva vigència sigui correlativa a la inexistència de majories parlamentàries capaces de canviar-les. Els equilibrats i complexos consensos aconseguits en els textos constitucionals i estatutaris es troben a faltar en les lleis educatives.

El plantejament d'un ensenyament aconfessional de la religió, sols, s'ha produït una vegada en seu parlamentària. Aquesta presència es troba en la tramitació de la LOE. Posteriorment, aquesta possibilitat no s'ha tornat a contemplar.

Els partits polítics estan més abocats a plantejaments ideològics que a entrar en el fons pedagògic de la qüestió de l'ensenyament escolar de la religió. Una proposta d'ensenyament de la religió, satisfactòria per a l'alumnat, i perdurable en el temps, únicament es pot aconseguir amb una gran valentia política que anteposi la pedagogia a la ideologia.

c) El debat acadèmic és un marc idoni per l'elaboració de plantejaments pedagògics que situïn l'alumnat en el centre de la qüestió educativa. La realitat del moment present és un entelament d'aquest debat pels plantejaments ideològics provinents des del camp de la política, sobretot des de la tramitació parlamentària de la LOCE, que ha comportat un canvi continuat en la legislació educativa després de cada canvi de govern.

El debat acadèmic hauria de deixar l'ombra del debat polític, per a ser generador de canvi, en una qüestió llargament controvertida i, fins al moment actual, no solucionada de manera adequada, ni satisfactòria, tant per a l'alumnat, com per la resta d'agents interessats en la mateixa.

d) El debat curricular ens mostra que aquest canvi és possible. L'ensenyament aconfessional de la religió ha estat ja conceptualitzat, i fins i tot portat a la pràctica, des de la vessant de les propostes curriculars. La combinació de diferents elements, que han estat presents i que tenen presència a les aules, permetria la formulació d'un plantejament de la qüestió, satisfactori per la centralitat de l'alumnat, i que podria ser assumit -amb bona voluntat- pels diferents agents amb interessos en aquesta qüestió.

La perspectiva de futur és incerta. Una solució perdurable i assumible, tant per la comunitat educativa, com per la societat en general, seria la proposta d'un ensenyament aconfessional.

Les llums i les ombres d'aquesta perspectiva de futur són les mateixes. Els drets de les famílies, la laïcitat de l'Estat i la tradició del nostre sistema educatiu poden jugar, a favor o en contra, en l'afrontament de l'adequada solució de la ubicació de la religió dins del sistema educatiu.

El desitjat consens reclamat en el capítol 1 d'aquesta tesi és difícil, com s'ha pogut observar en els capítols 3 a 7. El consens requereix un compromís per part de tota la societat. En aquests moments, cap de les parts implicades ha onejat clarament la bandera d'aquest compromís.

Aquest pas, evidentment, no és fàcil. Mentre es tinguin presents de manera principal les consideracions ideològiques, aquest pas s'entendrà sempre com un renúncia. Únicament des de la perspectiva de la centralitat de l'alumnat, aquest necessari pas pot realitzar-se i revestir-se de la legitimitat i la generositat necessàries.

En el moment present, la doble franja d'optativitat de la LOMCE, per a les etapes d'Educació infantil i d'Educació secundària obligatòria, priva a tot l'alumnat, tant de la possibilitat d'un ensenyament en valors democràtics -que s'estava consolidant en el nostre sistema educatiu-, com de la possibilitat d'un ensenyament aconfessional de la religió.

La precarietat parlamentària de la LOMCE, que no millora la situació de l'ensenyament de la religió tal i com quedava establert a LOE i empitjora el de l'ensenyament en valors democràtics, així com els dubtes de la continuïtat d'aquesta llei en un nou escenari polític, conviden a les autoritats educatives, a la comunitat educativa i a les famílies a cercar una solució perdurable a una qüestió que, amb cada canvi legislatiu, sembla embolicar-se més o desembolicar-se, però sense arribar a cap solució que, a part de tenir una desitjable presumpció de perdurabilitat, sigui satisfactòria, des d'un punt de vista pedagògic, per a l'alumnat.

La introducció d'un ensenyament aconfessional de la religió, per a tot l'alumnat, pot realitzar-se, sense cap cost addicional per les Autoritats educatives. El nostre sistema educatiu disposa, tant de diferents dissenys curriculars, com de professorat preparat per a assumir-ho. Únicament, manca provar-ho.

BIBLIOGRAFIA

- Agulló, M. C. (2008) «Una escuela republicana para el siglo XXI». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 378, p. 82-85.
- Aisa, F. (2008) *Mestres, renovació i avantguarda pedagògica a Catalunya*. Barcelona, Edicions de 1984.
- Ajunwa, I. (1986) *El derecho de los padres a educar a sus hijos según el magisterio de la Iglesia y los documentos internacionales*. Tesis doctoral. Pamplona, Facultad de Derecho Canónico de la Universidad de Navarra.
- Álvarez Conde, E. (1999) *Curso de Derecho constitucional. Volumen I*. Madrid, Tecnos.
- Arbós, X. (2003) «Els antecedents històrics de l'autonomia de Catalunya». Dins Barceló, M. i Vintró, J. (coord.), *Dret Públic de Catalunya*. Barcelona, Cedecs Editorial, p. 35-72.
- Artacho, R. (1998) *La enseñanza escolar de la religión*. Madrid, PCC.
- Artigas, M. (1994) *Ciencia y fe: nuevas perspectivas*. Disponible a: <http://www.unav.es/cryf/> [Accés: 11.06.2009].
- Asensio, M.A. (1998) *Proceso secularizador de la enseñanza en España*. Tesis doctoral. Málaga, Facultad de Derecho de la Universidad de Málaga.
- Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (2001) *Cultura religiosa per als ciutadans del demà*. Barcelona, Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós.
- Bada, J. (2005) *Història del cristianisme a Catalunya*. Lleida i Vic, Pagès i Eumo.
- (2007) «Societat i fet religiós avui, i al llarg del temps, a Catalunya». Dins Rial, R. (coord.), *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic, L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 91-118.
- Bardulet, S. (2002) *A Catalunya, una Església Catalana*. Vic, Institut Superior de Ciències Religioses.
- Barreiro, H (2008): «El legado educativo de la Segunda República». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 378, p. 78-81.
- Benet XVI (2006) *Discurso en el 56 Congreso de la Unión de Juristas Católicos, el día 9 de diciembre de 2006*. Disponible a: <http://www.vatican.va> [Accés: 15.10.2008].
- Beneyto, J.M. (1996) «Artículo 16: libertad ideológica y religiosa». Dins Alzaga, O., *Comentarios a la Constitución española de 1978. Tomo II*. Madrid, EDERSA, p. 303-338.
- Berger, P.L. (1981) *Para una teoría sociológica de la religión*. Barcelona, Ariel.

- (1997): «El pluralismo y la ética de la incertidumbre». Dins *Estudios Públicos*, n. 67.
- Bernaola, J. (1986) *La enseñanza religiosa escolar en España. Desarrollo normativo del acuerdo docente*. Tesis doctoral. Pamplona, Facultad de Derecho Canónico de la Universidad de Navarra.
- Bono, J. (2001) «Religión y socialismo». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 39-42.
- Cámara, G. (2005) «La educación en el Estado laico: el marco constitucional español en perspectiva histórica y comparada». Dins Blas Zabaleta, P. (coord.), *Laicidad, educación y democracia*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 117-142.
- Camassa, E. (2014) «El modelo italiano de enseñanza de la religión: evolución y cuestiones abiertas». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 121-138.
- Camprodon, J. (1983) *El poble del parenostre*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Camps, V. (2000) «Religión, educación y enseñanza». Dins *Iglesia Viva. Revista de Pensamiento Cristiano*, n. 202.
- (2001) «La religión en la formación humana». Dins García de Andoin i Jáuregui (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p.393-400.
- (2003) *Virtudes públicas*. Madrid, Espasa Calpe.
- (2005) *La voluntad de vivir. Las preguntas de la bioética*. Barcelona, Ariel.
- Camps, V. i Valcárcel, A. (2007) *Hablemos de Dios*. Madrid, Taurus.
- Canet, E., Puig, J. i Vilaseca, P. (2008) *Escola, religió i poder*. Barcelona, Viena edicions.
- Cano, I. (2014) «Las materias alternativas al estudio de la religión». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 297-328.
- Canosa, R. (2003) «Sinopsis artículo 27 de la Constitución española». Disponible a: <http://www.congreso.es/constitución/índice/sinopsis> [Accés: 11.06.2009].
- Capitán, A. (1994) *Historia de la educación en España. Volumen II: pedagogía contemporánea*. Madrid, Dykinson.

- (2002) *Republicanism y educación en España (1873-1951)*. Madrid, Dykinson.
- Carbonell, J., Simó, N. i Tort, A. (2002) *Magribins a les aules. El model de Vic a debat*. Vic, Eumo.
- Carcenac, C. (2010) *El cristianisme. Una mirada serena*. Vic, Eumo.
- Cardona, M. C. (2002) *Introducción a los métodos de investigación en educación*. Madrid, EOS.
- Carrera, J. (2008) «Als anys seixanta, èticament i moralment hi havia un gran vigor al país». Dins *Catalunya Cristiana*, 1516, p. 40.
- (2010) *Vint-i-cinc anys a Catalunya Cristiana (1983-2008)*. Barcelona, La Magrana.
- Carrillo, I. i Tort, A. (2009) *Mestres i pedagogues*. Vic, Servei de Publicacions de la Universitat de Vic.
- Casanova, J. (2000) *Religiones públicas en el mundo moderno*. Madrid, PPC.
- Casañas, S. (1908) *Carta pastoral del Emmo. y Rdm. Sr. Cardenal Casañas obispo de Barcelona sobre las Escuelas de Estudios Populares que proyecta el Excmo. Ayuntamiento de esta ciudad*. Barcelona, Imprenta Subirana.
- Casseres, E. (2007) «Cultura religiosa avui». Dins Rial, R. (coord.), *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic, L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 9-18.
- Castillo, J.M. (2005) «Religión y sociedad en España». Dins Castillo, J.M. i Tamayo, J.J., *Iglesia y sociedad en España*. Madrid, Trotta, p. 17-96.
- Castiñeira, A., Elzo, J. i Saez, L. (2011) «Conclusions». Dins Castiñeira, A. i Elzo, J. (directors), *Valors tous en temps durs. La societat catalana a l'Enquesta Europea de Valors*. Barcelona, Barcino editorial, p. 301-332.
- Castro, A. (2005) «Libertad de conciencia, laicidad y privacidad». Dins Llamazares, D. (Director), *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid, Dykinson, p. 201-240.
- Charron, J.M. (2008) «El procés de desconfessionalització de l'ensenyament». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors), *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos, p. 61-70.
- Celador, O. (2005) «Integración escolar y enseñanza de la religión en Irlanda del Norte». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors), *Interculturalidad y educación en Europa*. València: Tirant lo Blanch, p. 265-300.

- Centre UNESCO de Catalunya i Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (2010) *Les tradicions religioses en els llibres de text. Recomanacions per a editors i educadors*. Disponible a: <http://www.unescocat.org/ca/recursos/publicacions/les-tradicions-religioses-en-els-llibres-de-text> [Accés:18.10.2012].
- Centro de Investigaciones sociológicas (2002) «Religión y sociedad». Dins *Datos de opinión*, n. 29. Disponible a: http://www.cis.es/openems/-Archivos/Boletines/29/BDO_29_index.html [Accés: 26.06.2009].
- Cifuentes, L. M. (2005a) «Educación, laicidad, interculturalidad». Dins Llamazares, D. (director), *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid, Dykinson, p. 241-276.
- (2005b) «Educación para la ciudadanía. Algo más que una asignatura». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 350, p. 94-97.
- (2005c) «Laicidad e interculturalidad. Perspectivas de futuro». Dins Blas Zabaleta, P. (coord.), *Laicidad, educación y democracia*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 69-103.
- Cobo, J. i Alt. (1991) *I Simposi: Pensament en la fe*. Barcelona, Cristianisme i Justícia. Disponible a: <http://www.fespinal.com> [Accés: 18.04.2009].
- Codina Esmet, J. (2009) *La libertad religiosa y el derecho a la educación. El sistema educativo del Estado español*. Disponible a: <http://www3.unileon.es/dp/ade/codinaesmet> [Accés: 26.01.2010].
- (2011) «La enseñanza de la religión en el sistema educativo del Estado español. Dificultades para un consenso en las políticas educativas». Dins Grupo eumednet de investigación de la Universidad de Málaga, *Actas VII Congreso internacional sobre Educación, cultura y desarrollo*. Málaga, Grupo eumednet de investigación de la Universidad de Málaga.
- (2013) «La diversitat religiosa i l'ensenyament de la religió. Dimensions paral·leles o espais comuns». Dins Institut de Ciències de l'Educació "Josep Pallach" (editor), *Vuitè simposi llengua, educació i immigració. Diversitat religiosa, educació integral i cultura democràtica*. Girona, Universitat de Girona - ICE.
- (2014) «El profesorado de religión en Catalunya. El problema del ámbito territorial de la propuesta». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 425-436.
- Codina Mir, M. T. (2007): *Educar en temps difícils. Escola Talitha, 1956-1974*. Vic, Eumo.
- Coello de Portugal, J.M. (2014) «La jurisprudencia europea sobre profesores de religión». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 187-206.

- Cole, W. (2006) «La importancia de la experiencia española en las relaciones Iglesia-Estado para los países en transición». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 43-68.
- Comas, D. (2005) «Pluralismo moral y religioso en la España actual». Dins Llamazares, D. (director), *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid, Dykinson, p. 75-118.
- Comisión Episcopal de Enseñanza y Catequesis (2000) *Orientaciones pastorales sobre la enseñanza religiosa escolar*. Madrid, EDICE-Conferencia Episcopal Española.
- Comisión permanente de la Conferencia Episcopal Española (2007) *Declaración sobre la LOE*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LOE2007b.html> [Accés: 03.12.2012].
- (2008) *Nota orientativa del voto de los católicos en las elecciones de 9 de marzo de 2008*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/elecciones2008.html> [Accés: 03.12.2012].
- Comité ejecutivo de la Conferencia Episcopal Española (2005a) *Nota sobre la grave preocupación por la LOE enmendada*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LOE.html> [Accés: 03.12.2012].
- (2005b) *Sobre el Anteproyecto de la Ley Orgánica de Educación*. Disponible a: <http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/LeyEducacion.html> [Accés: 03.12.2012].
- Concili ecumènic Vaticà II (1993) *Constitucions, decrets i declaracions*. Barcelona, Claret.
- Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa (2013) *La diversitat religiosa en societats obertes. Criteris de discerniment. Document 1*. Disponible a: http://www20.gencat.cat/docs/governacio/Butlletins/afersreligiosos/006/Documents/docCA_DR1.pdf [Accés: 21.12.2013].
- Contreras Mazarío, J.M. (2002) *Laicidad del Estado y asistencia religiosa en centros docentes*. Madrid, Dykinson.
- Corral, C. (1999) *Acuerdos España-Santa Sede (1976-1994)*. Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos (BAC).
- Cortes Generales (1980) *Constitución española. Trabajos parlamentarios. Volúmenes 1 a 4*. Madrid, Servicio de Estudios y Publicaciones de las Cortes Generales.
- Cortina, A. (2001) «Religión y ética civil». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 345-354.

- (2002) *Ética civil y religión*. Madrid, PPC.
- Corzo, J.L. (2005) «Catequesis o estudio del hecho religioso. Otra perspectiva creyente». Dins Blas Zabaleta, P. (coord.), *Laicidad, educación y democracia*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 161-172.
- (2008) *Jesucristo falta a clase*. Madrid, PPC
- (2012) «El Eje: El libro 'Non so se don Lorenzo'». Dins *Educar(NOS)*, 57-58, II època, p. 9-10.
- Da Costa Gomes, M.S. (2010) «A Concordata de 2004 entre a Santa Sé e a República Portuguesa». Dins Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad Religiosa, *Constitución, leyes de libertad religiosa, acuerdos, derecho común: actas del I Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad religiosa*. León, Universidad de León, p. 143-164.
- Darder, P. (2001) «Orientacions educatives. Plantejaments generals». Dins AA.VV., *La renovació pedagògica a Catalunya des de dins (1940-1980). Fets i records*. Barcelona, Rosa Sensat i Edicions 62, p. 83-100.
- De Esteban, J. i González-Trevijano, P.J. (1993) *Curso de Derecho constitucional español, volumen II*. Madrid, Facultad de Derecho de la Universidad Complutense.
- De Guzmán, M. (1986) *Vida y muerte de las Escuelas Normales. Historia de la formación del magisterio básico*. Barcelona, PPU.
- Deig, A. (1985) «El Concili de l'Església Catalana». Dins Ajuntament d'Albesa: *Homenatge a Maria Rubies i Garrofé*. Barcelona, Entitat Autònoma del Diari Oficial i Publicacions de la Generalitat de Catalunya, p. 107 a 114.
- Del Pozo, J.M. (2004) *Qüestions ètiques i jurídiques entorn l'exercici de la llibertat religiosa*. Vic, Institut Superior de Ciències Religioses.
- Díaz-Salazar, R. (2007) *España laica*. Madrid, Espasa.
- Doe, N. (2014) «The teaching of religion in state schools: a comparative analysis of european juridical models». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 375-381.
- Duch, L. (2001) *Armes espirituals i materials: Religió*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Durkheim, E. (2003) *Las formas elementales de la vida religiosa*. Madrid, Alianza Editorial.
- Els Bisbes de Catalunya (1979) *Reflexió davant el referèndum sobre l'Estatut*. Disponible a: http://www.flama.info/modules/rimages/files/reflexio_referendum_estatut_1979 [Accés: 11.06.2009].

- (1985) *Arrels cristianes de Catalunya*. Disponible a: [http://www.flama.info/modules/rimages/files/arrels cristianes de catalunya](http://www.flama.info/modules/rimages/files/arrels_cristianes_de_catalunya) [Accés: 11.06.2009].
- (2005) *Sobre el projecte d'Estatut de Catalunya*. Disponible a: [http://www.flama.info/modules/rimages/files/sobre el projecte estatut catalunya](http://www.flama.info/modules/rimages/files/sobre_el_projecte_estatut_catalunya) [Accés: 11.06. 2009].

Ellacuria, I. (1963) *Escritos de Teología. Tomo IV*. Madrid, Taurus.

Esteban Sánchez, V. (2007) «La secularización en entredicho: la revisión de un debate clásico de la sociología». Dins Bericat, E. (coord.), *El fenómeno religioso. Presencia de la religión y la religiosidad en las sociedades avanzadas*. Sevilla, Centro de Estudios Andaluces, p. 299-316.

Estivalèzes, M. (2008) *El hecho religioso y la enseñanza laica. La experiencia francesa*. Sevilla i Zamora, Comunicación Social.

Estruch, J. (1996) *Secularització i pluralisme en la societat catalana d'avui: discurs de recepció a l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Estruch, J. i Alt. (2005) «Les altres religions. Minories religioses a Catalunya». Barcelona, Editorial Mediterrània.

Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya (1991) *Cent Mesures per millorar l'escola pública*. Barcelona, Federació de MRP de Catalunya.

Fernández-Coronado, A. (2005) «Derecho a la educación, educación en valores y enseñanza religiosa en los sistemas de iglesia de estado de la Unión Europea». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors), *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 233-264.

Fernández de Castro, I. i Rogero, J. (2001) *Escuela pública. Democracia y poder*. Madrid, Miño y Dávila editores.

Fernández-Miranda, A. i Sánchez Navarro, A. (1996) «Artículo 27. Enseñanza». Dins Alzaga, O., *Comentarios a la Constitución española de 1978. Tomo III*. Madrid, EDERSA, p.157-272.

Fernández Soria, J.M. (1999) *Manual de política y legislación educativas*. Madrid, Síntesis.

Ferrary, A. (2004) «La Segunda República». Dins Paredes, J. (coord.), *Historia contemporánea de España, siglo XIX*. Barcelona, Ariel, p. 502-541.

Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (2008a) «L'assignatura de Cultura religiosa a Catalunya». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors), *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos, p. 85-86.

- (2008b) «Perspectiva i continguts de l'assignatura de Cultura religiosa». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors), *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona, Direcció General d'Afers Religiosos, p. 89-91.
- Fumagalli, O. (2006) «Las raíces cristianas de Europa en la Constitución europea». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 69-86.
- García de Andoin, C. (2001) «Campos y mediaciones de encuentro». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 235-246.
- (2006) «La cuestión religiosa en la Segunda República». Dins *El País*, edició del dia 14 de desembre de 2006.
- García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (2001) «Tender puentes, Presentación». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 17-24.
- García Escudero, J.M. i García Martínez, M.A. (1998): *La Constitución día a día. Los grandes temas de la Constitución de 1978 en el debate parlamentario*. Madrid, Congreso de los Diputados.
- García Moriyón, F. (1998) *Derechos humanos y educación. Textos fundamentales. Textos complementarios*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- García Santesmases, A. (2001) «Paradojas del laicismo». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 401-410.
- Garrorena, A. (1991) *El estado español como estado social y democrático de derecho*. Madrid, Tecnos.
- Geertz (1990) *La interpretación de las culturas*. Barcelona, Gedisa.
- Giner de los Ríos, F. (1922) *Estudios filosóficos y religiosos. Obras completas 6*. Madrid, Imprenta de Julio Cosano.
- (1935) *Estudios sobre educación. Obras completas 7*. Madrid, Espasa Calpe.
- Gómez Llorente, L. (2001a) *Educación pública*. Madrid, Morata.
- (2001b) «El papel de la religión en la formación humana». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 355-392.
- (2005a) «El laicismo y la escuela». Dins Blas Zabaleta, P. (coord.), *Laicidad, educación y democracia*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 37-67.
- (2005b) «Ética laica y educación». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 41-49.

- (2009) «Pedagogía de la Sentencia». Dins *Cuadernos de pedagogía*, 393, p. 76 -80.
- González-Agàpito, J. i Alt. (2002) *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- González-Anleo (2006): «Jóvenes y religiosidad». Dins González Blasco, P. (director), *Jóvenes españoles 2005*. Madrid, Fundación Santa María, p. 241-303.
- González Faus i Alt. (2004) *Idolatries d'Occident*. Barcelona, Cristianisme i Justícia.
- González Rivas, J.J. (2004) «Introducción y contenido constitucional del artículo 16 de la CE: aconfesionalidad y laicidad». Dins González Rivas, J.J. (director), *Pluralismo religioso y Estado de Derecho*. Madrid, Consejo General del Poder Judicial, p. 13-161.
- González Temprano, A. (2003) «El estado del bienestar en los años noventa». Dins González Temprano, A. (director): *La consolidación del estado del bienestar en España*. Madrid, Consejo Económico y Social, p. 17-65.
- Guix, J.M. (1999) *El cinquantè aniversari de la Declaració dels drets de l'home. Aspecte eclesial*. Vic, Institut Superior de Ciències Religioses.
- Herrán Martínez, F.J. (1990) *Legitimación de la enseñanza religiosa escolar*. Tesi doctoral. Pamplona, Facultad de Teología de la Universidad de Navarra.
- Innerarity, D. (2006) *El nuevo espacio público*. Madrid, Espasa - Calpe.
- Institut Opinòmetre (2014): «Baròmetre sobre la religiositat i sobre la gestió de la seva diversitat». Disponible a: <http://www.gencat.cat/presidencia/dgar> [Accés: 18.04.2015].
- Introvigne, M. (2000) *Nueva religiosidad y contextos postmodernos*. Disponible a: <http://www.unav.es/cryf/> [Accés: 11.06.2009].
- Jares, X.R. (2007) «¿Por qué están los obispos en contra de la educación para la ciudadanía?». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 371, p. 90-94.
- (2008) «Educación para la ciudadanía. Los libros de texto». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 380, p. 52-69.
- Jáuregui, R. (2001) «Cristianos y socialismo». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 35-38.
- Kant, I. (2003a): *Crítica de la raó pràctica*. Barcelona, Edicions 62.

- (2003b) *Fundamentación de la metafísica de las costumbres*. Madrid, Ediciones Encuentro.
- Lambert, Y. (1991) «La Tour de Babel: définitions de la religion». Dins *Social Compass*, 38, p. 73-85.
- Llamazares, D. (2005) «A modo de presentación: laicidad, libertad de conciencia y acuerdos del Estado con las confesiones religiosas». Dins Llamazares, D. (director), *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid, Dykinson, p. 7-32.
- (2009) *Educación para la ciudadanía y objeción de conciencia*. Madrid, Dykinson.
- (2010) «Libertad religiosa y Derecho común en el ordenamiento español: Presupuestos conceptuales». Dins Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad Religiosa, *Constitución, leyes de libertad religiosa, acuerdos, derecho común: actas del I Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad religiosa*. León, Universidad de León, p. 179-206.
- Llorent Bedmar, V. (2009) «Utilización de signos religiosos en los centros escolares de Alemania y Reino Unido: el velo islámico». Dins *Educación XXI*, 12, p. 97-121.
- Locke, J. (1999) *Ensayo y carta sobre la tolerancia*. Madrid, Alianza Editorial.
- López Alarcón, M. (2000) «Problemas que afronta la ley de libertad religiosa de España y soluciones que ofrece para los mismos». Dins *Anales de Derecho de la Universidad de Murcia*, 18, p. 232-242.
- (2003) «Libertad religiosa y concordato». Dins *Anales de Derecho de la Universidad de Murcia*, 21, p. 207-216.
- (2005) «La superación de la cuestión religiosa como tema clave de la transición. Su expresión jurídica». Dins *Anales de Derecho de la Universidad de Murcia*, 23, p. 303-314.
- López-Camps, J. (2001) «Cristianismo y socialismo, un diálogo a retomar». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors), *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 221-234.
- (2008) *Afers religiosos. Una proposta de política pública*. Barcelona, Fundació Rafael Campalans, Papers de la Fundació, 152.
- López Castillo, A. (2002) *La libertad religiosa en la jurisprudencia constitucional*. Navarra, Aranzadi.
- López Medel, J. (2004) *Libertad y derecho a la enseñanza de la religión*. Madrid, Dykinson.

- López Negrodo, J. (2003) «El gasto en educación». Dins González Temprano, A. (director), *La consolidación del estado del bienestar en España*. Madrid, Consejo Económico y Social, p. 241-331.
- Luhmann, N. (2007) *La religión de la sociedad*. Madrid, Trotta.
- Marchesi, A. (2005) *Controversias en la educación española*. Madrid, Alianza Editorial.
- Marín, F.X. (2007) «Islam: recordatori del patrimoni espiritual originari de la humanitat». Dins Rial, R. (coord.), *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic, L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 119-158.
- Marquès, S. (2008) «Pròleg». Dins Baden-Powell, R., *L'escoltisme per a nois*. Vic, Eumo, p. XLIX-LXXVIII.
- Martínez Blanco, A. (1994) *La enseñanza de la religión en los centros docentes*. Murcia, Universidad de Murcia.
- Martínez de Pisón, J. (2002) «Poderes públicos y religión. El difícil compromiso con la libertad de conciencia». Dins *REDUR*, n. 0.
- Martínez Sistach, L. (2008a) «Laicidad positiva y laicismo». Disponible a: <http://www.revistaeclesia.com> [Accés: 11.06.2009].
- (2008b): *La presencia pública de la Iglesia en la sociedad de hoy, conferencia pronunciada en el Club Siglo XXI de Madrid*. Disponible a: <http://www.arqbcn.org> [Accés: 11.06.2009].
- Martínez-Torrón, J. (2006): «Presentación». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. IX-XVI.
- (2010) «Estatuto jurídico de las minorías religiosas sin acuerdo de cooperación en España». Dins Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad Religiosa, *Constitución, leyes de libertad religiosa, acuerdos, derecho común: actas del I Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad religiosa*. León, Universidad de León, p. 165-176.
- Masjoan, J.M. (2005) «La laïcitat en les Declaracions de les Escoles d'Estiu dels anys 1975 i 1976». Dins *Perspectiva escolar*, 300, p. 17-23.
- Masnou, R. (1986) *El problema català*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Mata, M. (1985) «L'Escola de Mestres Rosa Sensat de Barcelona». Dins *Perspectives*, vol. XV, n. 1.
- (2001) «Un període difícil». Dins AA.VV., *La renovació pedagògica a Catalunya des de dins (1940-1980). Fets i records*. Barcelona, Rosa Sensat i Edicions 62, p. 29-82.

- Mayoral, V. (2006) *España. De la intolerancia al laicismo*. Madrid, Del laberinto.
- Mellén, T. (2011) «Religió i valors». Dins Castiñeira, A i Elzo, J. (directors), *Valors tous en temps durs. La societat catalana a l'Enquesta Europea de Valors*. Barcelona, Barcino editorial, p. 279-299.
- Melloni, X. (2007) «Els trets comuns de les religions». Dins Rial, R. (coord.), *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic, L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 189-208.
- Micaló, P. (2014) *La classe de religió confessional catòlica als centres públics. Estat de la qüestió i propostes de futur*. Girona, Institut Superior de Ciències Religioses.
- Ministerio de Educación y Ciencia (1985a) *Historia de la educación en España. Volumen I: del Despotismo Ilustrado a las Cortes de Cádiz*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1985b) *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1989) *Historia de la educación en España. Volumen III: de la Restauración a la II República*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1990a) *Historia de la educación en España. Volumen V: Nacional-catolicismo y educación en la España de posguerra (I)*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1990b) *Historia de la educación en España. Volumen V: Nacional-catolicismo y educación en la España de posguerra (II)*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1991) *Historia de la educación en España. Volumen IV: la educación durante la Segunda República y la Guerra Civil*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- Ministerio de Justicia (2005) *La libertad religiosa en el Tribunal Constitucional y en el Tribunal Supremo*. Madrid, Secretaría General Técnica del Ministerio de Justicia.
- Mirabelli, C. (2006) «El elemento religioso y la condición de las Iglesias en la Constitución europea». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 87-98.
- Molero, A. (1991) «Estudio preliminar». Dins Ministerio de Educación y Ciencia, *Historia de la educación en España. Volumen IV: la educación durante la Segunda República y la Guerra Civil*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 13-130.

- Molina, A. (1980) «La cuestión religiosa y la Constitución». Dins AA.VV., *Estudios sobre la Constitución española de 1978*. València, Facultat de Dret de la Universitat de València, p. 85-110.
- Monés, J. (1990) «El exilio republicano de los maestros». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 178, p. 64-68.
- (1999) «La educación en España en el siglo XX». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 286, p. 12-33.
- (2006) «La legislació escolar a la Segona República espanyola (1931-1939)». Dins *Perspectiva escolar*, 280, p. 8-16.
- Monés, J. i Alt. (1972) *A l'avantguarda de l'educació. Experiències pedagògiques 1900-1938*. Barcelona, Departament d'activitats culturals de la ETSIIB i Permanent del Congrés de la Formació.
- Mounier, E. (2002) *El personalismo. Antología esencial*. Salamanca, Ediciones Sígueme.
- Navarro, R. (1998) *La escuela y el maestro en la España Contemporánea (1810-1939)*. Barcelona, Textos Universitarios "Sant Jordi".
- Navarro-Valls, R. (2004) «Europa, cristianismo y derecho». Dins González Rivas, J.J. (director), *Pluralismo religioso y Estado de Derecho*. Madrid, Consejo General del Poder Judicial, p. 397-415.
- (2006) «El principio de cooperación y la laicidad del estado». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 31-42.
- Nieto, S. (2004) *Enseñanza de la religión en la escuela: normativa legal y conflictividad judicial*. Dins González Rivas, J.J. (director), *Pluralismo religioso y Estado de Derecho*. Madrid, Consejo General del Poder Judicial, p. 199-288.
- Obiols, R. (2001a) «Socialismo y cristianismo. Perspectivas de futuro». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors) *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 211-220.
- (2001b) «Socialismo y Mundo cristiano». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors) *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 31-34.
- Ollero, A. (2005) *España: ¿Un estado laico? La libertad religiosa en perspectiva constitucional*. Navarra, Aranzadi.
- Otaduy, J. (2007) «Idoneidad de los profesores de religión. Una revisión necesaria y urgente. A propósito de la sentencia 38/2007, de 15 de febrero, del Tribunal Constitucional». Dins *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*, n. 14.

- (2014) «La jurisprudencia española sobre profesores de religión». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 165-186.
- Pardo, P.C. (2004) *Libertad de conciencia y Sistema Concordatario Histórico Español*. Salamanca, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de León.
- (2008) *Laicidad y acuerdos del Estado con las confesiones religiosas*. València, Tirant lo Blanch.
- Partit dels Socialistes de Catalunya (2001) «Los socialistas catalanes ante el documento episcopal 'Raíces cristianas de Cataluña'». Dins García de Andoin, C. i Jáuregui, R. (editors) *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao, Desclée de Brouwer, p. 173-182.
- Peces-Barba, G. (2006) *La España civil*. Barcelona, Galaxia Gutenberg i Círculo de lectores.
- Pena-Ruiz, H. (2005) «La laicidad como principio fundamental de concordia, basada sobre la libertad de conciencia y la igualdad». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors), *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 333-348.
- Pérez-Agote, A. (2007) «El proceso de secularización en la sociedad española». Dins *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 77, p. 65-82.
- Pérez-Agote, A. i Santiago, J.A. (2005) *La situación de la religión en España a principios del siglo XXI*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, Opiniones y Actitudes, n. 49.
- Pérez Boullosa, A. (1991) *La libertad de enseñanza en la España actual*. Tesis doctoral. València, Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació de la Universitat de València.
- Pérez Galán, M. (2001) *LODE, intrahistoria de una ley*. Toledo, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha.
- Prieto, T. (2014) «Enseñanza pública: o laica o neutra». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 563-574.
- Porras, J.M. (2006) *Libertad religiosa, laicidad y cooperación con las confesiones en el Estado Democrático de Derecho*. Navarra, Aranzadi.
- Puelles, M. (1985) «Introducción». Dins Ministerio de Educación y Ciencia: *Historia de la educación en España. Volumen II: de las Cortes de Cádiz a la revolución de 1868*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p. 13-48.

- (1989) «Estudio preliminar». Dins Ministerio de Educación y Ciencia, *Historia de la educación en España. Volumen III: de la Restauración a la II República*. Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, p.13-44.
  - (2002a) *Educación e Ideología en la España contemporánea*. Madrid, Tecnos.
  - (2002b) «Evolución de la educación en España durante el franquismo». Dins Tiana, A. i Alt., *Historia de la educación. Edad contemporánea*. Madrid, UNED, p. 329-349.
  - (2004) *Estado y educación en la España liberal (1809-1857)*. Barcelona, Ediciones Pomares.
  - (2005) «Ocho leyes orgánicas de educación en veinticinco años». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 348, p. 12-14.
- Pulido Adragao, P. (1995) *A libertade de aprender e a libertade das escolas particulares*. Lisboa, Universidade Católica Editora.
- (2010) «A Lei da Liberdade Religiosa portuguesa: Um diagnóstico, 8 anos depois». Dins Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad Religiosa, *Constitución, leyes de libertad religiosa, acuerdos, derecho común: actas del I Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad religiosa*. León, Universidad de León, p. 29-46.
- Rial, R. (2007): «Una proposta didàctica per a l'ensenyament del fet religiós». Dins Rial, R. (coord.), *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic: L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna Barcelona, p. 209-230.
- Ribes, A.I. (1997) *La enseñanza de la religión católica en España: antecedentes históricos y régimen en actual ejecución del acuerdo sobre enseñanza y asuntos culturales de 3 de enero de 1979*. Tesis doctoral. València, Facultat de Dret de la Universitat de València.
- Rigol (2006) *Compromís polític i sentit cristià*. Barcelona, Edicions 62.
- Riu, F. (1988) *Tothom té dret a l'educació*. Barcelona, Secretariat de l'Escola Cristiana de Catalunya.
- (1997) *Evangelitzar a l'escola? Una reflexió a partir del Concili català*. Barcelona, Claret.
- Roca Cobo, E. (2008) «PISA es un instrumento de mejora, no una arma arrojadiza». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 381, p. 42-47.
- Roca Fernández, M.J. (2014) «El modelo alemán de enseñanza de la religión en la escuela pública». Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 139-164.

- Rovira Belloso, J.M. (2003) *Introducción a la teología*. Madrid, BAC.
- Ruano, L. (2014) «El modelo español de enseñanza de la religión católica en la escuela pública» Dins Cano, I. (editora), *La enseñanza de la religión en la escuela pública. Actas del VI Simposio Internacional de Derecho Concordatario*. Granada, Comares, p. 81-120.
- Rueda, G. (2004): «Demografía y sociedad (1797-1877)». Dins Paredes, J. (coord.), *Historia contemporánea de España, siglo XIX*. Barcelona, Ariel, p. 311-348.
- Ruiz Olabuénaga, J.I. i Ispizua, M.A. (1989) *La descodificación de la vida cotidiana. Métodos de investigación cualitativa*. Bilbao, Universidad de Deusto.
- Ruiz Rodrigo, C. (2004) *Protección a la infancia en España. Reforma social y educación*. València, Universitat de València.
- San Segundo, M.J. (2001) *Economía de la educación*. Madrid, Síntesis Educación.
- Sandín, M.P. (2003) *Investigación cualitativa en educación. Fundamentos y tradiciones*. Madrid, McGrawhill.
- Sandoval, G. (1995) *La enseñanza de la religión en los sistemas educativos español y mexicano*. Tesis doctoral. Madrid, Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid.
- Sans i Pairutó, M (1998) «Pallach, un pedagog avançat». Dins *Revista de Girona*, 189, p. 76-81.
- Sarramona, J. (2005) *Debate sobre educación. Dos posiciones enfrentadas*. Barcelona: Paidós.
- Satorras, R.M. (1986) *La libertad de enseñanza en la constitución española y en la doctrina católica*. Tesis doctoral. Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona.
- Satrústegui, M. (1991) «Los derechos de ámbito educativo». Dins López Guerra, L. i Alt, *Derecho constitucional. Volumen II*. València, Tirant lo blanch, p. 299-322.
- Secretariado Nacional de Catequesis (1968) *Catecismo escolar*. Madrid, Conferencia Episcopal Española.
- Secretariat Interdiocesà de Catequesi de Catalunya i les Illes Balears (1971) *Catequesi a la parròquia, cultura religiosa a l'escola*. Barcelona, Secretariat Interdiocesà de Catequesi de Catalunya i les Illes Balears.
- Seglers, A. (2005) *La laicidad y sus matices*. Granada, Comares.

- Sepúlveda, A. (2005) *Profesores de religión: aspectos históricos, jurídicos y laborales*. Barcelona, Atelier.
- Sobrequés, J. (2010) *L'Estatut de la transició. L'Estatut de Sau (1978-1979)*. Barcelona, Parlament de Catalunya.
- Solà Gussinyer, P. (1975) «Francesc Ferrer i Guàrdia y la Escuela Moderna». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 2.
- Solà Montserrat, R. (2003) *L'Escola Ton i Guida*. Barcelona, Edicions 62.
- Solé Tura, J. i Aja, E. (1990) *Constituciones y períodos constituyentes en España*. Madrid, Siglo XXI.
- Soler, J. i Tort, A (1999) «Pública-Privada: un debate permanente». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 286, p. 38-42.
- Souto, J.A. (2001) «La laicidad en la Constitución de 1978». Dins Llamazares, D., *Estado y religión. Proceso de secularización y laicidad. Homenaje a Don Fernando de los Ríos*. Madrid, Universidad Carlos III i BOE, p. 215-228.
- (2006) «Libertad religiosa y de creencias». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 11-29.
- (2010) «La Ley Orgánica de Libertad Religiosa y su reforma». Dins Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad Religiosa, *Constitución, leyes de libertad religiosa, acuerdos, derecho común: actas del I Congreso Internacional Hispano-Portugués sobre Libertad religiosa*. León, Universidad de León, p. 47-62.
- Suárez Pertierra, G. (1983) «Reflexiones acerca de la relación entre libertad de enseñanza e ideario de centro educativo». Dins *Anuario de Derechos Humanos*, vol. 2, p. 642-644.
- (2005a) «La enseñanza de la religión en el sistema educativo español». Dins Blas Zabaleta, P. (coord.), *Laicidad, educación y democracia*. Madrid, Biblioteca Nueva, p. 143-160.
- (2005b) «Laicidad en el constitucionalismo español». Dins Llamazares, D. (director), *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid, Dykinson, p. 119-132.
- (2006) «La laicidad en la Constitución española». Dins Martínez-Torrón, J., *Estado y religión en la Constitución española y en la Constitución europea*. Granada, Comares, p. 43-68.
- Tamayo, J.J. (2004) *Fundamentalismos y diálogo entre religiones*. Madrid, Trotta.
- (2010) *En la frontera: cristianismo y laicidad*. Madrid, Popular.

- Tiana, A. (1999) «El proceso de escolarización». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 286, p. 34-36.
- Tolosana, C. (2003) *El debat de l'escola pública a l'Espanya de la transició. La laïcitat*. Tesis doctoral. Barcelona, Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.
- (2006) «La llibertat religiosa en l'àmbit de l'ensenyament». Dins *Revista catalana de dret públic*, 33.
- Torralba, F. (1999) *La clase de religión. Una propuesta humanizadora*. Madrid, PPC.
- Torras i Bages, J. (1912) *El estadismo y la libertad religiosa*. Vic, Imprenta de Luciano Anglada.
- (1986) «El hombre mutilado por la escuela neutra». Dins Torras i Bages, J., *Obras Completas, Volum II*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Torres Gutiérrez, A. (2009) *La Declaración de radicación de las Confesiones religiosas en Portugal. Un modelo de derecho común en materia de libertad de conciencia*. Disponible a: <http://www3.unileon.es/dp/ade/torres> [Accés: 26.01.2010].
- Torres Santomé, J. (2001) *Educación en tiempos del neoliberalismo*. Madrid, Morata.
- Tort, A. (1995) *La representació social de l'educació social en els mitjans de comunicació*. Tesis doctoral. Barcelona, Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.
- (2008): «Pròleg». Dins: Baden-Powell, R., *L'escoltisme per a nois*. Vic, Eumo, p. XXXI-XLVIII.
- Tusell, J. (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*. Madrid, Alianza.
- Valls, M. (2011) «Las creencias religiosas de los jóvenes». Dins González Blasco, P. i González-Anleo, J. (directors), *Jóvenes españoles 2010*. Madrid, Fundación Santa María, p. 175-228.
- Varela Fernández, J. (2007) *Las reformas educativas a debate (1982-2006)*. Madrid, Morata.
- Varela Serra, J. (2008) *Maria Rúbies o el repte constant. Política, religió i pedagogia a la Catalunya del segle XX*. Lleida, Pagès editors.
- Vicén, C. (2004) *Historia del constitucionalismo español (1808-1978)*. Madrid, Editorial Dilex.
- Viñao, A. (1990): «El analfabetismo. Situación en España. Historia de un largo proceso». Dins *Cuadernos de Pedagogía*, 179, p. 45-50.

- (2004) *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del siglo XX*. Madrid, Marcial Pons Historia.
- (2014) *Religión en las aulas. Una materia controvertida*. Madrid, Morata.
- Voltaire (2004) *Tratado de intolerancia*. Barcelona, Crítica.
- Weber, M. (1999) *Sociología de la religión*. Disponible a: <http://www.elaleph.com> [Accés: 11.06.2008].
- Wideman, R. (2008) «L'educació religiosa a les escoles públiques de primària i secundària». Dins Forteza, M. i Gómez Segalà, J. (editors), *Cultura religiosa a l'escola: jornades internacionals sobre una assignatura aconfessional*. Barcelona: Direcció General d'Afers Religiosos, p. 49-60.
- Wimberley, J. (2003) «La educación para el diálogo intercultural e interreligioso: la nueva iniciativa del Consejo de Europa». Dins *Perspectivas, revista trimestral de educación comparada*, n. 126. Disponible a: <http://www.ibe.unesco.org/publications/Prospects/.../126s/wims.pdf> [Accés: 18.10.2012].
- Windengren, G. (1976) *Fenomenología de la religión*. Madrid, Cristiandad.
- Zabalza, I. (2005) «El sistema educativo en Alemania con especial atención a la enseñanza de las religiones y sus alternativas». Dins Suárez Pertierra, G. i Contreras Mazarío, J.M. (editors), *Interculturalidad y educación en Europa*. València, Tirant lo Blanch, p. 301-332.
- Zubiri, X. (2003) *El hombre y Dios*. Madrid, Alianza editorial.

Pàgines web addicionals

- Agència cristiana de notícies <http://www.flama.info> [Accés: 01.06.2015].
- Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa <http://www.coe.int/T/ES> [Accés: 01.06.2015].
- Associació de Mestres de Religió Catòlica <http://www.amrc.cat> [Accés: 01.06.2015].
- Boletín Oficial del Estado (BOE) <http://www.boe.es/> [Accés: 01.06.2015].
- Centro de Investigaciones Sociológicas <http://www.cis.es/> [Accés: 01.06.2015].
- Conferencia Episcopal Española <http://www.conferenciaepiscopal.es> [Accés: 01.06.2015].
- Congreso de los Diputados <http://www.congreso.es> [Accés: 01.06.2015].

Consejo General del Poder Judicial <http://www.poderjudicial.es> [Accés: 01.06.2015].

Cuadernos de Pedagogía <http://www.cuadernosdepedagogia.com> [Accés: 01.06.2015].

Departament d'Ensenyament <http://www20.gencat.cat/portal/site/ensenyament> [Accés: 01.06.2015].

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC) <http://www20.gencat.cat/portal/site/portaldogc> [Accés: 01.06.2015].

Direcció General d'Afers Religiosos <http://www.gencat.cat/presidencia/dgar> [Accés: 01.06.2015].

Editorial Akal <http://www.akal.com> [Accés: 01.06.2015].

Editorial Aranzadi <http://www.aranzadi.es> [Accés: 01.06.2015].

Editorial L'Alber <http://www.e-alber.com> [Accés: 01.06.2015].

El Periódico <http://www.elperiodico.com> [Accés: 01.06.2015].

Federación Estatal de Profesores de Enseñanza Religiosa <http://www.feper.org> [Accés: 01.06.2015].

Fundació Jaume Bofill <http://www.fbofill.cat> [Accés: 01.06.2015].

Fundación Pluralismo y Convivencia <http://www.pluralismoyconvivencia.es> [Accés: 01.06.2015].

Institut d'Estadística de Catalunya <http://www.idescat.cat> [Accés: 01.06.2015].

Junts Docents de Religió <http://www.juntsdocentsreligio.cat> [Accés: 01.06.2015].

La Vanguardia <http://www.lavanguardia.com> [Accés: 01.06.2015].

Ministerio de Educación, Cultura y Deporte <http://www.mecd.gob.es> [Accés: 01.06.2015].

Observatorio de la laicidad <http://www.laicismo.org> [Accés: 01.06.2015].

Observatorio para la objeción de conciencia <http://www.objetamos.com> [Accés: 10.09.2009].

Santa Seu <http://w2.vatican.va/content/vatican/es.html> [Accés:01.06.2015].

Servicio informativo Datum <http://www.datum.org> [Accés: 01.06.2015].

Parlament de Catalunya <http://www.parlament.cat> [Accés:01.06.2015].

Partido Socialista Obrero Español <http://www.psoe.es> [Accés: 01.06.2015].

Perspectiva Escolar <http://www.rosasensat.org/perspectiva> [Accés: 01.06.2015].

Portal dels professors de religió catòlica de Catalunya <http://www.religio.cat> [Accés: 01.06.2015].

Proyecto RedCo. Disponible a: www.redco.uni-hamburg.de/.../redco/.../REDCo_policy_rec_spa.pdf [Accés: 15.11.2013].

Revista de Educación <http://www.mecd.gob.es/revista-de-educación> [Accés: 01.06.2015].

Senado <http://www.senado.es> [Accés: 01.06.2015].

Tribunal Constitucional <http://www.tribunalconstitucional.es> [Accés: 01.06.2015].

Relació de gràfiques i taules

Gràfica 1. Presentació gràfica de la recerca

Taula 1. Unitats de recerca

Taula 2. Desglossament de la pregunta de tesi en els capítols de la mateixa

Taula 3. Detall fonts legislatives i jurisprudencials

Taula 4. Indicadors vessant política del debat educatiu. Descripció

Taula 5. Indicadors vessant social del debat educatiu. Descripció

Taula 6. Vessant política del debat educatiu. Butlletins oficials i diaris de sessions consultats

Taula 7. Indicadors vessant social del debat educatiu. Resultats de la recerca

Taula 8. Vessant social del debat educatiu. Tipus d'informacions

Taula 9. Vessant acadèmica del debat educatiu. Número d'articles i notícies consultades

Taula 10. Vessant acadèmica del debat educatiu. Sistematització dels resultats de l'anàlisi

Taula 11. Vessant curricular del debat educatiu. Tipologia de documents

Taula 12. La diversitat religiosa a Catalunya. Distribució comarcal

Taula 13. Autodefinició religiosa de la població juvenil

Taula 14. Autodefinició religiosa de la població juvenil. Distribució territorial

Taula 15. Autodefinició religiosa de la població de Catalunya

Taula 16. Tipologia segons la religiositat de la població de Catalunya

Taula 17. Evolució de l'autodefinició religiosa de la població espanyola

Taula 18. La percepció social de la religió. Dades comparatives

Taula 19. Utilitat de la classe de religió per a l'alumnat

Taula 20. Percentatge alumnat de religió. Dades de la Conferència Episcopal Espanyola

Taula 21. Percentatge alumnat de religió. Curs 2010/2011. Dades del Ministeri d'Educació

Taula 22. Percentatge alumnat de religió. Curs 2011/2012. Dades del Ministeri d'Educació

Taula 23. Constitució espanyola. Article relatiu al dret a l'educació. Ponència constitucional

Taula 24. Professorat de religió. Qüestions parlamentàries

